This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

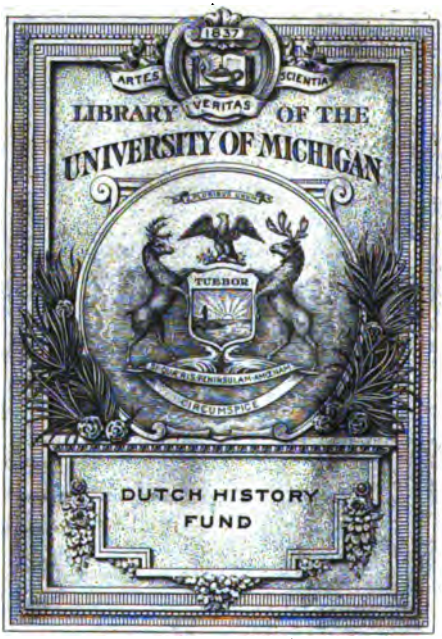
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12:

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

Vierde Deels, Eerſte Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXIX.

Dutch lit.
Nijhoff
10-3-24
1089 R

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

J. D. MICHAELIS, *Nieuwe Overzetting des O. T. met aanmerkingen voor ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt door den Heer* W. E. DE PERPONCHER. *VIII. Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 306 *bladz., in gr. octavo.*

In dit Deel worden de Boeken der *Richteren* en van *Ruth*, op ene ſoortgelyke wyze, als de voorige Bybelſchriften, opgehelderd; het beloop der geſchiedenisſen, en de betekenis van deze en gene ſpreekwyzen, die den Lezer enige belemmering kunnen veroorzaken, ontvangen hier het vereischte licht; en bovenal worden de merkwaerdige voorvallen, die des Lezers aendacht natuurlyk gevestigd houden, in derzelver voornaemſte byzonderheden, naeuwkeurig nagegaen. Bybeloefenaers zullen derhalven ook van dit Deel een vrugtbaer gebruik kunnen maken, zo ten opzichte van 't algemene beloop, als van deze en gene voorvallen in 't byzonder. Gereedlyk zouden wy een ſtael van de laetſte ſoort hier kunnen bybrengen; maer de breedvoerigheid wederhoud ons; en wy oordeelen ook den Lezer wel zo veel dienst te zullen doen, met het mededeelen van ene en andere aenmerking, die ene meer algemene opheldering behelst, welke, inzonderheid in 't nagaen van de geſchiedenis der zogenaemde *Richteren*, meermaels te ſtade komt. —— Van dien aert is de volgende. Naer luid des verhaels, Richt. II

ſtrafte God des Volks afwyking van zynen dienst gewoonlyk, met hen aen de onderdrukking hunner vyanden bloot te laten; dan hy verloste hen ook eerlange, wanneer die rampen naer zyne Wysheid hoog genoeg geſtegen waren, uit hunne nooden. Dan *verwekte* (volgens onze Nederlandſche vertaling,) *de* HEERE *Richteren, dieſe verloſten uyt de hant der genen dieſe beroofden:* of, gelyk de Heer *Michaëlis* dit zestiende vers vertolkt: *Als dan beſchikte God het zoo, dat 'er een, onder hen, te voorſchyn tradt, Richter werdt, en ze bevrydde, van 't geweld der geenen, wien zy, tot dus verre, ten prooi verſtrekt hadden;* welk voorſtel hy aldus toelicht:

„ De meening is deeze. *De Voorzienigheid beſchikte het zoo, dat 'er zig een dapper man vondt, die moeds genoeg hadt, om zig, tot aanvoerer des verdrukten Volks, op te werpen, het zelve van de dienstbaarheid te verloſſen en Richter te worden.* Richter nu, (of 't geen wy zoo noemen *,) was, by de Israelieten en Pheniciers, de naam der

(*) Wanneer men het gezag en regtsbewind dezer Perſoonen, in 't Hebreëuwsch *Schophetim* geheten, gade ſlaet, gelyk de Heer *de Perponcher* dit by den aenvang dezes Boeks ontvouwt, moet men met hem, in navolging van *Eichhorn* (a), erkennen, „ dat de naam van *Richters*, welken men hun, in onze overzettingen, gegeeven heeft, naar 't gewoon gebruik derſelven, „ in onze taalen, niet al te wel op hun past. Veel eer zou „ men ze Regeerende Legerhoofden, Aanvoerers, Redders, Herſtellers van 's Lands Vryheid en Godsdienst kunnen noemen." Overeenkomſtig hier mede teekent zyn Ed op Richt. III: 10, 11. hetgene aen: „ Hier ziet men, onder anderen, hoe veel beter 't „ vloeien zou te vertaalen, *en een Redder, Verloſſer, of aanvoerer te worden in Israël:* dan, *om een Richter te worden, in Israël*, of *om Israël te richten;* daar dit, in onze taalen, een geheel ander denkbeeld geeft, dan 't geen hier verhaald wordt." Dit dringt hy nog nader aen, by de beſchouwing der geſchiedenisſe van *Simſon*, „ van welken nog (zegt hy,) geen eene enkele Richterlyke daad vermeld wordt, maar daartegen zeer „ veelen, die gansch niet met de Richterlyke waardigheid ſtrooken. Verdeediger, Redder, Verloſſer, Bedwinger van „ den vyand kan men hem, met volle recht, noemen; wyl ook, „ wanneer hy niets deedt, d' enkele vrees voor zyne kragt, „ den vyand in toom moest houden. Maar waarin men, by „ hem, den Richter erkennen kan, is zeker moeilyk van te „ wyzen. Veel eer ziet men, in hem, eenen held, die, door

„ zy-

(a) *Inl. in 't O. T. 2 d. p.* 442. aldaar aangehaald.

der hoogste Overheden of Bevalhebbers van een vry Volk.

—— Dewyl nu de omtrent deeze perſoonen hier gebruikte ſpreekwys in 't Hebreeuwsch veel gewooner is, dan die geene, die ik 'er voor zetten moest, in onze taalen, wil ik ze niet te dikwils gebruiken; en beding my daarom de vryheid, van ze ſomtyds, met eenige andere, van gelyke beduiding, te verwiſſelen: als *eenen Richter ſchenken*, *eenen Richter geeven*. Dogh vooral moet ik hier opmerken, dat de uitdrukking, *God liet Richters opſtaan*, in 't geheel niet zeggen wil, dat deeze Richters, door eene onmiddelyke en bovennatuurlyke aandryving van God, hun richterampt hebben aanvaard; maar dat deeze uitdrukking ook zelfs kan gebruikt worden, omtrent verrichtingen, die niet eens in rechten gegrond zyn. De Oosterlingen tog pleegen, gelyk men zig, uit Deut. 4: 19. (e) [alwaer de Heer *Michaëlis* zich hier over breeder uitlaet,] herinneren kan, alles wat onder 't beſtier der Voorzienigheid geſchied, en dus alles, wat 'er in de waereld voorvalt, goed, zoo wel als kwaad, aan God toe te ſchryven, wyl het tog een deel der door hem geſchaape waereld is. En elk Wysgeer, die toeſtaat, dat 'er, in de waereld, niets by toeval geſchied, maar alles, van God, afhangt, zal ook, tegen deeze uitdrukking, niets in te brengen hebben. Alleen zal hy ze misſchien wat ſpaarzaam gebruiken, en ſlegts dan, wanneer hy iets zeer ſterks zeggen wil. Desgelyks zou een geſchiedſchryver, die de geſchiedenis, met een wysgeerig oog, beſchouwde, en aan de albeſtierende Voorzienigheid dagt, ſomtyds het zelfde kunnen doen, en dus b. v. zeggen: „ Toen Henrik de IV., Koning van Vrankryk, in 't jaar „ 1610, de bekende groote veldtogt voor had, hing ge„ heel Europa eene groote omwenteling boven 't hoofd; „ maar God heeft dezelve, door Ravaillac, verhinderd;" of zelfs: „ maar de Voorzienigheid ſtiet dit alles om ver, „ en liet 'er Ravaillac tuſſchen beiden komen." Door zulk

„ zyne kragt, de nuttigſte burger, de van zyn Vaderland meest „ verdienende man hadt kunnen worden; maar die, in den „ ſchoot der wellust, het best gedeelte zyner beſtemming ver„ geet, den grooten aanleg zyner ziel verzaakt, en, daar hy „ eens begonnen heeft zyne driften in te willigen, hoe langer, „ hoe verder, door dezelven wordt weggeſleept, en ook ten „ einde toe een ſlaaf der zonde blyft."

zulk een zeggen nu, zal hy immers geenszins beweeren willen, dat Ravaillac wel deedt, toen hy den grooten Henrik vermoordde. Veel min dat God deezen, ik weet niet, of ik zeggen moet, booswigt of krankzinnigen, bevel gegeeven, of hem gezonden hebbe, om, onder zyn oog, eene afschuwlyke daad te bestaan. Alleen zal hy bedoelen, dat de albestierende Voorzienigheid Ravaillac tot een werktuig gebruikte, om iets te verhinderen, dat anders gebeurd zou zyn. Gustaaf Adolf mag, in den slag, by Lutsen, omgekoomen zyn, zoo als men wil, door de hand van eenen dapperen vyand, of door die van eenen afschuwlyken verrader, niemand tog zou het eenen geschiedschryver kwaalyk neemen, indien hy, deezen dood aan de Voorzienigheid toeschryvende, zeide: dat de Voorzienigheid den Verlosser van Duitschland, door eene onbekende hand, deedt sneuvelen, op dat hy niet, van Duitschlands Verlosser, Duitschlands Koning worden zou.

„ Is 'er derhalven, onder de Richters, in dit boek vermeld, een, die iets deedt, het welk, naar de beginselen der Zedekunde, niet kan worden gebillykt (†); heeft

(†) Overeenkomstig met de hier boven geplaetste aentekening, merken de Heeren *Michaëlis* en *de Perponcher*, by deze en gene voorvallen, by herhaling aen, dat men deze zogenoemde *Richters* niet hebbe te beschouwen als voorbeelden van deugd, maer inzonderheid in hun character als *Helden* en *Verlossers*; die voor 't overige gansch niet vry waren van menschlyke zwakheden en gebreken. Ze waren dus juist niet deugdzaem, maer als helden groot. Ze maekten zig wel inzonderheid meermaels, zeggen onze Aentekenaers, schuldig aen eene kwalyk begrepen liefde voor het Vaderland; een afdwalend Patriottismus, waerdoor men alle middelen, ter reddinge des Vaderlands, bykans, voor geoorloft houd, zo dat men 'er de Deugd wel eens aen opoffere. Derzulker daden zyn, gelyk vele Patriottische heldhaftige bedryven, ene vermenging van veel Vaderlandsliefde en veel heldenmoed, met min of meer onregtvaerdigheid. Zo komt byzonder *Simpson* voor, wel als een dapper man, ja als een wonder van dapperheid, maer geenzins als een deugdzaem of goed zedelyk man. In gevallen van die natuur verheft een Geschiedschryver of een Dichter zodanig iemand, als een Redder van zyn Vaderland; zonder zyn zedelyk character wyders in agt te nemen. Men roept, in zulke omstandigheden, zodanige daden uit als Patriottische bedryven, zonder dezelven juist zedekun-

heeft b. v. Ehud aan den Koning van Moab eenen moord begaan; geenzins moeten wy daar uit, dat deeze daad in 't boek der Richteren vermeld wordt, ja zelfs niet, uit de ſpreekwyze, *God liet den Richter opſtaan*, beſluiten, dat deeze daad rechtmaatig zy, en dat het veroorloofd zy, iets diergelyks te onderneemen. God laat alle menſchen opſtaan, om dat geene te doen, wat zy werklyk doen: ook Ravaillac, om Henrik den IV. te vermoorden; ook Pharao, om zig teegen hem zelven te verheffen. Want had God, die de almagtige is, in wiens hand de harten der Koningen zyn, zoo dat hy ze als waterbeeken heenen leide, werwaards hy wil, het niet willen *toelaaten*, nimmer zou Ravaillac zynen dolk in 't hart van Henrik den IV. hebben kunnen ſteeken, maar zou 'er in verhinderd zyn geworden, daar nu alle de omſtandigheeden, zelfs het gedrang op de ſtraat, hem gunſtig waren; nimmer ook zou Pharao zoo lang, by zyn hardnekkig beſluit, hebben kunnen volharden. Maar volgt nu hier uit, dat Ravaillac of Pharao wel gedaan hebben? Volgt 'er uit, dat zy, door Gods ingeeving, werden gedreeven? De hier bedoelde ſpreekwys beſlist dus niets, omtrent de regtmaatigheid eener daad; zy zegt alleen, dat God het zoo beſchikt heeft. En de Voorzienigheid kan immers ook den onregtvaardigſten mensch, tot bevryding eens Volks, gebruiken. Ja zyn wel de meeste groote helden en bevryders der volken, welken de waereld bewondert, van alle onregt vry te ſpreeken? Maar daarom zyn zy niet te min werktuigen, in de hand der Voorzienigheid, geweest. ——— Of derhalven deeze of geene Richter wel of kwaalyk handelde, moet niet worden beoordeeld, uit de ſpreekwyze, *God liet hem opſtaan*, maar uit den aart zelfs der daaden van hem vermeld. Jefta b. v. deedt ongetwyffeld wel van zig op te werpen tot aanvoerer eens volks, dat, met eenen onregtvaardigen oorlog gedreigd werdt; maar 't geen Ehud, aan den Koning van Moab, deedt, zal niemand billyken. Of is 'er iemand, die het billykt, dan mag 't wel gevaarlyk zyn, zig, met hem, alleen, te bevinden."

't Is ook verre van daer, dat de Heer *de Perponcher* dit gedrag van *Ehud* zou billyken; hy wraekt het zedekun-

kundig goed te keuren; beſchouwende dezelven alleen van die zyde, van welke zy waerlyk Patriottiſch, groot en heldhaftig zyn.

kundig beſchouwd: maer men behoort, zyns erachtens, in 't beoordeelen van *Ehuds* daed; of van hem, in zyn perſoonlyk character beſchouwd, ook gade te ſlaen de denkwyze en begrippen van dien tyd. Zyn Ed. laet zich, in zyne aentekening op Richt. III: 21. hier over breeder uit, en zyne opmerking deswegens is ook op verſchiedene andere perſonen en derzelver bedryven, in die dagen, toepaſſelyk. „Men weet, (zegt hy onder anderen,) welke diepe wortelen wraakzugt, vyandſchap en list in het hart der inwoonderen deezer Aſiatiſche gewesten geſchooten hadden. —— En 't is bekend, dat elk zig toen, veel meer dan nu, tot eige verdeediging en eige wraak, gerechtigd hield; en de zwakke en verdrukte veel meer dan nu dacht, dat hem alles geoorloofd ware, om zig zelven en zyn Vaderland, teegen onregt en geweld, te bevryden; en door list, ja zelfs verraad, zyn gebrek aan magt te vergoeden. —— Ehud kan derhalven zeer wel, in alle andere opzigten, van een goed character zyn geweest, of ſchoon hy, door de omſtandigheeden en denkwyze van zynen tyd, vervoerd, gemeend hebbe, dat hem, teegen den openbaaren vyand en verdrukker van zyn Vaderland, alles geoorloofd ware. —— Eindelyk was, in Ehuds daad, niet alles even laakenswaardig. Zyn oogmerk en zyne beweegredenen waren edel en goed; en ook in de uitvoering was dit edelmoedig, dat hy zig zelven alleen in gevaar ſtelde, zonder, zoo veel uit de geſchiedenis blykt, iemand anders, in zyne hachlyke en bedenklyke onderneeming, te hebben ingewikkeld. En dit moet ten minſten eenigen lof mengen, onder de veroordeeling, welke de by hem aangewende middelen anders met regt verdienen."

Beſpiegelingen der vier Leevensſtanden van den Mensch. Met Plaaten. Te Haarlem, by A. Loosjes, 1788. *in gr. octavo*, 348 *bladz.*

Met de afgifte der twee laatſte Stukjes, gaande over den middelbaaren Leevensſtand en den Ouderdom, verkrygen deeze Beſpiegelingen haar volkomen beſlag. Uit het geen wy, nopens de voorige Beſpiegelingen, betreffende de Kindschheid en de Jeugd, raakende des Autheurs plan en deszelfs uitvoering gezegd hebben (*), heeft men niet

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 36. III. D. bl. 32.

niet anders dan een gunstig denkbeeld van dit Geschrift kunnen vormen; en dit denkbeeld zal, by het doorbladeren van deeze kostlijke Bespiegelingen, die uit eigen aart wel zo gewigtig zyn, niet verzwakt, maar veeleer versterkt worden; waar van de volgende lessen van den afgeleefden *Philemon* aan zynen Kleinzoon *Alexis* ter proeve kunnen strekken. —— De Grysaart had hem, met de uiterste bedaardheid, te kennen gegeeven, hoe hy zyn sterfuur ten zekerste voelde naderen. Zulks had den jongeling verrukt, en doen betuigen: „ Mag ik u bidden: „ Leer mij, eer gij dit ondermaansche verlaat, leer mij „ den weg, om een zo gelukkig Grijsaart te worden, en „ vooral met zulk eene vergenoegdheid den dood te kun„ nen tegentreeden." Hier op hervatte *Philemon* het gesprek, en vervolgde in deezer voege:

„ Nu zoudt gij mij door uwe taal bedroeven; zo ik niet wist, dat gij in verrukking spraakt. Hebt gij niet dagelijksch mijn voorbeeld gezien, en heb ik uwe prijzenswaardige opmerkzaamheid niet bespeurd? 't Is geene trotschheid, die mij aan den eindpaal mijns leevens bezielt, als ik u raai, zo te leeven, als ik geleefd heb. Niet, dat ik onfeilbaar geweest ben: neen, myn ALEXIS! wel ver van daar, doch het is Gode bekend, dat ik van mijne vroegste jeugd af, tot op het tegenwoordig oogenblik toe, alles heb aangewend, wat strekken kon, om Gode welbehaagelijk, en mijne medemenschen nuttig te leeven. Die, ten allen tijde, zijne naasten lief heeft als zichzelven, en, in alle omstandigheden, onder dat bezef leeft, heeft niet te vreezen, dat hij immer ongelukkig worden zal: indien hij tevens in de bewustheid van het aanzijn eener altoos weldaadige en wijze Voorzienigheid zijne dagen slijt. Kan, denkt gij misschien, kan ik mij zelven niet door wellust en onmaatigheid bederven, schoon ik mijnen naasten ten hartelijkſten lief heb? Neen, mijn zoon! zulks is onmogelijk. Gij bezeft, immers, dat gij door wellust, van welken aart ook, de kragten van uw lichaam verzwakt, en dus de werktuigen, die gij tot heil uwer naasten gebruiken moet, van hunne veerkragt berooft. Door alle onmaatigheid ontsteelt men, als ik het zo noemen mag, iets, het geen onzen naasten toekomt. Bezefte de wellusteling voor het pleegen van zijne schandelijke daaden, dat hij tegen de rechten der menschlijkheid zondigde, dat hij zijnen geest zo aanmerkelijk verstompte, en zich dus voor een gedeelte onbruikbaar maak-

te voor de menschlijke zamenleeving, zou hij niet aflaaten van zich met die zondeſmerten te bezoedelen? Zo in den onmaatigen de gedachten opklom, dat de overtollige ſpijs en drank, door hem, als een gulzigen veelvraat, in één jaar verſlonden, het armmoedig huisgezin der weduw, die agter zijn tuin woont, een vierde deel van een jaar zou kunnen voeden en verkwikken, jaa bedacht hij, dat misſchien een zwakke Grijsaart ligt te ſnakken na een droppel van den wijn, dien hij, tot verderf van ziel en lichaam, bij ruime teugen in zal zwelgen; zou hij dan zijne perkelooze vraatzucht niet inbinden, en het ten boorde toe vol geſchonken glas, met eene beevende hand, van zijne lippen te rug trekken? Dit doet althans de menschlievendheid mij vertrouwen.

„ Laat ik u ook nog deeze les mededeelen, mijn Zoon! Zijt in voorſpoed bedachtzaam, en in tegenſpoed moedig. De ondervinding alleen zal u den waaren nadruk en het gewigt van deeze les doen kennen: jaa de opvolging derzelve is de beste grondſlag, om eenpaarig gelukkig te weezen.

„ Vreemder zal het u klinken, als ik u ter bevordering van uw geluk raade: Denk dagelijksch aan uwen dood: en daarom zal ik, in dit opzigt, wat breedvoeriger dienen te zijn. Het gedenken aan den dood is zeker in den eerſten opſlage eene zeer treurige bezigheid, en, ſchoon ik aan mijne afneemende kragten duidelijk bemérk, dat tusſchen mij en het graf maar eene geringe tusſchenruimte is, ſchoon ik de gedachte des doods, als het ware, in eene aangenaame gedachte heb doen veranderen, gevoel ik eene huivering, wanneer ik het gewigt der Staatsverandering doordenk. Maar laat ik u ophelderen, hoe de gedachte des doods mij niet bedroeft. Ik vraag mijzelven: Wat is de dood? De dood is niets anders, dan het laatst oogenblik van dit dierlijk leeven; het oogenblik, waarin de mensch, zo zijne ziel tot dat oogenblik werkzaam blijft, bezeft: ik houd op te beſtaan, in dien ſtaat, in welken ik een aantal van jaaren heb doorgebragt. Ik heb mij reeds vroeg gewend aan het dageliiksch herdenken, dat mij mogelijk, dat oogenblik, op dien dag, te wachten ſtond. Eerst verminderde daardoor altoos mijne natuurlijke vrolijkheid; maar ik zonderde wel ras van het denkbeeld des doods dat van pijn en ziekte af; als niet tot den

dood,

dood, maar tot de ellende van het leeven behoorende. Dus viel 'er al veel aakeligs weg: maar de ſcheiding van mijne vrienden, van mijne bekenden: jaa, dit denkbeeld is voor den mensch eene harde zaak; maar heb ik u niet dikwerf, niet aanhoudend van een leeven naa dit leeven geſprooken, mijn zoon! heb ik u de gronden van den Chriſteliken Godsdienst niet zo duidelijk mij mogelijk open gelegd? Hebt gij niet uit de overtuiging van uw hart uitgeboezemd: „ Ik ſtaa verbaasd, dat niet alle „ verſtandige menſchen den Christelijken Godsdienst „ omhelzen, zo eenvoudig, zo verheven, zo overeen„ ſtemmende met de Goddelijke goedheid, en de men„ ſchelijke natuur." ——— Heb ik u toen te vergeefsch reden gegeeven van dit zo wonderbaar verſchijnzel? Immers neen: toen ik u aangetoond had, dat verſtandigen en vernuftigen zo dikwerf met elkander verward wierden, en dat veele vernuftigen voor het licht hunne oogen ſlooten, om het geleide hunner woeste driften te volgen, vielt gij mij om mijnen hals, en zeide met eene verrukking, die mij de vreugde van een Engel ſmaaken deedt: „ Ik dank God, dat ik van hem zo veel ver„ ſtands ontvangen heb, dat ik een Christen kan zijn." Gij zijt een Christen, mijn kind! en op het ſchild des Christendoms verbiest de pijl des doods bijkans alle zijne ſcherpte. Met recht immers kan de Christen, wien het onſtervelijk leeven door God geopenbaard is, volgt hij de Geboden van den vriend zijner ziele JESUS CHRISTUS, uitroepen: *Dood! waar is uw prikkel?* ——— Was het niet een der beroemdſte Heidenen, die wenschte, en met hoe veel reden, indien hij, in het ſtuk van de onſtervelijkheid der ziele, doolde, in die dooling te volharden, en dat hij zich die niet gaarne wilde laaten ontrukken. Zou dan de Christen, die een overvloed van bewijzen, voor eene zo troostrijke waarheid heeft, zich dezelve laaten ontrooven? zou hij gedoogen, dat dezelve, door ik weet niet welke nevelen, immer voor hem verduisterd wierden?

„ Een Goddelijk Leeraar, ten Hemel afgedaald, predikt de onſtervelijkheid der ziel, bevestigt de waarheid van zijne Hemelleer met een openbaaren dood, ——— verrijst, naa drie dagen, in een graf, door wagten bewaakt, gerust te hebben, uit het ſtof des doods; ——— hij vertoont zich veertig dagen lang op deeze aarde, ——— een aanzienlijk aantal perſoonen ziet hem, ——— en in het

gezicht zijner vrienden vaart hij ten Hemel, na een plaats van Eeuwig geluk. En wie waren de Leeraars, de navolgers van dien grooten Leermeester? de magtigen der aarde? neen: arme Visschers, geringe Handwerkslieden, die door wonderwerken in staat gesteld moesten worden, om een leer, strijdig met de verdorven denkbeelden van Jood en Heiden, alom te verkondigen. Een der braafste, doch der strengste vervolgers van JESUS Leer, in zijne vervolging door een wonderwerk tegengehouden en bekeerd, de schrandere, de braave PAULUS omhelst die Leer, en wordt de grootste voorstander.... maar ik weid af, o mijn Zoon.... Als CHRISTUS niet van den Hemel tot de menschen is neêrgedaald om een Goddelijke Leer te verkondigen, dan zal 'er nimmer een afdaalen.... Laaten anderen twijfelen, ik heb onder de twijfelaars veelal zwaarmoedigen of ligtgeloovigen, maar weinig bedaarden en oordeelkundigen aangetroffen.

„ Altoos, altoos, ik beken het met eene zekere smart, blijft 'er iets duisters over voor den mensch. De weg, langs welken wij dit leeven verlaaten is met eenen aakeligen en ondoordringbaaren nevel bedekt. Maar de aangenaamste hoop, op den Godsdienst rustende, verdunt dien zwarten wolk. —— Mijn kind! ik verlang, en ik beef, om een' stap te doen, zo gewigtig, zo beslissend."

Eerste Brief van G. BONNET *aan een Vriend, over het geschil aangaande de Rede en haar gezag in den Godsdienst. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *In gr. octavo*, 80 *bladz.*

Uit de Aenmerkingen van den Hoogleeraer *Bonnet*, op het tweede Stuk des Briefs van den Heer *van Hemert*, en den derden Brief van dien Heer, ter beantwoordinge dezer Aenmerkingen, heeft men, (alle de overige byzonderheden daer latende,) onder anderen, aen de ene zyde, duidelyk kunnen opmaken, hoe de Hoogleeraer van oordeel zy, dat het in dit geschil niet zo zeer aenkome, op het *natuurlyk*, als wel op het *zedelyk* bederf der Rede, en het dus de zaek van den Heer *van Hemert* was, te toonen, dat de onderwerpelyke rede, met opzicht tot 's menschen waer geluk, en de rechte kennis der geopenbaerde waerheden, welken daer op ene nauwe be-

betrekking hebben, niet kan gezegd worden *zedelyk* bedoiven te zyn: dat de behandeling van dit onderwerp vooraf moest gaen, eer dat het *gezag van de Rede in den Godsdienst* overwoogen konde worden. Aen de andere zyde heeft men gezien, hoe de Heer *van Hemert* van oordeel zy, dat de Hoogleeraer, het geschil over het *zedelyk* bederf daer latende, behoorde over te gaen tot het beschouwen van het *gezag der Rede*; als behoorende het geschil, over het *zedelyke* vermogen des menschlyken verstands, niet tot zyn bedoelde, en hebbende geen gemeenschap met dat over *het gezag der Rede*. —— De thans afgegeven Brief van den Hoogleeraer, niet aen den Heer *van Hemert*, maar aen *een Vriend*, strekt inzonderheid om te toonen, dat de Hoogleeraer t'over reden heeft, om zyne briefwisseling met den Heer *van Hemert* niet voort te zetten. Ten dien einde geeft hy zynen Vriend een achtervolgend verslag van 't beloop der wederzydsche briefwisselinge, over dit geschil, waer uit men het dus ver verhandelde gereedlyk kan opmaken; en laet zich, na dit gegeven berigt, ten besluite, aldus uit:

„ Oordeel nu, myn vriend, of het met de goede trouw, met de vriendschap, met het oogmerk der ondernomene briefwisseling kan overeengebragt worden, dat de Heer *van Hemert*, in plaats van voet by 't stuk te zetten, zich van een, den leezer misleidende, uitvlugt bedient, en het my daardoor noodzaakelyk gemaakt heeft, om den kostelyken tyd te verspillen met dingen, welke niets tot de hoofdzaak doen? —— Al ware het zelfs, dat ik het geschil, over de bedorvenheid der rede, *zulmer*, dan zyne bedoeling medebragt, genomen had, dan nog, (gy zult dit met my erkennen,) zou de welvoeglykheid, benevens zyne verklaarde zucht tot waarheid, gevorderd hebben my daar in te volgen (*). Dan, ik had

(*) Mogelyk denkt iemand ter dezer gelegenheid, maer had de Hoogleeraer den Heer *van Hemert* niet kunnen involgen? Terwyl toch de Heer *van Hemert* geen lust toonde te hebben, om, voor als nog, zyn gevoelen over het *zedelyk* vermogen des menschelyken verstands, te verdedigen, waerom hem in deezen maer niet te gemoet gekomen, en, over *het gezag van de rede in den Godsdienst*, met hem gehandeld? —— Zie hier het antwoord van zyn Hoogeerwaerden, op zodanig ene vooronderstelde bedenking van zynen Vriend.

„ Be-

had zyne toegeevendheid in deezen niet noodig. 't Was niet volgens *myn*, maar volgens zyn plan, dat ik de leer, aangaande het *zedelyk onvermogen* des menſchelyken verſtands, zoo ver hy die weêrſproken hadt, tegen hem verdedigde. Nimmer had ik, derhalven, kunnen verwagten, dat zyn WelEd. in zulk een ſmaak aan my zou hebben durven ſchryven, als ware ik *dom* genoeg geweest om niet te verſtaan het geen ik las; of *onopregt* genoeg, om den ſtaat des geſchils, tegen myn beter weeten aan, te veranderen. Met één woord, nooit had ik kunnen denken, dat Hy bekwaam was, om, met overleg, een der ſlegtſte ſtreeken te gebruiken, waarvan iemand, om zich uit verlegenheid te redden, en het zynen tegenſchryver moede te maaken, zich bedienen kan."

„ Begrypt ge niet, myn Vriend, als men, in het behandelen van geſchillen, op die wyze te werk gaat, en, eer het eene afgedaan is, het andere by der hand vat, dat men dan nimmer aan een goed einde kan komen? —— Daarenboven, iemand, die eens, wanneer hy zich verlegen vindt, geen zwaarigheid maakt, om, ongeacht de ſterkſte blyken van het tegendeel, zynen tegenſchryver te gemoet te voeren, „ 't geen gy beweerd „ en verdedigd hebt, verwerp ik wel als valſch; maar het is „ de zaak niet welke wy *nu* te behandelen hebben. Nader„ hand, zoo gy wilt, kunnen wy hier over redentwisten; maar „ voor tegenwoordig komt zulks niet te pas:" — ik zeg, hy, die niet ſchroomt, om, in verlegenheid gebracht zynde, zich van zulke uitvlugten te bedienen, van dien mag men verwagten, dat hy, zoo dikwils het hem dienſtig ſchynt, de goede trouw, aan zyne inzichten, gereedelyk zal opofferen. Als iemand zich zoo ver heeft bekend gemaakt, dan is het, naar myne gedachten, best, eene, met hem begonnen, onderhandeling van deezen aart af te breeken. Wat kan 'er verdrietiger zyn, dan zich in de noodzaaklykheid gebragt te zien, om, (of den koſtelyken tyd te verſpillen, met het ontdekken en aanwyzen van bedriegelyke uitvlugten; of, zulks niet doende, zich te moeten getroosten, dat vooringenomene leezers het *ſtilzwygen* eenes verdedigers der leerſtellingen van de Hervormde Kerk, of wel, zyne *toegeeflykheid*, om maar te volgen, daar men hem hebben wil, gereedelyk aanmerken als een bewys, dat hy, met de zaak, door hem beweerd, verlegen is, en dezelve ten besten geeft? —— Wat kan onaangenaamer zyn, dan te moeten zien, dat men een billyken eisch, om by de hoofdzaak te blyven, zelfs als beſpottelyk doet voorkomen?"

Proc-

Proeve van een Præparatoir en Peremptoir Examen, volgens Synodale Reſolutien. Door JOANNES CLAESSEN, *Predikant te Leerdam. Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *Behalven het Voorwerk, 276 bladz., in gr. octavo.*

Een ieder, die geen Vreemdeling in Nederlands Kerkbeſtuur is, weet, dat, volgens Synodale Reſolutien, alle de zodanigen, die genegen zyn om het Leeraersampt in Nederlands Kerk te aenvaerden, een tweeërlei *Examen* of Onderzoek moeten doorſtaen. Eerst een *præparatoir* of voorbereidend, waerop zy, als Proponenten, beroeplyk verklaerd worden: en dan ten tweeden een *peremptoir* of volledig onderzoek, waer op zy, beroepen zynde, alle de deelen van den Heiligen Dienst mogen waernemen: het eerſte gaet gemeenlyk over de Systhematiſche waerheden, naer de gewoone leiding, niet verder dan tot het Leerartykel van de Christelyke Kerk; en het tweede gaet over de Leer nopens de Christelyke Kerk, mitsgaders de Sacramenten, enz. De Eerwaerde *Claeſen*, deze inrichting ten hoogſte goedkeurende; en een naeuwkeurig onderzoek van dien aert ten ſterkſte aenpryzende, heeft dit onderwerp in de uitvoering opmerkzaem nagegaen, en zulks heeft hem aenleiding tot het opſtellen van dit Geſchrift gegeeven. Hy is daer door, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, „opgewekt, om te „beproeven, of hij den Examinatoren en Examinanden „niet van eenigen dienst zoude kunnen zi'n, door eene „Proeve van een Præparatoir en Peremptoir Examen, vol„gens Synodale Reſolutien, uit te geeven, niet met oog„merk, om die te doen ſtrekken tot eenen legger voor „de Examina, maar om eenen wegwijzer te zijn voor de „jonge lieden, en hun de Godgeleerdheid, die daar be„handelt wordt, in eene korte ſchets te geeven, wel ver„zekerd, dat het die waarheden zijn, waarop het on„derzoek geſchieden moet: die zich met het zelve ge„noegzaam bekend maakt, zal gelegenheid hebben, op „alle vraagen, die hem gedaan worden, te kunnen ant„woorden; terwijl hij terſtond blijken geeven zal, of „hij de ſtukken verſtaat, dan of hij de klanken maar „weet."

Met dat oogmerk behandelt zyn Eerwaerde, in de eerſte plaetze, de Leeringen, die tot het *præparatoir Exa-*

men

men behooren; en daerop gaet hy ten *peremptoir Examen* over, tot het nagaen van de Artykelen der Kerke en der Sacramenten, als mede tot ene byzondere overweging van de bekende vyf Artykelen der Remonſtranten; en hier aen hecht hy ten laatſte nog een kort onderzoek van enige leerſtelzels, dat ene byzondere proeve van de wederleggende Godgeleerdheid aen de hand geeft. Dit alles, by manier van Vragen en Antwoorden, met het aenvoeren van tegenwerpingen en oplosſen van dezelven uitgevoerd, maekt deze Proeve, overeenkomſtig met het oogmerk des Opſtellers, tot ene geſchikte handleiding voor jonge Lieden, die zich tot deze *Examina* hebben voor te bereiden, die 'er zich dus, ter betere bekwaemmaking, met vrugt van zullen kunnen bedienen.

De eerſte waerheden van den Chriſtelyken Godsdienſt, op eene bevattelyke wyze, zonder bezwaar van 't geheugen, ten nutte van kleine Kinderen, voorgeſteld. Te Amſterdam, by J. Roos en Zoon, *1788. Behalven de Voorrede, 48 bladz. in octavo.*

Men is dit Stukje oirſpronglyk verſchuldigd aen den Heer *F. F. Jacobi*; welke een Geſchrift van dien aart in 't Hoogduitsch gegeven heeft, dat den Eerwaerden *F. F. Schaffer* zo wel voldeed, dat hy beſloote het zelve tot een leiddraed te verkiezen, en naer dit geleide een leerboekje voor de Nederlandſche Jeugd in 't algemeen, en voor de Jeugd in zyne geljefde Gemeente te Rotterdam in 't byzonder, te vervaerdigen. Het beantwoord by uitſtek wel aan den Tytel, en men mag op goeden grond verwachten, dat 'er inderdaed een zeer leerzaem gebruik van gemaekt zal kunnen worden: voornaml. wanneer men de onderrichting van den Heer *Jacobi* in agt neemt, welke ook, in het gebruik van andere onderwysboekjes in Godsdienſtige waerheden, te ſtade kan komen. —— „ By zeer jonge kinders van vyf of zes „ jaaren moet het onderwys niet met de eerſte vraagen „ dezer aanleidinge begonnen worden. Dat vindt eerst „ plaats by kinders van zeven tot acht jaaren. Tedere „ kinderen moet men eerst zeer kleine en duidelyke „ ſpreuken van Gods volmaaktheden, en van de eerſte „ en aangenaamſte pligten jegens hem en den naasten „ trachten in te prenten, en wel zoo, dat men hen de-

„ zel-

„ zelve niet op eene moeilyke wyze laat van buiten leeren, maar dat men ze hun zoo dikwils met liefde en vriendlykheid voorzegge, tot dat hun geheugen dezelve gevat heeft. Men moet ook niet te ſchielyk van de eene ſpreuk tot de andere voortgaan, dewyl de eerſte dan ligt vergeeten worden. Wanneer het kind zeven en acht jaaren bereikt heeft, zoo kan men zulke vraagen doen, als in deze aanleidinge opgegeven worden. In den beginne moet men te vrede zyn, wanneer het kind richtig ja en neen antwoordt. Maar in 't verloop van tyd kan men het zelve gewennen, om meer woorden uit de vraagen, die men het gedaan heeft, by te voegen. Maar men moet het geene antwoorden van buiten laten leeren; anders wordt het niet gewoon, zelve te denken. Wanneer het kind eerst eene vaardigheid in het lezen heeft, dan kan men het zelve ſpreuken van buiten laten leeren, maar geene antwoorden op vraagen, die uit zulke ſpreuken getrokken worden."

JOHAN PETER FRANK, *M. D. Geheimraad en Lyfarts des Biſchops van Spiers, enz. enz. Samenſtel eener Geneeskundige Staatsregeling. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd door* H. A. BAKE, *Stads M. D. te Woerden. II. Deel. Te Leyden, by* F. de Does, 1788. *In gr. 8vo, 482 bladz.*

In dit tweede Deel, welks inhoud even belangryk is als dat van het voorgaande (*), handelt de beroemde FRANK in de *eerſte Afdeeling* over de algemeene voorzorgen, voor de onechte bezwangerde Moeders en haare vruchten. Hy beſchouwt in het *eerſte Hoofdſtuk* de onechte voortteeling in het algemeen, en toont derzelver nadeelige gevolgen in het zedelyke en burgerlyke; in het *tweede Hoofddeel* handelt hy over het verwekken van misgeboorten, het te vinden leggen en ombrengen der kinderen. In de *tweede Afdeeling* verledigt zig de geleerde Schryver met de beſchouwing, en het nader onderzoek, van ſommige omſtandigheden, welke van de geboorte af, tot aan het zevende Jaar, op het leven en de gezonde ligchaamsgeſteldheid der kinderen eenen, het opzicht der Regeering overwaardigen, invloed hebben; en hier vindt hy

(*) Zie *N. Algem. Vad. Letteroef.* II. Deel, bl. 104. en 438.

hy aanleiding, om in het *eerſte Hoofddeel* te blyven ſtilſtaan by de plichtmaatige zorge voor het behoeden der jonge kinderen voor byzondere ongelukken, en voor die gebreken der gewoone opvoeding, welke hunne gezonde ligchaamsgeſteldheid kunnen benadeelen; in het *tweede Hoofddeel*, van de plicht der Moeders, om zelf haare kinderen te zoogen, en den invloed hiervan op het welzyn van den Staat; in het *derde Hoofddeel*, van de beste inrichtingen, aangaande de Zoogſters, en de eerſte verzorging van die kinderen, welke zonder Moeder opgevoed moeten worden; en eindelyk, in het *vierde Hoofddeel*, van de Vondelingen en Weeshuizen. —— De *derde* en laatſte *Afdeeling* bevat een uitmuntend voorſtel van de plichten der Overheid, nopens de openbaare opvoeding der Schooljeugd. —— Een onderwerp, waarover zeer veel geſchreeven, doch waaromtrent nog zeer veel te verbeteren valt. —— In het *eerſte Hoofddeel* ſchetst de Schryver het nadeel eener al te vroege en ernſtige inſpanning van der kinderen ligchaams- en zielsvermogens; in het *tweede Hoofddeel* deelt hy zyne gedachten mede over de inrichting der Schoolen tot welzyn der Kinderen, en ten meesten nutte van den Staat; het *derde Hoofddeel* handelt over het weder invoeren der Ligchaams-oefeningen, en derzelver nuttigheid in de algemeene opvoeding. —— Wy onthouden ons iets over de verdienſten van onzen uitmuntenden Schryver, in het behandelen der opgenoemde onderwerpen, by te voegen: zyne verdienſten als Wysgeer, als Arts, als Menſchenkenner, en Menſchenvriend, zyn algemeen bekend, en in dit Werk, het welk eenig in zyn ſoort is, byna op iedere bladzyde kennelyk. En, wy kunnen niet nalaaten om onzen wensch te herhaalen, dat namentlyk dit Werk, door Lieden van alle ſtanden, moge geleezen, en de voorſchriften, daarin vervat, behartigd worden!

De geleerde *Bake*, die, ten nutte van zyne Landgenooten, de Vertaaling van dit Werk op zig genomen, en door verſcheiden zeer leerryke Aanmerkingen, vooral zulke, die betrekking tot ons Land hebben, hetzelve vermeerderd heeft, verdient daarvoor de algemeene achting en dankbetuiging.

Waar-

Waarneemingen over de Aardrykskunde, de Natuurkunde, den aart en de zeden der Menſchen; door J. R. FÖRSTER, Jur. Med. et Phil. Dr. *Hoogleeraar in de Natuurk. te Halle, en Lid van verſcheidene geleerde Genootſchappen, verzameld op zyne reis rondom de Waereld. Naar de Hoogduitſche vertaaling, en met de aanmerkingen van zynen Zoon en Reisgenoot* G. FÖRSTER, *Hoogleeraar aan het Carolinum te Caſſel. Eerſte Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 268 *bladz. in gr. octavo.*

Met het afgeeven deezer Waarneemingen heeft de Heer *Förſter* niet bedoeld, eenig Natuurkundig Zamenſtel te begunſtigen, maar het zyne toe te brengen, tot het geen door den tyd, by herhaalde waarneemingen, tot het gegrond vormen van een Stelzel zou kunnen dienen. „ Wy ſpoeden," zegt hy, als by zyne opmerkingen, nopens de Winden, mededeelt, 't geen men ook op alle de andere onderwerpen, door hem behandeld, mag overbrengen: „ Wy ſpoeden ons dikwils dan „ het meest met onzen arbeid, en met de gevolgtrek„ kingen uit onze waarneemingen, wanneer wy de „ grootſte reden hadden, om eerst twee of drie Eeuwen „ lang alleen ſtoffe te verzamelen, en het voor de na„ komelingſchap over te laaten, om 'er een gebouw uit „ op te maaken. Met eene kleine hoeveelheid van *data* „ uitgerust, gaat men fluks aan het maaken van een „ ſtelſel, het welk op twyfelachtige waarneemingen „ ſteunt, met gisſingen opgetooid wordt, en wel ras „ van zelf inſtort, of ten minſten deszelfs beſtryderen „ de overwinning niet moeilyk kan maaken. Om dit „ lot te ontgaan, zullen wy ons hier alleenlyk tot ge„ beurtenisſen bepaalen, de beſlisſing aan anderen over„ laaten, en onze beſluittrekkingen voor niets meer, „ dan zy waarlyk zyn, dat is, voor enkele gisſingen „ uitgeeven". —— Uit dit gezigtpunt heeft men deeze byeengebragte Waarneemingen te beſchouwen; en dat gadeſlaande, zullen de opmerkzaame Natuuronderzoekers 'er een vrugtbaar gebruik van kunnen maaken; terwyl voor 't overige alle de zodanigen, die lust hebben in 't naſpooren van natuurlyke waarneemingen, in 't doorbladeren van dit Werk een doorgaand leerzaam genoegen zullen vinden.

De Heer *Förſter*, naamlyk, draagt hierin vóór zyne opmerkingen, geduurende zyne reis rondom de Waereld, bovenal in de *Zuidzee*, over eene groote verſcheidenheid van voorwerpen, hem door de Natuur aangeboden. Het eerſte Stuk, thans afgegeeven, gaat over den Aardbodem, en het Land, met deszelfs verhevenheden, laagen en grondſtoffen; over het Water in den Oceaan; over den dampkring, deszelfs veranderingen en verſchynſelen; over de veranderingen van den Aardbol, mitsgaders over de *organiſche* of bewerktuigde lichaamen, zo Planten als Dieren. En in de twee volgende Stukken, ieder na genoeg van dezelfde grootte als dit eerſte, zullen voorts vervat zyn, 's Mans aantekeningen wegens het Menschlyk Geſlacht, ter ontvouwinge van het merkwaardigſte, dat inzonderheid de Volken op de Eilanden in de Zuidzee betreft. Men zal 's Mans waarneemingen met te meerder leerzaam nut en vermaak overweegen, om dat 'er alleszins eene behoorlyke oplettendheid in doorſtraalt, met eene naauwkeurige onderſcheiding van 't geen hy ſlegts ter loops of meer gezet heeft kunnen beſchouwen; terwyl hy zyne daaruit afgeleide gevolgtrekkingen niet meesteragtig opdringt; maar ter nadere overdenkinge en verdere naſpooringe aanbiedt. — Wy zouden dit, in 't bybrengen van verſcheiden byzonderheden, kunnen toonen; maar wy agten den Leezer meerder dienst te zullen doen, met, ten deezen aanzien, het oog te ſlaan op één enkel ſtuk, dat als een geheel inkomt, te weeten, het geen de Heer *Förſter* bybrengt, met betrekking tot het groote Vraagſtuk, over het *al* of *niet* aanweezen van een *vast Zuidland*; waaromtrent hy ons eerst het volgende aan de hand geeft, met opzigt tot de tot nog toe gedaane ontdekking:

„ De Schryvers van de algemeene Waereldlyke Geſchiedenisſen, (zegt hy,) en de Geleerde *Præſident* DES BROSSES (*), hebben reeds lange vermoed, dat 'er in het Zuiden nog een vast land gevonden wordt. De voornaame grond, waar op zy ſteunden, was, dat de reeds bekende Landen in het Zuidlyk halfrond, naar hun oordeel, niet genoegzaam waren, om voor die van het Noordlyke tot evenwicht te ſtrekken. —— Zeker Schry-

(*) *Modern Univ. Hiſt. Fol. Vol.* V. *p.* 2. of 8°. *Vol.* XL *p.* 275. DES BROSSES, *Voyages aux Terres Auſtr. Vol.* I. *p.* 12.

Schryver (*), wiens yver, om Geographiſche kundigheden uit te breiden, de zeevaart te bevorderen, en nieuwe ontdekkingen te maaken, van een zeer gunſtigen kant bekend is, heeft de bewyzen, die daartoe behooren, onlangs in een ſterker licht geplaatst. Dan, deeze onze reize om de Waereld heeft ontegenzeglyk beweezen, dat in het Zuidlyk halfrond, aan deeze zyde van den 60 graad Z. B., buiten de door ons ontdekte Eilanden, in den Zuider Oceaan geen ander land te vinden is. Al wilde men nu beweeren, dat op eene breedte, tot welke wy niet zyn doorgedrongen, en dus aan de andere zyde van den 60°, vast land gevonden wordt, zoude men evenwel moeten toeſtemmen, dat deeze brok lands, in vergelykinge met de landen van het Noordlyk halfrond, veel te klein is (†). Maar zoude men, in de veronderſtellinge, dat het ſtelſel van het evenwicht tuſſchen beide de halfronden noodzaaklyk is, niet kunnen beweeren, dat het gebrek aan een grooter land daardoor vergoed wordt, dat op den grond van den Zuider Oceaan (§) zulke lichaamen liggen, door welker grootere betreklyke zwaarte het evenwicht weder herſteld wordt? En hoe veele andere middelen, om deeze zwaarigheid weg te neemen, kunnen 'er niet nog plaats hebben, die voor ons bekrompene kundigheden nog verborgen zyn?"

Na deeze vooronderſtelling dus tegengegaan te hebben, laat de Heer *Förſter* zig in 't breede uit, over het Ys en deszelfs oorſprong, dat hem ook aanleiding geeft, om weder op het voorige onderwerp te komen, ter afwyzinge van eene andere vooronderſtelling. Zyne bedenkingen over het Ys en deszelfs oorſprong, zyne ondervindingen deswegens in de Zuidzee, behelzen veel leezenswaardigs; doch wy kunnen 'er ons hier niet mede ophouden, dan voor zo ver het een en ander betrekking heeft tot het voorige onderwerp. ——— Men vindt, gelyk bekend is,

(*) DALRYMPLE's *Collect. of Voyages to the South Sea. Vol. II. App. p.* 12.

[(†) Deeze brok wordt nog kleiner, als men nagaat, dat 'er, volgens het geen *Förſter* verder meldt, zelfs tot aan deeze zyde van 71 graaden, geen land van eenige uitgeſtrektheid, naar alle gedachten, te vinden zy.]

(§) En in het algemeen in de landen van het Zuidlyk halfrond. G. F.

is, Mannen van naam, die beweeren, dat het Ys alleen aan de kusten, en wel alleen uit versch water, ontstaan kan, of zelfs alleenlyk op rivieren, zo als in *Siberien* en de Baay van *Hudson*, in zee gevoerd kan worden.

„ Ingevolge van dit gevoelen verwachtte ik, (betuigt de Heer *Förster*,) inderdaad, dat wy haast een vast Land in het Zuiden zouden ontdekken, toen wy in December, 1772, een grooten voorraad van Ys ontwaar wierden. Dan, deeze myne verwachting werdt toen, en naderhand, toen wy tweemaalen over den 67° en eens over den 71° Z. B. kwamen, te leur gesteld. Myne twyfelingen, die ik, in andere opzichten, nopens het aanweezen van zulk een Zuidlyk land, had, kwamen derhalven weder boven, en bewoogen my tot een nader onderzoek der gronden, op welke de zodanigen hun gevoelen, zo wel ten aanzien van de wyze op welke het Ys ontstaat, als van de noodzaaklykheid, dat 'er in het Zuiden zulk een vast land zyn moet, gevestigd hebben." —— Onze Schryver wederlegt hierop breedvoerig, zo natuur- als geschiedkundig, het geen men, in dit geval, nopens het bevriezen van Zeewater, in openbaare of uitgestrekte Zeeën, beweert. Intusschen gaat hy byzonder na het denkbeeld van den Heer *de Buffon* (*), die wil, „ dat de „ groote ysklompen, welke men in de Zuidzee ontmoet, „ *uit het binnenste van het naby den pool gelegen land*, „ *op deszelfs groote rivieren* afgedreeven moeten zyn, zo „ als ze op den *Oobi* en *Jenesai*, en andere groote rivie„ ren, in den Noorder Oceaan dryven." Dan, hieromtrent, vooronderstellende, dat men daarin, (gelyk men wil,) eenige gelykheid kan staande houden, merkt hy het volgende aan:

„ Indien 'er een Zuidland is, dan moeten, op dien gemelden grondslag, deszelfs kusten zich insgelyks van het Oosten na het Westen, hoewel nog Zuidlyker, dan wy op onze vaart geweest zyn, by gevolg misschien aan de andere zyde van den 60°, en op sommige plaatzen zelfs boven den 71°, uitstrekken. De rivieren, die 'er in zyn, zouden uit deszelfs binnenst gedeelte, by gevolg van het Zuiden na het Noorden, moeten stroomen, om in de zee te loopen. Daar wy nu reeds onder den 54°, op het Eiland *Zuid-Georgien*, het welk naauwlyks

(*) De Buffon, *Hist. Nat.* (edit. in 12mo.) T. I. p. 313. en 319. en T. II. p. 91. en 109.

lyks zestig Duitſche mylen in den omtrek groot is, midden in den Zomer (*), eene koude vonden, waarby de Thermometer op 30, 32 of ten hoogſte op 34° ſtondt, het geheele land met diepe ſneeuw bedekt, alle de havens met ysklompen, die 60 ja 80 voeten boven het water uitſtaken, gevuld, en geen het minſte ſpoor van wellen of rivieren; hoe weinig rede is 'er dan om te verwachten, dat men boven den 71°, of zelfs by het aspunt, rivieren zal aantreffen; en hier toch zouden zy moeten ontſtaan, zo het mooglyk was, dat zy op het veronderſtelde Zuidland konden plaats hebben. —— Hiermede vervalt het voorgeeven van zelf, dat door de rivieren van het Zuidland het ys in zee zoude gedreeven worden.

„ 'Er is, (voegt hy hier by,) nog eene omſtandigheid, die gewislyk klaar bewyst, dat, ten minſten onder die luchtſtreek, onder welke nog eenige groei van planten of gewasſen mooglyk is, geen Zuidland moet gezocht worden. Alle Noordſche zeeën werpen zulk eene aanzienlyke hoeveelheid van hout, op de kusten van *Nova Zembla*, *Spitsbergen*, *Groenland*, enz., dat de ongelukkigen, die zich in de noodzaaklykheid bevinden, om aldaar te moeten overwinteren, eenen genoegzaamen voorraad van brandhout kunnen vinden, alhoewel 'er op deeze kusten niet één boom groeije. Maar in alle Zuidlyke zeeën ziet men geen het minst bewys van eenig dryfhout. De Franſchen vonden op de *Falkseilanden* naauwlyks een paar ſtukjes, die 'er waren aangeſpoeld, alhoewel zy 'er, tot op een taamlyken afſtand, naauwkeurig na gezocht hadden. En wy vonden het ook even zo min op de kusten van *Zuid-Georgien*."

Beweert men, tegen het ontſtaan van ys in zee, dat het land, ten minſte als een ſteunpunt (†), waar aan het ys zich vast kan hechten, onontbeerlyk is, zo beroept onze Autheur zig daartegen op de proefneeming van den Heer *Nairne* (§), in welke het ys, aan de oppervlakte van het zeewater, bevroor, en zyne krystal-

(*) In December en January, die met onze maanden Juny en July overeenkomen.

(†) DE BUFFON. T. I. p. 34.

(§) De Heer NAIRNE beſchryft zyne Proefneeming in het 66. Deel der *Philoſ. Transact.*

tallen benedenwaarts schoot. „ Buiten twyffel ontstaat derhalven (zegt hy,) het ys daar het eerst, daar de koude het grootst is; dewyl nu de lucht het eerst op de oppervlakte der zee werkt, moet het ys van boven na beneden gevormd worden, aan het water; hoe langer hoe dieper, zyne koude mededeelen, en het voor eenen sterkeren graad van bevriezing bekwaam maaken. Ik veronderstelle, dat de eerste rimpeling en bevriezing altoos by stil weder geschiedt, welk laatste op hooge Zuidlyke breedtens, ingevolge van onze eigene waarneemingen, niet ongewoon is. Misschien zoude men, met veel waarschynlykheid, kunnen beweeren, dat de geheele strekking van den Zuidpool tot den 80° Zuiderbreedte, geheele Eeuwen lang, door één enkelen, ongedeelden, vasten ysbank bedekt is. In dit geval zoude de rand alleen van deeze ontzaglyke ysvlakte aan eenige verandering onderhevig zyn; dewyl dezelve, des Winters, door aangroeijing in omtrek zou toeneemen, maar, by het wederkeeren van zachtere jaarsaisoenen, door de winden beschadigd worden, en gedeeltens, die 'er van tyd tot tyd afbreeken, aan de zeestroomen, die dezelve verder Noordwaarts voeren, moeten prys geeven. Hoe gemaklyk kunnen niet groote ysvelden en bergen, (tusschen welke de zee met ontelbaar veel kleine ysschotsen bezaaid is, en alwaar de wind niet in staat is, om een hooge zee te maaken,) by het wederkeeren van den Winter aan elkander vast vriezen (*), zonder dat men in het minst

(*) Onze Schryver heeft deswegens wat vroeger reeds opgemerkt, „ dat de koude boven den 71° Z. B. inzonderheid in den Winter, scherp genoeg moet zyn, om de zee tot den 28° te verkoelen, het welk het vriespunt voor het zeewater is. De koude houdt daar zeven of acht maanden lange, met onafgebroke hevigheid, aan, zoo dat 'er tot het bevriezen van groote brokken ys tyds genoeg is. Dan 'er zyn nog meer andere wyzen, op welke deeze ysklompen konnen ontstaan. Men stelle eens, dat het ys, het welk, by stil weder, in zee geboren wordt, niet, (gelyk zommigen willen,) boven de 12 voeten dik konde worden; nochtans breekt een storm naderhand dergelyke ysvelden, die van eene zeer groote uitgestrektheid zyn; de stukken drukken elkander neder, worden op elkander geworpen, vriezen wel haast wederom vast, en stapelen zich ten laatsten tot bergen, die eenige mylen lang, en van twintig tot zestig vademen dik zyn. —— Ook brengt de sneeuw, die

minst noodig hebbe, aan dezelve eenig land tot een vast punt te geeven, om 'er zich aan te hechten? —— Men neeme hier by nog in aanmerking, dat de vorst in de Noordſche landen ſomtyds zo ſtreng begint, dat al het water ſpoedig tot eene ſoort van deeg of pap ſtolt, en op eenmaal bevriest (*). In de luchtſtreek by den Zuidpool doet de koude, waarſchynlyk, dezelfde uitwerking, daar buitendien het Zuidlyk halfrond, op dezelfde graaden van breedte, buiten twyfel kouder is dan het Noordlyke."

Maar tegen dit laatſte komt de Heer DE BUFFON op (†), oordeelende, dat de Zeelieden zich zulks alleen verbeelden, om dat zy daar het ys, verder van den pool af, ontmoet hebben, het welk nogtans misſchien aan deeze of geene byzondere oorzaaken moet worden toegeſchreeven. Dan dit denkbeeld wederlegt de Heer *Förſter* ten bondigſten.

„ Wanneer men, (vervolgt hy,) de weêrkundige waarneemingen op de *Falklands* Eilanden, onder den 51° Z. B. (§), met die vergelykt, welke in verſchiedene deelen van Europa, onder dezelfde (maar Noordlyke) pools hoogte gemaakt zyn, zal elk onpartydig Leezer moeten toeſtemmen, dat de warmte in het Zuidlyk halfrond werkelyk geringer is, dan onder dezelfde graaden in het Noordlyke. De bergen van het *Vuurland*, het *Staatenland*, het Eiland *Zuid-Georgien* en het *Zandwich-eiland*, tuſſchen den 54 en 59° Z. B. die in den Zomer zelfs altoos met ſneeuw en ys bedekt zyn, gooven daarvan een verder bewys, en laaten, ten opzichte van deeze merkwaardige byzonderheid, in de natuurlyke geſchiedenis van den Aardbol, geen twyfel over."

De oorzaak van dit groot onderſcheid moet, zyns oordeels, in de afweezenheid van een groot Land in het Zuiden gezogt worden. Om den Noordpool van den 60 tot

die dikwyls verſcheidene ellen hoog valt, en, door den regen, ontdooit, op het nieuw bevriest, en gedurig vaster wordt, veel toe, om de ysbergen op het laatst tot eene ongelooflyke hoogte te doen klimmen."

(*) Reize van GMELIN (den Ouden) na *Siberien*.

(†) *Hist. Nat.* T. I. p. 312.

(§) *A. Collection of Voyages chiefly in the Southern Atlantick Ocean, by* A. DALRYMPLE.

tot den 66 graad liggen, gelyk bekend is, van alle zyden, uitgeſtrekte Landen, die ten deele bewoond en bebouwd worden; die vrugten voortbrengen; en op welken, in den korten Zomer, zomtyds eene hevige hitte plaats heeft. Geheel anders is 't, in 't Zuidlyk halfrond. „ Daar vonden wy, " zegt de Heer *Förſter*, „ omtrent den 60° der breedte en verder Zuidwaarts, buiten de beide onaanzienlyke Eilanden, in de Zuider Atlantiſche Zee, nergens land (*); en midden in den Zomer ſtondt, in deeze koude luchtſtreek, de Thermometer nooit vyf graaden boven het vriespunt, maar wel dikwyls beneden het zelve. Dikwyls viel 'er ſneeuw en hagel, en dikwyls bevroor des nachts het water, het welk in open vaten op het dek ſtondt. Daar men zulke Zomernachten heeft, kan men ligtlyk begrypen, hoe het in den Winter geſteld moest zyn." —— Uit dit alles, het welk alle Zeevaarenden in deeze ſtreek bevestigen, ſs, vervolgt onze Autheur, niets gewisſer, „ dan dat tusſchen 60 en 71° Z. B. geen groot land gevonden wordt, en dat de Eilanden, die het naast by deeze breedte koomen, ongelyk veel kouder zyn, dan alle landen, die op den zelfden graad van Noordlyke breedte liggen. —— Men voege hier by, dat de Zon eigenlyk acht dagen langer in de Noordlyke tekenen van den Dierkring dan in de Zuidlyke vertoeft; het welk insgelyks den Winter in het Zuidlyke halfrond acht dagen langer, en den Zomer even zo veel korter maakt, waar door de koude een $22\frac{1}{76}$ of byna $\frac{1}{11}$ grooter, dan op de Noordlyke helft van onzen Aardbol worden kan (†)."

(*) En deeze Eilanden, zynde *Zuid-Georgien* en *Zandwich-eiland*, (welk laatſte het verſte Land is dat men ten Zuiden ontdekt heeft,) welker akelige geſteldheid de Heer *Förſter* alvoorens beſchreeven heeft, komen nog uit hoofde van derzelver ligging tusſchen den 54 en 59° Z. B., buiten dien niet binnen die bepaaling.

[(†) Men begrypt dit onderſcheid te gereeder, wanneer men nagaat, dat het in 't Noordlyke halfrond Winter is, wanneer de Zon zig het naast by de Aarde bevindt; waartegen de Winter in 't Zuider halfrond plaats heeft, wanneer de Aarde op haaren verſten affſtand van de Zon is: 't welk de koude, in het laatſte geval, alle andere dingen gelyk ſtaande, natuurlyk grooter moet doen zyn, dan in 't eerſte geval.]

Am-

Amſterdam, in zyne Geſchiedenisſen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenſtaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe, beſchreven om te dienen ten vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Historieſchryver der Stad. Veertiende Stuk. Te Amſterdam en Harlingen, by* P. Conradi *en* V. van der Plaats, 1788. *Als bezitters der uitgegeevene Dertien Stukken. In gr. 8vo. groot* 301 *bladz.*

Die het Werk van den Heere WAGENAAR, de Geſchiedenis en Beſchryving van Amſterdam behelzende, gelezen hebben, weeten, dat hy zyn verhaal van de Geſchiedenisſen dier Stad niet verder heeft voortgezet dan tot aan het jaar 1740, oordeelende, gelyk hy zelve zegt, dat „ de zaaken, na dien tyd voorgevallen, nog te versch „ geſchied waren, dan dat zy met de vereischte gegrond„ heid, omſtandigheid en naauwkeurigheid, zouden kon„ nen verhaald worden." (*) Den liefhebberen der Vaderlandſche Geſchiedenisſen konde, derhalven, een aangenaamen dienst gedaan worden, door het vervolgen van het afgebroken Werk. De lotgevallen der voornaamſte Stad van den Nederlandſchen Staat kunnen niet misſen op zichzelve belangryk te zyn voor den Leezer, en worden het nog meer door den grooten invloed, welke die Stad altoos gehad heeft, en natuurlyk moest hebben, op het algemeene Staatsbeſtier. *'t Is hierom*, zeggen de Uitgeevers in eene korte Voorreden, *dat de Leezer, in de volgende verhaalen, zo wel als in de voorgaande van den Heere* J. WAGENAAR, *byzonderheden zal aantreffen, die, in den eerſten opſlag, geen naauwer verband ſcheenen te hebben met onze dan met eenige andere Stad van Holland, doch die, evenwel, by de uitkomst, bleeken, door heimelyke of openbaare bewerking onzer Regenten, beſtuurd te zyn geworden, ten algemeenen beste, of ter afwendinge van gevreesde onheilen.* Dit is eene zeer zekere waarheid, maar of derzelver gevolgen zo verre moeten getrokken worden, dat men van de Geſchiedenisſen van Amſterdam eene beknopte Vaderlandſche Historie maake, de verhaalen van Veldtochten, Gevechten en Veldſlagen, daar invlechte, gelyk in dit Vervolg geſchiedt, laaten wy aan het oordeel van anderen.

(*) WAGENAAR *Amſterdam*, I. Stuk, bl. 743. in folio. De

De Uitgeevers merken, in hunne Voorreden, insgelyks aan, dat *de Heer* WAGENAAR, *in zyne* Beſchryving van Amſterdam, *de* Geſchiedenisſen *dier Stad niet verder brengt, dan tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, of den Dood van Prinſe* WILLEM DEN DERDEN, *in het jaar* 1702. *voorgevallen*; en dat *de berichten*, welke *men vervolgens ontmoet van het gebeurde tot aan het jaar* 1740, *meer den naam verdienen van korte aanwyzingen, dan dien van Geſchiedenisſen.* Men heeft daarom goedgevonden dit Vervolg te beginnen met den dood van den gemelden Vorst, en dit *veertiende Stuk* brengt de Geſchiedenis, in *Twee Boeken*, tot op de Verklaaring van Frankryk's beſluit, om den Staatſchen bodem aan te tasten, gedaan in het jaar 1747 (*), loopende het eerſte Boek, of wel het Vierentwintigſte, (want men heeft het getal der Boeken vervolgd,) tot het jaar 1719; en het Vyfentwintigſte vervolgens tot het jaar 1747.

Zo veel wy hebben kunnen nagaan, is dit tegenwoordige Stuk voornaamelyk byeen verzameld uit WAGENAAR's *Beſchryvinge van Amſterdam*, en deszelfden Schryvers *Vaderlandſche Hiſtorie*. Uit het eerstgemelde Werk heeft men overgenomen de beknopte Aantekeningen, welke in het laatſte gedeelte van het XXIIſte en in het XXXIIIſte Boek voorkoomen. Het geene WAGENAAR, in het Tweede en Derde Stuk van zyn Werk (†), hierendaar aantekent, van eenige veranderingen aan openbaare Gebouwen, Stichtingen, Markten, enz. heeft men ingevoegd in de gebeurtenisſen der Jaaren, in welke die veranderingen gemaakt zyn. Dus is het geene bladz. 47. gezegd wordt, van de *Brownisten* of *Bruinisten*, te vinden by WAGENAAR IIde Stuk, bl. 174. van de Voorrechten der Burgeren, bl. 182. by WAGENAAR, III, 149. van de veranderingen aan de Zuider Kerk, Franſche Roomſche Kerk, en de volbouwinge van het Brantzen Hofje, bladz. 203. by WAGENAAR, II, 131. 211. en 355. van de Ordonnantien voor het St. Joris Hof, en voor het Veer op Bolswaard, bladz.

(*) Den 17 April. Zie WAGENAAR *Vad. Hiſt.* XX. Deel, bl. 56. Dit is in dit *Vervolg* niet aangetekend, ſchoon er gemeld worde, dat men deeze Verklaaring niet voor de maand November beantwoordde.

(†) De Leezer gelieve te weten, dat wy altoos den Druk in folio aanhaalen, als hebbende tegenwoordig de gelegenheid niet om dien in 8vo na te zien.

bladz. 209. by WAGENAAR, II, 318. en 511 (*), van de Mandemarkt, bladz. 214. by WAGENAAR, II, 430.

De Leezer beſluite hieruit evenwel niet, dat hy in dit Werk niets zal aantreffen, het geene hy niet in de twee bovengemelde van den Heere WAGENAAR zoude kunnen leezen. Sommige gebeurtenisſen worden verhaald, van welke WAGENAAR of zwygt, of veel kortere melding maakt. Van dien aart is het geene op bladz. 221-229 geboekt is, raakende de onlusten op Curaçao, in het jaar 1740, waarvan wy niet weeten by den laatstgemelden Schryver iets gelezen te hebben. Het verſlag, welk deeze (†) geeft van den opſtand en moord der Chineezen te Batavia, is ook merkelyk beknopter, en verzeld met minder omſtandigheden, dan het geene hier voorkoomt van bl. 229. tot 241. De Heer WAGENAAR ſpreekt in zyne Beſchryvinge van Amſterdam (§), met weinige woorden, van een kostbaar Vuurwerk, ter gelegenheid van het ſluiten van den Vrede, tusſchen Rusland en Zweeden, in den jaare 1721, door den Heere VAN BRANDTZ, afgeſteken: maar hier vindt men van bl. 122. tot bl. 132. eene uitvoerige beſchryving van dat Vuurwerk, met al de Decoratien, Opſchriften, enz. daartoe behoorende, nevens de aanmerking, „ dat de Heer VAN BRANDTZ, zo aan het „ Hof van Rusland, als hier te Lande, met dit alles, „ geene geringe eer behaalde." Van het Spiegelgevecht te water, het geene op den 21ſten April 1717, ter eere van hunne Czaarſche Majeſteiten, te Amſterdam gegeven werd, zullende ſpreeken, heeft onze Schryver den Zeinbrief voor de beide Esquaders geboekt (‡), welke by WAGENAAR ontbreekt.

Somtyds verſchilt ook het verhaal des Schryvers eenigzins van dat van zynen Voorganger. By voorbeeld, hier leest men, dat de Prinſes Weduwe van JAN WILLEM FRISO het zo evengemelde Spiegelgevecht hebbe bygewoond, terwyl WAGENAAR zegt, dat zy tegenwoordig zy geweest by een ander diergelyk vermaak, het geen in de maand Au-

(*) WAGENAAR zegt daar, dat het gemelde Veer, ter dier tyd, *van de Frieſche zyde in den tegenwoordigen ſtaat gebragt is*, De Schryver van het *Vervolg* ſchynt van eene Amſterdamſche Ordonnantie te ſpreeken.

(†) *Vaderl. Hiſt.* D. XIX, bl. 282-285.

(§) Stuk I. bl. 735. (‡) Bl. 86, 87.

Augustus deszelfden jaars gegeven werd, op verzoek van Czaar PETER, die ook zelve het eerſte niet gezien had (*). —— De komst van den Prins van Oranje, en die van den Afgezant van Marocco, te Amſterdam, worden hier, bl. 188, 189, geplaatst op het jaar 1729: by WAGENAAR, bl. 739, op het jaar 1730. Eenige andere verſchillende verhaalen, maar van weinig aanbelang, meenen wy onder het leezen opgemerkt te hebben.

De Uitgeevers belooven in hunne Voorreden, „ dat de „ Geſchiedenisſen zullen vervolgd worden tot op de om„ wenteling, in den voorleden jaare voorgevallen." Het zal hun gewisſelyk niet aan ſtoffe ontbreeken, om nog eenige Deelen te leveren, ter vervullinge van die belofte. Amſterdam heeft, vooral in de laatſte jaaren, eene zo aanzienlyke, zo veel geruchts maakende, en op verſchillende tyden, zo verſchillende rol geſpeeld op het tooneel der Staatkunde, dat ieder beminnaar des Vaderlands en der Geſchiedenisſe moet wenſchen, het gedrag dier Stad, naauwkeuriglyk en met onpartydigheid, door eene bekwaame hand beſchreven te zien. De vraag is, of het ſchryven van Geſchiedenisſen, zo zeer na aan den tegenwoordigen tyd, niet te moeilyk, en, zo 't onpartydig en naar waarheid geſchieden zal, wel zonder gevaar is? WAGENAAR, ten minſten, werd door die bedenkinge, van het vervolgen zyner *Vaderlandſche Hiſtorie*, afgeſchrikt, gelyk hy zelve betuigt in het *Berigt*, geplaatst voor derzelver XXIſte Deel.

Wy moeten den Leezer nog berichten, dat de Uitgeevers belooven het Werk met een goed aantal van Plaaten of Prenten te verſieren, en dat het zo wel in groot en klein folio, als in octavo, is gedrukt, ten einde de Bezitters der onderſcheiden formaaten des Werks van WAGENAAR gelegenheid te geeven, om dit Vervolg by hetzelve te kunnen voegen.

(*) WAGENAAR *Amſterdam*, I. Stuk, bl. 731.

Merk-

Merkwaardige levensgeſchiedenis van FREDRIK, VRIJHEER VAN DER TRENCK, *beſchreven door hemzelven. Naar de nieuwe vermeerderde en verbeterde uitgave, die te Berlin met Privilegie van den Koning gedrukt is, uit het Hoogduitsch vertaald, en door eenige Aantekeningen opgehelderd. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *In gr. octavo, 276 bladz.*

By 't afloopen van 't voorige Deel, zagen we den Vryheer *van der Trenck* gevanglyk na Maagdenburg gevoerd, en des vangt dit tweede aan, met eene beſchryving van die Maagdenburger gevangenis, en zyn wedervaaren in dezelve; welk berigt eene reeks van rampen en te leurſtellingen behelst, doormengd met veelerleie ontmoetingen en bedryven, waarin 's Mans voorheen gemelde character beſtendig blyft doorſtraalen. 'Er verliepen negen jaaren en ruim vyf maanden, eer hy geſlaakt werd; en de Graaf *von Schlieben*, die des Konings bevel van ontſlag aankondigde, had order, om hem, by nagt, in een overdekten wagen, over Dresden na Praag te begeleiden, en niet toe te laaten, dat hy op de reize met iemand ſprake. Hier gekomen zynde, was hy nu in volkomen vryheid, doch het duurde niet lange. 'Er kwam, na eenige dagen, eene estafette van Weenen, en hy werd, onder een goed escorte, van Praag, als een arrestant, na Weenen gezonden. De Adminiſtrateurs zyner goederen hadden hem dit ongeval bewerkt: zy hadden hem aan 't Weener-Hof beſchreeven als gevaarlyk dolzinnig; en hun doelwit was, hem, onder voorwendzel van onzinnigheid, in de veſting Grätz te doen opſluiten; en hem, als dan, geduurende zyn gantſche leven, onder curatéle te houden. Edoch dit mislukte hun; dan desniettegenſtaande ſlaagde de Vryheer *van der Trenck* voorts niet, in zyne wettige pretenſie op de voorvaderlyke Trenckſche goederen, en verdere aanmerkelyke ſommen gelds, die hem regtmaatig toekwamen. Van de onregtvaardige behandelingen, hem hier omtrent, gelyk ook ten opzigte van andere omſtandigheden, hem aangedaan, die hem veel verdriets baarden, en dikwerf op zeer groote kosten jaagden, geeft hy in het verdere verhaal een uitvoerig verſlag. Dit, gepaard met zyne ongeſchiktheid voor het Hofleeven, deed hem wel dra van Weenen vertrekken; hy begaf zig, by eene voorkomende gelegenheid,

heid, na Aken, maar een opontbod deed hem weder ten Hove verſchynen. Haare Keizerlyke Majeſteit ſloeg hem een welbemiddeld Huwelyk voor, dat hy van de hand wees, 't welk haar verbitterde: hy keerde voorts weder na Aken, daar hy, geduurende zyn voorige verblyf, reeds eene beminlyke Dame ontdekt had, met welke hy ook vervolgens in den Egt vereenigd werd. Wyders behelst dit leevensverhaal, loopende, na het voltrekken van zyn Huwelyk in 't jaar 1766, tot op het jaar 1786, eene ontvouwing van verſcheiden aanmerkelyke voorvallen, in welke hy en als Staatkundige en als Schryver veeler Papieren van verſchillende ſoort deelde; mitsgaders gansch wederregtlyke regtsplegingen, welke hem zyne baatzugtige vyanden, tot groote ſchade van zyne bezittingen, berokkenden, waar op wy, zonder zeer uitvoerig te worden, niet ſtaan kunnen blyven. Men ziet, in 't geheele beloop der zaaken, duidelyk, dat zyn character, eene, niet altoos beredeneerde, maar wel eens onbezonnen involging zyner geestgeſteltenis, hem veele onheilen gebrouwen heeft, die hy, omzigtiger geweest zynde, zou hebben kunnen ontgaan; vooral, gelyk hy zelf erkent, „ indien hij zich minder gemengd hadt, in zaken, die „ hem niet direct aangingen; indien hij meer voor zijne „ eigene rust gezorgd, en zich met de zaken van vreemden nimmer bemoeid hadt." Dit kan anderen tot een leerzaam voorbeeld ſtrekken, hoedanig een gebruik men, ook in veele andere opzigten, van deeze Leevensbeſchryving kan maaken, 't welk de Heer *van der Trenck* met vreugde te gemoet ziet, wanneer hy zig over zyn gehouden gedrag in afgegeven Schriften aldus uitlaat.

„ Ik vervulde in alle voorvallen den plicht van een mensch en burger; dikwijls was ik te goed en te mild, misſchien ook te trotsch, te eigenzinnig, en te onbuigzaam. —— Konde ik in onze waereld nimmer in dien kring komen, waarin ik eigenlijk behoorde, om den Staat door mijne werkzaamheid te dienen, indien men mij hadt willen gebruiken: ik heb misſchien dit daar aan te wijten, dat ik den regten weg gemist heb, langs welken men tot dit oogmerk geraakt: en in het zestigſte jaar van mijn leven is het te laat om nieuwe ontwerpen te maaken. Ik erken mijne feilen, zonder dezelve uit ſchaamte te verbloemen; ik maak 'er mij zelfs ene eer van, openlijk te zeggen, dat ik ook mensch was, hoewel een mensch van het edelſte zoort.

„ Vreug-

„ Vreugde zal mijne ziel nog verkwikken, wanneer mijn voorbeeld en onderwijs weetgierige jongelingen, die mijne Schrivten lezen, wijzer en deugdzamer, en bij gevolg gelukkiger maken.

„ Vreugde zal nog mijn grijs hoofd verjongen, wanneer daardoor onervarene grijzaards beter leren denken, edeler handelen, en gerust ſterven.

„ Vreugde zal ik nog gevoelen, wanneer, door mijne opwekking, boosaartige menſchen goede burgers van den Staat, luiaarts arbeidzaam, onwetenden geleerd, ſlaven vrijdenkers, en bijgelovige dwepers echte Christenen worden."

Zyn Ed. ſchreef dit, en 't overige zedelyke ſlot van zyn Boek, toen hy een gunſtig vooruitzigt had van zyne gelukkige ſtaatsverwisſeling, waar van ons nog met een kort woord eenige melding ſtaat te maaken. Hy onthield zig, zedert het jaar 1780, meerendeels in zyne Heerlykheid Zwerbach, op zyn Landgoed, in den omtrek van Molck in Oostenryk, daar hy zyn nooddruft in den Landbouw zogt, waarin hy gansch niet gunſtig ſlaagde; zo dat hy met zyne vrouw en acht kinderen een arm en kommerlyk leeven moeste leiden. Midlerwyl ſtierf de groote FREDRIK, en zyn Opvolger, de tegenwoordig regeerende Monarch van Pruiſſen, zond hem wel dra een cabinetspas, om veilig na Berlin te reizen, werwaards hy dan ook den 10 December 1786 vertrok, na affcheid van zyne vrouw en kinderen genomen te hebben, in de hoope van tot hun voordeel te zullen reizen. Een volgend derde Deel zal 'er ons een nader verſlag van geeven; „ intuſſchen ſluit ik, (zegt hy,) met eene vleiende hoop, en de beste uitzichten voor het toekomende, dit Deel met deze regelen:

Dat de waereld ons verdoem'!
Zouden wij haar loffpraak bed'len?
Deugd alleen kan ons vered'len,
En ons hart is onze roem.

Die, door dwaazen waan verblind,
Niets van ware grootheid weten,
Laffe vleiers Helden heten,
Hebben nooit een' TRENCK bemind.

Die zich aan hun ſmaad niet ſtoot,
Hunne laagheid kan belachen,
Nooit om hunne gunſt wil prachen,
Is in 't oog van wijzen groot.

Taal-

Tael- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootſchap, ter Spreuke voerende Kunst wordt door arbeid verkreegen. *En Prysvaarzen. Te Leyden, voor het Genootſchap,* 1787. *Behalven het Voorbericht,* 254. *bladz. in gr. octavo.*

Een drietal van onderwerpen wordt hier in *Prysvaerzen* bezongen, en op ieder heeft men twee Dichtſtukken, met Eerpryzen begiftigd. (1.) De vrye Zee, door *K. v. d. Palm* en *Th. van Limburg.* (2.) De nuttigheid van den Handwerksman, door *Th. van Limburg* en *M. G. van der Werken*, Wed. *Decambon.* (3.) De rechtſchapen Burgervader, door *J. P. van Heel* en *D. Erkelens.* —— Hier by komen voorts etlyke Mengeldichten over verſchillende onderwerpen, die toonen dat het den Leden van 't Genootſchap aan geen lust ontbreekt, en dat 'er ook onder hen gevonden worden, die in ſtaat zyn, óm eene manlyke taal te voeren. Getuigen hier van zy de taal, welke de Heer *H. v. Royen* den Romeinſchen Generaal *Fabricius* in den mond legt, toen *Pyrrhus*, Koning der Epiroten, hem, zyne bekrompen omſtandigheden kennende, door geſchenken tot zyne zyde tragtte over te haalen. Hy voert *Fabricius* tot *Pyrrhus* aldus ſpreekende in:

Is 't waarheid, Pyrrhus, of bedriegen mij mijn zinnen?
Beproeft gij dus mijn deugd? — was die bij u verdagt? —
Of kost gij 't zelfbelang te ſchandelyk beminnen? —
Wie had dien gruwel ooit in zulk een Vorst verwacht!
De Raed van Rome zond me aen 't hoofd der afgezanten;
Tot losſing van dat Volk, dat zegepraelend ſtreed,
Wanneer 't een vreemd gedrogt, een drift van Olifanten,
In 't overwinnen ſluitte, en ſiddrend vlugten deed.
Daer ik dien last volbreng, durft gij, vermeetle, hopen,
Dat ik mijn Vaderland laſhartig zal verraên?
Zoekt gij door blinkend goud mij eerloos om te koopen,
En biedt me een vierde deel van 't grootſch Epiren aen.
Gij moogt op oorlogsroem en edele afkomst hogen,
Dit aenbod tuigt dien roem, die edele afkomst niet.
Of, zou het grootheid zijn? — maer ijdel is uw poogen:
De grootheid ſmaedt een gift, die haer de laegheid biedt.
En, zou die laegheid ooit Fabricius bekoren,
Wiens vrijheidlievend hart door 't zuiverst vuur ontbrandt?
'k Ben telg van Romulus, 'k ben een Romein geboren:

Zo

Zo lang ik adem hael, is 't voor mijn Vaderland.
Zo 'k u tot Rome's nut mijn ijver kan betoonen,
Ik ſta gereed, vol moeds, zelfs in den dood te gaen.
Wilt ge anders? kan geen troon, wat zeg ik, duizend troonen
Den eed mij breken doen, aen 't Vaderland gedaen.
'k Moet, door 't gebrek benard, in ſchaemele armoê leven,
Maer nimmer was mijn hart gevoelloos voor zijn pligt:
Dat hart, door deugd geſterkt, blijft boven 't lot verheven,
Als 't ligchaam voor den last der wreedſte rampen zwicht.
Ja, ſchoon ik magteloos van honger uit moog' teeren;
En 't nijpende gebrek mij dreigt met duizend doôn,
Zal 'k, in dien jongſten nood, het aekligſt leed trotſeeren,
't Verachtlijk goud verſmaên — en vloeken Pyrrhus troon.

Proeve op de Gezelligheid, in vijf Zangen. Door een Menſchen Burgervriend. Te Groningen, bij L. Huiſingh, 1787. 48 *bladz. In groot* 8vo.

Deze Proeve, een Leerdicht zijnde, ontvouwt de *Gezelligheid* 1) *in 't algemeen*, zo wel haaren Oorſprong, Uitgebreidheid en Volmaaktheid, als Onvolmaaktheid voorſtellende; geeft ten 2) *de aangenaame en zegenrijke vrugten van 't gezellig leven* op; als mede, in tegenſtelling 3) *den ſchadelijken invloed van heerſchende Staatstwisten, in het ſtremmen eener algemeene Gezelligheid.* Vervolgens worden 'er 4) *de nadeelen van het ongezellig en afgezonderd leven*, zo met opzigt tot de *Bijgeloovigheid*, en daar uit voortſpruitende *Vreeze*, als met betrekking tot den *Godsdienſthaat*, in beſchouwt; en het Gedicht ten 5) beſloten met de beſchrijving der *vereiſchte hoedanigheden van een gezellig mensch.* —— Liefhebbers van gerekte vaerſen kunnen wij deze Proeve niet aanraaden, nadien zij bijna zo veel zaaken als woorden bevat, en de bevalligheid 'er wel eens in is opgeofferd aan de kortheid, in tegenſtelling van die Dichters, die de zaaken aan eene menigte van welluidende woorden opofferen, en niet kunnen rusten voor dat hunne ſtof geheel is uitgeput, en het gedicht eene ſchoone lengte hebbe, in welke dan ook dikmaals al deszelfs verdienſte beſtaat. Men vergelijke ons Oordeel met de volgende beſchrijving van den Oorſprong en voordgang der *vreeze voor Spooken*, uit den *vierden Zang* overgenomen:

Toen noch Egipte in Holen ſliep,
Germanje naakt door 't Woud, ——

De Griek verſtrooid in Boſſchen liep;
Geen Veld er was bebouwd:
Toen, fier op boog of knods alleen,
En ſchuddende ekels af,
De huid eens Oer-os', ſtout beſtreên,
Kleed, Bedde, en Tooi, ons gaf:
Toen, door geen Wetten of Verdrag,
Nog tot een Volk vereend,
Slechts Zwakheid kromde voor 't Gezag,
Van ſterker ſpier ontleend:
Toen ſtond, Onweetendheid, uw Rijk
In zijn volduistre kracht;
Daar Reden ſchaars 't geringſte blijk
Van Licht had aangebragt.
Gedonder, Blikſem, Noordervuur;
Wat treffend was, of groot;
Elk vreemd Verſchijnſel, dat Natuur
Aan 't oog ten ſchouwſpel bood';
Gehuil van Tijger, Wolf, of Beer,
Beſpringend Nachtgevaar,
Verraſſend Moorden, — of wat meer
Toen 't meest te duchten waar';
Ook 't naare eens Toevals, waar de kracht
Der Reden bij verdween,
't Stuiptrekkend Lijf, door vreemde Magt,
Bevoerd, bezeten, ſcheen; ——
Dit al vervulde 't hart met ſchrik,
Verbeelding bragt, geſpoord
Door Vrees, elk eenzaam oogenblik,
Heur Wangedrochten voort.
Wien, op de Jagt, in 't Woud verdwaald,
Het duistere overviel,
Zag elk Schrikbeeld dus gemaald,
In zijn beangſte ziel.
Vol ſiddring, zag zijn kille ſchroom
Thans voor den Geest ververscht,
Wat Wangeſtalte, in koorts of droom,
Hem 't zweet had uitgeperst.
Een Dwaallicht hier, — een Schietſtar daar, —
Een ritsling, —— wierd gevreesd.
't Was vast een Voorloop van Gevaar,

Of

Of booze Magt, geweerd.
Wat hij, bij 't ſcheemrend licht der Maan,
Maar, hoe onkenbaar, zag,
't Wierd ſtraks (Verbeelding vulde 't aan)
Een Monster, vreemd van ſlach.
Wen 't ſlechts, door 't flammend donkre, aan 't oog
Te verr' geleken had;
Rees 't ook eensklaps, zo 't ſcheen, zeer hóóg (*)
Als hij iets nader trad.
Geen Onderzoek meer! Fluks geſneld!
De Ontroering dreef met ſpoed.
't Geziene wierd rasch voordverteld.
Geen oordeelsfeil vermoed.
Gindsch ſtelde, in 't ſomber ſtulpje, een Vrouw,
Die haar' Gezel verloor,
Nu bang en eenzaam, zich val rouw,
Nog ſteeds zijn Weezen voor.
Wat Lijkgezigt ze eens ſtuimrend had,
't Geſchrei eens Diers in 't Veld,
Een Doodreuk (ligt van Muis of Rat)
't Had al nu 't Leed voorſpeld.
Zij hoorde, in waan, nog ſteeds zijn ſtem;
Zag hem, in 't droomen, weêr;
Ontwaakte 'er op, en groep naar hem;
Maar, ach! hij was niet meer.
Verſcheenen Dooden, en gij drom
Van Geesten, die de Lucht
Met Spook en Wondren vult, alom
Door 't Bijgeloof geducht;
Zietdaar, 't geen 't eerst u deed beſtaan;
Nog voortteelt menigwerf.
Slechts gaf een laatre Tijd hier aan
Meer tooiſel, kunst en verf.
't Verdichtſel kreeg, door 's Prieſters List,
Op Schat en Magt verhit,
Die Kleeding rasch, die deeze wist
Het dienstigſte aan heur wit. (†)
Vergooding, Starrewikkerij,

Be-

(*) Dit, en de twee voorgaande Vaerzen, zijn niet fraaij.
(†) *Te zijn* ontbreekt hier.

Bezweering, Wichelroê,
Betovring, Beeldenkracht, —— hoe vrij
Liet Dwaasheid dus u toe!
Ja, nog houdt menig Harsſenbeeld,
Uit de oudſte Woestheid ſtand!
Daar dag op dag de zijne ook teelt;
Rasch greetig voortgeplant.
De Kindschheid, ook nog woest en blind,
Is ſteeds 'er vathaar voor.
En menig Grijsaart blijft een Kind.
Geen Reden vindt gehoor.

Romanzes, door Mr. RHIJNVIS FEITH. *Naar den beſten ſmaak op Muzijk gebragt, door* C. F. RUPPE. *Te Haarlem, bij* van der Aa. 1787. *In groot 8vo. 28 bladz.*

Oden en Gedichten van Mr. J. P. KLEIJN *en Vrouwe* A. KLEIJN, *geb.* OCKERSE. *Gecomponeerd voor de Zang en het Clavier, of Fluit, Viool en Bas, door* C. F. RUPPE. *Te Leijden, bij* A. en J. Honkoop. 1788. *In groot 8vo. 32 bladz.*

Stigtelijke Digtſtukjes van Mr. H. VAN ALPHEN, *op Muzijk gebragt door* F. NIEUWENHUIJSEN, *Organist te Utrecht. Te Utrecht, bij de Wed.* J. van Terveen *en Zoon, en* G. van den Brink, Jansz. 1788. *In fol. 12 bladz.*

In de drie bovengemelde Stukjes worden, de in de vroegſte tijden altoos vereenigde, doch zedert eenige Eeuwen van elkander geſcheidene Zusteren, de Dicht-, Zang- en Speelkunde, op eene gelukkige wyze weder te zamen gebragt. De twee *Romanzes* van den Heere FEITH, namelyk *Colma* en *Alrik en Aspaſia*, welke men in zijne *Brieven over verſcheiden Onderwerpen*, D. I. bl. 48-58 aantreft, verſchijnen hier met de vereischte Maat- en Toonklanken. De Compositie van den Heer RUPPE moet den Muzijkkenner behagen, dan of dezelve, door in de laatstgenoemde *Romanze* op 29 Coupletten agter elkander te moeten dienen, niet te ééntoonig worde, zal de Zanger best kunnen beoordeelen.

Het IIde Stukje, dat van denzelfden Componist is, bevat zes Zangſtukjes van den Heer en Vrouwe KLEIJN, onder de opſchriften: *Hymne. Avondgedachten. Aan Elize. Aan dezelve. Allegro* en *Andante:* van welken het eerſte *aan Elize* hier ter Proeve zal verſtrekken:

Wie

O Wie gaf, dit beeld der Lente,
't Kwijnend oog, dat alles treft? —
Wie, dat hart, dat haren boezem
Tot den zagtſten wellust heft? —

Zie, haar hart, — wat jaagt het vlugtig! —
Zoo onrustig, ſpringt in 't hout,
't Duifje, tot het, met haar gade,
't Moederlijke nestje bouwt.

Ach! voor wien is 't oog zoo vriendlijk? —
En, voor wien of 't hart zoo woelt!
O! Wie weet, wie eens dien boezem,
Aan zijn boezem, zwoegen voelt! —

Maar, zij leeft misſchien voor mij niet! —
Ach! — voor mij niet! — nimmer daalt
Op mijn mond, het vergnoegen,
Dat van haare lippen ſtraalt! —

Ach! Elize! — wien bemint gij? —
En gij zwijgt! — uw boezem zugt! —
't Maſſche blosje gloeit nog hooger,
Dat langs uwe wangen vlugt!! —

Zou een Engel mij beminnen!
Loosde uw hart voor mij dien zugt? —
Is voor mij dat gloeiend blosſe,
Dat langs uwe wangen vlugt? —

Dank, O Schepper van Elize! —
Reeds op aarde zulk een lot!
Zal voor mij uw Engel leven!
Wees, O Vader! onze God! —

In het IIIde Stukje deelt de Heer VAN ALPHEN eene eerſte aflevering mede, van een twaalftal Dichtſtukjes, door hem voor Zang en Spel geſchikt: van het welk 'er hier drie voorkomen, onder den tijtel: *de Heilige Zanglust*; *Aan Jeſus*; en *Sabbath-Lied*. Dichter en Componist zijn in ons Vaderland met zo veel lof bekend, dat men niet wel andere dan ſchoone Stukken van hen verwagten kan. Omtrend het werk van den eerſten, oordeele men uit het laatstgeplaatſte, en hier mede gedeelde, *Sabbath-Lied:*

Verheugt u, mijn christen! 't geſtarnte verdwijnt;
De dag om te rusten, de Sabbath verſchijnt:
De dag, die voor Jeſus het graf eens ontſloot;
En ſtralen van vreugd in de duisternis ſchoot.
De harten naar boven, en de arbeid geſtaakt,
Die 't leven op aarde zo rusteloos maakt.
De zorgen verdreven! 't eenſtemmende lied
Slaite ooren en harten voor 't ſtuitstrend verdriet.
De Bijbel geopend! ontſloten de ſchat,
Die hemelſchen rijkdom voor armen bevat!
Een Staf op de Rotſen; een Star die u leidt
Naar 't huis, waar u Jeſus een wooning bereidt.
In God u verlustigd! in Jeſus verblijd,
De kwijnende kragten vernieuwd tot den ſtrijd.
De Tempel ſtaat open, en Jeſus gereed,
Reikt hongrigen voedſel, en naakten het kleed.
Zijn liefde, die dwazen de wetenſchap ſchenkt,
Troost bloedende harten door droefheid gekrenkt.
Is zwakken een ſterkte, voor blinden een zon,
Voor dorſtende zielen een ſpringende bron.
Neemt dankbaar en moedig 't geen Jeſus u biedt;
Hij ſchenkt zijne gaven aan Zondaars om niet.
Verheugt u, mijn christen! verſchijnt voor den Heer!
Aanſchouwt nu Jehovah! zijn ſterkte en zijn eer!
Zijn vrees zij uw blijdſchap, zijn dienst zij uw lust!
Aan hem te gewennen uw zalige rust!
Uw huis zij een tempel, waar heiligheid woont;
Uw leven een Spiegel, die Jeſus vertoont:
Aan bloemen en vrugten erkent men den boom,
Aan 't heldere water den levenden ſtroom!
Verheugt u, mijn christen! Schoon de aarde verdwijnt,
De Heer van den Sabbath, uw heiland verſchijnt;
Verblijdt u in hoope! die Sabbath genaakt,
Wiens eeuwige middag uw blijdſchap volmaakt.

Deze verſchillende Proeven, op het loffijk ſpoor van den Eerwaarden SCHUTTE genomen, verdienen allen bijval, nadien zij de wedervereeniging der Dichtkunſte en Muzijk eenigermaate bevorderen. De algemeene zucht, welke thans bij onze Natie, voor de ſchoone Kunſten en Wetenſchappen, doorblinkt; als mede de goede uitſlag, welken de meeste *Opera's* of Zangſpelen op onze Schouwburgen hebben, zullen mogelijk nog veel

veel tot eene gelukkige vereeniging dezer beide indrukmaakende kunſten toebrengen, die zekerlijk gewigtige gevolgen zoude hebben. Immers „ zulk eene vereeniging zou" (volgens des dicht- en muzijkkundigen Dr. BROWN's *diſſertation on the Riſe, Union and Power, the Progreſſions, Separations and Corruptions of Poetry and Muſic*,) „ de waarde van elke ſchoone „ volkomenheid vernieuwen en verheffen; den ſmaak verfijnen; den Godsdienst bevorderen; de Zeden beſchaaven; de „ belangen van Staat ondersteunen; in één woord, zij zou het „ nuttigst gebruik, van den overvloed des Rijkdoms, doen „ maaken. Elke pooging, welke zulke gewigtige oogmerken „ kan bevorderen, maakt derhalven niet alleen aanſpraak op „ de opmerkzaamheid van alle verſtandige en braave lieden, „ onder alle ſtanden; maar zou mogelijk de beſcherming en „ aanmoediging, van den besten en grootſten Koning, niet onwaardig zijn."

De Tooneelſluiting, met Choorzangen en Danſen, door P. J. KASTELREIJN. *Te Amſterdam, bij* J. Helders *en* A. Mars, 1788. *In 8vo. 24 bl.*

De jaarlijkſche gewoonte, om bij de ſluitinge van het Tooneel des Amſteldamſchen Schouwburgs, van wegens de Acteurs en Actrices, eene gepaste aanſpraak door één hunner te doen, gaf den Acteur *Paſté* aanleiding, om den Dichter van dit ſtukje voortteſtellen: zodanig eene Aanſpraak in eene welvoeglijke handeling te plaatſen, ten einde dezelve, dus doende, eene meerdere bevalligheid bij te zetten.

Dit Allegoriſch Spel, waar in *Schouwburg*, *Melpomené*, *Thalia*, *Euterpe* en *Terpſichori* de Handeling volvoeren, is een gevolg dier vraage: terwijl men het, op des Dichters verzoek, zeer wel kan beſchouwen, als een blijk zijner goedwilligheid, om het Tooneel nuttig te zijn; al ware het ook, dat men bevondt, dat de kortheid des tijds, in welken de Dichter zijn werk *moest* volbrengen, in meer gevallen haaren invloed deedt gevoelen, dan in de keuze der Choorzangen, welke laatſte hij daar mede verdeedigd. Wenschlijk ware het, indien de vier volgende verſen van *Melpomené*, dikmaals door *Schouwburg*, aan welken zij gericht zijn, geraadpleegd wierden:

Vermaak met nut gepaard moet ſteeds uw doelwit blijven.
Nooit ſchittre hier vernuft, ten koste van het hart.
Elk booswigt vinde een hel, zelfs in zijn vreugdbedrijven.
Elk brave zielenkalmte, ook in zijn boezemſmart.

Avondtydkortingen van het Kasteel, of Zedelyke Verhaalen, ten dienſte van de Jeugd. Door Mevrouwe DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald. Vierde Deel. In 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1788. *In gr.* 8*vo.* 458 *bl.*

Een drietal van zedelyke vertellingen is in dit Deel vervat, welken de geachte Opſtelſter geſchikt heeft, niet zo zeer voor Kinderen, als wel voor zulken, die tot wat ryper jaaren gekomen zyn, of den ouderdom van vyftien à zestien bereikt hebben. Ze behelzen, onder het omkleedzel van geſchiedenisſen, eene ontvouwing eener gewigtige Zedeleering, die zig in 't bedryf der Perſoonen allengskens ontwikkelt, en in 't flot der geſchiedenisſen duidelyk aangeweezen wordt. Mevrouwe *de Genlis* heeft het gevallige en leerzaame in deeze ſoort van vertellingen zeer oordeelkundig weeten te vereenigen. —— De eerſte vertelling, getyteld *de twee Reputaties*, ſtelt ons twee Perſoonen voor, die langs verſchillende wegen hunne *Reputatie* poogen te vestigen; de een langs den weg van kuiperyen, die hem tot verachtlyke bedryven vervoert, en de ander, door zyne goede talenten indiervoege werkſtellig te maaken, dat de braafheid van zyne inborst, hoewel zomtyds miskend, voor 't oog van alle oplettende verſtandigen en deugdlievenden moeste doorſtraalen. Beiden beoogden een Huwelyk met de alleszins roemwaardige *Aurelia*; en deeze, die het ſlegt character van *Damoville* ontdekt, en het tegengeſtelde braave character van *Luzincour* doorgrond had, zig deswegens aan hun verklaard hebbende, gaf haare hand en hart aan *Luzincour*. Op het voltrekken van dien Egt, nam des Jongelings Vader deezen zynen Zoon in den arm en hem vuurig tegen zyn borst drukkende, riep hy uit: „ O myn Zoon, ik had het u wel gezegd, dat „ braafheid, afkeer van laage middelen, en eerbied voor Godsdienst en Zeden, de achtenswaardige Autheurs onderſcheiden, en den grond leggen tot duurzame *reputatie*: de liefde „ tot de waare glorie brengt alleen wenſchelyke eer en voorſpoed voord, en vroeg of laat moet het geluk de beſooning „ zyn van deugden en talenten."

Het hier aan volgende Stuk is eene uitgewerkte Fabel, die ten opſchrifte draagt, *Daphnis en Pandroſe*, of *de Orendes*, dat is, de *Berg-Nymphen*: welke ten hoofdbedoelde heeft, te leeren, *dat de Liefde*, verſtaa 'er door de driftige aandoeningen, de hartstogtlyke vervoeringen, het verwilderend gevoel der Min, *niet dan eene ydele begocheling is; dat zy het geluk belooft, en niets anders doen kan, dan het te ſtooren of te vernielen.* Zulks ondervinden *Daphnis* en *Pandroſe*, daar *Daphnis*, niettegenſtaande zyne vuurigſte betuiging aan *Pandroſe*, verliefd wordt op *Cynisca*; 't welk hem, ter ſtraffe zyner meineedigheid, overeen-

eenkomſtig met het lot dat de Goden bepaald hadden, over den geenen hunner, die 't eerst de huwelyksstrouw ſchond, blind deed worden. De getrouwe *Pandroſe*, ſteeds vuurig wenſchende het hart van *Daphnis* op nieuw te bezitten, verkrygt eindelyk van *Jupiter* het vermogen, om *Daphnis* het gezigt weder te geeven. Dit geſchiedt; dan ongelukkig vat *Pandroſe*, uit het eerſte geſprek van *Daphnis*, na de herſtelling van zyn gezigt, het denkbeeld op, dat hy, desniettegenſtaande, *Cynisca* nog boven haar blyft ſtellen. Maar hier tegen is de taal van *Daphnis*, zeggende: *Overſtelp geen ongelukkigen, die maar al te zeer te beklaagen is! Ik heb voor Cynisca geen ander gevoel, dan 't geen ik voor u had, voor het tydſtip myner rampſpoeden; het geen gy my thans inboezemt, minder vuurig, minder hartstogtelyk, wel is waar, is nogthans veel dieper ingeworteld, en zal myn leven duuren. Cynisca, in weêrwil van myzelven, vervult myne verbeelding; maar gy heerscht voor altoos op myne ziel.* — Op deeze woorden (dus vervolgt en eindigt dit verhaal,) verbleekt en ſiddert *Pandroje*; eene doodelyke koude verſtyft haare aderen, en dringt door tot haar hart, waaraan de hoop voor altoos ontzinkt. ——— „ Wat hoor ik! (zegt zy eindelyk,) „ welk eene nieuwe helderheid komt my beſtraalen? de reden „ verdryft ten langen laatſten alle die ydele begochelingen! — „ hoe! ik heb het geluk myns levens kunnen doen afhangen „ van een blind en broosch gevoel, dat de verbeelding alleen „ kan voortbrengen; dat zonder oorzaak verdoofd wordt, en „ dat de allerbillykſte erkentenis niet weder kan doen herleeven! ——— Daphnis! laat ons voor altoos die doodlyke dwaalingen afzweeren; dat de teedere en getrouwe vriendſchap „ ons trooste, en eene aangenaame vergoeding verſchaffe voor „ alle de rampen, die wy geleeden hebben. Kom, volg my; „ laat ons het ſtandbeeld der Liefde verbrecken, en op de „ brokken van zyn vernield altaar kunnen wy, voor het oog „ der Goden, zonder bevreesd te zyn van immer meineedig „ te worden, de ſtreelende verbintenis aangaan, om 'elkander „ op eene redelyke wyze te beminnen, tot aan het graf."

By deeze twee komt nog eene derde zedelyke vertelling, welke den naam draagt van *het Paleis der Waarheid*: zynde eene Genie-historie of Tover-geſchiedenis, in welke de voornaamſte en hier bovenal bedoelde betovering geſchiedt in 't Paleis der Waarheid. Dit Paleis naamlyk had die toverkragt, „ dat elk, die 'er inkwam, verpligt was zonder eenige vermomming zyne geheimſte gedagten te zeggen; alleenlyk was „ de Genie *Phanor*, de eigenaar van 't Paleis, hier van ontheven. Hy kon in dit Paleis de voorwerpen zien, zo als zy „ wezenlyk waren, en de woorden hooren, zo als ze opregtlyk gedagt werden; terwyl allen, buiten hem alleen, die „ ſpraken, zig onwederſtandlyk genoodzaakt vonden, om hun-

„ ne

„ ne waare gevoelens uit te drukken; en elk, die een voor-
„ neemen mogt hebben om te bedriegen of de waarheid te
„ vermommen, niet bemerkte, dat hy juist het tegendeel zei
„ van 't geen hy wilde zeggen; zodanig dat hy zyn eigen
„ woorden niet verſtond, maar zig gerust verzekerd hield,
„ dat hy waarlyk die valſche woorden geſproken had, waar
„ mede hy zig voorſtelde de waarheid te vermommen en te
„ misleiden." ——— De Koning der Genien had, op *Phanors* verzoek, hem dit Paleis indiervoege verleend. doch hem tevens te kennen gegeeven, dat hy eene dwaasheid begaan had met zulks te begeeren. *Phanor* ondervond dit ook wel dra, door verſcheiden zeer ongevallige ontmoetingen; doch anderen ſcheenen hem dit te vergoeden, des hy nog al behaagen in zyn Paleis bleef ſcheppen. Een gryze Wysgeer, *Gelanor*, in dat Paleis gekomen, bragt hem te vergeefs onder 't oog, hoe 't alleen geſchikt was, om hem verdrietlykheden te veroorzaaken en hem van geen nut kon zyn: dat het alleen van dienst kon weezen, voor een Man, die, reeds door de reden verlicht, en voor altoos van het juk aller menschlyke hartstochten ontheven was. „ Geen ſterveling kan," (was onder anderen zyne taal,) „ bui-
„ ten dit, de waarheid verdraagen, wanneer zy zig, alle oo-
„ genblikken des leevens, geheel naakt en ontbloot vertoont;
„ zo ziet men haar in dit Paleis. Zy vernielt hier, zonder
„ onderſcheid, onſchuldige, ſtreelende begochelingen, en ge-
„ vaarlyke dwaalingen; zy vertoont zig onder zulk eene woes-
„ te gedaante; zy is zo ongenaadig, zo hard, zo lomp, dat zy
„ de menſchen ergert en tegen de borst ſtoot, zelfs dan,
„ wanneer zy hen wezenlyk van nut zoude kunnen zyn." Edoch dit alles deed *Phanor* niet van gedagten veranderen, voor dat eene verdrietlyke ondervinding hem verſtandiger maakte, die hem eerlang het Paleis deed ruimen, met oogmerk om 'er zelden weder in te komen, en nooit lang te vertoeven; geevende by die gelegenheid ook zyn Talisman, welke deszelfs bezitter tegen de toverkragt van dit Paleis behoedde, over aan *Agelia*, welke nog omtrent drie maanden in het Paleis moest verblyven. ——— *Phanor* trouwde vervolgens met de Koningin *Altomire*, die vuurig begeerde dat hy haar in zyne eigen Staaten zou overbrengen; dan 'er verliepen zestien jaaren, eer hy daar toe bewilligde; en toen nog, zynes ondanks, na dat hy haar zyne vroegere geſchiedenis en de toverkragt van zyn *Paleis der Waarheid* ontvouwd had: haar tevens ten ſterkſte afraadende derwaards te vertrekken, om 'er, volgens de bepaaling aan de intrede van dat Paleis verbonden, drie maanden te verblyven. Op 't aanſtaan der Koninginne werd de reis vastgeſteld; hier toe haalde zy ook over de jonge Princes *Zeloide*, haare Dogter, benevens den jongen Prins *Philamir*, die daar mede ſtond te trouwen, benevens derzelver Vriendin *Palmis*, welke

ke begeerde, dat haar Minnaar *Chryſal* haar zou vergezellen; ook vond *Phanor* goed drie of vier hovelingen met zig te neemen, wier character hy wenschte te doorgronden. Voor deeze laatſte, gelyk ook voor *Chryſal*, werd egter de betovering van 't Paleis geheim gehouden. — Het Vorſtlyk gezelſchap met den Hofſtoet kwam vervolgens in 't Paleis, en *Phanor*, zyn Talisman misſende, was, even als de anderen, in de onmogelykheid van te kunnen veinzen, of anders te ſpreeken dan hy dagt. 'Er verliep maar weinig tyds, of de ontdekking der bloote waarheid bragt moeilykheden te wege, die onaangenaame gevolgen hadden; en welken ongetwyfeld nog hooger geloopen zouden hebben, had niet de voorzigtigheid van den wyzen *Gelanor* derzelver haatlyke uitwerkingen weeten af te keeren; en alles weder in goede orde te brengen. Eindelyk waren de bepaalde drie maanden verloopen, en men ſtond met blydſchap het droevige Paleis der Waarheid, daar men zo veel verdriets en moeilykheden ondervonden had, te verlaaten; toen eensklaps het betoverde Paleis herſchapen wierd, en te gelyk de Koning der Geniën verſcheen, die, zyne aanſpraak inzonderheid tot de jonge Gelieven rigtende, zeide: „De betovering is vernietigd; gy kunt voortaan zonder „ gevaar in dat herſchapen Paleis blyven, alwaar gy alle die be„ gochelingen zult wedervinden, die noodzakelyk zyn tot het „ geluk: dat de herinnering aan het Paleis der Waarheid u voor „ altoos te rug houde, van een beledigend wantrouwen; en u „ leere de opwellingen eener onbeſcheidene nieuwsgierigheid te „ bedwingen; met één woord, vergeet nimmer, dat een blind „ vertrouwen en eene liefderyke inſchikkelykheid de zagtſte „ banden uitmaaken, die de harten zamen verbinden kunnen."

Geſchenk voor de Jeugd, Vyfde Deels, Tweede Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart, 1788. *In* 8*vo.* 108 *bladz.*

By aanhoudenheid rigten de geagte vervaardigers van dit Geſchenk hunnen arbeid zodanig in, dat dezelve zeer wel beantwoordt aan hun hoofdoogmerk, om naamlyk der Jeugd nuttig te zyn, door aan dezelve een Leesboek aan te bieden, dat haar te gelyk kan vermaaken en ſtigten. Hiertoe houden ze, byzonder in het *Mengelwerk*, den inhoud van het tweede Stukje, beſtendig in 't oog eene verſcheidenheid van onderwerpen, die op eene voor de Jeugd gevallige en meestal leerzaame wyze voorgedraagen worden. Men ziet dit, tot eene proeve, in het volgende ſtukje:

DE EDELMOEDIGE VOERMAN.

Daar zyn, ook onder het gemeen, edelmoedige Lieden; doch

doch zy raaken zelden zeer bekend. En waarom zullen onder de geringen niet zo wel Edelmoedigen weezen als onder de Grooten, en zelfs meer dan onder de laatſten? Een Voerman, rydende met den Postwagen van *Zutphen* op *Harderwyk*, nam onlangs onder weg een Meid op, die over de laatſte Stad naar *Amſterdam* wilde, om daar te gaan dienen. Zy verklaarde vooraf, geen geld te hebben, om hem de vragt te kunnen betaalen, en badt dus om voor niet te mogen worden medegenomen. De Voerman floeg dat ronduit af, hoewel hy aan haare kleeding wel zien kon, dat zy het niet breed hadt. De Paſſagiers, van welken er verſcheiden op den wagen waren, ondersteunden het verzoek der Dienstmeid by den Voerman; maar zy mogten zeggen en bidden wat zy wilden, de Man bleef onverzettelyk, en drong op de betaaling, of anders moest zy van den wagen, waarop zy reeds geklommen was, af, en kon te voet gaan. De Paſſagiers, ziende dat 'er niets aan den Voerman te doen ware, raadpleegden met elkanderen, om te zamen de vragt uit te leggen voor de arme Dienstmeid; en dit werdt gereedlyk gevonden, dewyl zy juist vermogende Lieden waren. De Voerman werdt dan betaald met een onvernoegd gelaat over zyne onbarmhartigheid, en de Dienstmaagd kon vry en vrank mede ryden. De Man ontving dus het geld; doch in plaats van dat op te ſteeken, gaf hy het, met een lachje, aan de Dienstmaagd, zeggende: Zie daar Meisje! nu hebje nog meer dan 'er noodig is, om uwe geheele reis tot *Amſterdam* toe goed te maaken. De Dienstmeid, die eerst haare weldaadige Reisgenooten bedankt hadt, bedankte nu ook hartelyk den Voerman, en de Paſſagiers keeken elkander aan, verwonderd over deezen trek des Voermans, om dus het Meisje geld voor de geheele reis te bezorgen.... Maar wie was hier edelmoediger, de Paſſagiers of de Voerman? —— De laatſte was zeker vernuftig milddaadig, mag ik hem zo niet noemen? —— Men roemde en lachte, de geheele reis, over den vond des Voermans, om dubbel wel te doen.

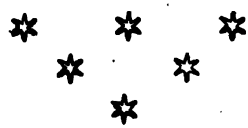

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Het wigtige der Godsdienſtige begrippen, door den Heer NECKER. *Uit het Fransch vertaald. Tweede Stukje. Te Amſterdam, by* M. Schalekamp, 1788. *In gr. octavo, 262 bladz.*

In 't voorige gedeelte van dit Geſchrift toonde de Heer *Necker* wel byzonder, met zeer veel nadruks, ten overtuigendſte, aen, dat de Zedekunde een bovennatuurlyk ſteunzel noodig heeft (*); en hierop bevlytigt hy zich nu, in 't elfde Hoofdſtuk, om te doen zien, hoe 't alleen het denkbeeld van een God is, dat gemaklyk alle zedelyke wetgeving, en 't ganſche ſtelzel der menſchlyke plichten, aen één kan verbinden. De ontvouwing hiervan geeft hem aenleiding, om gezetlyk na te gaen, hoe ſterk het handhaven van den openbaren Godsdienst, en 't opkweken van Godvruchtige aendoeningen aen te pryzen zy: 't welk alle Wetgevers, zynes oordeels, behoorden in agt te nemen, met dit door den geest der Wetten te bevorderen. „ Ach! hoe ſchoon, (roept hy ter dier gelegenheid uit,) „ hoe vereerende is „ het voor hen, zich geroepen te zien, tot de vor„ming van het eerwaardig verbond, dat het geluk met „ de zedekunde, en de zedekunde met het beſtaan van „ een God moet vereenigen." —— Het gewigt van 't behandelde onderwerp leidt hem voorts natuurlyk ter overweginge van 't zekere dier hoofdwaerheid, dat 'er een God is. De gegrondheid dier ſtellinge, eerst, ten bondigſte bewezen hebbende, verledigt hy zich wyders tot het voordragen en wederleggen der wysgerige ſtelzelen, die deze kundigheid trachten te ondermynen: waeromtrent hy zich de volgende manier van dit onderwerp te behandelen voorſtelt: „ Ik zal," zegt hy, „ terſtond „ betogen, dat de verſchillende begrippen wegens den „ oor-

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 563.

„ oorſprong der waereld alle uitloopen in één éénig be-
„ grip, dat is dat van de eeuwige en noodzakelijke be-
„ ſtaanlijkheid van alles wat 'er is; en ik zal vervolgens
„ de gronden van zodanig een ſtelſel vergelijken met den
„ grond van dat gelukkig en eenvoudig geloof, dat het
„ denkbeeld van een Opperſt Wezen verbind aan alles
„ wat ons bekend is, in 't kort, aan het heelal, het
„ grootſte, het alleronbegrensdſte tooneel, dat zich aan
„ onze oogen en aan onzen geest vertoont." Zyn Ed. ontvouwt dit een en 't andere zeer beknopt en bondig; toonende tevens, wel byzonder in 't ſlot dezer overwe-ginge, ten treffendſte, welke akelige vooruitzichten het denkbeeld dier Wysgeeren met zich ſleept; waertegen dat van het aenwezen eener verſtandige eerſte oorzake ten krachtigen troost verſtrekt. —— Op het dus ver voor-gedragen grond hy dan wyders, in 't vyftiende Hoofd-ſtuk, ene beſchouwing van de agting, die de ware Wys-geerte aen de Godsdienſtige begrippen verſchuldigd is; waeraen hy voorts, in het volgende Hoofdſtuk, nog hecht enige aenmerkingen over de onverdraegzaemheid, welke haetlyke verkeerdheid hy in het helderſte daglicht ſtelt. —— Ten laetſte verledigt hy zich tot het over-wegen der Christelyke Zedekunde, byzonderlyk, ten aen-zien van derzelver uitnemende geſchiktheid, om het ver-hevenſte onderwys mede te deelen, en het menschdom de heilzaemſte leeringen, op ene zo krachtige wyze, dat ze een daedlyken invloed op het hart kunnen hebben, in te boezemen; in alles op zodanig ene manier voorgeſteld, dat hare voorſchriften blykbaer gegeven zyn, voor alle tyden en eeuwen, niet ſlechts met betrekking tot den geest van een of ander Volk, maer met opzicht tot de eeuwig in ſtand blyvende natuur der menſchen. En daer-op brengt onze geagte Schryver dit zyn Werk ten beſlui-te; hy bezeft dat hy in een ongunſtig tydſtip over dit onderwerp ſchryft; maer het gewigt der zake heeft hem daertegen aengemoedigd, en hy tracht zyne Lezers ten ernſtigſte op te wekken, om dit voor allen zo belangryk ſtuk toch met vuurigen yver ter harte te nemen.

Alles loopt in dit Geſchrift te zamen, om ons op het bondigſte en te gelyk innemend te overtuigen, dat wy den Godsdienst, uit welk gezichtpunt ook beſchouwd, altoos hebben aen te zien, als den enigen en vasten grondſlag, waerop het welwezen der Maetſchappye in 't algemeen, en dat van ieder in dezelve, onwrikbaer ge-

ves-

vestigd kan worden. Op veelerlei manieren schetst ons de Heer *Necker*, in deze zyne overwegingen, die heilzame Godsvrucht, onder de bevalligste gedaente, en bovenal aendoenlyk is het Tafereel, dat hy ons van dezelve, op het einde van dit zyn Werk, maelt, en waer van hy, in eigen persoon, in zyne omstandigheden de kracht ondervonden heeft. ——— Dus laet hy zich desswegens hooren:

„ô Wat is men zeker van zijn geluk, wanneer een Godvrucht, die redelijk is in hare werking, en verlicht in hare grondregelen, onze hartstogten verzagt, en die eenigermate buigsaam maakt onder de wetten van ons lot! De Godvrucht, zo als ik mij die voorstel, kan niet beter worden afgebeeld, dan onder de gedaante van eene allerlevendigste belangnemende vriendin, bezield door de uiterste tederheid. Zij ziet ons met vermaak de verscheidene goederen des levens genieten; maar zij maant ons aan tot erkentenis, ten einde daardoor zelve ons geluk meerder te volmaken, het zelve ons doende toeschrijven aan den grootmoedigsten aller weldoenderen; zij laat ons vrij gebruik maken van onze natuurgaven en alle onze hoedanigheden, maar zij brengt ons de denkbeelden van deugd en zedekunde te binnen, op dat wij zeker zullen gaan, en niet zullen te duchten hebben voor de smarten van het naberouw; zij laat ons eenen vrijen loop naar het doeleinde, ons door de glorie, of onze eigene eerzucht voorgesteld; maar zij herinnert ons de denkbeelden van onstandvastigheid en wankelbaarheid, om ons te behoeden voor de droevige zinbedwelming, die de gunsten der fortuin veelal verzellen; zij is altijd bij ons, niet om ons geluk te stooren, niet om ons nutlooze nalatingen van vermaak op te leggen, maar om aan alle onze gedachten die aangename en vreedsame denkbeelden te hechten, die medgezellen zijn der wijsheid en gematigdheid; in één woord, in dagen van tegenspoed, ten dage van verval van krachten, waarop wij ons vertrouwen hadden gesteld, in die tijdperken word de Godvrucht onze meest hulp aanbiedende vertroosteres: als dan zegt zij ons haar laatste woord over de ijdelheid van onze verscheidene waereldsche zogenaamde gelukstanden; als dan kalmt zij de pijnigende woelingen van den geest, ons op eene Voorzienigheid, beschikster der ondermaansche voorvallen, wijzende; als dan verzagt zij onze rouw, ons hoop op eenen beteren staat aanbiedende, een hoop die al het

aardſche uitzigt overtreft, en waardig is ons het belang dezer waereld te doen ter zijde ſtellen, om ons oog op hooger voorwerp te vestigen. Het is geene werking van zwaarmoedigheid, waaruit deze bedenkingen zijn ontſtaan: dit zoude ik kunnen denken, zo ik niet altijd dezelfde denkbeelden had gekoesterd, en zo niet de verſcheidene omſtandigheden van een woelig leven de laatſte hand hadden gelegd aan mijne verlichting in de bedenking der noodzaaklijkheid van zich te verbinden aan eenigen grondregel, onafhanglijk van de menſchen en onze lotgevallen. Geheelenal aan mij zelven gelaten, en verſtoten tot de eenzaamheid, door een onvoorzienen ongelukkigen ſchok (†), ondervind ik meer dan ooit, dit is waarheid, het nut dezer aandoenlijke denkbeelden, afbeeldzels van al wat groot heet, en vind mij nader bij waarheden, die ik altijd bemind heb, en waaraan ik mij met een nieuwe belangſtelling verbinde, groote en verheven waarheden, die ik de menſchen ten ſterkſte aanprijze, in een tijd, waarin ik hen gedreigd zie met eene ontrukking van dezelven. Helaas! hoe misrekenen zich de menſchen! zij vertrouwen de krachten van hunnen geest, en oogenbliklijk vertoont hen deze zijne zwakheid; zij verbeelden zich dat zij, hunne oogen afwendende van het einde huns levens, zich verwijderen van deszelfs grenzen, daar alle oogenblikken de doodklok onder hun gehoor bromt, en hun te binnen brengt, dat, „ dit" oogenblik misſchien ook hun laatſte zal zijn. Welk een offer wil men dan van ons vorderen, wanneer men ons afvergt de vertroostendſte waarheden vaarwel te zeggen; waarheden, die ons een Toekomend aankondigen, wanneer een Toekomend voor de waereld zal verlooren zijn! Zo wij ooit of ooit ongelukkig genoeg wierden van deze waarheden te zien verloren gaan, men zou voorzeker met ongerustheid en ijver rond gaan, aan alle kanten, om dezelven op te ſpooren."

(†) Dit Hoofdſtuk had ik begonnen gedurende mijne verwijdering van het Hof.

DE SCHRYVER.

Leer

Leerredenen van J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Derde Deel. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 396 *bladz. in gr. octavo.*

Het genoegen, waer mede wy de twee voorige Deelen (*) dezer Verzamelinge doorbladerd hebben, dat ons de uitvoering van 's Mans Leerredenen hoog heeft doen ſchatten, is op de lezing der Leerredenen in dit Deel niet verminderd. Zyn Eerwaerde is in zyne ſoort origineel, en zyn Leertrant, zo geſchikt om zyne Toehoorders te gelyk verſtandig te overtuigen en gemoedelyk te bewegen, is voor hun, die daer toe de vereiſchte bekwaemheid hebben, der navolginge waerdig. De onderwerpen, in dit Deel verhandeld, zyn de volgende: Ene waerſchouwing tegen de vrees, *dat het Christendom immermeer vernietigd zou worden.* Hand. V: 38 b, 39 a. *De nuttige en godvrugtige beſchouwing van het Onweder.* Pſ. XXIX: 3. *Het gewigt der levensgeſchiedenis van Jeſus.* Joh. XX: 31. De pligt van *blymoedig en onverſchrokken in ons Christendom te zyn, gelyk de Apostelen.* 2 Kor. V: 8 a. De gelykenis van *het verloren Schaap en den verloren Penning.* Luc. XV: 3-10. *In den Hemel zal alle droefheid ophouden, en tegen blydſchap verwiſſeld zyn.* Openb. XXI: 4 a. *God kent alle menſchen en hunne daden, en hy beoordeelt ze juist.* Spr. V: 21. *De geſchiedenis van Kain en Abel.* Gen. IV: 3-10. *De gelykenis van den Phariſeer en den Tollenaar.* Luc. XVIII: 9-13. *De oorſpronglyke kleinheid, en de daar uit voortvloeiende grootheid van het Koningryk der Hemelen.* Matth. XIII: 31, 32. —— Om nog op nieuw een ſtael van 's Mans wyze van voorſtellen te geven, zullen wy, ter onderſcheidinge van de voorigen, hier de toepaſſing overnemen, met welke zyn Eerwaerde de Leerreden over Joh. XX: 31. beſluit, doch vooraf zullen wy kortlyk de behandelde hoofdzaken melden.

Zich voorgeſteld hebbende, het gewigt der levensgeſchiedenis van Jeſus te overwegen, beſchouwt hy dezelve eerst *in het algemeen*, en dan *in haer byzonderst oogmerk.* In de *algemene* beſchouwing komt zy voor, als

„ de

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 371, en *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 275.

„ de geſchiedenis van den grootſten mensch — en van „ den uitmuntendſten leeraar: — daar benevens levert „ zij zeer aanmerkelijke bewijzen op voor de leer van „ Gods Voorzienigheid, — en is tevens eene geſchie„ denis van het verval der menscheid." Slaet men wyders het oog op haer *byzonderst* oogmerk, dan leert men Jeſus uit die geſchiedenis kennen als „ den Zoon des „ Allerhoogſten, den gezalfden Gods bij uitſtek, den „ Meſſias, den Zaligmaker der waereld: — hij is de „ verwerver van alle gaven, nuttig voor het allesbehoef„ tig menschdom, de drager der menſchenſchulden, de „ Godverzoener, de verloſer, de verlichter, de ver„ trooster, de allievende Heer der menſchen: — hij „ is 't geen niemand is, en niemand zijn kon in Hemel „ en op Aarde, de Middelaar Gods, en de Middelaar „ der menſchen." Op het voordragen hiervan richt zyn Eerwaerde het toepaſſende gedeelte zyner Leerreden op deze wyze in:

„ Is het niet te verwonderen, Geliefden, dat 'er menſchen zijn, die op ſmaak, op wijsheid, op een goed hart aanſpraak maken, en evenwel van Jeſus en zijne geſchiedenis zeer lage, veragtelijke, lasterlijke begrippen voeden! De geſchiedenis van elk mensch, die maar in iets boven gewoone menſchen uitſteekt, wordt ſchoon, roerend, gewigtig gevonden, als een ſchool der deugd, een tafereel der menſchelijke voortreffelijkheid aangeprezen, maar de geſchiedenis van Jeſus van Nazareth — o! alles is daar klein, gemeen in! wie zou die verveelende, walgelijke, ongerijmde verſameling van zotte wondervertelzeltjens kunnen lezen, en ze geloven, die geen verdraaid hoofd heeft? Wie zou 'er ſmaak in kunnen vinden, die nog eenige ſmaak heeft? Die hooggeprezen vernuften!! zij laten dit over aan het dom gemeen. — — — Ik mag hunne redenering niet vervolgen, maar ik wil niet ontveinzen, dat ik van hun ſmaak voor het ſchoone, van hun gevoel van het verhevene, van hunne wijsheid, van hun goed hart zeer ſlegte begrippen heb, als zij op zulken toon van de geſchiedenis van Jeſus ſpreken. Zij verraden mij al te duidelijk eene valſche ſmaak, en een hart, dat zoo gevoelloos is voor alle ware grootheid en ſchoonheid, als afkeerig van het goede. Ik denk altoos aan het gezegde van den Zaligmaker, omtrend de ongelovigen van zijnen tijd (†). Een ie-

(†) *Joh.* III: 19, 20.

iegelijk die kwaad doet haat het licht, en komt tot het licht niet, op dat zijne werken niet beſtraft (veroordeeld) worden. Zij hebben de duisternis liever dan het licht, om dat hunne werken boos zijn —— en ik vrees, dat dit het geval der ongelovigen van onzen tijd ook is —— dat zij, om hun zinnelijk hart voor de beſchuldigende en veroordeelende kragt der leere van Jeſus, eene veilige rust te verſchaffen, zijne geſchiedenis verwerpen, zijne leer ſmaden, van zijne verdienſten niets willen weten. —— Mijn God! indien mijne vrees gegrond is, hoe deerniswaardig zijn dan die verblinde haters van uwen Zoon. Ik draag ze op aan uwe Almagtige erbarming!

„ Maar hoe is het met ons Christusbelijders geſteld? Kennen wij hem regt van zijne menſchelijke zijde? Letten wij op het volmaakt voorbeeld van alle deugden, dat hij ons gegeven heeft? Vereeren wij in hem onzen eenigen Leeraar? Geloven wij in God en zijne alles regerende Voorzienigheid, om dat hij ze ons heeft gepredikt, door woorden en lotgevallen? Spiegelen wij ons in de treurige tafreelen van het bederf der menſchelijke natuur, die wij dragen, welke zijn levensloop voor ons ophangt? Kennen wij hem als onzen bevrediger met God, onzen helper uit alle bange verlegenheden, onzen verloſſer van zonde en van dood? Is zijne geſchiedenis voor ons, 't geen zij moet zijn, en kan zijn? Beſchamende vragen! ach! ach! diepe onwetenheid in de leere der waarheid, onvrugtbare letterkennis van de eerſte beginſelen des Christendoms, eene zogenaamde vroomheid, die alleen in het napraaten van eenige heilige dingen beſtaat, een ſchijnchristendom, dat de kragt der Godzaligheid verlogchent, een geloof in Christus zonder liefde tot hem en onzen naasten. verkeerdheden van allerlei aart hebben zig over de Christenwaereld uitgebreid, en het hart van duizenden ingenomen —— en van waar komt dit jammerlijk verval? —— hoofdzaakelijk daar van G., dat men van de geſchiedenis van Jeſus geen werks genoeg maakt —— dat men zig inbeeldt alles, of ten minſte het voornaamſte te weten dat zij vervat, —— dat men zig vergenoegd houdt met eene oppervlakkige kennis van zijne leer, daden, lijden, ſterven, opſtanding en hemelvaard, meestal een klein overblijfzel van een gebrekkig onderrigt onzer jeugd —— dat het half mode geworden is onder een zeker ſoort van menſchen, weinig in de Euangelien, en veel in andere ſtig-

telijke boeken te lezen, en hun Christendom, niet door daaden van geloof en liefde, maar door het opzeggen van eenige losse spreuken van den Bijbel te bewijzen.

„ Dit moet veranderd worden. Men moge de zaak aanzien van welke zijde men wil —— het is uitgemaakt —— ontegenſprekelijk uitgemaakt, dat de Euangeliſche verhalen van Jeſus leven, van zijn geboorte af tot aan zijn hemelvaard. de eenige, vaste, onbeweegbare grondzuilen van het Christendom, —— de eenige, zuivere, oorſprongelijke bronnen van alle Christelijke kennis, Christelijke deugd, en Christelijke hoop zijn. Uit deeze bronnen hebben de Apostelen hunne leer geſchept, die zulke gezegende veranderingen in de waereld veroorzaakt, bij zoo menig een volk, zoo menig een mensch het licht der wijsheid en der deugd ontſtoken heeft, waar de nacht der dwaasheid en der ondeugd heerschte, en van welke wij nog zoo veel goeds voor de toekomst hopen. Uit deze bronnen moeten wij ook putten. De leer der Apostelen zal voor ons onverſtaanbaar, kragteloos, onvrugtbaar zijn, indien wij dit verzuimen. —— Ik herhaal het G., dit moet veranderd worden. O wist ik een zeker middel om 'er u toe te bewegen. Ik bid u —— neemt de proef van mijnen raad. Beſchouwt uwen Bijbel, vooral uw Nieuwe Testament niet alleen als een boek, dat gij met u draagt na de kerk, om na te zien, waarover 'er zal gepredikt worden, maar als uw beste huisboek; leest dagelijks in uwe Euangelien, niet met een verhaastend gerabbel, om maar uwen taak te hebben afgelezen, maar met bedaardheid, met aandagtige opmerkſaamheid, met waarheidsliefde; zoekt u een ſamenhangend begrip van zijne geheele geſchiedenis te verkrijgen; maakt u dat denkbeeld vertrouwelijk eigen, dat alles wat Jeſus ſprak, deed en leed, als mensch, als leeraar, als wonderwerker, als plaatsbekleeder der ſchuldige menſchen bij God, allergewigtigst is voor u, onuitſprekelijk rijk in ware levenswijsheid en levenstroost —— ik bid u, neemt de proef van mijnen raad. Indien gij 'er u kwalijk bij bevindt, dan volgt vrij mijnen raad noolt meer, maar —— en hiervoor dank ik God! —— ik weet, dat dit onmogelijk is. Ja! onmogelijk is dit; hij, die zoo leest, zoo vraagt, zoo bidt om ware kennis van de woorden des eeuwigen levens, zal verſtaan 't geen hij leest —— hij zal den kenniswaardigſten, Jeſus Christus, leeren kennen, zoo als de waereld hem niet kent —— hij zal zijn licht,

zijn

zijn troost, zijn kragt deelagtig worden —— hij zal in zijne begrippen, neigingen, begeerten, voornemens en daden, langsamerhand eene verandering beſpeuren, die het best bewijs is voor de verzoenende, de heiligende kragt van Christus —— hij zal wijs, vrolijk en ſterk worden in God. O! mogt 'er eene brandende begeerte naar zulk eene kennisneming der levensgeſchiedenis van Jeſus in veeler harten worden ontvlamd, dan zou het beter worden in de Christen-waereld —— beter in onze gemeente. ——

„ Voor niemand is het onbetamelijker, onverſchoonlijker, geen of gebrekkig agt te ſlaan op de geſchiedenis van Jeſus, dan voor u M. G. die in hem waarlijk uwen Verlosſer eerbiedigt. O! indien gij eenigermate gevoel voor ware verhevenheid en ſchoonheid hebt; indien gij ſterkte van geest, wijsheid, reinheid, den hoogen adel van eenen menſchenvriend, bewonderen kunt; indien gij u eenigermate verheugen kunt over edele daden, menſchengeluk bevorderende, daarſtellende ontwerpen; indien gij iets kent van de wijsheid zijner leer, van de kragt zijner verdienſten, van de grootheid zijner beloften, van de navolgenswaardigheid van zijn voorbeeld, dan zal het lezen der Euangelieverhalen voor u de aangenaamſte, de nuttigſte bezigheid zijn —— dan zal ik u niet behoeven te zeggen „ leest ze, herleest ze, beſchouwt Jeſus uit „ alle oogpunten —— laat niets, dat hem aangaat, „ uwe opmerkzaamheid ontſnappen —— bewondert hem, „ eert hem, vooral, door een onbepaald vertrouwen op „ hem, een levendig geloof in hem, eene navolging van „ hem, en eene blijmoedige hoop op hem —— en gij „ zult ervaren, en gevoelen, dat zijn woord de waar„ heid is!"

„ Gij ziet hem nu niet G. V. dien Aanbiddelijken, dien trouwhartigen, dien tederen Vriend uwer harten —— ach! zijne heerlijkheid is te verblindend voor ons ſterfelijk oog. —— Wij kunnen hem niet zien, maar wij kunnen in hem geloven, wij kunnen hem lief hebben, wij kunnen ons in hem met onuitſprekelijke vreugd verheugen, wij kunnen aan hem trouwe hulde bewijzen, wij kunnen ons naar zijn beeld vormen, wij kunnen voor hem doen en lijden, wij kunnen op hem hopen —— —— ja! hopen op hem. Want wij zullen hem eens zien —— niet met dit oog, maar met het onſterfelijk oog der eeuwigheid —— hem zullen wij zien, als hij komt, in de

heerlijkheid zijnes Vaders —— en hem aanbidden —— en aan hem —— gelijk wezen —— —— Amen!!"

Onderwys in den Godsdienst, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Th. et Phil. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Geſch. aan het Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amſterdam, mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. Zevende Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1788. *Behalven het Voorwerk, 693 bladz. in gr. octavo.*

Op de ontvouwing van het geſchiedkundige der Openbaringe, in 't voorgaende Deel ter einde gebragt, volgt in het tegenwoordige des Hoogleeraers onderwys, nopens de Voorzeggingen in de Prophetiſche Schriften geboekſtaefd, waeromtrent hy enige opmerkingen vooraf laet gaen. In dezelven toont hy aen, hoe de Prophetien onlochenbare bewyzen zyn voor den Godlyken oorſprong der Heilige Schriften, wat men te denken hebbe van de Propheten, en de wyze, op welke hun toekomſtige zaken bekend gemaekt werden, als mede van de voorbereiding en de Schoolen der Profeten. Verder ontvouwt hy de wyze, op welke de Propheten de toekomende dingen aenkondigden; gaet na hoedanige kenmerken de ware Propheten onderſcheiden, en tot hoe langen tyd de gave van propheteren, eerst in de Joodſche, en vervolgens in de Christelyke Kerk, ſtand gehouden hebbe. —— Zyn Hoogeerwaerde verleent ons van deze byzonderheden een beknopt oordeelkundig verſlag, dat zyne nuttigheid heeft; wel byzonder ſchynt ons 's Mans berigt, wegens de Schoolen der Propheten; wel waerdig dat wy't hier overnemen, om dat men 'er, maer al te veel, verkeerde of zeer verwarde denkbeelden van voed.

„ 'Er zyn, (dus vangt hy aen,) geene middelen, door welke men, in eenen eigenlyken zin, zich tot de gaev der Propheſy voorbereiden, en de kennis van toekoomende zaeken bekoomen kan. Hiertoe is eene buitengewoone Openbaering noodig, welke God, naer zyn welgevallen, verleenen kan. Natuurlyke geſchiktheid, en voorbereiding, koomen derhalven in geene aenmerking. Menſchelyk onderwys kan niets toebrengen tot iets, het welk, boven alle eindig vermoogen, verheeven is.

„ Evenwel zyn 'er, ten tyde van SAMUEL, SCHOOLEN DER

DER PROPHEETEN geweest; en daer wy 'er het eerſte bericht van vinden, 1 Sam. X. zo ſchynt men hier uit te moogen beſluiten, dat deeze ſtichtingen, toen ter tyd, eerst zyn opgericht. In vervolg van tyd, zyn deeze Schoolen zeer vermeenigvuldigd, en hebben, zelvs in de meest bedorvene tyden, in beide de Koningryken, zo van Israël, als van Juda, ſtand blyven houden, 2 Kon. II: 3, 5. V: 38. Ten tyde van den grouwzaemen ACHAB, was 'er zulk eene meenigte van deeze Propheeten, dat OBADJA alleen 100 Propheeten verborgen hebbe, om hen tegen de vervolging te beveiligen. 1 Kon. XVIII: 4.

„ Deeze SCHOOLEN DER PROPHEETEN waeren ingericht, om de Godgewyde jeugd, in zaeken van den Godsdienst, te onderwyzen. —— De Leeraer was de een of andere Propheet, die reeds, door ontvangene Openbaeringen, achting en aenzien verworven had. Dees Propheet werdt, door de Leerlingen, *Vader*, en zy wederom *Zoonen der Propheeten* geheeten. —— Het oogmerk van deeze Schoolen was, om de Godgewyde jongelingen voor te bereiden, en in ſtaet te ſtellen, om de kennis en onderhouding van den waeren Godsdienst, onder het volk, te handhaeven en voort te planten. —— Ook werdt 'er de zang en de ſpeelkunst onderweezen, welke, van oude tyden af, in den Godsdienst, van groot gebruik, en zeer geſchikt was, om de gemoederen, tot eene meer verheevene beſpiegeling van Goddelyke zaeken, op te wekken. 2 Kon. III: 15. —— In deezen zin was SAUL, onder de Propheeten, voor zo ver hy, met hun, ter verheerlyking van God, zong en ſpeelde. 1 Sam. X: 6—13. XIX: 20—24. —— Uit deeze Schoolen zyn, naer alle waerſchynlykheid, NATHAN, GAD, HEMAN, JEDUTHUN, ASAPH, en anderen voortgekoomen.

„ De Leerlingen, of ZOONEN DER PROPHEETEN, woonden doorgaans afgezonderd, in zeekere gezelſchappen, op het land. 1 Sam. IX: 5. 2 Kon. VI: 1. Hunne huizen waeren eenvouwig van hun eigen maekſel. 2 Kon. VI: 2-4. Hun voedſel beſtondt doorgaensch uit kruiden en veldvruchten. 2 Kon. IV: 38. Hunne kleeding was onaenzienlyk. 2 Kon. I: 8. Zach. XIII: 4. Zy maekten derhalven eene Godsdienſtige Maetſchappy uit (a). Evenwel waeren zy ver van een Kloosterleven te leiden: want vee-

(a) *Algemeene Waereld-Hiſtorie*, III. D. p. 421-424.

veelen onder hen waeren gehuwd. Jes. VIII: 3. Ezech. XXIV: 18. Hos. 1: 2.

„ Deeze Instelling was derhalven allernuttigst, zo voor den Staet als voor den Godsdienst. —— De Propheeten en hunne Zoonen waeren daerom in groote achting, vooral by weldenkende lieden, die eenige zucht hadden voor den Godsdienst; maer, van de bedorvene meenigte, vooral van de afgodische Koningen, werden zy veracht en bespot. 2 Kon. II: 23. IX: 11. XIII: 14.

„ In deeze Schoolen nu, werden de jonge lieden, tot de Prophetische bediening, in zo ver voorbereid, als zy in staet gesteld wierden, om het volk, in den Godsdienst en in de Wet te onderwyzen; en, hoe zeer zy, door geen menschelyk onderwys, tot het ontvangen van Openbaeringen, en het voorzeggen van toekoomende dingen, konden worden voorbereid, behaegde het evenwel den HEER zich, van deeze Zoonen der Propheeten, voornaemelyk te bedienen, tot buitengewoone Amptsverrichtingen, en het voorzeggen van toekoomende zaeken. 2 Kon. II: 3-7. AMOS merkte het daerom als iets byzonders aen; dat hy, zonder eenige voorbereiding, in de gemelde Schoolen, tot de Propheetische bediening, geroepen wierdt. Amos VII: 14, 15. (*b*) en het verdient zeer onze opmerking, dat alle de Propheeten, welker Schriften in den Bybel bewaerd zyn, na den tyd van Koning JEROBEAM gebloeit hebben, en gevolgelyk in zulke dagen, in welke die Kweekschoolen reeds voor lang opgericht, en allerweegen verspreid waeren.

„ Van deeze Schoolen tracht MORGAN een zeer verkeerd begrip te geeven, daer hy zynen leezeren zoekt in te boezemen, dat SAMUEL, als een ervaeren Staetsman, in het oprichten van deeze Schoolen, het heimelyk oogmerk gehad hebbe, om, door den sterken invloed der Propheeten op het volk, aen de macht en overheersching der Koningen, paelen te zetten, en dat het volk de leerlingen der Propheeten, vermits zy hun leven, in stilte en het naerstig overdenken van den Godsdienst, doorbrachten, beschouwde als lieden, die eene gemeenzaeme verkeering met God hadden, en daerdoor kennis kreegen van de toekoo-

(*b*) Zo had ook ELISA, gelyk de Hoogleeraer wat vroeger opgemerkt heeft, zich nooit op die wyze geoefend; hy was bezig met ploegen, wanneer hy tot Propheet gezalfd werd. 1 Kon. XIX: 16, 19-21.

koomende dingen (*c*). —— Maer hoe zouden menſchen, die een afgezonderd leven leiden, en, van wegens hunne geſtrenge zeeden, by de afgodiſche Koningen en hunne Grooten, zeer gehaet waren, Staetkundige ontwerpen hebben kunnen volvoeren? Zou het volk, uit overweeging van de afgezonderde levenswys en Godsdienſtige beſpiegelingen deezer menſchen eenvouwig het vooroordeel hebben opgevat, dat zy, in hunne eenzaeme verblyfplaetſen, eenen gemeenzaemen ommegang met God hadden? Dit vooroordeel zou zeer ſpoedig zyn wechgenoomen, zo drae maer de Voorzeggingen, door de uitkoomst, wierden gelogenſtraft. Zouden deeze lieden, ſteunende op het vooroordeel van het volk, het alleenlyk gewaegt hebben, om, by gisſing, eenige voorzeggingen te doen, gelyk MORGAN voorwendt? Zou dit niet de uiterſte onbedachtzaemheid zyn geweest? En kan men gebeurtenisſen, welke na verloop van veele jaeren, ja zomtyds van ganſche Eeuwen, zullen voorvallen, in alle de byzondere omſtandigheeden, alleen by gisſing, voorweeten en bekend maeken?"

De Hoogleeraer laet op zyne aenmerkingen, wegens de Propheten en de Prophetien in 't algemeen, wyders volgen ene byzondere ontvouwing van de Voorzeggingen zo des Ouden als des Nieuwen Testaments, welken hy op ene geſchikte wyze onder zekere hoofden brengt. Dit gedeelte behelst een geregeld verſlag van den inhoud dezer Godſpraken, volgens een oordeelkundig geleide; bepalende derzelver zin, met betrekking tot het vroeger voorgevallen, het thans gebeurende, en het toekomſtige, *zo als* men die, naer 's Mans opmerkzaemheid, te verſtaen hebbe; waer in hy zyne denkbeelden deswegens omzichtig en beſcheiden voordraegt. —— Wyders gaet hy over ter verklaringe van de Leerſtukken der Openbaringe, waertoe hy twee Afdeelingen ſchikt. Onder de eerſte komen in overweging die Leerſtukken, welken gemeenlyk tot den *Natuurlyken Godsdienst* gebragt worden, en door de *Openbaring* nader opgehelderd en aengedrongen zyn. En tot de laetſte behooren bepaeldlyk die Leerſtellingen, welken men eigenlyk gezegde Leerſtukken der *Openbaringe* kan noemen, als zulken, wier ontdekking

(*c*) MORGAN, *Moral Philoſopher.* Vol. I. p. 84, 292, 304, 305. II Vol. p. 161.

king wy alleen aen de *Openbaring* te danken hebben; en waervan wy, wanneer de *Rede* aen zichzelve gelaten was, nimmer iets zouden geweten hebben. Zyn Hoogeerwaerde, die der tweede Afdeelinge tot de afgifte van een volgend Stuk uitſtellende, behandelt in dit Deel nog de eerstgenoemden: naemlyk wegens Gods *Eenheid*, deszelfs *Namen* en *Eigenſchappen*, Gods *Beſluit*, de *Schepping* in 't algemeen, en die van den *Mensch* in 't byzonder, de *Engelen*, de *Voorzienigheid* en de *Onſterfelykheid der Ziele*: in welker voordragt hy, op den gewoonen voet, regelmatig voortgaet, en ene welingerigte handleiding mededeelt.

Chemiſche Oefeningen. Door P. J. KASTELEIJN, *Apotheker en Chimist te Amſterdam. Lid van het Provinciaal Utrechts Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen. Derde Deel. Te Amſterdam, by* A. J. van Toll, 1788. *in gr.* 8vo.

De inhoud van dit *Derde Deel* der Chemiſche Oefeningen is even belangryk als de voorgaande twee Deelen. De onderwerpen, daarin voorkomende, zyn te talryk, dan dat wy dezelven zouden opnoemen; ook zyn zy den beminnaaren der Schei- en Natuurkunde reeds overbekend. —— Wy hebben reeds meer dan eens den verdienden Lof aan deezen arbeid des Heeren KASTELEIJN toegekend, en wy zyn door ondervinding overtuigd, dat hy daardoor by zyne Landgenooten veel nut geſtigt, en by veelen zyner Kunstgenooten den lust, tot het behandelen van zommige Scheikundige onderwerpen, opgewekt heeft. Het zoude dus wederom een nieuw nadeel voor de bevordering der Scheikunde in ons Land zyn, indien dit werk niet voortgezet wierdt, indien de kundige Schryver geene genoegzaame ondersteuning daartoe erlangde. —— Daar is voorzeker geen Land, waar de Scheikunde zo ten achteren is, als ons Land; maar daar is ook voorzeker geene Natie in Europa, waar deeze in zo veele opzichten nuttige Weetenſchap minder aanmoediging vindt, dan by ons. —— Mogte dierhalven onze vrees ongegrond zyn, en de Heer KASTELEIJN zig aangemoedigd vinden, deezen arbeid te achtervolgen! Het voordeel, dat wy ons daarvan met recht belooven, is niet gering.

Uit-

Uitgeleezen Verhandelingen over de Wysgeerte en fraaje Letteren, getrokken uit de Werken der Koninglyke Akademie der Weetenſchappen te Berlyn. Uit het Fransch vertaald. Vyfde Deel. Met Byvoegſels vermeerderd, door J. F. HENNERT, *Ph. et Math. Prof. en Lid van verſcheiden Maatſchappyen. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 316 *bladz. in gr. octavo.*

Oefengraage Liefhebbers der Wysgeerte en fraaie Letteren vinden, in dit Deel, weder eene leerzaame verſcheidenheid van weluitgewerkte Verhandelingen, die hunne opmerkzaamheid aangenaam bezig kan houden. Eene Schets der Prysverhandeling van den Heer *Herder*, opgemaakt door den Heer *Merian*, ontvouwt ons den oorſprong der Spraak; welken te zoeken is, niet in eene onmiddelyke werking van God, maar in 's Menſchen eigen geſteltenis, en derzelver natuurlyke werkzaamheden; volgens welke het niet anders kon zyn, of de mensch moest eene Spraak uitvinden, en zich daarvan bedienen; op eene wyze, welke, hoe gebreklyk ook by den aanvang, allengskens beſchaafder moest worden. In eene volgende Verhandeling overweegt de Heer *Merian* de vrees voor den dood, het veragten van dien, en den zelfsmoord. Verder ontvouwt de Heer *Beauſobre* den aart en de werkingen van het Enthuſiasmus; naamlyk het waare, redelyke en verlichte Enthuſiasmus, dat een zeer wyduitgeſtrekt nut te wege brengt. De Heer *Beguelin* verleent voorts eene proeve, over de juiste beperking, welke men aan de Bovennatuurkundige bedenkingen ſtellen moet; ten einde voor te komen het gevaar dat men zomtyds loopt, van, door een overdreeven beoefening der Bovennatuurkunde, tegen het *Bon ſens* of de gezonde Rede aan te gaan. Wyders ontmoeten we hier eene naſpooring van de verſchillende temperamenten en derzelver werkingen, door den Heer *Pernetty*; die dezelve vergezeld doet gaan van zyne opmerkingen nopens den invloed der natuurkundige oorzaaken op het temperament. En ten laatſte wordt ons nog medegedeeld eene Verhandeling van den Heer *Cochins*, over eenige Grondregels, welke in Wysgeerige beſpiegelingen in agt genomen moeten worden: ſtrekkende inzonderheid om te toonen, hoe noodzaaklyk het zy, de onder elkander

der vermengde en verwarde denkbeelden, in 't geen wy waarneemen en ons verbeelden, naauwkeurig en juist te ontleden; tragtende daar door op te klimmen tot den oorſprong, tot eenvouwige denkbeelden, om verwarring te vermyden: dewyl men, door dit verzuimen, niet alleen geene zekere en ontwyfelbaare beginzels verkrygt, maar ook ligtlyk vervalt tot het voorſtaan van tegenſtrydigheden. ——— Om uit deeze ryke verſcheidenheid van ſtoffen een onderwerp te verkiezen, dat voor 't meerendeel onzer Leezers belangryk te agten is, hebben wy ons bepaald, tot de overweeging van den Heer *Merian*, wegens den zelfsmoord van den beroemden Voorſtander der Romeinſche Vryheid *Cato*; welk bedryf veelen in een gunſtig heldhaftig licht beſchouwen, dat egter deeze zelfmoord indedaad niet verdient.

Volgens de denkwyze van den Heer *Merian* is de zelfmoord altoos op onzinnigheid en wanhoop gegrond, waartoe ook de dweepery en ſchrik den mensch kan vervoeren. Men kan hier uit gemaklyk afleiden, waarop zyn antwoord, op de vraag, „ of de zelfmoord ook onder de heldhaftige daaden gerekend kan worden?" moet uitkomen: te weeten, dat hy zulks ontkenne. Deeze zyne ontkenning ſtaaft hy ten bondigſte, met eene beantwoording van eenige tegenbedenkingen, en aanmerkingen op voorbeelden, die ter begunſtiginge daar van bygebragt worden. Hoe edel een voorkomen de zelfsmoord ook in zommige gevallen moge hebben, hy heeft, als een uitwerkzel van de wanhoop, niets heldhaftigs. „ 'Er is toch," zegt hy, „ in het wanhopen geen „ verdienst: hiertoe behoeft men alleen tot een uiterſte „ gebragt te worden, door eene of andere reden, en deze redenen, zo zij het zelve gewrogt zullen bewerken, moeten, niet tegenſtaande haare verſcheidenheid, „ een gelijken indruk op den geest veroorzaken. Het „ verkrijgen en het verliezen van een minnaar is, voor „ eene gevoelige vrouw, geen minder gewigtig onderwerp, dan voor een krijgsheld het verlies van een veldſlag, of voor *Alexander* de overwinning van het wereldrond."

„ Mij dunkt, (vervolgt daarop onze Schryver,) dat „ zig hier het waar oogpunt ontdekt, uit het welk men „ den zelfmoord van *Cato* moet beſchouwen; en vermits „ de geſchiedenis geen trek oplevert, die vermaarder is, „ en die wijsgeeren zelfs meer heeft verblind; zal ik de-

„ ze

„ ze verhandeling eindigen, met enige aanmerkingen over „ den dood van dezen beroemden volksvriend."

„ Eene nauwgezette deugd, een onbuigbare geest, ſtrenge liefde voor het vaderland, brandende drift voor de vrijheid, een onverzoenbare haat tegen al het geen naar overheerſching zweemde, uit alle deze hoedanigheden, door Stoïſche zedekunde tot buiten het natuurlijke gebragt, beſtond het caracter van *Cato*. Dit caracter, geſchikt voor een opkomend of bloeiend gemeenebest, was in de eeuw, in welke hij leefde, geheel buiten zijne plaats. Het ſtreed met de veranderde zeden, en met de gedaante van den ſtaat, die aan ſcheuringen en burgeroorlogen was blootgeſteld. De Romeinſche vrijheid naderde aan haaren ondergang; en dat de ſtaat, zonder zware burgeroorlogen, onder het beſtier van een vorst zou vervallen, dit was het grootst geluk, dat men mogt hopen.

„ Stel u in deze gemene verwarring een man voor als *Cato*, die de wetten en oude regeringsvorm beſchermt, en alleen worſtelt tegen den heerſchenden geest van zijnen tijd; en den loop der gebeurtenisſen. Deze man werdt in een Stad van *Afrika* tot de droevigſte uitterſtens gebragt, en ziet *Cæſar* als overwinnaar tot hem naderen; dien *Cæſar*, welken hij overal als een vijand van zijn vaderland had aangekondigd; wiens naam bij hem in den grootſten haat was, en wiens langmoedigheid voor hem de grootſte ſtraf zou zijn geweest (*). De zamenloop van omſtandigheden, verenigd om een man van zulk een aart te onderdrukken, moest zijne ſtandvastigheid, *zo hij niet* ophield mensch te zijn, geheel verbrijzelen. *Zelfs* moest zijn wanhoop groter zijn, naar mate hij groter pogingen had gedaan, om tegenſtand te bieden.

„ Hier vrees ik niet door de geſchiedenis te worden tegengeſproken. Zeker is het, dat zijn moed was uitgeput; want met een ander caracter of minder driften zou hij zo vroegtijdig zig zelfs niet hebben omgebragt. Hem bleven nog middelen over om zig te redden. Na den ſlag van *Thapſus* kon hij vlugten, gelijk hij na den *Pharſaliſchen* ſlag had gedaan; alhoewel hij nog bij den een, nog bij den anderen tegenwoordig was. Met zijne vrienden kon hij eene ſchuilplaats zoeken bij den jongen *Pompejus*, en

(*) *Dio Caſſius.* L. XLIII. p. 264.

en in andere lugtſtreken op nieuw zijn geluk beproeven. Kan men, dit alles te ſamen genomen, niet zeggen, dat, zo *Cato* voor zijn vaderland geleefd heeft, hij zeker voor het zelve niet is geſtorven?

„ Gelijk *Cleombrates* las hij, voor zijn zelfmoord, de ſamenſpraak van *Plato*, waarin *Socrates*, die den dood ziet naderen, de onſterflijkheid leert, en zijne ziel koestert met de hoop van een nieuw en beter leven (†). Zo de wanorder van zijn geest hem had toegelaten zig bij dien *Atheenſchen* wijsgeer te vergelijken, zou dit hem het moordgeweer uit de handen hebben doen vallen. In den ſtillen moed van *Socrates* had hij zijn vonnis gevonden, en mogelijk had hij geleerd, tot in zijn laatſte oogenblik, een voortreffelijk mensch te wezen.

„ Ik beken egter dat zijn dood ſchitterend is (§), en dat hij

(†) Op de vraag, of de onzinnigheid en wanhoop ook de redenen waren van den zelfsmoord van deezen *Cleombrates*, vraagt de Heer *Merian* van zyne zyde, wat men moet denken van de *Mahumedanen* en *Abiſiniers*, die, ongeduldig om de hemelſche vermaken in 't paradys van hun Propheet te genieten, zig op wreede wyzen hebben omgebragt? „ In beide gevallen, (vervolgt hy,) heeft eene wanhopige liefde plaats, ontſproten uit eene groote zugt naar de goederen van een ander leven. En *Cleombrates* heeft zeker het verheven voorbeeld, het geen de *Pheden* hem opleverde, zeer misbruikt. *Socrates* had zigzelven niet omgebragt, en heeft niet gezegd, dat men zulks moest doen: integendeel beſchouwde hij den zelfsmoord als eene misdaad en eene ſchennis der Goddelijke wetten. Dog van wat natuur de oorzaak is, die het leven ondragelijk doet worden, rampen die het menſchdom kwellen, of genoegens die men wenscht te bezitten, zij verenigen zig in een middelpunt, in wanhoop. Voegt hier bij, dat de dweepzugt de gevaarlijkſte is van alle driften, en dat 'er geen ſchrikkelijker wanhoop is, dan die zij heeft ingeboezemd."

(§) Met dit alles moet egter dat ſchitterende, zo min als de groote naam, ons niet verblinden. „ De held van *Utica*," zegt onze Autheur wat vroeger, „ eindigt zijn leven om zijne vrijheid, en die van *Rome* niet te overleven: een ſlaaf van *Lacedemon* verbrijzelt zijn hoofd tegen een muur, en roept uit, *ik zal niet dienſtbaar wezen*. Hier is dezelve daad, dezelve drangreden, dezelve oorzaak. ——— *Seneca* mogt deswegens wel uitdrukkelijk zeggen, dat, om zigzelven den dood over te geven, men *Cato* niet behoeft te evenaren, dat zijn ſlaaf en ſlavin het hadden gedaan, en dat de veragtlijkſte ſtervelingen deze ſchuilplaats gevonden hebben. *Seneca*, Ep. 23 en 70."

bij een edel voorkomen heeft, het geen geëerbiedigd moest worden, door een volk, nog trots op zijne vorige vrijheid, en die onafhangelijkheid, welke het reeds had verloren. Zelfs is in zijn dood een digtkundige schoonheid, die de dood van *Socrates* niet heeft, en gedeeltelijk voortspruit uit het leven en de zeden van dien buitengewonen man, en gedeeltelijk uit de omstandigheden, waarin hij zijn leven geëindigd heeft.

„ Het caracter van *Socrates* is, geloov ik, voor het toneel niet geschikt, vermits hetzelve te ver boven die gewone zedelijkheid is verheven, welke door de toneeldigtkunst word vereischt. Bij hem is de deugd allerzuiverst, zonder vermenging van enige zwakheid. In het gemoed van dezen bijna Goddelijken mensch heerscht de grootste kalmte; geen tegen elkander stuitende driften hebben plaats, nog die grote bewegingen, welke schrik verwekken en het medelijden gaande maken. Verre van hem te beklagen, benijdt men hem bijna zijn noodlot, en men wenscht een dood te sterven aan zijn dood gelijk. Zijn einde is niet verknogt met grote gebeurtenissen, en veroorzaakt geen beroering in het *Atheensch* gemenebest. Een deugdzaam, en ambteloos burger wordt het slagtoffer van eene onregtvaardige vervolging; hij onderwerpt zig, en sterft zonder klagen, van zijne vrienden omringd. —— Integendeel zijn alle de omstandigheden van *Cato's* dood berekend voor het verhevenst en aandoenlijkst schouwtoneel. Nooit kunnen nog edeler, nog grooter driften op een luisterrijker toneel worden voortgebragt. *Rome*, de *vrijheid*, *Cato*, *Cæsar*. Welke menschen! welke belangen! *Het tijdstip* dezer gebeurtenis is het merkwaardigst, het beroemdst, dat de geschiedenis ons oplevert, en zo wel voor de versierzelen der digtkonst, als het ware verhevene het meest berekend. Het is de dag, die het lot van 't uitgestrekt Romeinsch gebied beslist. *Roma* verwagt zijne vrijheid te zien herleven, en het heelal houdt de oogen op *Utika* gevestigd. Met *Cato's* dood sterft het vrije gemenebest, en met hem geeft de laatste *Romein* zijn laatsten snik.

„ Dit is meer dan genoeg om de wanhoop van *Cato* te veredelen. *Addison*, die dit onderwerp heeft verhandeld, schijnt egter te vrezen, dat deze zelfsmoord, zo die met alle zijne omstandigheden wierd voorgesteld, zelfs op een Engelsch toneel, buiten de natuur zou schijnen te wijken. Hij laat alle de wreedheden over, welke *Cato* tegen zig

zelven heeft geoefend, en doet, bij zijn ſterven, hem enig berouw gevoelen van zijn dood te hebben verhaast.

„ Mijne grondbeginſelen, die zo zeer met dezen beroemden zelfmoord ſchenen te ſtrijden, worden door denzelven bevestigd; het is dus onnoodig dit onderzoek verder uit te breiden, en zo in *Cato* deze daad moet worden gelaakt, wie zal tragten een ander vrij te ſpreken!"

Het Kerkelyk en Wereltlyk Deventer, behelzende eene uitvoerige Beſchryving van. Stats-Oirſprong, verſcheide Benoemingen, Gelegenheid, Oud en Nieu Beſlag, Oude en Nieuwe Vesten, Poorten, Lantweezen, Marktten, Straeten, Stegen, Kapittel, Kloosteren, Kerken, Gasthuizen, Weeshuizen, Armenhuizen en andere voornaeme Gebouwen, mitsgaders van haere Burgeren en Inwooneren, Oude en Nieuwe Regeringsform, Oude Welhergebragte Gewoonten, Rechten en Voorrechten, als ook een omſtandigh Verhael der Keurtenisſen van oude tyden af haer betreffende, en Wiſſelvalligheden, van tyt tot tyt haer overgekoomen: uit echte Bezegelde Brieven, Kloosterſchriften, en Oude Aentekeninge, meest alle nooit voorheen gedrukt, en verſcheide voornaeme Schryveren te zaemen geſtelt en beſchreven door GERHARD DUMBAR, *Secretaris der Stat Deventer. Tweede Deel. Door een' Kleinzoon des Schryvers, na deszelfs dood uitgegeven. Te Deventer, by* L. Leemhorst, 1788. *In folio, groot* 224 *bladz. behalven het Voorbericht en de Bladwyzers.*

Zie daar, Leezer, het Tweede Deel van een Werk, welks Eerſte Deel door den Geleerden Schryver reeds voor 56 jaaren was in het licht gegeven. Hy leefde nog wel twaalf jaaren na die uitgaaf; maar eene zwakkelyke lichaamsgeſteltenis ſchynt hem verhinderd te hebben zyn werk ten einde toe voort te zetten. Evenwel had hy daaraan gearbeid, en niet alleen aangehouden met het verzamelen der noodige ſtoffe, maar ook dezelve gedeeltelyk in orde gebragt: en het geene men oordeelde in zodanigen ſtaat te weezen, dat men het aan het Gemeen konde mededeelen, maakt den Inhoud van dit Tweede Deel, het geen thans door des Schryvers Kleinzoon en Naamgenoot den Nederlanderen wordt aangeboden. In een Bericht van den *Uitgeever aan den Leezer*, aan het hoofd van dit Deel geplaatst, vinden wy eenig verſlag van des Schryvers

Af-

Afkomst, Leeven, en Schriften, en van het geene de Uitgeever gedaan heeft om het Werk in dien ſtaat te brengen, in welken het nu verſchynt. Men is hem dank ſchuldig voor de moeite, welke hy wel heeft willen aanwenden, om deeze overblyffels van de arbeidzaamheid zyns Grootvaders der vergetelheid te ontrukken; ſchoon het Werk nog verre zy van volledig te weezen, als loopende ſlechts tot aan het jaar 1465. Ook zal de Leezer niet verwachten dit tegenwoordige Stuk in die orde te vinden, in welke het waarſchynelyk zoude geweest zyn, indien het den ouden Heere DUMBAR zelven had mogen gebeuren hetzelve tot volkomenheid te brengen. Dit kan noch den Schryver, noch den Uitgeever tot beſchuldiging ſtrekken: den Schryver niet, daar hy door kwyninge en dood belet werd de laatſte hand aan zyn werk te leggen: den Uitgeever niet, dewyl hy zekerlyk niet bevoegd was, om in het Werk van zynen Grootvader veranderingen naar willekeur te maaken. Zyne beſcheidenheid verdient derhalven allen lof, zo wel als de arbeid door hem te kost gelegd aan het geene volſtrektelyk noodig was om het Stuk te kunnen uitgeeven; aan het in orde ſchikken der Byvoegſelen en Aantekeningen, welk hy vond onder des Schryvers papieren, en, by wyze van Aanhangſel, achter dit Deel geplaatst heeft; aan het vervaardigen van het vervolg eener Naamlyst van Schepenen en Raaden, van het Jaar 1730 tot 1786, en eener diergelyke van de Leden der Gezworen Gemeente voor dezelfde Jaaren; en aan het opmaaken van eenen uitvoerigen Bladwyzer van dit Tweede Deel.

Deeze bedenkingen wederhouden ons van het maaken van eenige berispende aanmerkingen, over ſommige herhaalingen van dezelfde zaaken, zo als, by voorbeeld, eene Verklaaring des Zusteren van *Buyskens Klooster*, welke op bladz. 23 geboekt zynde, nog eens geheel in een ander ſtuk ingevoegd, voorkomt op bl. 24, 25. Op gelyke wyze word een Brief van REYNOLT, Hertog van Gulick en Gelder, op bl. 63 tweemaal gevonden. Op bladz. 164 wordt geſproken van een Verdrag, door die van het Graafſchap Zutphen geſloten met de Steden en Amtluiden van Zallant en Twente, waarvan de bezegelde Brieven, welke van wederzyde werden overgegeven, beide in volle lengte zyn aangetekend, ſchoon van woord tot woord eensluidende, en alleen verſchillende in het Hoofd en Slot.

Van een dergelyk Werk, waarin zeer veel *moest* komen, het geene, gelyk de Uitgeever te recht aanmerkt in zyn Voorbericht, alleen voor den Burger van Deventer, of ten hoogſten voor de bewoners van dezelfde Provintie, van belang kon zyn, zal het niet noodig zyn den Leezer een aaneengeſchakeld verſlag te geeven. In het algemeen moeten wy aanmerken, dat het menigvuldige blyken uitlevert van de aanhoudende zorgen en kloekmoedigheid door die van Deventer, in de eerſte helft der vyftiende Eeuwe, aangewend, tot beſcherming hunner vryheid, en van derzelver waakzaamheid, om den Biſſchoppen van Utrecht alle inbreuk op dezelve te beletten. Dus verwierven zy van Biſſchop FREDERIK VAN BLANKENHRIM, in het Jaar 1407, dat hy beloofde, over de Heerlykheid en het Huis Kuinre geenen „ Amtman te zullen ſtellen dan iemant uit „ Zallant of Vollenho, en dat wel met raet der Steden Deventer, Kampen en Zwol, welke Amtman daarenboven met eede en bezegelde brieven moest belooven, niet alleen de burgers dier Steden te helpen beſchutten en beſchermen voor allen overlast; maar ook „ by aflyvigheid of „ verplaatzing des tydelyken Biſſchops de Heerlykheit en „ het Huis te Kuinre in geene andere handen te brengen „ . . . . . ter tyt toe dat de nieuwe Biſſchop aan de „ drie Steden nieuwe brieven hadde gegeven." (*) ——— Zo verkreeg de Stad in het Jaar 1414 van Paus JOANNES den XXII eene Bulle, waarby derzelver burgers bevryd verklaard werden van de verplichtinge, om in enkel waereldlyke zaaken buiten hunne Stad, en in het byzonder voor den Officiaal van den Utrechtſchen, of van eenigen anderen Biſſchop te recht te ſtaan. Dit werd in het Jaar 1490 bevestigd door INNOCENTIUS den VIII (†). ——— Ook was de Regeering zelfs in die tyden niet bygeloovig genoeg om zich te verbeelden, dat de gewaande heiligheid van Kerken, Kloosters en Kerkhoven den waereldlyken Rechter konde beletten bekende misdaadigers met geweld van diergelyke verblyfplaatzen te ligten, en de verdiende ſtraf te doen ondergaan (§). In de onluſten, welke na den dood van Biſſchop FREDERIK VAN BLANKENHRIM in het Sticht van Utrecht ontſtonden, hield Deventer de zyde van Heer RUDOLF VAN DIRPHOLT tegen ZWEDER VAN KULENBURGH, deszelven mededinger, met zo groote ſtandvastigheid, dat, wanneer de laatstgemelde Heer

(*) Bl. 32 enz. (†) Bl. 56—61. (§) Bl. 52, 61.

Heer RUDOLF met deszelven aanhangeren in den ban had gedaan, die van Deventer de Geestelyken in hunne Stad noodzaakten den Godsdienst te verrichten als naar gewoonte, of anders te vertrekken (*). Het was derhalven niet te verwonderen, dat zy, in het Jaar 1433, van RUDOLF de bevestiging verwierven van alle hunne voorrechten, en kort daarna eene Verklaaring en belofte, dat de Burgers en Ingezetenen hunner Stad in het Sticht van Utrecht door niemand met het Bisschops Gerichte zouden kunnen gearresteerd worden (†). Ja zo hoog rees het aanzien der drie Overysselsche Hoofdsteden, Deventer, Campen en Zwol, dat zy zelfs uitspraak deeden in een geschil, het geen Bisschop RUDOLF in het Jaar 1443 had met die van Steenwyk (§), gelyk ook in eenen anderen twist van denzelfden Bisschop met die van Drenthe, in het Jaar 1447 (‡). Verscheidene voorbeelden van verleening van nieuwe Voorrechten of bekrachtiging der oude, ontmoeten wy onder dezelfde Regeeringe (**). Ja de drie Hoofdsteden verbonden zich in het Jaar 1452, dat ingevalle hun *genadige Heer van Utrecht, off syne nakomelingen Byscopen Tutrecht off oer Amptluyde off Richters enich van* hun *drien Steden off* hunner *borgers, inwooners ofte meyers in den Lantrechte yercorte off een ghien lantrecht en liet wedervaeren*: zy *dat in gueden trouwen mit malckanderen gelyck* zouden *helpen uytdragen en weder staen myt lyve en guede sonder argelist* (††).

In het Jaar 1455, op den 24sten Maart, stierf Bisschop RUDOLF (§§). Zyn dood bragt nieuwe verwarringen voort. Door sommigen werd tot Bisschop verkoren Heer GYSBERT VAN BREDERODE; door anderen, schoon in minder getal, Hertog STEVEN van Beyeren: en terwyl deeze twee hunne rechten by den Roomschen Stoel zochten te staven, wist FILIPS, Hertog van Bourgondie, van Paus NICOLAUS DEN V het Bisdom te verwerven voor zynen Bastaardzoon DAVID. Hy vestigde denzelven met geweld van wapenen op den Utrechtschen zetel, noodzaakte Heer GYSBERT tot het doen van afstand, rukte in Overysfel, belegerde Deventer, en noodzaakte, door een beleg van zeven weeken, die Stad tot onderwerping. Zy verwierf gunstiger voorwaarden, dan zy veelligt zoude hebben kunnen

(*) Bl. 83 enz. (†) Bl. 125. (§) Bl. 138.
(‡) Bl. 143. (**) Bl. 145, 146.
(††) Bl. 150. (§§) Bl. 152.

nen bedingen, indien niet dringende redenen den Hertog elders geroepen, en hem begeerig hadden gemaakt om deeze zaak tot een ſpoedig einde te brengen (*).

Wy beſluiten dit Verſlag, met te melden dat dit Tweede Deel bevat het Vde en VIde Boek, beſtaande het eerstgemelde uit 18, het andere uit ſlechts 3 Hooſdſtukken. Hierop volgen 14 *Byvoegzels* tot het IIde Deel, en dan nog een *Aanhangzel*, beſtaande 1°. uit een Verdrag tusſchen eenige Hollandſche en Overysſelſche Steden aangegaan, en door FILIPS van Bourgondie bekrachtigd in 1438; en 2°. uit eenen Brief van Biſchop FREDERIK VAN BADEN, van het Jaar 1509, een ſtuk van weinig aanbelang.

Ondertusſchen is het te bejammeren, dat de oude Heer DUMBAR zyn Werk niet geheel heeft kunnen voltooien; en het ware te wenſchen, dat desſelven Kleinzoon, welke toont zo veel yver, kundigheid, en liefde voor de gedachtenisſe van zynen Grootvader te bezitten, deszelven arbeid wilde vervolgen. Waarſchynelyk zal hy wel eenigen voorraad van verzamelde ſtoffe daartoe onder de papieren van den ouden Heere hebben gevonden. Wy hoopen, dat dezelve groot genoeg moge weezen, om hem tot het voltooien van dit Werk aan te moedigen, niet twyffelende, dat den Nederlanderen daarmede een aangenaamen dienst zoude geſchieden.

(*) Bl. 153 enz.

Verhandelingen over de Geſchiedenis, Regeeringswyze, Zeden, Gewoontens, Weetenſchappen en fraaije Konſten van eenige Natien van Europa, door den GRAAVE D'ALBON, *Lid van verſcheidene Academien en geleerde Genootſchappen. Naar den derden Druk. Uit het Franſch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *enz.* 1788. *In gr. octavo*, 470 *bladz.*

Op eene dergelyke wyze als de Autheur, in de twee voorige Deelen (*), het merkwaardigſte nopens *Engeland*, de *Nederlanden*, *Zwitzerland*, *Rome* en *Napels* ontvouwd heeft, draagt hy, in dit derde Deel, zyne aanmerkingen voor, over de gewigtigſte byzonderheden, wegens *Venetien*, *Toscanen*, *Genua*, *Piemont* en *Savoyen*. Zyne berigten over de Geſchiedenis enz. deezer Staaten behelzen veel-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letterdef.* I. D. I. St. bl. 386.

veelal eene algemeene opheldering van het voornaamſte, dat omtrent derzelver toeſtand, in alle die opzigten, inzonderheid overweeging vordert; en hy doorvlegt dezelven hier en daar met oordeelkundige aanmerkingen, over deeze en geene zo nuttige als nadeelige Landsbeſchikkingen. Van dien aart is, ten voorbeelde, het volgende, dat hy ons, raakende het gunſtige en ongunſtige lot der Landlieden in *Savoyen*, meldt. Het geen hy ons wegens *Savoyen* in 't algemeen berigt, ſtrekt niet om 'er ons voor in te neemen; maar

„Eén ſchooner en heldeyer dag, (dus vaart hy voort,) begint thans over deeze provincie aan te breeken; en ſchoon die evenwel geen zeer aangenaam vooruitzigt moge opleveren, zal echter de menſchlykheid ten minſten daarop zyne oogen kunnen vestigen, zonder, gelyk te vooren, ontelbaare voorwerpen te ontmoeten, die by uitneemendheid medelydenswaardig zyn. —— Maar al te lang aaneén gedrukt geweest zynde door eene wreede en ſchandelyke dienstbaarheid, en al dien tyd geplaagd door de bitterſte armoede, welke altoos een gevolg daarvan is, genieten thans de Landbewooneren, onder de ſchaduwe en beveiligende beſcherming der edele vryheid, een gunſtiger en aangenaamer lot. Ook zyn hunne akkers, van dat tydſtip af aan, beter gebouwd geworden, en zy arbeiden nu met meer yver en aanhoudendheid, zedert zy 'er wezendlyk belang by hebben om die beter aan te bouwen, zedert dat zy goede daghuuren verdienen kunnen, de belooning hunne vlyt opſcherpt, en dat de vrugten van hunnen arbeid hen, door geene machtige en onmeêdogende handen, langer ſtraffeloos ontnomen worden. De Boer word in voorſpoed altoos ſterk en moedig: hiervan ziet men in Savoyen de duidelykſte bewyzen; want ſchoon daar het aardryk over 't algemeen gansch niet vrugtbaar zy, geeven de akkers nogthans een redelyken oogst, om dat de grond door ſterke handen, in plaats van zwakke, gelyk zy eertyds waren, omgeploegd, als het ware met geweld gedwongen word om vrugten voort te brengen. Men ziet nu niet meer gebeuren, gelyk in vroeger dagen zo algemeen geſchiedde, geheele benden van elendige Bedelaars, die van het platte land de Steden komen uithongeren, of zig over de nabuurige Staaten verſpreiden; want zelfs in die landſtreeken van Savoyen, welke van de Natuur allermeest mishandeld zyn, in de gehugten, die op barre rotzen gebouwd, en in de kleine ſteden, die tuſſchen de

bergen ingeſlooten zyn, word men met verbaazing geene ingezetenen gewaar, die gebrek lyden; en veeltyds zou men te vergeefs zulke arme voorwerpen willen opzoeken, die gemeenlyk hun voedzel uit de handen der weldaadigheid ontfangen.

„ De Inwooners hebben, (gelyk de *Grauf d'Albon* opmerkt,) deeze gelukkige omwenteling geheel en al te danken aan eenige ſchrandere wetten, ten deele onder de tegenwoordige regeering, ten deele onder die van den overleedenen Koning gemaakt. Bovenal, (zegt hy,) heeft hier zeer veel aan toegebragt het beroemde edict van 't jaar 1762; waardoor alle lyfeigenen vrygemaakt, en de lang verdrukte Savoyſche Landlieden aan haar zelve, aan de Maatſchappy, en aan den Staat te rug gegeeven worden." —— Op de ontvouwing van de heilryke gevolgen hier van brengt hy ons egter voorts nog onder 't oog, hoe dit werk, ſchoon vry gelukkig aangevangen, evenwel nog zeer verre af is van die volmaaktheid bereikt te hebben, tot welke het gemaklyk te brengen was; indien, naamlyk, de Regeering kon goedvinden eene ſoort van belasting af te ſchaffen, welke eertyds, door de onmenſchelykheid van 't aloude leenrecht, is ingevoerd, die alleen valt op het armſte gedeelte des Volks, en wel inzonderheid op de Boeren en andere Landbewooners.

„ Ik meen (vervolgt onze Autheur,) de heerendienſten, tot het maaken, verbeteren en onderhouden van de groote wegen. Zodanige last, die ook in vlakke landen, alwaar de Boeren gemeenlyk meer vermogen hebben, en de wegen gemaklyker te maaken zyn, vry zwaar valt, word een ondraaglyke last in een gewest gelyk Savoyen, daar de Landbewooners voor het meerder gedeelte arme lieden zyn, en aan het maaken en verbeteren der groote wegen oneindig meer moeite dan elders verbonden is. Hier moet men tot dat einde een harde rots klieven; daar verſchriklyke afgronden opvullen; een weinig verder is men genoodzaakt een allerzwaarſten arbeid te onderneemen, die aan den voet eens bergs begint, en tot eene byna onafmeetelyke hoogte moet voortgezet worden; aan eenen anderen kant ziet men een aantal ongelukkigen op de kruinen der bergen, dwars over aakelige afgronden, holle wegen, en van 't gebergte afſtortende waterſtroomen heen, hunne kragten en vermogens uitputten, ten einde de wegen, zo veel mogelyk, in een redelyk goeden ſtaat te houden. —— De Reiziger, die deeze ruuwe gewesten be-

bezoekt, ſtaat verbaasd op het zien van gebaande wegen, die de konst, of liever de uiterſte poogingen van menſchelyke kragten, ongeacht de allerzwaarſte hinderpaalen, hem geopend hebben, tusſchen vreesſelyke rotzen, welke aan zyne regte en linke hand om hoog ryzende, zich in de wolken ſchynen te verliezen. Deszelfs verbaazing verandert in eene diepe treurigheid, wanneer hy hoort, door welke middelen men zodanige ontwerpen ten uitvoer heeft gebragt. Het drukkendſte van alle omſtandigheden, welke daar by plaats hebben, beſtaat daarin, dat men dezen bezwaarlyken arbeid zo dikwyls herhaalen moet, en, het werk nog maar naauwlyks geëindigd zynde, men zich meermaalen in de droevige noodzaaklykheid bevindt, het met nieuwe kosten nogmaals te beginnen. —— Men ziet daar geduurig groote ſtukken van de rotzen afſcheuren; geheele heuvels inſtorten; verbaazende ſneeuwklompen van de bergen afrollen, waaronder de wooningen der Landlieden begraaven worden; waterſtroomen, die, met een vreesſelyk geweld van de hoogte nederdaalende, zeer aanmerkelyke ſteenklompen mede ſleepen: alle deze toevallen, ongelukkig in Savoyen maar al te gemeen, veroorzaaken aan de bewooneren van dat land, behalven veele andere groote nadeelen, ook ongelooflyk veele moeite en arbeid, doordien zy de wegen bederven en vernielen, welke deze ongelukkige gedwongen zyn op hunne eigen kosten weder te herſtellen."

Onze Schryver ontvouwt het drukkende dier inrigtinge breeder, by manier van een zamenſpraak, tusſchen een Reiziger en zodanig een Arbeider; op het ſlot van welke de Reiziger zig indeezervoege laat hooren:

„ De wetten geeven geen gezag aan misbruiken, maar zyn geſchikt om dezelve te verhoeden, om dezelve te verbeteren: de Vorst, die de wetten ten uwen behoeve uitvaardigt, is ſchrander en menschlievend; ſpreekt derhalven, en laat uwe ſtem in zyne ooren klinken: zo de wetten u verpletteren, maakt dan derzelver ſchadelykheid kenbaar, en ik ben verzekerd, dat 'er zagter en wyzer voorſchriften zullen uitgevaardigd worden, ten einde de drukkende te hervormen, en andere, die voor u zagter, voor den geheelen Staat nuttiger zyn, in derzelver plaats te ſtellen."

Let over FREDERIK DEN GROOTEN, *en mijne geſprekken met hem, kort voor zijn dood, door den Ridder van* ZIMMERMAN, *Koningl. Groot-Britt. Lyfarts en Hofraad. Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn *en* A. Saakes, 1788. *Behalven een bygevoegden Naamlijst, 197 bladz. in gr. octavo.*

Karakter van FREDERIK DEN II, *Koning van Pruiſſen, beſchreeven door* D. A. FR. BUSCHING, *Koningl. Pruiſſ. Opper-Conſiſtoriaal-Raad, enz. Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn, 1789. *Behalven het Voorberigt en den Bladwyzer, 328 bladz. in gr. octavo.*

Beide deeze Stukjes zyn zeer wel geſchikt, om ons 's Vorſten character, niet alleen van de zeer gunſtige, maar ook tevens van de min gunſtige zyde, onder 't oog te brengen. De berigten van den Heer *Buſching* komen vry naauwkeurig en onpartydig voor; en hoewel Dr. *Zimmerman* zyn verſlag al te ſterk met vleiende en verſchoonende voorſtellingen doorvlogten hebbe, kunnen zyne aantekeningen en opmerkingen deswegens mede te ſtade komen, nademaal 's Vorſten character, in 't midden van dat alles, aan de eene en andere zyde, ten duidelykſte doorſtraalt. Onder het doorbladeren deezer Schriften viel onze aandagt byzonder op 's Konings poogingen, om de Wetten en de Regtshandelingen in zyn Ryk te verbeteren, dat hy, eerst door *Cocceji* en vervolgens door *van Carmer*, getragt heeft uit te werken. Het hoofdzaaklyke, van 't geen de Heer *Buſching* deswegens meldt, komt hier op uit:

Hy bediende zich daartoe, in de eerſte plaatze, van den Groot-Kanſelier *Cocceji*, wiens onderneeming van dien aart onder den voorigen Vorst verydeld was, en die dezelve aan den tegenwoordigen Koning op nieuw zo gunſtig voordroeg, dat hy bevel kreeg, om een plan te vormen, 't welk vervolgens ook werkſtellig gemaakt werd, op 's Konings last en onder den naam van het *Corpus Juris Fredericianum* het licht zag (*). Eene benaaming, die

(*) De Koning was ook, gelyk de Heer *Buſching* wat laager aantekent, zo wel overtuigd, „ dat zyn Groot-Kanſelier, Vrijheer *van Cocceji*, zich bij het Justitie-wezen zeer verdiend ge-

daartoe heeft zijn Opvolger begonnen haar te helpen."

Gerechtsbedienden naauwlijks middelmatige bezoldingen opbrengen. Als *Cocceji* den Koning duidlijk en herhaald had voorgeſteld, dat de vervallen lastig, en toch niet toereikend waren, en dat een aanzienlijke Koninglijke bijlage tot de bezolding der Justitiebedienden onvermijdelijk noodzaaklijk was; zoo is het te vermoeden, dat de Koning voor dezelven zou gezorgd hebben; dewijl hem aan goede Justitie in zijne Landen zeer veel gelegen lag. De Staatsdienaars moeten de mond des volks zijn; maar wanneer zij zwijgen, en de waarheid kort en nadruklijk, voorzigtig en ſtandvastig ſchroomen te zeggen; hoe zullen dan de Vorſten vernemen het geen zij vernemen moeten? hoe zullen zij zien, het geen zij volſtrekt zien moeten, en ook, indien zij goede Landsvaders zijn, zien willen."

Wysgeerige en Heekelende Reize door de geheele Wereld en door alle Standen der Menschlyke Bedryven, door Z. A. COMRNIUS, *Biſchop der Proteſtantſche Boheemſche en Moraviſche Gemeenten. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* J. du Mee en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 244 *bladz. in gr. octavo.*

Eene zinnebeeldige ontvouwing van de nietigheid aller waereldſche zaken, buiten den Godsdienst, in welken alleen de waare rust en 't volkomen vergenoegen te vinden is. Met deeze omſchryving kan men den hoofdzaaklyken inhond van dit Geſchrift genoegzaam uitdrukken. De Reiziger is een Pelgrim, die alle Standen der Waereld doorloopt, het nietige daarvan opmerkt, ja zomtyds zelfs gevoelig gewaar wordt, en eindelyk in den Godsdienst vindt het geen hy zoekt. 's Mans denkwyze over den Godsdienst, als een Biſchop onder de Boheemſche en Moraviſche Broeders, daar laatende, behelst zyn Geſchrift voor 't overige verſcheiden leerzaame trekken, die 't Menschlyke gedrag, in veelerleie opzigten, op geene onaartige wyze hekelen. Zyn Eerwaarde heeft het oirſpronglyke reeds in 't jaar 1623 opgeſteld; van daar gaan verſcheiden zyner aanmerkingen over de beoefening van Kunſten en Weetenſchappen, waarin men zedert dien tyd geene geringe vorderingen ten goede gemaakt heeft, thans niet door; maar wat het characteristike der Waereld betreft, daaromtrent houdt, het geen hy gade geſlagen en ver-

vernuftig voorgesteld heeft, thans nog nagenoeg dezelfde streek; daar de eigenste rollen, als in vroegere dagen, ook heden op het Tooneel der Waereld gespeeld worden. Men leeze zyn Hoofdstuk over de *Post en Nieuwstydingen*, en gaa eens na of mon, met *Horatius*, ook ten deezen aanzien, niet wel moge zeggen:

Mutato nomine, de te fabula narratur,

hon verhaalt u, slegts onder een anderen naam, uwe eigen geschiedenis. —— De Pelgrim had tot zynen Leidsman iemand, die *Alwys* heette, en hem beloofde in de *Berg van Troost* te geleiden; op den weg nu derwaards hadden zy de volgende ontmoeting:

„ Alvoorens wy, (dus luidt zyn verhaal,) nog aan de poort kwamen, zagen wy een meenigte menschen, ter linkerzyde op de Markt; en *Alwys* zeide, deeze moeten wy ook niet voorbygaan. —— Wat hebben zy? vraagde ik. —— Komt aan, zeide hy, gy zult het zien. —— —— Twee, drie en meer spraken met elkander, alle in Hoopen verdeelt. Zy schuddeden met de Hoofden, wyzende met de vingeren; zy klapten in de handen, krabden agter de ooren; eindelyk weenden eenigen en anderen lachten. Ik geloof van 's harten grond dat zy een Kluchtspel speelen, zeide ik. Gy dwaalt, zeide *Alwys*, zy zyn niet speelachtig te moede; maar behandelen dingen van groot gewicht. Wat, dacht ik, zal het toch zyn, dat zulk een werking op hun gemoed heeft, dat zy dan zuchtende, dan vergenoegd en dan weêr treurig zyn? Eindelyk zag ik Fluitjes, waarmede de een den anderen in het oor floot, 't geen hem, naar maate dat de toon klaaglyk, treurig of aangenaam klonk, tot schreien of lachgen beweegde. Maar ik konde niet begrypen, hoe één zelfde toon den eenen vergenoegt, en den anderen droevig maakte; tot dat de *Uitlegger* my leerde, dat de verschillende gesteldheid van 't gehoor deeze verschillende werking voortbragt. Het was, zeide hy, met de klank, als met een Artzenymiddel, dat, by verschillende Zieken, ook geheel onderscheiden werkingen voortbragt. —— Maar van waar, vroeg ik, krygen zy dan die Fluitjes? —— Zy worden van allerwegen te zamen gebragt, zeide hy. Ziet gy den Koopman niet? —— Ik keerde my om, en zag Volk te voet en te paard naderen. Die op snelle paarden reeden, hadden de meeste Koopers: die langzaam te voet kwamen de verstandigsten; dewyl hun-

ne

ne Fluitjes den rechten toon gaven. Ik bleef hier en daar staan, beluisterende de Klanken, en inderdaad het was verrukkende, zo veelerley stemmen van alle kanten te hooren. Maar dat eenige overmaatige Nieuwsgierigen, die onafgebrooken hier aan de Markt stonden, alle Fluitjes kochten, en, als zy wat geflooten hadden, weder naar anderen omzagen, het oor naar alle zyden keerden, van waar het gefluit kwam, en daarom zeer zelden in hunne Huizen waaren, konde ik niet goedkeuren. Daar by was 'er ook veel onverdraaglyks in de klanken. Dikwerf volgde op een aangenaamen Toon een treurige, en op een treurigen een aangenaame, en zoo veranderde de vreugde in treurigheid, en tegengesteld ook omgekeert. Waardoor die geenen, welke al te zeer daarop verzot waaren, niet zelden buiten noodzaake, schrik, vreeze of vreugde hadden. Toen prees ik die geene, welke hunne bezigheden waarnaamen, en zich aan geen gefluit stoorden. Doch 't blyft waarheid, dat deeze laatste menigmaal in verlegenheid en onverwachte schande vervielen, welke zy, indien zy het gefluit wat meer geacht hadden, zouden hebben kunnen voorkomen.

„ Dan buitendien was het niet raadzaam nog zeker, zig met die dingen te veel te bemoeijen. Dit heb ik zelfs ondervonden. Toen ik eenmaal een zeer sterk klinkende fluit aangreep, die weder aan een ander toebragt, en deeze dezelve verder gaf, tot dat zy in kwaade handen viel, en daarin zulk een afkeerigen Toon gaf, dat men die ter aarde wierp, en op my dermaate vergramd wierd, dat ik de vlucht moest neemen en my verbergen."

Lofzangen voor Kinderen, vooral over Gods Heerlykheid in de Werken der Natuur. Met een Voorbericht van J. TISSEL, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Amſteldam. Te Dordrecht by* F. Wanner, 1788. *In octavo 62 bladz.*

Volgens ene niet ongegronde aenmerking van den Eerwaerden *Tisſel*, in zyne Voorreden voor dit Stukje, is het ten uiterſte nadeelig voor de belangen van den Godsdienst, denzelven als af te scheiden van Gods Heerlykheid in de Natuur, waerin dezelve zich alomme op het luisterrykſte ten toon spreid. Daer 'er nu intusschen, zo in den openbaren Godsdienst, als in de gewoone onderwysboeken der eugd, zeer spaerzaem aenleiding gegeven word, tot zoortgelyke beschouwingen, zo is 't hem voorgekomen, dat dit Engelſche Werkje, in 't Nederduitsch

overgebragt, zyne aenpryzing verdient, als zynde voor de Jeugd opzetlyk daertoe ingericht. Het behelst leerzame Godverheerlykende overdenkingen, by gelegenheid van deze en gene beſchouwingen der Natuure, die den kinderen met ſtichting ingeboezemd kunnen worden, en waervan een opmerkzaem Leidsman der Jeugd een nuttig gebruik kan maken, om het Kind, naer deszelfs vatbaerheid, hooger op te leiden, en in de verdere levensdagen aen zodanige Godsdienstige overdenkingen te gewennen. Tot een ſtael hier van verſtrekke het volgende:

„ Zie daar den ſchaapherder der kudde; hij draagt zorge voor zijne ſchaapen; hij leidt hen bij klaare beeken; hij voerdt hen tot eene friſſche weide. Indien de lammeren vermoeid zijn, dan draagt hij hen in zijne armen; zo zij afdwaalen, brengt hij hen te regt. —— Maar wie is de herder van den herder! Wie draagt voor hem zorg? Wie geleidt hem in 't pad, dat hij gaan moet? En zoo hij afdwaalt, wie brengt hem te regt! —— God is de Herder van den herder. Hij is de herder over alles; voor alles draagt Hij zorg; de geheele aarde is zijn ſtal; wij allen zijn Zijne kudde; ieder kruid, elk groen veld is de weide, die Hij voor ons bereid heeft.

De moeder bemint haar teder kind; zij plaatst het op haare kniën; zij onderhoud het lighaam door voedſel; zij vervult de ziel met kennisſe: zo 't ziek is, dan verkwikt zij het door de tederſte liefde; zij waakt over het kind, wanneer 't ſlaapt; geen enkel oogenblik vergeet zij het; zij leert haar kind, hoe het goed moet zijn; zij verblijdt zig daaglijks in deszelfs groei. — Maar wie is de vader van de moeder? Wie voedt haar met nodige ſpijze? Wie waakt over haar met tedere liefde, en is haar elk oogenblik gedagtig? Wiens armen omringen haar, om haar voor onheil te beveiligen? en indien zij ziek is, wie zal haar geneezen? —— God is de vader van de moeder; Hij is de Vader van alles; want Hij heeft alles geſchapen. Alle de menſchen, alle de mannen, alle de vrouwen, die in de wijde waereld leeven, alle zijn Zijne kinderen. Hij heeft hen allen lief! Hij is goed voor allen!

De Koning regeert zijn volk; hij heeft eene gouden kroon op 't hoofd, en den koninglijken ſcepter in zijne hand; hij zit op zijnen troon, en zendt zijne bevelen uit; zijne onderdaanen vreezen hem; indien zij weldoen, dan beſchermt hij hen tegen gevaar; en indien zij kwaad doen, dan ſtraft hij hen. — Maar wie is de Opperheer van den Koning? Wie gebiedt hem, wat hij doen moet? Wiens hand is uitgeſtrekt om hem voor gevaar te beveiligen? En, zoo hij kwaad doet, wie zal hem ſtraffen? —— God is het Opperhoofd van den Koning. Zijne kroon zijn de ſtraalen van 't licht; en Zijn troon is tuſſchen de ſterren. Hij is een Koning van Koningen, een Heer van Heeren. Gebiedt Hij ons leeven, wij leeven; en gebiedt Hij den dood,

dood! wij sterven: Zijne heerschappij gaat over alle de waereldden, en het licht van Zijne heerlijkheid is uitgebreid over alle Zijne werken.

God is onze Herder, daarom zullen wij hem volgen! God is onze Vader, daarom zullen wij hem beminnen! God is onze Koning, daarom zullen wij hem gehoorzaamen!"

Elius, Romance. Te Amsterdam, bij P. J. Uilenbroek, 1788. *67 bladz. in gr.* 8*vo.*

HEILE, eene Dochter van DIEDRIK, Graaf van *Teisterbant*, welke in de VIIde Eeuw leefde, wordt in deze Romance beschreven, als den schim haars Vaders aanroepende: welke op haar gebed verschijnt, haar eenen ring geeft, welke haar zal redden, doch die, door het sidderen haarer hand, haare vingers ontglipt, en van den hoogen Koningstoren in het water valt. Een der geliefde Zwaanen van HEILE ontdekt dezen ring, daar dezelve op het kroos, tusschen 't digte wier en riet, zagtkens heen drijft. Gulzig op dezen buit, bijt hij 't kantig Goud, met zulk een drift, dat het hem in de harde sneb drukt, en zodanig wondt; dat hij zich door pijn genoodzaakt vindt, zich tot den oorsprong van den *Rhijn*, in *Switserland*, te begeeven. Hier wordt hij door den Ridder ELIUS gezien, die den gewonden Vogel van het grievend kleinood verlost; en, door hetzelve aangevuurd zijnde, eene reize naar het oude Slot van DIEDRIK onderneemt. Hier gekomen zijnde, wordt de Koningstoren door Saxen en Turingers aangevallen, doch door HEILE manmoedig verdeedigd: die, geheel in woede, om den dood van haaren Vader te wreeken, op den woesten SIGON aanvalt, doch den haar onbekenden en ter hulp aangerukten ELIUS treft, die haar eerst door zijne daaden de zege over SIGON en haare Vijanden doet verkrijgen; doch daar na, ook doodlijk gewond zijnde, binnen de omzette Wallen wordt gedragen. Overgegeeven aan de droefheid, drukt zij hier wanhoopig des Ridders hand: bij welke gelegenheid zij den, door haar verlooren, ring ontdekt, en daar door van de eene hartstogtswoede in de andere valt, en eindelijk geheel buiten zich zelven raakt. In dezen toestand herrijst de Ridder, verneemt de afkomst en toestand van HEILE, reikt haar den gevonden ring aan den vinger, en wordt, na een verschijnzel en voorspelling van haars Vaders schim gezien en gehoord te hebben, met haar in den echt vereenigd.

Dit is de verkorte inhoud van een vaers, dat, over 't geheel genomen, schoon is, en verscheidene meesterlijke trekken heeft, die den Heere BILDERDIJK (welken men voor Dichter dezer Romance houdt,) waardig zijn. Onder andere is ons de volgen-

de ſchildering, wegens de woelingen der Zwaan, na het bekomen zijner wonde, bij uitſtek fraai voorgekomen:

Flux ſchudt hij kop, en hals, en ſnebb,
En trapt, en kiept door 't water,
En ſchreeuwt zijn pijn al wringende uit,
Met ijſelijk geſchater.

Hij krimpt; hij duikt; hij tuimelt om,
En repte de breede vlerken;
Maar al zijn woelen is onnut,
Om 't kleinood los te werken.

Daar ſpringt hij woedende op den Wal!
Nu ſtort hij zich ten gronde;
En ſtrooit den ſtroom met vlokken dons,
Bezoedeld met zijn wonde.

Hij ſpart en ſtaart en wieken uit.
En heft zich naar den hoogen:
Ploft neêr, en ſchept in 't ſpattend nat,
Een paar van regenboogen.

Rijst weêr, met opgeſteken' kop,
En uitgebreide pennen,
En kneedt en klieft de dunne lucht,
En ——— is niet meer te kennen.

„De natuur uit te drukken, (zegt de Dichter, in een klein *Fragment*, bij wijze van bericht vóór deeze Romance geplaatst,) is Dichtkunst en Schilderkunst; en dit met eenen luchtigen omtrek, en een deel ſtoute toetſen te doen, vordert even veel waarheid van bevatting, getrouwheid van uitdrukking, en moogelijk meer geest, vuur, en levendigheid, als waar men de voordeelen van eenen uitvoerigen ſtijl en volkomen coloriet te baat heeft. ——— Maar wat is natuur? wat eenvoudigheid?" Dit wordt nader door den Dichter beandwoord. Maar of zommige zijner omtrekken niet wat al te luchtig; eenige ſtoute toetſen in deeze Romance, niet wat al te veel boven het eenvoudige gaan; zullen wij in overweeging laaten, na van de eerſte een voorbeeld aangewezen te hebben.

Daar, waar de grijze Rhijn gereed,
Om Neêrland af te zakken,
De breedte van zijn' ſtroom verdeelt
In twee verſcheiden takken;

Daar,

Daar, waar hij zijn' alouden roem,
Verbergende onder 't vloeijen,
Om, onder min verbreiden naam,
Bedekt, naar zee te ſpoeijen;

Als Waal de vette zoomen kust,
Der welige landouwe,
Die nog den ouden wrok gedenkt
Der Duitſche Koningsvrouwe;

Daar, waar zijn vloed de vest beſpoelt,
Die met heur jongen kruinen,
Aan 't nageſlacht den naam vernieuwt
Van Magums oude puinen;

Daar plag voor meer dan duizend Jaar,
Een hooge Koningstoren,
Met ſteilgetopte kap en ſpits,
Door lucht en zwerk te booren.

Is deze zin niet wat veel gerekt, daar men 5 *Caupletten* dóór moet lezen, eer men iets van het voorwerp kan ontdekken, dat beſchreven zal worden? —— Is 'er wel een genoegzaam verband tusſchen het 2de en 3de *Couplet*? —— En is het laatſte iets meer dan een tusſchenvoegſel, dat den eerſten regel van het 4de *Couplet* onduister doet worden, of het gezegde, wegens het *beſpoelen der Vest*, van den *Rhijn* of van de *Waal* moet verſtaan worden? ——— Wij zien deze echter niet hooger, dan als kleine duisterheden in den omtrek van dit Gedicht aan; die het Gedicht zelve niets van zijne waarde beneemen.

Vanglenne of de Karaktertoets, Tooneelſpel. Gevolgd naar L'Habitant de la Guadeloupe, *van* MERCIER. *Te Amſterdam, bij* P. J. Uilenbroek, 1788. *In* 8vo. 115 *bladz.*

Eene nieuwe vertaaling van een fraai Tooneelſpel, welks inhoud wij, bij gelegenheid der beoordeelinge van het XVIde Deel des *Spectatoriaalen Schouwburgs*, opgegeeven hebben. (*) Wij hebben dezelve beknopter, en niet minder in waarde, gevonden, dan de reeds beoordeelde. Intusſchen is deze uitgave, één Jaar na de andere, en wel onder eenen anderen tijtel, eene bijzonderheid, die veele Lezers dubbele kosten zou kunnen veroorzaaken. 't Is waar, men heeft, ſints eenige jaaren, in den

Spec-

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letterneſ.* III D. Ll. 268.

Spectatoriaalen Schouwburg, niet geſchroomd, om niet enkel de naamen der oorſpronglijke ſchrijvers te verzwijgen, wier ſtukken men vertaald mededeelde; maar men heeft 'er ook dikmaals de tijtels van veränderd: waar door die ſtukken dan als vaderlandſche Origineelen voorkwamen. Doch deze handelwijze verdient even zo min de goedkeuring, als het mededeelen van ſtukken, welken reeds het licht zien. Intuſſchen kan de Vertaaler der VANGLENNE zich geenzins op zulk eene misleiding beroepen, nadien de Heer MERCIER duidelijk als maaker, in het bericht vóór den *Neef van Gualeloupe*, gemeld wordt: en de franſche tijtel zeer wel met den laatstgemelden ſtrookt.

De Zeldzaame Man, Tooneelſpel, door F. v. A. *Te Amſterdam, bij* J. Weege, 1788. *In* 8vo. 124 *bladz.*

Dit Tooneelſpel, eene berijming zijnde van het Tooneelſtuk, *Mijn Heer van Saint Charles, of de Zeldzaame Man*, geplaatst in het Vde Deel van het *Zedelijk Tooneel*, berusten wij, wegens den inhoud, op het verſlag daar van gegeeven. (*) De Berijmer (Dichter kan men hem, zonder bloozen, niet noemen,) heeft noodig geächt, het Tooneel 'er van in *Amſterdam* te plaatſen; en dus de Perſoonnaadjen in Hollanders te hervormen; waar door eenige veränderingen ontſtaan zijn. Het gebruik, om aan den Amſterdamſchen Schouwburg, niet dan berijmde Stukken aan te neemen, zou eene betere berijming hebben kunnen verdedigen. Dan deze valt buiten alle verdeediging. Wanneer zal men eens van het vooröordeel te rug komen, dat een in lamme en ſlegte verſen overgebragt Tooneelſtuk, boven een goed ſpel in proza te ſchatten zij?

De School voor de Vaders, Blijſpel, in vijf Bedrijven. Uit het Fransch van den Heere PIEYRE, *Lid van de koninglijke Academie te Nimes. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1788. *In octavo* 118 *bladz.*

Dit bevallig en tevens belangrijk Tooneelſpel, dat, ten bewyze van koninglyke goedkeuring, den adeldom, en eene jaarwedde, van den franſchen Monarch, voor den Maaker verworven heeft; vertoont zekere Mevrouw *Courval*, als eene aan de *Mode* en *Ronton* overgegeevene Dame, die op het punt ſtaat, om het ſpoor der Deugd, weleer door haar gevolgd, geheel te verlaaten. Haar zoon *Saint-Fons*, verſlingerd op een voorwerp, dat meer prijs op zijn geld, dan op haare eerbaarheid ſtelt, is zodanig door hetzelve in 't net gelokt, dat hij genoodzaakt

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III D. bl. 427.

maakt wordt, om zijne Moeder om 300 Louiſen te verzoeken; die, onmagtig om hem die te geeven, hem raadt, den vertrouwden Bediende van haar' man, die pas eene aanmerkelijke ſom van zeker Notaris ontvangen heeft, daar over te ſpreeken. Deze zich echter verſchoonende met de bekentenis van reeds rekenſchap wegens die ſom aan zijnen Heer gedaan te hebben, brengt dit den jongen Heer tot het wanhoopend beſluit, om den ſleutel der *Secretaire* van den knegt te vorderen, met oogmerk om dezelve te beſteelen. Twee zeer aanmerkelyke karakters, die in dit ſtuk ſterk *contrasteeren* en tegen elkander afſteeken, zijn, in de eerſte plaats, zeker avanturier *Dorſini*, welke hier als een openbaar Bedrieger voorkomt, die Mevrouw *Courval*, door vlijerijen in de groote Waereld behaagen deedt vinden; haar zoon tot die wanhoopige beſluiten overhaalt, en in 't geheim, met de gewaande beminde van *Saint-Fons*, den buit tracht te deelen. De ander is de Heer *Courval*, welke alle de poogingen van *Dorſini* tegengaat; Mevrouw *Courval*, op eene ernstige en gepaste wijze, over haar gedrag ſchaamrood doet worden; zijn zoon *Saint-Fons* den gevraagden ſleutel, als buiten zijn weeten, doet overhandigen, doch in de *Secretaire* vooraf zulk een treffend briefje geleegen heeft, dat het den geheel wanhoopenden *Saint-Fons*, als ook zijne Moeder, geheel tot inkeer doet komen. Terwijl gemelde *Courval*, door een vertrouwd vriend, (wiens zoon zijne dochter bemint, en ook bij de ontknooping van dit ſtuk verkrijgt) de oneerbre *Julie*, door geld, weet te beweegen, om ſtil de ſtad te verlaaten: met welke *Dorſini* dan ook tevens verdwijnt; en dus dit geheele Huishouden weder in die rust en vreugde ſtelt, die goede daaden altoos vergezellen.

'Er heerscht eene ſchoone zedeleer in dit ſtuk, die op de hedendaagſche levenswijze van veel invloed kan zijn. Alleen *zou men* eene aanmerking kunnen maaken, op het verdichten van zekeren brief aan *Dorſini*, om dezen te noodzaaken om het land te verlaaten. Zulk een list kan niet wel met het deugdzaam karakter van den zender, namenlijk den Heer *Courval*, overeengebragt worden. En deze aanmerking krijgt te meer kragt, om dat de verdichting te weinig nut doet, door het tegengeſteld gedrag van den zender zelven, die in zijne verwijtingen aan *Dorſini*, raakende dezen Brief, zich zelven in 't hart moet grieven. Eene tweede vertaaling van het Oorſpronglijk ſtuk vindt men in den laatst uitgegeevenen *Spectatoriaalen Schouwburg* XVII deel, onder den tijtel van *de wijze Huisvader*, medegedeeld,

Adolph

Adolph en Johanna, in Brieven, door J. THIARD. *Naar het Hoogduitsch. Te Leiden by* P. Pluygers, 1788. *In octavo* 130 *bladz.*

Eene kuiſche Mingeſchiedenis van twee aandoenlyke Gelieve... grootlyks voorgedraagen by manier van Briefwisſeling, welker inhoud doorvlogten is met zedelyke bedenkingen over 't Menschlyk gedrag, en byzonder de beſtuuring der Hartstogten; des dezelve, niet alleen zonder kwetzing, maar ook met nut door de Jeugd geleezen kan worden. Alleenlyk zou de voorzigtigheid misſchien vorderen, de Jeugd te waarſchuwen, tegen het wanhoopige voorbeeld van *Adolph*, die, op het onverwagt en voor hem zeer verraſſend ſterfgeval van *Johanna*, zig gewelddaadig van het leven berooft. Onze Romanſchryvers verkiezen al veel deeze ſoort van uitkomst, die egter altoos eene wraakbaare misdaad is: veelligt zouden ze, naar ons inzien, beter doen met den Minnaar te laaten kwynen, dat op veelerleie wyzen, en met een leerzaamer nut, uitgevoerd zou kunnen worden.

Het Leven van Richard, door JUSTUS SCHERTSEROWITZ. *Te Amſterdam, by* C. de Vries, 1788. *In octavo*, 124 *bladz.*

Dit Stukje heeft het uiterlyke voorkomen van eene navolging der Historie van TRISTRAM SHANDY. Of de Opſteller eene verdere navolging beoogd hebbe, kunnen wy niet bepaalen; maar de inhoud toont, dat de navolging niet verder gaat, aangezien 'er zelfs geen ſchaduw van die geestigheid in gevonden wordt, welke de Leezers van *Tristram* op eene leerzaame wyze vermaakt heeft.

Geſchiedenisſen der vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd, Negende en Tiende Deel. Met plaaten en pourtraiten. Te Amſterdam, by J. Allart, 1788. *In duodecimo.*

Het voorgevallene, zins het jaar 1650, of den dood des Stadhouders *Willem den II*, tot op het jaar 1745, of het ſterfgeval van Keizer *Karel den VII*, wordt hier der Jeugd op eene beknopte wyze ontvouwd: zo dat de voordragt der merkwaardigſte gebeurtenisſen, ſtaande dat tydperk, ter gemaklyke handleidinge kunne dienen, om der Jeugd een geregeld denkbeeld van den herhaalden keer der zaaken in dat verloop van tyd te geeven.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bijbel der Natuur, ontworpen door den Hoogleeraar J. J. SCHEUCHZER, *in 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. S. Th. et Prof. Ordin. te Franeker, enz. VIde Deel. Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *In gr. octavo*, 669 *bladz.*

Etlyke byzonderheden, in de boeken der *Koningen* niet opgemerkt, maer in die der *Chronyken* nog aengeteekend, geven hier ſtoffe tot verſcheiden aenmerkingen, die tot enige voorvallen onder de Joodſche Vorſten behooren. Wyders komt der Jooden wederkeering uit Babel, met zommige berichten, nopens het een en ander daer toe betrekkelyk, in de boeken van *Ezra* en *Nehemia* gemeld, in overweging. Hier by komt ene verklaring der Koninglyke pracht van *Ahasverus*, volgens *Esth.* I: 6; en voorts ene ontvouwing van de merkwaerdigſte trekken, die in *Jobs* Boek voorkomen, welken tot de Natuurlyke Historie behooren, en ons uit de Schepzelen tot den Schepper opleiden. De Hoogleeraer *Meijer* heldert ook dit gedeelte van *Scheuchzers* arbeid, niet alleen door verſcheiden aenmerkingen, hier en daer op, maer deelt ons tevens etlyke Stukken, by manier van Toegiften, mede, in welken hy zich over deze en gene duisterheden of latere bedenkingen over enige onderwerpen, hier te ſtade komende, breeder uitlaet; brengende dus, door zyne belezenheid en oordeelkunde, ſteeds het zyne toe, ter meerdere nuttigheid van dit leerzame Werk. —— Ter proeve hier van diene in dezen het hoofdzaeklyke van 's Mans Toegift, wegens een Brief of Geſchrift van *Elia* aan Koning *Joram*, waervan gewag gemaekt word, 2 Chron. XXI: 12-15. De inhoud van dit Stuk baert hier zo zeer gene zwarigheid; dezelve laet zich, uit het voorgevallene en de vervulde bedreiging, gereed genoeg verklaren; maer het komen van zulk een brief, ongeveer acht jaren na de hemelvaert van *Elia*,

aen *Joram*, is, zegt de Hoogleeraer, hier de knoop, dien men, gelyk hy verder toont, langs verſcheiden wegen heeft pogen te ontbinden.

Zommigen zyn van oordeel, dat men hier te denken hebbe, om een brief, welken Elia, nog by zyn leven, aen Joram geſchreven zou hebben; nadien zyne hemelvaert, hoewel by 't leven van Joſafat, echter toen Joram ook reeds aen de regering was, voorviel. Dit zo zynde, was de zwarigheid geheel opgeruimd. —— Maer hiertegen komt in bedenking, dat 'er in dezen brief aen Joram zonden verweten worden, welken men niet kan denken, dat hy ze by 't leven van zyn Vader gepleegd zou hebben, en door zyn Vader gedoogd zouden zyn. Ook onderſtelt men billyk deszelfs dood, wen in den brief aen Joram hem word toegeduwd, dat hy niet in de wegen zyns Vaders Joſafat gewandeld had. —— Intuſſchen meent nogtans *Hezel*, dat het ſtilzwygen van den Hiſtorieſchryver, nopens het ongenoegen en beſtraffen van den Godvruchtigen Joſafat, deze mening niet om ver kan ſtooten: nademael men meer ſtaeltjes vind, in de hiſtoriſche boeken, van ſtilzwygen, of het voorbygaen van omſtandigheden, welker aentekening men wel verwacht zou hebben. —— De Ridder *Michaëlis* ſchynt ook wel tot deze gedachten over te hellen; doch zyn gevoelen, over de by hem zo genaemde hemelvaert van Elia, maekt dat men zich op zyne verklaring deswegens niet volkomen kan verlaten (*).

Anderen denken hier om twee Profeten van dien naem, en willen dat de laetſte dien naem droeg, om dat hy met den geest en yver van *Elia den Thisbieter* bezield was: en dat dus ook deze *Brief van Elia den Profeet*, dat is, van iemand, in den geest van Elia, aen Joram gezonden was. *Lightfoot* gaet, ter begunſtiginge van dit gevoelen, zelfs zo verre, dat hy opmerke, hoe *Elia* in de Hiſtorie altyd de *Thisbieter*, nooit een *Profeet*, genoemd word; en zo ook niet Luk. IV: 25. en Jak. V: 17. —— Dan hierover verwondert zich de Hoogleeraer *Meijer* niet ten onregte, vermits *Elia* meermaels benamingen draegt, welken

(*) Volgens *Michaëlis* naemlyk is *Elia* niet opgevaren in den hemel, maer in een ſtormweder hemelwaerds opgevoerd, en vermoedelyk buiten Palestina, veelligt in Arabie, zyn Vaderland, overgebragt; van waer hy dan dezen brief heeft kunnen zenden.

ken die van Profeet evenaren; zie 2 Kon. I: 9-13. 1 Kon. XVII: 18, 24. XVIII: 36. XVII: 1, 2, 3: ja uitdrukkelyk een *Profeet* genaemd word, 1 Kon. XVIII: 22, 36, en als zodanig een inkomt, 1 Kon. XIX: 16; in welke betrekking 'er ook Luk. IV: 25. van hem gewag gemaekt word: Jak. I: 17. draegt hy wel den naem van Profeet niet, om dat dit character niets deed tot het oogmerk des Apostels; maer de zaek nopens Elia, aldaer opgegeven, bragt duidelyk mede, dat hy by uitſtek en in de volle kragt van dien naem een Profeet was; die bad, zoo dat het in drie jaaren niet, en wederom bad, dat het al regende. Eindelyk is 'er ook in dit verhael niet de minſte blyk, dat de Schryver eenen anderen Elia, dan den Thisbiter, bedoeld zou hebben, die door zoo veele doorluchtige daden zich als een Profeet geopenbaerd had.

By dit gevoelen, dat weinig ingang vind, komt een derde, 't welk de Jooden en de Roomſche Godgeleerden meerendeels begunſtigen, ja ook aen *Grotius* niet geheel onwaerſchynlyk voorkwam. Dat naemlyk Elia dien brief in den hemel of het paradys op dien tyd geſchreven, en aen Joram door den dienst van Engelen zou gezonden hebben. Een gevoelen, 't welk *D. Kimchi* in dien zin plooit, dat Elia, in den geest der Profetie, aen den enen of anderen Profeet verſchenen zou zyn, en hem de woorden van dezen brief in den mond gelegd zou hebben, met bevel om ze te ſchryven, en den brief aen Joram te zenden, als of die van Elia uit den hemel kwame; ten einde hy zich verdemoedigen en berouw krygen zou over zyn bedreven kwaed. —— Edoch men neemt dus, gelyk de Hoogleeraer wel aenmerkt, zonder grond een zeer vreemd verſchynzel aen, daer de H. Schrift geen aenleiding toe geeft, volgens welke het gezantſchap der Profeten met hunnen dood ophoud, en dat hier gewrogt zou worden ten gevalle van een afgodiſchen en zeer godloozen Koning. Een verſchynzel, dat afwykt van den regel door Jezus gegeven, daer Joram *Mozes en de Profeten* had, en 't ook toen aen geen Profeten ontbrak; 't welk zodanig iets geheel overtollig maekte. Een verſchynzel dat voet zou geven aen 't verboden raedvragen by de dooden, en 't gewraekte gedrag van Saul, ten opzichte van Samuel, ook enigermate ſchynen te billyken; waer uit men op kan maken, met welke ſnoode bedriegeryen die handelwyze vergezeld gaet.

Uit dien hoofde denken de meeste Proteſtantſche Uit-

leggers hier liever, dat Elia, in zyn leven voorziende de buitenſpoorige godloosheden van Joram, dezen brief geſchreven, en aen Eliza of enen anderen Profeet ter hand geſteld zou hebben, met last, om hem, wanneer zyne godloosheden uitgebroken waren, dat geſchrift toe te zenden. *Patrick* ſchikt daerom ook deze woorden, duidelykheidshalve, aldus: *Een ſchrift van Elia kwam tot hem* enz. wordende dus, niet het ſchryven, maer de overlevering tot dezen tyd bepaeld. Zo ſchynt ook *Bayle* te denken; ſchryvende in zyne *Dict. Crit.*: „ de ware zin „ van dit verhael is, dat men aen Koning Joram een ge„ ſchrift bragt, dat onder de papieren van Elia gevon„ den was." —— Maer. behalven dat de boven aengevoerde reden ook tegen dit gevoelen, dat insgelyks ene onbewezen ſtelling is, gelden; zo komt ook hier tegen, zegt de Hoogleeraer, deze zwarigheid: dat de Profeten tot die genen, die in hunnen tyd leefden, gezonden werden, om hun Gods wil bekend te maken; maer met brieven aen afwezenden af te vaerdigen, of na hunne tyden te doen gelden, niet te doen hadden; dat hierom ieder tydvak zyne Profeten had; gelyk thans Eliſa, niet minder vermaerd dan Elia, met ook nog andere Profeten. En 'er is ook niets in de geheele practyk der Profeten, zo ver die ons bekend is, dat ons tot deze onderſtelling zou opleiden.

„ CLERICUS, (dus vervolgt de Hoogleeraer wyders,) die om dergelijke reden de bovenſtaande meningen afkeurde, is niet vreemd van het gevoelen, dat de H. Historieſchrijver oorſprongelijk מאלישע van *Eliſa* zou hebben uitgedrukt, en dat vervolgens, de beide achterſte letters weggeraakt zijnde, door ſlordigheid der Afſchrijveren, die niet genoeg op de tijden gelet hadden, daaruit ontſtaan was מאליהו van *Elia*. Dus zou, naar de gedagten van geleerde Uitleggeren, HAND. VII: 16. *Abraham* in den tekst voor Jakob gekomen zijn; dewijl de oude Joodſche Afſchrijveren van het O. T. wel niet naauwkeuriger zouden geweest zijn, dan de Kopiisten van het N. T. —— En deze mening zou, naar het oordeel van SAURIN, volmaakt de zwarigheid oplosſen; dewijl het zeer licht valt te begrijpen, dat Eliſa, die in de tijden van Joram, den Koning van Juda, leefde, hem deezen dreigenden en profeetiſchen brief hebbe doen ter hand geſteld worden. En bij aldien deeze mening, die de zuiverheid der H. Schriften en den Godsdienst niet in 't

min-

minſte benadeelt, de waare niet mogte zijn, dan is ze echter de meest waarſchijnlijkſte van allen, welken wij hebben opgegeven.

„ Dog ook in dit gevoelen kan de Heer VENEMA niet berusten. Deszelfs vertoog, dewijl het kort is, zullen wij in zijn geheel hier mededeelen. Wegens zijne afgoderij, ſchreef hij, *Hiſt. Eccl. T. I. p.* 124, ook die gruwelijkſte van Achab, door hem ingevoerd, en zijnen broedermoord, wierd Joram beſtraft, en met de rampen van zijn rijk, en zijne eigene doodelijke kwaal gedreigd, door een brief van zekeren Profeet, die אליהו *Eliahu* genoemd word, 1 CHRON. XXI: 12. dien men gewoonlijk houdt voor *Elia*. Dit echter is geheel niet in te ſchikken, dewijl Elia, de Thisbieter, gelijk door anderen is opgemerkt, voor langen tijd reeds ten hemel opgenomen was. *Eliſa* kan men, gelijk zommige gewild hebben, daar voor niet in de plaats ſtellen; dewijl de naamen אליהו en אלישע al te veel (ten aanzien der beide laatſte letteren) verſchillen: en Eliſa nergens in het Boek der Chroniken voorkomt, en dus ook hier zoo voor de vuist niet op het tooneel kon gebragt worden. Ik ben overzulks van oordeel, dat men eenen anderen Profeet van gelijken naam moet verſtaan: en deeze is niet verre te zoeken. Want wij vinden in de historie van Joſafat uitdrukkelijk gemeld, de Profeet *Jehu*, die Joſafat over deszelfs verbindtenis met Achaz, k. XIX: 2. beſtraft, en deszelfs levensloop beſchreven heeft, k. XX: 34. —— En zou deeze het niet zijn kunnen, die thans een brief aan Joram gezonden, en daar in hem deszelfs zonden en derzelver ſtraffen onder het oog gebragt had? De naamen verſchillen in de daad ook weinig: alleenlijk houde men in het oog, dat *El* (אל) als een voorzetſel (*articulus*) moete aangemerkt worden, het geene niet zelden voor de eigen (of perſoons) naamen gebruikt is: gelijk in אליהוא *Eliahu*, אליאב *Eliab*, אלחנן *Elchanan*, אלדעה *Eldaã*, אלנתן *Elnathan*, אלנבש *Elgabisch*, en anderen meer.

„ Laat zich dit ſtuk niet verder dan tot waarſchijnlijke gisſingen brengen, dan kunnen wij niet verbergen, dat deeze laatstgemelde gisſing, die de tekstlezing ongeſchonden laat, aan den tijd beantwoordt, en in den eerſten opſlag innemend is, bij ons de voorkeur verdiene. En wat aangaat de weglaating van dat voorzetſel *El*, in den naam *Jehu*, die eeniglijk het onderſcheid tusſchen

Eliahu maakt, daaraan zal geen taalkundige, die weet, dat in deezen de Oosterſche taalen eene zekere vrijheid gebruiken, zich ſtooren. En wij vinden daarvan een duidelijk voorbeeld in het woord *Gabisch* גבש, JOH. XXXVIII: 18. en *Elgabisch*, EZECH. XIII: 11-13. Zelf in eigene of perſoons-naamen, b. v. *Jeſchua* יש', NEH. XII: 10. en *Eliſchua* אלישוע, 2 SAM. V: 17. *Nathan* en *Elnathan*, JER. XXVI: 22. enz."

JESUS *Menſchenkennis, of Overdenkingen over de gelykenisſen van onzen Heiland, door* J. L. EWALD, *Generaal-Superintendent en Predikant te Detwold. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk, 512 bladz. in gr. octavo.*

By den aenvang van dit Geſchrift verklaert ons de Eerwaerde *Ewald* de natuur en het eigenaertige der gelykenisſen van Jezus, mitsgaders de redenen, waerom Jezus in gelykenisſen ſprak; en hier op gaet hy de voornaemſte gelykenisſen van onzen Hemelſchen Leeraer op ene recht leerzame en ſtichtende wyze na. —— Zyne ontvouwing der voorſtellingen is gemeenlyk beknopt en zaeklyk, doormengd met zedelyke overdenkingen, grootlyks ſlaende op de bedoelde leeringen; en daeraen hecht hy dan nadere overdenkingen, betreklyk tot het menschlyke gedrag, door alle tyden, ook in den tegenwoordigen dag. 'Er ſtraelt in 's Mans manier van voordragt zo veel oordeelkunde en menſchenkennis, met een ernſtigen aendrang ter gehoorzamer betrachtinge der Euangelieleere, door, dat deze zyn arbeid, met het hoogſte regt, als zeer nuttig aengeprezen mag worden. —— Men leest, veelal, de gelykenisſen te oppervlakkig, en voornaemlyk met opzicht tot de omſtandigheden, in welken Jezus dezelven ſprak; zonder 'er behoorlyk agt op te geven, dat ze algemene waerheden behelzen, die in de natuur der zaken gegrond zyn, door alle tyden plaets hebben, en dus ook op velerleie wyzen, tot onderſcheiden omſtandigheden, in welken wy ons bevinden, op ons byzonder gedrag en verplichting overgebragt kunnen en behooren te worden. Ter afwendinge van dit gebrek, en ter bevorderinge van het rechte gebruik, ſtrekken deze Overdenkingen by uitſtek ter handleidinge, als waerin de Eerwaerde *Ewald* ons zulks op het nadruklykst onder 't oog brengt. Men oor-

deel-

deele hier over eenigermate uit eene zyner bedenkingen, naer aenleiding der gelykenisse van 't verschillende gedrag van twee Zoonen, omtrent het gebod hunnes Vaders, overgebragt op dat der Pharisseen, in tegenstelling van dat der hoeren en tollenaers, by de prediking van Joannes den Dooper, aengetekend *Lucas* XXI: 28-32. —— Het beschouwen dezer gelykenisse doet hem, in de eerste plaetse, gadeslaen, hoe baerblyklyk eene waerheid het zy, dat niet de eerste Zoon, die veel beloofde en niets hield, maer de laetste, die niets beloofde en veel hield, des Vaders wil gedaen had. Geen Vader, geen Heer toch zal dien voor gehoorzaem houden, die zyne bevelen belooft te houden, en ze niet houd; en niemand zal hem voor ongehoorzaem houden, die toch op het laetste doet het geen de Heer zeide. Met dit alles schynen echter vele menschen in den Godsdienst anders te denken, en zulks doet zyn Eerwaerden, met opzicht tot dit gedrag, overeenkomstig met dat van den eersten Zoon, de volgende opmerking voordragen:

„ Geene waarheid kan klaarer zyn, dan deeze bovengemelde waarheid is. En evenwel zou — het geene in het geheele leven klaar is, in Godsdienstzaaken niet klaar zyn. Daar geen mensch, geen aardsch heer hier mede te vrede zou zyn, in zyn kind en onderdaan, daar zou God, de hoogste Vader, de hoogste Heer, mede te vrede zyn. De menschen handelden toen, en handelen nog heden, dikwils zo, als of men God met belooven te vrede stellen, en daar mede God gehoorzaamen kan; als of het beter was, wanneer 'er fraai gesproken en niets gedaan, dan wanneer 'er in 't eerst slegt gesproken, en op het laatst toch gehoorzaamd word. —— Verbeelden wy ons de *Farizeën*, die zo veel baden, en zich waschten en offerden —— wat beloofden zy al niet! Elke wasseching was een denkbeeld en belofte, dat zy reiniging nodig hadden, en reiniging zoeken wilden: maar aan de reiniging van het hart dachten zy niet. Elke offerande was een beeld en belofte, dat men zonde gedaan had, en leedwezen over zyne zonde voelde; maar het kwam, hun geheel niet in den zin, dat zy nu waarlyk leedwezen voelen moesten, en dat de zonde geboet moest worden. Hunne gebeden spraken van nederigheid, en hun hart bleef vol hoogmoed; zy spraken van liefde tot God, en deeden hun best niet, om 'er een vonksken van te hebben. Hunne gebeden spraken van de toekomende wereld;

en daarmede geloofden zy alles gedaan te hebben, wat men voor de toekomende wereld nodig had. —— Onophoudelyk en op alle mooglyke wyze zeiden zy: „ô „ God, ik zal doen het geen gy zegt," en deeden het niet, en het kwam niet in den zin, dat zy 't doen moesten.

„ Doch wy willen ons niet vryſpreken en hen oordeelen. Daar is niet weinig van hunnen Zuurdeesſem ook in ons. Ook wy belooven zo veel; het is ons tot eene gewoonte geworden, Heere, Heere te zeggen, gelooven en gehoorzaamheid te belooven —— en wy meenen dikwils dat het hier mede afgedaan is, dat *zeggen* en *belooven* de plaats van gehoorzaamen vervullen kan. Wanneer 'er van den wil van God geſproken, gepredikt word, wy erkennen het, wy houden het voor recht en goed, wy pryzen het zelfs —— en doen als of goedkeuren en pryzen genoeg was. Veelen onzer bidden alle dagen in het *Onze Vader*: „ Uw wille geſchiede," en zy verroeren geen vinger, om Gods wil te doen. Zo veelen bidden: „ Vergeef ons onze ſchulden, gelyk ook wy ver„ geven onzen ſchuldenaaren;" en dikwils komt hun niet in den zin, dat zy ook werklyk vergeven moeten. Zy bidden: „ Leid ons niet in verzoeking," en zy gaan heel blymoedig de verzoeking te gemoet. Men gaat aan 's Heeren Avondmaal, en belyd hier openlyk, zyn Leerling te zyn, en men denkt 'er niet aan, dat men nu ook als een Leerling van JESUS CHRISTUS leven moet. —— Zo veelen onder ons meenen, als zy aan 't Avondmaal en in 't geheel gehoorzaamheid beloofden, dat was genoeg.

„ Het zou naauwlyks te begrypen zyn, hoe de mensch tot zo iet vervallen kon, indien men de bronnen niet wist, daar dit uit ontſtaat! O! die ligtvaardigheid, omtrent het geen ons het gewigtigſte, het ernſtigſte behoorde te zyn; dat verkleefd zyn aan de aarde, dat gantſche leven voor de aarde, die zelfsvoldoening, wanneer men ſlegts menigmaal, alleen het een of ander, dat ſpoedig en ligt te doen is, voor GOD en CHRISTUS doet; deeze zyn de oorzaaken, waarom de mensch gelooft, dat hy anders nergens *gelooft*: dat *belofte* van gehoorzaamheid de plaats van gehoorzaamheid kan vervullen; dat God met enkele woorden te vrede zal zyn. Daarby zyn 'er ook zo veele verkeerde begrippen van den Godsdienst, die deeze ligtzinnigheid, by den mensch ten minſten, hel-

helpen ontſchuldigen. Men zegt: Geloof alleen maakt zalig; en men bedenkt niet, dat 'er geen echt geloof zonder gehoorzaamheid zyn kan. Men verlaat zich daar op, dat men, van tyd tot tyd, om de vergeving zyner zonden bid; en men heeft vergeeten, dat God alleen op een hartelyk berouw de zonden vergeven wil. Men verlaat zich op de verdienſte en genade van CHRISTUS, of wend voor, dat men 'er zich op verlaat; en men wil opzetlyk dat geen weder doen, het welk den Heer den dood aangebragt heeft. —— Men ſpreekt veel van de zwakheid der menschlyke natuur, die immers Gode niet kan gehoorzaamen, en men wil niets beproeven, niet het overige der krachten inſpannen, om ten minſte te doen wat men kan. De mensch is als een ſtout kind, dat voor den vader iet haalen zal, en niet van zyné plaats gaat, en dan nog geſtadig zegt: dat kan ik niet doen. O! mogten wy het van JESUS hooren, en JESUS gelooven; het komt niet op belofte, maar op de daad aan. „ En ſchoon Hemel en Aarde voorbygaat," —— deeze waarheid zal blyven; en ſchoon wy duizend uitvlugten hadden —— „ naar deeze waarheid zullen wy geoordeeld worden."

IMMANUEL *beſchouwd, in vier Leerredenen, over Phil.* II: 6-11. *Benevens eene Nareeden, over eene Verhandeling van wylen* Ds. S. W. HOEKSTRA. *Door mede wylen* Ds. M. DE BLEYKER. *Te Amſteldam, by* C. de Vries, 1788. *Behalven het Voorwerk, 284 bladz. in gr. octavo.*

Toen wy voor enigen tyd gewag maekten van deze, hier op den Tytel aengeduide, Verhandeling van wylen den Eerw. *Hoekſtra*, (in zyn leven Leeraer in de verenigde Doopsgezinde Gemeente te Westzaendam,) gaven wy te kennen, dat 's Mans voorſtel ons niet minduister en ingewikkeld voorkwam, dan verſcheiden andere Godgeleerde verklaringen van de generatie des Zoons door den Vador (*). Wy dagten diestyds verder, by ons zelven, dat dit Stukje, gelyk meer anderen van die natuur, genoegzaem der vergetelheid opgeofferd zou worden; dan de Eerwaerde *de Bleyker*, (voorheen Leeraer in die zelfde Gemeente, en vervolgens, by zyn overlyden,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 315.

den, in de verenigde Doopsgezinde Gemeente, vergaderende in de Kerk de Zon, te Amſterdam,) heeft dit Geſchrift enigermate met een ander oog ingezien. Het is hem naemlyk voorgekomen als een ſchadelyk en gevaerlyk Geſchrift, dat zelfs verleidelyk was voor de Leden zyner Gemeente, op welker vastheid in de Leer hy dus niet veel ſcheen te betrouwen. Zulks bewoog hem wel dra, opzetlyk vier *Leerredenen* over *Immanuel*, in zyne oorſpronglyke Godlyke, en aengenomen Menschlyke Natuur, als mede in zyne diepe Vernedering en aenbiddelyke Verhooging als de Middelaer Gods en der Menſchen, te doen, en dezen door den druk gemeen te maken; met ene nevensgaende *Narceden*, ter uitvoeriger wederlegginge dier Verhandelinge: waerin gemeenlyk een vry ſcherpe en meesterachtige toon heerscht, die zich ook in de Leerredenen hooren laet; des dezelve wylen zyn Eerwaerden vry natuurlyk eigen ſchynt geweest te zyn. —— Uit het verzoek van den Eerwaerden *Hoekſtra*, op zyn Sterfbedde, om zyne Verhandeling ter Drukperſe te bezorgen; uit den vuurigen yver van den Eerwaerden *de Bleyker*, in 't opſtellen dezer Papieren doorſtralende; en uit het aenhoudend verzoek derzulken, die in 's Mans leven zeer nauwe betrekking tot hem hadden, waerdoor een der naestbeſtaenden genoopt is, om deze Leerredenen, en dit Naſchrift, na 's Mans overlyden, het licht te doen zien; kan men opmaken, dat men 'er ter wederzyde belang in geſteld heeft, om 't een en ander der vergetelheid te ontrukken. —— Schoon wy dit zo min in 't laetſte als in het eerſte ſchryven beſpeuren, oordeelen wy 't echter niet raedzaem, ons hier over tegenwoordig breeder uit te laten. Beide deze Leeraers *rusten* in hunne graven, en wy laten hen voorts *rusten*.

Verzameling van Leerredenen, door G. BONNET, *Dr. en Prof. der H. Godgel. en Academie-Prediker te Utrecht. Derde Deel. Tweede Druk, met een uitvoeriger Voorreden van* L *bladz. in gr. octavo. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788.

By de herhaelde afgifte dezer Leerredenen, heeft het den Hoogleeraer *Bonnet* goedgedagt ene uitvoeriger Voorreden voor dit Derde Deel te plaetzen, ter beantwoordinge eniger tegenbedenkingen, aengevoerd door de

de Heeren Schryvers der *Algemeene Bibliotheek*, tegen zyne Voorreden voor het Werk van den Heer *Bell*, over *de Godlyke Zending van Joannes den Dooper en Jesus Christus*. Het voornaemſte dier bedenkingen had hy, in 't beloop zyner eerst volgende acht Leerredenen, by manier van invlechting, tegengegaen, in de verwachting dat zy zulks gade geſlagen, en hem, op de ene of andere wyze, daerop gediend zouden hebben. Dan zich hierin te leur geſteld ziende, heeft hy zich gedrongen gevonden, met het ſchryven dezer Voorreden meer openlyk te werk te gaen. Van hoedanig een gevolg dit geweest zou kunnen zyn, is niet te ramen; maer 'er is thans naestdenkelyk niets van te wachten, nademael de band dier Schryvers verbroken ſchynt, of ten minſte de voortzetting hunner *Bibliotheek* een einde genomen heeft. —— Daar wy nu, volgens ons plan, altoos recenſien op Schriften van recenſenten, buiten de enkele melding, ongerecenſeerd gelaten hebben, kunnen wy ons hierover niet wel breeder uitlaten; alleen mogen we niet verzwygen, dat de Hoogleeraer het ſtuk met ene beſcheidenheid behandelt, die te wenſchen was, dat in twistſchriften altoos in agt genomen werd.

Redevoering uitgeſproken voor de Maatſchappij, tot bevoordering van Kennis en Godsdienſtigheid, onder den gemeenen Man, binnen Londen, door J. NEWTON, *Predikant aldaar.* —— *Gedachten over den Afrikaanſchen Slaavenhandel, door denzelven.* —— *Bericht aangaande dien Slaavenhandel, door* A. FALCONBRIDGE, *onlangs Heelmeester op de Afrikaanſche Vaart. Alles uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. *Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *Behalven het Voorbericht,* 175 *bladz. in gr. octavo.*

In deze Redenvoering, die ter aenleiding heeft Salomo's Spreuk, H. XI: 30. *Wie zielen vangt is wys*, ſtelt de Eerwaerde *Newton* zich voor, in de eerſte plaets, te toonen, „ dat de voornaamſte, algemeen toegeſtemde, ken„ merken van wijsheid plaats vinden, in de gezindheid „ en het gedrag van eenen Evangelijdienaar, die behoo„ relijk geſchikt is om zielen te vangen: dat ze althans „ eenen hebbelijken en heerſchenden invloed behooren te „ hebben, op de ontwerpen en de practijk van een open-

„ baar

„ baar Leeraar, zal hij, in zijnen dienst, getrouw en „ nuttig zijn." —— Dit is, in zo verre zyne aenſpraek inzonderheid gericht is tot ene vergadering van Leeraren, zyn hoofdbedoelde; dan nadien ook anderen deze zamenkomst bywoonen, zo wend hy zich, in de tweede plaets, ook tot gemene Christenen, en poogt hen indachtig te maken, dat zy „ een gemeen belang, „ met de Dienaars van het Evangelij, in deeze zaak „ hebben;" brengen te hun tevens onder 't oog, „ de „ voordeelen en gunſtige gelegenheden, welken zij heb- „ ben, om zich wijs te betoonen, door hunne poogin- „ gen met die der Leeraaren te vereenigen, ter bevoor- „ deringe van het groote oogmerk om zielen te vangen." —— Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp, in beiderleié opzichten, naer zyne gewoone denkwyze en prediktrant, zeer ſtichtelyk, en by uitſtek wel geſchikt naer den aert der Vergaderinge, welke betrekking heeft tot ene loflyke Maetſchappy in Londen, die grootlyks bedoelt, de verwaerloosde opvoeding der jeugd, de onkunde, en het daeruit voortvloeiende zedenbederf onder den geringeren ſtand van menſchen tegen te gaen. Een doelwit, dat zeker aenmoediging verdient, en wel ter navolginge aengeprezen mag worden; waer toe ook de Nederduitſche uitgave dezer Redenvoeringe hier te Lande enigzins kan ſtrekken.

By deze Leerreden heeft men gevoegd twee Stukjes, over den Afrikaenſchen Slavenhandel, welks afſchaffing thans in Engeland een onderwerp van ernſtige overweging is, ter welker gelegenheid vele Geſchriften, voor en tegen dezen handel, aldaer het licht zien. Dit heeft waerſchynlyk aenleiding gegeven, om de gedachten van den Eerwaerden *Newton* deswegens, te gelyk met zyne Redenvoering, gemeen te maken: en 'er tevens by te voegen het bericht van den Heer *Falconbridge*; die in latere dagen dezen handel bygewoond, en ene uitvoerige ondervinding hiervan gehad heeft. Beide deze Schryvers komen ten volle daerin overeen, dat die ſoort van Zeetochten, met de gevolgen daervan, veel nadeeliger en doodlyker is voor het Zeevarende Volk, en dus veel meer tot verzwakking en vermindering der Zeelieden ſtrekt, dan enige andere Vaert. En dat daerenboven de manier van handelen, en de wyze van 't verkrygen der Slaven, mitsgaders van derzelver behandeling, zo geduurende de Reis, als by het verkoopen in de West-Indiën,

met

met zo vele onmenschlykheden gepaerd gaet, dat men 'er niet dan met de hoogſte afſchuwelykheid aen kunne denken, daer men in dit alles de baldadigheid en wreedheid als ten hoogſten trap ziet ſtygen. Men heeft dit verſlag, gelyk in deze Stukies getuigd wordt, niet aen te merken als vergrootende of verzwarende berichten, maer als zulken, op welken men zich volkomen kan verlaten: en de Eerwaerde *Newton*, die, in zyn onbezonnen jeugd, voor ongeveer dertig à veertig jaren, dezen handel heeft helpen dryven, voegt 'er, ten beſluite, het volgende by:

„ Ik heb, daar te boven, geſchreeven, zonder eenig aanzoek daar toe, en eeniglijk uit de overtuiging, dat het aandeel, welk ik eertijds in den Handel gehad hebbe, mij in gemoede verpligt, om thands, daar dit Stuk waarſchinelijk een onderwerp van de overweegingen des Parlements zal worden, over het zelve zoo veel licht te verſpreiden, als mij moogelijk is. —— Niemand kan 'er minder belang bij hebben, dan ik thans heb, buiten de gevoelens van menschlievendheid, en mijne zugt voor de eer en het welzijn van mijn Land. —— Schoon ik niet gaarn aan één eenig mensch ongenoegen geef, moet ik echter, in zulk eene zaak, niet ſchroomen, veelen te mishaagen, door de waarheid te zeggen —— indien 'er in de daad veelen kunnen zijn, op wier geest het eigenbelang zulk een vermogen oeffent, dat het hen, in weerwil van het gezond verſtand, en van alle gevoelens van menschlijkheid, doet pleiten, voor eenen handel, zoo godloos, zoo wreed, zoo vol van onderdrukking, en zoo verderſlijk, als de Afrikaanſche Slaavenhandel is!"

Proeve over de Herzenen en Zenuwen, en eenige derzelver Ziekten; waar agter honderd en vyftig Genees- en Heelkundige Waarneemingen: door JACOB VAN DER HAAR. *Te Amſterdam, by* J. Yntema, 1788. *Behalven de Opdragt, Voorreedens, enz.* 268 *bladz. in gr.* 8vo.

De Heer VAN DER HAAR, die zyn ongemeen werkzaam en nuttig leeven byna geheel beſteed heeft in de beoefening der Genees- en Heelkunde, wiens verdienſten, als Schryver, zo algemeen erkend en gewaardeerd zyn, en die, grys in de Kunst geworden zynde, nog onvermoeid werkzaam is, om zyne Kunstgenooten door zyne Schriften te onderwyzen, —— deelt ons in dit Werkje eenige

Proe-

Proeven en Waarneemingen, over de Herzenen en Zenuwen, mede; die, ſchoon zy over de natuur en werkingen wel niet dat licht, naar ons inzien, verſpreiden, 't welk de lofwaardige Schryver zig daarvan belooft, nogthans zeer vernuftige gedagten behelzen, en by den denkenden Leezer ſtoffe tot verdere overweegingen kunnen verſchaffen. Zie hier een korte ſchets van het voorgeſtelde gevoelen:

„ De Herzenen beſtaan uit een kaasachtig ſlym of geleiaartig weezen, 't welk ſtremmende eene afſcheiding van weyvocht in de holligheden der Herzenen voortbrengt. — Daar zyn verſcheiden Waarneemingen, welke aantoonen, dat dit geleiaartig weezen der Herzenen, zo wel als haare vliezen, genoegzaam, zo niet geheel, ongevoelig zy; doch deeze zelfſtandigheid wordt gevoelig, wanneer het in een eenigzins vast merg, of donsaartig weezen, overgaat, uit welk het verlengde merg, het ruggemerg, en alle de zenuwen, zo van die der zinnen als der beweeging, voortkomen, en het zelfde mergachtig weezen deelachtig worden. Ruggemerg en Zenuwen zyn vaten, door de Herzenvliezen gemaakt, doch niet hol, of beſtaande uit fyne hairbuisjes, om fyne geesten te roeren, maar als opgevuld met een fyn donsaartig weezen, van het verlengde merg oorſpronglyk, en geſchikt, om zig met het ſlym of gelei der Herzenen na alle de deelen des lichaams te verſpreiden. De voortſtuwing van dit Herzenſlym in het verlengde Merg, Herzenmerg en Zenuwen, geſchiedt door de ademhaaling; en wel uit hoofde van de zagte beweeging, welke de ademhaaling in de Herzenen, en mogelyk ook in het Ruggemerg, veroorzaakt. Het genoemde Herzenſlym dient byzonder tot voeding en beſcherming van het teder, en gevoelig donsaartig weezen, als ook tot voeding van die deelen, door welke zig de Zenuwen verſpreiden, terwyl het donsaartig weezen zelve voor gevoel en beweeging beſtemd is. De ongeſteldheden en ziekten der Zenuwen hangen af van de ontaarting van dit ſlymvocht, 't welk het donsaartig weezen tegennatuurlyk prikkelt: gelyk zulks door voorbeelden aangetoond wordt."

Dit is kort het gevoelen van onzen Schryver, nopens de natuur der Herzenen en Zenuwen. —— Achter dit Voorſtel vindt men eene Verzameling van honderd en vyftig Genees- en Heelkundige Waarneemingen, van verſchillenden inhoud, en waarvan veelen, ten getale van 30, de

zo

zo weinig gekende als algemeene Klierziekte ten onderwerp hebben, en waaromtrent de ervaaren en oordeelkundige Schryver zeer veel bybrengt, 't welk de aandacht en overweeging der Genees- en Heelkundigen dubbel waardig is.

De Tytel pronkt met een welgelykend Portrait van den Autheur.

Inleiding tot de kennis der Natuurlyke Wysbegeerte, of Eenvoudige Onderrigting van de Grondregels der Proefondervindelyke Natuurkunde, in gemeenzame Gesprekken voorgedragen, door J. ESDRÉ, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Utrechtsche Provinciale Genootschap van Konsten en Wetenschappen. Zesde Deel. Met nodige Afbeeldingen. Te Leiden, by* de Erven F. de Does, 1788. *In groot octavo, 676 bladz.*

Aan de beschouwinge der *Waterweegkunde*, in 't voorige Deel afgehandeld (*), hegt de Heer *Esdré* in het tegenwoordige de overweeging der *Waterloopkunde*, die men als tweeledig mag aanmerken; onderscheidende dezelve, in eene *beschouwende* en *beoefenende Waterloopkunde*, (*Hydraulica theoretica et practica.*) Deeze laatste draagt ook den naam van *Waterbouwkunde*, (*Architectura Hydraulica*;) doch derzelver ontvouwing behoort eigenlyk niet tot het plan des Natuuronderwyzers in dit Geschrift, wyl dat zig tot het *beschouwende* gedeelte der Natuurkunde bepaalt. Uit dien hoofde kan hy op de *Waterbouwkunde* niet byzonder stil staan; dan hy rigt egter, naar zyn gewoonen leertrant, het verleende onderwys op die manier in, dat de voornaamste beginzels van 't *beoefenende*, in 't voorstellen van 't *beschouwende*, als ingevlogten zyn, en dus de eerste grondregelen der *Waterbouwkunde* genoegzaam verklaard worden: dat wel inzonderheid plaats heeft, als hy van de Fonteinen, Cascaden en Watervallen handelt; nitsgaders wanneer het stuk der Riviéren, of dat gedeelte der Waterloopkunde, het welk byzonder *Rivierkunde* heet, door hem opgehelderd wordt. Van de onderwerpen, welken hy zig voorstelt in deezen te verhandelen, geeft hy de volgende schets:

„ 1. Zullen wy een onderzoek doen nopens de wyze, hoe

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letterof.* II. D. bl. 105.

hoe eene uit de rust in beweeging gebragte Vloeistoffe snelheid kan bekomen; en op welke grondbeginzelen men die snelheid hebbe te berekenen.

„ 2. Dezen algemeenen grondslag gelegd hebbende, zullen wy wyders onzer aandacht eene Vloeistof voorstellen, loopende of stroomende over een waterpasen, en hellenden grond; voorts als een uit de laagte naar de hoogte springend Lichaam.

„ 3. Dan zal ik u over de bepaling van de krachten, met welke eene Vloeistof tegens wederstandbiedende beletzelen werkt, onderhouden.

„ 4. Na dit te hebben afgehandeld, ben ik voorneemens u te leeren, hoe de verspilling of hoeveelheid van Water, welke uit eene opening van een Vat, of Canaal, in een bepaalden tyd uitvloeid, door berekening te vinden.

„ 5. Eindelyk zal ik, voor zo verre ons Bestek toelaat, over den loop der natuurlyke Rivieren handelen, en hier mede dan onze Waterloopkundige Verhandeling eindigen."

Onder deeze hoofdzaaken, in verscheiden nadere afdeelingen gesplitst, brengt de Heer *Esdré* het voornaamste dat tot de Waterloopkunde behoort, en ontvouwt dit Stuk, op eene regelmaatige en duidelyke manier, in twintig agtervolgende Gesprekken. Om 'er eene byzonderheid uit over te neemen, die beknopt, en zonder het gebruiken van Plaaten, door ons medegedeeld kan worden, zullen we ons bepaalen, tot het geen de *Meester*, by zyne ontvouwing van de werking van *Vloed en Ebbe*, den *leerling* voordraagt, wegens de *Springvloeden* en andere hooge of laage *Tyen*. Hem onderrigt hebbende van waar het kome, dat de tyd van *Vloed en Ebbe* niet altoos even lang is, en de *Ebbe* veel langer duurt, dan de *Vloed* aangehouden heeft, doet hy hem opmerken het verschil dat 'er plaats heeft, omtrent het hooger vloeien en laager ebben, zo als 't gewoonlyk inkomt, en somtyds bovengemeen veroorzaakt wordt.

„ *Meester*. „ De Waarneemingen hebben geleerd, dat „ 'er op eene zelvde plaats, eene zelvde geregelde ver„ hooging van het Vloed-water, en eene gelyke verlaa„ ging der Ebbe, op zekere bepaalde tydsverloopen van „ de Maand, en het Jaar, te rug komen." —— Dat is, dat 'er nu op een zelvde plaats het *hoog-* en *laagwater* eene zekere Pyl hebbende, op een anderen tyd van de

de Maand, of het Jaar, het water tot een grooter of kleiner Pyl op- en afloopt.

„ *Leerling.* Ik begryp uwe meening niet klaar genoeg.

„ M. Het gezegde zal ik dan met een Voorbeeld verklaaren. —— Na alle tydsverloopen van 14 dagen, dat is, ten tyde van alle Volle en Nieuwe Maanen, hebben de Natuurbeſchouwers waargenomen, dat de Vloed, op een zelvde plaats, beſtendig op het tydſtip van het hoogwater tot eene grootere hoogte ſtygt, dan voor, of na gemelden tyd. —— Wyders dat ten tyde van den langſten dag in den Zomer, en den kortſten dag in den Winter, de Vloeden eenige voeten hooger ſtygen, dan voor of na dien tyd. —— Deze Vloeden noemt men in beide genoemde gevallen, *ſpring-vloed*, of ook wel *hoogſte Vloed.*

„ L. Zo ik u begrepen heb, moet de zogenaamde *ſpringvloed* hooger zyn, dan het *hoog-water* op andere tyden, buiten de gemelde tydſtippen van Nieuwe en Volle Maanen, en den tyd van den langſten en kortſten dag.

„ M. Wel gezegd. —— „ De *ſpringvloeden* verſchillen wyders van elkander merkelyk, ten opzichte der tyden, waarin zy voorvallen. —— De *ſpringvloeden*, by voorb., die waargenomen worden, ten tyde van den langſten en kortſten dag, zyn veel hooger, dan die voorvallen by elke Nieuwe of Volle Maan. —— Uit dien hoofde noemd men den eerstgemelden, ter onderſcheiding van de laatstgenoemden, met den naam van *ſtormvloed.*"

„ L. De *ſtormvloed* is dan wel een *ſpringvloed*, doch welke hooger Pyl heeft, en voorvald ten tyde van den langſten en kortſten dag.

„ M. Niet anders. —— De ſtormvloeden zyn wederom in hoogte onderſcheiden. —— De ervarenheid heeft geleerd, dat de ſtormvloed, die omtrend den kortſten dag in den Winter voorvald, namelyk in de Noordelyke Landſtreken, hooger ſtygd, dan die by den langſten dag in den Zomer: om dat in die Landſtreken, omtrent den kortſten dag, de heftigſte of langduurigſte Windſtreken heerſchen.

„ Naar maten de Vloeden hooger ſtygen, naar die „ maate daald ook de daarop volgende Ebbe." —— En zulks om dat 'er, meer Water in de Rivier ingeſtuuwd zynde, ook zo veel te grooter Klomp het Zee-

gat moet uitgevoerd worden; overzulks zal de Ebbe zo veel laager daalen, of dieper Zeewaards inloopen.

„ L. Gelieft my dit nader te verklaren; namentlyk waarom de Ebſtroomen zo veel laager afloopen moeten?

„ M. Om dat de grootere hoogte van het ingeſtuuwd Water eene meerdere ſnelheid geeft by de afvloeijende Ebbe; en even daarom heeft de Ebbe meer kracht, om het Water niet alleen naar buiten te ſtooten, maar ook zo veel dieper in Zee te voeren; dat is, zo veel laager af te loopen: —— de Plas des Oceaans is ten opzichte van den Bodem der Rivieren immers de laagſte plaats.

„ L. Ik heb nu uwe meening begreepen. —— Hoe dieper de Vloed in Zee dringd, hoe laager het Water moet afloopen.

„ M. „ Het tydsverloop van een ſpringvloed, en „ daarop volgende Ebbe, noemd men *ſpring-Ty.*" —— Deze benaming diend ter onderſcheidinge van de Getyden, welke gewoonlyk, of buiten den tyd van de Nieuwe en Volle Maanen, ook van den langſten en kortſten dag, geſchieden: by voorb. de Getyden, die voorvallen in het tydsverloop der *eerſte* en *leste Quartieren* van elke *Maaneſchyn*, zyn de *gewoone Getyden.* —— De Vloeden en Ebbe op deze tyden zyn de laagſte, en om die reden noemd men dezelve laagſte Vloeden en Ebbe; *laagſte Gety* (†), of (op zyn Zeemans geſprooken,) *Doodſtroom*, *Dood-Ty.* —— ——

„ Men moet intuſſchen al het gemelde verſtaan te geſchieden, afgetrokken van de woedende kracht der Winden. —— Wanneer, by voorb., ten tyde van *Dood-Tyen* ſtormwinden uit Zee Kustwaards waaijen, gebeurd het wel, dat de gewoone Vloed zo hoog ſtygd, dat dezelve weinig verſchild met het Pyl der *ſpring-tyen.* —— Voorts heeft de ondervinding ook geleerd, dat by aanhou-

(†) Dit *laagſte Gety* valt, gelyk onze Autheur vervolgens meldt, gewoonlyk in op den tweeden of derden dag na de Quartier-Maanen; en even zo komt het bovengenoemde *Spring-ty* twee of drie dagen na de Nieuwe of Volle Maanen. —— Men neeme omtrent dit, en al het gezegde wegens Eb en Vloed, ſteeds in opmerking, dat de deswegens gemelde verſchynzelen al zeer regelmaatig voorkomen in den vollen Oceaan, maar dat ze in binnenlandſche Zeeën, op de Rivieren enz. door veelvuldige bykomende omſtandigheden, aan menigerleie veranderingen en ſtremmingen onderhevig zyn.

houdenheid der ſtormen (doorgaans in den Herfst, Winter en 't Voorjaar,) eene *dubbelde Vloed*, wanneer de ſtorm uit Zee naar de Wal is, of by geduurige ſtormen van het Land Zeewaards eene dubbelde Ebbe beſpeurd word; en dat dus in ſtede van 6 uuren te vloeijen of te ebben, het dan driemaal zo lang, of 18 uuren, vloeid of ebt.

„ L. Driemaal zo lang zegd ge?

„ M. Ik zal myne meening nader ophelderen. ——. Het Water kan ten tyde van *Doodſtroom* zo langzaam naar de Kusten vloeijen, dat, eer het hoog Water is, een ſtorm uit Zee opkomt, die de Vloed met grootere kracht naar de Kusten jaagd. . . . .

„ L. Op deze wyze moet het Water gewisſelyk, in korten tyd. hoog worden opgedreven.

„ M. Byaldien de ſtorm uit gemelde ſtreek blyfd doorſtaan, geduurende den tyd van de Ebbe, zal dezelve het Water uit Zee tegens de Ebſtroom indiervoegen inſtuuwen, dat men geen blyk van Ebbe zal gewaar worden. Als deeze werkzaamheid aanhoud geduurende den tyd der Ebbe, zo zal de ſtroom, uit eigen kracht van de Vloed, in een daaropvolgend Ty, blyven voortwerken, en alzo kan het Water driemaal 6, of 18 agtereenvolgende uuren, met vloeijen aanhouden.

„ L. Gewisſelyk kan op gemelde wyze de ſtorm drie Vloeden, zonder eene tusſcheninvallende Ebbe, veroorzaken.

„ M. Wanneer dit geſchied, zegd men: *'er zyn twee Tyen* of *Getyden aan de Wal.*

„ Om ſoortgelyke reden, doch in eenen tegengeſtelden *zin*, kan 'er eene dubbelde Ebbe plaats grypen; als 'er van boven Zeewaards een aanhoudende ſtorm waaid; zulks kan voornamelyk in den Zomer voorvallen; als wanneer in de Noordelyke Landen veelal de Ooste-Zuid-Ooste- of Noord-Oostelyke Windſtreken kunnen heerſchen, die het Water diep Zeewaards afdryven.

„ L. Het eerſte wel begreepen zynde, zal het laatſte niet moeijelyk te bevatten wezen."

Eerſte Beginſelen van de Arithmetica of Rekenkunst, ten gebruike der Schoolen. Eerſte Deel. Opgedragen aan 't Genootſchap der Mathematiſche Wetenſchappen, onder de Spreuk: een onvermoeide arbeid komt alles te boven. *Door* A. B. STRABBE, *Lid en Secretaris van hetzelfde Genootſchap; Lid van de Societeit der Kunstrekenaars te Hamburg, en Leermeester der Wiskunde te Amſterdam. Te Amſterdam, by* J. B. Elwe, 112 *bladz. in* 8vo.

Veel te lang heeft het onze Natie, aan een goed Rekenboek voor de Schoolen, ontbroken; waar door het verſtand der Vaderlandſche Jeugd aanhoudend gepynigd werd, om eene menigte van voorſtellen te ontwikkelen, die geen ander nut aanbragten, dan dat zy de Leerlingen tot zo veele EDIPUSSEN vormden, die, meestal by geluk, de *zinryke vraagen* der Rekenkundige *Sphinxen* eindelyk eens mogten raaden. Het natuurlyk gevolg daar van was, dat ſoortgelyke Leerlingen het, in dezen, te kunſtig School verlaaten, en het eenvoudig Kantoor of den Winkel betreden hebbende, niet zelden zeer verleegen ſtonden, en wel zoo, dat zy de eenvoudigſte zaaken zelf niet konden berekenen. Van hier dan ook, dat verſcheidene Lieden de Schoolrekenkunde trachtten te ontwyken, en hunne Kinderen, om die reden, by zodanige Onderwyzers zonden, die geen der oude Rekenboeken, maar alleen den Kantoorſtyl volgden, en de Jeugd dus van meerderen dienst konden zyn.

Het *Edamsch* (nu *Amſterdamsch*) Genootſchap: *tot nut van 't algemeen*, het gebrek, aan een gepast Rekenboek voor de Schoolen, inziende, en willende verhelpen, of geheel wegneemen, gaf, in den Jaare 1786, een *Programma* in 't licht, by het welk het een gouden Eerpenning, van 20 Dukaaten, aan den Schryver beloofde, welke een beter dan de tot nog toe bekende Rekenboeken vervaardigde, 't welk, voor het Schoolgebruik geſchikt zynde, in vier Deelen moest geſcheiden zyn. Deeze Vraage maakte den lust des Opſtellers van dit Werkje gaande, ſchoon hy, voor zich, in 't gemelde *Programma* onöverkomelyke hinderpaalen vondt: zynde volgens zyne opgave, 1) dat het Genootſchap het Plan van het Werk voor den Schryver hadt moeten overlaaten; en zich alleen bepaald hebben tot de onderwerpen, welke 'er in afgehandeld moesten worden. 2) Hadt het gee-

geene toepasſing der Wiskunſtige regelen, op eenige Ambagten of Fabryken, moeten vorderen, om dat de kundigſte Rekenmeesters doorgaans geen Ambagten, Fabryken of Handwerken verſtaan; en men in de ganſche Republiek bezwaarlyk één man zal vinden, welke van alle die zaaken kennis heeft. 3) Moest het Genootſchap alleen maar een Plan gevorderd hebben, in het welk alle de verdeelingen niet ſlegts aangeſtipt, maar te gelyk beredeneerd wierden; mits de opſteller van het best gekeurde, zich, op billyke voorwaarden, verbondt, om hetzelve ook uit te voeren. —— Of deze bedenkingen gegrond genoeg waren, om den Schryver geheel en al van de onderneeming af te doen zien; of het opgeeven van een Plan voor een Rekenboek, aanmerkelyk genoeg is, om met een gouden Medaille bekroond te worden; of de Praktyk, in ons Vaderland, zo zeldzaam by de Theoretiſche Wiskunſtenaars is; en of het Genootſchap, door zelfs een Plan op te geeven, de Schryvers in hunnen arbeid niet verligt heeft: dit alles zyn vraagen, die wy liever in 't midden laaten, te meer, daar uit de openbaare nieuwstydingen bekend is, dat het gemelde Genootſchap eenige Stukken bekroond heeft, die zekerlyk ook gedrukt zullen worden. Dan al had 'er in 't geheel geene bekrooning plaats gehad, en al ware 'er niets, dan het voor ons liggend Stukje, uitgekomen, zo is het zelve reeds zo verre boven de bekende Schoolboeken verheven, dat de enkele aanvuuring van den Wiskundigen STRABBE, het Genootſchap reeds tot eer verſtrekt.

Laudatio CAROLI ANDREÆ DUKERI, in ſolemni hominum eruditorum panegyri, die 3tio menſis Aprilis anno 1788 peracta, interprete CHRISTOPHORO SAXIO, cum Academiæ Rheno-Trajectinæ Magiſtratu ſe tertium abdicaret. Onomaſtici Literarii Partis Sextæ Corollarium esto. Trajecti ad Rhenum, apud *Barth. Wild* et *J. Altheer*, 1788. formâ 8va. pagg. 47.

Nu eerst eene Lofreden te zien op eenen Geleerden, welke reeds voor 36 jaaren overleden is, zal, misſchien, in den eerſten opſlag, ſommigen eenigzins vreemd voorkomen, te meer, dewyl de Redenaar tot het opſtellen en doen derzelve niet aangezet werd door de uitloo-

vinge van eenigen prys, welke zyne eerzucht konde prikkelen. De Heer SAXE heeft dit ook voorzien, en antwoordt 'er op (*), dat wel de gewoonte, bevestigd door een besluit der Vroedschap, van het jaar 1732, inhield, dat, by het sterven van eenen Professor der Utrechtsche Hooge School, door eenen van deszelfs Amptgenooten eene Lykreden, ter gedachtenisse van den overledenen, zoude worden uitgesproken: maar dat de Heer DUKER, nog by zyn leeven, verklaard had, niet te begeeren, dat hem na zyn overlyden die eer bewezen wierd. Dit had den Heere SAXE dikwyls gehinderd, en hem doen besluiten, by de eerste bekwaame gelegenheid, dit verzuim te vergoeden. En, waarlyk, DUKER was een man van te groote geleerdheid, en heeft der fraaije Letteren te aanzienlyke en te menigvuldige dienſten gedaan, om na zynen dood vergeten te worden. Om deeze reden zullen wy ook hier een kort verslag van zyn leeven en werken trekken uit de Redenvoeringe van zynen Opvolger; schoon daardoor ons bericht wat langer zal worden, dan, misschien, een zo klein stukje zoude schynen te vereischen.

CAROLUS ANDREAS DUKER werd, in het jaar 1670, geboren te *Unna*, in het Graafschap Mark, in Westphalen. Zyn Vader was JOANNES DUKER, een Rechtsgeleerde, en Burgemeester te Unna, zyne Moeder CATHARINA ELISABET ROËL, Zuster van den vermaarden Professor HERMANNUS ALEXANDER ROËL. Uit dit Huwelyk sprooten één Dochter, en drie Zoonen. Van deezen was, volgens de gedachten van den Heere SAXE (†), CAROLUS ANDREAS de jongste. In het huis zyner Ouderen de allereerste beginsels eener geleerde opvoedinge hebbende genoten, werd hy na *Ham* ter Schoole gezonden. Van daar vertrok hy, omtrent het jaar 1690 (§), na de Hooge School te *Franeker*. Zyn Oom ROËL was daar Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en behalven den raad van deezen, genoot de jonge DUKER het onderwys van de twee beroemde Mannen, JACOBUS PERIZONIUS, en ANTONIUS SCHULTINGIUS. Omtrent het jaar 1700 werd hy tot Hoogleeraar in de Welspreekendheid en Geschiedenis-

sen

(*) Bladz. 5. enz. (†) Bl. 9.

(§) Waarschynelyk een weinig laater, want in de maand May, van het jaar 1731, schreef DUKER zelve, „ dat hy toen „ weinig minder dan veertig jaaren in de Nederlanden gewoond „ had." Zie zyne Voorreden voor THUCYDIDES.

ſen beroepen te *Hernborn*, in het Nasſauſche. Hier bleef hy niet lang. Want, door de Regeering van *'s Gravenhaage*, tot eene der Leermeesteren (*) op de Latynſche Schoolen verkozen zynde, nam hy deeze bediening aan, omtrent het jaar 1704 of 1705, en „ verwisſelde," gelyk zyn Lofredenaar zegt, „ den Academiſchen Leerſtoel „ met de laage banken der Schoolen; een geheel nieuw „ en ongewoon verſchynſel" (†). In den Haag beſteedde hy den tyd, welke hem na het vlytige waarneemen van zynen Schoolarbeid overſchoot, aan het yverige voortzetten zyner Letteroefeningen. De eerſte vrucht, welke hiervan te voorſchyn kwam (§), was een Latynſche *Brief*, over de Rivier *Oaxes*. Hier kreeg hy kennis aan den beroemden BYNCKERSHOEK, en gaf, op aanmoediging van denzelven, in het jaar 1711, zyne *Verzameling van Werkjes, over het Latyn der oude Rechtsgeleerden* (‡), in het licht. Hy genoot ook de vriendſchap van JACOBUS PERIZONIUS, die, op zyn ſterfbedde, door de Bezorgeren der Leidſche Hooge Schoole, gevraagd, wien hy best geſchikt oordeelde, om hem op te volgen, daar toe PETRUS BURMANNUS, den Ouden, en onzen DUKER, aanprees. Den laatstgemelden droeg hy ook op de zorg voor zyne *Aantekeningen over* POMPONIUS MELA, welke naderhand, op verzoek van DUKER, door den Heere D'ORVILLE geplaatst zyn in de *Obſervationes Criticæ Miſcellaneæ*. Te *Leiden* werd BURMANNUS, die reeds jaaren lang den post van Hoogleeraar bekleed had, beroepen, en in deszelfs plaats, te *Utrecht*, ARNOLD DRAKENBORCH en DUKER. De laatſte deed aldaar zyne Intreereden op den 28 May 1716; over *ſommige zwaarigheden in de letterkundige Verklaaringe der oude Griekſche en Latynſche Schryveren* (**). Hy nam zyne bediening waar met

(*) Ik meene *Conrector*. De Heer SAXE ſchynt dat ook te kennen te geeven, ſchoon hy het niet duidelyk zegge.

(†) Bl. 13.

(§) Of deeze Brief, geſchreven aan JOANNES HERMANNUS SCHMINCKIUS, ooit geheel in het licht gekomen, dan alleen een uittrekſel van denzelven in een ander Werk ingelascht zy, durven wy uit de woorden van den Schryver niet beſlisſen.

(‡) *Sylloge Opuſculorum Variorum de Latinitate Veterum.*

(**) *De difficultatibus quibusdam interpretationis Grammaticæ Veterum Scriptorum Græcorum et Latinorum.*

met allen yver, zonder zich door ongeſteldheid van een door vroegeren arbeid verzwakt lichaam te laaten te rug houden (*). Achttien jaaren hield hy het, evenwel, uit, en verrichtte in dien tyd zo veel, dat ook veel ſterkere mannen niet meer zouden uitgevoerd of ondernomen hebben. In het jaar 1723 bekleedde hy de plaats van Rector der Hooge Schoole, en gaf in het volgende jaar die waardigheid over aan zynen Opvolger, met eene Redenvoeringe, over *het Onzekere in de Oude en Nieuwe Geſchiedenis* (†). In het jaar 1734 noodzaakten de jicht en het graveel, welke hem reeds lang gekweld hadden, eindelyk hem zyn ontſlag te verzoeken. Hy verwierf het, en daarby een maatig Jaargeld, waarop hy eerst te *Tiſelſtein*, en naderhand te *Vianen*, aan de Lek, ging woonen. In de laatstgemelde plaats ſleet hy genoegzaam het overige zyns leevens, zich vermaakende met zyne Boekoefeningen, tot dat eene toeneemende zwakheid van gezicht zyne Boekery voor hem te onbruik maakte, en hem deed beſluiten dezelve te verkoopen, gelyk hy deed in het jaar 1750, wanneer hy bykans den ouderdom van tachtig jaaren bereikte. Dus leefde hy nog twee jaaren, tot dat hy, in het jaar 1752, zyne Nicht, de Dochter zyner Zuster, en zyne eenige Erfgenaame, (want hy was nooit getrouwd geweest.) by zich ontbood. Met deeze in zynen tuin wandelende, werd hy door eene beroerte overvallen, welke hem het rechter gedeelte des lichaams verlamde, en de ſpraak belemmerde. Zyne Nicht bewoog hem zyn huis te verkoopen, en zich na haare woonplaats *Meyderik*, een Dorp, niet verre van *Duysburg* gelegen, alwaar haar man Predikant was, te laaten brengen, om aan haar huis eene zorgvuldiger oppaſſing te genieten, dan hy van vreemden konde verwachten. Doch na een kort verblyf van twee maanden, by zyne bloedverwanten, ontſliep hy aan derzelver huis, op den 9den van Slagtmaand, des jaars 1752, in het tweeëntachtigſte van zynen ouderdom.

Na

(*) De meeste Jongelingen behoeft men in onze dagen juist niet te waarſchuwen tegen het onvoorzichtige onderneemen van al te zwaaren letterarbeid. Maar gaat de liefde tot de geleerdheid ook niet buiten haare paalen, wanneer zy den mensch de gezondheid des lichaams doet verwaarloozen? En is alle te verre gaande drift, van welken aart ook, niet af te keuren?

(†) *De incertis in Hiſtoria Veteri et Nova.*

Na deeze korte beſchryving van 's Mans leeven, gaat de Heer SAXE over (*) tot eene beſchouwing van deszelfs character en hoedanigheden. —— De byzondere tak van kundigheid en Geleerdheid, waarin hy uitmuntte, was de *Spraak-* en *Letterkunde* (†). Deeze ſoort van Geleerdheid wordt by veelen niet hoog geſchat, en de Schryver verledigt zich daarom tot het ſchetzen van eenen echten *Oordeelkundigen* (§), om daarna die beſchryving op DUKER toe te paſſen. In deeze ſchets beweert de Heer SAXE te recht (‡), dat het leezen, het onderzoeken, het verſtaan, het herſtellen van alle oude Schryveren, het zy Dichters, Geſchiedenisſchryvers, Wysgeeren, Geneeskundigen, of Rechtsgeleerden, behoort tot eenen goeden Criticus. Maar gaat hy niet wat te ver, wanneer hy daaruit afleidt, dat iemand, welke de Wysgeerte der Spraakkunst volmaaktlyk bezit, behalven de bekwaamheid van wel te ſpreeken en te ſchryven, welke op zichzelve uitgeſtrekt genoeg is, bykans de kundigheid heeft van alle voornaame weetenſchappen? (**) Het is wel waar, dat iemand, die een Werk, het geen over eenige weetenſchap, by voorbeeld, over eenig deel der Geneeskunde, handelt, wel verſtaan, en den rechten zin van alle woorden vatten zal, ook die weetenſchap in zo verre moet kennen, als zy in dat Werk te pas komt, of immers dezelve onder het leezen kundig worden. Een rechtſchapen Criticus over Geneeskundige Werken moet, derhalven, in die weetenſchap niet onbedreven zyn; die de Wysgeerige Schriften der Ouden wil leezen, beoordeelen, gebrekkige of verdorven plaatzen herſtellen, en de waare meening der Schryveren naſpeuren of aantoonen, moet de onderſcheiden Schoolen der Wysgeerte kennen, derzelver ſtellingen, byzondere wyzen van zich uit te drukken, en de buitengewoone betekenisſen, welke zy dikwyls aan hunne woorden gaven, enz. Maar dit is hy dan verſchuldigd aan de beoefeninge van die weetenſchappen en van derzelver Geſchiedenis, niet aan de kennisſe der Taalen op zichzelve, gelyk eene al te ver gedreven Liefhebbery voor de laatſte ſommigen zich doet verbeelden; bykans gelyk de Dansmeester by MOLIERE ſtaande hield, dat

(*) Bl. 22.
(†) *Grammatica et Philologia.*
(§) *Criticus.* (‡) Bl. 24 *ſeqq.* (**) Bl. 26.

dat zyne kunst de grondlag was van een verſtandig en voorzichtig gedrag in de waereld, om dat men van iemand, die zich onvoorzichtiglyk in zwaarigheden wikkelt, wel zegt, dat hy *eenen valſchen pas doet*. Wy zeggen dit niet tot mispryzing van den Schryver, of tot eenige verkleining van den welverdienden lof, welken hy den Heere DUKER geeft, maar alleenlyk om voor te komen, dat des eerstgemelden woorden tegen zyn oogmerk verkeerdlyk opgevat worden. *Tegen zyn oogmerk*, herhaalen wy; want het vervolg toont, dat hy in den grond der zaake van hetzelfde gevoelen is, en geenzins inſtemt met de zodanigen, welken, ſtout op hunne enkele Taalkunde, alles, wat hun in de boeken der Ouden niet voldoet, zonder genade willen doorgeſchrapt of veranderd hebben. Alleenlyk ſchynt hy in de aangehaalde plaats zich, naar de wyze der Redenaars, wat ſterk uit te drukken. Kortlyk de ſtelling, dat een volmaakt Criticus, die alle Werken der Ouden met grond zal beoordeelen, ook kundig moet zyn in de weetenſchappen, welke in die Werken verhandeld worden, is zeer zeker; maar geheel ten onrechte zoude een bloot Letterkundige daaruit beſluiten, dat enkele Taalkunde hem tot zulken Criticus konde maaken.

De Heer SAXE vordert ook, in zynen *Spraak-* en *Letterkundigen*, kennis, zo wel van zaaken, als van woorden, en benaarſtigt zich om te doen blyken, dat DUKER geen van beiden had verwaarloosd (*). — Van zyne Taalkunde getuigen, behalven het reeds gemelde Werkje, *over het Latyn der oude Rechtsgeleerden*, de THUCYDIDES en FLORUS, beide door hem uitgegeven (†); zyne Aantekeningen over LIVIUS, in de Uitgaave van DRAKENBORCH; over ſommige der Tooneelſtukken van ARISTOPHANES, in de Uitgaave van BURMAN (§), en over verſcheidene andere, zo vroegere als laatere, Schryveren,

(*) Bl. 30 enz.

(†) De eerſte te Amſterdam, in 1731, de andere te Leiden, in 1722, en voor de tweedemaal in 1744.

(§) Men weet, dat deeze zich noemde PETRUS BURMANNUS SECUNDUS, om zich van zynen Oom te onderſcheiden. Doorgaans zal men den naam van iemand ſchryven, zo als hy zelve gewoon is. Maar de Heer SAXE, des ouden oorlogs gedachtig, en *æternum ſervans ſub pectore vulnus* noemt den Neef beſtendiglyk, PETRUS BURMANNUS MINOR. Zie bl. 30 en 36.

ren, welke door den Redenaar opgenoemd worden. Getrouw in het vergelyken der oude Handſchriften, was hy, waar deeze geen licht gaven, ſchrander in het herſtellen van verdorven plaatzen, door verhuftig uitgedachte en waarſchynelyke giſſingen. —— En dat zyne kundigheid zich niet enkel tot de Taalen der Ouden bepaalde, maar ook tot zaaken uitſtrekte, blykt overduidelyk uit de opheldering der oude Geſchiedenis en Tydrekenkunde, in zyne Aantekeningen over de Schryvers, door hem zelven en door zyne vrienden uitgegeven. Te recht roemde DRAKENBORCH (*) zyne *zeldzaame geleerdheid* en *uitgelezen oordeel*, en OUDENDORP (†), zyne *diepe geleerdheid*, *ſchrander vernuft*, en *doorkneed oordeel*.

Als Redenaar ſchreef hy eenen zuiver Latynſchen en krachtigen ſtyl, maar de voordeelen van eene heldere en buigzaame ſtem, van eene aangenaame uitſpraak, en bevallige lichaamshouding, ontbraken hem (§).

Hy was van eenen zachtzinnigen aart, en ſchoon hy, getergd door hoonende beleedigingen, zich met eenige ſcherpheid verdedigde, en zekeren iemand, welke te Utrecht den Studenten het beoefenen der Geſchiedenisſen trachtte wars te maaken, naar verdienſten havende, betuigde hy alle achting voor waare Geleerden. Hy leefde in vriendſchap met zyne Ampgenooten, dacht over zich zelven zedig en nederig; was van eenen vrolyken inhorst, en geneigd tot onſchuldige boert, zonder iemand te kwetzen; gedienſtig zonder belangzucht; begeerig naar roem, maar zonder eenige afgunst, gramſtoorigheid of wraakzucht; gemeenzaam met zyne Leerlingen, en, ſchoon nooit gehuwd, een beminnaar der Jeugd, en altoos gereed om dezelve in het voortzetten haarer oefeningen behulpzaam te zyn, en den rechten weg te wyzen (‡).

Geen wonder, dat zulk een man door zyne tydgenooten hoog geſchat wierd; geen wonder, dat de Heer SAXE zyn voorbeeld der leergierige Jeugd ter navolginge aanpryst. Hieraan en aan de gewoone Aanſpraaken, by het afgaan van den Rector eener Hooge Schoole gebruikelyk, wordt het overige van dit Stukje beſteed. Doch wy zullen aan dit reeds vry lang geworden uittrekſel een einde maaken.

(*) In de Voorreden voor LIVIUS, bl. LXX.
(†) In de Voorreden voor SUETONIUS.
(§) Bl. 36. (‡) Bl. 37 enz.

Brie-

Brieven over het beſtuur der Colonien Eſſequebo *en* Demerary, *gewiſſelderwyſe tuſſchen de Heeren* ARISTODEMUS *en* SINCERUS, *nevens Bylagen, betrekkelyk tot deeze briefwiſſeling. Elfde en Twaalfde Stuk. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1788. *In gr. octavo.*

By een Brief van *Sincerus*, in 't XIde Stuk, ſtrekkende grootlyks om zyne voorheen aangevoerde klagten nader te verſterken, en de noodzaaklykheid van redres in de beſtuuring der Colonien, op een regtmaatigen voet, ten nadruklykſte te toonen, komt in het XIIde Stuk nog eene *Proeve ter verdeediginge van de Planters in Eſſequebo en Demerary*, opgeſteld door den Nederlandſchen Uitgeever, welke deeze Brieven meermaals met zyne aanmerkingen, ter verdeediginge dier Planters, vergezeld heeft doen gaan. —— Aanleiding tot het opſtellen deezer Proeve heeft gegeeven het voorgevallene, by gelegenheid van een herhaald *adres*. De Ingezetenen der Colonien, naamlyk, eenigen tyd vrugtloos op de gehoopte herſtelling gewagt hebbende, beſlooten voorts, tot het maaken van een nieuw *adres*, aan de Heeren *Directeur Generaal* en *Fiscaal* dier Colonien, gedagtekend 2 Oct. 1787. Het zelve is door die Heeren overgezonden aan de *West-Indiſche Compagnie*, en de Heeren Bewindhebbers ter *præſidiaale* Kamer *Amſterdam* hebben het in handen van den *Souverain* overgegeeven, by eene Misſive, in dato 22 January 1788, met hunne nevensgaande bedenkingen deswegens, die voor de Coloniſten gantſch niet gunſtig zyn. Ter deezer gelegenheid heeft de aangeduide Schryver de bovengemelde *Proeve* vervaardigd, welke hy in drie voornaame ſtukken verdeelt. „ Ik zal, zegt hy,

„ In de eerſte plaats my toeleggen, *om den leezer een denkbeeld te geeven, wie de perzoonen zyn, welke ik verdeedige, en in welke omſtandigheeden zy verkeeren.*

„ Ten tweede, zal ik nagaan *wat deeze perzoonen in het adres, dat door hun aan den Directeur Generaal en Fiscaal gemaakt is, en 't welk door de præſidiaale Kamer van Amſterdam aan den Souverain gezonden word, te kennen geeven.*

„ En eindelyk ten derden, zal ik onderzoeken, *op welk eene wyze dit adres by de præſidiaale Kamer van Amſterdam word opgevat; en of die opvatting billyk en redelyk is,*

dan

dan wel of zy als een gevolg van een verkeerd en ongegrond ſyſthema moet worden aangezien.

Onder deeze drie hoofden komt eene reeks van aanmerkingen voor, die der overdenkinge van allen, welken het belang van 't welzyn deezer Colonien voor den Staat kennen en ter harte neemen, dubbel waardig zyn: en 't geen 'er onze Schryver verder byvoegt, wegens het oogmerk en het gedrag der Planters, ſtelt hen in een zo gunſtig daglicht, dat het diene om de verdeediging des Schryvers, ten behoeve van de zodanigen, kragtig aan te beveelen. Dan misſchien zou dit verydeld kunnen worden, door éene haatlyke bedenking; het welk hem noopt, om dezelve, ten beſluite, nog ernſtig tegen te gaan.

„ Men heeft, zegt hy, reeds ſeedert eenigen tyd in ſtilte getracht aanneemlyk te maken, en thans komen zommige 'er, ſchoon ingewikkeld, echter niet onduidelyk voor uit, als of de meeste Planters in *Eſſequebo* en *Demerary* voorneemens waren, om zich, na de *Expiratie* van het *Octroy*, van het moederland te onttrekken, en op hun eigen beenen te ſtaan. —— Ik wil een ieder die aan het wankelen mocht geraken, om aan deeze beſchuldiging gehoor te geeven, wel eens ter bedenking voorſtellen:

„ Of het niet ten uiterſte dwaas en onſtaatkundig zou zyn, dat Planters, met diergelyke oogmerken bezield, de uitvoering van eene zodanige onderneeming tot het *expireeren van het Octroy* zouden uitſtellen. —— Wat geeft of neemt de tyd van de *Expiratie* van het *Octroy* van de Westindiſche Compagnie tot het uitvoeren van eene zodanige onderneeming? —— Maar bovendien, welke redenen zouden toch immer den Planter kunnen beweegen, om eene zo onvoorzichtige en voor hem geheel doodelyke ſtap te wagen? Oneindig minder bezwaarlyk zou het zyn om redenen te vinden, waarom men den Planter thans van deeze verdenking tracht te beſchuldigen. Dan ter zaake.

„ Zyn de Planters onvergenoegd over den *Souverain*? Verre daar van daan! —— Zy dragen den *Souverain* de zuiverſte liefde en hoogachting, den diepſten eerbied, de getrouwſte onderwerping toe. —— Alle hunne verrichtingen, alle hunne *adreſſen* brengen hier van de klaarblykende getuigenisſen meede. —— Zy hebben hunne grievende, hunne ondraaglyke bezwaaren, met den diepſten eerbied aan den *Souverain* voorgedragen; zy hebben op de bedaardſte wyze aan den *Souverain* aangetoond, op welk

welk eene feitelyke en geheel ongehoorde wyze de Compagnie de geheele *Conſtitutie* hunner regeeringsvorm den bodem heeft ingeſlagen, en, in plaats van dezelve, de allervreemdſte en ſchadelykſte *nieuwigheden* ingevoerd; — en hoe de Compagnie, het geheele oogmerk van landbouwende Colonien ten nutte van het geheele Vaderland, buiten het oog ſchuivende, dezelve integendeel in vruchtdragende *etabliſſementen* ten haaren behoeve zoekt te verkeeren, en ter bereiking van dat oogmerk den Planter met allerdrukkendſte belastingen te bezwaaren.

„ Zy zien en ondervinden hoe de Compagnie alle middelen in het werk ſtelt, om het helder licht van hunne *memorien* en *adreſſen* te benevelen, en den *Souverain*, was het mooglyk, in vooroordeelen te brengen, of te houden. —— Zy blyven zich egter op eene eerbiedige wyze verdeedigen, zy getroosten zich alles met het achtenswaardigſte geduld, en zelfs, niettegenſtaande zy in hun laatſte *adres* toonen, dat zy alle reden hadden, om aan eene ſpoedige uitkomst te wanhoopen, ontvalt hen echter, ten aanzien van den *Souverain*, geen een onverduldig woord. —— Integendeel verklaren zy, dat zy zich, (indien zy al eens genoodzaakt zyn, om in het tegenwoordig oogenblik zelve *ordre* tot weering van *confuſien*, uit regeeringloosheid ſpruitende, te ſtellen,) echter aanſtonds aan den wil van den *Souverain* zullen onderwerpen, zo dra hen dezelve zal bekend zyn.

„ Kan men klaarder teekenen van onderwerping, getrouwheid en eerbied verlangen? En vervalt hierdoor niet van zelve alle de verdenking van afval, die men, om de wezentlyke belangen van den Planter uit het oog te ſchuiven, heimelyk en ingewikkeld, ſchoon duidelyk genoeg, nu weder op nieuw aan denzelven ſchynt aan te tygen.

„ Nog een woord, en dan zal ik eindigen. Men legge my niet te laste, dat ik den Leezer in een denkbeeld heb willen brengen, als of geheel *Eſſequebo* en *Demerary* volkomen eenparig over de *Violatie* van de *Conſtitutie* klaagde. —— Ter afweering van dit misbruik dient, dat ik al te wel weet, dat 'er zich ook onder de Planters bevinden, die de oogmerken van de Compagnie begunſtigen. —— Alleenlyk zeg ik hieromtrent, dat ik met genoegen de verdeediging van de bezadigde tegenſtanders der nieuwigheeden op my heb genoomen, en dat

dat ik nimmer myne pen zou willen leenen, om de voorſtanders van nieuwigheeden te ondersteunen.

„ Thans oordeele de Leezer zelve. —— Ik leg myne pen neder, in het ſtreelend vertrouwen, van ten minſten iets toegebracht te hebben, om de deerlyk aangerande onſchuld te verdeedigen."

Geſchiedenis eener negen en dertig (*) *jaarige gevangenis van den Heer* DE LA TUDE. *Door hem zelven beſchreeven. 's Gravenhage, by* D. Munier, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 108 *bladz. in gr. octavo.*

Een onbezonnen ſtap van den Heer *de la Tude* is de bronwel der onheilen, in dit Geſchrift vermeld; dezelve haalde hem de ongenade van Madame *de Pompadour* op den hals, met dat gevolg, dat hy, in 't jaar 1749, in den ouderdom van 24 jaaren, in de Bastille gezet werd. Toen hy, na verloop van één jaar, zyner gevangenisſe ontvlugt was, gaf hy zig, vertrouwelyk, over aan de genade des Konings; dan de Marquizinne nam het euvel op, dat hy zig tot haar, als de beleedigde, niet gewend had; en hy werd anderwerf in de Bastille gebragt. Eerlang ontſnapte hy op nieuw zyne bewaarers, vergezeld van eenen medegevangen *Dalegre*; doch 'er verliep maar weinig tyds, of ze werden beiden agterhaald, en een akelig lot in de Bastille was hun deel. *Dalegre* werd wel dra krankzinnig, en men vleide zig met het denkbeeld, dat *de la Tude* het ook zou worden; waarin egter zyne Vyanden hunnen wensch niet verkreegen. Toen de Marquizinne geſtorven was, verwagtte *de la Tude*, dat hy nu in 't kort ontſlagen zou worden; hy ſchreef deswegens aan den Heer *de Sartines;* dan deeze hield hem op den tuil; 't welk den gevangenen dermaate verbitterde, dat hy doldriftig een brief vol beledigingen dien Heer ter hand deed komen: deeze werd daar op woedende tegen hem, en verzwaarde zyn lot in de gevangenis; dat nogtans, door bemiddeling van den Heer *Gayon-*

(*) Lees *vyf en dertig*, als zynde dit ongeveer het tydsverloop der gevangenisſe van den Heer *de la Tude*. Hy werd den eerſten Mey 1749 in de Bastille gezet, en verkreeg den achttienden Maart 1784 zyne vryheid.

Gayonnet, vervolgens merkelyk verzagt werd. Ter dier gelegenheid kreeg hy inzonderheid verlof, om, wel bewaakt wordende, dagelyks twee uuren in de open lugt te mogen wandelen; en van deeze vryheid bediende hy zig, om andermaal zyne gevangenis te ontvlugten. Dan het leed geen maand, of hy vond zig op nieuw in een affchuwelyken Kerker zyner gevangenisse geworpen; en, na verloop van ongeveer een half jaar, kreeg hy eerst hoop op verlossing, met den dood van Koning *Lodewyk* den XV., in 't jaar 1774, toen hy, buiten eenige geringe tusschenpoozingen, reeds 25 jaaren in de Bastille had gezeten. In 't jaar 1777 verkreeg hy eindelyk zyn ontslag, en werd ook daadelyk op vrye voeten gesteld; maar de wraakzugt zyner Vyanden, (vreezende, vermoedelyk, dat hy hunne strafwaardige ongeregtigheden vervolgens aan den dag zoude brengen,) bewerkte, na weinig tyds, dat hy weder gevangen en in één der akeligste Kerkers geplaatst werd. Zyn lot bleef het zelfde, tot op de geboorte van den Dauphin, in 't jaar 1781, toen hy, uit zyn onderaardschen Kerker verlost, eene betere verblyfplaats kreeg; blyvende in dezelve egter op water en brood gevangen zitten. Van dien tyd af scheen zyne zaak een gunstiger keer te neemen, dan dit vooruitzigt werd wel dra verydeld, doordien zyne Vyanden de gehoopte verlossing ten kragtigste dwarsboomden. —— Dus verre loopt het verhaal van den Heer *de la Tude* zelven, dat eene reeks van ellende, de uitwerkzelen eener verregaande wraakzugt, behelst.

Aan dit verhaal is gehegt een Uittrekzel eener Memorie, van den Heer *de Comeyras*, ter loslaatinge van den gevangenen; en voorts een berigt van de edelmoedige poogingen van Madame *le Gros*, uit een zuiver medelyden, zonder eenige andere inzigten, ter reddinge van den ongelukkigen, die in zo verre geslaagd zyn, dat hy eindelyk, in 't jaar 1784, zyne vryheid, en 400 Livres, (of ruim 180 Guldens Hollandsch,) jaarlyksch inkomen verkreege. De verregaande wraakzugt, die den Heer *de la Tude*, in zyne gevangenis, aan de jammerlykste onheilen bloot stelde, klimt in deeze Geschiedenis tot een zeer hoogen trap; en, aan de andere zyde, verleent ons het gedrag van Madame *le Gros*, met toestemminge van haaren Egtgenoot, een voorbeeld van de verhevenste edelmoedigheid. Zy heeft zig, niettegenstaande veelvuldige te leurstellingen en dwarsboomingen, geene moeite ontzien;

zien; en ook, hoewel niet van een vermogenden ſtand, geene kosten geſpaard, om haar oogmerk te bereiken; en 't verſchaft haar, volgens het ſlot van dit berigt, „ tegenwoordig nog de edelſte vreugde, dat zy hem, „ in haar huis genomen, ten deele mede op haare kos„ ten onderhoud, indien men geen middel vind, om by „ de vierhonderd Livres, die men hem tot een genade„ geld gegeeven heeft, nog wat te bekomen."

Zanglievende Uitſpanningen, door O. PORJEERE, *ruſtend Predikant van Alkmaar. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1788. *In gr.* 8*vo.* 286 *bladz.*

De Eerw. PORJEERE deelt in deezen Bundel 41 ſtukken mede, van welken de meesten Geeſtelyke Gezangen zyn, die volgens de Zangwyzen van wyleu den Eerw. SCHUTTE gezongen kunnen worden. De twee laatſte en uitgebreidſte ſtukken zyn *Tweezangen*, in 3 Afdeelingen, gaande de eerſte over den geweldigen Storm en buitengewoonen Vloed, den 14den van Slagtmaand 1775; en de laatſte ter gedachtenisſe eener middag. wandeling op de Rivier de *Maas*, in den fellen Winter, den 31ſten van Louwmaand 1776. In allen vindt men den Christen en Godgeleerden, ſchoon men den waaren Dichter in zommigen mist.

Daar het bekend is, dat veele onzer Dichteren een of ander Dichter, ter naarvolging des ſtyls, verkiezen, zal men zich geenszins verwonderen, dat de Heer PORJEERE zynen Geeſtelyken Vader en Vriend SCHUTTE op den voet volgt: en deszelfs ſtyl daar door dikmaals geheel Oostersch is. Men zie, by voorbeeld, de volgende Verſen, uit de *Verheffing van het hoogſte goed:*

Senirs gladde dennenboomen,
Libans Cedrenheerlykheên,
Baſans eiken, Judaas ſtroomen,
't Welbetreden Elpenbeen
Van de kunſtigſte Chittieten,
Memfis ſtikſel, duur en fyn,
Kunnen 't goed der Sidnieten
Nimmer evenredig zyn.

Purper van Elizaas oorden,
Tharſis zilver, Dedans pragt,
Al het ſtofgoud van het noorden,
Syrië met zyn Smaragd,

Morgenlandſche muskadellen,
Pannahs honig, Minnits graan,
Jebus blanke waterwellen
Moeten hier beneden ſtaan.

Damasceenſche ſmaaklykheden,
Chelbons wyn en witte wol,
Liggen hier in 't zand vertreeden,
Maaken nooit de wenſchen vol:
Dans en Javans kalmusgiften,
Dedans kostlyk wagenwant,
Zyn nooit, by 't bedaarde ziften,
Tegen Sions Goed beſtand.

Sidons riemen, Arrads roeijers,
Tyrus Schippers, ryk en bly,
Dennen ſchepen, Cedren boeijers,
Zeilen 't eeuwig Goed voorby:
Gabal handle met zyn wyzen
In het Tyrisch ſtadgebied,
Meſech moog zyn vaten pryzen,
Tubal kent het Beste niet.

Laat Togarmaas paard verſchynen,
Gilboa, vol ruitery,
't Lokaas zyn voor Filistynen,
Veeg 'er Bethels inkomst by:
Schenk ô Landſtroom rykſte gaven,
Havila, door goud gevoed,
Roeme op uitgewerkte ſtaaven,
't Haalt niet by myn hoogſte goed.

De Dichter heeft zekerlyk, raakende dit Gezang, in eene aantekening gemeld, dat 'er veele ſpeelingen in ontleend zyn uit *Ezech.* XXVII.; doch in de meeste zyner Verſen komen ſoortgelyke trekken voor, die dikmaals meer klateren dan roeren: ten minſten voor onkundigen, in den Oosterſchen ſtyl, zomtyds zeer duister zyn. Dus zingt, by voorbeeld, eene Weduwe:

Ook is myn Machlon weggerukt!
Dat nu myne oogen vlieten!
Ook is myn Chiljon afgeplukt
In 't land der Moabieten!
Myn Orpa geeft een ſefdeblyk;
Maar wie is aan myn Ruth gelyk?
Zy blyft my vergezellen:
Ziet, Stadgenooten! ziet myn ſmart!

Hoe

Hoe hygt, hoe ſlaat dit Weduwhart!
Hoor Marah ramp vertellen.

Zodanige klanken en zinſpeelingen, op Oosterſche denkbeelden, maaken den kenmerkenden ſtyl des Dichters uit; die, zo dra hy ſoortgelyke uitdrukkingen niet voegzaam kan gebruiken, wel eens tot het beſchryven van kleinigheden overſlaat, die hier ernſtig Taſreel altoos ontſieren. De Dichter behoort zekerlyk de Natuur naar te bootſen, of te ſchilderen; maar hy moet niet alles ſchilderen. Hy moet zich enkel met het grootſche en verhevene ophouden, en het minder belangryke agter laaten. Wanneer de Schilder een Zeeſtorm maalt, dan is het zyn plicht, om alle de deelen van een Schip, en deszelfs *takelagie*, naar de Natuur te treffen; dan dit zyn geene voorwerpen voor den Dichter; ſchoon een enkel touwtje hem belangryk kan worden, zo dra het eenen ſcheepeling mag redden.

De twee laatst geplaatſte Tweezangen, *Traanryk en Troosthart*, en *Zieveel en Merkhart*, kunnen verſcheidene blyken opleveren, van het geen wy zo even gezegd hebben. Dus zegt *Zieveel*, by voorbeeld, in zyne Ysbeſchouwing:

Wat maakt die kraamtroep hier een ſchroomelyk geraas.
Hoe grimmelt het van volk! vast jongen, en van ouden,
Van vryër, vryſter, vry en dienſtbaar, en getrouwden,
't Krioelt van groot en klein, zo wel van arm als ryk,
Men holt als wild door een —— en acht zich hier gelyk.
De Kleinzoon geeft de hand aan zynen Grootevader,
En Neefje komt met Oom de lekkre bakplaats nader.
Zy koopen Broedertjes —— de Jongen ſchurkt en eet
Een ſtuk, waar van de Neef nog lang te praaten weet.
„ *Eet! roept men, Jongen eet! met alle uw ysgezellen;*
„ *Dit kunt ge uw kindren —— ja kindskindren eens vertellen.*"
De bakker klauwt den kop —— de harſſens loopen om.
Hoe knorrend plaagt hem hier een onvernoegde drom,
Die voor zyn geld niet kan naar wensch geholpen worden;
Offchoon de pannen forsch en onophoudend ſnorden.
Men ſtaat nu al te lang te wagten naar zyn' zin,
Des loopt gramſtoorigheid eene andre Maaskraam in,
Of ſchreeuwt, terwyl men zich booshoofdig om gaat keeren:
„ *Myn ſtuiver is zoo goed, als 't geld van deze Heeren!*
„ *'k Wil Broedertjes! bak voort! geef op! daar is uw geld!*
„ *Ik heb al lang vóór dien een bakzel u beſteld.*"
Het bakkersoor word lam van 't knorren en de klagten.
Hy roept: „ *myn Heer! 'k verzoek een weinigje te wagten:*
„ *Dat pannetje is beſteld —— dit word voor u gevuld.*
„ *'k Geef ieder zyne beurt —— ik bid u, heb geduld.*"

De man helpt eindelyk all' zyne Broedervrinden.
Men laat nog een dozyn in zynen neusdoek binden.
Elk brengt wat méé voor man, of vrouw, of kind, of baas.
» Eet, roept men, Broedertjes! gebakken op de Maas."

Men vergelyke met deze beſchryving, ter bepaalinge van dezelver waarde, de volgende regelen, uit BOILEAU's *Dichtkunde*:

Een ſchryver, die te veel zyn voorwerp gade ſlaat,
Heeft alles uitgeput eer hy zyn ſtoff verlaat.
Ziet hy een ſchoon Paleis, hy zal den Gevel maalen.
Voorts wandelt hy met my, van de eene in d' andre Zaalen.
Hier is een Gang, een Stoep; dáár toont zich 't middenperk;
Wat verder een Balkon met goud Pilaſterwerk.
Hy telt in het Gewelf de Ronden en Ovaalen.
't Zyn overal Feſtons, en rondóm Aſtragaalen.
'k Zoek twintig bladen vér naar 't eind van deze ſtoff;
En naauwlyks raak ik vry, door 't midden van den Hof.
Den ſchraalen overvloed dier Dichtren moet gy myden;
En nooit een beuzeling in uw beſchryving lyden.
Alle overtolligheid is walgchelyk en laf:
De reeds verzaade Geest keurt haar onmiddlyk af.

Meer bevallen ons de overige Dichtſtukken, die, of Geeſtelyke onderwerpen, of Natuurkundige beſchouwingen, bevatten; in welke laatſte dan ook eene geheele ſchildery der Natuur niet zo oneigen is; nadien dezelve tot grootſche denkbeelden aanleiding kan geeven. Fraai zyn dus, over 't geheel genomen, de *Lentezangen*, van welken de tweede dus begint:

Welkom Lente!
Die de rente
Aan den Tuinman gul belooft;
Lammers ſpringen,
Pluimen zingen,
Daar de Zon de kropſla ſtooft:
Volle Lindenknopjes zwellen,
't Vinkje gaat zyn vreugd vertellen;
Hofheers tulpje,
Veldmans Stulpje,
Lagchen naast myn Oosterhoofd.

Puik der ſtroomen,
'k Zag de boomen
Van het Overmaaſche land,

Me

Met myn linden,
Uwe vrinden,
Jongst nog treuren langs het ſtrand;
'k Zag, in een der winterweeken,
't Kort begrip van Yslands ſtreeken;
Barre dagen,
Noordſche vlaagen
Teisterden uw' killen kant.

'k Stond te kyken
Op de dyken
Van den zaamgekruiden last;
Norſche buiën
Kraakend kruiën,
Hielden oog en aandacht vast;
Gryze meeuwen —— ſchorre kraaijen;
Hoorde ik krasſen —— zag ik zwaaijen;
Witte vlokken,
Winterſchokken
Plaagden vlisſcher —— zeil —— en maſt.

't Lentedagje
Geeft een lachje,
Nu de vloed zyn vryheid vind;
Waterrotzen,
Steile ſchotzen
Wyken met den dollen wind;
Maasluchts klein, maar zoet Prieeltje;
't Oosterhoofd, myn Schouwtooneeltje,
Brengen wenken
Om te denken,
Dat vernieuwde vreugd begint.

Hoentje en haantje,
Eendje en zwaantje
Roepen: Lente! wellekom!
Ojevaartje,
Koddenaartje
Zoeken Bruid en Bruidegom:
Vrouw Natuur viert, wel te vreden,
Bót aan zagte vrolykheden;

Onder 't ſloeijen
Zien de Koeijen
Naar het wagtend Grasland om.

Wilgen tronkjes,
Laage ſtronkjes
Huppelen met Hofheers laan;
't Kiimmend kruintje
Blyft in 't tuintje
Vergenoegd op 's ſteeltje ſtaan;
Ryke perſikboompjes bloeijen,
Zwangre peerenknopjes groeijen;
Violetjes,
Zuuringbedjes,
Zien my geurend vriendlyk aan.

SIEGFRIED VAN LINDENBERG *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede en laatſte Deel. In 's Gravenhage, by* I. van Cleef, 1788. *In gr. octave* 367 *bladz.*

Uit het, by de afgifte van 't eerſte Deel deezer Leevensbeſchryvinge, aangevoerde ſtaal, heeft de Leezer vry wel kunnen opmaaken, dat het den Opſteller niet ontbreekt aan het vermogen, om iets in een wezenlyk comieq licht te plaatzen (*); en zulks ſtraalt in 't ganſche beloop van dit Geſchrift afomme door. Intuſſchen moest men egter hier uit niet afleiden, dat het eenige bedoelde van den Schryver was den Leezer te doen lachen over dwaasheden. Ver van daar! Hy bedient zig van deezen ſchryftrant, wel om den Leezer te vermaaken, maar ook tevens om hem de menſchlyke dwaasheden verſtandig te leeren gadeſlaan; waartoe hy te gelyk, in tegenoverſtelling, zulke characters doet werken, die, door hun braaf gedrag, de dwaasheden des te ſterker doen afſteeken. En de Geſchiedenis van *Siegfried* ſtrekt, gelyk derzelver Opſteller ten ſlot ſchryft, wel inzonderheid, om te doen zien, „ dat een „ aangebooren Grootheid en Goedheid van Ziel vooral het Ver„ ſtand tot Leidsman moet hebben, wil men niet tot uiterſten „ vervallen, die belachlyk, ſchadelyk en gevaarlyk kunnen „ zyn." Dit was juist het geval van *Siegfried*, en zyne opvoeding had 'er grootlyks ſchuld aan, overmids hy natuurlyk eene edele Ziel bezat. —— Tot eene proeve van dit zyn goed hart, dat maar niet behoorlyk beſchaafd was, diene zyn volgend onderhoud, en bedryf, met een Man, die beſtuurder was

(*) *Zie N. Algem. Letteroef.* III D. I St. *bladz.* 276.

was van de goederen der Baroneſſe van *Wellenthal*; welke, in gevolge van het ſlordige en verſpillende gedrag van haaren overleeden Man, in benarde omſtandigheden ingewikkeld was. *Siegfrieds* Gunſtling, de Heer *Fiks* geheeten, had hem hiervan eenig verſlag gegeeven; en hy gelastte *Fiks* terſtond aan dien Beſtuurder, (welke een goed Vriend van *Fiks* was, en met hem over de zaak der Baroneſſe geſproken had,) te ſchryven, en hem, tegen den volgenden dag, op de middag-maaltyd te verzoeken; welke uitnoodiging die Heer aannam, en door zyne komst beantwoordde.

„ Men ſprak, (zegt onze Schryver, zyn verhaal vervolgende,) over de maaltyd van koeien en kalven; doch toen het Deſſert was opgedraagen, en de Bedienden zig verwyderd hadden, vroeg de Edelman, die zig niet, op de kunst van omwegen te neemen, verſtond, wanneer het 'er op aan kwam om iemand te helpen: „ Hoe veel 'er wel noodig was om de *Wel-*
„ *lenthalſche* goederen in orde te brengen? en of zy, over 't
„ algemeen, voor verbetering vatbaar waren?

De Burgtadministrateur antwoordde hem byna woordlyk, het geen hy gisteren tegen den Heer *Fiks* gezegd had; naamlyk, *dat de omſtandigheden der Baronneſſe niets minder dan reddoos waren; dat twintigduizend Daalders, en eenige jaaren zeer ſtrenge oeconomie in ſtaat zouden zyn, om haar van den ondergang te redden, en de wyduitgeſtrekte goederen niet ſlegts te behouden, maar ook in een taamlyk goeden ſtaat te ſtellen.* En hy voegde 'er nu nog by: *dat hy den ſtaat der goederen op het zorgvuldigſte onderzogt had, en niets ten dien opzigte zeide, dan het geen hy met voldoende bewyzen ſtaaven kon. Het gantſche gevaar werd enkel door eenen ſchuldeisſcher veroorzaakt, die 'er vermoedlyk op uit was om in troebel water te viſſchen! wanneer de Baronnes haare ſchatryke Tante had kunnen beweegen, om ſlegts vier of vyf duizend Louis d'or te ſchieten, ——— dat zy zo veel te gemaklyker doen kon, om dat* ELIZE *toch eindlyk in het bezit van haar gansch vermogen koomen moest, ——— dan zou het alleen maar aangekoomen zyn op eenige jaaren zeer goed beſtuur, om alles in goeden ſtand te brengen: doch Tante was van zulk een aart, dat men zulk een voorſlag haar zelf niet eens doen mogt.*

„ Dat beestagtige wyf!" riep *Siegfried.* „ Nu hoor eens,
„ dan moogt go aan my dien voorſlag doen: twintig, dertig
„ en meer duizend Daalders zullen binnen vier weeken gereed
„ weezen; ——— maar *notabene!* ——— Vooraf beding ik,
„ dat ———"

Uwe Genade zal alle mogelyke zekerheid erlangen, die in deeze omſtandigheid van zaaken gegeeven kan worden. Ik wil niet ontkennen, dat 'er misſchien, zo 'er eenige ongelukkige toevallen bykoomen, die evenwel niet waarſchynlyk zyn, vier of vyf duizend

Daalders by verlooren zouden kunnen worden, doch ook deeze zouden, by den verkoop der goederen, weder te vinden zyn.

„ Ik heb u met geduld laaten uitpraaten, Myn Heer! maar zeg my toch eens, heb ik u één gebenedyd woord van zekerheid gesprooken, of iets dat er naar gelykt; he?"

Ik meende ———

„ Ja! gy meende, Myn Heer! en ik meende ook, zie je! „ ik meende dat ik u voor een redelyk Man mag houden, die „ den bek houden kan! en, verstaa je, dit was de *Notabene*, „ die ik maaken wilde, dat de geheele onderhandeling geheel „ onder ons drien blyven moet. Voor den Heer *Fiks* kan ik „ instaan, ——— en dat de genadige Vrouw al haar leeven, „ ——— en God gunne haar nog een heel lang leeven, ——— „ nooit te weeten kryge, van wien haar dit bagatelletje geld „ gekomen is. Zie je, Myn Heer." (vervolgde hy met een zagter stem.) „ dus begeer ik geen Handschrift, Interessen, of „ zo iets dergelyks, en kan het ook niet begeeren! Ik begeer „ geen andere zekerheid, dan dat ik mynen naasten helpe! „ ——— Het geen ik voor de Baronnes doe, zou ik, zo waar „ als ik *Siegfried* heet, voor myn Doodvyand doen, zo dra „ hem de een of andere Rakker, op een schelmagtige wyze, „ in den grond zogt te helpen. Zekerheid! ——— Ja wel, „ Myn Heer! ik zie wel dat gy my nog niet recht kent. Ik „ vraag 'er, zie dat niet, na, wanneer ik iemand helpen kan, „ of ik er dan eene fotsige twee duizend Louis d'or by verlies „ of niet. ——— Want, God zy gelooft! Ik kan 'er verscheiden duizenden aan waagen, eer ik 'er de inkomsten van een „ jaar by inschiete! En wat zal ik ook anders met den slyk „ hoop uitvoeren? Waartoe heeft God my het Geld gegeeven, „ zo ik er geen goede luiden by help, dien het water aan de „ lippen staat?"

De Bestuurder der *Wellenthalsche* goederen zat verstomd en verwonderd. Hy had veele plaatzen doorwandeld, meenige Synagogen bezogt, doch zulk eene denkwyze had hy, tot heden toe, in Israël niet gevonden. Ryke luiden, die tien, twintig en meer duizend Daalders op eenen avond verspeelen; ——— ryke luiden, die eene onwaardige Hoer, met de grootste geldsommen, het genot van een uur betaalen; ——— ryke luiden, die aan den opschik der mode, die binnen 't jaar alle waardy-kwyt is, gansche Capitaalen verkwisten, enz. deeze had hy, in den loop zyns leevens, overvloedig aangetroffen, maar geen een, die, naar evenredigheid van zyn vermogen, er slegts een duizend of maar eene twee honderd Daalders, zonder ten minsten halve zekerheid te hebben, aan gewaagd had, om eenen ongelukkigen te redden! ——— Hy vond doorgaans de luiden ongevoeliger en wreeder, hoe ryker zy waren; en hier vond hy een Man, die, zonder de toneelen der ellende gezien te heb-

hebben, zonder door eigen ervaaring te weeten wat ongeluk zy, enkel uit een aangebooren edelheid en grootheid van ziel, uit waare goedheid des harten, niet uit weekheid noch trotschheid, deel nam aan het ongeluk van eenen vreemden! —— Niet zo als veelen onzer hedendaagsche Aandoenlyken, die met een pynlyk gezigt; weenende oogen; met opgetrokken schouders en een klaaglyke stem, zonder helpende handen, de rampen van hunnen evenmensch bejammeren! Neen! by *Siegfried* was de onheilen te zien en die te verhelpen, zo hy ze slegts verhelpen kon, maar een en dezelfde daad. —— Had deeze Man nu ook eens geweeten, hoe *Siegfried* zelfs zynen bystand niet onttrok, al ware het, gelyk eens of tweemaal het geval was, dat er zyn eigen zaaken door moesten lyden, tot zo lang hy of zyn renten, of de remisen van zyn Banquier weder inkreeg.

Groote, edele Man! riep hy uit, *Ik bewonder u*! —— *Myn Heer* van Lindenberg! *Gy zyt het tweede mensch dat ik bewonder*! ——

„ En waarom dat? Ik zie, by myn Ziel! 'er niets in dat „ bewonderenswaardig is. Hoor eens, Myn Heer! Elk mensch, „ heeft myn Prediker my eens gezegd, toen ik nog maar een „ kleine jongen van omtrent die grootte was, elk mensch is „ verpligt zyn evennaasten te helpen, waar hy kan. —— „ Doch zo ge lust hebt om iets te bewonderen! bewonder dan „ den Heer *Fiks*, die, toen ik onder myn Paard lag, vier Roo„ vers, die my den hals zogten te breeken, moederziel alleen „ dorst aangrypen! een daar van geheel, en den anderen half „ dood schoot, en de twee overigen na den duivel jaagde! dat „ deed hy! Zie je, Myn Heer! zo iets is nog waardig dat 'er „ met verwondering van gesprooken word!"

Genadige Heer! riep de Heer *Fiks* bloozende; *behaagt het u om een kleinigheid zo breed uit te meeten*?

„ Een kleinigheid? —— Hoor eens, Heer *Fiks*! zo moet „ gy niet praaten! Ik kan het huichelen en tandtrekken niet „ verdraagen, dat weet gy, en ik zelf, ik spreek altoos gelyk „ my op het hart ligt. Een tegen vier, wanneer het om lyf „ en leeven te doen is, is, zoo waar als God leeft, geen klei„ nigheid."

De Administrateur betuigde, wegens deeze dappere daad, den Heer *Fiks* zyne hoogachting.

„ Nu, myn Heer! hoe staan wy 'er by? Wilt gy myn *nota„ bene ad notum* neemen, geef 'er my dan als een eerlyk Man „ de hand op."

Deeze deed het.

„ Nu, kinderen, als gy niet meer eet, laaten wy dan op„ staan, dan zal ik deezen Man behoorlyke aanwyzing geeven."

De genadige Heer ging daarop in zyn Cabinet, om aan zyn Ban-

Banquier te ſchryven; en de ander kon zig niet onthouden, om den Heer *Fiks* voor zeer gelukkig te roemen, dat hy in den dienst van zulk een Heer was.

„ *Gy zult u nog meer verwonderen*, zei de Heer *Fiks*, *wanneer gy hem heden of morgen zyn geld wederbrengt*. —— *dan zal hy u vlak in 't aanzigt zeggen, dat gy verkeerd zyt!* —— *Dat hy zig niet erinneren kan u ooit een rooden duit geleend te hebben! en zo gy u dan op zyn Banquier wilt beroepen, die het u toegeteld heeft, dan ſchiet gy evenwel tegen hem te kort: want deeze heeft zyne Inſtructie. en zal, met den genadigen Heer, uit eenen mond ſpreeken*; Siegfried van Lindenberg *geeft ſlegts, en weet niet van weder te ontvangen.*

„ *Op dien voet* zei deeze Heer, *kan ik van zyne grootmoedigheid geen gebruik maaken.*

„ *Myn Heer!* hervatte *Fiks*, *dat zou eene valſche kiesheid zyn! de Baronnes zou dezelve paſſen! maar u*, — *daar gy haar helpen moet?* —— *Hoe!* —— *Overlegt het eens wel! Red de Baronnes, daar God u deeze redding aan de hand geeft. De Heer* van Lindenberg *is onbegryplyk ryk, en daar hy de helft van zyne onnoemlyke inkomſten niet verteert, heeft, zedert den dood zyner Ouders, zyn rykdom ontzaglyk toegenomen, en groeit 's jaarlyks, ten minſten, twintig of dertig duizend Daalders aan!* —— *Overleg dat alles eens ter deeg!*

„ *Gy hebt waarlyk gelyk, Myn Heer* Fiks! *maar ik heb ook geen ongelyk.* —— *De Baronnes intuſſchen, die het beſte Wyf is dat ik ken, is in verlegenheid.* —— *En 'er is kans om den Heer* van Lindenberg *zyn verſchot weder ter hand te ſtellen.*

„ *Braaf zo*, riep de Heer *Fiks*, die niet gaarne zou gezien hebben, dat zyn Heer in zulk een edel bedryf geſtremd zou worden.

„ Intuſſchen kwam de Genadige Heer te rug, en gaf den Burgtadminiſtrateur deeze volgende Aſſignatie.

Waarde Heer ***!

„ Wil aan Toonder deezes, na verloop van drie of vier weeken, of, verſtaje, liever als gy kunt ton eerſten, twintig of dertig duizend Daalders ter hand ſtellen, hoorje! —— Ik weet dat gy al zult doen wat gy kunt. Gy zult ze my dan wel in rekening brengen. In die verwagting ben ik

Uw toegeneegen

Siegfried van Lindenberg.

Op myn Burgt den . . .
Anno 17 . . .

„ Men ziet hieruit, dat *Siegfried* in het ſtellen van Aſſignatien geen Tovenaar was; doch laat de kundigſte Koopman zyn hart eens evenaaren!"

Brie-

Brieven van wylen den Heere L. STERNE, *Schryver der Sentimenteele Reizen. Naar het Engelsch overgezet. Te Amſterdam, by* J. J. Wolters, 1788. *In* 8vo. 32 *bladz.*

Een zestal Brieven van den geestigen STERNE, meestendeele in 1764 te *Coxwould* geſchreven: die zekerlyk door verſcheidene anderen zouden gevolgd kunnen worden, zonder dat men zich der leezinge zou beklaagen. Men oordeele uit den 3den aan *W. C. Schildknaap*, in dato 5 *Augustus*, in welken men het vernuft van den Schryver der *Sentimenteele Reizen* niet zal miskennen.

„ Zo zit gy dan in *Scroops*-Tempel, drinkt thee en praat in den trant der aëlouden. Ik wilde toch wel eens weeten van wat aart de ongeſteldheid is, die gy lieden *clasficaliteit* noemt, of het de razerny is, om van oude onderwerpen op eene hedendaagſche wyze, of over hedendaagſche onderwerpen, op eene aëloude wyze te redeneeren —— Of ſchort het u alle beide in den bol, en beelt gy u in met VIRGILIUS en HORATIUS te *Sinueſſa*, of met CICERO en ATTICUS te *Tuscnium* te zyn? ô Hoe gaerne wilde ik u beloeren van agter een Lauwerboschjen, en zien u omringt van zullen, en overdekt door een gewelf; ſlurpende het afrekſel van een Chineesch kruid, en babbelende over mannen, die boogden op de ingeeying van *Falernisch* druivelap.

„ Wat moet gy een paar botte laffe ſchepſels zyn!

„ Ik zou u indedaad voor verlooren rekenen, indien ik geen vertrouwen had op de weder leven geevende kragt van myn gezelſchap. tot welk gy nu onmiddenlyk uw' toevlugt moet neemen, indien gy naar beterſchap verlangt. Haast u dan, myn Vriend, en zoek hulp by uwen Geneesheer, eer het te laat is.

Gy weet niet, hoe veel belang ik in uwen welvaart ſtelle. Heb ik niet al het Linnen uit de pers doen neemen, en, ſchoon het nog niet vuil was, op nieuw laaren waſchen? Op dat gy elken dag een ſchoon Tafellaken zoudt hebben, en een Servet op den koop toe? Heb ik niet eene ſoort van Windmolen, die met zyn geklater my den kop wee maakt, doen zetten in myn' ſchoonen kerſeboom, om de vogels 'er af te houden, op dat gy een nageregt zoudt hebben? En weet gy niet, dat gy wrongel en room by uw avondeeten zult krygen? Denk aan alle die ſchoone zaaken, en laat SCROOP de zittingen te *Lincoln* alleen bywoonen, en met de Landregters *clasficaal* redeneeren. Ondertuſſchen zullen wy *Philoſopheeren* en *Sentimentiſeeren* (dit laatſte woord is de glansryke uitvinding van het oogenblik, waar in 't geſchreeven werdt, tot uwen en Dr. JOHNSONS dienst) en gy zult in myn Studeerkamer zitten, en gluuren in de Waereld als in een Rarekiek, en vermaaken u; —— als ik 'er u

de

de vertooningen van doe, zo zal ik trachten u te doen lagchen om haar dwaasheden, medelyden te hebben met haare dwaalingen, en verachting voor haare onregtvaerdigheden. Daar na zal ik u, onder anderen, by het een of ander teêrhartig meisjen brengen, op wier wangen de eene of andere droevige aandoening een traan heeft doen vallen. ——— en dan zult gy, na haar geval verſtaan te hebben, een' witten doek uit uw zak haalen, om den daauw van haar en uw eigen oogen af te veegen. ——— En dan zult gy naar bed gaan; niet met het meisjen, neen, maar met een hart dat deel neemt in deeze aandoening, en doortrokken is van deeze gevoelens, welken uw hoofdpeulen zagt, uwe ſluimeringen lieflyk, en uwe waakende oogenblikken vrolyk zullen maaken.

„ Gy zult in myn voorhuis zitten, en lagchen om de attiſche Portaalen. Ik hou zo veel van de aêloude Schryvers, als iemant denken durft. ——— Maar met alle hunne fyne gezegden, fyne veerſen en fyne ſchriften, is hun opgetoogenſte verwonderaar niet in ſtaat, my een half dozyn plaatſen aan te wyzen, daar voor een oortje aan dat treffend aandoenlyke, dat wy *Sentiment* noemen, in te vinden is. ——— En daar mede genoeg hier van.

„ Zo gy niet ſchielyk komt, zal ik een ander deel van *Tristram* op 't getouw zetten, en dat buiten u, en daar mede, God zegene u, want ik ben geheel en al uw

L. STERNE."

Het Vereenigd Nederland, door J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van verſcheiden geleerde Maatſchappyen. Met Plaaten. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1788. *Behalven het Regiſter, 605 bladz. in gr. octavo.*

Onder deezen Tytel geeft men, afzonderlyk, in 't licht, het achtſte Deel, van *de Historie der Waereld*, in 't welke de Eerwaarde *Martinet*, gelyk we gezien hebben (*), zich bepaalde tot *de Geſchiedenis van ons Vaderland*; des het voor hun, die dat uitgebreide Werk niet bezitten, gevoeglyk op zichzelve afgegeeven konde worden. Men heeft 'er, daar 'er in de voorige uitgave alleen gewag gemaakt was, van de handtekeningen eeniger groote en geleerde Mannen, nu bygevoegd een drietal van Plaaten, behelzende 103 zodanige ſchriftlyke Naamtekeningen, met eene oplettende kunst zeer juist nageſneeden. In 't Naabericht deezer Plaaten deelt men tevens mede eene korte beſchryving dier vermaarde Mannen, welker handteekening op dezelven voorkomt. En dit Byvoegzel is ook afzonderlyk te verkrygen, ter meerdere volmaakinge van de voorige uitgave.

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* III D. bl. 153.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek Geneſis *met de gewoone Nederduitſche Vertaling, hier en daar, volgends de nieuwſte waarnemingen, veranderd, en met bijgevoegde Aanteekeningen, door* E. SCHEIDIUS, *Profeſſor te Harderwijck.* N°. I. *Te Harderwijck, bij* J. van Kasteel, 1788. *Behalven de Voorreden,* 212 *bladz. in gr. octavo.*

Het doet den Hoogleeraer *Scheidius* enigzins vreemd, dat men, daer men in andere Gewesten, byzonder in 't aengrenzende Duitschland en 't nabuurige Engeland, vry veel werks maekt, van de nieuwere waernemingen der Oosterſche Letterkunde, tot het ophelderen der Bybelſchriften, in ons Vaderland daeromtrent zo agterlyk blyve, en toone, dat men 'er weinig mede op hebbe. Zulks noopt hem, om, door het nemen ener nieuwe Proeve, te onderſtaen, of hy den ſmaek daerin, en den lust ter beoefeninge hiervan, niet zou kunnen gaende maken, of meer verlevendigen. Hier toe ſchikt hy ene aenvanglyke vertaling van het Boek *Geneſis*, met nevensgaende aentekeningen, welken grootlyks ingericht zyn op de nieuwe denkwyze, naer de latere waernemingen der Taelgeleerden. In het thans afgegeeven Stuk, wordt de vertaling gebragt tot op het XI Hoofddeel, en de aentekeningen gaen tot op het afloopen van het IX Hoofddeel; welke arbeid verder agtervolgd ſtaet te worden, zo maer het vertier van dit eerſte Stukje tot die hoogte kome, dat de onkosten van den druk en de uitgave kunnen goedgemaekt worden. —— Een groot aental der Nederduitſche Lezers is ongetwyfeld te ſterk verſlaefd aen het oude, om den Hoogleeraer by te vallen; dan wy hoopen, dat 'er nog wel zo vele onbevooroordeelde Bybeloefenaers onder onze Landgenooten gevonden zullen worden, die zich ten regel ſtellen, alles, wat opmerking verdient, te beproeven, om het goede te behouden, dat de Hoogleeraer zich aengemoedigd zal

vinden, om dezen zynen arbeid voort te zetten. Lezers van dien ſtempel zullen in dit Geſchrift nog al etlyke voorſtellingen vinden, die, ſchoon ze hun niet allen even overtuigelyk voorkomen, echter meerendeels wel van dien aert zyn, dat ze dezelven, in hunne oefenzucht, met vermaek, tot onderwerpen hunner overdenkingen zullen nemen. Men oordeele hier van, om maer met den aenvang te beginnen, over 't geen ons hier, wegens de twee eerſte verzen van Gen. I. medegedeeld wordt. —— De vertaling zelve luid aldus:

„ 1. In [den] beginne ſchiep God de hemelen en de aarde.

„ 2. De aarde nu was onbruikbaar en ontledigd geworden; en duisternis bedekte den oceaan: en Gods Geest ſtormde over de oppervlakte der wateren."

Het zaeklyke (*) der aentekeningen komt hier op uit: „ *In [den] beginne.* Het oorſpronglijk woord *reesjijth*, (ראשית) door *begin* vertaald, beantwoordt, in den zoogenaamden *parallelismus*, of *evenredige afwiſſelinge*, van den ſtijl des O. T., aan een ander woord *kédem* (קדם) 't welk eigenlijk het *voorſte*, en van hier *den allereerſten aanvang* eener zaak betekent. Zie Spr. 8: 22, 23. Jeſ. 46: 10. Dit zelfde wordt ook geſteld tegen over *acharijth* (אחרית) *het achterſte* of *allerlaatſte einde*. Deut. 11: 12. Jeſ. 46: 10. vergel. met Spr. 5: 11. 19: 20. Dus beſluiten wij, dat het, hier ter plaatſe, te regt verklaard wordt door *het allereerſte begin* aller geſchapene wezens, toen 'er, *buiten den eeuwigen God, die, door zijn woord, de hemelen gemaakt heeft, en, door den geest zijns monds, al*

(*) Wy hebben, zonder te breed uit te weiden, de aentekeningen niet geheel kunnen overnemen, en ons daerom ſlechts tot het zaeklyke bepaeld, inzonderheid met agterlatinge van taelkundige navorſchingen. Ook komt het ons voor dat de Hoogleeraer, ter beantwoordinge aen zyn oogmerk, in 't vervolg wel zal doen, met die ſoort van navorſchingen merkelyk in te korten; daer hy toch, ter verdere ſtavinge en ophelderinge hiervan, zynen Nederduitſchen Lezer meermaels moet verwyzen tot Latynſche Schryvers en zyne eigene Latynſche Schriften. Zodanige Lezers, als zyn Hooggeleerde bovenal ſchynt te bedoelen, moeten, behoudens het naerſtige gebruik van hun gezond verſtand omtrent het zaeklyke, zich in taelkundige navorſchingen toch verlaten op het credit van taelkundigen, daer ze agting voor hebben.

al haar heir, nog volſtrekt niets aanwezig was. Deeze uitlegging wordt bevestigd door de vertaling der LXX, ἐν ἀρχῇ van den Apostel *Johannes* aangenomen, Joh. 1: 1. verg. met 1 Joh. 2: 14.

„ *Schiep God.* Het woord *baaraa* (ברא) door *ſcheppen* vertolkt, zegt in 't oorſprongelijke eigenlijk *hakken, kappen, houwen, uit-* of *afhouwen*, Joſ. 17: 15, 18. Ezech. 23: 17. Het zelve ſchijnt gebruikt geweest te zijn van eenen *timmerman* of *werkbaas*, die allereerst een ſtuk hout *hakt* of *kapt*, het zelve vervolgens *fatſoeneert* of de *ruwe gedaante geeft*, en eindelijk met alle konst *beſchaaft* en *opmaakt*. Dit wordt Jeſ. 43: 7. met drie woorden, ברא, יצר en עשה uitgedrukt; en dit zelfde ברא wordt Jeſ. 45: 18. bij *overnoeming* of *zamenvatting* (*ſijnecdoche*) met de twee andere woorden verwisſeld, en derhalven zegt het, (waar het alleen ſtaat,) zoo veel, als alle de drie woorden te ſamen. Zie Gen. 1: 21, 27. Exod. 34: 10. Num. 16: 30. Jeſ. 40: 26. 45: 12. 65: 17."

De hemelen. Zyn Hooggeleerde verkiest het woord *ſſamajim*, (שמים) in 't meervoudige *hemelen* te houden, en verſtaet dan door *de hemelen en de aerde* al het *boven* en *ondermaenſche*, ook met inſluiting van de hemelbewoonders en de hemelen der hemelen, dat is, met een woord (כל צבא) *het Geheelal*. Zie Gen. 2: 4. Jeſ. 66: 1, 22.

„ Dit *eerſte* vers van Geneſis I. leert ons dan, (zegt hy,) dat *in het allereerſte begin* de eeuwige, alwijze en almachtige God (in tegenoverſtelling der nietige afgoden van het heidendom) dit gantsch heelal heeft voortgebracht. —— Doch wanneer eigenlijk dit *allereerst begin* van 't geheelal, waarvan Mozes (of liever het oudſte gedenkſtuk, door Mozes aan 't hoofd van zijn verhaal geplaatst) melding maakt, zijnen aanvang genomen hebbe, kan, buiten nadere Goddelijke openbaring, geen ſterveling ons bepalen.

„ Het is, volgens alle de waarnemingen der naaukeurigſte tijdrekenaaren, aan den eenen kant, wel zeker genoeg, dat het *menſchdom*, of dat geſlacht van redelijke *wezens*, 't welk met Vader *Adam* zijn begin genomen heeft, en door *Noach*, na den Zondvloed, is voortgeplant, niet ouder is dan bij de 6000 jaaren, (leverende ons de Hebreeuwſche jaarboeken, in onzen Bijbel, daar van ontegenzeggelijk de allerechtſte beſcheiden op:) maar het is niet minder hoogstwaarſchijnlijk, zoo uit de geſteldheid der verſcheidene lagen van zeevoordbrengſels,

van *lava* enz., in de ingewanden van onzen aardkloot ontdekt, als anderzins, dat het *lichaam van onzen aardkloot* zelve ongelijk ouder zij dan de gemelde 6000 jaaren; waar uit wij derhalven reeds van voren, uit deze proeven, genoegzaam ſchijnen te mogen beſluiten, dat in dit alleroudst verhaal, aangaande 's werelds oorſprong, vervolgens wel van zekere *hervorming* der aarde, maar niet van de *eerſte ſchepping* derzelver, konne geſproken worden. Dan, om onze lezers niet voor in te nemen, laat ons verder zien, wat alhier letterlijk verhaald worde.

„ *De aarde nu*, of liever, *wat nu de aarde betreft, dezelve was onbruikbaar en ledig geworden*, ofte *was in eene ganſche wanorde geraakt en ontledigd*, te weeten, na eene, of meer, zeer geweldige omkeeringen of *kataſtrophen*, welke, omtrend onzen aardbol, na dat de Almachtige God dien (wie weet hoe veele duizenden van jaaren reeds te voren?) uit niet geſchapen had, waren voorgevallen: het zij zulks door allergeweldigſte watervloeden, het zij door aanſtooting van den een of anderen komeet, (dien de Almachtige daartoe voorgeſchikt hadde) en de daarop gevolgde uitbranding van onzen globe, of van een gedeelte deszelven veroorzaakt ware. —— Mozes begint, onzes inziens, in dit *tweede* vers, met voorbijgang van alles, wat wijl eer op deeze aarde gebeurd was, alleenlijk de geſchiedenis op te geven van onze aarde, na dat dezelve in *dien ſtaat* gebracht was, waarin ze, voor Noachs zondvloed, zig bevond. Hij verhaalt daarbij de ſchepping der tegenwoordige geſlachten van dieren, en der menſchen op dezelve. Het woord *haajthaa* (היתה) zegt hier, niet *was*, maar *was geworden*, gelijk היה beneden *worden* beteekent. Zie Hoofdſt. 2: 7. 3: 22. 17: 4. 18: 18. 19: 26. 20: 12. 32: 11. 34: 15. enz. ook zegt in 't bijzonder ons היתה ſoms bepaaldelijk *zij is*, of *zij was geworden*, 2 Kon. 8: 18. Zie verder 1 Sam. 10: 12. 1 Kon. 2: 15. Jeſ. 1: 21. 64: 9. Jer. 3: 1. 25: 38. 51: 41. Klaagl. 1: 8. Ezech. 36: 35. Zeph. 2: 15. Ook vertolkt de Heer *J. A. Dathe* dit voorſtel, *Postea vero terra facta erat vasta et deſerta*; daar nog bij aanteekenende, dat de koppelaar ו *en* alhier noodwendig door *postea*, *naderhand*, overgezet moete worden, gelijk Num. 5: 23. Deut. 1: 19. zoo dat de zin zij: „ *Naderhand was de aarde woest en eenzaam geworden.*"

„ *De aarde nu was onbruikbaar en ledig* enz. Het oorſprongelijke *toohuu* (תהו) zegt *weekagtig*, *modderig*, *moe-*

ras-

rasfig: het wordt gebezigd van een weg, *die niet te betreden is*, zonder 'er *diep in te zakken*, en dus geheel en al *onbruikbaar*. Zie Deut. 32: 10. Job 12: 24. Pſ. 107: 40. Van daar zegt het overdragtelijk zulk eenen, op wien volſtrekt *niet te betrouwen* of *geen ſtaat te maaken is*, die, als een modderige weg, *inzakt*, zo dra men zig op hem wil *vestigen*. 1 Sam. 12: 21. Jeſ. 59: 4.

„ Het andere woord *boohuu* (בהו) zegt *blinkende*, *flikkerende;* en van daar is בהו een *blinkende*, *wit* of *geelandige*, dorre, onvruchtbare grond, waarin niets groeizn kan, en die daarom *onbebouwd*, *woest* en *verlaaten* jelijſt liggen, zonder dat 'er zig menſchen of beesten bonnen ophouden. De Arabieren gebruiken dit woord knzonderheid, van *een geheel en al ledig huis*, waarin igeen de minſte huisraad te vinden is. Men beproeve nu, of dit zelfde beeld eener *onbruikbare en van alle bewooneren ledige woestanij*, niet reeds door Jeremia, Hoofdſt. 4: 23-26. allerlevendigst zij afgemaald, daar hij, naar veeler gedagten, deeze woorden van *Mozes* in 't oog heeft, en dus dezelve, als 't ware, ons nader verklaart en opheldert. Zie ook nog Jeſ. 34: 11. en merk op, dat de ſpreekwijs תהו ובהו, in dien verſtande, dan volmaakt dezelfde vorm heeft van eene andere, meer gewoone, ſpreekwijs, תיהה שממה, Lev. 26: 33. Jeſ. 17: 9. Jer. 50: 13. Ezech. 14: 15."

En duisternis [was] *op den oceaan.* De Heren *Michaëlis* en *Dathe* verſtaen deze uitdrukking, als aenduidende ene *overdekking der aerde met wateren*, overeenkomſtig met de taal des Dichters; Pſ. 104: 6. Dan, naer 't oordeel van onzen Uitlegger, oogt de Dichter aldaer op het voorgevallene, ten tyde van den zondvloed; maer deze woorden van Mozes brengen zulk ene overdekking der aerde met wateren niet rechtſtreeks mede. „ Hoe zeer wij derhalven (zegt hy,) niet ontkennen willen, dat onze Aardkloot, (na dat de Almachtige God denzelven met de overige deelen van het geheelal voor, wie weet hoe veele, duizenden of honderdduizenden van jaaren, reeds geſchapen had,) meermalen met de wateren der zeeën zij overdekt geweest, en dat, uit zulke oorzaken, de verſcheidene beddingen van verſchillende zeevoortbrengſels, in derzelver ingewanden, hebben konnen ontſtaan zijn: zoo zeggen echter, onzes inziens, de woorden hier gebezigd zulks of zeer twijffelachtig, of in 't geheel niet. De naaukeurige lezer vergelijke, met deze ſpreekwijs,

de plaatſen Gen. 1: 29. 2: 6. 7: 3. Exod. 33: 16. Lev. 14: 7. 53. Num. 11: 31. Deut. 11: 25. Joſ. 5: 10. 37: 12. Richt. 6: 37. 39. 40. enz. —— Wij voor ons verkiezen dus liever de gewoone vertaaling te behouden: *En duiſternisſe* (of *eene ſtik donkere duiſternisſe*) *bedekte den afgrond*, dat is, *den grondelozen oceaan*, in 't oorſprongelijke *tehoom* (תהום) of *woelende*, *bruiſchende*, *zee* genaamd, en afſtammende van het wortelwoord הום, 't welk oorſprongelijk overeenkomt met המה voor המו *woelen*, *bruiſchen*, Pſ. 86: 4. Jer. 5: 22. 51: 55. Zie verder Exod. 15: 6. Job 38: 16. Ezech. 26: 19. 31: 15. enz."

„ *En de Geest Gods bewoog die wateren*, te weten des *woelenden* of *grondelozen oceaans*, zoo dat dezelve den aardbodem gedurig al bruiſchende overſtroomden, en deze, hoe langer hoe meer *onbruikbaar* en *ledig*, van alle, te voren daarop beſtaan hebbende ſchepſelen, maakten: terwijl het onderaardſche vuur, op ontelbare plaatſen, mede uitbarſtende, de dampen zodanig dede opſtijgen, dat de geheele oppervlakte van water en land ſtikdonker was. Laat ons dit nog nader met weinige trachten te bewijzen. רוח אלהים *De Geest Gods* wordt bij Job 33: 4. afgewisſeld met נשמת שד *adem des Almachtigen*. Toen de *wateren* der ſchelfzee het heir van Pharao moest bedekken, zond de Almachtige den רוח אפיו (eigenlijk *den wind zijner neusgaten*) uit, en de wateren *rezen op als bergen*, Exod. 14: 8. Op een allervreeſelijkst onweder verbeeldt zig David (2 Sam. 22. of Pſ. 18.) dat de Allerhóogſte zelf, van zijnen hoogen hemel, nederkomt, om hem te redden. *Dat hij zijne* (קול) *verſchrikkelijke ſtemme uitrekt*; *dat hij zijne* (חצים) *blikſempijlen ſchiet*, *dat*, *in den diepen oceaan*, *door de ijſelijkſte ſtormen*, *de fundamenten der bewoonbare wereld zelve worden ontdekt*, *en dat dit alles geſchiedt door* (נשמת רוח אפיו) *het geblaas van den geest*, of *wind zijner neuze*. —— Van dezen רוח אלהים *geest* of *geblaas Gods*, dat is, van *het ontzagchelijk geblaas* der, door God zelf, als *uitgelatene winden* of *ſtormen*, wordt hier gezegd, dat dezelve מרחפת על פני המים *zig bewoog*, of *heen en weer arbeidde*, *op die wateren*, te weten, van den *woelenden*, *rusteloozen oceaan*. In 't Lat. zou men dit *Richeeph* (רחף) na genoeg kunnen uitdrukken door *luctabatur*, gelijk *Virgilius* ons, in een ander gezichtpunt, afſchildert *luctantes ventos*. *tempestatesque ſonoras*. *Rusteloze oceaan* (תהום) wordt hier afgewisſeld met

met מים *de* of *die wateren*; gelijk ook Ezech. 31: 15. Hab. 3: 10. en vooral Jona 2: 6. —— Dat het werkwoord רחף eigenlijk hier en Deut. 32: 11. zegge, *zig bewegen*, heeft *Dathe* opgemerkt bij zijne Latijnſche vertaaling, p. 7."

Verhandeling over het Gebed, naar de Leere der Openbaring en der Reden, van J. A. CRAMER, *Kanzelier van de Hooge School te Kiel. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk, 296 bladz. in gr. octavo.*

Ene zeer wel uitgevoerde Verhandeling over een onderwerp, dat zo dikwerf en op zo velerleie wyzen ontvouwd is, dat het zommigen wel overtollig zoude mogen ſchynen, het zelve op nieuw gezetlyk te overwegen. Dan, wanneer men met den Kanzelier *Kramer* opmerkt, dat de menſchen daeromtrent onverſchillig beginnen te worden, en zich ſchynen te ontdoen van die agting, welke deszelfs waerdy toekomt, dan is het zeker niet overbodig, dien plicht aen deszelfs koelzinnige belyders by vernieuwing in te ſcherpen. Ook ſluipen 'er, zo als hy vervolgt, van tyd tot tyd veranderingen in, die de onverſchilligheid begunſtigen; of 'er zyn, in de daertoe behoorende voorſtellingen, enige onnauwkeurigheden overgebleven, welken weggenomen dienen te worden, om allen ſchadelyken aenſtoot voor te komen. Zulks heeft zyn Ed. genoopt, dit Stuk op nieuw onder handen te nemen, om het zelve, naer uitwyzen der Openbaringe en der Reden, na te gaen; 't welk hy met zo veel oplettendheid en naeuwkeurigheid verricht heeft, dat men zich met een leerzaem genoegen zal kunnen verledigen, tot het overwegen zyner bedenkingen, welken, zo al geen nieuw, echter ten minſte, hier en daer, een helderer, licht verſpreiden.

Na ene voorafgaende beſchouwing van het gewigt der leere van het Gebed, en deszelfs noodzaeklykheid, komt ene verklaring van de verſchillende betekenisſen, in welken het woord gebed gewoonlyk genomen word; en hier aen hecht de Autheur voorts ene overweging der bedenkingen van *Mosheim* tegen de gewoone verklaringen, mitsgaders van de verklaringen, die *Mosheim*, *Baumgarten* en *Wolf* van het gebed geven. —— Uit zyne daeromtrent

bygebragte opmerkingen leid hy af, „ dat men, de wezenlyke hoedanigheid van het gebed willende verklaren, het zelve niet als een *voordragt* van 't geen men verlangt, *aan God*, niet als eene *ontdekking* of *openbaring*, noch als een *geſprek met* of *tot God*, *waardoor men hem den toeſtand van zyn gemoed te kennen geeft*, beſchryven moet. Dit alles behoort niet tot het wezen des gebeds. Het geen dit met andere dingen gemeen heeft, is het denkbeeld van verlangen. Het geen dit onderſcheid van andere ſoorten des verlangens, beſtaat daarin, dat het gedeeltelyk een verlangen van het goede van God, gedeeltelyk een verlangen is, 't welk uit eene zekere kennis ontſpringt, dat God, het geen wy wenſchen, alleen geven kan en geven wil. Wanneer ik bid, begeer ik een zeker goed, ik begeer het van God, ik begeer het daarom van God, om dat ik overtuigd ben, dat hy de magt en de genegenheid heeft, dat geen te geven, 't welk, naar myn inzien, voor myn welvaren nodig of nuttig is." En dit voorſtel brengt zyn Ed. natuurlyk tot ene nauwkeurige opgave en verklaring van 't gebed, zo als men 'er, zyns oordeels, over behoort te denken. Het deswegens breeder beredeneerde ſtelt hy, om alles kort byeen te trekken, op dat men het met éénen blik zou kunnen overzien, indezervoege voor:

„ Het wezen des gebeds beſtaat daarin. Voor eerst; hy, die bidt, weet, dat hem iets ontbreekt, 't geen hem gelukkiger en volmaakter zou maken, als hy het bezat; hy erkent en gevoelt zyn onvermogen, om zig dit te verſchaffen: hy ziet duidelyk en met overtuiging in, dat God alleen dit vermogen heeft; dat God ook tot het aanwenden van zyne kragt genegen en bereid is, wanneer hy zig in dien toeſtand bevindt, waar in hy vatbaar is voor het ontfangen van 't geen hem ontbreekt. —— Daartoe behoort verder, dat hy zig ernſtig beyvere, naar alle deze voorſtellingen te handelen, en in dien toeſtand te geraken, of ſchoon hy weete, dat dezelve de werkende oorzaak van het goed niet is, naar 't welk hy rykhalst; dat hy het niet eens daar door waardig wordt; maar alleen vatbaar voor het genot, het welk God alleen hem ſchenken kan. Deze innerlyke zedelyke handelingen, tot welke de mensch, door voorheen van God ontfangen kragt, zig zelf beſtemt, maken het wezen des gebeds uit, of ſchoon daarin, naar de leer der Openbaring en der Reden, nog zeer veel nader bepaald moet wor-

worden, om het tot een Godebehagelyk en Christelyk gebed te maken. —— Men ziet uit deze beſchryving, waarin beden aan menſchen en gebeden tot God van elkander onderſcheiden zyn. Men kan daaruit, in 't voorbygaan, ook zien, dat veele tegenwerpingen tegen deszelfs noodzakelykheid, en de werkingen, die 'er aan worden toegeſchreven, nauwelyks der onderzoeking en beantwoording waardig zyn, dewyl dezelven alleen rusten op de vooronderſtelling, (die niet tot het wezen des gebeds behoort,) dat hy, die tot God bidt, hem zyne belangens openbaart; dat hy hem de oorzaken voorhoudt, die hem bewegen moeten tot weldadigheid en hulp; dat hetzelve gevolgelyk een geſprek met God of eene rede tot God zyn moet, 't welk —— gelyk ik al getoond heb —— reeds uit dien hoofde valsch is, dewyl zoo veele wenſchen der Apostelen, waar mee zy hunne gemeenten zegenen, zonder God of den Verloſer daarin aan 'te ſpreken, dan geene gebeden zouden zyn; 't geen zy toch, naar ieders oordeel, zyn."

Dus het wezen des gebeds verklaerd hebbende, neemt zyn Hoogeerwaerde verder in overweging, het geen men, nopens de byzondere werkzaemheden van het verſtand en den wil, in deszelfs uitoefening heeft gade te ſlaen. Hieromtrent komt, in de eerſte plaets, in aenmerking, hoe het moet geſteld zyn met de, tot het gebed behoorende, voorſtellingen van goed en kwaad, en ons oordeel daerover als wy bidden, en op ene Gode behagelyke wyze, die met zyn onmiddelbaer onderwys overeenſtemt, bidden willen. Voorts hoe wy ons verlangen na dat goede hebben te verhoogen tot een verlangen na God, door juiste, zekere en levendige begrippen van onze betrekking op God, van God, van onze afhanglykheid, ten aenzien van alle onze behoeftigheden, van hem, als den eerſten veroorzaker van alles goeds, en van Gods betrekking op ons, in zo ver hy niet alleen een oneindig vermogen, maer ook ene bereidvaerdige genegenheid heeft, om ons middelbaer of onmiddelbaer te helpen. En eindelyk, hoe wy met aendagt, met ernst, met yver, met aenhoudende beſtendigheid, met een ootmoedig hart, met toevoorzicht, vol vertrouwen en met liefderyke gezindheden omtrent anderen bidden moeten. —— Aen de ontvouwing dezer eigenſchappen, die, ſchoon ze niet altoos tot een even hoogen trap kunnen ſtygen, echter ten minſten enigermate in 't gebed vereiscbt worden, hecht hy voorts

ene opmerking over het gebruik van vreemde of formuliergebeden, waeromtrent men, zynes oordeels, zo in 't voorſtaen als in 't wraken, veelal te ſterk ſpreekt, 't welk hem noopt zyne gedachten, over derzelver rechte gebruik, den Lezer nog onder 't oog te brengen, waertoe hy het in agtnemen der volgende regelen aenpryst: „ Wy moeten allereerst over den inhoud van dat gebed, 't welk wy willen overnemen, nadenken en overwegen, welke begrippen wy met deszelfs woorden behooren te verbinden. Dat wy het alleen lezen, of ons het zelve alleen herinneren, zonder daarby te denken, 't geen 'er by gedagt moet worden, dit kan geen bidden worden genaamd. Waar ons verſtand geen deel aan neemt, kan ons hart ook geen deel aan nemen. Verſtaan wy daarentegen den inhoud, zo moeten wy denzelven met onzen toeſtand vergelyken, en onderzoeken, of dezelve daarmede ſtrookt of niet. Een gebed om Goddelyke weldaden, welke iemand nog niet heeft, is niet geſchikt voor hem, die ze reeds bezit en geniet. Deze moet bidden om de bewaring van 't geen God hem reeds gegeven heeft, en geene om mededeeling van 't geen hem nog ontbreekt. Vindt iemand in zulk een voorſchrift iets, 't welk niet geſchikt is naar zyn toeſtand, zo moet hy dat veranderen, en alleen begeeren, 't geen zyne omſtandigheden vereiſchen. Ook hier geldt het: *onderzoekt alle dingen, en behoudt het goede.*"

Het overige gedeelte dezer Verhandelinge dient om ons op te wekken, ter daedlyke uitoefeninge van den plicht des gebeds, ten welken einde hy deszelfs nuttigheid onderſcheidenlyk voordraegt, te weten als ene *natuurlyke* en ene *Goddelyke* nuttigheid, dat hy indezervoege verklaert: „ Door de *natuurlyke* nuttigheid verſta ik, alle weldadige uitwerkſelen, welke elk gebed, wanneer het van eenen regten aart is, uit hoofde van zyne wezenlyke geſteldheid hebben moet op onzen geest. Wy hebben daaraan een der voldingendſte en werkſaamſte middelen ter onderhouding en bevordering van onze inwendige, zedelyke goedheid en volmaaktheid, in alle onze betrekkingen op God, en in alle verbintenisſen van onze handelingen met onszelf en onze medemenſchen. Door de *Goddelyke* nuttigheid van het gebed verſta ik, alle de heerlyke gevolgen, welke God zelfs met ons gebed verbindt; 't geen hy aan ons doet om ons gebed, zyn grooter welbehagen in ons; en de verhooring van ons ge-

gebed." Op de ontvouwing van dit tweeledige nut, dringt laetstlyk zyn Hoogeerwaerde de noodzaeklykheid des gebeds aen, uit krachte ener Wet; nademael God, eenſtemmig met die kundigheden, welken ons de Reden aen de hand geeft, in zyne Openbaring het gebed uitdruklyk bevolen heeft, als een plicht, dien wy te betrachten hebben.

Redenkundige en Schriftuurlyke bedenkingen over de natuur van het Zonden-Kwaad. De manier van onze werking met betrekking tot onze Afhangelykheid van het Opperwezen. En over eenige bovennatuurkundige bepalingen daaromtrent. In 't licht gegeven door een Liefhebber der zuivere Hervormde Leer. Te Rotterdam, by J. Pols. *In gr. octavo*, 110 *bladz.*

Een oud Godgeleerd verſchilſtuk, dat reeds enige jaren ſchynt gerust te hebben, ten minſte niet zo opzetlyk en ſterk behandeld is geworden, als voorheên, word in dezen op nieuw ter bane gebragt: te weten het verſchil, wat men te denken hebbe van de Godlyke medewerking in of omtrent de kwade bedryven der Menſchen; en wel inzonderheid hoe men dezelve, die geſteld zynde, op de Gode betamelykſte wyze, zal verklaren. —— 't Is bekend dat velen geoordeeld hebben, de daeromtrent geopperde zwarigheden geheel uit den weg te kunnen ruimen, en dus den knoop gantsch te ontwarren, door te beweren, dat *het Zonden-kwaad beſtaat in een berooving, en eigenlyk geen Werkmeester noodig heeft:* zo dat men de *Zonde* hebbe te beſchouwen als een *Non Ens*, als iets *dat geen beſtaanlykheid heeft;* nadien 'er *geen ſtoffelyke kwaade daaden, en alle onze daaden natuurlyk goed zyn;* om dat *daaden zaaklyke Weezenheden zyn, en alles zo veel goedheid heeft, als het weezenlykheid heeft.* Dan hier mede kan de Schryver van dit Stukje zich niet vereenigen, en hy oordeelt dat men, uit zyne daer tegen ingebragte bedenkingen, genoegzaem kan afleiden, wat hy nopens dit onderwerp gevoele; het welk hy aldus voordraegt:

„ 1. Dat ik my met zulke Geleerde vereenig, die aan de Godheid, ten aanzien van het Zondenkwaad, toekennen, *een daad van toelaating, gepaard met een beſtier der dingen*, die aan de Mensch de gelegenheid laten,

om

om deze of gene zonde te bedryven, *als God hem Zyne wederhoudende Genade onthoud:* welke onthouding ik egter niet altoos als alleen vrymagtig, maar ook dikwyls als een noodzaakelyk uitvloeisel van de Goddelyke Regtveerdigheid en Heiligheid beschouw.

„ 2. Dat ik wel toestaa, dat de zonde *ook* gelegen is, in *een goeds ontbering*, maar dat ik *daar en boven ook* in de Zonde erken een *Wezenlykheid* (realiteit) *een wyziging*, inzonderheid in de Zonden van bedryf, en allerbyzonderst in zulke daden, die, *stoffelyk* en *vormelyk* beschouwd, stryden met de Goddelyke Wet.

„ 3. Dat ik de Mensch IN alles wat hy bedryft, *strydig* tegen de Goddelyke Wet, *alleen* werksaam beschouw, zonder dat ik God als *Medewerkmeester* daarin erken.

„ 4. Dat ik egter *niets* der Goddelyke Voorzienigheid ontrek, doch daar ik de Godheid beschouw als niet werksaam IN 't geen *eigentlyk Zondig is*, ik hem op een hem betamende wyze *altoos*, met Zyne *bestierende* Voorzienigheid, *Werksaam* beschouw OMTRENT de Zonde.

„ 5. Dat of schoon myn stelsel medebrengt, dat door de Mensch, overeenkomstig zyne *destinatie en Natuur* (realiteiten) zakelyke wezenlykheden kunnen worden voortgebragt, ik nooit de Mensch *onafhankelyk*, *of als een érste beginzel beschouw.*"

„ Het zy my vergund, (vervolgt de Autheur,) deze „ dingen nog wat nader op te helderen, als mede iets „ te melden, van de aanminnige Majesteit, die, volgens „ myne maniere van denken, van de Godheid afstraald „ in zyne gangen met de Menschen, en dit zal dan ook „ dienen, om onze maniere van werken, met betrekkin„ ge tot onze afhankelykheid van 't Opperwezen, aan „ te wyzen."

De Autheur heeft, zo als 't ons voorkomt uit den inhoud van dit Geschrift op te kunnen maken, alles aengewend, wat in zyn vermogen was, om zyne denkbeelden te ontvouwen en die te staven; mitsgaders om zichzelven bestendig gelyk te blyven; maer wy hebben 'er niets nieuws of iets byzonders in ontdekt, dat de Liefhebbers der Geschilbehandelende Godgeleerdheid juist uitlokt, om 's Mans denkwyze bepaeldlyk te onderzoeken; dat echter één der oogmerken van zyn schryven schynt geweest te zyn; daer hy zo uitdruklyk op den Tytel zegt, dat hy deze zyne Bedenkingen in 't licht geeft, *niet om ze* iemand op te dringen, *maar op dat ze* getoetst *en* Beoordeeld *zouden worden.*

Heel

Heelkundig Mengelwerk, uitgegeeven door J. L. SCHMUCKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* JOHANNES DAAMS, *Heelmeester te Haarlem. Eerſte Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1789. *In gr.* 8vo. 108 *bladz.*

De vertaaling van dit, voor de Beoefenaaren der Heelkunde zo byzonder nuttig, werk, verdient met recht den dank der zulken, die hetzelve in de oorſpronglyke Taal niet leezen kunnen (*). —— Hetzelve bevat een aantal Waarneemingen, die niet ſlechts de echte kenmerken van naauwkeurigheid draagen, maar welker inhoud een ſchat van kennis bevat, zelf voor den ervaarenſten Heelmeester. —— Eene optelling van de byzondere onderwerpen, in dit Eerſte Deel voorkomende, zoude nutteloos zyn. —— De verdienſten van den beroemden SCHMUCKER zyn zelf in ons Land zo algemeen bekend; dat wy niet twyfelen, of deeze Waarneemingen zullen met gretigheid geleezen worden, te meer, daar de Heer DAAMS, die de Vertaaling daarvan, ten nutte van zyne Nederduitſche Konstgenooten, op zich genoomen heeft, als een zeer kundig en ervaaren Heelmeester bekend ſtaat.

(*) Men berigt ons in de Voorreden des Vertaalers, dat het Werk beſtaan zal in drie Deelen, en dat men elk Deel wederom in drie Stukjes zal verdeelen en uitgeeven.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen. te Haarlem. XXV Deel. Te Haarlem, by J. van Walré, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 498 *bladz. in groot octavo.*

In dit Deel ontmoeten we, by den aenvang, eene met de Gouden Medaille bekroonde Verhandeling van Dr. *Veirac*, over de *Borſtwaterzugt*. Verder een insgelyks vereerd Antwoord van den nu overleeden Heer Abt *Friſi*, op eene vraeg der Maetſchappye, ter verklaeringe van de *ongelykheden der Satelliten van Jupiter*. Wyders eene Verhandeling van den Heer *J. van Breda*, (dien mede de Gouden Medaille is toegeweezen,) over den best geſchiktſten toeſtel, om op de zekerſte en gemaklykſte wy-

ze

ze *de Electriciteit van den Dampkring te kunnen beproeven;* en hier door wel byzonder de Natuurlyke Historie des Dampkrings van ons Vaderland verder te volmaeken. Hierby komt laetstlyk nog een Geſchrift van den Heer *J. A. de Luc*, ingeleverd als een *Antwoord* op de vraeg der Maetſchappy: „ Wat moet men denken van de „ *trapswyze opklimminge*, welke veele, zoo Oude als „ hedendaagſche, Wysgeeren, hebben geſteld plaats te „ hebben, tuſſchen de Natuurlyke Wezens; en tot welk „ eene zekerheid kunnen wy geraaken, omtrent het daad„ lyke beſtaan van die Opklimminge, en van de orde, „ welke de Natuur daarin volgt?" De Maetſchappy, dit Geſchrift overwoogen hebbende, heeft geoordeeld, het zelve niet wel te kunnen aenmerken, als een *Antwoord* op de voorgeſtelde Vraeg: dan daer het egter verſcheiden zeer goede zaeken behelsde, heeft men, met toeſtemming van opgemelden *de Luc*, (wien men ook, ten bewyze van agting, de Zilveren Medaille geſchonken heeft,) goedgevonden, het zelve, zo als het oorſpronglijk in de Franſche Tael geſchreeven is, als eene *Verhandeling* plaets te geeven.

By het inzien van dit Deel trok onze opmerkzaemheid, boven al, terſtond tot zig de opgemelde Verhandeling aen 't hoofd geplaetst, betreffende de *Borstwaterzucht*; te meer, daer dezelve, zo ten aenzien der oorzaeken en geneezing, als met betrekking tot de kentekenen, volgens het eenpaerige getuigenis der beroemdſte Geneesheeren, eene der moeilykſte en dubbelzinnigſte ziekten zy. 't Is uit dien hoofde niet oneigen, dat de Maetſchappy het wel der moeite waerdig geoordeeld hebbe, deswegens eene Prysvraege aen te kondigen; en ze had daer toe, mag men wel zeggen, te dringender redenen, als men nagaet, dat de Waterzucht in 't algemeen, en dus de Borstwaterzucht in 't byzonder, met het grootſte regt, onder de *Morbi Endemici* of Landziekten van ons Gewest te tellen zy. Oordeelende dat de Maetſchappy, met de opgave van dit Voorſtel, niet zo zeer bedoelde te vernemen, wat in de Schriften van vroegere Geneesheeren, omtrent dit onderwerp, is te boek geſteld, als wel om den eenen en anderen onzer tegenwoordige ervaeren Geneesheeren uit te lokken, tot het ontvouwen van dat geene, wat laetere waerneemingen, wat eigen ondervinding en overdenking, hieromtrent nader geleerd hebben; zo zyn wy, zedert de aenkondiging, dat

de

de Verhandeling van den beroemden *Veirac*, over dit onderwerp, door de geleerde Maetſchappy, met den Eerprys bekroond was geworden, zeer verlangend na derzelver openbaere afgifte geweest. Met geen minder greetigheid hebben wy dezelve, toen zy ons in handen kwam, geleezen, in de vaste verwachting, om daerin meerder lichts ten aenzien van de kentekenen, en meerder zekerheids ten opzichte van de geneezing, deezer Ziekte te vinden. —— De geleerde Schryver heeft, na aenleiding van de voorgeſtelde Vraeg, zyne Verhandeling in vyf Hoofdſtukken verdeelt; waervan in het eerſte de oorzaeken der Borstwaterzucht onderzocht, in het tweede derzelver kentekenen opgeſpeurd, in het derde de wyze van voorbehoeding aangeweezen, in het vierde de middelen ter geneezing, en in het vyfde, die ter verzachting deezer Ziekte, wanneer zy onherſtelbaer is, voorgedraegen worden.

In het behandelen deezer onderwerpen heeft de Heer *Veirac* met de beste Schryvers geraedpleegt, en hunne gedachten en waerneemingen, op eene zeer gepaste wyze, in deeze Verhandeling medegedeelt. —— Of echter de Schryver de kennis der Borstwaterzucht wezenlyk vermeerderd, en de dubbelzinnigheid der kentekenen weggenoomen hebbe? Of hy de moeijelykheid haerer geneezing gemakkelyker gemaakt hebbe? Met één woord, of de Heer *Veirac*, in zyne Verhandeling nopens de Borstwaterzucht, iets anders hebbe medegedeeld, als het geen reeds door de beste Schryvers is te boek geſteld, —— en ieder kundig en opmerkzaem Geneesheer genoegzaem bekend zy? zyn Vraegen, die wy zwarigheid zouden maeken, van ſtellig te beantwoorden, en dus liever aen het oordeel van den kundigen leezer overlaeten. Wat de oorzaeken deezer Ziekte betreft, men vind 'er, in deeze Verhandeling, eene vry groote lyst van; doch zy zyn zo algemeen, dat zy, zeer gemakkelyk, op andere Ziekten in de verſchillende hemelſtreeken kunnen toegepast worden: ten ware men de liefhebberyen van ſchaetsryden en harddraveryen wilde uitzonderen; welke nogthans ook in andere Landen plaets hebben. —— De groote vraeg in deezen blyft, onzes bedunkens, nog altoos onbeantwoord: namenlyk, waerom behoort de Borstwaterzucht tot de Endemiſche Ziekten van ons Land?

De dubbelzinnigheid der kentekenen deezer Ziekte, meent

meent de Heer *Veirac* inzonderheid weggenoomen te hebben door de volgende tweeledige opmerkingen. Zie §. 4. p. 102. „ De Lyder, dien men van deeze Ziekte verdacht houdt, wordt geplaatst met de kruin des Hoofds voor over na beneden op een beddekusſen, met de kin naar de borst, de kniën zo na mogelyk by den buik, en de billen bovenwaards. Hoe laager het bovenſte gedeelte des ligchaams, in de gedaante van een hellend vlak, gericht is, hoe beter men ſlaagt. De Lyder klaagt vry ſpoedig over eene *borreling*, welke hy vermeemt even boven het ſleutelbeen, binnenwaards van die holte der borst, waarin het water wordt opgehoopt; wanneer ook eene moeijelyke drukking, daar ter plaats, door den Lyder ontdekt wordt. Indien de Zieke zich vervolgends langzaam in eene zittende houding begeeft, terwyl men de toppen der vingeren van de eene hand onder het kraakbeenig gedeelte der bovenſte valſche ribben ſterk binnenwaards en na boven drukt, terwyl de vuist der andere hand ſterk tegen den rug, tusſchen den rand des darmbeens, en de benedenſte valſche Ribben, insgelyks bovenwaards wordt geperst, dan verneemt men *eene zekere ongewoone lekking, en doffe borreling*, welke duidelyker is te beſpeuren, dan te beſchryven. Hoe minder de darmen gevuld zyn, hoe meerder ſtaat men op dit kenmerk kan maaken. Op deeze waarneeming voorſpelde ik meer dan eens eene Waterzucht in de borst, en de uitkomst bevestigde myne voorſpelling." —— Op deeze Waerneeming, als behelzende kentekenen eener Borstwaterzucht, zoude mogelyk veel aen te merken zyn: vooral ten aenzien van de wyze van proefneeming; — dan, dit laeten wy voor rekening van den Schryver. Ondertusſchen komt het ons voor, dat tot het doen van deeze waerneeming zulk een fyn geneeskundig gevoel vereischt wordt; dat ſlechts weinige onder de Geneesheeren, welken de natuur met zulk een fyn gevoel bedeeld heeft, zich in ſtaet zullen bevinden, van deeze Waerneeming gebruik te kunnen maeken. Bovendien veronderſtelt men by deeze proefneeming reeds eene aenmerkelyke hoeveelheid van water in de borst; dus is de Ziekte reeds tot eenen aenmerkelyken graed geklommen, en ze kan bygevolg niet meer als eene beginnende Borstwaterzucht aengemerkt worden. Het geen de Heer *Veirac* wyders §. 9. p. 106. als een kenmerk der Borstwa-

ter-

terzucht opgeeft, te weeten, *het verminderen van het Vetvlies op de voorëinden der vingeren*, wordt, na onze ondervinding, ook in andere Ziekten waergenomen; en bovendien is het geen beſtendig kenteken der Borſtwaterzucht; gemerkt de ondervinding leert, dat dit kenteken niet zelden in een gevorderden ſtaet deezer Ziekte afweezig is; gelyk wy thans daervan in onze Practyk nog een voorbeeld hebben.

Het is ondertuſſchen verre van ons, door deeze onze opmerking, de weezenlyke waerdye dier Verhandeling te willen verminderen: wy bedoelen daermede niets anders, dan den oordeelkundigen Leezer in overweeging te geeven, hoe veel 'er nog aen de kennis en geneezing deezer zo hardnekkige Ziekte ontbreekt; en hoe zeer het de plicht is van den practiſchen Geneesheer, om, door eene oplettende behandeling, deeze Ziekte in haeren waeren aert meer en meer te leeren kennen.

Zaamenſtel der Delfſtoffen, in welke dezelve in Klaſſen, Rangen, Zoorten en Verſcheidenheden beſchreeven worden, en met Waarneemingen en Proefneemingen opgehelderd. Door J. G. WALLERIUS, *Ridder, Hoogleeraar in de Schei-, Metaal- en Kruidmengkunde, enz. Door de Heeren* LESKE *en* HEBENSTREIT, *met veele nieuwe Zoorten en Byvoegzelen vermeerderd. Uit het Latyn vertaald en met Aanmerkingen verrykt door* P. BODDAERT, *M. D. Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* Wesſingh *en* van der Hey, 1789. *Behalven een breedvoerig Voorwerk, 224 bladz. in gr. oetavo.*

De Heer BODDAERT, wiens verdienſten, in de Natuurlyke Historie, onzen Landgenooten genoegzaam bekend zyn, heeft, door de vertaaling van dit Werk, den Liefhebberen der Mineralogie eenen weezenlyken dienst gedaan. —— Het Syſtema van den beroemden WALLERIUS wordt, om meer dan eene reden, in de rangſchikking der Naturaliën, en byzonder der Delfſtoffen, door de meeste Nederlandſche Verzamelaars gevolgd, en voor de zodanigen is deeze Vertaaling van veel waarde, niet alleen om dat dezelve na de nieuwſte uitgave, en door eene kundige hand, geſchied is, maar byzonder om dat dezelve verrykt is met de keurige Aanmerkingen van de

Heeren HEBENSTREIT en LESSE, en van den Heer BODDAERT zelven, die hy uit de beste Engelſche, Franſche en Duitſche Schryvers getrokken heeft. —— Dan, het geen de Vertaaling zelf boven het oorſpronglyke verheft, is de Voorrede des Vertaalers, waarin hy een ſchets geeft van de verſchillende rangſchikkingen der beroemdſte Mineralogisten, als LINNÆUS, WALLERIUS, CRONSTEDT, VALMOND DE BOMARE, SCOPOLI, DE BUFFON, en KIRWAN.

Vaderlandſche Hiſtorie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tuſſchen Engeland en deezen Staat, tot op den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten, IIIde Deel. Te Amſterdam, by J. Allart, 1788. *Behalven den Bladwyzer,* 390 *bladz. in gr.* 8vo.

Schoon de bynaam van *Gedenkwaardig* aan alle de Jaaren voege, die in deeze *Vaderlandſche Hiſtorie* beſchreeven worden, zal men dien met dubbel regt kunnen en moeten geeven aan het Jaar, waar mede dit IIIde Deel aanvangt, en waar van de Schryver in den beginne deeze ſchets geeft: —— „Veele Oorlogen zyn uit eenen vreemden en ongezienen hoek onzen Vereenigden Staat aangewaaid, veel aangevangen en voortgezet, op eene wyze, welke de Geſchiedenisbladen dier tyden by lange na niet altoos tot eer van den Lande doen ſpreeken; dan wy mogen, zonder grootſpraak, zeggen, dat de Oorlog, van welken wy thans een Tafereel gaan ſchetzen, de vreemdſte en onloſlykſte is, waarin ooit de *Vereenigde Gewesten* deel hadden. Onaangenaame beelden zullen zich menigvoud, op den voorgrond, in volle grootte, en hellen dag, vertoonen. Want zullen wy ons kunnen wederhouden van onverſchoonelyk Verwyl, voorbedagte Tegenkanting der heilzaamſte maatregelen, haatlyke Werkloosheid, opgerokkende Tweeſpalt, en ſlinks Bedrog, zommigen in den Lande ten laste gelegd, op te haalen? terwyl verkragting van heilig Volksregt, ſchendige Verbondsbreuk, en vernielende Roofzugt, den Vyand alzins brandmerken. —— Onder het vermelden van zo veel en zo veelerlei jammers, zullen wy ons, egter, by wylen verkwikken mogen met de beſchouwing van den wel dikmaals vrugtloozen, doch al-

altoos prysswaardigen Vlyt, opregte Vaderlandsliefde, onbezweeke Trouwe, en moedig wederſtreven van averechtſchen Handel, door de welmeenenden in den Lande aan den dag gelegd. Deugden, die te ſterker afſteeken by de Ondeugden, waar tegen zy zich, hoe zeer door nyd en afgunst begrimd, aankantten. —— De oude Dapperheid zal zich in 't verſchiet vertoonen, en ons over 't gebrek aan genoegzaamen ſteun doen jammeren; en daar wy de Laaghartigheid eens Vyands verſmaaden, zullen wy gelegenheid aantreffen, om de Edelmoedigheid te verheffen van eenen Vorst, aan wiens tusſchenkomst en medewerking wy, naast de beſchermende hand der Voorzienigheid, het behoud onzer Bezittingen verſchuldigd zyn. —— Terwyl ons Land de hand van Broederſchap toereikt aan 't nieuw gevormd Gemeenebest, welks aanleg den thans gevoerden Oorlog ontſtak. —— Welk eene verſcheidenheid van Stoffe! Mogten wy ze in dierveege verwerken, dat ons Geſchiedblad de Naakomelingſchap een egt verſlag opleverde van de Gebeurtenisſen onzer dagen, die in opmerklykheid voor geene vroegere behoeven te wyken. Hebben wy, over de beginzelen der daaden, deswegen altoos zo veel niet kunnen zeggen als onze Leezers zouden wenſchen, en wy wel begeerd hadden, genoeg zullen wy aanvoeren, om de heerſchende Gebreken, de bronnen van zo veel onheils, te ontdekken, die 'er mede behebd waren met ſchande ten toon te ſtellen, en de daar tegen werkende Deugden zulker wyze te doen uitſteeken, dat ze allen in 't ooge loopen, en de betragters daar van een dubbel verdiende Eerkroon op 't hoofd zetten."

Drie Boeken beſlaan dit tegenwoordig voor ons liggend Deel. Derzelver Inhoud in 't breede op te geeven, zou meer plaats beſlaan, dan wy kunnen inruimen. Kortlyk kunnen wy 'er dit van melden: —— Het V Boek (het eerſte van dit Deel,) geeft verſlag van den aanvang des Oorlogs, en de Bedryven, zo ter Zee als te Lande, zints de Oorlogsverklaaring door *Engeland* gedaan was, tot op den tyd, dat de Oorlogsverklaaring van onze zyde het licht zag. —— Het VI Boek behelst eene opgave van de klagten over Werkloosheid, en wat daaromtrent, in 't begin des Oorlogs, te doen viel. Het uitzeilen en ſpoedig wederkeeren van 's Lands Vloot. Het voorgevallene in onze *Oost-* en *Weſtindiſche* Volkplantingen. —— Het VII Boek geeft verſlag van 't gedrag des Schouts by Nagt BINKES, te *Livorno*; van de Heldendaaden, door de Ca-

piteins OORTHUIS en MELVILL volvoerd, van ZOUTMAN's Overwinning op de *Doggersbank*; van de Oprigting van het *Vaderlandsch Fonds tot den Zeedienst*; van het verzeilen des Schips, gevoerd door Capt. A. DE RUIN; van het uitſtellen des Convoys; van de verrigtingen der *Nederlandſche* Kaaperſchepen; van het zeilen onder vreemde onzydige Vlaggen, en het gebeurde aan de Koopvaardyvaarders daar onder, door een *Zweedsch* Fregat begeleid.

Onze keuze, om iets uit dit Deel over te nemen, bepaalt zich, om iet zamenhangends te geeven met het geen wy uit het IIde Deel plaatsten, tot den Uitſlag van 't *Verbond der Gewapende Onzydigheid* (*). Doch geheel te lang zynde, zullen wy het voornaamſte byeen trekken.

„ Tegen zo veel leeds, als den Staat door den verklaarden Oorlog trof en dreigde, meenden 's Lands Vaders een beſcherm- en redmiddel te zullen vinden, in het aangegaane Verbond der Gewapende Onzydigheid, volgens 't welk zy de hulp der *Noordſche* Mogenheden konden inroepen, gelyk zy deeden in een Staatsbeſluit, den twaalfden van Louwmaand genomen, volgens 't welke der Staaten Afgezanten, aan de Hoven van *Petersburg*, *Stokholm* en *Kopenhagen*, moesten aandringen, dat het Gemeenebest zich in 't geval bevondt, om de voordeelen van die Verbintenis te trekken. Hun Hoog Mogenden vertrouwden, dat, ſchoon in het Manifest van zyne *Grootbrittanniſche* Majeſteit, waar by hy zyn oogmerk verklaarde, om de Republiek als Vyand aan te merken, van het Verbond der Gewapende Onzydigheid niet wierd geſprooken, egter, uit de gantſche handeling des Staatsdienaarſchaps van zyne *Grootbrittanniſche* Majeſteit, en den tyd wanneer, en de wyze waar op, dit Manifest in de wereld werd gebragt, genoegzaam bleek, dat de haat tegen of over die Verbintenis, het beweegrad was van het uitbarſten des ongenoegens tegen het Gemeenebest, door het doen neemen van een zeer groot getal Schepen, aan de Ingezetenen van 't zelve toebehoorende, en ook van 's Lands Schepen van Oorlog, als in een openlyk verklaarden Oorlog. Dat het Manifest zelve het beginzel van haat, wegens de Verbintenis met haare Rus-Keizerlyke en Koninglyke Majeſteit, hoe zeer men het om Staatkundige redenen hadt zoeken te vertraagen, ontdekte. Hier door

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III D. I St. bl. 115. enz.

door waren haare Keizerlyke en Koninglyke Majeſteiten ook aangetast, alzo dezelve, aan wien de Tractaaten tuſchen *Grootbrittanje* en de Republiek bekend waren, niet geoordeeld konden worden, zich in een Verbond van Onzydigheid te hebben kunnen inlaaten, met die zy oordeelden niet wettig Onzydig in den Oorlog te weezen.

„ Der Staaten Gezant aan het Hof van *Zweeden*, Jonkheer D. W. VAN LYNDEN, gaf, overeenkomſtig met dien last, een Vertoog ten dien Hove over, en kreeg, van wegen den Koning, ten antwoord, dat de Inhoud zo gewigtig was, dat dezelve tyd van bedenking en ryp beraad vorderde. —— De Heer BOSE DE LA CALMETTE, Gezant aan 't *Deenſche* Hof, deedt mede den hem opgelegden aanzoek om hulpe, overeenkomſtig met den inhoud van 't Verdrag, waar op hy zich beriep. Dezelve bleef onbeantwoord, alleen werd, op een bygevoegd Vertoog, hoedanig 'er ook een aan het *Zweedſche* Hof gerigt was, wegens de veiligheid der Havens en Reeden hunner *Noordſche* Majeſteiten, en het in Zee houden van een voegelyk getal Oorlogſchepen, tot voorkoming van geweldenaaryen, beloofd, dat 'er zorg gedraagen zou worden, dat aan de *Hollandſche* Schepen, in de *Deenſche* Havens, geen hinder of vyandlykheid van de *Engelſchen* zou wedervaaren, als mede dat eenige Schepen in de *Zond* zouden gezonden worden, tot beveiliging van de Scheepvaard. Ondanks dit werden 'er twee *Hollandſche* Schepen door de *Engelſchen*, in de nabyheid van *Deenſche* Havens, genomen.

„ Van de geheele Vaard op de *Oostzee* ſtondt niets te wagten, indien het Verdrag der *Gewapende Onzydigheid*, ten onzen aanziene, werkloos bleef, of men geen anderen raad wist te ſchaffen, om de beraamde belemmeringen af te weeren: dewyl, niettegenſtaande het Verbod des Konings van *Engeland*, om de *Oostzee*, als een eigendom der *Noordſche* Mogenheden, te ontzien, eene *Engelſche* Vloot voor de *Zond*, en een ander Smaldeel voor den *Hollandſchen* Wal, zou kruiſen. Het *Deenſche* Hof betoonde zich den Staat ongenegen: in ſtede van een vriendelyk en gunſtig antwoord, op de gevraagde Voldoening aan het Verbond der *Gewapende Onzydigheid* te geeven, haalde de Staatsdienaar van 't zelve in *den Haage* oude klagten en geſchillen op, wegens eene en andere Post, op de Kust van *Guinea*, door de *Nederlanders* ingenomen en verſterkt, welker beſtaan met

die der *Deenſche* Bezittingen onbeſtaanbaar geoordeeld werd, en over welker ontruiming de *Deenſche* Afgezant dringende, zo geen dreigende, taal voerde.

„ Deedt 'er zich dus weinig hoops op, om van *Zweeden* of *Deenemarken* de beoogde hulpe te erlangen, men voedde alle hoop op die der Keizerinne, de eerſte Aanlegſter van het Verbond der *Gewapende Onzydigheid*. Veelen ſloegen geloof aan de loopende gerugten, zo over *Oostende* als *Duinkerken*, hier te Lande verſpreid, dat de *Ruſſiſche* Afgezant het Hof van *Londen*, zonder afſcheid te neemen, zou verlaaten, en dit teken van eene op handen zynde Vredebreuke tuſſchen *Engeland* en *Rusland* gegeeven hebben. De beledigingen haarer Vlagge aangedaan, het vergeefsch aanhouden om eene volledige voldoening, en de verontwaardiging dier Vorſtinne, over de mishandelingen der *Engelſchen*, zetten ſchyn by aan deeze nieuwsmaare. —— Anderen twyfelden met reden aan deeze voor ons zo gunſtige tydingen, en leenden veeleer het oor aan die volſtrekt deeze gebeurtenis ontkenden, en, integendeel, verzekerden, dat die Staatsdienaar, uit naam van zyn Hof, alle mogelyke middelen aanwendde, om den Vrede, tuſſchen onzen Staat en *Grootbrittanje*, te herſtellen. —— Zeer verſchillend waren de denkbeelden der geenen, die deeze loopende gerugten in 't midden lieten, over 't geen men van *Rusland* te wagten hadt. Eenigen beweerden, dat dit Ryk met *Engeland* zou breeken, *alleen* wegens den trouwloozen aanval op dit Gemeenebest. Anderen, dieper de gewoone handelingen der Mogenheden inziende, en de Geſchiedenis tot Leermeesteresſe gebruikende, konden tot dit beſluit niet komen, aangemerkt de Mogenheden zeer zeldzaam zo edelmoedig zyn, dat zy hunne Schatkisten uitputten, hunne Landen en Onderdaanen aan het vuur en alle de onheilen des Oorlogs bloot ſtellen, *alleen* om eene andere Mogenheid by te ſpringen, indien zulks niet hoofdzaaklyk ſtrekt tot bevordering van hun eigenbelang, dat zwaar en bykans altoos overweegend gewigt ten Hove. —— Hoe veel zommigen vertrouwden op het aangegaan Verbond der *Gewapende Onzydigheid*, buiten 't welk deeze Staat niet dan met de grootſte trouwloosheid kon geſlooten worden; dewyl het Gemeenebest daarin was aangenomen vóór dat wy met *Engeland* in Oorlog geraakten, hielden anderen zich verzekerd, dat, ſchoon, gelyk 's Lands Vaders op goeden

grou-

grond hadden aangemerkt, dit Verdrag, buiten twyfel, de voornaamſte Oorzaak was der Oorlogsverklaaring van *Grootbrittanje*, en zulks by de *Noordſche* Mogenheden, uit al het voorgevallene, niet onbekend kon weezen, deezen niet naar de geheime oogmerken van *Engeland* zouden handelen; maar zich houden aan de Letter van het Manifest des Konings, waarin zorgvuldig alles vermyd was, wat eenige *betrekking* hadt op dit Verdrag; en moest zulks, naar luid van het achtſte Artykel des Verdrags, plaats hebben.

„ Eerlang bleek, dat zy, die zich het minst beloofden van het meergemelde Verdrag, de zaak aan 't rechte einde gevat hadden. Met het begin van Lentemaand leverde de Prins van GALLITZIN, *Ruſſiſche* Gezant by deezen Staat, een Vertoog in, 't welk geen woord van 't Verbond der *Gewapende Onzydigheid* repte, alleen vermeldende, dat haare Rus-Keizerlyke Majeſteit, zints de ontvangene kundſchap van het verhaast vertrek des *Engelſchen* Afgezants uit *den Haage*, met betrekking tot de gevolgen, welk zodanig een gerugtmaakende ſtap, ten opzigte van *Engeland* en den Staat, zou hebben, te *Londen* de dringendſte voorſtellen hadt laaten doen, om dat Hof te rugge te houden, van, zo 't mogelyk ware, tot daadlykheden over te gaan, en 't zelve te overreeden tot eene bemiddeling, waar toe zy wilde medewerken. Hier toe wilde zy ook den Staat beweegen, en hadt de Gezanten te *Petersburg* laaten zeggen, dat het Gemeenebest, in allen gevalle, zich in een behoorelyken ſtaat van tegenweer moest ſtellen, en 't niet alleen op de hulp van anderen laaten aankomen. —— Hoe weinig beantwoordende aan de verwagting deeze taal der Keizerinne mogt weezen, was het nogthans 'er verre af, dat zy, gelyk voorloopige gerugten wilden, 's Lands Vaders zou verzogt hebben, nog eenigen tyd, en wel tot het einde van Zomermaand, te wagten, eer zy eene Vloot in Zee zonden, om *Engelands* geweldenaaryen kragtdaadig te keer te gaan, terwyl zy zich alle moeite zou geeven, om *Engeland* tot een loflyken Vrede met ons Gemeenebest over te haalen, en dat zy, daar in niet ſlaagende, naa dien tyd, met vereenigde kragten dat Hof daar toe zou noodzaaken. De onwaarſchynlykheid en belachlykheid van zulk een Voorſlag moest elk in 't oog loopen.

„ Hun Hoog Mogenden den Voorſlag en het Aanbod

der Keizerinne van *Rusland* beantwoordende, lieten het Verbond der *Gewapende Onzydigheid*, gelyk zy, niet onaangeroerd; maar beriepen 'er zich op in den ſterkſten zin. —— *Engeland* kende maar al te wel onze zwakheid, door de gezaaide en 'ſteeds beſproeide zaaden van tweedragt nog vermeerderd; ſteunde te zeer op de Vrienden in de Vyandlyke Staaten en Ryken, als mede op den invloed in de Onzydige, op eene gansch onloflyke wyze verkreegen, om de aangebodene bemiddeling der Keizerinne aan te neemen; deeze werd gevolglyk afgeſlaagen, en teffens van *Engelands* zyde verzekerd, dat dit Ryk geene Onderhandelingen tot Vrede wilde aangaan, of zy moesten een Algemeenen Vrede ten voorwerp hebben, en ook de Keizer daar in gekend worden. —— Wanneer dies dezelve gebeuren mogt, beloofde haare Majeſteit vooruit, aan de Republiek alle Hulp, die van haar zou afhangen, op dat de Republiek *ten eerſten wederkeere tot den Staat van eene Onzydige Mogenheid, en daar door weder onbegrensd konne genieten alle de regten en voordeelen, welke derzelver Toetreeding tot de Verbintenisſe, tuſſchen haare Keizerlyke Majeſteit en de Koningen, haare Bondgenooten, haar moest verzekeren.*

„ Zo verdween in ydelen rook eene Verbintenis, waar van men zich alles beloofd hadt, en alles hadt moeten beloven, indien dezelve tydiger aangegaan ware, of, door de ingeworpen hinderniſſen der Vyanden van 's Lands Welvaard, die ten *Ruſſiſchen* Hove de meerderheid kreegen, niet verkragt was geworden."

De Onderwerping en de Jongſte Dag van EDUARD YOUNG. *Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1788. 205 *bladz. in gr.* 8vo. *en* 256 *in gr.* 12mo.

In deze deelt de vlytige PASTEUR eene goede Vertaaling mede, van het laatſte en eerſte kunstgewrogt des Engelſchen Dichters YOUNG, *the Reſignation* en *the last Day:* welk laatstgemelde de Baron VAN DER TRENCK, in *der Menſchenfreund*, erbarmlyk vertaald heeft. Schoon 'er geene ſtellige belofte aan de zyde van den Heer PASTEUR, in de Voorrede, voorkomt, dat hy alle de nog onvertaald zynde Stukken van YOUNG zyne Landgenooten zal mededeelen, zou het echter zyne bevalligheid hebben, ook *the Force of Religion (de kragt van den Godsdienst,)* in on-

ze

ze taal te bezitten; behelzende dit Stuk eenige Zedelyke Beschouwingen der godsdienstige gevoelens van JOHANNA GRAY. Vervolgens zyne zeven *Hekelschriften*, over *den Roemzucht*, die echter beter in Versen zouden vloeijen, nadien de Dichter zich voornamenlyk in dezelve heeft toegelegd, om treffende Zedespreuken met sterke Leerregelen te verbinden; waar door zyne *Satyren*, volgens het getuigenis van JOHNSON, het midden houden, tusschen die van HORATIUS en JUVENALIS: bezittende, alle de levendigheid van den eersten, zonder deszelfs onachtzaamheid in de Versmaat te hebben; en alle de Zedekunde van JUVENALIS, doch met eene meerdere afwisseling van beelden. By welke stukken men dan nog zou kunnen voegen des Dichters *Paraphrase* over de vier laatste Hoofdstukken van *Job*, en eenige andere Dichtstukken en Tooneelspelen (*).

Daar de minder bejaarde Zangster van den Eerw. YOUNG, in derzelver *Nachtgedagten*, niet alleen in het ernstige, maar zelfs in het droevige of sombere, viel; daar men haar, in haar eerste voordbrengsel, *den Jongsten Dag*, reeds dien toon hoort aanheffen, moet men geen' minderen ernst in haare laatste stukken verwagten: en dus ook niet in haar allerlaatste, namenlyk *de Onderwerping*, in welke zy de gepaste overdenkingen, van den gryzen Dichter, op volgende wyze voorstelt:

„ Welk schouwspel is, beneden het azuur gewelf des hemels, het meest aan den hemel gelyk? —— Dat van den mensch, die in onderwerping met eene stille gerustheid den geest uitblaast.

„ Zy zullen by het aannaderen van den dood lagchen, die, niet overmatig vrolyk in het leven, dikwerf ernstige gedagten uitzonden, om hem op zynen weg te ontmoeten.

„ Myne vrolyke megrysaarts (want zulke zyn 'er,) is u de gelukzaligheid lief, zoo laaten wy den vreeslyken dag van den naderenden dood met redenlykheid vreezen.

„ De vrees voor den dood is waarlyk verstandig zoo lang, tot dat de wysheid zich hooger verheffen kan, en met

(*) Ook de *Uitgezogte Gedachten*, door den Eerw. J. S. VERNEDE, uit de Werken van YOUNG getrokken, en in 't Neêrduitsch, by A. VAN DER KROE en A CAPPEL, 1786, gedrukt, verdienen by deze verzameling geplaatst te worden.

met godvrugtige kloekmoedigheid gewapend, maar den eerst gevreesden dood kan verlangen.

„ De ydelſte zal de groote ſteeds klimmende ydelheden verachten, en geërgerd zyn als de mensch beneden de ſneeuw des ouderdoms nog ontydig ſterft.

„ Maar ben ik niet zelf zoo een? —— Behoef ik buiten myzelven om te dwaalen, om gebreken ter berisping te zoeken, daar ik in myzelven zoo veele redenen van beſchaaming hebbe?

„ Als de mensch in het afnemen van het leven mede tot de ſpelletjes der kindsheid vervalt, dan is het tweede kind dwaazer dan het eerſte, en eischt de roede der waarheid.

„ Zal hy, die ter ſluik uit het graf blyft, zich by de ſpeelende kinderen voegen? —— Zal zyne beevende ſtem poogen te zingen, en des Dichters verrukking naäapen?

„ Laat ik hier eenen bezoeken, die gedeeltelyk in myn gebrek deelt, en door het hem te zeggen, myzelven zeggen wat onze jaaren beter past: en zoo uw boezem van voorzigtigen yver tot onderwerping gloeit, dan zult gy eene billyke gevoeligheid tegens derzelver vyanden ook niet afkeuren.

„ In onze jeugd, ô VOLTAIRE! eiſchen onze zwakheden met regt eenige toegeevendheid; maar als onze hoofden grys geworden zyn, moesten hunne gedachten en doeleinden ook van kleur veranderen.

„ Wat word gy door uwe geestigheid bedrogen? —— De ouderdom is door de wet der natuur verpligt voor het vergenoegen, dat hy wegneemt, eenen redenlyken geest te betaalen.

„ De jaaren brengen groote verandering te weeg, door het omkeeren van 's menſchen lot; in den ouderdom is het een eer verborgen te blyven, het is pryswaardig vergeeten te zyn.

„ De wyzen doen even als de bloemen, die 's morgens ontluiken, en alle haare bekoorlykheden ten toon ſpreiden, maar als de avonddampen en ſchaduwen nederdaalen, ophouden zich te ontwikkelen.

„ Al heeft ſchoon uwe Zanggodin eene edele vlugt gevlogen, is dat voor ons het waare verhevene? —— Het ons is, gryze vriend! de eeuwigheid voor den tyd te verkiezen.

„ Waarom een zo met regt beroemden levensloop met zulk

zulk een ſtout en ſlegt merk geſloten? (†) —— Geſchiedt dit om vermaardheids wille? —— Ja, zulk eene als onvermaardheid tot een zegen maakt.

„ Uw werk, gantsch ſtrydig met het myn, zoekt hardnekkig, als waereldſche fraaije geesten doen, uw onkruid van akelige duisternis en ontevreedenheid herom te zaaijen (§).

„ Gy, die zoo veel zonne-licht ter uwer beſchikking hebt, waarom gaat gy licht met duisternis vermengen? —— Waarom ons vermaak met ſmert ter neder ſlaan? —— Waarom eenen *Helicon* met den *Styx* verſtooren?

„ Uwe werken verdeelen onze zielen tusſchen twee ſtrydige hartstogten, brengen ons met eenen tweevoudigen ſlag in verwarring; wy ſidderen terwyl wy pryzen; met afgryzen bewonderen wy het konſtig Spinneweb, zoo fraai geſpannen als het fynst vernuft immer vermogt, maar uit eene zwarte gift-beurs hervoortgekoomen.

„ Wordt dit, hoe gering het ook zy, met een gelaat van verachting geleezen, zoo kan ik mynen waarden vriend VOLTAIRE, eene zo groote vyandſchap niet vergeeven. Ik kende hem vroeg; vroeg prees ik hem; en verlang hem nog laat te pryzen; ik bewonder grootlyks zyn vernuft en wensch zyn noodlot niet te moeten betreuren, een noodlot, hoe bejammerenswaardig, waar voor onze natuur verſchrikt; —— wagt u, dat gy niet in uw eigen zwaard valt, wagt u dat gy niet omkoomt door uwe eigen talenten.

„ Maar uw naam is groot." —— Wierden dan onſterflyke geboren om zich met lugt te voeden? —— Niets is groot, dat iets nog grooter, nog roemryker met verachting verſmaadt.

„ Kan vermaardheid uw rif bevryden van den worm, die ons in het graf knaagt? of de toejuiching van Europa uwe ziel van dien die nimmer ſterft?

„ Maar gy verliest uwen roem; gezond oordeel kan alleen aanſpraak maaken op uwen afgod, lof; als verwilderde geestigheid de gelukzaligheid vermoordt, dan doet zy onzen roem ſterven.

„ Beroem u ook niet op uw vernuft; domme dwaazen zelfs zullen ſchitterende talenten verachten, als zy in uwe ondergaande ſtraalen een vernuft voor den hemel misſchen.

„ Ook

(†) *Candide.* (§) *Tweede Deel.*

„ Ook feilt uw ſmaak; de waare goede ſmaak bemint het meest dat het uitneemendst is; en wat zyn de trotſchte laurieren in vergelyking van de hemelſche palmtakken? —— Gezonde verſtanden zoeken den helm der zaligheid (*), die ſchitterende ſtraalen afſchiet; laat die genoeg zyn; hy heeft geene pluimaadje van ondermaanſchen lof van nooden.

„ Mogt dit den krankliggenden VOLTAIRE bekwaam maaken om in te zien dat (†) — *alles goed is;* mogt het zyn oog, door blikſems van geestigheid blind geſlagen, het gezigt weêr ſchenken!

„ Is dit zoo, dan is alles wel: die veel gedwaald hebben, dien is dat veel vergeeven geworden; —— ik zeg het met vreugd, met vreugd zal hy het hooren: „ daar zyn thans VOLTAIRES in den hemel." Ja, zoo groot is de godlyke menſchenliefde, zoo eindloos is haare uitgeſtrektheid, dat het wonderbaare haarer toegeneegenheid zich (buig u diep neder!) tot my uitſtrekt. Laat andere hun wreed noodlot beſchuldigen, of over hunne rampen klaagen; maar laat myn geſchrift de dankbaarheid van myn hart uitdrukken, voor de oneindige genade, die over my is uitgeſtort."

(*) *Epheſ.* VI. 17.

(†) Welke ſtelling hy, in zijne vertelling, belagchlyk zoekt te maaken.

Van het groote en ſchoone in de Natuur; door H. SANDER, *Profeſſor aan de Illustre Schoole te Karelsruhe, en Mede-Lid van het Genootſchap van Natuuronderzoekeren te Berlyn, en Honorair Lid van het Vorſtelijk Anhaltisch Duitſche Gezelſchap te Beerenburg. Tweede Deel, eerſte Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg *en* Zoon. 1788. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in gr. octavo.*

Naar het bedoelde en de ſchryfwyze van den opmerkzaamen Hoogleeraar *Sander*, in 't vervaardigen van dit Geſchrift, voorheên breeder ontvouwd, behelst dit Stukje wederom eene verſcheidenheid van onderwerpen, welken ons de Natuurlyke Historie aan de hand geeft, die ons noopen om Gods goedheid en wysheid in zyne vor-

vorming en beſtiering der Schepzelen te erkennen, en hem deswegens verſtandig groot te maaken. Hier toe vestigt hy onze aandagt op de geſteldheid en geſchiktheid veeler Landen; etlyke byzonderheden der Menschlyke natuure, en den loop der Waereldgeſchiedenisſen; als mede verſcheiden merkwaardigheden in de levenswyze der Dieren, en het nut dat de Menſchen veeltijds uit de ſchikkingen des Albeſtierders daaromtrent, trekken. Een uitſteekend voorbeeld hiervan levert hy ons, in een berigt, nopens eene ſoort van *Duikergansen*; ook wel *Gieryalken* en *Zeeraven* geheeten, waaronder de langbekkige, dien men *Meer-* of *Zeerach* (*Serrator* of *Mergus Serrator*,) noemt, hier byzonder de oplettendheid tot zich trekt, ter oorzaake van de zonderlinge wyze, op welke deze Vogels de Visſchen vangen, en zé ook de Menſchen in handen jaagen.

„ Deeze vogel, zegt hy, leeft alleen van de visſchen. De haak aan de ſpits des ſnavels dient uitſtekend, om de visſchen te grijpen, en de zaagvormige tanden houden den buit, dien hij eens gemaakt heeft, vast. Doch wijl zich de visſchen gemeenlijk op den grond des waters verſteeken, zo heeft de Meerrach door de Natuur de bekwaamheid, om ze uit haare ſchuilhoeken uit te drijven, en na eene ondieper en enger plaats te jaagen, waar hij ze met voordeel vangen kan. Dit geſchiedt voornaamlijk in de lente of den herfst, wanneer deeze vogels hunne reize beginnen of te rug komen. De ganſche zwerm, ouden en jongen, legt zich dan in een rechte lijn op de kleine Meeren, die in het land, b. v. in Zweden, niet ver van den oever zijn. Terwijl zich zo groote zwerm van Meerrachen, om eene hoofdjagt te beginnen, nederlaat, zijn altijd de oudſten vooraan, als of zij den jongeren door hun voorbeeld moed wilden inboezemen, en de kunst van jaagen leeren. Wanneer ze zich nu allen op het Meer gelegerd hebben, zo duikt één deel van hun beſtendig onder water, het ander gedeelte ſlaat zo geweldig met de vleugelen op het zelve, dat de menigte der visſchen, die in de diepte zijn, daardoor in doods angst wordt gejaagd. Wij hebben reeds aan veele proeven gezien, dat de wijze Schepper der Natuur, door vereeniging van onderſcheiden krachten, waar van elk op zichzelve genomen onmagtig was, verbaazende werkingen voortbrengt. De hevige bewoegingen, die door zo veele hongerige en verhitte vogelen in de lucht ontſtaan, vormen

een

een geluid als de donder, die als een onweêr van veele slagen zagt heenen rolt. Want LINNÆUS zegt, dat zich deeze vogels in Smeland, in het voorjaar en in den herfst, bij duizenden op de kleine Meeren verzamelen, en zich als een net overdwars leggen. Men verbeelde zich dus de beweeging, wanneer twee of derdehalf duizend vleugelen op eenmaal opgeheven worden, in de lucht slaan, of het water streepen. —— De oude visschen, die dergelijke plotslinge overvallingen reeds meer beleefd hebben, ijlen, zodra zij weder van de Zeerachen een zo vreeslijken reuk krijgen, hunnen weg gerust voord, en ontgaan meest het gevaar. Doch, wanneer ook de jongen zich in de diepte willen verwijderen, zo komt alles daarop aan, dat de vogels het verschrikkend gerugt, waar mede zij ingedrongen zijn, nog eens herhaalen, en de visschen daardoor volkomen in verwarring brengen. Zonder ze dus in 't geringste te laaten uitrusten, zetten de vogelen hen met de grootste hevigheid na, en jagen ze zo zeer in vreeze, dat ze zich in het geheel niet herhalen kunnen, en in de verlegenheid naar het einde van het Meer, of in eenigen boezem loopen, waar ze zonder moeite van menschen en vogelen gevangen worden. Gelijk men deeze vogels, wanneer ze hunne streek naar een Meer leiden, om zich te verzadigen, niet kan tellen, zo wordt ook door hen een ongelooflijke menigte van visch naar het land gedreven. Want zij kunnen, wanneer het onweêr van de wicken begint, nergens ontkomen. Agter hen schreeuwen duizende vogels, storten zich onverschrokken in het water, en zoeken ze moedig in hun eigen element op. Boven deeze liggen andere duizend, en raazen in de lucht, als of zij de ganssche Natuur tot hunne jagt opriepen, en naar welgevallen, allen gebruiken konden. De ontstelde visschen loopen dus recht voor zich uit, en geraaken noodwendig in ondiepten, waar hunne vijanden en een wreede dood op hen wachten. De Zeerachen rusten als dan uit van hun hevige jagt, en neemen 'er den tijd toe, om hun roof op hun gemak te verteeren. De ouden inzonderheid verzwelgen 'er zo veel, dat hun menigmaal, wanneer ze voortzwemmen, en het diepe water opzoeken, de visschen onverteerd van agteren weder uitkoomen. Doch de onverzadelijkheid der Zeevogels is zo groot, en hun smaak zo stomp, dat zij zich maar omkeeren, en den visch, die hun reeds twee of driemaalen door het lijf gegaan is, weder opslokken. Dikwijls

wijls twisten ze om een schijnbaaren vetten brok, en slaan elkaar den beet weer uit den bek, schoon de overvloed zo groot is, dat ze alle verzadigd kunnen worden. Daardoor worden ook veeltijds deeze vogels zeer vet, wijl ze beste visschen verteeren: doch hun vleesch smaakt zeker niet aan elk, wijl dit beftendig voedzel van visch een strijdenden traansmaak geeft, dien men in 't geheel niet kan verdrijven. LINNÆUS merkte dat deeze vogels meer wijzen van jaagen hebben, terwijl ze zich denklijk naar de gesteldheid der plaats, en de omstandigheden des waters richten. Hij vond ook op zijne reizen, en hoorde van oude lieden, dat ze dit moordend spel den ganschen herfst voordzetten, en zo lange op alle Meeren en wateren visch steelen, tot ze met ijs bedekt zijn. Wijl men nu finds onheuglijken tijd deeze gewoonte der Zeerachen opgemerkt heeft, zo bouwt men aan de Zee of aan de binnenlandsche Meeren vischhuizen, die men, naar den onderscheiden stand des waters, in de hoogte haalen of nederlaaten kan. De voorzijde van dit ligt en beweeglijk huis, dat met de badhuizen, die men hier en daar op kleine rivieren bouwt, eenige overeenkomst heeft, wordt met netten en fuiken omgeeven. Wanneer nu deeze vreeslijke schaaren van vogelen het Meer bedekken, en door elkander woelen, zo worden alle de netten uitgespannen, en het ganfche onderhuis wordt met visch gevuld. Men bekomt op deeze gemaklijke wijze, waar bij men zig nog, door het bloot aanschouwen van dit niet overal gewoon voorval in de Natuur, geen gering vermaak kan verschaffen, een onbeschrijflijke menigte van Aal, Paling, Snoek, Bleij, Baars, enz. Wanneer men de voorzorg nog gebruikt, dat men het ganfche huis donker maakt, en met boomschorfen bedekt, zo kan men den visch daar door nog des te meer lokken. De door dien storm overvallen schepzelen, verbeelden zich in het vischhuis beschutting te vinden tegen hunne woedende vervolgers, die uit de lucht op hun nederstorten, en willen zich daar verstee-ken, doch vallen den Menschen, die hun nog minder verschoonen, in handen. Want elk die vermogen en vrijheid heeft, om een vischhuis aan een plaats, die door de Natuur zelve tot deeze soort van visscherij geschikt is, te bouwen, is voor den ganschen winter, voor zijn bestaan, onbezorgd. Hij heeft altijd verschen visch, en krijgt ten minsten nog twee of drie tonnen ingezou-

ten

ten visch, waarvan men den Zaagduikers 'er elken dag eenigen geeft, om ze voor hunne jagt te beloonen, of liever om den vogel aan die plaats te gewennen, en hen in den omtrek van het vischhuis te behouden. Wil men ook den vogel zelven schieten, zo zijn niet alleen de vederen zeer goed en nuttig, maar ook het vleesch zelve wordt gedroogd en gerookt, en is als dan voor gemeene lieden, en die zwaar moeten werken, nog eene goede spijze. Hoe veele gewigtige voordeelen loopen dus hier te samen! De visschen, welker vruchtbaarheid onbepaald is, versteeken zich dikwijls in zulke ontoegankelijke diepten, hoeken en gaten, dat men ze 'er met stokken noch netten niet uit kan haalen. Daar vreeten de Snoeken en andere roofvisschen dikwijls de lekkerste beeten, en neemen weg dat, waarvan veele menschen leeven konden. Nog moeilijker wordt het in den winter hen te krijgen, wanneer ze onder het ijs beschutting vinden. Eer dus veele soorten derzelve zich in den winter op nieuw vermeerderen, jaagt de Natuur (en welk eene wijsheid des Scheppers straalt hierin niet door,) ze door een schriklijken storm, die de reizende watervogels in de lucht en het water maaken, daaruit, en geeft ze over aan meer klassen van schepzelen, op dat ze in de waereld het nut stichten, waar toe zij bestemd zijn. Waartoe zouden ze alle zo buitengemeen vruchtbaar zijn, wanneer de goedheid des Scheppers niet gezorgd had, dat wij ook daaraan deel konden neemen, wanneer ze eeuwig in diepten en schuilhoeken onder het water moesten blijven, en elkander ombrengen en verteeren? Wie is 'er, (zegt onze Leeraar te recht,) die niet ook in dit stuk de inrichting des alwijzen Scheppers vereert!"

Dicht- en Zedekundige Beschiegelingen over den Zondvloed, en over Hagar en Ismaël. Te Gouda, by W. Verblaauw. 1788. *94 bladz. in groot octavo.*

Het oogmerk des Dichters, om eenige Dicht- en Zedekundige Beschiegelingen, over zommige gewigtige Bybelstoffen in druk uit te geeven, is zoo wel vervuld in de twee uitgegeevene Stukjes, dat wy den Opsteller gaerne alle die aanmoediging geeven, die zynen lust kan aanwakkeren. Zyne Beschiegelingen schynen ons toe een dubbel nut te kunnen bewerken; als, eensdeels het hart te streelen door dichtkunstige voorstelling; anderdeels hetzelve te overtuigen, door alles wat de Natuur,

tuur, de Rede en de H. Schrift, ter bevestiging der voorgefielde gebeurdtenisſe opleveren. Om over de eerſte te kunnen oordeelen, deelen wy hier alleen twee vaerſen mede, uit de klagten van HAGAR:

Ach! welk een kreet! 'k zie hem verſtijven!
't Gelaat verbleekt! —— mijn ISMAËL!!
Gij ſterft!! waar zal uw moeder blijven?
Vaar wel, mijn Zoon! vaar eeuwig wel!
Uw brekend oog zal ik ontvluchten,
En 't naar gegil der laatſte zuchten,
Mijn zoon! mijn Ismaël! *mijn zoon!*
Moet gij ten prooij des doods verſtrekken?
Dit brandend zand uw lijk bedekken?
Mijn God! is dit uw trouw? mijn loon!

Hoe bonst mijn hart —— o Abrams Vader! ——
Gij ſterke beukelaar en ſchild!
Kom hem met uwen bijſtand nader!...
Of hebt gij zijnen dood gewild?...
Myn God!!! laat u mijn beê behagen!
Laat mij! —— laat mij —— de ſtraffen dragen!...
Spaar! in uw gunst mijn eenig kind.
ô Ja! gij zult mijn tranen drogen!
Gij weet ô Opper-allervermogen!
Hoe ſterk een Moeder 't kroost bemind.

De Graaf van Comminge, of de Ongelukkige Gelieven, Tooneelſpel. Door P. PYPERS. *Te Amſterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1788. *In* 8vo 130 *bladz.*

Toen Prins HENDRIK van *Pruiſſen* voor eenige jaaren het Tooneel der geſchiedenisſe van dit Treurſpel, namenlyk de Abdy van *La Trappe*, bezogt, en zich de geheele inrichting van het klooster had laaten vertoonen; zeide hy: „ ik vind nergens meer „ overeenkomst dan tusſchen een ſtrenge kloosterorde, en de „ krygskundige. *Subordinatie.* —— Vasten, gehoorzamen en „ ſtilzwygen zyn wezenlyk Soldaaten-deugden." In hoe verre deze vergelyking ſtrookt met de beſchryving, welke men, ten opzichte van gemelde Abdy, vóór dit Treurſpel geplaatst heeft; en met de berichten, die men, wegens het uitoefenen van gemelde Soldaaten-deugden, ook in ons Vaderland zou kunnen bekomen; willen wy aan de lezers van dit Treurſpel, als ook aan de lieden, welken Pruisſiſche Soldaaten geherbergd, en dus buiten het oog van gemelden Prins beſchouwd hebben; gaarne ter beſliſinge overlaaten.

De *Graaf van Comminge* is een van die hartroerende Stukken, die met al het gevoelige dat 'er in heerscht, by alle de verbaazing wekkende Tooneelen, die 'er in voorkomen, toch altoos eenen gevestigden eerbied voor den Godsdienst in onze ziel bewaaren. De Hoofdperſoon komt 'er, onder den naam van Broeder ARSÈNE, als een geestelyke van *La Trappe*, in voor; doch met welk een hart, leeren ons de volgende zes eerſte verſen zyner alleenſpraake:

Moet ik, geduchte God! daar 'k ſteeds myn ſchuld vergroot,
Zelfs in dit naar verblyf, geheiligd aan den dood,
Voor uwen troon gekneld, nog kwynen in myn boeijen!
Comminge voelt zyn vlam nog in Arſène groeijen!
Ja, in myn hairen kleed weêrſpannig en verhard,
Beſtryd my, meer dan ooit, 't geweld der minneſmart!

Nimmer kon een Dichter nadrukkelyker gevolgen en aandoenlyker Tooneelen uit zyne belangryke ſchikking verwagten, dan 'er in dit Treurſpel uit voortvloeijen. Door des Graaven beminde ADÉLAÏDE, mede in het kleed van eenen geestelyken, onder den naam van Broeder EUTHIME, ten tooneele te voeren; door deze, volgens de kloosterwetten, ſtilzwygend hem behulpzaam te doen zyn, om zyn graf te graven; door eenen vriend in het klooster te brengen, die deelgenoot van beider min- en lotgevallen was: en door deze zo geliefde ADÉLAÏDE aan de zyde van COMMINGE te doen ſterven; en zich ſtervende aan hem te laaten ontdekken: moest men al het treffende der hartstocht te zamen brengen, en het hardſte hart, by de volgende ontdekking, geheel ontroeren.

EUTHIME, *altyd door twee Geestelyken ondersteund, en zich langzaam naar zyn doodbed begeevende.*

Hier is het dan, dat ik myn doodlyk vonnis wacht!

Tegen den Abt.

Myn vader! reik me uw' arm: 'k verlies myn levenskracht.

De Abt helpt hem, en legt hem op het doodbed van ſtroo en aſſche neder: één der twee Geestelyken, die hem ondersteunen, verwyderd zich. Agter hem blyft de Geestelyke, die het kruis draagt, ſtaan; Euthime vraagt aan den Abt, welke zich aan zyne zyde bevind.

Ben ik naby myn graf?

COMMINGE, *hem met oplettenheid beſchouwende, ter zyde.*

Zyn ſtem... zyn wezenstrekken.

DE ABT, *tegen Euthime, hem zyn graf aanwyzende.*

Daar is 't.

D'ORSIGNI, *ter zyde.*

Wat dooling kan myn ziel deeze onrust wekken!

EUTHIME, *zyn graf beſchouwende.*

Myn waggelende moed verlangt ſtandvastigheid;
Verduuren we een gezigt... dat ons ter dood bereid.

Tegen den Abt, met eene ſlaauwe en zwakke ſtem.

Gy hebt het my vergund: Euthime, in druk bezweken,
Mag nu, daar 't Godlyk vuur zyn' boezem komt ontſteeken,
't Geheim ontdekken, dat, ontbloot voor uw gezigt,
God meer doen kennen zal, in dit geducht geſticht,
Aan deeze zielen, van de waereld afgeſcheiden ..
Gy zult zyn' arm my zien door woeste baaren leiden,
De magt der helle ontſcheurd, naar een gewenschte roê.
Dat dan myn mond, ô God! zelfs in dit doodlyk wee,
Een luisterryk bewys van uwe magt moog' geeven!
Leen kracht aan myne ſtem, op 't einde van myn leven;
En dat myn laatſte zucht elk' ſterveling betoog'
Wat God, wanneer Hy ons beſtraalen wil, vermoog'!
Ach! Gods genade wil altoos ons hart beſtraalen;
God wil altoos zyn gunst op ons doen nederdaalen:
Maar wy, ondankbren, zyn 't, die ſnooden tegenſtand,
Door 't ſluiten van ons hart, zelfs bieden aan Gods hand.

EUTHIME, *tegen den Geeſtelyken, welke hem ondersteunt. Hy word een weinig door hem opgeheven, en leunt dikwyls op den arm van dien Geeſtelyken.*

Ach! hef me een weinig op.

Tegen de overige Geeſtelyken.

ô Vroome kluizenaaren!
Gy dacht dat myn geloof en godsvrucht ernstig waaren,
Dat ik, terwyl 'k den naam, dien gy my gaaft, verdien,
Door heilgen yver, de aard' by 't outer wilde ontvliên:
Dees dwaaling houdt thans op. Euthime is, in uwe oogen,
Thans 't ſchandlyk offer van de liefde, en haar vermogen;
Gy allen ziet... een vrouw....

Comminge laat, op dit woord, de uitdrukkelykſte kenmerken van verwondering en nieuwsgierigheid, welken altyd toenemen, beſpeuren.

DE ABT.

Hier eene vrouw! wat lot!

EUTHIME.

Die voor de waereld leefde, en ſterven wil voor God.
Aanſchouwt een zondares God zy haar ziel genadig!

Die hoog beklaagenswaard', die allerhoogst misdadig,
Haar' troost in Godsdienst zoekt, naar Hem haare oogen wend...
Comminge, hoor. aanschouw, erken haar in het end',
Wier bloed, door min verhit, in 't hart doldriftig ziedde...
Haar die u doolen deed.... doch wenscht...

Op dit laatste woord heft zy zich nog een weinig hooger op; en, haar aangezigt minder onder haar kleed verbergende, laat zy duidelyk haare wezenstrekken zien.

COMMINGE, *met een' gil, zich voor de voeten van Euthime nederwerpende, en zyne hand willende aangrypen.*

Adélaïde!!!

D'ORSIGNI.

ô God!

EUTHIME, *tegen Comminge, hem met de hand afwyzende.*

Ze is 't zelf... Houd stand.

COMMINGE, *aan Euthimes voeten.*

Adélaïde.... neen....

Tegen de Geestelyken, welken hem willen oprichten.

'k Wil sterven aan haar kniên.

DE ABT, *tegen Comminge.*

De Godsdienst zy 't alleen,
Die...

COMMINGE, *in dezelfde houding, en in gene woede, die door droefheid verwekt word, met een huilend geschrey.*

'k Heb geen' Godsdienst meer.

EUTHIME.

Ach! kon ik u behaagen,
Beleedig God dan niet.

COMMINGE, *in raazerny.*

Ik voel zyn donderslagen.

EUTHIME.

Kastydend mint hy ons!... rys op, en hoor naar my.
Men wacht dat ik voor elk een treffend voorbeeld zy;
Ten minste, dat myn dood myn leven doe vergeeten....

Het heeft den Heere PYPERS altyd verwonderd en bedroefd, dat niemant onzer Nederlandsche dichteren, vóór hem, zynen arbeid aan het overzetten van *Le comte de Comminge*, van den Heere D'ARNAUD, besteed heeft; dan mogelyk zal het den Eerw. J. VAN DYK niet minder verwonderen, dat een vader-

landsch

landsch Tooneelſpeldichter zyne naarvolging niet kent, welke voor eenige jaaren, meer ſtout, doch minder kiesch, te *Leyden* is in 't licht gegeeven.

Gedichten van P. BODDAERT, Junior. *Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1788. 74 *bladz. in* 8*vo.*

„ OP aanraaden van eenige Vrienden" (een niet ongewoon *voorbericht*, dat niets verdeedigt,) heeft het de dichter gewaagd, om dit bundeltje in 't licht te geeven: met belofte van het, in gevalle van goedkeuring, ſpoedig door een tweede te doen volgen. Schoon verſcheidene ſtaalen in dit boeksken den zelvkant van het *Sentimentecie* aanwyzen, is het geheel toch zodanig, dat men de uitgave van een nieuw ſtukje, zeer wel, zonder huivering, kan te gemoet zien. Zommige trekken doen ons zelfs, in 't vervolg, iets ſchoons van den zich vlytig oefenenden dichter verwagten. Het byſchrift op KLOPSTOCK, dat zeker niet evenaart aan dat van POPE op NEWTON, van welke het eene naarvolging ſchynt, is echter niet zonder verdienste:

De Godsdienst dacht —— waar is die blyde tyd gebleeven?
Daar d'Englen, daalend by het menschdom hier beneên,
Hun, op verheeven wyz', de wondren Gods beſchreeven?
De Godheid hoorde haar —— daar Klopſtock *ons verſcheen.*

Alleen zouden wy, om het meer nadruk te geeven, en de éentoonigheid te ontwyken, in den laatſten regel liever *toen*, dan *daar*, leezen.

Raadgeevingen van eene ongelukkige Moeder, aan haare Dochters. Uit het Engelsch. Te Amſteldam, by A. Borchers, 1788. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 123 *bladz. in octavo.*

Mejuffrouw *Pennington*, de ſchryfſter deezer Raadgeevingen, komt hier voor, als eene Vrouw, die wel eene deugdzaame geſteldheid bezat, en in haar byzonder gedrag daar aan beſtendig beantwoordde; maar die, onvoorzigtig in haar openbaar gedrag, eene vrye en loſe leevenswyze hield; welke ten gevolge had, dat men veelal nadeelig over haar oordeelde, 't welk vervolgens ook invloed op haaren Egtgenoot had, en eene Egtſcheiding te wege bragt. Dit dompelde haar, hoe onſchuldig ook aan de opgetygde misdaad, in verdrietbaarende omſtandigheden, en 't geen haar verdriet bovenal vermeerderde, was het

gemis haarer geliefde kinderen, met de daaruit ontstaane onmogelykheid om voor derzelver opvoeding de behoorlyke zorg te draagen. Zulks noopt haar tot het opstellen en overhandigen van schriftlyke raadgeevingen, als het eenige middel, dat haare Moederlyke zorg, ter bevorderinge van 't welzyn haarer Dogteren, in 't werk kan stellen. Haare Menschkennis, uitgebreid en versterkt door ondervinding, maakt haar bekwaam tot dien post; en haar gezond oordeel doet haar zodanige raadgeevingen opstellen, of zulke voorschriften van gedrag voorschryven, die van eene algemeene nuttigheid zyn; des dezelven met vrugt geleezen kunnen worden, vooral van jonge Juffrouwen, welken tot die jaaren gekomen zyn, dat zy der Waereld openlyk staan in te treeden. —— Deeze Moederlyke onderrigtingen hebben zo het Godsdienstige als Burgerlyke leeven ten onderwerp; gaan voorts wel inzonderheid over de keuze van een Echtgenoot, en de weezenlykste deelen des gedrags in den Huwelyksstaat; waarby ten laatste nog eenige byzondere raadgeevingen komen, die tot deeze en geene pligten der Maatschappy betrekkelyk zyn. —— Overeenkomstig met de opgemelde inrichting en 't hoofdbedoelde van dit stukje raaken de lessen van Mejuffrouw *Pennington* inzonderheid de Vrouwlyke Sexe; dan 'er loopen hier en daar onder dezelven natuurlyk ook zulken, die van een uitgebreider aart zyn: waartoe uit veelen de volgende opmerking, wegens het onderscheid tusschen de *goede geaartheid* en de *vriendlykheid*, behoort:

„ Van alle hoedanigheden is, zegt zy, de goede geaartheid het moeijelykste om wel te onderkennen, om dat men ze, door eene algemeene dwaaling, met de vriendlykheid verwart. Ondertusschen zyn 'er geene twee hoedanigheden, die meer lynrecht tegen elkander zyn overgesteld. Dit vereischt eenige opheldering. Door eene goede geaartheid versta ik die waare goedhartigheid, die deel neemt in het geluk van het gantsche menschlyke geslacht; die de geneuchte van elk lid van het zelve in 't byzonder, naar haare beste vermogens, tracht te bevorderen; die den ongelukkigen ondersteunt, den hulpeloozen beklaagt en vertroost, en die haare weldaaden zo verre uitbreid als haare vermogens kunnen ryken. Op het tooneel des huislyken levens zal zy zich, op eene luisterryke wyze, vertoonen, in den gehoorzaamen en eerbiedigen zoon, den tederlievenden echtgenoot, den toegeeflyken vader, den getrouwen vriend, den zagten en medelydenden meester, zo wel over beesten als menschen. Aan den anderen kant is de vriendlykheid niets anders, dan een inneemend en aangenaam voorkomen, 't welk zynen oorsprong neemt, of uit eene natuurlyke vrolykheid van geest, of uit de nabootsing van inneemende manieren, gepaard met eene verpligtende en beleefde houding (het gevolg van eene goede opvoeding,) en eene onbepaalde inschiklykheid voor den by-

byzonderen smaak van ieder gezelschap. Dit is de waare natuur van dat geen, dat men gemeenlyk vriendlykheid noemt, en zy is by veelen de meest heerschende hoedanigheid. Dikwils is men daardoor bedrogen geweest, en dan heeft men haar den al te edelen eernaam van uitmuntende goedhartigheid gegeven. Door haare schoonschynende uiterlyke vertooning heeft zulk een menigmaal dien eertytel verkregen, die in alle de bedryven zyns huislyken levens een wreede tyran, een twistzoeker, een wraakzuchtige, een grillige en ingebeelde dwaas was. Die mensch integendeel, die eene waare goedhartige geaartheid bezit, en wiens hart uitgestrekt is, om het geluk van alles, wat hem omringt, te vermeerderen, zal somwylen, door gebrek aan genoegzaame waereldkennis, of door eene op zichzelve loflyke ruimhartigheid, kunnen mishaagen. Niet laag genoeg zynde, om altoos zyne gedachten te verlooghenen, zal hy nu en dan eenige hardheden zeggen, die het voorkomen van gemelykheid of onvriendlykheid zullen hebben: in dergelyke gevallen zullen die geenen, die de goedhartigheid van de vriendlykheid niet weeten te onderscheiden, en die dezelven voor zaaken van dezelfde natuur houden, schoon zy in de daad geensins naar elkander gelyken, zich ten onrechte verbeelden, dat dergelyke hardheden uit eene slechte geaartheid voortkoomen. Wil men zich dan daaromtrend niet bedriegen, dan is het volstrekt noodzaaklyk, dat men op deeze onderscheiding wel lette, die u in de daad bewaaren zal, dat gy de schaduw, zo als men zegt, niet voor den man neemt. Zulks is eene onberstelbaare misvatting, die van ontelbaare rampen achtervolgd wordt.

Uit het geen tot hiertoe gezegd is, kunt gy gemaklyk zien, dat het het algemeene oordeel der waereld niet is, waar door de waare geaartheid deezer beminnelyke deugd gekend word. Daar enkele vriendlykheid in 't algemeen voldoende is, om de goedkeuring van het algemeen ten voordeele van dien geenen zelfs te bepaalen, wiens hart volstrekt ledig is van alle tedere en weldaadige aandoeningen, zo kan men met geene zekerheid over de geaartheid van iemand oordeelen, dan door aandachtig te letten op zodanigen van zyne daaden, die gewoonlyk het minst opgemerkt worden, en op zyn gewoonlyke gedrag in zyn huis. Zulke niet vermomd wordende daaden ontdekken den mensch, het zy hy in de groote wereld of in de onbekendheid leeft; en zo kan deeze naauwkeurige kennis van zyn huislyk leven, en zyne minst opgemerkt wordende handelingen, alleen zyne waare geaartheid openleggen. Het beste middel, om zich in dit geval voor bedrog te hoeden, bestaat hierin, dat men zich op geene uiterlyke vertooningen, die al te ligt doen dwaalen, verlaat, maar dat men het zich tot eenen vasten regel maakt, dat men zyn oordeel inricht naar de eenvoudige en grove gevoelens van die geenen, die van den persoon, wiens]

ge-

geaartheid men kennen wil, afhangende; hem op zyne rechte waarde kunnen ſchatten, en die de goede of kwaade uitwerkſelen van die geaartheid, waaraan zy onderworpen zyn, niet alleen zien, maar ter aller uure ondervinden. Ik wil daardoor zeggen, dat, wanneer iemand even zeer geëerbiedigd, geacht en bemind is van alle die geenen, die van hem afhangen en hem dienen, van den rykſten bewooner zyner landgoederen af tot den daggelder toe, van den trotſchen rentmeester tot zynen armſten en laagſten dienaar, die, dankbaar om dat hy maar te werk geſteld word, aan allerlye ſlag van bedienden met onderwerping gehoorzaamt, gy dan met rede moogt beſluiten, dat hy waarlyk die braafheid van character bezit, en die weezentlyke goedhartigheid, die vermaak vind, om over alle rangen van menſchen geluk te verſpreiden. Maar, wanneer hy van zyne bedienden gehaat en veracht word, wanneer zy hem enkel uit vrees, zonder eenige liefde, dienen, (het geen gemaklyk te ontdekken is, hoe hy zich ook in 't openbaar moge gedraagen, hoe gunſtig het algemeene oordeel der waereld ten zynen opzichte ook moge zyn) zo houd u verzekerd, dat zyne geaartheid zodanig is, dat het nooit eenig huislyk geluk zal voortbrengen."

De ſtichtend vermakende Leeraer van Kinderen en Kindervrienden. Gevolgd naer het Hoogduitsch van den Heer SALZMAN. *Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1788. *Behalven de Voorreden 166 bladz. in octavo.*

Men bedoelt, met de uitgave van dit Stukje, den geenen, dien de opvoeding der Jeugd is aanbevolen, in handen te geeven eene verzameling van vertellingen, waarvan ze met oordeel gebruik kunnen maaken, ten nutte der Jeugd; door dezelve te gelyk leerzaam en aangenaam te onderhouden; aan welk oogmerk het over 't geheel zeer wel beantwoordt. Het behelst naamlyk, in eene manier van voorſtellen, die zeer duidelyk en vatbaar is voor Kinderen, eene ſoort van verhaalen, die veele kinderlyke gebreken ontvouwen, met aanwyzing van derzelver natuurlyke nadeelige gevolgen; of zulken, die den Kinderen ten klaarſte onder 't oog brengen, hoe hunne Ouders het ten uiterſte wel met hun meenen, in veele zodanige gevallen, wanneer hun het gedrag der Ouderen ten hunnen opzigte zeer tegen de borst ſtaat, waarvan ze menigwerf, na verloop van minder of meerder tyds, zelven de doorſlaandſte bewyzen ondervinden.

✲

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte uitbreidingen, en opheldérende aenmerkingen, verklaerd; door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. et Ph. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch., aan het Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Zestiende en Zeventiende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *Behalven de voorafgaende Inleidingen,* 1022 *bladz. in gr. octavo.*

In deze twee Stukken worden, benevens het Boek van *Daniel*, de twaelf laetste Prophetische Boeken, gewoonlyk, om derzelver kleinheid, in vergelyking met de voorigen, de Boeken der kleine Propheten genoemd, afgehandeld, en dus voltrekt de Hoogleeraer hier mede zynen Bybelarbeid, zo veel de Boeken des Ouden Testaments betreft: die, daer hy steeds in dezelfde werkzaemheid is voortgevaren, en niets verzuimd heeft, om het zyne ter opheldering by te brengen, veelshands zyne nuttigheid kan hebben. —— Zie hier, om 'er nog ene byzonderheid uit mede te deelen, zyne opmerkingen, wegens het wonderdadige geval met Jona, Hoofdst. I. 17. vergel. met II. 10.

Het geschiedverhael H. I. 17. geeft natuurlyk aenleiding tot drie vragen: welk een visch is het geweest, die Jona heeft ingeslokt? Is de Propheet levend of dood, in het ingewand van den visch, geweest? Was dit wonderwerk der Godlyke wysheid betamende?

I. Rakende het eerste, tekent hy aen, dat het woord κητος, Matth. XII. 40. een *walvisch* vertolkt, ons niet bepaelt tot een walvisch, maer ook gebruikt wordt van allerhande groote zeegedrochten; hoedanigen de zee wel oplevert, die groot genoeg zyn, om een geheelen mensch in te slokken; waertoe de walvisch zeker te eng van

keel is; des men dan nog eer om een Cachelot zoude denken, die ene zeer wyde keel heeft.

II. Met betrekking tot het tweede is hy van oordeel, dat Jona verdronken, en, toen hy dood was, door den grooten visch, ingezwolgen zy; waerop hy, ten derden dage, door God opgewekt, en van den visch, op het drooge, uitgespoogen wierd.

Hier toe leid hem de beschouwing van Jona, als een voorbeeld van Christus, in zyne opstanding, volgens Matth. XII. 40. als zynde hy hier van, in dit geval, een levendiger voorbeeld, dan, wanneer hy, volgens de andere onderstelling, levend, in de ingewanden van den visch, gebleven zy. In het laetste geval is de afbeelding niet dan zeer gebrekkig: maer is Jona verdronken, dood door den visch ingeslokt, en door een wonderwerk opgewekt, dan is hy, in alles, een zeer volledig voorbeeld van Christus geweest, in deszelfs dood, begraving en opstanding.

Daerby komt, gelyk ons de Hoogleeraer, ter dezer plaetze, niet ten onregte herinnert, dat de wonderwerken niet, zonder noodzake, vermenigvuldigd moeten worden.

„ Maer, zegt hy, volgens ons begrip, heeft 'er, in het gehele geval van JONA, maer één eenig wonderwerk plaets gehad. Het was zeer natuurlijk, dat JONA, in zee geworpen, verdronken, en, door eenen groten visch, ingeslokt zij. 'Er was maer één enig wonder nodig, om den doden JONA op te wekken. —— Volgens het gewone begrip ondertusschen, dat JONA door den visch levendig ingezwolgen, en, in zijne ingewanden, levendig gebleven zij, was 'er eene aeneenschakeling van geduurige wonderen nodig, om den Propheet, niet alleen in de diepte der zee, maer ook binnen de ingewanden van den visch, bij het leven te bewaren. Hier toe was, elken oogenblik, een nieuw en herhaeld wonder nodig.

„ Wijders beroepen wij ons op den inhoud van het danklied, Kap. II. Dit danklied heeft de Propheet uitgesproken, na dat hij, door den visch, op het droge, was uitgespogen. —— Hiertoe leidt ons de geheele inhoud. Verscheidene uitdrukkingen slaen op den voorledenen tijd. De betuigingen van verhoring, verlossing en dankbaerheid, kan de Propheet niet hebben uitgeboezemd, voor dat hij, uit de ingewanden van den visch, verlost was. —— Uit den inhoud nu van dit danklied, blijkt

blijkt het duidelijk, dat JONA niet levendig, in den visch, verkeerd hebbe, maer in het water geſmoord zij, eer hij door den visch werd ingezwolgen. Hij ſpreekt geen enkel woord van zijne overdenkingen en benauwdheden, in de ingewanden van den visch, maer alleen van de benauwdheden en doodsangſten, met welke hij in de diepte der zee worſtelde, Kap. II. 3, 5, 6. De woorden van den Propheet, tot den HEER, Kap. II. 6. *gij hebt mijn leven uit het verderv opgevoerd*, beteekenen zeer natuurlijk: Gij hebt mij uit den ſtaet des doods opgewekt.

„ Drie bedenkingen zijn 'er evenwel, tegen ons begrip, welke vrij wat ſchijn hebben.

1. „ De eerſte is, dat JONA, tot den HEER zijnen God, *gebeden hebbe, uit des visſchen ingewanden*, Kap. II. 1, hij moet derhalven, zegt men, in het ingewand van den visch, geleefd hebben —— Dan dit gebed moet beſchouwd worden, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, als een danklied, het welk JONA heeft uitgeſproken, na dat hij, ten derden dage opgewekt zijnde, door den visch was uitgeſpogen. Dit leert ons, gelijk wij reeds gezegd hebben, de gantſche inhoud van dat gebed. Ook is het zeer onwaerſchijnlijk, dat JONA, wanneer hij levendig verkeerd had, in de ingewanden van dien visch, in dien benauwden kerker, een welgeregeld gebed zou hebben kunnen uitſpreken. —— Wij vertalen daerom de woorden van Kap. II. 1. JONA *bad tot den* HEER *zijnen God*, BUITEN *het ingewand van den visch*, na dat hij namelijk daer uit verlost was. Op dezen grond nemen wij ook de woorden van Kap. II. 10, in den meer dan volmaekten tijd: *De* HEER *nu* HAD *geſproken, tot den visch, en hij* HAD JONA *uitgeſpouwd, op het droge.*

2. „ Door deze laetſte aenmerking vervalt ook aenſtonds de tweede bedenking, dat dit gebed Kap. II. in orde van tijd geplaetst worde, voor het verhael van JONAS verlosſing, Kap. II. 10.

3. „ De derde bedenking ontleent men, uit Kap. II. 2. JONA zeide: *ik riep uit mijne benauwdheid tot den* HEER, *en hij antwoordde mij: uit den buik des grafs ſchreide ik, en gij hoorde mijne ſtem.* Het een en ander, zegt men, heeft niet kunnen geſchieden, wanneer JONA verdronken is, en dood in den buik van den visch verkeerd heeft. —— Wij antwoorden, dat JONA hier eene beſchrijving geve, van zijne benauwdheden, toen hij, in de diepte, met de angſten van den dood, worſtelde, eer hij door

den visch werd ingezwolgen. Toen had hij zekerlijk eene zeer grote *benauwdheid*. Door den *buik des gravs* bedoelt hij de diepte der zee. *De* HEER *antwoordde hem*, dat is, onzes erachtens, de HEER verzekerde hem, door eene verborgene inſpraek, van zijne aenſtaende opwekking.

III. „ Op de laetſte vrage, was dit wonderwerk der Godlijke wijsheid betamende? kan men gegrond een bevestigend antwoord geven; nadien 'er wijze en gewichtige redenen voor dit wonderwerk waren, zodat het zelve alleszins Gode betamelijk zij.

„ De alleen wijze God heeft het zo beſchikt, dat de dode JONA, tot aen den derden dag, in den buik van den visch, was opgeſloten, op dat dusdoende het driedaegſche verblijv van CHRISTUS, in het grav, eigenaertig zou worden afgebeeld. —— Het wonderwerk der opwekking van JONA, zo dat hij, door den visch, levendig op het droge wierd uitgeſpogen, had zeer gewichtige einden, deels ten aenzien van den Propheet zelven, deels met opzicht op de ſchepelingen, deels met betrekking tot de inwoneren van Ninive.

1. „ De Propheet zelvs werd dus doende krachtdadig bemoedigd, tegen de zwarigheden, met welke zijn gezantſchap gepaerd ging, en tegen de vrees van vervolging en mishandeling, welke hij, uit hoofde zijner boetprediking, van de Niniviten te duchten had.

2. „ De ſcheepslieden konden, uit het zonderlinge verſchijnſel, dat de zee terſtond bedaerde, zo dra JONA was overboord geworpen, onbetwistbaer leren, dat de God van Israël, welken JONA hun had bekend gemaekt, de Beſtuurer van het gantsch Heelal zij.

3. „ Voor de Niniviten was dit wonderwerk een overtuigend bewijs, voor de Godlijke zending van JONA. Het kan zijn, dat eenige van de ſchepelingen, nu onderricht omtrent den Godlijken last, met welken JONA naer Ninive gezonden was, derwaerds gereisd en getuigenis gegeven hebben, van het gene zij, omtrent den Propheet, verricht hadden. Hoe het zij, dit wonderwerk is zekerlijk, op de eene of andere wijs, aen de Niniviten bekend geworden, gelijk de Heer JESUS duidelijk te kennen geeft, wanneer hij zegt, dat JONA den Niniviten tot een teeken gegeven zij. Matth. XII. Luc. XI."

Wat de plaets aengaet, daer de visch, volgens Kap. II. 10, JONA uitgeſpogen heeft, 't was zekerlyk niet te Ni-

Ninive, 't welk niet aen de Middellandſche zee, maer aen den Tigris lag. Veeleer heeft men, gelyk de Hoogleeraer gist, hier te denken aen ene kust van de Middellandſche zee, en mogelyk wel niet verre van Joppe, daer hij te ſcheep gegaen was, of verder, het zy aen den Phæniciſchen, Tyriſchen of Ciliciſchen oever: alwaer men, twee uuren noordwaerts van Alexandrette, de rots vertoont, alwaer de visch geſtrand zou zyn.

Leerredenen van den Heer J. B. BOSSUET, *in zyn leven Biſſchop van Meaux, Raadsheer des Konings in zyne Raadsvergaderingen en Ordinaris in zynen Staatsraad, enz. enz. Drie Deelen. Uit het Fransch vertaalt: het eerſte door een Genootſchap Godgeleerden, en de twee laatſten door den Eerwaarden Heer* R. BRODWER, *Roomsch Priester en Pastoor tot Noorden. Te Amſterdam, by* F. J. van Tetroode. 1788. *In octavo.*

By de afgifte van het eerſte Deel dezer Leerredenen, in het jaer 1783, hebben wy van dezelven gewag gemaekt, als zeer wel ingericht ter bevorderinge van de Godzaligheid (*), waer toe de Biſſchop ook alle de uiterlyke plegtigheden en gebruiken der Kerke, als buiten dit inzicht van gene wezenlyke waerde, ten ernſtigſte aengewend wil hebben. Zyn gemoedlyke en vuurige aendrang hiertoe maekt, dat ook deze twee latere Deelen, even als het voorige, met ene verſtandelyke opwekkende ſtichting doorbladerd en overwogen kunnen worden. De hoofdonderwerpen, hierin behandeld, zyn de volgende: *Jezus Christus, als een voorwerp van Ergernis. De Godlijke oorſprong van den Godsdienst. De ontvangenis der Heilige Maegd, en 't gebruik dezer Leere.* — Ter dier gelegenheid kant zich de Biſſchop ook wel byzonder, tegen het ſchandelyke misbruik, dat men maer al te veel van het aenroepen der Heiligen in 't algemeen, en van Maria in 't byzonder, met enige daertoe behoorende plegtigheden maekt, waer van wy onzen Lezeren een ſtael zullen mededeelen, om hun de denkwyze van den Biſſchop deswegens enigzins te doen opmerken.

Vol-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 320.

Volgens zyn Leertrant heeft men, gelyk wy maer *éénen God* hebben, zo ook maer *éénen algemeenen Middelaar te erkennen, die ons door zyn bloed verlost heeft:* en uit dien hoofde moet God in Jezus Christus het begin en 't einde van den Eerdienst zyn, dien men aen de H. Maegd en de Heiligen bewyst; en men moet hun voorbeeld navolgen, om hun te behagen, en hunne beſcherming te genieten. Dan, deze denkbeelden verliezen velen geheel uit het oog: men bid de Heiligen niet zo zeer om onderſtand, tegen alle zonden en ongeregeldheden, als wel om hunne hulp in de bezorging van waereldſche belangen; ja, vleeschgezinde menſchen bedenken deswegens ene list, waerover zich de Bisſchop vol vuurs dus uitlaet:

„ Geen hoop hebbende, God in hunne belangens over te haalen, meenen zy de heilige Maagd en de Gelukzaligen gemakkelyker te kunnen beweegen, en in hunne begeertens te doen toeſtemmen, door vleitaal en loftuitingen, of met hun door herhaalde gebeden lastig te vallen. Denkt niet dat ik by vergrooting ſpreek: wy handelen met de Heiligen, als waren zy onze gelyken, die wy ons laaten voorſtaan gemakkelyk te kunnen overhaalen door eenige ſtipte gebeden, en door een vlytig eerbewys; en wy merken niet aan dat het gelukzalige menſchen zyn, die, gelyk DAVID zegt: (*) „ ingegaan zyn in de kragtdadigheden des HEEREN:" dat is, in de belangens zyner Heerlykheid, in de neigingen zyner regtvaardigheid en ieverzugt tegen de zondaaren, zo wel als in die zyner goedheid en barmhartigheid.

„ Zullen dan, o GOD! d'ondankbaare menſchen uwe goddelyke weldaaden altyd misbruiken, zullen zy dan altoos zo verblind zyn, van hunne kwaalen door de hulpmiddelen zelve te verërgeren? Welke is immers die Godsvrugt tot de heilige Maagd, die men de Christenen ziet beoeffenen? Zy ſchryven zig wetten voor en volgen ze na; zy leggen zig verpligtingen op, en volbrengen ze met naauwkeurigheid. Ondertuſſchen verägten zy die, die God hun oplegd, en overtreeden zonder ſchroom de heiligſte zyner wetten; waardig inderdaad dier vreeſelyke vloek, die God door zynen Profeet uitſpreekt: „ Wee u, uw eigen wil word in uwe vastendagen gevonden." Daarom zegt de HEER: „ Ik heb een afkeer van het reuk-

(*) Pſ. LXX. 16.

renkwerk. Myne ziel haat... uwe hoogtyden... het valt my lastig dat ik ze verdraage." *Laboravi Justinens.* (*) En inderdaad welk een Godsdienst! Wy meenen alles voor de heilige Maagd gedaan te hebben, wanneer wy haare heerlykheid verheven hebben boven alle Chooren der Engelen, en haare heiligheid tot het ogenblik haarer Ontfangenis. Ik prys uw iever, myne Broeders, en ik weet dat haar waardigheid alle uwe begrippen zeer overtreft. Maar, indien de Erffmet u zo affchuwelyk is, dat gy dezelve in de heilige Maagd niet kunt dulden, waarom beſtryd gy niet in uzelve de gierigheid, de eerzucht, de wellust, die 'er droevige overblyfzels van zyn? De eene is ongerust, om dat hy zyn Rooſenkrans en andere geregelde gebeden niet volbragt heeft: de andere is angstig, wanneer eenige *Ave Marias* ontbreeken. Ik misprys het niet, verre zy 't van my, my behaagd, in de oeffening der Godvrugt, eene godsdienſtige naauwkeurigheid. Maar, wie zoude het niet ondraagelyk vinden, dat geen van beide zwaarigheid maakt, dagelyks eenige der goddelyke geboden te overtreden, en zonder ſchroom de heiligſte pligten des Christendoms te verwaarloozen? Elendig bedrog, waarmede de vyand van 't menſchelyk geſlagt ons verblind! Het beginzel van Godsdienst, te diep in 's menſchen hert geprent, niet kunnende uitrukken, maakt hy van het zelve, niet eene waare oeffening, maar een gevaarlyk tydverdryf, op dat wy, door dien ſchyn bedrogen, zouden meenen, door eenige geringe naauwkeurigheden, aan de wezenlykſte pligten van den Godsdienst te hebben voldaan. Houd op Christenen, u te laaten misleiden. Stierd uwe gebeden tot de H. Maagd, ik moedig 'er u toe aan. Zy zal u verſterken in de bekooringen, zy zal de zuiverheid, zo nodig, u verwerven; zy zal de bruiloftswyn voor u verkrygen, dat is, of de liefde in al uw gedrag, of een nodigen moed in uwe neêrſlagtigheden. Maar hoort wat zy op de bruiloft van Cana zegt tot de gene voor wie zy gebeden heeft: „ Al wat hy u zeggen zal, doet het." *Quodcumque dixerit vobis facite.* (†) Ik heb voor u geſproken, ik heb voor u gebeden; maar doet het geen hy u zeggen zal: het is op deeze voorwaarde dat gy de wonderbaare uitwerkingen myner gebeden zult ondervinden. Ik zeg u dan,

(*) Jeſ. LVIII. 3. I. 13. 14. (†) Joan. II. 5.

dan, myne Broeders, hoopt alles van MARIA; indien gy een vast voorneemen hebt alles te doen, wat JESUS u zal gebieden, en dit is het middel, dat zy zelve u voorſchryft."

De verdere Leerredenen, in het tweede Deel, gaan over de *noodzaaklykheid der Boetvaardigheid*, *de waare bekeering*, en hebben ten onderwerp de geheimenis *der geboorte van onzen Zaligmaker:* waarop in het derde Deel een vyftal van Leerredenen volgt over de geheimenis *der beſnydenisſe onzes Zaligmakers*, en verder ene Leerreden *op de heilige Kindsheid van onzen Verloſſer*, en ene over de *kenmerken der twee Verbonden van* MOSES *en* CHRISTUS. In de volgende Leerredenen handelt de Biſchop inzonderheid, over de *Boetvaardigheid en Communie;* de *vermenging van het goede en kwaade*, mitsgaders de *afzondering der Rechtvaardige van de Godloose;* de *waardigheid der Armen in de Kerk*, *en den plicht der Ryken te hunwaards;* de *nuttigheid van het Lyden*, de *voordeelen der Godlyke Wetten*, en laatstlyk de *Boetvaardigheid*; welke hy, by gelegenheid der vieringe van een Jubelfeest, ten ſterkſte aandringt, uit de overweging van de aanhoudendheid der Godlyke Genade, die echter op ene halſtarrige verſmading ten einde ſtaat te loopen; het welk hy onder anderen in dezer voege uitdrukt: „ Het is reeds lang dat gy „ met God twist, wie van beide het zal winnen, gy niet „ zondigen, of hy niet vergeeven; uwe boosheid beſtryd „ zyne goedheid; eindelyk zal hy u de overwinning laa„ ten. O ſchriklyke en doodlyke overwinning! Waar „ door wy, zyne barmhartigheid ten einde gebragt heb„ bende, onvermydelyk in de handen van zyne geſtren„ ge Rechtvaardigheid zullen vallen."

Tweetal Leerredenen door F. SERRURIER, *Predikant te Amſteldam. Te Amſteldam, by* J. Wesſing Wz. *en* D. *en* J. Tol, 1788. *In gr.* 8vo, 152 *bladz.*

De eerſte dezer Leerredenen heeft zyn Eerwaerde uitgeſproken, by zyne intrede als Leeraer in de Gemeente te Amſterdam, wanneer hy, naer aenleiding der overweginge der predikinge van Philippus te Samaria, volgens Hand. VIII. 5, zich inzonderheid bepaelde tot het ontvouwen van het voorname werk eens Dienaers van het Eu-

Euangelium, om naemlyk Christus te prediken; en de wyze op welke hy zulks behoort te verrichten. — In de tweede viert hy de vreugderyke gedachtenis van zynen vyf-en-twintigjarigen dienst in deze Gemeente; by welke gelegenheid hy aenvanglyk doet zien, hoe Paulus, naer luid van 1 Cor. VI. 11-13, de Corinthers trachtte te overreden van zyne ongeveinsde toegenegenheid en blakende zucht tot hunnen welſtand, en 't 'er op toelei, om, in wederkeerige vergelding, hunne genegenheid tot zich uit te lokken en te vermeerderen. Op de overdenking hiervan laet zyn Eerwaerde gepast volgen ene beſchouwing der gezindheid, welke tusſchen Leeraers en Gemeenten plaets behoort te hebben, zal het wel gaen, en zullen hunne wederzydſche belangen bevorderd worden: waertoe wederzydſche liefde en den Leeraer en de Gemeente moet bezielen. ——— En van deze met oordeel behandelde onderwerpen maekt de Eerwaerde *Serrurier* telkens een geſchikt en leerzaem gebruik, met betrekking tot zyne byzondere omſtandigheden.

Leerreden over Joan. V. 35. *Ter gedachtenis van wijlenden Wel Eerw. zeer gel. Heere* LOUIS SERRURIER, *Predikant te Arnhem, door deszelfs Vriend en Ambtgenoot,* AHASUERUS VAN DEN BERG. *Te Arnhem, by* J. Nyhoff *en* W. Troost, 1789. *Behalven de Opdragt enz.* 58 *bladz. in gr.* 8vo.

Het getuigenis door *Jezus* van *Joannes den Dooper* gegeven, mitsgaders zyn oordeel over het gedrag der Joden, omtrent dien uitmuntenden Leeraer, en deszelfs leer, *Hy was eene brandende en lichtende kaerze, en gy hebt ulieden voor eenen korten tyd in zyn licht willen verheugen,* word in deze Leerreden op ene beknopte wyze voldoende ontvouwd. En de Eerwaerde *van den Berg* bedient 'er zich eigenaertig van als ene toeleiding tot eene gedachtenisreden van zynen Vriend en Ambtgenoot *L. Serrurier;* welke in den bloei zyns levens, in den ouderdom van ruim 34 jaren, na ſlegts ongeveer zeven jaren zyn dienstwerk als Leeraer in de Arnhemſche gemeente waergenomen te hebben, het tydlyke met het eeuwige verwiſſelde. Het character van dezen overleden Leeraer, die den roem van geleerd, deugdzaem en alleszins volyverig

in zynen arbeid geweest te zyn, weggedragen heeft, word hier op ene treffende wyze, zonder opgeſmukte vleitael, met ene natuurlyke ongedwongen voordragt, treffend geſchetst; en 't overige der Leerreden behelst een wel ingericht voorſtel ter onderzoekinge van 't gebruik, 't welk de Gemeente van zynen dienst gemaekt heeft; met ene opbeurende troostreden voor hun, die zich over het verlies van dezen hunnen hooggeagten en geliefden Leeraer beklagen. —— Behalven de Opdracht dezer Leerreden aen 's Mans Weduwe, in welke de Eerwaerde *van den Berg* haer troostryk aenmoedigt tot een aenhoudend gelaten gedrag, is 'er nog bygevoegd ene aenſpraek van den door 's Mans dood verrasten en ſterk aengedanen *E. M. Post* aen deze zyne Vriendin; welke hy, in haren toeſtand, dien hy met een medelydend gevoel afmaelt, terwyl hy het voortreflyke van zynen overleden Vriend nadruklyk opmerkt, door zyne troosttael tracht op te beuren, om, te midden harer droefheid, haer zelve en haer kroost Gode aen te bevelen, en onwankelbaer op hem te vertrouwen. „ Mij zal," zegt hy ten beſluite, „ Mij zal zijne ge„ dachtenis eeuwig dierbaar zijn. Nog dikwijls zal ik „ mij zijn gelaat, zijnen geest, voor mijne ziel herroe„ pen, zijnen ijver, zijne bedrijven nadenken; —— wee„ moedig de plaats aanzien die hij ledig liet, en ſtaren „ op het graf daar hij rust, —— daar zijn zwak, zijn „ vernederd lichaam gezaaid is tot onſterfelijkheid en „ kragt. —— En meer nog zal ik mij een zijner laat„ ſte leſſen gedurig herinneren: en —— tellen mijne da„ gen. —— Dit deed hij, en een vroege dood verraste „ hem niet."

De Godsdienſtige. Te Leyden by A. *en* J. Honkoop, 1788. *In gr.* 8*vo.* 141 *bladz.*

Ene verzameling van Godvruchtige overdenkingen, die ten onderwerp hebben, de *Natuur*, de *Waereld*, den *Dag des Heeren* en het *Zelfs-Onderzoek*, welken met ene opwekkende ſtichting gelezen, en met vrucht ter daedlyke betrachtinge werkſtellig gemaekt kunnen worden: waer van de volgende beſpiegelingen, rakende de onzekerheid van ons leven, in dezen ter proeve kunnen ſtrekken.

„ Steunt toch niet op uw leven, daar het zo vol onze-

zekerheid is. —— Men ſpreekt van toekomende dagen, wat zegge ik! van weeken, maanden en jaaren; en ach! wie verzekert ons dat het volgende oogenblik niet het laatſte onzer ademhaaling zijn zal? —— Wij draagen glad ijs in onze handen, 't welk, hoe vaster het gehouden wordt, hoe eer het begint te ſmelten. —— En wat toch zijn de ſteunpijlaaren van ons leven? Zijn deeze Gezondheid? Friſſche Jeugd of Sterkte? —— Ach! wat is Gezondheid? Zij is eene ligt verwelkbaare Bloem (*a*): zij is eene ontſtooke toorts, die, bij iedere beweeging van de lucht, kan uitgebluscht worden. En wat is Sterkte? —— Wat anders dan een teedere bloeſem, welke menigmaal verwelkt in het volſte van zijn ſchoonheid — dikwijls verzengd of verdroogd, eer hij nog afvalt. —— Het Leven is een droom! —— Den langstleevenden, ja eeuwen achter een geleefd hebbenden ſterveling, kwam het als zo veel oogenblikken voor. —— 't Is een Waterbel, die ongevoelig verdwijnt. —— 't Vliegt ſneller als een ſnelvliegende Arend, tuk op roof. —— 't Gaat door als een Weeversſpoel (*b*). Voorbij als een ſchaduwe (*c*). „ Wij bewoonen" (zegt een ſchrandere Oosterling) „ leeme huizen, welker grondſlag in het ſtof is" (*d*). „ Wij worden verbrijzeld door de motten (*e*), van den „ morgen tot den avond worden wij verbrijzeld." —— Zonder dat men 'er acht op geeft vergaan onze dagen (*f*). —— De Mensch, hoe vast hij ſtaat, is niets! —— Het is maar een ſtip, 't welk wij leeven, ja nog minder dan een ſtip (*g*)! Hoe gezwind draait de Weeversſpoel, die ons doodkleed weeft! —— Wij weeten niet, hoe ras ons eene ziekte kan overvallen —— eene verdrietelijke ſmarte ons folteren, en beide kunnen zij ſnellijk uitloopen op onze eindelijke ontſlooping. —— Wij wandelen, o ontroerende gedachte! wij wandelen aan den oever van Dood, Opſtanding en Oordeel! —— Och gingen wij, als wijze Maagden, met onze lendenen opgeſchort, met onze lampen voorzien en ontſtooken, in een ſtaat van geduurige bereidwilligheid, wachtende op de komst des hemelſchen Bruidegoms ——! Maar zijt gij, gelijk deeze Maagden, op uwe hoede, tegen dat geducht aannaderend tijdſtip? —— Bekommert gij uzelven om alles tegen

(*a*) *Job* XIV. 2. *Pſ.* CIII. 15. (*b*) *Job* VII. 6.
(*c*) 1 *Chron.* XXIX. 15 (*d*) *Job* IV. 19 (*e*) *Job* XIII. 28.
(*f*) *Pſ.* XC. 9. (*g*) Dit is in navolging van *Seneca*.

gen zijne komst in gereedheid te brengen? —— o Neen! —— Een Ojevaar aan den Hemel weet zijn gezetten tijd: een Tortelduive, een Kraan en Zwaluwe neemen den tijd hunner aankomſte waar (*h*): de jongskens van deeze Vogelen beſeffen zelfs de volſtrekte noodzaakelijkheid om het land van hunne geboorte te verlaaten, en zich op reis te begeeven, om zachter Gewesten op te zoeken. —— De Mieren hebben geen Geleider of Overſten —— geen Opzichter of Ambtman — geen Gebieder of Heerſcher, en nogthans bereiden zij hun brood in den Zomer, en vergaderen haare ſpijze in den Oogst (*i*). Maar gij hebt deeze allen, en echter verwaarloost gij den tijd der bezoekinge! —— Gij hebt het nooit dwaalend woord van god, om u te geleiden! —— Zijn altijd waakend Oog om op u te zien! —— Zijn hoog bevel tot uwe beſtuuring en opwekking! —— en, ondanks dit alles, bezielt u een onvergeeflijke onverſchilligheid, daar alle mogelijke vlijt, ter uwer behoudenisſe, volſtrekt moest aangewend worden.

Wordt uw geheugen wakker door deeze erinneringen? Scherpt uw Geweten zijnen prikkel? —— ô! Al te lang hebt gij uwen rug gekeerd naar de hemelſche Landſtreeken, en van de Gewesten der eindelooze Gelukzaligheid uwe treeden verwijderd! —— Bepaal u niet langer aan het Tijdelijke! —— Waardeer de Waereld als een enkele Stip, bij het Rijk der Eeuwigheid, en verhef u tot de Bron en Oorſprong aller Wezens! —— Buig u ootmoedig voor zijne aanbidlijke Goedheid! —— Open uw mond, al is het met afgebroken ſnikken, en ſmeek: „ Al„ vermogende God! weerhoud mij van het naarjagen der „ ſchaduwen en ſchimmen! —— Doe mij, ô Volzalige! „ u alleen aankleeven! Leer mij, door uwe genade, den „ weg bewandelen, naar het Koningrijk van Immanuël, „ den Zoon van uwe liefde! —— Mogten, na maate „ mijner aannadering, deszelfs ſchatten zich openen voor „ mijn gezicht! —— Alle deszelfs heerlijkheden ſchitte„ ren in mijne oogen! —— mogten mij eenige geuren „ toewaasſemen van de allerliefelijkſte vreugdebergen en „ hemelſche ſtranden! —— Maar vooral, ô gij eeu„ wige Geest! beadem mijne ziel, door uwe overtuigende „ en vertroostende invloeden! —— Houdt nooit op in „ mijne zeilen te blaazen, en mijnen voordgang ſpoed te „ gee-

(*h*) *Jer.* VIII. 7. (*i*) *Spr.* VI 7, 8.

„ geeven, tot 'dat ik aankoome, in het zalige Gewest,
„ en den Koning, den Koning van genade en heerlijkheid,
„ in alle zijne onuitſpreekelijke Schoonheid, aanſchouwen
„ mag!" (*k*)

„ Uwe hoope zij geduurig op den leevendigen God, die u alle dingen rijklijk verleent om te genieten, en legt u zelven, tot eenen ſchat, een goed fondament, tegen het toekomende, op dat gij het eeuwig leven verkrijgen moogt (*l*)! De jonge Leeuwen, rijke en magtige menſchen lijden armoede; maar die den Heere vreezen hebben geen gebrek aan eenig goed! God, de Algenoegzaame, ſchenkt hen niet maar alleen het noodige, die genade, waardoor het harte verſterkt wordt (*m*); maar ook het overvloedige, waardoor de ziel als met ſmeer en vettigheid verzadigd wordt, en haare Schatkamers vervuld worden, met duurachtig goed en gerechtigheid (*n*)!

„ ô Dierbaare Zaligheid! Welk eene blijmoedigheid bezielt mij! —— Welk een verrukkend vooruitgezicht! —— Welk een rijk Erfdeel! ——— Laat de Aarde vergaan; laaten vlammende hemelbollen nedervallen, en deeze Waereld verwoesten; opgetoogen verheft de Ziel en beurt zich op uit de Wrakken; juichende beſchouwt zij haar gewin in die verwoesting; ja ontvliegt haaren Kerker; wordt op Engelen wieken ten Hemel gedragen, en verkrijgt het einde des Geloofs, de Zaligheid! Wiens nieren verlangen niet in zijnen ſchoot? —— Wie wenscht niet, en zegt: mijne ziele ſterve den dood van zoo eenen? —— ô Dood! zou ik geen vreugd gevoelen, door aan u te denken? ô ja! ——— wij vallen; maar ſtaan wederom op! Wij ontſpringen onze kluisters, en vestigen ons in die Waereld, waar het bloeijende Eden voor onze oogen verwelkt! —— De Dood ſchenkt ons meerder dan in Eden verlooren werdt! ——— Ach! wanneer zal ik geheel aan de IJdelheid, de Ellende en den Dood ſterven? —— Wanneer zal ik voor eeuwig leeven? ——— Want die den wille Gods doet blijft, en zijne verlustigingen blijven tot in de eeuwigheid (*o*)!

Leeft

(*k*) *Jeſ.* XXXIII. 17. (*l*) 1 *Tim.* VI. 17——19.
(*m*) *Heb.* XIII. 9. (*n*) *Pſ.* LXIII. 6. *Spr.* VIII. 18——21.
(*o*) 1 *Joh.* II. 17.

Leeft hier zoo, als ge zult verlangen,
Geleefd te hebben, als ge ſterft.
De goed'ren, die gij hier verwerft,
't Geſchenk van 's menſchen hand ontvangen,
Niers, dat u ſtervend vreugde biedt;
Die goed'ren zijn uw goed'ren niet (*)."

(*) *Daaglijkſche verkeering met God.* II D. pag. 174.

Handelingen van het Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus. *XIIIde Deel, 2de Stuk. Te Amſterdam, by* P. Conradi. 1788. *In gr. 8vo.* 491 *bladz.*

De twee Verhandelingen, in dit Boekdeel voorkomende, zyn op denzelfden leest geſchoeid als de twee voorgaande, over het zelfde onderwerp. (*) De Verhandeling van den Heer TERNE komt ons voor met oordeel en practiſche kennis geſchreven te zyn, terwyl de Heer FOLKERSMA, in zyne Verhandeling, met weinig oordeel en met eene verveelende wydloopigheid, alles byéén geſlansd heeft, wat hem maar eenigzins in zyn kraam ſcheen te pas te komen. Hiervan zouden wy een menigte bewyzen kunnen bybrengen; dan wy oordeelen zulks onnoodig, en verwyzen den verſtandigen Leezer ſlegts tot de *eerſte Afdeeling*, welke honderd- en zeventig bladzyden beſlaat, en welke niets behelst, dan eene nuttelooze optelling van die zelfſtandigheden, die tot de keuken en kelder behooren, en die in alle *Materiae Medicae* te vinden zyn, en waar onder veele, die men thans op goede gronden verworpen heeft. —— Het Genootſchap houde het ons ten goede, wanneer wy van oordeel zyn, dat deeze laatſte Verhandeling, zonder eenig nadeel, wel ongedrukt had kunnen blyven. —— Ten minſten wy zouden niet zo gereedelyk met het Genootſchap durven beweeren, dat dezelve doorwrocht zy, en dat 'er eenige belangryke Waarneemingen in voorkomen.

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. I St. bl. 336.

Re-

Rekenkundig Mengelwerk, door MARTEN JELLEN ZUIDHOF, *Correspondeerend Lid van de Mathematiſche Genootſchappen te Hamburg en Amſterdam; Leermeester in de Wiskunde, Muzyk en Hoogduitſche Taal te Groningen. Te Groningen, by* L. Huyſingh. 1789. *In gr.* 8*vo.* 112 *bladz.*

Dit *Mengelwerk* bevat 1) eenige voorbeelden van *Examens* voor Schoolmeesters, 2) eenige uitgelezene Voorſtellen, 3) de *Juliaanſche Periode*, en 4) nog eenige voorſtellen tot oefening: wordende vooràfgegaan door eene *voòrrede*, en eene *lyst* van alle de thans in leven zynde Leden van het *Hamburger Genootſchap der Mathematiſche Wetenſchappen:* welke laatſte den lezer weinig nut aanbrengt, om dat veele dier leden hem onbekend zyn, doch wier mededeeling den Autheur echter, door de wetten van dat Genootſchap, geboden is.

Het was geenzins het oogmerk van den Autheur, om, ten opzichte van het *eerſte* gedeelte dezes Werks, eene juiste bepaaling van het *Examen* eens School- of Rekenmeesters te maaken: neen, hy wilde alleen onkundige *Examinatoren*, of Gemeenten, die dit werk moeten verrichten, eenige handleiding geeven, om dit op eene geſchikte wyze te doen. Doch, of het opgeeven van een tamelyk getal Voorſtellen; en daar onder zulke Voorſtellen, die, hoe nuttig en gepast zy ook den kundigen ſchynen, zodanige Examinatoren echter als wonderen moeten voorkomen, vooràl, wanneer zy algebraïsch zyn: of zulk eene opgave, zeggen wy, voor foortgelyke onkundigen eene *handleiding* moge heeten, kunnen wy nog niet gelooven; nadien ze, ondanks dezelve, over de kunst nog niet anders kunnen oordeelen, dan als de blinden over de kleuren.

Wat de uitgelezen Voorſtellen aanbelangt, deze zyn meest van M. WILKENS, H. FRIESENBORG, en andere Oostfrieſche Autheuren, ontleend, en worden in dit *Mengelwerk* voornamenlyk medegedeeld, 1) om hen te *Emden* eene nagedachtnis te ſtichten, nadien hunne Werken uitverkogt en byna in vergetelheid ſchynen te zyn; 2) om ze uit de oude Oostfrieſche taal, met verbetering van eenige feilen en de bygevoegde Antwoorden, in het Nederduitsch te hebben; en ten 3) daar door in ons Vader-

land

land meer bekend te doen worden, en ten 4) aldaar tot *Modellen* der oudheid te verſtrekken om in de nieuwe Voorſtellen, aan den eenen kant, het overtollige der ouden te leeren myden; en aan den anderen kant, ook niet al te zeer tot het werkeloze over te ſlaan. Welke laatſte eigenſchap, men zeker niet al te veel moet bezitten, om het volgend voorſtel, en anderen van dien aart, uit te werken.

„ Iemand begeert te weeten, wanneer het *Paſchen* zyn zal, in den Jaare, als de *Zonnecirkel*, van *Chriſtus* geboorte af, *radix Tetradecakismyriochiliodyacoſioenneacontagonalis* uit 233549122 maal omgeloopen heeft; en de *Zonnecirkel* juist de ſom der beide waare *hecatonigonaal*-wortelen uit $x^5. - 9x^4. + 7x^3. + 11x^2. - 56x - 60$ bedraagt; insgelyks, wanneer men de naaste nieuwe Maan na *Paſchen* zal hebben, *alles naar den ouden ſtyl?*"

Zulk een Voorſtel zou mogelyk, in de *Examens*, geene mindere proeve van *Spelkunde* dan van *Rekenkunde* opleveren. Behoeft men zich nog te verwonderen, dat een der Tydgenooten van dien Autheur eerlyk genoeg was, om zyn werk een *Stelkunſtig doolhof* (*Labyrinthus Algebrae*) te noemen? ——

In het derde gedeelte dezes Werks vindt men verſcheidene Voorſtellen, raakende het bekende tydperk, welëer door JOSEPH SCALIGER, Hoogleeraar te *Leyden*, uitgevonden. Het gewoone Zonnejaar, 365 dagen 5 uuren en 49 minuuten inhoudende, doch door JULIUS CESAR op 365¼ dag bepaald zynde, zo verkrygt men de zogenaamde *Juliaanſche Periode* van 7980 Jaaren, wanneer men 28 Jaaren, of een volkomen *Zonnencirkel*, vermenigvuldigt met 19, een volkomen *Maanencirkel*, en het komend getal met 15, of de zogenaamde Roomſche *Indictie*: welke Periode hier door verſcheidene voorbeelden wordt toegepast. Wordende het Werk zelve, door eenige Voorſtellen uit Hoogduitſche Autheuren, en van den Schryver zelve, beſloten.

Eene lyst van Drukfeilen, welke in des Schryvers *rekenkundige byzonderheden*, (voorheen door ons beoordeeld (*)) zyn ingeſlopen, en welken zekerlyk den nawerkers vry wat moeite te vergeefs gekost hebben, heeft ons opmerkzaam gemaakt, op zeker ſoort van vlyery, die men by geene Wiskunſtenaaren zou verwagt hebben.

Door

(*) *Alg. Vaderl. Lett.* D. I. bl. 270.

Door aan onze gewoone letters a, b, c, enz., bepaalde getallen, 1, 2, 3, enz., toe te ſtaan, en daar dan mede, volgens de gewoone rekenwyze, de zogenaamde vier Spetiën te bewerken: heeft de Autheur ook in zeker voorſtel (*) begeert: dat men van *e y b h c d w l g q p d b l b c l m x p c c x* af zou trekken, *Den grooten Wiskonſtenaar*; wanneer 'er *Arnoldus Bastiaan Strabbe* zoude overblyven. —— Jammer is het, dat men hier eerst *den grooten Wiskonſtenaar* af moet trekken, wil men een' goeden zin bekomen: en men daar te boven, tegen het oogmerk aan, den man dus doende vernederd, nadien men *den grooten Wiskonſtenaar* met *Arnoldus Bastiaan Strabbe* vereenigende, een brabbelwoord zal verkrygen, dat geen ſterfling kan uitſpreeken. Wanneer zal men eens ophouden des menſchen eedlen geest, met zodanige kunſtſtukjes, te verpynen, die geheel geen, ten minſten zeer weinig, nut kunnen hebben?

(*) *Rekenk. Byzonderheden*, bladz. 125.

Wysgeerige Beſpiegelingen over de Grieken, door Mr. DE PAUW. *Uit het Fransch vertaald. In twee Deelen. Eerſte Deel, te Deventer, by* L. Leemhorſt, 1788. *Behalven de Voorreden*, 445 *bladz. in* 8vo.

De Heer DE PAUW zal, door zyne voorheên uitgegeven Werken, by een goed gedeelte onzer Leezeren reeds meer of min bekend zyn. In dezelve vertoont hy zich doorgaans als een man van uitgeſtrekte beleezenheid, van eene vlugge verbeeldinge, van een ſchrander doorzicht, en recht bekwaam, om, door eenen aangenaamen ſchryftrant, de gemoederen in te neemen, en te leiden naar zyn welgevallen. Of zyne gedachten en voorſtellingen, by een naauwkeurig onderzoek, de proef van een gezond oordeel altoos kunnen doorſtaan, is eene vraag, welke wy hartelyk wenſchten even zeer tot zyn voordeel te kunnen beantwoorden. Dikwyls heeft men opgemerkt, dat zelden alle zielsvermogens in eenig mensch eenen even hoogen trap van volkomenheid bereiken. Daar de verbeelding zeer leevendig en werkzaam is, zal zy het oordeel wel eens voorby loopen, en zich de zaaken voorſtellen, niet zo als zy waarlyk zyn, maar zo als zy moeſten weezen, om met haare vooraf aangenomen denkbeel-

den te ſtrooken, en aan haare bedoelingen te beantwoorden. Men meent dan klaar en duidelyk dingen te zien, welker geheele beſtaanlykheid ſomtyds twyffelachtig is, en welke, ten besten genomen, van alle kanten omringd en bedekt zyn met ondoordringbaare nevelen. Wy durven niet verzekeren, dat de Heer DE PAUW van dit gebrek volkomen vry is, en de begeerte tot het zonderlinge ſchynt hem wel eens te vervoeren buiten de paalen van het waare en redelyke. Hy heeft dit gemeen met veele anderen. De zucht tot kennis, tot eigen onderzoek, en tot onderrichting van den evenmensch, hoe loflyk in zichzelve, kan wel eens ontaarten en overſlaan tot eene gevaarlyke drift, om overal iets nieuws, iets dat niemand te vooren ooit bedacht had, te willen zien of zeggen. Die drift heeft, misſchien, ruim zo veel aanleiding gegeven tot verſcheidene ſtellingen van ſommige hedendaagſche zogenaamde Wysgeeren, als eenige andere oorzaak. In ſtukken van beſpiegelinge, zal men mogelyk zeggen, valt het juist zo bezwaarlyk niet voor iemand, die met eene leevendige verbeeldingskracht begaafd is, iets vreemds uit te denken, wanneer hy niet zeer naauwkeurig onderzoekt, of het geene hy voordraagt den toets der waarheid kan doorſtaan. Moeilyker ſchynt het te moeten zyn, iets nieuws te brengen in het verhaalen van gebeurde zaaken, welke men niet anders kent dan uit de beſchryvingen der Ouden; beſchryvingen, welke door duizenden voor ons gelezen en overwogen zyn. Maar ook hier kan men zich wel ongegronde verbeeldingen vormen; tot ſtaaving derzelve uit enkele gezegden der oude Schryveren veel meer trekken dan zy bedoelden; aan het geene zy alleen by eene byzondere gelegenheid zeiden, eene algemeene toepaſſing geeven; vergrootende uitdrukkingen van Redenaars of Dichters in eenen letterlyken zin opvatten; de ſtellingen, of verrichtingen, van éénen, of weinigen, aanmerken als de heerſchende gevoelens en doorgaande handelwyze eener geheele Natie. Eene kwalyk beſtuurde verbeelding is dikwyls alleen genoeg om dit alles te bewerken; en hoe veel meer zal het gebeuren, wanneer die verbeelding nog aangeſtookt wordt door eerzucht, voordeelige gedachten van zichzelven, en begeerte om zich van anderen te onderſcheiden. De zamengevoegde werking van alle deeze oorzaaken ſchynt den Heer DE PAUW meermaalen van het rechte ſpoor te hebben gedrongen, en gemaakt, dat men,

men, onder veele fraaie aanmerkingen en ſchrandere waarneemingen, ook eene menigte van onverdedigbaare ſtellingen, van gewrongen uitleggingen van oude Schryveren, aantreft, welke, in verſcheidene opzichten, zyn Werk ruim zo veel naar eene fraai uitgedachte Roman, als naar eene weezenlyke beſchryving van het oude Griekenland, doen gelyken. Jammer is dit in een Werk over een zo ſchoon onderwerp. *Wysgeerige Beſpiegelingen* over een Volk, het geen, zo veel ons bekend is, allereerst de Wysgeerte, Kunſten en Weetenſchappen, tot eenen hoogen trap van volmaaktheid heeft opgevoerd; een Volk, welks Werken in vervolg van tyd zo veel toegebragt hebben tot beſchaaving van geheel Europa; dat zo zeer uitmuntte door zyne ſtaatkundige inrichtingen, zyne Wetten, zyne Krygskunde; *Wysgeerige Beſpiegelingen*, over zulk een Volk geſchreven, door eenen man van kundigheid en gezond oordeel, met bezadigd overleg, met bedaarde liefde tot de waarheid, en gemaatigde begeerte om de oorzaaken der verſchynſelen te vinden daar zy kunnen opgeſpoord worden, met bezeffinge en erkentenisſe, dat, in veele gevallen, dit, na verloop van zo veele eeuwen, onmogelyk is, zouden een allerbelangrykst Werk kunnen uitleveren, en niet alleen aan veele verhaalen der Oudheid licht byzetten, maar ook den geest des Leezers verryken met eenen ſchat van de nuttigſte kundigheden.

Na zo veel gezegd te hebben, zyn wy gehouden eenig nader verſlag te doen van het Werk, het geen ons tot het voordraagen deezer bedenkingen aanleiding heeft gegeeven, en, terwyl wy den Heere DE PAUW gaarne den verdienden lof toezwaaijen, te doen zien, dat wy niet zonder reden hem gewigtige misſlagen te last leggen. Rechtvaardigheid jegens den Schryver, zo wel als jegens onze Leezers, verplicht ons hier toe.

Dit Eerſte Deel, dat thans in het Nederduitsch het licht ziet, beſtaat uit twee Stukken, welke te zamen vyf Afdeelingen bevatten: elke Afdeeling is weder geſplitst in mindere gedeelten of paragraaphen.

Vooraf gaat eene Voorreden, in welke de Schryver reden geeft, waarom hy in deeze *Beſpiegelingen* zich voornaamelyk bepaale tot de Athenienſers. De Lacedaemoniers, enkel in den oorlog leevende, hebben nimmer iets toegebragt tot de ontdekking van eenige kunst, of tot de bevordering van eenige weetenſchap. —— De oude

Etoliërs „ ſpraken wel de taal der Grieken, maar had-
„ den de zeden der barbaren, en zo veele woestheid in
„ hun karakter, dat men hen vergeleek by wilde bees-
„ ten, vermomd in de gedaante van menſchen. . . . .
„ De Romeinen alleen hebben hen kunnen beteugelen;
„ en in dezen vonden die geduchte ſtruikroovers andere
„ ſtruikroovers; waar voor zy moesten bukken." ——
De Theſaliers, altoos onder elkander verdeeld, „ had-
„ den het hoofd vol van hunnen adel, en dachten nim-
„ mer aan hunne onweetendheid. De landbouw was by
„ hen een verachtelyk beroep: . . . . men beſchouwde
„ zelfs de fraaie kunſten als handwerken, welke ſtrek-
„ ten om het aanzien der geſlachten, en den roem der
„ natie, te bezwalken." —— De Arkadiers „ hebben
„ mede niets van belang kunnen uitvoeren, om het licht
„ in Griekenland ſpoediger te doen opdaagen. . . . .
„ Een onvruchtbaare, bergachtige en tot den landbouw
„ ongeſchikte grond noodzaakte hen den herderlyken lee-
„ vensſtand te aanvaarden, welke nergens ter wereld
„ voor de beſchaaving, en de beoefening der kunſten
„ voordeelig is geweest, dewyl dezelve ontaardt in een
„ zwervend en lui leeven, 't welk weinige begeerten
„ en behoeften mede brengt. —— Argos, Korinthen,
„ Sicyon, Rhodus, Egina, en andere eilanden van den
„ Archipel . . . bragten het ver in ſommige kunſten,
„ welke blootelyk tot vermaak dienen, zo als de Beeld-
„ houwkunst en Schilderkunst (1): maar Athenen al-
„ leen had ſchoolen voor de Wysbegeerte, en konde
„ ook alleen dezelven in ſtand houden, enz."

De Schryver verklaart, dat deeze redenen hem bewo-
gen hebben, zyne aandacht meer byzonder te vestigen
op de Athenienſers, dan op de overige Grieken, en geeft
in de volgende woorden bericht van zyn oogmerk: „ Ik
„ zal de deugden van dit volk aan den dag leggen, zon-
„ der de gebreken van hetzelve te bedekken: want myn
„ oogmerk is niet eene verzameling van Griekſche Oud-
„ heden te maaken, zo als ieder verzamelaar kan doen;
„ maar een aaneengeſchakeld en beredeneerd werk te gee-
„ ven, vry van alles wat wonderbaar is, en waarin de
„ zaa-

(1) De Schryver had hier toch wel mogen erkennen, dat de Rhodiërs groote meesters waren in de Zeevaart, en dat men hun het eerſte zamenſtel van zeerechten heeft te danken.

„ zaaken naauwkeurig onderzocht worden, voor dat zy „ in den rang der geſchiedkundige waarheden worden „ toegelaaten." —— Of hy altoos hierin zyn woord gehouden hebbe, zullen wy nader zien.

De eerſte Afdeeling, om tot het Werk zelve over te gaan, heeft tot opſchrift: *Over de Athenienſers*, en de eerſte Paragraaph behelst *Algemeene Aanmerkingen over dat Volk.* Deeze Aanmerkingen zyn ſlechts twee in getal; de één betreft den ſmaak der Athenienſers voor het landleeven, waarvan in het vervolg meermaalen wordt geſproken; de andere is, dat, onder dit Volk, de lichaamlyke ſchoonheid meer den jongelingen dan der jonge dochteren was ten deel gevallen. By deeze gelegenheid geeft de Schryver terſtond een ſtaaltje van de vryheid, welke hy zich aanmaatigt, of liever van de onnaauwkeurigheid, aan welke hy zich ſchuldig maakt, in het aanhaalen der Ouden. „ Schoon dit verſchynzel, (leezen wy,) ook in „ ſommige nabuurige ſtreeken zichtbaar plaats had, ver„ zekert AESCHINES echter, dat het ſchoonſte in de ove„ rige Grieken niet kon haalen by het ſchoonſte der Athe„ nienſers (*)." Ondertuſſchen zegt de gemelde Redenaar, ter aangehaalde plaatze, niets anders, dan dat eenige jongelingen, van welken hy ſpreekt, „ de ſchoon„ ſten waren niet alleen der Atheenſche burgeren, maar „ ook der Grieken." Hoe veel verſchilt dit! Volgens de aanhaaling van den Heere DE PAUW, hadt het eerder moeten zyn, *niet alleen der overige Grieken, maar zelfs der Atheenſche burgeren.* En ongelukkiglyk zegt de Redenaar juist het tegendeel. —— In de tweede Paragraaph, bl. 4, vinden wy eene *Beſchryving van Attica.* De driehoekige gedaante des lands; de bergachtige oneffenheid van den grond; de van het gebergte ſtroomende rivieren en afſtortende watervallen; het gevoelen van PLATO, aangaande de veranderingen, welke het land eertyds door watervloeden ondergaan had, welk gevoelen de Schryver niet verwerpt; de meerdere vruchtbaarheid van deszelfs Noordelykſte gedeelte; het gebrek aan hout, grootendeels ontſtaan uit het bewerken der zilvermynen; de geſchiktheid van den grond tot de Veehoedery; deszelfs ongeſchiktheid tot den Landbouw, welke met zwaare onkosten eenigzins verbeterd werd (2); de onafhange-

(*) AESCHINES, *contra Timarchum*, pag. 158. Edit. *Reisk.*

(2) Men zoude over de aanhaalingen van DEMOSTHENES, welke

gelyke Dorpen, Δῆμοι geheten, welke eerst de bewooners van Attica bevatten, terwyl de Stad Athene niet meer was dan eene verzamelplaats, tot raadpleeging over de algemeene belangen, na dat alles zich tot éénen Staat had gevormd, — maaken den inhoud uit. —— De derde Paragraaph, bladz. 16, loopt *over den ſmaak der Athenienſers voor het Landleeven.* Zy werden, evenwel, ten tyde van den Peloponneſiſchen oorlog, genoodzaakt zich na de Stad te begeeven, terwyl PERICLES het platte land, het geen hy verwaarloosd had van vestingen te voorzien, den vyand ten besten liet. By deeze gelegenheid ſchryft de Heer DE PAUW, bl. 18, „ Nimmer, zegt „ THUCYDIDES, maakt eene volksverhuizing akeliger ver„ tooning, en nimmer verlieten landlieden hunne velden „ met grooter droefheid. De wooningen, welke zy daar „ gebouwd hadden, wonnen het in fraaiheid van gedaan„ te, en in rykdom van huisgeraaden, verre van de hui„ zen te Athenen; zo als uit het getuigenis van ISOCRA„ TES zelf kan blyken (†). Deze Schryver verzekert, „ dat de zucht voor ſchouwſpelen, welke anders zo veel „ vermogt op den geest en de verbeelding der Grieken, „ *nimmer voorheen de Athenienſers van het land in de ſtad „ konde lokken.* Zy verkoozen de ſtille tydkortingen, „ welke zy zich in een gehucht konden bezorgen, bo„ ven de Tooneelſpelen en de prachtige feesten van de „ hoofdſtad; en dat van eene hoofdſtad, waarvan zy zel„ ve burgers waren." Hoe zeer dit bericht vergroot zy, kan best blyken uit de eigene woorden der beide in het zelve gemelde Schryveren. De eerſte heeft alleenlyk, *de Bello Peloponn.* II, §. 14, (en op geene andere plaats kan de Heer DE PAUW doelen,) de volgende woorden: „ Deeze verhuizing viel hun lastig, dewyl de meesten altoos „ gewoon waren op het land te woonen." Kort daarna, §. 16, ſpreekt hy van dezelfde verhuizinge; maar in weinig ſterker bewoordingen dan de bygebragte. ISOCRATES zegt wel, ter aangehaalde plaatze, dat de huizen en het huis-

ke den Schryver moeten dienen om de groote ſchaarsheid van hout, en de zware kosten, welke men moest doen, ter behoedinge van de landeryen tegen de overſtroomende rivieren, te bevestigen, wel eenige aanmerkingen kunnen bybrengen, maar wy zullen ze kortheidshalve overſlaan.

(†) *Areopagit.* p. 255. Edit. Oxon.

huisraad ten platten lande kostbaarer en fraaier waren dan binnen de muuren der ſtad; maar laat daarop eenvoudiglyk volgen, dat „ *veelen der burgeren*, zelfs op feestdagen, niet in de ſtad kwamen, maar liever zich op hunne eigene goederen, dan met de openbaare feesten, wilden vermaaken." Deeze leevenswyze had het groote voordeel, dat zy het lichaamsgeſtel der Ingezetenen verſterkte, en gaf tevens den vermogenden gelegenheid om in eene weelde te leeven, en een genot van hunne rykdommen te neemen, het geen in de ſtad, onder eene zo yverzuchtige volksregeering, welke geene uitſteekende grootheid in eenigen burger duldde, hun niet zoude zyn toegelaten. Op die landgoederen leide men zich inzonderheid toe op het aankweeken van bloemen en vruchten, waarmede, zegt de Schryver, op bladz. 23, „ eene groote meenigte inwooners zich bezig hield in afzonderlyke geſtichten, welke bekend zyn onder den naam van „ ΕΣΧΑΤΙΑ." Zoude men hieruit niet beſluiten, dat hy ſprak van gebouwen, gelyk die, welke wy hedendaags orangeryen noemen? En, evenwel, ziet men uit het vervolg, dat 'er uitgeſtrekte landgoederen mede bedoeld worden. Dit blykt uit de plaats van DEMOSTHENES, op welke de Schryver zich beroept; en hy zelve erkent elders (bladz. 319.) dat „ de buitenverblyven met den naam „ van *ἐσχάτια* beſtempeld wierden." —— Hierop handelt de vierde Paragraaph, bl. 25, *over de Tuinen der Wysgeeren*. In dezelve vinden wy eene inneemende beſchryving van het geruste leeven der Atheenſche Wysgeeren; maar by welke wy tegenwoordig ons niet zullen ophouden (3). —— Het opſchrift der vyfde Paragraaph, bladz. 37, is *Van het Dorp Acharna, en de fraaie gezichten van den Berg Hymettus*. Hier doet de Heer DE PAUW, bladz. 41, PLATO zeggen, „ dat men de Zede„ kunde konde leeren met eene reis door Attica te doen, „ zo men zich maar de moeite gaf om alle de opſchrif-

„ ten

(3) Op bladz. 29 wordt hier aangehaald DIOGENES LAËRTIUS, *in vita Palaemonis*. Dit zal eene drukfeil zyn, in plaatze van *Polemonis*. Maar kan men dit ook zeggen, wanneer men bl. 33 DEMOSTHENES genoemd vindt, in plaatze van DIOGENES LAERTIUS, of bl. 123 PLUTARCHUS, in plaatze van PAUSANIAS? Ondertuſſchen willen wy dit gebrek van naauwkeurigheid den Schryver niet te last leggen, dewyl het zeer wel kan zyn, dat deeze misſtellingen in de Vertaaling zyn ingeſlopen.

„ ten te leezen, welke in Elegiëſche Verſen uitgehouwen „ waren op de Hermen, enz." PLATO ſpreekt van geene Elegiëſche Verſen, en de voorbeelden, welke hy geeft, bevatten alleen zogenaamde Hexameters. Van meer belang is, dat de Atheenſche Wysgeer alleenlyk zegt, dat HIPPARCHUS, de oprichter deezer zuilen, daar mede bedoelde, dat de voorbygangers, de gemelde opſchriften leezende, *ſmaak in wysheid* krygen, en aangeſpoord zouden worden om zich *verder te laaten onderrichten.* Van den berg Hymettus wordt ſlechts met weinige woorden geſproken; maar de Schryver maakt in deeze Paragraaph, bl. 43 enz., eene uitweiding over het vermaarde Theſſaliſche Tempe. Volgens hem was deeze, veeltyds, als zo verrukkelyk beſchouwde en beſchreevene plaats, in verre na zo vermaakelyk niet, als men zich doorgaans verbeeldt. Wy willen hier over niet twisten, maar liever erkennen, dat de Dichters in hunne beſchryvingen dikwyls de ſchoonheden, welke zy pryzen, onmaatig vergrooten. Doch behoeft deeze valei daarom zo treurig en naar geweest te zyn, als zy door den Heere DE PAUW wordt afgemaald? Hebben niet naauwbeperkte dalen, beſloten tuſſchen bergen en rotzen, van welke ſtroomen en watervallen met gedruis nederſtorten, iets dat zeer geſchikt is om de verbeelding met ontzach te vervullen, en in verrukkinge opgetogen te houden? vooral de verbeelding der Dichteren? Hoe ſpreeken zelfs meer bedaarde Reizigers van de ſteilten der Alpen, van de Savoiſche Ysbeddingen, van de Watervallen in den Rhyn, en andere rivieren? Alle evenwel voorwerpen, welke veel meer verwondering en ontzach baaren, dan ſtreelende en vermaakelyk zyn. Daarenboven kan men nog eene reden geeven van het geene onze Schryver hier berispt. Diergelyke tuſſchen bergen doorloopende dalen hebben altoos veele kromten; aan den voet der bergen vindt men vruchtbaare plekken, lommerryke bosſchaadjen, en bronnen, in de ſchaduw van het geboomte ontſpringende. In landen, welke aan heete zomers onderhevig zyn, verleenen diergelyke plaatzen een vermaak, waarvan men in kouder gewesten zich naauwelyks een denkbeeld weet te maaken. Daarvan vergeeten de Dichters niet de koelheid der ſchaduwe te pryzen in hunne beſchryvingen van eenen zomerſchen dag, of van belommerde fonteinen. Zulk een land was Griekenland, en Attica in het byzonder.

Geen

Geen wonder derhalven, dat het *koele Tempe* (4) hoog by hen geſchat was. In eene Aantekening, op bladz. 45, zegt hier de Heer DE PAUW, dat „de beſchryvingen „ van LIVIUS en OVIDIUS volmaakt met de waarheid over„ eenkomen." De bedoelde plaats van LIVIUS is te vinden *Hiſt. Lib.* XLIV, 6. Maar op welke plaats van OVIDIUS de Schryver het oog hebbe, weeten wy niet. Zo veel ons bekend is, ſpreekt die Dichter van het Theſſaliſche Tempe (want het Siciliaanſche is buiten het geſchil,) ſlechts op twee plaatzen, te weeten, *Amor.* Lib. I. El. I, 15. en *Metam.* Lib. VII, 222. en telkens ſlechts met een enkel woord. Het kan, evenwel, zyn, dat hy elders eene uitvoeriger beſchryving geeve, welke ons ontgaan is. Doch dan wenschten wy wel, dat de Heer DE PAUW die plaats had aangeweezen. VOLTAIRE mogt zyne valſche, of ten minſten onnaauwkeurige aanhaalingen trachten te verſchoonen, met te zeggen, *que l'accurateſſe est le ſublime des ſots*; maar wy hoopen niet, dat iemand dit in goeden ernst zal willen ſtaande houden (5). —— Om voort te gaan: in de zesde Paragraaph, bl. 47 enz., wordt geſproken *over het Noordelyke gedeelte van Attica.* Hiervan wordt hoofdzaaklyk gezegd, dat deszelfs inwoonders, ſchoon de armoedigſten van Attica, uitmuntten door hunne neiging tot vrolykheid, meest Herders of Jaagers waren, en dat onder hen de eerſte ruwe beginſels der Griekſche Tooneeldichten ontſtonden. —— In de zevende Paragraaph volgt op bl. 54 *de Zeekust*, welker bewoonders *Sunium* tot hunne hoofdplaats hadden. De grond was hier onvruchtbaar: doch dit werd vergoed door de zilvermynen, welke men

(4) *Frigida Tempe*, zegt VIRGILIUS, *Georgic.* II, 469. Met welke verrukkingen roept dezelfde Dichter kort daarna uit:

O, qui me gelidis in vallibus Haemi
Siſtat, et ingenti ramorum protegat umbrâ.

En in welke menigte zoude men diergelyke uitdrukkingen kunnen bybrengen!

(5) Misſchien moet voor den naam van OVIDIUS, dien van eenigen anderen Dichter, geſteld worden. Wy hebben al eens gedacht om LUCANUS, die eene beſchryving van Theſſalie geeft, in welke van deeze ſtreeken eenigzins uitvoeriger geſproken wordt, *de Bello Civili*, *Lib.* VI. vs. 333. *et ſeqq.*

men daar had gevonden, en welker eigenaars dezelve door hunne ſlaaven deeden bearbeiden. Deeze ongelukkigen, door hunne meesters met onmenſchelyke wreedheid behandeld, greepen, omtrent honderd jaaren voor onze Tydrekening, de wapens óp, en richtten eene verwoesting aan, van welke Athenen zich nimmer volkomen heeft kunnen verhaalen. De Inwoonders van een gedeelte deezer ſtreek, *Cranaë* genaamd, leefden van de viſchery en van fabrieken, onder anderen van aardewerk. By deeze gelegenheid doet de Schryver eene zeer meesterachtige uitſpraak, bl. 58, dat *de Graaf* CAYLUS, HAMILTON *en anderen zeer verkeerd ſtukken van Campanie voor Etrurisch vaatwerk hebben aangezien.* Zulk eene uitſpraak over diergelyke Mannen mogt wel bewezen worden; maar de Heer DE PAUW vergenoegt zich met het te zeggen, en eischt dat men hem op zyn woord geloove (6). —— Eindelyk komen wy in de achtſte Paragraaph, bl. 60. tot *de Stad Athenen.* Het land hieromſtreeks was vruchtbaar en zeer ryk in Olyfboomen, en de Eigenaars dier plantaadjen veeläl vermogende, doch de gebouwen der Hoofdſtad beantwoordden niet aan dien rykdom. Alleen de openbaare geſtichten muntten uit in heerlykheid en pracht, maar de huizen der voornaamſte burgeren waren naauwelyks van die der geringſten te onderſcheiden. De eerstgemelden wilden daardoor zich beveiligen tegen de afgunst der anderen, en vergoedden deeze onaangenaamheid door de kostbaarheid hunner buitenplaatzen, welke, op eenen afſtand van de Hoofdſtad gelegen, derzelver inwoonderen minder in het oog liepen. Met de beſchryving deezer Atheenſche huizen, behoeven wy ons niet op te houden. Het getal der huizen in de Stad was wat grooter dan tien duizend, maar de omtrek der vesten veel uitgebreider dan tot dat getal noodig was, dewyl in oorlogstyden de bewoonders van het platte land in de Stad eene wykplaats zochten, als geene andere verſterkte ſteden hebbende. Hier berispt de Schryver PERICLES, bl. 74, dewyl deeze in het begin van den Pe-

(6) Even zo beſlisſende wordt, op bladz. 112, het Werk van den Heere GUYS, getiteld: *Voyage Litteraire de la Grece* genoemd *een der nietwaardigſte boeken, welke immer gaſchreeven zyn:* een vonnis, dat zekerlyk ook de algemeene goedkeuring niet zal wegdraagen.

Peloponneſiſchen oorlog, de grenzen niet verſterkte: het platte land lag daardoor open voor de aanvallen en verwoestingen van eenen barbaarſchen vyand. Doch het is ook zeker, dat de voornaamſte kracht der Atheniënſers niet gelegen was in hunne bezittingen op het vaste Land, maar in hunnen Koophandel en Zeemagt; en dat de ongelukkige uitſlag van den gemelden oorlog voortkwam uit geheel andere oorzaaken. ——— Verder was Athenen de woonplaats van veele Winkeliers: men vond 'er ook veele fabrieken, welker eigenaars het werk door ſlaaven deeden verrichten. De Schryver bewyst dit, onder anderen, met het voorbeeld van DEMOSTHENES. ——— De negende Paragraaph handelt *van Eleuſis en het Eiland Salamis*, bladz. 83. enz. ——— en de tiende, bladz. 95. *van de luchtsgeſteldheid van Attica, en van Griekenland in het gemeen:* De Heer DE PAUW toont duidelyk, dat deeze op veele plaatzen minder zacht was, dan men zich zoude verbeelden, indien men alleenlyk uit de breedte des Lands wilde oordeelen. Zy was ook zeer veranderlyk: de zomers waren 'er zeer heet, en de winters veelal koud. Maar in het voordraagen deezer waarheid ſtraalt des Schryvers neiging tot vergrooting weder zo duidelyk door, dat wij niet kunnen nalaaten een klein ſtaaltje daarvan onzen Leezeren mede te deelen. Van de winters in Bœötie ſpreekende, ontleent hy eene beſchryving derzelven uit HESIODUS, die ze waarlyk als zeer koud en onaangenaam afſchildert. Deeze beſchryving eindigt by den Heer DE PAUW aldus: „ Wat den mensch betreft, „ by deezen vertoont zich in dat ſtrenge jaargetyde de „ ouderdom voor den tyd: zyne leden krimpen in een, „ en zyn waggelend lichaam kromt zich onder het gewigt „ van den zamengeperſten dampkring." (*) Zoude men wel gelooven, dat HESIODUS voor dit alles niets meer zegt dan dit eenvoudige: „ Hy doet den ouderdom krom gaan"? En, evenwel, Lezer, het is zo!

(*) Ἔργα καὶ Ἡμέραι. VS. 505.

(*Het Vervolg by de naaste gelegenheid.*)

Al-

Algemeene Bibliotheek voor Dames en Jonge Heeren, gevolgd naar 't Hoogduitsch, van den Heere WIELAND. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars. 1788. 387 *bl. in* 8vo.

Het breed opgegeevene verslag van den Aanleg en Aart deezes *Bibliotheeks*, by de aankondiging van het Eerste Deel (*), ontslaat ons, om 'er tegenwoordig iets meer van te zeggen. Te aangeweezener plaatze kunnen onze Leezers zien welke stoffe zy in dezelve te wagten hebben. — Het tegenwoordig IIde Deel is eene voortzetting van de *Algemeene Staatkundige Geschiedenis*, in het Eerste aangevangen. Het behelst het *Vierde Tydperk, van de Verdelging van Troje, tot de Stichting van Rome. De Historie der Grieken. Een tydsbestek van wat meer dan vier Eeuwen.* Hier gebragt tot op de verdeeling van ALEXANDERS Staaten.

Dit gewigtig deel der Geschiedenisſen door den Hofraad WIELAND, of althans onder diens opzigt, bearbeid te vinden, kan niet wel anders dan aangenaam weezen voor allen, die de Geschiedenis gaarne met een wysgeerig oog beschouwen, Volken en Menschen wenschen te leeren kennen: boven welk doel de Geschiedenis niets verheeveners heeft.

't Lust ons eenige Bloemen uit deeze Algemeene Staatkundige Geschiedenis op te zamelen. „ De rust," zegt onze Schryver, „ die in *Griekenland* op den Trojaanschen Oorlog volgde, en een tyd lang aanhieldt, was niets anders, dan het gevolg eener uitputting, door dien oorlog veroorzaakt, en de Natie bevondt zich, geduurende die rust, zelve, in een staat van menigvuldig gewoel en gisting. De oorlog der Heracliden, die haar uit deezen toestand trok, noodigde haar tevens tot tochten buiten haar Vaderland, dewyl zy tot hier toe slegts gewoon was geweest, den eenen oord van 't zelve voor den anderen te verwisselen. —

„ Deeze vroege uittochten uit de Landen, daar men gebooren of gezeten was, welke juist in dien tyd invielen, toen de Eenhoofdige Regeerings-vorm haatlyk was, verspreidde allerwegen zucht voor de Vryheid, en de nieuwe

(*) Zie *de Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. 1 St. bl. 157.

we Kolonien voerden overal, waar zy zich nederſloegen, zonder tegenſtand, een Republikainſche Staatsgeſteldheid in. Zij waren vrij, zo dra zy Griekenland verlaaten hadden, en dit voordeel, 't geen zy boven zo veele Griekſche Steden vooruit hadden, moest natuurlykerwyze voor hunne agtergebleevene Landslieden tot een grooten prikkel verſtrekken, om, of insgelyks uit te trekken, of t'huis herhaalde proeven te neemen, om het jok hunner Tyrannen af te ſchudden. Dit laatſte wierd in de daad het geval, en hier begint het Tydperk eener Denkwyze, die, dewyl zy zich allengkens van den geest der geheele Natie meester maakte, aan Griekenland eene gansch nieuwe gedaante deedt bekomen. Elk wilde nu, gelyk de billykheid en het gemeene belang vorderen, alleenlyk zulke wetten aanneemen, in welker vaſtſtelling hy, op de eene of de andere wyze, mede deel hadt, en zucht voor Vryheid wierd nu het heerſchend Character der Grieken."

In deezen ſtaat van zaaken was niets natuurlyker, dan, dat yder Volk op zichzelven bleef, zonder in 't hoofd te krygen, van zich de heerſchappy over zyne nabuuren aan te maatigen. De Steden hadden met haare inwendige verdeeldheden te veel te doen, om aan vreemden kryg te denken. Op die wyze formeerden zich allenthalven vrye Staaten, en de zucht tot veroveringen week voor huislyke veiligheid en vryheids-liefde. De Grieken ſcheenen, niettegenſtaande zy, onafhangelyk van elkander, verſcheide Staaten uitmaakten, ſlechts een enkel lichaam te zyn, dat door een en denzelfden geest bezield wierd.

Allen de Tyrannie met gelyken afkeer beſchouwende, begeerden zy de Vryheid voor malkanderen zo wel, als voor zichzelven, en zonder zich door afzonderlyke belangen, welke zij begreepen naderhand met elkander te kunnen vereffenen, te laaten ſtuiten, greep niet zelden de eene Provintie de wapenen aan, om de ſlaafſche ketens eener andere te verbreeken. Zo ontſtondt die groote vrye Staat in Achaje, uit eene menigte verbonden Steden, die alle zich naar haare eigene wetten, en door zelfgekooren Overheden, regeerden; zo onderſcheidde zich vooraf Korinthe door veldtochten voor eigen en vreemde Vryheid, ſchoon die Stad, door haare gunſtige ligging, met een goeden uitſlag, voor de uitbreiding van haar afzonderlyk gebied, had kunnen ſtryden.

„ In

„ In deeze algemeene gisting, opende zich een nieuwe loopbaan voor de eergierigheid. Zo het niet uitvoerelyk was zich tot Dwingeland zyns Vaderlands op te werpen, konde men evenwel deszelfs Wetgeever worden. Staatkunde en Zedeleer wierden derhalven de voornaamſte oefeningen der beste koppen. Zy bemerkten de misbruiken der Volks-regeering, en waren op middelen tegen dit kwaad bedagt. Deeze waren echter in den beginne niet meer dan Palliativen, die de wanordes voor eenigen tyd ſtuitten, zonder de kwaal in haaren oorſprong aan te tasten. Maar allengskens nam dezelve derwyze toe, dat men de noodzaaklykheid eener grondwettige hervorming algemeen begreep. Men zag dan het Volk zelve om wetten aanhouden; men zag, ingevolge van dit algemeen verlangen, byzondere Burgers in de vrye Staaten een gezag uitoefenen, waar toe zy door hunne wyze inzigten en deugd gerechtigd waren.

„ Deeze omwenteling was voor 't belang en de veiligheid van Griekenland allernoodzaaklykst. Het wierdt hoog tyd, dat de Natie begon te begrypen, dat 'er, zonder Wetten; geene waare Vryheid kan plaats hebben, en dat zy, door hunne geduurige verdeeldheden, gevaar liepen van, of in Slaaverny van Eenen te geraaken, of malkanderen te verdelgen. En in de daad was de Democratie, die hen tot hiertoe tegen ydere ſchaduw van aanzien en gezag hadt aangevuurd, eigenlyk geene Staatsinrichting. Het was niet anders dan Regeeringloosheid, waar in de ſtrydige partyen den Burger tegen den Burger wapenden, en die gemeenlyk daar mede eindigden, dat der geknakte Republiek een Despoot wierdt opgedrongen.

„ Het is onmogelyk alle kleine omwentelingen der Griekſche Staaten, die uit deeze wanordes ontſtonden, in de geſchiedenis te agtervolgen; ook zyn de berichten, welke wy hiertoe noodig zouden hebben, voor het grootſte gedeelte niet tot onzen tyd gekomen. Ondertuſſchen mag men billyk vermoeden, dat zy niet veel van elkander verſchild zullen hebben: dewyl overal dezelfde geeſt heerschte. Alle Griekſche vrye Staaten werden door inwendige partyſchappen vanéén gereeten, en de zucht voor de Vryheid moest onophoudelyk worſtelen met de Staatzucht van byzondere Burgeren, die naar de Oppermacht ſtreefden, —— Voor het overige is de Geſchiedenis van alle deeze kleine Republieken niet even merkwaar-

waardig. De leerrykſte is ongetwyfeld die van Lacedaemon en Athene." Deeze gaat de Schryver naa.

Hy merkt op: „ De laatſte Eeuwen der Griekſche Geſchiedenis zoude weinige opmerking verdienen, zo zy niet Lykurgus en Solon hadden aan te wyzen; maar de Characters en Bedryven van die twee groote Mannen zyn alleen genoeg om dit tydsbeſtek te vullen. De een heeft in de Spartaanen een blyvend model vertoond van een Volk dat geheel Soldaat was, de ander in de Atheniënzeren een voorbeeld gegeeven van een beſchaafd, gezellig en naarſtig Volk. Beiden zyn zy in zekeren zin Scheppers van hunne Natie. Zy alleen hebben die Naties gemaakt wat zy geworden zyn; zy allen bepaalen het tydperk waarin Griekenland groote Mannen van alle ſoorten heeft beginnen voort te brengen, en het algemeen beloop der zaaken in volgende tyden, is, in zekeren zin, Hun werk. ——

„ Het is wel geene nieuwe, maar het blyft ſteeds eene gewichtige aanmerking, dat Lykurgus de Zeden der Spartaanen door zyne Wetten gevormd, Solon in tegendeel zyne Wetten naar de Zeden der Atheniënzeren geſchikt heeft. De onderneeming van den eenen onderſtelt meer ſtoutheid, die des anderen meer behendigheid. Misſchien zou men het verſchil van hun Staatkundig Systema, ten grooten deele, uit hunne verſchillende karakters kunnen afleiden. Lykurgus was ſtreng en gehard; Solon daar en tegen was zacht, en zelfs min of meer wellustig.

„ Het goed gevolg, dat beide de wetgeevingen hadden, is misſchien het eenigſte richtſnoer, naar 't welk wy derzelver innerlyke waarde beoordeelen moeten; want onmogelyk kunnen wy ons in eene byzondere ontleding daar van, of in eene beoordeeling van alle afzonderlyke Wetten en derzelver bedoelingen, inlaaten. Te Sparte zyn de Zeden langer onvervalscht, en dus de Wetten in haar kracht gebleeven; doch Athene overleefde zelfs haare Vryheid. Geheel Griekenland was reeds onder 't jok gebragt, toen de Atheniënzers hunne Overwinnaars door het overwicht hunner talenten nog beheerſchten. —— Dit was evenwel een zwakke troost voor den overheerden Staat: want ſtelt de bloote Roem eene Natie ſchadeloos voor 't verlies van alles wat haar dierbaar is? Moet het geluk van elk Individu niet de bedoeling eener goede Staatkunde en het gevolg van Nationale Grootheid zyn? En wat is Roem zonder Vryheid?" ——, Dit alles

les ontvouwt de Schryver in het beloop der Geſchiedenisſen deezes Tydvaks.

Wie ze geleezen en naagedagt heeft, zal met den Schryver inſtemmen, wanneer hy in 't laatſte Hoofdſtuk zich op deezen trant uitlaat: — „ In Griekenland hebben merkwaardige Volken onze opmerking bezig gehouden. De ontwikkeling der vermogens van des Menſchen geest en der werkingen van zyn hart; de vorderingen van de burgerlyke Maatſchappy, en de kunst om dezelve te beſtieren; zucht voor Vryheid en Liefde tot het Vaderland; geduurige gistingen, die, terwyl zy het ſtil bederf voorkomen, het welzyn van 't Geheel bevorderen; opmerkelyke Gebeurtenisſen onder verſcheiden Volkeren, en vooral groóte Bedryven en verheeven Perſonadies onder die, welke de Hoofdrollen ſpeelen. Zie daar voorwerpen van betragting, die ons byzonderlyk tot de Griekſche Geſchiedenis uitlokken, en ons op eene belangryke wyze onder het leezen van dezelve bezig houden, en waar door wy tevens leeren en ons verlustigen.

„ Maar men keere den penning om; men beſchouwe het vervolg dier Historie in laatere tydperken. Daar vinden wy noch Deugden, noch Talenten; ja, men mag zonder bedenken zeggen, noch Volkeren, noch een Vaderland. Alles bepaalt zich in byzondere Perſoonen — verachtelyke perſoonen, — terwyl de Volkeren, die zich tot Niets gemaakt hebben, als een hoop Lastdieren, of nog minder, geteld, en ter voldoening van de ſhoode driften hunner dryveren, telkens ter ſlachtbank geleid worden! Volkeren, die ons ſchaamte en ſpyt verwekken; dat zy oorſpronglyk dezelfde natuur met ons gemeen hebben. Twee Monarchen, waarvan de een krankzinnig en de ander een Kind is (*)! Een Ryksbeſtierder (†), die zyne ondeugden als 't ware ten Tooneele voert! Eene menigte kleine Koningen, die geene andere aanſpraaken op het gebied kunnen bybrengen dan hunne heerschzucht en vermetelheid? Van alle kanten niets dan verraad, geweld en moord! En eindelyk, als een begraafnisfeest by 't Graf van Alexander, het ombrengen van zyne geheele Familie!

On-

(*) Te weeten ARIDÆUS, de krankzinnige Broeder van ALEXANDER DEN GROOTEN, en zyn Zoon ALEXANDER, die ROXANE, naa zyn dood, ter wereld bragt.

(†) 's Vorſten Voogd PERDIKKAS.

Onder alle deeze Omwentelingen komt het Menschdom zelf in geene aanmerking, en het ſchynt alleen voor die weinige Snoodaarts geſchapen, die zich tot Dwingelanden, tot Verdelgers, van 't zelve opwerpen. De Provinties worden door de geduurige verwisſeling van Heeren ontvolkt, en de verwoeste Landen gaan van de eene hand in de andere over, om nieuwe verwoestingen te lyden. Men komt geſtadig tot de voorgaande verraderyen en moordgeſchiedenisſen te rug, en in dit geheele ongelukkige tydperk, treft men maar zelden een Man van een onderſcheidend aanzien en bedryf aan, die niet ten verderve van geheele Volkeren leeft."

Deeze gelukkige uitzonderingen vergeet de Schryver niet: dewyl niet ſlegts de Regtvaardigheid vordert der Verdienſten regt te doen; maar, om dat het tot zekere vertroosting ſtrekt, enkele braave Mannen aan te treffen. Wy kunnen hem in de opgave dier ſchaarſche voorbeelden niet volgen: en ſluiten met de aanmerking, die het ſlot deezes Deels uitmaakt: „ In een tydperk van driehonderd jaaren heeft de Geſchiedenis onder het groot getal der Vorſten niet meer dan vier goede Koningen doen kennen: éénen in Syrie, en drie in Egypte. Derzelver karakter en bedryven geeven den Leezer zo veel vermaak, als die hunner Opvolgeren verveeling en tegenzin. Het leeven van een Vorst verwekt alleenlyk belang, naar maate van den invloed, welken hy gehad en gebruikt heeft, om hen, die aan zyn beſtier onderworpen waren, gelukkig te maaken."

Onzydige en beproefde gedagten over de Leer aangaande Geesten en Geestenzienders, van J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Uit het Hoogduitsch overgezet, onder de zinſpreuk* Altisſima Annuente Viribus Meis. *Derde Stuk. Te Amſterdam, by* A. Fokke Simonsz, 1789. *Behalven het Register over de drie Stukken,* 366 *bladz. in* 8vo.

In vervolg op het laatere gedeelte van 't voorige Stuk, dat eene beoordeeling behelsde van gevallen, die de Schrijver zelf ondervonden heeft, of hem door geloofwaardige lieden verhaald zyn, als mede van zulken, die ſteunen op de verhaalen van Heidenſche Schryveren, mitsgaders op de getuigenisſen der Kerkvaderen en Roomschgezinde Kerklyken, gaat het tegenwoordige over etlyke berigten, die andere Schryvers van verſchyningen van Geesten geeven. De Hoogleeraar houdt, by

het beoordeelen deezer verhaalen, dezelfde grondregels, welken hy voorheen heeft vastgeſteld, (*) beſtendig in 't oog; en een oplettend onderzoek toont, dat ook deeze, even zo min als de voorigen, iets afdoen, ter ſtaavinge van de daadlyke verſchyning der geesten; nadien men meerendeels duidelyk ziet, dat de verhaalen geen grond van geloofwaardigheid hebben, dat men of zelf bedroogen geweest is, of bedrog gepleegd heeft, of dat de verhaalde gewaarwordingen zig zeer wel natuurlyk laaten verklaaren; in welk laatſte geval die voornaame grondregel bovenal te ſtade komt: *Men moet het natuurlyke zo lang vermoeden, tot dat het tegendeel ten volle beweezen is.* Uit eene menigte van voorbeelden van aangevoerde verſchyningen, door den Hoogleeraar opgelost, zullen wy ons, tot een ſtaal zyner wyze van verklaaring zulker voorgeevens, bepaalen tot zyne opmerking over de zo veel gerugts gemaakt hebbende hiſtorie van den Marquis *van Rambouillet*.

Men verhaalt naamlyk, dat de Marquis *van Rambouillet* en de Marquis *van Precy*, twee Boezemvrienden, te velde getrokken zynde, op zekeren tyd te zamen ſpraken van de eeuwigheid; genoeg te kennen geevende, dat zy, ten opzigte van het geen men daar van gelooft, zeer twyfelagtig waren: doch zy beloofden elkander dat hy, die allereerst ſtierf, den anderen nopens den toeſtand naa den dood verſlag wilde doen, en hierop gaven zy elkander de hand.

„ Omtrent drie maanden daar na, (dus luidt het verdere berigt,) ging de Marquis *de Rambouillet* na *Vlaanderen*, alwaar het oorlogstooneel toen geopend was, maar *de Precy* bleef te *Parys*, om dat hy aan eene gevaarlyke koorts ziek lag, houdende zig aldaar by een badſtoofhouder, met naame *Dupin*, in de St. Anthoniſtraat op. Naa verloop van zes weeken hoorde *de Precy*, 's morgens om zes uuren, dat iemand de gordynen aan zyn bed opſchoof, en zig omkeerende om te zien wie 'er ware, zo zag hy den Marquis *de Rambouillet* in een lederen kolder en laarzen; ſprong daarom uit het bed, met oogmerk om hem te omhelzen, en zyne blydſchap over deszelfs te rugkomst te betuigen. Maar *Rambouillet* tradt eenige ſchreeden te rug, zeggende, dat deze liefkoozingen thans noodeloos waren; dat hy ſlegts zyn woord hadt willen houden, dewyl hy, gisteren, in eene ſchermutzeling was gebleeven. Hy zeide hem daarom, dat alles, wat men van de eeuwigheid zeide, meer dan te zeker ware, en dat hy daarom zyne levenswyze mogt verbeteren, vooral, daar geen tyd te verzuimen was, want dat hy, in de eerſte ſchermutzeling, insgelyks zoude omkoomen. *De Precy* meende, dat zyn vriend met hem wilde ſchertſen, willende daarom op nieuw *Rambouillet* omhelzen; maar hy greep niets

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Let.* III. D. bl. 219.

niets dan lugt. Deze laatſte toonde ook, om *de Precy* van de waarheid meer te overtuigen, den ſchoot, welken hy in de lenden hadt gekreegen, en uit de wonde ſcheen het bloed te ſtroomen. Hierop verdween het Spook, verlaatende *de Precy* in een onuitſpreekelyken ſchrik. Weshalven hy zyn knecht riep, en daardoor het geheele huisgezin opwekte, dat toeſchoot, en welken hy het voorval verhaalde. In het begin geloofde men, dat het geheel verhaal een gevolg eener brandende koorts was, en van de verbeeldingskragt; waarom men hem verzogt, om weêr na bed te gaan; want, wat hy gezegd hadde, ware een gezicht in den droom geweest. Men bleef by deze beweering, niettegenſtaande allen tegenſtand en tegenſpraak van *de Precy*, tot dat de Post uit *Vlaanderen* aankwam, waardoor de dood van *Rambouillet* wierdt bevestigd. *De Precy* bleef hierop in den inlandſchen oorlog, welke wegens den Kardinaal *Mazarin* ontſtondt, in den ſlag by St Anthoni.

„De natuurlyke oplosſing dezer gebeurdtenisſe laat zig uit de omſtandigheden ontbinden. De Marquis *de Precy* hadt de brandende koorts: waarlyk eene gewigtige omſtandigheid. Deze koorts verhief de verbeeldingskragt in haar licht. *Precy* wist, dat zyn vriend in den oorlog altyd voor doodsgevaar was bloot geſteld. Dit ſtelde hy zig levendig, en —— wegens de liefde, die hy hem toedroeg —— van de zorgelyke zyde voor. Alle oogenblikken, dagt hy, zult gy de droevé tyding krygen, uw vriend is in den ſlag, —— en in zulken pleegd men met eenen ſchoot zyn leven te eindigen, —— gebleeven. De hitte der koorts veroorzaakte, heel natuurlyk, ſterke beweegingen in 't bed, waardoor het ook gebeuren konde, dat hy met een voet of hand eene gordyn opſchoof, en, daar mogelyk de ringen der gordyn, door hunne beweeging aan de gordynroede, een ſterk geluid veroorzaakten, zo was dit rede genoeg, om *Precy's* oplettendheid eene rigting te geeven, na dien kant van het bed, daar het geluid van daan kwam. Vol van gedagten, welke hy reeds in zyne ziel nopens den dood zyns vriends bevondt, viel hem in, dat deze vriend, by aldien hy ſtierf, nog wel zyn woord mogt houden, om hem te verſchynen, en bericht te geeven, hoe het omtrent de eeuwigheid geſteld ware; hierom dagt hy levendig aan de geſtalte van *Rambouillet*, aan deszelfs kleeding in den oorlog, aan den kolder enz. Thans mengde de verbeelding, die in de hitte der koorts haare toverkragt dubbeld werkzaam bewees, deze denkbeelden; hy dagt, wie is dan hy, die de gordyn van het bed opſchuift? Hoe ligt vondt de verbeelding nu het antwoord in de gelyktydige gedagten, die *Rambouillet* ten onderwerpe hadden. Met drift en de yverigſte begeerte zogt *Precy* zynen vriend te zien, terwyl hy waakend —— wegens de hitte der koorts —— droomde. En hoe zoude hy, in zulken ſtaat,

niet hebben geloofd, het gezogte te zien, daar de, met de voorſtelling van *Rambouillet* gepaard gaande beweeging van het zenuwſap, door zyn inwendig vuur, tot een ongemeenen graad klom, en hy zig dus gedrongen vondt, de ingebeelde voorſtelling voor gewaarwording te houden. (§ 4.*) En deze zelfde groote leevendigheid van voorſtelling leidde hem tot de gedagte, dat zyn vriend werklyk voor hem ſtond, en dat hy wel, gelukkig, uit het veld te rug gekomen konde zyn; des wilde hy hem omhelzen, maar hy greep door de lugt. Natuurlyk, want zyn gezicht hadt geen uiterlyk voor handen zynde voorwerp, maar 't beſtond ſlegts in een ſtoffelyk beeld der harsſenen. De onrustige verbeeldingskragt hadt mede aan eene wonde door een ſchoot gedagt, om dat dit de gewoone dood in den oorlog is. Zy hadt de wonde gezogt, en vondt haar even zo gemaklyk, als ze *Rambouillet* zelf hadt gevonden. Met deze voorſtelling vereenigde zig de gedaane beloſte van den overleeden vriend. *Precy* dagt, — vooral daar hy nu zyn verſchynzel, wegens het doortasten der lugt, — voor een ſpookverſchynzel hieldt, thans zal uw vriend dus zeggen: ach, alles is waar, wat men van de eeuwigheid zegt. Deze leevendige verwachting wierdt, voort, in eene vervulling veranderd, waarover men geen rede heeft, om zig te verwonderen, dewyl de heete koorts wel wonderzinniger ſcheppingen onderneemt, en menigmaal zelfs onmogelyke dingen in werklyk beſtaande verandert. Denkt niet dikwerf zulk een Lyder, dat 'er een groote zwarte hond, en wie weet wat niet nog meer, op zyn wezen ligt? alhoewel deze zaak, volgens de natuur der dingen, volſtrekt onmogelyk is. Na alle deze gedagten, dagt *Precy*, daar 'er dus, naa den dood, een wezenlyk eeuwig leven is; dan is het wel uw pligt, uw leevenswyze, —— welke tog wel juist de geregeldſte niet mogt zyn, zo als men ze moet vermoeden van iemand, die aan een leven naa den dood twyfelt, te veranderen, vooral, daar gy wel, wegens uwe drift tot vegten, in de eerſte ſchermutzeling mogt blyven. De verbeeldingskragt, geſtaag gepaard gaande met de vindingskragt, gemerkt beide al te naauw vereenigd zyn, ſchreef deze gedagten weêr, als werkin-

(*) In de hier aangehaalde § 4. in 't eerſte Stuk, handelt de Hoogleeraar uitvoerig, over de kragt der verbeelding, door aanleiding van het Zenuwſap, zonder medewerking van een buiten den menſch beſtaande voorwerp. By die gelegenheid merkt hy wel byzonder aan, dat het, daar zig de beweeging der zenuwen en van het zenuwſap, welke een denkbeeld vergezelt, in haare kragt, naar de kragt en leevendigheid der gedagte rigt, niet anders weezen kan, of al te leevendige gedagten gaan gepaard, met zulk eene beweeging van het zenuwſap, welke die beweeging evenaart, die eene werklyke gewaarwording eigen is. En hier uit volgt dan natuurlyk, dat de Ziel geloove, dat zy het gedagte voorwerp gewaar wordt: en van daar is 't, dat veele menſchen, vooral in heete koortzen, hunne ingebeelde denkbeelden voor denkbeelden van gewaarwording houden.

kingen, aan het hoofddenkbeeld, of *Rambouillet*, toe; des geloofde *Précy*, zyn overleeden vriend hebbe hem gezegd, hy moet zyne leevenswyze veranderen, want hy zoude in de naaste ſchermutzeling blyven —— Maar, ik hoore menigen Leezer my toeroepen: de zaak gebeurde immers; *Rambouillet* was immers werklyk door een ſchoot van het leven beroofd, en *Precy* verloor ook, in eene ſchermutzeling, zyn leven. Goed. Is dit dan zo iets onbegrypelyks? Kan niet een Officier, in den oorlog —— alle dagen —— en wel door een ſchoot —— blyven? En dat *Precy*, in eene ſchermutzeling, zyn leven eindigde, was zo veel te meer begrypelyk, wyl hy een doldriftig mensch was, die geen gevaar ontzag. Ik weet wel, dat men my ook de omſtandigheid te gemoed zal voeren, *Precy* hebbe allereerst geloofd, zyn vriend zy werklyk voor handen, des hy hem wilde omhelzen: ja, dat zelfs *Rambouillet* gezegd hebbe, hy zy 'er wezenlyk niet, maar hy verſchyne als een in den ſlag gebleeven, om zyn woord te houden: deze omſtandigheden nu lieten zig niet wel als natuurlyke gevolgen van eene, door de hitte der koorts, verwekte verbeelding verklaaren. Doch, door deze tegenwerpingen vinde ik my niet in 't naauw gebragt. Want men kan wel begrypen, dat *Precy*, toen hy, door middel der verbeeldingskragt, welke door zyne zorg en bekommering over zyn vriend ontſtoken was, zig deszelfs tegenwoordigheid voorſtelde; aan het beeld van *Rambouillet* al te leevendig dagt, en tot het tegenoverſtaande gevoelen viel, hy zoude werklyk voor handen zyn, en gelukkig uit het veldleger zyn gekomen; tot dat hy, door 't omhelzen, van het tegendeel wierd overtuigd. En wat wonder dat hy door de lugt taſtte, daar alle voorſtellen begochelingen zyner gaande gemaakte verbeelding waren. De voorgegeeven woorden des verſcheenenen wierden als dan, door de verbeeldingskragt van *Precy*, insgelyks het ſpookzel in den mond gelegd. 't Is waar, de reden van *Rambouillet* wierdt verhaald, voor dat het omhelzen wierdt gedaan; maar hoe ligt is 't niet, in zulke verhaalen, om eene omſtandigheid van zyne waare plaats te verzetten."

In dien eigenſten ſmaak verklaart de Hoogleeraar voorts eene ſoortgelyke verſchyning van *Marſilius Ficinus* aan *Michaël Mercato*, door *Baronius* verhaald; uit welk een en ander men gereedlyk kan beoordeelen, wat hy houde van de verdragen der geenen, welken ten oogmerk hebben, om hunnen Vrienden, naa den dood, een berigt van het eeuwige leeven te doen erlangen; waaromtrent hy ons verder tot de volgende Schriften verwyst: —— „ Men zie SCHELWIGS *diſſert. de apparitionibus mortuorum vivis ex pacto factis.* Dantz. 1708. Voorts *Historie oder wunderliche Erzählung der ſeltzamen Einbildungen, welche Monſieur* OUFFLE *bekommen &c.* Dantz. 1712. f. 127 n. f. Een ander voorbeeld van twee Studenten te *Nantes* in *Bretagne*

wordt verhaald in *der ſchriftmäſſingen Erklarung der wahrhaften Erſcheinung* Samuels *nach dem Tode &c.* Prenzlauw und Leipzig 1749. ſ. 47. Op dezelfde wyze zou de geest van den Majoor *Georg Sydenham* den Kapitein *William Dyke* zyn verſcheenen Zie *dritte Fortſetzung von Erſcheinungen der Geister nach dem Tode.* Prenzl. u. Leipz. bey *Ragoezy* 1752. ſ. 431 &c. en ſ. 384 &c. wordt aangehaald. dat eene Dochter, wegens een verdrag, haaren Vader, den Koninglyken Lyfarts, Dr. *Farrer* te *Londen*, zoude zyn verſcheenen."

Natuurkundige Vermaaklykheden, en onderſcheiden aartige oefeningen, zamengeſteld en uitgevoerd zo te Parys als aan verſcheiden Hoven van Europa, door den Ridder M. J. J. PINETTI WILLEDALE DE MERCI, *Profeſſor en Demonſtrator der Phyſica, Lid van verſcheiden Academien, gepenſioneerd door het Hof van Pruiſſen, gerecommandeerd door verſcheiden Koningen en ſouveraine Vorsten van Europa, Ridder der Orden van St. Filip, Ingenieur-Geographist en Finantieraad van Z. D. H. den Prins van Limburg-Holſtein, enz. Naar den nieuwen en, door den Autheur, met zes nieuwe Natuurkundige proeven vermeerderden franſchen druk vertaald. Te 's Gravenhage by* J. Gaillard, 1789. *In gr. 8vo. 80 bladz.*

De Dichters hebben eene zinryke en tevens zeer eigenaartige afbeelding van het Gerucht gegeeven, door hetzelve by eenen ſneeuwbal te vergelyken, die, van een' hoogen berg afrollende, hoe langer hoe grooter wordt. Immers hier door wordt het geheel duidelyk, dat een uit verre landen komend Man, met zoo veel tytels en *Rekomandatiën* voorzien, ook by onze Natie, zich als een ontzaglyk groot wezen moet vertoonen. Dan, gelyk de ſneeuwbal des Geruchts, het vuur der beproeving naderende; niet zelden, van ontzaglyk groot, onëindig klein wordt, zo gaat het ook dikmaals zodanig met berugchte Vreemdelingen, die, by een naauwkeurig onderzoek, van zeer groote Reuzen, kleine Dwergen worden. Wy kunnen niet ontveinzen, dat de *Natuurkundige Vermaaklykheden* van den Heer PINETTI, welke met zoo veel geruchts in ons Vaderland gekomen is, ons ook een voorbeeld van dien aart gewezen hebben.

Hy heeft in dit ſtukje 37 Proeven zyner Oefeningen beſchreven, welke in zoo veele zogenaamde *Hoofddeelen* voorkomen. Dan, behalven dat dezelven van te weinig gewigt waren, om beſchreven, en nog minder om vertaald, te worden; zoo zyn ze ook voor onze Natie geen van allen nieuw, als zynde niet alleen veele in s. WITGEEST, *Natuurlyk Toverboek*, te vinden, van het welk de 9de druk, reeds in den jaare 1713, is in 't licht ge-

gekomen; maar, men treft 'er zelfs eenigen van aan in W. VAN WESTEN, *Mathematiſche Vermaaklykheden*; zynde de 3de druk van dat Boekjen, reeds Ao. 1644, uitgegeeven. Doch, om niets zonder bewys te ſtellen, tekenen wy hier ter loops enkel een zestal Proeven aan, welken men by WITGEEST, even zo goed, als by PINETTI, beſchreven vindt:

PINETTI's *Nat. Vermaakl.*	WITGEEST, *Nat. Tooverboek.*
IVde Hoofddeel.	2de Proef, 10de Boek.
Vde ——	17de —— 1ſte ——
Xde ——	12de —— 1ſte ——
XIIde ——	13de —— 3de ——
XXVſte ——	8ſte —— 11de ——
XXXVſte ——	61ſte —— 1ſte ——

Uit deze weinige Voorbeelden blykt, dat de zoo veel geruchtsmaakende kunstgreep, *om iemand het hembd uittetrekken, zonder hem uitteskleeden, en zonder een medehelper nodig te hebben*, het welk de Heer PINETTI zelv' een *vreemd ſtuk* noemt, en het geen hy ook (volgens de *Aant.* onder dit 35ſte Hoofddeel geplaatst,) in tegenwoordigheid van H. D. en K. Hoogheden, in *'s Hage*, op den Nederduitſchen Schouwburg, aan zekeren Heer SANDBERG, tot verwondering der Aanſchouweren, verricht heeft, reeds in de voorige Eeuw, in ons Vaderland bekend was, en door WITGEEST beſchreven is.

Daar wy enkel het voor ons liggend Boekje, en geenzins de Bekwaamheden, of daadelyke Kunſtoefeningen, van den Heer PINETTI beoordeelen, nadien wy dezelven niet gezien hebben; zo moeten wy onze Leezers dienaangaande melden: dat die zelfde Heer, ſchoon een Dwerg in dit Boekje zynde, echter een groot man in zyne Kunstgreepen kan wezen: hoewel het dan nog zeker blyft, dat men beter, en onze Natie meer dienst, zoude gedaan hebben, wanneer men, in plaatſe van PINETTI's *Amuſemens Phyſiques*, zeker Werk van M. DECREMPS, met het vervolg, uit het Fransch vertaald had, het welk te *Parys*, in de Jaaren 1784 en 1785, in 't licht is gekomen, onder den titel: *La Magie blanche dévoilée, ou Explications des Tours ſurprénants, qui ſont depuis peu l'Admiration de la Capitale &c.* en *Supplement a la Magie blanche dévoilée &c.* Nadien deeze beide Boekdeelt'es eene naauwkeurige verklaaring bevatten van byna alle de Kunstenaryën, welke door den Heer PINETTI hier te lande vertoond zyn.

De Mensch. Een Gezang, uitgesproken in de Maatschappy Felix Meritis. *Door* M. NIEUWENHUYZEN, *Med. Doctor. Te Amsterdam, by* C. de Vries. 1789. *In gr.* 8*vo.* 23 *bladz.*

De Heer *Nieuwenhuyzen* deelt in deezen eene proeve mede, of zich de *bevallige* Dichtkunst met de *nuttige* Natuurlyke Historie verëenigen kan; kiezende tot zyn voorwerp, den Mensch, als het verhevenst deel der ondermaansche schepselen. Men oordeele uit de volgende Verzen, hoe hem deeze Proeve gelukt is:

'k Aanschouw verbaasd uw heerlyk beeld,
ô Mensch — uw schoon gelaat, waar in iets hemels speelt;
Verheven boven 't vee der aarde,
Treedt gy den ganschen rei der aardsche schepslen door,
En vindt geen weërgade op dit spoor:
Gy leeft, gevoelt en denkt en ziet uwe eigen waarde;
Het vee blyve in zyn engen kring,
Uw ziel dringt door 't heelal — voortreflijk sterveling!
Gy wikt bedaard uw handelingen,
Gy oordeelt over alle dingen,
De tyd beperkt u zelfs in uwe handling niet,
Daar gy, ook over 't graf, het licht der eeuwen ziet.

Hoe groot uw stofloos *deel ook zij,*
Ook zelf uw stoflyk *deel is heerlyk van waardy:*
Ik zie hier vaste *en* vloeibre *deelen*
Zoo wonderbaar vereend, zoo juist in evenwigt,
Elk deel zoo kunstig toegericht;
En door dat vloeibre en vaste eene eedle leefkracht *speelen:*
Ik scheide deel by deel van één,
Myn oog dring' vry door spier en vlies en vogten heen,
'k Zie rondom orde, werking, leven,
Ook door de kleinste vezel zweeven,
Terwyl 't gewapendst oog, de fikste ontleders hand
Geen eind der deelen vindt, geen einde aan hun verband.

Daar

Daar aarde en ſlym de deelen hecht,
Het celwyfs weeffel *hier dien knoop nog vaster legt,*
De waſem vangt, de deelen leenigt,
Vinde ik de vaste lucht *en een* brandſtoflyk zuur,
Als zoo veel middlen der natuur,
Waar door zy 't gansch geſtel op 't wonderbaarst vereenigt:
Hoe grootsch is hier de eenvouwigheid,
Wat almacht is hier niet door alles heen verſpreid,
Wat deel des ligchaams 't ook moog' weezen,
't Is uit dezelfde kiem gereezen,
De ſtoffen van beſtaan zyn hier in allen één,
Zoo wel in 't zagſte deel, als in het hardſte been.

'k Tref wonderhaare krachten aan,
'k Zie hier de zenuwkracht *'t gevoel ten dienſte ſtaan,*
Daar merk ik 't prikkelbaar vermogen;
Gindsch tot byzonderen dienst, ten dienſte van 't geheel
Zie 'k 't eigenleven *van elk deel;*
De kracht van ſamenhang *ſtraalt gindsch in 's wysgeers oogen:*
De Voedings-kracht *verbreidt, vergroot,*
Herſtelt op 't ſchoonst 't verlies, 't welk uit beweeging ſproot;
Wie moet niet voor Gods wysheid knielen,
Die 't ſtoflyk deel dus kon bezielen,
En daar zyn vadermin voor ons in liefde blaakt,
Het ligchaam voor gevoel, beweeging vatbaar maakt!

Beſchouw hier d'omloop van het bloed,
Dat, met vereischte kracht, door alle onze adren ſpoedt!
Vereenigd in den hollen ader,
Stort zich die purpren ſtroom in 't voordſte hartshol uit,
Het hart trekt ylings ſaam — en ſpuit
Het bloed ten longen in —— op dat het zich vergader'
In 't agterst hol des harts, — van daar
Stroomt het ter ſlagaêre in, verdeelt zich van elkaêr,
Beſproeit en vleesch en vliesch en beenen,
Bruischt door het naauwlyks zigtbre henen
En voedt en onderhoudt het ligchaam in dien ſtand,
Als met het oogmerk ſtrookt van 's wyzen Makers hand.

Hier voert het Weivat *fyner vogt,*
En drenkt 't oneindig kleine in zyn naauw zigtbren togt,
Om voeding, leven te verwekken:
Naauw vindt ge één enklen ſtip, waar door geen vaatjen vloeit,
Geen holten, met zyn daauw beſproeid.
Gindsch ziet ge een vaatgeſtel alleen ter ſcheiding *ſtrekken.*
Waar of ik ook nieuwsgierig zie,
't Is alles werking, orde en juiſte harmonie:
De ſchets alleen moet ons verrukken,
By 't zien van zulke meeſterſtukken;
Wyk wech, verdwaasde mensch, die nooit u zelf beziet,
Gy kent de grootheid Gods, noch uw verpligting niet.

Deeze beſchryving van den Mensch, die geheel met de nieuwſte en beste ontleedkundige Waarneemingen overeenſtemt, en daarom achting verdient, levert tevens genoegzaame bewyzen op, dat het minder den Dichter dan de ſtoffe te wyten is, dat op verſcheidene plaatſen van dit Gezang, meer de zaakkundige en beſchryvende *Doctor*, dan de in verrukking zynde *Dichter*, doorſtraalt. —— Om ook dit te bewyzen, mogt de Proef zeer wel genomen worden.

Taal- Dicht- en Letterkundig Magaziſn; of verzameling van Verhandelingen, de Taal- Dicht- en Letterkunde betreffende; benevens eenige Dichtſtukken: ten nutte onzer Dichtlievende Landgenooten bij een vergadert en uitgegeeven, door G. BRENDER à BRANDIS. *Lid van de Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde te Leyden; van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen; en verſcheiden dichtlievende Genootſchappen. Derde Deel. Te Amſterdam, bij* H. Keijzer *en* C. Groenewoud. 1789. *Behalven het Voorbericht en den Bladwijzer* 362 *bladz. in gr. octavo.*

Zommige ongunſtige omſtandigheden hebben de afgifte van Lettervrugten, uit het Magazyn, voor eenigen tyd vertraagd; dan, daar men intuſſchen niet verzuimd heeft voorraad te verzamelen, is het vervolgens niet veel moeite geweest, zulks weder te vergoeden. Hier door is ons thans op nieuw eene ruime verzameling ter hand gekomen, die het derde Deel van deezen letterarbeid uitmaakt, welke den Liefhebberen in veelerleie opzigten gevallig kan zyn. Buiten een aantal van grooter en kleiner Gedichten van verſchillende ſoort, over eene verſcheidenheid van onderwerpen, zo in 't ernſtige als in 't boertige, die

tot

tot leerzaamheid en vermaak ſtrekken, vindt hier een taalkundig navorſcher meer dan één onderwerp van zynen ſmaak in overweeging genomen. Hier toe behoort een ingebragt bewys, voor de ſpelling *koomst*, *ik koom*, *gy koomt*. enz met eene daar tegen aangevoerde opmerking, welke voor het ſpellen van *komst*, enz. pleit. ——— De Schryver erkent de bondigheid van dit tegen hem aangevoerde, in een volgend Stukje, waar in hy tragt te doen zien, dat de ſpelling van *Erkentnis* en *Bekentnis* te wraaken zy, nadien men, uit kragt der afleidinge, van *kennen*, *erkennen*, *bekennen*, behoort te ſchryven *Erkennis* en *Bekennis*; het welk hem zig breeder doet uitlaaten over den uitgang *nis*, in afgeleide woorden. By die gelegenheid geeft hy, onder anderen, ook in bedenking, of het woord *ſchennis* (eigenlyk *ſchendnis* zo 't van *ſchenden* kome,) zyn oorſprong verſchuldigd zy aan een werkwoord *ſchennen*, welks beſtaan hy egter tot nog niet bewyzen kan. Een andere Taalkundige, die bovenal naauwkeurig is, in 't gadeſlaan van de betekenis veeler woorden by onze oude Schryvers, welke men zomtyds niet regt verſtaat, om dat de toen in zwang zynde betekenis nu in vergetelheid geraakt is, deelt ons hier zyne waarneemingen mede, over het woord *begrypen*. De geleerde *Frans Burman* legt *Hooft*, die dit woord bezigt, in den zin van *berispen*, te last, dat dit ontſtaat, uit eene letterlyke overzetting van het Latynſche woord *reprehendere*, en het Franſche *reprendere*. Maar geheel ten onregte; want, gelyk hier ten overvloede getoond wordt, onze oude Schryvers gebruiken dit woord veelvuldig in deeze betekenis; des het als geene verbastering te wraaken zy. *Begrypen* naamlyk betekende oudtyds ook *capere*, *apprehendere*, waar voor we nu *grypen* of *aangrypen* bezigen; en van daar had men de overdragtelyke betekenis, *iemand met woorden aangrypen*, dat is, *iemand beſtraffen* of *berispen*; zo dat *Burman*, in dit geval, *Hooft* gansch verkeerdlyk *begreepen* of *gegispt en berispt* hebbe. De Opſteller deezer waarneemingen doet de door hem aangehaalde plaatzen der Ouden, gewoonlyk, vergezeld gaan van taalkundige aantekeningen, die ter opheldering dienen; waarin ons verſcheiden min bekende woorden verklaard worden; onder welken hier ook voorkomt het woord *worſchap* of *warſchap*, *weerſchap* en *waerdſchap* in de betekenis van *een maaltyd* (*convivium*:) en ook wel bepaaldlyk een *convivium nuptiale* of *Bruiloftsmaal*. (*) Voeg hier, uit veele anderen,

(*) Volgens het hier aangehaalde zegt *van Haſſelt*, dat dit woord in die betekenisſe, nog by de Noordhollanders bekend is. Maar gewoonlyk gebruiken zy het in een uitgebreider zin. Een *warſchip* of *warſchop* is een Gaſt, die by een goed Vriend zyn verblyf heeft; van daar de ſpreekwyzen, *een warſchip hebben*, ergens *te warſchip gaan* of *zyn* en dergelyken; welk *warſchippen* gemeenlyk Vriendenmaalen en vrolyke partyen ten gevolge heeft.

ren, nog by, dat het woord *ſchelden*, thans alleen *convitiari*, oudtyds mede *beſtraffen* of *berispen* betekende. —— Verder ontmoeten we hier, ter deezer gelegenheid, van dezelfde hand, eenige bedenkingen over *de verandering onzer taal, en de oorzaaken van derzelver verbastering*: als mede, van een anderen Schryver, een voorſtel, nopens het gebruiken van klanktekenen, niet op eene nutlooze overtollige wyze, maar in gevallen, daar het een onderſcheiden nadruk kan aanwyzen; het welk den Tooneelſpeleren inzonderheid te ſtade zou kunnen komen. By voorbeeld: Ik *héb* het hem gezegd; ik heb *hét* hem gezegd; ik heb het *hém* gezegd, en ik heb het hem *gezégd*. —— Ten aanzien van het beoefenen der Dichtkunde, verleent ons hier het Magazyn nog eene vertaalde Verhandeling over *het nut der Tooneeldichtkunde*; mitsgaders de overzetting van een te Berlyn, met een gouden Eerprys, bekroond Antwoord op de Vraag: *Hoe kan de Navolging, zo wel van oude als van nieuwe vreemde Werken der ſchoone Weetenſchappen, den Vaderlandſchen ſmaak ontwikkelen en volkoomener maaken?* —— Voor 't overige behelst dit Deel nog eenige zo oorſpronglyke als vertolkte Stukjes van Vernuft, die men, als veelal treffend uitgevoerd, met genoegen zal leezen. De volgende beſchryving eener aandoenlyke ontmoetinge, op eene Winterwandeling, die vooraf eigenaartig geſchetst is, ſtrekke hiervan nog ter proeve:

„ Ik vervolgde mijne wandeling, en naderde de bouwvallige hut eens eerlijken grijsaarts. Nu zag ik den ouden man, hij keerde met waggelende ſchreden naar zijne woning te rug. Zijne hairen waren de ſneeuw gelijk: deeze man, dus dacht ik, is het evenbeeld van den Winter; —— de verwoestende ouderdom heeft hem onder den last zijner jaaren gekromt, —— zijne braave kinderen zijn voor hem weggerukt; —— nu is hij verlaaten, en leeft hier afgezondert. —— Even gelijk de natuur, reikhalst hij naar het tijdſtip, waarin hij tot een nieuw heerlijk leven zal geroepen worden. —— Dit oogenblik zou mooglijk, zonder mijne hulp, verhaast zijn; —— de edele grijsaart viel, bijna gevoelloos, voor zijne ſtroodeur neder: arme man! de koude hadt hem bedwelmd. Ik reikte hem de hand, en hielp hem in zijne ſchamele wooning. Ik was aangedaan: —— is dit, zeide ik bij mij zelve, —— is dit nederig verblijf —— het verblijf der Godsvrucht! Braave grijsaart! gij verdiende een beter lot! —— Hij viel vermoeid —— bevend —— op het harde bed neêr. Ik weende. Naauwlijks had ik het vermogen, om eenig hout op te zoeken, en het met de weinige, nog glinſterende, vonken, op den kouden haard, in brand te ſteeken: nu plaatſte ik den braaven man 'er nevens, en ſpoedde mij, om hem eenige verkwikking te haalen, en kwam ijlings te rug. Ik gaf hem een' verſterkenden drank, en nu ſprak hij:

„ zon-

„ zonder uwe zorg, zou heden de laatſte dag mijns levens ge-
„ weest zijn."

„ Om een geringen onderſtand te ſmeeken, begaf ik mij deezen morgen naar uwe ſtad. Mijne rijke bloedverwanten wezen mij medoogenloos af. Ik klopte te vergeefsch aan de deuren eeniger ongevoelige Grooten. Beſchaamd —— aangedaan, over de hardheid mijner natuurgenoten, ging ik, trillend van koude, verzwakt door den honger, te rug. Ô God! vergeef het hen, riep ik; zij kenden nimmer behoefte. —— Nu, dacht ik, nadert het eerſte van mijnen proeftijd. —— Mijn ſchraale voorraad was verteerd; zedert gisteren heb ik niets gegeeten: —— weldaadig Schepper! door eene vaderlijke kastijding, hebt gij mij voor uw eeuwige gelukzaligheid geſchikt gemaakt; ontvang dat leven, 't welk ik, hoe vol ellende, echter altoos als een geſchenk van uwe onverdiende Goedheid aanmerkte! —— Krachteloos, geheel onvermogend om verder te gaan, viel ik nabij mijne wooning neêr; toen gij naar mij toekwaamt; „ nu „ dank ik u, ô mijn God!" — Hier viel de braave man op zijne knieën: —— „ dat gij mij ook thands voor morren, tegen „ uwe alwijze beſchikking, tegen mijn noodlot, bewaard hebt! „ de weinige oogenblikken, die gij mij, aan deeze zijde der eeu„ wigheid, nog zult toedeelen, zal ik beſteeden, om uwe Va„ derlijke goedheid den hartgrondigen dank voor zo veele wel„ daaden te betuigen!" Hier ſtond hij op, —— ik lag —— geheel aandoening, aan zijne zijde. Nu kende ik het vermogen der Deugd. Met vervoering richtte ik mij op, drukte den grijsaart aan mijne borst, en riep: uitmuntende — beste ſterveling! ik wil u nooit verlaaten: —— ik zal voor uwen ouderdom zorgen; leef —— leef nog lange ten voorbeelde voor het menſchdom! Uwe rampen hebben u wijs, en met den besten Godsdienst bekend gemaakt.... Morgen kom ik u afhaalen. Nu keerde ik naar mijne wooning te rug. —— Ô! Hoe te vreden was ik met mijne wandeling."

Staats- en Karakterkundige byzonderheden, betreffende FREDERIK *den II. Koning van Pruiſſen. Uit het Hoogduitsch, naar den derden druk. Vierde en Vyfde Deel. Te 's Hage, by* I. van Cleef. 1788. *In gr. octavo*, 475 *bladz.*

In dit Deel, levert men ons, even als in de voorigen, eene verſcheidenheid van trekken, welken dienen, om 's Vorſten character in veelerlei opzigten te doen gadeſlaan. Het volgende voorbeeld onder anderen toont ons, hoe hem de onbankbaarheid en losbandigheid tegenſtond.

„ Een inwooner van *Berlin* beklaagde zich over geleden onregtvaardigheden. —— Hy was een buitenlander, en had van eenen

eenen Jood aldaar, tot voortzetting van zyn zaaken, 300 Rykſdaalers, voor 6 jaar tegen 5 ten 100, ontvangen. De Jood had hem by 't Stadsgerigt aldaar, toen hy hem, na verloop van de 6 jaaren niet terſtond had kunnen betaalen, vervolgd, en het zo ver gebragt, dat hem alles afgenomen was, zo dat hy thans een bedorven man ware, en met zyne kinderen moest gaan bedelen. Hy bad derhalven om de Koninglyke hoede en genade. —— De Koning werd hierop ten hoogſten verſtoord, en beval terſtond om hem de Acten desaangaande in handen te ſtellen. Hy bevond toen, dat de Jood den vreemdeling, die met zyne familie heel arm in *Berlin* gekomen was, dit geld verſchoten, en hem ook eene wooning bezorgd had; maar dat deeze om geene betaaling noch van Interest noch van Kapitaal gedacht, maar alles liederlyk doorgebragt had; zo dat de Jood van de verpande Goederen kwalyk 80 daalers gemaakt had. —— De Koning deed den vreemdeling benevens den Jood by zich komen, en zeide tegen den laatſten:

„ *Hier hebt gy als een eerlyk Jood nog 310 Daalers, dewyl gy iemand hebt willen voorthelpen; en wees altyd eerlyk.*

Maar tegen den buitenlander:

„ *Dewyl gy een ontrouw Huishouder geweest zyt, zo verdiendet gy nog bovendien naa Spandau gezonden te worden. Maar ik zal u by Kustrin eene plaats in de Volkplanting laaten aanwyzen; beter u zelven daar.*"

Een ſtaal van eene andere natuur, waaruit men 's Vorſten Inſchiklykheid omtrent zyne bedienden kan afneemen, biedt ons een in zyn ſoort grappig voorval aan.

„ De Koning, naamlyk, was gewoon, zyne nieuwe ſtevels altyd aan een zyner Kamer-Lackyen te geeven, om *uit te treeden*, en leide de ouden niet eer af, voor dat zy heel onbruikbaar waren. —— In den zevenjaarigen oorlog liet de Koning zich eens in *Breslau* een paar nieuwe ſtevels maaken, en gaf ze aan den gewoonen Kamer-Lackey, maar vergat ze weder te eiſchen. Toen hy nu van *Breslau* opbrak, eischte hy de nieuwen. Doch de Kamer-Lackey had ze reeds meer dan 2 maanden gedragen, zo dat de zoolen niet alleen geſleeten, maar zelfs ſtuk waren. Op deze wyze werden zy dan door den Kamer-Lackey den Koning overhandigd. Toen hy ze nog ſlegter vond dan de ouden! zo vraagde hy: zyn dit myne nieuwe ſtevels?

„ *De Kamer-Lackey.* Ja Uwe Majeſteit.

„ *De Koning.* Zy zyn immers verſleeten! en gy moest ze maar uittreeden.

„ *De Kamer-Lackey.* Dat heb ik ook gedaan, Uwe Majeſteit."

De Koning hernam met de grootſte bedaardheid: „ Dat zie ik

ik! geef my myne ouden maar weder hier, en bezorg my binnen veertien dagen een paar anderen. Deeze kunt gy houden. Maar treed de nieuwen niet weder zo uit, als deeze, anders moet gy ze betaalen."

Uit eene herhaalde Kabinets-Ordre, aan den geheimen Finantie-Raad *Tarrach*, ziet men, hoe bezwaard de Koning den ſtaat van Engelands Finantien, in den jaare 1779, inzag; en hoe hy zyne Onderdaanen hieromtrent by tyds gewaarſchouwd wilde hebben Zyne eerſte order deswegens, gedagtekend 16 Aug. 1779, luidde aldus:

„ Raad, byzondere Lieve Getrouwe. Daar de zaaken in *Engeland* tegenwoordig een weinigje te mal beginnen te loopen, en het zeer te bezorgen is, dat het daar tot een volſlagen bankroet mogt koomen; zoo heb ik u hierdoor willen belasten, om alle de Kooplieden en Fabriekanten, hier in het Land, die met de Engelſchen eenigen handel hebben, daarvan te waarſchuwen, dat zy zig een weinig in agt neemen, en als zy Engelſche papieren en wisſels in handen hebben, dat zy zoeken zig daarvan los te maaken; want de omſtandigheden in *Engeland* zyn zeer kwalyk geſteld, en het is dus nodig, alle voorzorg te gebruiken, en vooral daar op bedagt te zyn, zig van alle *Engelſche* geldpapieren te ontdoen. Gy hebt dus dit zoo als het behoort te bezorgen, en hetzelve alle die Kooplieden en Fabriekanten hier te lande, die het tot hun behoud nodig hebben te weeten, met behoedzaamheid bekend te maaken, op dat zy daarna hunne maatregelen kunnen neemen."

FREDERIK.

Op des Raads nader ſchryven deswegens, luidde, den 29 Aug., zyne onderrigting aldus:

„ Raad, enz. Ik heb u, op uw bericht van den 23 deezer, mits deezen te kennen willen geeven, dat, toen ik u weegens het te vreezen bankroet laatst geſchreeven heb, het zelve niet van de Kooplieden in *Engeland*, maar van den Staat zelfs te verſtaan is; en als dat geſchied, dan lyd alles dan zyn al de Engelſche *Actiën* en papieren verlooren, en derhalven is myne meening, dat gy den alhier zynde Kooplieden en Negotianten daarvan berichten, en hun waarſchuwen zult, dat zy zig van alle Engelſche *Actiën* en papieren zoeken los te maaken, op dat zy hiernaa geene ſchade lyden, en dat zy zig deswegens in agt neemen, en een weinig op hunne hoede zyn, enz. enz."

FREDERIK.

Ten bewyze van 's Konings verregaande bekommernis hieromtrent, kwam, by dat narigt, den 3 October nog de volgende waarſchouwing:

„ Raad

„ Raad, enz. 'Er is een Koopman uit *Engeland* hier door (*Potsdam*) na *Berlyn* gegaan, die een menigte Engelſche *Actien*, Wisſels en dergelyke papieren by zig heeft, om dezelve daar voor geld te verwisſelen, en het geld daarvoor uit het Land te haalen. Ik geef u dus hier meede bevel, de Kooplieden en Geld-Negotianten ten uwent te waarſchuwen, dat zy zig toch niet verleiden laaten, om dergelyke Engelſche *Actien* en Geldpapieren aan te koopen, op dat zy in geene ſchaade geraaken, want in de omſtandigheden, waarin zig *Engeland* tegenwoordig bevind, is dit eene hoogst gevaarlyke zaak, en men moet zig voor hunne papieren zeer in acht nemen, en deswegens op zyne hoede zyn. Gy zult dit dan, naar behooren, en zonder omſlag bezorgen."

FREDERIK.

Algemeen beredeneerd Register op alle de voornaamſte Rechtsgeleerde Advyſen, Conſultatien, Advertiſementen, Deciſien, Obſervatien en Sententien. In eene Alphabetiſche order geſchikt en zamengeſteld. Derde Stuk. Te Utrecht by G. T. van Paddenburg, 1788. *In quarto* 224 *bladz.*

Het nagaan der twee eerſte Stukken van dit Register, in den jaare 1783 afgegeeven, heeft ons doen opmerken, dat het zelve van zeer veel nuttigheid ware, ter gereeder naſpooringe van 't geen voornaame Regtsgeleerden, en waar ter plaatze, in hunne Schriften van veele gewigtige voorvallen in regtzaaken geoordeeld hebben; dan, daar 'er zedert zo veel tyds verliep, eer dit Werk verder agtervolgd werd, ſcheen 'er weinig of geen hoop op deszelfs voltooijing over. Met de gemeenmaaking van dit derde Stuk heeft men egter die hoop opgewakkerd, en wel zo, dat de verwagting van deszelfs uitgebreide nuttigheid voor al niet minder zy. In het Voorbericht naamlyk wordt ons gemeld hoe men een tweeden bewerker heeft overgehaald, om dien aangevangen arbeid voort te zetten, en zelfs eenigermaate verder uit te breiden. 't Is op deezen voet nu gebragt tot letter M. ingeſlooten, en ſtaat eerlang, met een volgend Stuk, in zo verre tot letter Z. voltrokken te worden. Wyders heeft men ten oogmerk 'er nog by te voegen een *Supplement* of *Aanhangſel* van A. tot Z, en de Heeren Regtsgeleerden worden verzogt den Uitgeeveren de behulpzaame hand te bieden, om deeze hunne nuttige onderneeming tot des te meer volkomenheid te brengen.

NIEUWE

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *VIIIste Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1788. *In gr.* 8vo. *behalven de breede Voorreden en uitvoerige Bladwyzers,* 204 *bladz.*

Onvermoeide arbeid komt alles te boven. Toen de Heer HAMELSVELD deeze *Verdeediging des Bybels*, in den jaare 1783, ondernam, was hy een amptloos Perſoon, en leefde, door de *Goeſche* Gebeurtenisſen, van den openbaaren Kerkdienst in die Gemeente afgeſtaan hebbende, in eene ſtille rust. Nauwlyks waren twee Deelen van dit Werk afgewerkt, of hy moest zyn afgezonderd leeven verlaaten: dewyl hem geheel onverwagt, en volſtrekt buiten zyn toedoen, door de Regeering van *Utrecht*, zyne Geboorteſtad, het Hoogleeraarampt in de Godgeleerdheid werd opgedraagen. Behalven 't zelve moest hy een geheelen Predikdienst in de *Utrechtſche* Gemeente vervullen, geduurende het leeven van Ds. BACHIENE den Vader. Omtrent tachtig Predikbeurten, behalven de Collegien, kwamen voor zyne rekening; en werd hem hier voor de geringe wedde van *Zes honderd* Guldens 's jaarlyks toegelegd, met toezegging van *Twaalf honderd* Guldens, ingevalle van het overlyden van den Hoogleeraar BURMANNUS. Een dubbele post, welke hy op zulke voorwaarden, door de edelſte dryfveeren genoopt, ondernam: en van welke hy zich, geduurende drie jaaren, zo kweet, op eene wyze, dat hy allen, zyne vyanden zelfs, tot Rechters daar over durft neemen. —— Onder alle deeze veelvuldige en zwaare Amptsverrigtingen verzuimde hy niet, deeze *Verdeediging des Bybels* te vervolgen. Ondertusſchen namen de verdeeldheden, die ons Vaderland zo deerlyk geſchokt hebben, meer en meer toe. In deeze verdeeldheden betuigt hy zich zodanig gedraagen te hebben, als hy meende, dat een eerlyk Man, een waar Beminnaar van zyn

Vaderland, een Christen, en een Leeraar onder de Christenen, zich behoorde te gedraagen. Ondertusschen moest hy veel smaad, hoon, ja zelfs bedreigingen, ondergaan, ook met allerlei valsche betichtingen en verdraaijingen zyner woorden. Door de grootmoedige verfmaading, waar mede hy dit alles behandelde, liep dit egter op eene ftorting uit, en hadt geen gevolg. —— Onder zulk eene ontaarting der tyden viel hem de arbeid te zuur. Eindelyk kwam de Nagt van Beroering te *Utrecht*, den 16 Sept. 1787, wanneer hy befloot zich veiligheids halve uit *Utrecht* te begeeven. Kort daarop werdt hy door Burgemeesteren en Vroedfchap der Stad *Utrecht*, als Profesfor in de II. Godgeleerdheid aan die Academie, gecasfeerd en onnut verklaard den Predikdienst in de Gemeente dier Stede waar te neemen: en trok men zyn aangebooren of verkreegen Burgerfchap, wegens deszelfs onwaardig en flegt gedrag, in; hem voor geen Burger der Stad erkennende, hem den Predikdienst in die Stad, met inhouding van zyn verfcheenen Tractement, verbiedende, onverminderd de Actie van den Hoofd-Officier tegen den gecasfeerden Hoogleeraar.

Hy deelt de oorfpronglyke ftukken mede aan de Naakomelingfchap, onder anderen om dit merkwaardige, „dat het, (gelyk hy fchryft,) een Befluit is van dezelfde „Regeering en Perfoonen, die my, drie jaaren te voo„ren, des ongevergd en van zelven, tot Hoogleeraar „hadden aangefteld, wanneer ik dezelfde grondbeginzels „had die ik nog heb, en, als een eerlyk Man, niet „verzaaken mag; de beginzels van Vaderlandsliefde, „van liefde tot de Waarheid, Godsdienst en Deugd, „Vrede, Eendragt en Vryheid." —— Eenigen tyd daar naa ontving hy een ongetekend Briefje, waar in hem zyne verfcheene wedde, van 20 Aug. tot 1 Octob., werd toegeweezen. *Durkerdam*, zyn eerfte ftandplaats, werd thans zyn wykplaats, waar hy de Verdeediging van den Bybel voltooide.

Dit weinige meenden wy te moeten ontleenen uit de breede Voorrede des Schryvers, die in dezelve voorts zyn gehouden gedrag verdeedigt, en zyne denkwyze over 't Staatkundige bloot legt. —— Onder zo veelerlei en treffenden Lotwisfel, heeft de onvermoeide HAMELSVELD een Werk ten einde gebragt, welks VIIIfte Deel wy thans in handen hebben. In zes Deelen hadt hy voorgenomen 't zelve af te handelen, doch 't is onder het be-

bewerken uitgedyd. Van den aanleg en het doel gaven wy berigt by onze Aankondiging des Eerſten Deels (*). De gunſtige verwagting, welke wy 'er toen van vormden, is door de uitkomst ten vollen beantwoord: de Berichten van elk Deel, door ons gegeeven, draagen 'er blyk van (†); en blyft dit laatſte aan de voorige gelyk.

De Hoofdinhoud van 't zelve kunnen wy onzen Leezeren best doen kennen met §. 1. des Zeven en twintigſten Hoofdſtuks, waar mede dit Deel een aanvang neemt, af te ſchryven. „ Na dat wy," luidt de taal des geleerden Schryvers, „ tot hier toe, de Waarheid en Godlykheid der H. Boeken en denzelver Inhoud, tegen alle de beſchuldigingen en uitvlugten van het Ongeloof, hebben gehandhaafd, ſtaat ons nog éene bedenking te beantwoorden. Zy is de volgende. „ Wie zal „ ons borge ſtaan, dat de gewyde Boeken der Jooden of „ Christenen door die Schryvers geſchreeven zyn, wier „ Naamen zy aan het hoofd draagen? Dat zy niet veel„ eer in laater tyden, toen alles reeds een wonderbaar „ ſprookje was, vol vreemde gevallen, te ſamen zyn ge„ ſteld, en aan de Joodſche Natie vooreerst, en vervol„ gends aan de wereld, zyn in de hand geſtopt, onder „ den naam van die achtbaare Mannen, die wy thans „ als derzelver Schryvers openlyk eerbiedigen? SPINOZA (§) heeft dit van de Boeken des O. Test. uitdruklyk beweerd, dat dezelve, ten minſten de Geſchiedboeken, tot aan de eerſte verovering van *Jeruſalem* door de *Chaldeën*, van éénen eenigen Schryver zouden zyn opgeſteld, die geen ander heeft kunnen zyn dan EZRA; doch de Boeken der *Chroniken* zouden eerst lang naa EZRA geſchreeven zyn, en wel vermoedelyk ten tyde toen JUDAS *de Makkabeër* den Tempel wederom gereinigd hadt (†). En nog laater zouden de Boeken van *Daniel*, van *Ezra*, *Nehemia* en *Esther*, door één en denzelfden Schryver, in derzelver tegenwoordige gedaante gebragt zyn, enz.

„ Wy hebben wel, toen wy in het XXIII *Hoofdſtuk* de Heilige Geſchiedenisſen begonnen te verdeedigen, aange-

(*) Zie *Algemeene Vaderl. Letteroef.* V D. 1 St. bl. 511.

(†) *Algem. Vaderl. Letteroef.* VI D. bl. 483. VII D. bl. 365. *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I D. 1 St. bl. 225. 583. III D. bl. 1.

(§) *Tract. Theol. Polit.* Cap. 8. p. 111.

(†) *Loco cit.* Cap. 10. p. 127.

gemerkt, dat dezelve zo naauwe betrekking onderling op elkander hebben, dat zy als één geheel uitmaaken, ons den ganſchen loop van Gods handelingen met zyne Kerk vertoonende. Doch, wanneer SPINOZA dit tot een bewys gebruiken wil van zyne onderſtelling, bedriegt hy zich ten hoogſten. Trouwens, gelyk deeze Eénheid een overtuigend blyk is van de Waarheid der Geſchiedenisſen, zo getuigt de verſcheidenheid in ſtyl, de wyze van voordragt van de onderſcheidene Opſtellers der Bybelboeken; de Taal, in welke de Boeken des O. Test. zyn opgeſteld, ſchoon dezelfde Hebreeuwſche Taal, is echter, ten aanzien van de zuiverheid en bloei, geheel onderſcheiden, en juist berekend naar het onderſcheid der verſchillende Tydperken, in welken de Schryvers der Godlyke Boeken, volgens het algemeen geloof der Joodſche en Christen-kerken, geplaatst worden. Zy kunnen dan onmogelyk éénen en denzelfden Man voor Schryver erkennen. —— Ja, als wy aandagtig den Inhoud deezer Boeken gadeſlaan, kunnen zy niet allen door éénen enkelen Schryver in laater tyden geſchreeven zyn. Wie zou in ſtaat weezen, zich zodanig in de vroegere Eeuwen te verplaatzen, dat hy derzelver zeden en gewoontens zo natuurlyk uitdrukte, dat hy, door inmenging van zeden, gebruiken of gewoontens van zyne Eeuw, zich niet hier of daar zou verraaden? Wie kan immer de uitbreiding en voortgang der beſchaaving van het Menschdom, in die natuurlyke opvolging, welke men in deeze Boeken ontmoet, uitvinden? —— Het geen SPINOZA van alle de Geſchiedboeken des O. Test. in 't gemeen gezegd heeft, zulks is, na hem, door meer anderen, in 't byzonder van de Boeken van MOSES, en de andere Bybelboeken, gezegd geworden, welke men aan derzelver Schryvers ontkend, en aan anderen, van laater tyd, heeft willen toekennen. —— Deeze Bedenkingen en uitzonderingen, tegen de Echtheid der Bybelboeken, zullen wy nu in overweeging neemen." Hier toe beſteedt de Schryver, het O. Test. van Boek tot Boek naagaande, dit Hoofdſtuk.

Het volgende Hoofdſtuk is beſtemd om de Echtheid van de Boeken des N. Test. te bewyzen, en vangt, de Schryfſtoffe opgeevende, in deezer voege aan: „ Gelyk wy, zonder ons in te laten in het Geſchiedkundig onderzoek, aangaande den tyd en wyze van het verzamelen der Boeken des O. T. tot eene Boekery of verzameling,

ling, die wy gemeenlyk den *Kanon* noemen, de Echtheid en Oudheid van elk derzelven verdeedigd hebben, zo zullen wy thans op denzelfden voet onderzoeken, het geen men tegen de Echtheid der Boeken des N. T. heeft ingebragt, zonder dat wy iets willen bepaalen nopends den *Kanon* of verzameling deezer Boeken tot één Lichaam, alzo het voor den Godsdienst genoeg is, indien wy zeker zyn, dat deeze Boeken die Schryvers hebben, onder welker naam zy gaan, en dat zy in die tyden zyn geſchreeven, in welke zy gemeenlyk geplaatst worden. —— Vooraf merken wy hier in 't gemeen aan, dat ons aan dit onderzoek ongemeen veel gelegen ligt (*). Trouwens, zyn de Euangelien in de daad van MATTHEUS, MARKUS, LUKAS en JOANNES opgeſteld, dan zyn de geloofwaardigheid van deeze gelyktydige Schryvers, en de Godlykheid van JESUS Voorzeggingen, tevens ontegenzeggelyk; zyn de Brieven van PAULUS echt, en waarlyk uit zyne pen gevloeid, en gericht aan die Gemeentens en Perſoonen, zo als derzelver Opſchriften behelzen, dan hebben wy de ſterkſte bewyzen voor de Waarheid van den Christen Godsdienst in dezelven, of men moest zich de *Corinthiërs* en anderen, zo dom en onnozel voorſtellen, dat zy zich door iemand in eenen Brief, aan hun geſchreeven, zouden laaten wysmaaken, dat hy de grootſte wonderen onder hun verricht haadt, op welke hy zich zo vrymoedig, als PAULUS doet, ter ſtaaving van zyn gezag, zou beroepen, welke echter, volgends die onderſtelling, niet waarlyk zouden gebeurd zyn. Maar wie kent deeze Gemeentens voor zo dom, en PAULUS voor zo ſtout? —— *Ten tweeden*, wanneer ik de Echtheid der Schriften des N. Test. beweere, ontken ik niet, dat van ouds reeds over ſommigen van dezelve getwyfeld is; EUSEBIUS (†) maakte reeds een onderſcheid tusſchen Ομολογούμενα, Schriften, die algemeen als echt werden aangenomen, Αντιλεγόμενα, die betwist werden, maar echter van de meesten als echt erkend, en Νόθα, onechte, ondergeſchovene; doch als men de gedenkſtukken raadpleegt, zal men tevens het volgende vinden: te weeten, dat de Geſchiedkundige Boeken onder de eerſte klas-

(*) Vergelyk J. D. MICHAËLIS, *Inleid. in het N. Test.* I D. I Stuk, bl. 24.

(†) *Hiſt. Eccl.* III. 25.

klasse behooren, het welk voor ons van groot gewigt is, als ook de Brieven van PAULUS, zelfs den Brief aan de *Hebreen* niet uitgezonderd: naamlyk men heeft wel getwist over den Schryver van denzelven; maar nooit over deszelfs echt- en oudheid. Men erkende hem als een overblyfzel uit de eerste Eeuw, en van den Apostolischen leeftyd. Onder de tweede klasse behooren, volgens de opgave van EUSEBIUS, de Brief aan JACOBUS, en die aan JUDAS toegeschreeven, als mede de tweede, onder den naam van PETRUS, en de tweede en derde, onder den naam van JOANNES, als ook de *Openbaaring* van JOANNES. Doch, indien zelfs deeze stukken twyfeling onderheevig waren, dan nog zou de Waarheid van onzen Godsdienst genoeg beveiligd weezen uit ontwyfelbaar echte stukken. Eindelyk, de Boeken en Schriften, die EUSEBIUS onder de onëchte en ondergeschovene telt, hebben, behalven de *Openbaaring* van JOANNES, die sommigen hier ook toebragten, inwendige kenmerken van onëchtheid, hoedanige nooit in onze Boeken des N. T. kunnen aangeweezen worden."

Op gelegde gronden gaat de Heer HAMELSVELD voort, om de Echtheid der Boeken des N. Test. gelyk die des O. Test. te beweeren. Ten aanzien van beide brengt hy de Tegenwerpingen van vroegere en laatere Bestryderen des Bybels te berde, en bedient zich te hunner wederlegginge van zyne Beleezenheid in oude en nieuwe Verdeedigschriften, van zyne Geleerdheid, en eigen Oordeel. —— In voorgaande Aankondigingen hebben wy zo veel voorbeelden van 's Schryvers manier van behandeling bygebragt, dat wy tegenwoordig die plaats en moeite kunnen beſpaaren.

Om zyn werk te voltooien, was hem nog overig de Taal en Styl der Heilige Schryveren, tegen de vitteryen van de Bestryders der Openbaaringe te handhaaven, als ook te toonen, dat deeze Godlyke Boeken onvervalscht tot ons gekomen zyn. Hier toe besteedt hy het Negen en twintigste Hoofdstuk.

Met vollen regt mag hy, in 't Besluit van dit Werk, deeze Taal voeren. „ Dus heb ik myn taak volbragt, en, zo niet alle, ten minsten de zwaarste en gewigtigste Tegenwerpingen van hun, die zich tegen het Bybelwerk verzetten, zo veele zy tot myne kennisse gekomen zyn, met alle oprechtheid onderzocht en beoordeeld: en de uitslag van alles was: de Waarheid zegevierde, en het

Woord

Woord des Heeren blyft! Geene onzuivere Inzigten waren de beweegredenen van myn ſchryven; Ik ben my zelven van geene bedoelingen van voordeel, eer of aanzien in de Kerk, waar van ſomtyds de Ongeloovigen, met recht of onrecht, de Kerkelyken beſchuldigen, bewust. —— Verre ben ik van vervolgzugt, of middelen van geweld, te gebruiken, om de Waarheid te verdeedigen, of van aan eenige onëdelmoedigheid my ſchuldig te maaken. Nooit moest eenen Waarheidminnaar, eenen voorſtander van de beste zaak, de zaak van den Godsdienst, zelfs met eenigen ſchyn, te gemoet gevoerd kunnen worden, dat hy *voor den Almagtigen onrecht ſpreekt*, veel minder moest hy aanleiding geeven, dat de taal van JOAS, GIDEONS Vader, tegen hem zou kunnen gekeerd worden, welke hy zynen Stadgenooten voorhieldt, als zy zyn Zoon ter ſtraffe vorderden, om dat hy den Altaar van BAAL hadt omgeworpen. *Zult gy voor* BAAL *twisten? Zult gy hem verloſſen? —— Indien hy een God is, hy twiſte voor hem zelven, om dat men zyn altaar heeft omgeworpen.* —— Ik herhaal veel meer myn verzoek aan allen, die eenige twyfelingen of bedenkingen tegen den Bybel nog mogten hebben, welke in dit Werk niet zyn voorgekomen, of eenige uitzonderingen op de gegeevene Oplosſingen, dat zy dezelve my gelieven mede te deelen: alleen onder deeze voorwaarde, dat zy niet ſpotten in eene zaak van dat gewigt, als de Waarheid van den Godsdienst is; dat zy geen tien en meermaalen gezegde zaaken herhaalen; dat zy geene byzaaken met het hoofdpunt van den Godsdienst verwerren, noch het geen deeze of geene party der Christenen betreft, ten laste van het ganſche Christendom brengen. —— Langs den weg van Onderzoek zal men ontwyfelbaar tot de WAARHEID komen, en ik ben verzekerd, dat deeze eens eindelyk zal zegepraalen. Daar mogen haar nog zwaare tyden dreigen; doch, even zo wel als de Godlyke Voorzeggingen, vergeleeken met het droevig verval van Godsdienst en Zeden, ons met reden doen duchten, voor den toorn der beledigde Godheid, even zo hebben wy door de vertroostingen van die zelfde Schriften hoope, en het blyde vooruitzigt, dat éens het Menschdom, verlicht door het Euangelie, GODE en den Zaligmaaker JESUS, eenen dienst van *Waarheid*, eenen dienst van Liefde en onderlinge Zaligheid, ter verheerlyking van zynen Naam, zal toebrengen. Die gelukkige tyden

voor het Menschdom met langmoedigheid verwagtende, dank ik GOD door JESUS CHRISTUS, mynen Heere, dat hy my gelegenheid gegeeven heeft, om voor de WAARHEID van zyn Woord te ſpreeken, en het Ongeloof te beſchaamen!"

Een Werk, van VIII Deelen, uit zo veele Byzonderheden, van zeer verſchillenden aart, beſtaande, waar in zo veele Bybelplaatzen verklaard en verdeedigd worden, hadt wel uitgevoerde Bladwyzers noodig, zo der voornaamſte Zaaken als der Schriftuurplaatzen, deeze zyn met veel nauwkeurigheid door den Eerw. WILH. CHEVALLERAU, Predikant te *Reeuwyk*, 'er aan toegevoegd.

Verhandelingen, over eenige gewichtige Stukken van den Godsdienſt, van JOH. FRIED. JACOBI, *naar de tweede Hoogduitſche uitgaaf vertaald door* D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Tweede Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honcoop, 1788. *In gr.* 8vo 158 *bladz.*

Acht Verhandelingen, over byzondere en belangryke Onderwerpen, biedt ons dit Tweede Deel aan (*). De I gaat over *de Rechten van het Menſchlyk Verſtand*; —— de II onderzoekt, *of het even veel is, wat men van* GOD *en Godlyke dingen gelooft?* —— de III behelst *eene nadere opheldering en verklaaring van de Leer der Heilige Schrift, betreffende de Drieëenheid*; —— de IV onderzoekt, *of de Godsdienſt 'er by winnen zal, en of dezelve bevatlelyker en aanneemelyker worden zal, wanneer men de Leer des Bybels van de Verzoening des Zondaars met* GOD *vaaren laat*; —— de V handelt over *het groot onderſcheid tuſſchen de Godlyke Ingeevingen, welke de Schryvers van den Bybel genooten, en die, welke aan de Heidenſche Wysgeeren wordt toegekend*; —— de VI beſtaat *in een onderzoek, of het een noodzaaklyk kenteken is van eene gegronde waarheid in den Godsdienſt, dat zy voor het verſtand klaar en duidelyk is*; —— de VII gaat na, *of 'er Dwaalingen in het Verſtand zyn, die ſtrafbaar zyn*; —— de VIII onderzoekt, *in hoe ver-*

(*) Over het Eerſte Deel hebben wy onze Gedagten medegedeeld in de *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. I St. bl. 181.

verre de Heidenſche Wysgeeren Uitleggers en Verklaarders der Godlyke Weiten, en Leeraars van Wysheid en Deugd zyn geweest.

Alle deeze Verhandelingen zyn, gelyk derzelver Aanvangen uitwyzen, grootendeels ingerigt tegen de Gevoelens en Leerwyze van eenige Wysgeeren en Leeraaren in *Duitschland*, die het ſtellige beweeren van 't geen de Heer JACOBI, zich tegen hun aankantende, ontkent. Veel is 'er overzulks in dat eer in *Duitschland* dan by ons t'huis hoort, ſchoon 'er enkelen hier te Lande gevonden mogen worden, op welken eenige byzonderheden zouden mogen paſſen. Of dienſvolgens met de Vertaaling eenen algemeenen dienſt geſchiedt, zal by veelen in twyfel getrokken worden: als Gevoelens, ſchoon beſtreeden, onder den man brengende, die verre zyn van algemeen by ons bekend te weezen, en die hier, om de wederlegging wel wis te neemen, met eene onbewimpeldheid worden voorgedraagen, die ons wel eens voorkwam in 't *overgedreevene* te loopen; dan dit komt voor rekening van den Heer JA[illegible].

Wy zullen thans, als een gedeelte, 't welk, in 't kort, veel bevat van de Gevoelens, door JACOBI wederſprooken, en zyne wederleggingen teffens toont, een brok afſchryven van de V. *Verhandeling, over het onderſcheid der Godlyke Ingeevingen met die der Heidenſche Wysgeeren.* —— Aangemerkt hebbende, dat de nieuwe Vereerders van de *Heidenſche Wyzen*, wegens de Zedeleer van PYTHAGORAS, zeggen: *dat ze hem van de Godheid zelve is geleerd geworden, als welke ze in het hart der Menſchen heeft ingedrukt*, vindt JACOBI „ in dien lof der Zedeleer van PYTHAGORAS een bewys, hoe de nieuwe Godgeleerden woorden van den Bybel en van het Chriſtendom gebruiken; doch aan dezelve geheel andere denkbeelden hechten, dan de Schryvers van onze Heilige Boeken doen. PAULUS maakt een zeer naauwkeurig onderſcheid tuſſchen Menſchlyke Wysheid, die met Menſchlyke Welſpreekenheid wordt voorgedraagen, en tuſſchen de Leer, welke hem de Geest van GOD heeft geopenbaard, en tuſſchen de Leer, welke hem de Geest Gods hadt geleerd. 1 *Cor.* II: 4. 13. Onze nieuwe Godgeleerden intuſſchen onderſcheiden dat gene niet van elkander, 't welk PAULUS echter verklaart zeer onderſcheiden te zyn. Zy noemen alle die Waarheden Godlyk en van GOD ingegeeven, welke het Verſtand, aan zich zelven ge-

laaten, zelfs ontdekt, en dat, dewyl het Verſtand een geſchenk GODS is. Zy vermengen dus, gelyk zeer duidelyk te zien is, Waarheden, welke alleen het Verſtand ontdekt, met die gene, welke het Verſtand alleen of in het geheel niet, of althans niet met zekerheid ontdekken kan, en dus van GOD onmiddelyk geopenbaard worden; en dit doende trachten zy daar door anderen te overreden, dat zy eene Godlyke Openbaring erkennen, welke zy echter, in dien zin, in welken de Propheten en de Apostelen dat woord gebruiken, niet ſchynen aan te neemen. Zy geeven namelyk niet toe, dat, by voorbeeld, PETRUS en JOHANNES van den Geest GODS, zo zyn verlicht geweest, dat zy de zuivere waarheid in zaaken van den Godsdienst, zonder dwaalingen, hebben gekend, en dus ook juist hebben voorgedraagen: neen! zy oordeelen dat de natuurlyke krachten van het Verſtand de veiligſte toetſteen is, om daar aan de waarheid te toetzen, en zo ook te beoordeelen, wat waarheid of leugen is in hunne brieven.

„ Ik heb over dit ſtuk eenen zeer geleerden Geestlyken, welke deze gedachten toegedaan was, in een vriendelyk geſprek nader onderhouden: waarom ik ook den voornaamſten inhoud van dat geſprek hier by voegen zal.

„ Ik verklaarde, eerst en vooraf, toe te geeven, dat ons Verſtand beoordeelen moet, of 'er ene nadere Godlyke Openbaring aanwezig zy, en welke dezelve dan wezen moge. Dat het Verſtand verder de Taal leeren moet, in welke GOD Waarheden heeft bekend gemaakt, om uit het gewoon taalgebruik, den zin der woorden na te ſporen. Wanneer dan zulk ene Openbaring aanwezig ware, vroeg ik hem, of ik dat gene, 't welk zodanige Openbaring met geheel duidelyke woorden leerde, als dan als ene waarheid moest aannemen, zelfs ook wanneer zy myne Wysbegeerte wederſprak? —— Men gaf my ten antwoord, dat geen verſtandig mensch dit doen kon, en dat GOD hem daar toe ook niet verbinden kon. Niemand kan doch, tegen zyn beter weten aan, geloven; niemand kon geloven, dat tweemaal twee vyf zou zyn.

„ Ik liet daar op wederom volgen, dat ik groot onderſcheid maakte tusſchen Waarheden, welke zich aan elk gezond Menſchen-verſtand, zonder verre gezochte gevolgtrekkingen, aanſtonds openbaarden, en tusſchen ſtellingen, welke eerst door kunſtige ſluitredenen gevormd moes-

moesten worden, over welke ook alle Wysgeeren van vroegeren en lateren tyd, in 't geheel niet eensgezind denken. Een boek, waar in zulke ſtellingen gevonden worden, tegen welke het Verſtand van alle menſchen, van vroegeren en lateren tyd, opkomt, zeide ik, voor gene Goddelyke Openbaring te zouden kunnen erkennen. Maar daarop vroeg ik ook, of my GOD verplichten kon om Waarheden aan te nemen, welke alleen met myn Verſtand en Wysgeerte, en niet met het Verſtand van alle menſchen ſtreeden? Ik helderde myne vraag met de volgende voorbeelden op. Men heeft Geleerden gehad, die van zich niet verkrygen konden te gelooven, dat Zon, Maan en Sterren in ene dunne Hemellucht zweven konden, waarom zy aangenomen hadden, dat zy op holle crystallyne-ballen rusteden en daar aan vastgehecht waren. Zo heeft men voorheen ook Geleerden gehad, welke het voor onmogelyk hebben gehouden, dat 'er tegenvoeters, of menſchen, die, op de andere zyde der aarde, ons de voeten toekeerden, waren. Nog voor het tegenwoordige zyn 'er grote Wysgeeren, welke de Alweetenheid van GOD, en zyne Voorzorg voor alle Schepzelen, elk in 't byzonder, voor tegenſtrydig houden. Wanneer nu GOD deze Wysgeeren, door een Propheet, wiens Godlyke uitſpraken hy met Wonderwerken, vervulling van Voorzeggingen, en deszelfs Opwekking uit den dood bevestigde, liet weten, dat Zon, Maan en Sterren warelyk in ene yle lucht zweven, dat 'er op de tegen ons overgeſtelde zyde der aarde menſchen woonen; en dat GOD alle zyne Schepzelen kent, en derzelver lotgevallen beſtiert, zo vroeg ik, of die genoemde Wysgeeren dan grond genoeg hadden, en van GOD verplicht konden worden, die ſtellingen aan te nemen, offchoon zy hen als tegenſtrydig voorkwamen? —— „Men antwoordde my hier op, dat, zo lang de gezagde Wysgeeren zich by de aangevoerde ſtellingen niet van alle tegenſtrydigheid konden ontdoen, het hen dan ook onmogelyk was dezelve voor waarachtig te houden, gelyk de verplichting, om dezelve te geloven, daar door ook verviel.

„Ik zeide daar op, dat men in de Geſchiedenis der Wetenſchappen meer voorbeelden vindt, dat men langen tyd iets voor tegenſtrydig heeft gehouden, 't welk men naderhand bevonden heeft waar te zyn: ik bracht de tegenvoeters, het Copernicaansch wereldſtelzel, en andere voor-

voorbeelden by, en vroeg, of het dan geheel onmogelyk was, by ene zaak, die my tegenſtrydig voorkwam, en evenwel door ene geloofwaardige getuigenis als waar bevestigd word, te denken, het kan zyn, dat de ſtrydigheid, welke ik daar in vinde, alleen in ſchyn is, en door ene omſtandigheid, die my tegenwoordig onbekend is, uit den weg kan geruimd worden? —— Men gaf my daar op te kennen, dat men van een kundig mensch te veel eischte, wanneer men vorderde, dat hy iets geloven zoude, 't welk hy van ſtrydigheid niet kon ontdoen. —— Ik hieldt hem daar op voor ogen, dat het ongemeen dikwerf geſchiedde, dat een gebeurde zaak verhaald word, waar van men oordeelde, dat zy onmogelyk was, en waar van men intusſchen naderhand evenwel bevind, dat zy mogelyk geweest en werklyk geſchied is: ik vroeg hem, of men nu niet in een gelykſoortig geval, wanneer geloofwaardige getuigen verzekerden, dat het een of ander geſchied is, denken konde, het is billyk aan zodanig ene getuigenis geloof te geven, offchoon men de mogelykheid der zaake nog niet begreep. —— Ten antwoord kreeg ik wederom, dat alles wat een mensch, die zelve denkt, in zulk een geval zou kunnen doen, dit was, dat hy de zaak liet voor 't gene zy was: maar dat hy ze niet geloven konde, voor datze van alle tegenſpraak ontdaan was.

„ Ik vervolgde daar op weder, dat immers elk Wysgeer zyne dwaalingen had, en of het daarom niet mogelyk was, by ene zaak, die door geloofwaardige getuigen bevestigd wordt, offchoon die onze aangenomene ſtellingen wederſpreekt, te denken, misſchien is myne ſtelling valsch, misſchien is 'er dus ook gene ſtrydigheid aanwezig. —— En hier op werd my weder geantwoord, dat misſchien de een of ander zo denken kon, maar dat men echter niemand verplichten kon om zo te denken.

„ Ik gaf daar op ten antwoord, dat, wanneer men zulke gronden hadt, alle Openbaring geheel onnut werd. Want elk Wysgeer zal zich niet verplicht rekenen daar van meer te geloven, dan met zyne Wysgeerte overeenſtemt, en zich uit zyne Wysgeerige gronden betogen laat: in het tegendeel, al wat hy oordeelt met zyne Wysgeerte te ſtryden, zal hy verwerpen. De een zal daarom deze, de ander gene ſtellingen uitmonſteren. —— Men herhaalde hier op dan ook wederom, dat menſchen, die dachten, niet anders handelen konden; dat intusſchen

ene

ene Openbaring nog deze nuttigheid hebben kon, dat zy het Verſtand gelegenheid verſchafte om na te denken, en op ſtukken te komen, aan welke zy anders niet gedacht zouden hebben.

„ Eindelyk verzocht ik hem het volgend voorſtel nog te beantwoorden. Vele dingen in de wereld waren mogelyk gemaakt, welke elk, zonder uitzondering, voor onmogelyk gehouden hadt. Een EUGENIUS is met ene Armee en Geſchut over de ongebaande *Alpen* getrokken, ene *Franſche* Ruitery heeft eenmaal den beneden *Rhyn* doorgetrokken. Wanneer nu een Commandeerend Generaal bericht ontvangt, dat de vyand langs zulk een weg komt aanrukken, en hy daar mede lacht, en zegt, zulks is onmogelyk; en wanneer hy daar by zorgloos bleef, en zich verraſchen en ſlaan liet; zou men wel denken dat de verontſchuldiging van dien Man genoegzaam was, wanneer hy zeide dat het hem onmogelyk was geweest zulks te geloven? —— Myn party glimlachte hier op en zeide: van een Generaal vordert men ook meer te geloven, dan van een Wysgeer. Gene moet geloven, dat allerhande bevelen van zyn Hof goed zyn, waar aan de Wysgeer dikwerf twyfelt. —— Ik liet daar op volgen: behalven ARISTOTELES aan het Hof van PHILIPPUS en ALEXANDER."

In alle deeze Verhandelingen, wat men ook oordeele van de bondigheid of onbondigheid zommiger beweerde ſtellingen, ſtraalt een manlyken ernst door, en een hartlyke belangneeming in de zaak der Waarheid en des Godsdiensts. „ Ik ben" ſchryft hy in den aanvang zyns *onderzoeks over de Leer der Heilige Schrift, betreffende de Drieëenheid*, „ in 't zelve met te meer ernst te werk gegaan, dewyl ik my daar by herinnerd heb, dat ik dat oogenblik, in 't welk my de dood voor den Rechterſtoel des Alweetenden dagen zal, met ſterke ſchreden nadere. Ook heeft geene vrees, dat ik myn inkomen, wanneer ik van de door my dus verre aangenomene Leer mogte afwyken, zoude verliezen, my in myn onderzoek bezield. De gunſte, welke een HEUMANN, en een ander beroemd Leeraar, in deze landen genoten hebben, heeft zulk een vrees by my niet laaten opkomen. Ik maak hier van gewag, om dat ik den Heer Opperconſiſtoriaalraad TELLER, die de aanleidende oorzaak tot dit onderzoek is geweest, uit de Voorreden van zyn Woordenboek zoude kunnen nazeggen en naſchryven: „ God zy geloofd, dat ik niet

„ on-

„ onderworpen ben aan die banden, waar aan het Mensch-
„ lyk Verſtand wordt gelegd, en welke men zich, vol-
„ gens de oude Landswetten, moet laaten welgevallen:
„ en dat ik het ongeluk niet heb, tot die Geleerden te
„ behooren, welke meer voor hunne Inkomſten dan voor
„ de Waarheid bezorgd zyn."

Onderwys in den Godsdienst van JESUS CHRISTUS. *Door* P. BEETS P. Z. *Leeraar der Doopsgezinden. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 127 *bladz. in octavo.*

Ene aeneengeſchakelde ontvouwing der voornaemſte, zo leerſtellige als betrachtelyke, waerheden van 't Euangelie, naer de heerſchende denkwyze veler Doopsgezinden, maekt dit Geſchrift tot een Leerboek, dat, benevens anderen, onder hen in gebruik, ook met vrucht ter onderwyzinge hunner Jeugd gebezigd kan worden. De Eerwaerde *Beets* handelt, na ene voorafgaende Inleiding over den Mensch, aenvanglyk over God als Schepper, Onderhouder en Beſtierder van 't Heelal, mitsgaders deszelfs Eigenſchappen, daer uit op te maken. Vervolgens overweegt hy Gods voorzorg voor de menſchen, en in de oudſte tyden voor de komst van Jezus Christus, en in latere dagen, door het zenden van dezen zynen Zoon. Zulks leid hem voorts tot ene verklaring van den weg ter gelukzaligheid, door het Euangelie geopenbaerd; 't welk hem de Zedeleer van 't Euangelie doet ontvouwen. En hierop gaet hy na, eerst, wat God van zyne zyde doet, om den mensch tot geloof, bekeering, heiligheid en deugd op te wekken en in ſtaet te ſtellen; en voorts, wat de mensch van zyne zyde moet doen, om aen de voorwaerde van 't Euangelie te kunnen beantwoorden, of in deugd en Godsvrucht verſterkt te worden. Hieraen hecht hy wyders ene beſchouwing van het heil door Christus verworven, en door 't Euangelie aengeboden. En ten laetſte toont hy aen, hoe gegronde bewyzen 'er zyn voor de waerheid en Godlykheid van den Christelyken Godsdienst, mitsgaders hoe voortreflyk dezelve zy, en onder hoe ſterk ene verplichting een ieder, aen wien dezelve gepredikt word, ligge om denzelven te omhelzen. Het een en 't ander word hier voorgeſteld, niet by wyze

van

van Vragen en Antwoorden, maer by manier van een beredeneerd onderwys; 't welk hy met reden den voorrang geeft, omtrent zulken, die enigzins tot jaren van onderſcheid gekomen zyn; doch dat hy, onzes oordeels, wat ſterk trekt, en ook overbrengt tot kinderen van minder jaren; die men, wanneer men 't werk niet bezwaerlyk maekt, en zich tot klare onbetwistlyke Godsdienſtige kundigheden bepaelt, naer uitwyzen der ondervindinge, met vrucht het gewoone onderwys kan geven.

Onderwyzinge in de voornaamſte Waarheden van onzen Redelyken Godsdienst, door D. BEEKMAN, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Zaandam. Tweede Deel. Te Zaandam, by* H. J. de Roode, 1788. *Behalven de Voorreden, 78 bladz. in octavo.*

Van het hoofdbedoelde in deze Onderwyzing, en de daerop geſchikte inrichting van dezelve, hebben wy een verſlag gegeven, by de afgifte van het eerſte Deel, gaende over de *ſtellige Waerheden* (*); en hieraen beantwoord ook alleszins dit tweede Deel, in 't welke de *Practicale Waerheden* ontvouwd worden. De Eerwaerde *Beekman*, by manier van Inleiding opgemerkt hebbende, dat de Liefde het grondbeginzel is, 't welk ons tot alle loflyke daden, gedachten en neigingen aenſpoort, en dus alle onze plichten vervat, handelt eerst over de plichten jegens God, dan over die jegens anderen in 't algemeen, en verder over die jegens de Overigheid, Ouders, Leeraers, Meesters en Heeren, mitsgaders over de plichten jegens onszelven; en hierby voegt hy ene overweging van de zonden en ondeugden, benevens ene ontvouwing van enige hulpmiddelen, om ons tot Deugd en Godzaligheid op te wekken en in 't Geloof te verſterken. —— Uit de Voorreden voor dit tweede Deel zien wy dat het eerſte hem enige onaengenaemheden op den hals gehaeld heeft, waertegen hy zich hier nader verklaert; met opzicht tot dit tweede heeft hy vermoedelyk niets van dien aert te verwachten, daer de geſchillen onder de Broeders *Lutheranen*, gelyk ook meestal onder andere Gezindheden, meer het beſpiegelende dan het betrachtelyke ten onderwerpe hebben.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 60.

Plan-

Plantarum Belgii Confoederati indigenarum Spicilegium, quo DAV. GORTERI, viri cl. Flora VII. Provinciarum locupletatur; auctore S. J. VAN GEUNS, Med. et Philoſ. Cand. Hardervici, apud *J. van Kasteel*, 1788. In 8vo. f. m. 77 p.

Deeze naleezing bevat een honderd-en-vyftig tal Plantſoorten, welke door den Hoogleeraar D. DE GORTER, in zyne *Flora* VII. *Provinciarum Belgii Fœderati indigena*, niet zyn aangeteekend, en echter onder de natuurlyke voortbrengſelen van ons Gemeenebest behooren geteld te worden. —— De Schryver, Zoon van den Hoogleeraar VAN GEUNS, heeft de hier opgegeeven gewaſſen grootendeels zelve op verſchillende plaatzen, vooral in Gelderland, ontdekt, en gedeeltelyk op het gezag van geloofwaardige Kruidkenners overgenomen. De beroemde EHRHART, die zig door zyne voortreflyke naſpeuringen, vooral omtrent de kleinere Plantſoorten, eene rechtmaatige vermaardheid verworven heeft, voor weinige jaaren zyne Kruidkundige onderzoekingen ook hier te Lande voortzettende, en een groot aantal Planten, waar van de bovengenoemde *Flora Belgica* geen het minſte gewag maakte, ontmoetende, gaf de beſchryving daar van in het *Hannoveriſche Magazin*, 1783, in het licht, en het zyn deeze ontdekkingen, waar van de Heer VAN GEUNS ook voornaamlyk heeft gebruik gemaakt. —— Onder alle de overige Clasſes heeft die der *Cryptogamia* wel de meeste vermeerdering ondergaan, als zynde met niet minder dan bykans 80 nieuwe ſoorten aangevuld geworden. De Heer VAN GEUNS heeft dus, door dit Byvoegſel, den beoefenaaren der Kruidkunde eenen wezenlyken dienst gedaan, door hen de rykheid van Neêrlands grond, in het voortbrengen van zo veele Plantgewaſſen, te doen kennen, en den Leerlingen de uitbreiding hunner Botaniſche kundigheden in ons Vaderland gemakkelyker te maaken.

Nederlandſche Inſecten, *door* J. CH. SEPP. *Te Amſterdam*, *by* J. C. Sepp. *In quarto.*

De thans ons in handen gekomen Plaat van dit ſteeds keurig uitgevoerd wordende Werk levert ons de juis-

juiste afbeelding eener twaalfpootige Spanrupſe, en in derzelver rustenden en loopenden ſtand, benevens die der Poppe, en die van den daaruit voortkomenden Vlinder, mitsgaders de gedaante der Eieren, door denzelven gelegd. Men vindt deezen Vlinder by *Linnæus* niet gemeld, en dus niet genoemd; des heeft 'er de Heer *Sepp* zelve een naam voor uitgedagt, en noemt dien den *M. Vlinder*, ter oorzaake dat men aan de Ondervlerken, welken over het geheel, dat iets zeldzaams is, zeer cierlyk en fraai getekend zyn, onder anderen eene tekening heeft, welke eenigermaate naar de Letter M zweemt.—— In de *Beytrage* van den Heer *Kleemann* komt nog wel een Inſect voor, dat hier mede veel gelykheid heeft; doch 'er is echter, gelyk onze Autheur opmerkt, te veel onderſcheid tusſchen beiden, om ze met elkanderen te vereenigen. —— Volgens den *Tydwyzer der Rupſen*, N°. 56. zou deeze van *Kleemann* dezelfde zyn, met de *Glyphica* van *Linnæus*.

Wysgeerige Beſpiegelingen over de Grieken, door Mr. DE PAUW. *Uit het Franseh vertaald. In twee Deelen. Eerſte Deel. Te Deventer, by* L. Leemhorst, 1788. *Behalven de Voorreden*, 445 *bladz. In* 8vo.

(*Vervolg van bladz.* 195.)

Het Opſchrift der Tweede Afdeelinge is, gelyk dat der eerſte, *over de Athenienſers*; en dat der eerſte Paragraaph, bladz. 120, *van den aard en de lichaamsgeſteldheid van dat Volk.* De Athenienſers waren over het algemeen van eene ſchoone geſtalte; doch daar zy zich ſterk toeleiden op de zeevaart, zo met betrekking tot den koophandel als tot den oorlog, en de ſchepen in dien tyd niet minder met behulp van riemen dan door zeilen hunne reizen volbragten, waren de min vermogenden veeltyds onderhevig aan een ongemak of mismaaktheid, (want men weet ſchier niet, welken naam men 'er aan hebbe te geeven,) welke zy kreegen door geſtadig op de roeibank te zitten, en aan den riem te trekken (7). —— Wy hebben gezien, dat de Schryver,

(7) Misſchien is ondertusſchen de benaaming λιεμίτυγος, van wel-

ver, in zyne Voorreden, belooft een Werk te geeven, „ vry van alles wat wonderbaar is." Bezwaarlyk is hier mede overeen te brengen, het geene hy op bladz. 123 voordraagt. „PLUTARCHUS (8), (leezen wy daar,) zegt, „ dat zy van het voorgebergte Sunium onderſcheidenlyk „ konden zien den vederbosch op den helm, en de punt „ van de piek, waarmede het Colosſusbeeld van MINERVA, ſtaande op de burgt te Athenen, was gewapend. „ Deze afſtand is in eene rechte lyn niet minder althans „ dan van tien Franſche mylen: zo dat de Dichters en „ Fabelſchryvers minder by vergrooting hebben geſproo„ken, dan men denkt, wanneer zy verhaalen, dat men „ op zodanigen afſtand het ſchip van THESEUS konde „ zien, welke by zyne terugkomst uit Creta, in plaats „ van de vlag der overwinninge uit te ſteeken, geheel „ in rouw en met zwarte zeilen te rug kwam (*)." Zo veel doet het af, in welke luim een Schryver zy. By andere gelegenheden zoude de Schryver zekerlyk PAUSANIAS, indien dezelve weezenlyk iets van dien aart gezegd had, van overdrevene vergrooting beſchuldigd hebben. Maar PAUSANIAS is hier buiten ſchuld. Hy ſpreekt niet van de Athenienſers in het byzonder. Hy zegt niet, dat gemelde voorwerpen van het voorgebergte Sunium duidelyk konden gezien worden. Alleenlyk zegt hy, dat de geenen, welken van Sunium na Athenen zeilden, het uiterſte der ſpeer en den kam des helms van MINERVA'S beeld eerst in het oog kreegen. Hy doelde, derhalven, meer op de richting, in welke deeze voorwerpen zichtbaar waren, dan op den afſtand. Hy zegt het, daarenboven, van allen, welken langs die ſtreek ter zee aankwa-

welke de Scholiast van ARISTOPHANES gewaagt, *ad Equit.* vs. 1365, niets meer geweest dan een ſchimpwoord, den Athenienſeren, door andere Grieken toegedreven, zonder dat de mismaaktheid, welke zy onderſtelt, inderdaad plaats had. Ieder Leezer zal zich gemaklyk, ook in ons Vaderland, voorbeelden kunnen herinneren van diergelyke bynaamen, welke de Inwoonders van onderſcheiden Steden elkander na het hoofd werpen.

(8) Dit moet, gelyk boven reeds is aangemerkt, PAUSANIAS zyn. De bedoelde plaats is *Attic.* c. 28.

(*) *Linquitur Eois longe ſpeculabile proris*
Sunium, unde vagi caſurum in nomina ponti
Creſſa decepit falſo ratis Aegea velo.

STATIUS, *Thebaid.* XII, 624.

kwamen, en de Heer DE PAUW zal gewisselyk niet beweeren, dat allen, vreemdelingen zo wel als Athenienſers, wanneer zy by Sunium kwamen, door eenig wonderwerk, met eene zo ongemeene ſcherpte van gezicht begaafd wierden. Ook zegt STATIUS ter plaatze; welke in de Aantekening wordt aangehaald, geenzins, dat het ſchip van THESEUS van Athenen gezien wierd, toen het niet verder dan tot Sunium genaderd was; maar alleenlyk, dat het voorgebergte Sunium op eenen verren afſtand uit zee konde gezien worden, en geeft te kennen, dat AEGEUS, de Vader van THESEUS, van daar het ſchip, waarmede zyn Zoon uit Creta te rug kwam, had zien naderen. Hiermede vervalt niet alleen alles, het geen de Schryver zegt van de volmaaktheid des gezichts by de Grieken, (want bladz. 126 heeft hy de vriendlykheid van den Grieken in het algemeen dit voorrecht toe te ſtaan,) maar ook alles, wat hy in dezelfde Paragraaph op dien grondſlag bouwt. Doch behoorde iemand, welke een Werk van dien aart, als wy nu voor ons hebben, wil ſchryven en uitgeeven, de oude Schryvers niet met wat meerdere naauwkeurigheid geleezen te hebben? ——.

Dewyl de Atheenſche Vrouwen, volgens den Heer DE PAUW, tegen wiens gevoelen, evenwel, ook in dit ſtuk vry wat zoude ingebragt kunnen worden, niet deelden in de ſchoonheid der mannen, noodzaakte men haar zich altoos net en bevallig te kleeden, om de onnatuurlyke uitwerkſelen der mannelyke ſchoonheid in wulpſche gemoederen eenigzins tegen te gaan, en de driften op den rechten weeh te houden. Men had eene afzonderlyke Overheid, welke opzicht hield op den tooi en kleeding der vrouwen. Zy, welken dit ampt bekleedden, voerden den naam van *Gynaecosofmen*. By deeze gelegenheid berispt de Schryver den Heer MONTESQUIEU, dat hy deeze Rechters beſchouwd hebbe als Opzienders over de Zeden der Vrouwen, en ze dus verward met Amptenaars van eenen anderen rang, bekend onder den naam van *Gynaeconomen*. Zie bladz. 129, in de Aantekening. Misſchien is het nóg niet zo duidelyk, als de Heer DE PAUW zich verbeeldt, dat deeze bedieningen inderdaad onderſcheiden zyn geweest, en dat niet dezelfde perſoonen onder tweederlei benaaming betekend worden. Doch wy zullen dit niet aandringen, maar alleenlyk aanmerken, dat onze Schryver de plaats niet aanwyst, welke hy bedoelt in zyne berispinge. Daar hy, ondertusſchen, den

Heer MONTESQUIEU noemt „ den Schryver van *den* „ *Geest der Wetten*," wordt het waarſchynelyk, dat wy ze in dat Werk moeten zoeken. Alles nu, wat, zo veel wy weeten, daarin gevonden wordt over dit onderwerp, is dit weinige: „ Te Athenen was eene byzondere Over„ heid, welke het oog hield over het gedrag der Vrou„ wen." *Espr. des Loix, Liv.* VII. *Art.* IX. *Not.* (*a*). Waar is hier de verwarring? MONTESQUIEU ſpreekt in den tekst van de Zeden der Atheenſche Vrouwen, niet van derzelver opſchik. Hy bedoelde, derhalven, in de Aantekening de *Gynaeconomen*, en zegt niets het geen op deezen niet toepaſselyk is. ——— De tweede Paragraaph, bladz. 135, handelt *van de Verbastering in de driften der Grieken.* Al wie iets van de Griekſche zeden weet, zal ligtlyk bevroeden, wat hierdoor verſtaan worde, zonder dat wy 'er ons verder over uitlaaten. De Schryver toont by deeze gelegenheid zeer wel aan, dat die verbastering niet haaren oorſprong genomen had in de Gymnaſiën, maar van veel vroegeren tyd herkomſtig was. Hy ſchryft dezelve toe aan het gebrek aan ſchoone vrouwen in Griekenland, en brengt tot bewys van dat gebrek by den grooten ophef, welke men van eenige ongemeene ſchoonheden onder dezelve gemaakt heeft. Dit Uittrekſel is reeds zo lang geworden, dat wy ons met het onderzoek en de wederlegginge van deeze paradoxe ſtellinge niet kunnen ophouden. Alleenlyk zullen wy aanmerken, dat de Schryver, volgens gewoonte, links en rechts alles aangrypt, wat eenigzins kan dienen ter begunſtiginge van zyn gevoelen. De Griekſche Vrouwen waren gewoon zich te blanketten. Derhalven deeden zy dit zo grof, dat het blanketſel een ſoort van masker op haare aangezichten wierd, en alle Vrouwen gelyk maakte: derhalven had TERENTIUS deeze mode in het oog, wanneer hy, *Eunuch.* Act. II, Sc. III. vs. 6, CHAEREA doet zeggen: *Taedet quotidianarum harum formarum.* Waarlyk eene zonderlinge redeneerwyze, als of niet elk verliefd jongeling zyn meisje hield voor eene uitſteekende ſchoonheid. By ons is ook wel de uitdrukking *eene dagelykſche tronie* in gebruik, wanneer men ſpreekt van eene vrouw, welke noch ſchoon, noch lelyk is. Hoe fraai zoude over een paar duizend jaaren eenig geleerde daaruit afleiden, dat in de achttiende Eeuwe de Nederlandſche Vrouwen gewoon waren zich dermaate met blanketſel te beſmeeren, dat alle dezelfde tronie ſcheenen te heb-

hebben. —— De derde Paragraaph deezer Afdeelinge ſpreekt *van de aanvallen van Melancholie, waaraan de Athenienſers en de overige Grieken onderhevig waren.* Wy zyn genoodzaakt hier veel aanmerkenswaardigs voorby te gaan. Van de Atheenſche Wysgeeren en derzelver leevenswyze maakt de Schryver ons evenwel eene zo bekoorelyke ſchets, dat wy niet kunnen nalaaten een klein ſtaaltje daarvan onzen Leezeren mede te deelen. „ Zy „ waren daarenboven, (zegt hy, bladz. 157,) niet vat„ baar voor ontroeringen, welke vaak al zo doodelyk „ zyn als ziekten. De vrede week nimmer uit hunne „ ziel: elke dag was voor hun een feestdag, en de op„ losſing van een vraagſtuk de grootſte vreugde. In den „ lommer hunner tuinen gezeten, belachten zy de mee„ nigte van dweepers en heerschzuchtigen, welke ge„ ſlingerd werden als riet, door den geringſten wind, ja „ door het geringſte luchtjen der hartstochten." Gelukkige Wysgeeren! zouden wy wel mogen uitroepen, indien wy deeze beſchryving niet, gelyk veele afbeeldſels, als vleiende beſchouwden. —— Wy behoeven niet ſtil te ſtaan op het geen de Schryver in de vierde Paragraaph, bladz. 160 enz., zegt *van de verbastering in de Geſlachten der Athenienſers.* —— Ook zullen wy ons niet ophouden met de *Gymnaſtiek* der Ouden, van welke hy ſpreekt in de vyfde Paragraaph, bladz. 166 enz., en welke door hem met recht in zo verre wordt afgekeurd, als zy ſtrekte om eenige deelen des lichaams te verſterken, met verzwakkinge en vermageringe der overige, en ſommige oefeningen niet geſchieden konden, zonder groot gevaar der deerlykſte kwetzingen en verminkingen. Alleenlyk zullen wy uit dit gedeelte des Werks nog een paar ſtaaltjens van des Schryvers wyze van aanhaalen ontleenen. Van de vuistvechters en worſtelaars ſpreekende, zegt hy, bladz. 175: „ Ook is het zeker, volgens „ getuigenis van Iſocrates, dat [NB.] geene anderen dan „ lieden van de laagſte klaſſe, en die uit de verachtelyk„ ſte gehuchten van Griekenland afkomſtig waren, dit „ ſchandelyk handwerk oeffenden, en dat deze zulks „ deeden, om dat zy geen ander beroep geleerd hadden, „ waarin zy met minder moeite en met minder beroemd„ heid zouden geleefd hebben (†)." Wanneer wy de aangewezen plaats opſlaan, vinden wy daar, dat ALCIBIADES

(†) Περὶ ζεύγους.

ADES zich met de worſtelſpelen niet bemoeid had, „ de„ wyl hy wist, dat *ſommigen* der worſtelaars van eene „ laage geboorte, in kleine ſteden woonachtig, en ſlor„ dig opgevoed waren." —— Zo ook leezen wy, bladz. 170: „ MONTESQUIEU zegt, dat de oeffening van „ het worſtelen oorzaak was, dat de Thebaanen den ſlag „ by Leuctra wonnen." De Schryver ſpreekt dit tegen. Maar hy had 'er wel by mogen zeggen, dat MONTESQUIEU, *Espr. des Loix*, *liv.* VIII. *Art.* X. (want deeze is de bedoelde plaats, ſchoon zy hier niet gemeld worde,) niet anders doet dan PLUTARCHUS, *Sympoſ. Lib.* II. *Quaeſt.* 5, aanhaalen. De oefeningen, in welke EPAMINONDAS de Thebaanen bekwaam maakte, en welke zekerlyk tot de overwinning by Leuctra het haare toebragten, verſchilden vry wat van die, op welke de gemeene worſtelaars zich toeleiden. EPAMINONDAS „ liet zich niet „ zo veel gelegen zyn aan de ſterkte als aan de vlug„ heid; hy rekende, dat de eerſte den worſtelaaren be„ ter paste, maar de andere nuttiger was in den oorlog. „ Hy oefende zich daarom zeer in het loopen en wor„ ſtelen, om, in een gevecht ſtaande, den vyand te kun„ nen aangrypen, en tegen denzelven te ſtryden (9)." Op deeze plaats van NEPOS is de Heer DE PAUW misſchien niet bedacht geweest. —— De zesde en laatſte Paragraaph deezer Afdeelinge handelt *van de Bevolking van Attica, en van de huislyke ſlaverny*, bladz. 179 enz. Hier doet zich een zonderling verſchynſel op. Terwyl andere Gemeenebesten ſteeds poogden het getal hunner burgeren te vergrooten, hadden de Athenienſers het hunne bepaald op twintig duizend. De Heer DE PAUW beſluit hieruit, dat, wanneer men het getal der vrouwen ook zo groot ſtelt, „ de enkelden van beiderlei kunne, „ en van verſchillende jaaren, waaruit het Atheenſche „ volk, verſpreid langs het Attiſche grondgebied, en het „ eiland Salamis, beſtond, te zamen eene zom uitmaak„ ten van veertig duizend zielen." Ten opzichte van het getal der burgeren beroept de Schryver zich op PLATO,

(9) *Non tam magnitudini virium ſervivit, quam velo citati: illam enim ad attiletarum uſum, hanc ad belli exiſtimabat utilitatem pertinere. Itaque exercebatur plurimum currendo et luctando, ad eum finem, quoad ſtans complecti poſſet, atque contendere.* CORN. NEPOS, *in vita Epaminondae, Cap.* 2.

TO, maar zonder den Leezer tot eene bepaalde plaats in de Werken van dien Wysgeer te wyzen. Wy herinneren ons ook dezelve niet, en kunnen derhalven niet oordeelen, of PLATO onder die twintig duizend burgeren alle vrye mansperſoonen, van welke jaaren ook, geteld hebbe, dan alleen de zodanigen, welken tot eenen weerbaaren ouderdom waren gekomen. Op bladz. 196 vinden wy, dat „ de Athenienſers ten minſten dertig jaaren „ moesten bereikt hebben, eer zy de Volkvergaderingen „ mogten bywoonen:" en indien deezen twintig duizend bedragen hebben, zoude men het geheele getal der vrye hoofden in Attica veel hooger moeten ſtellen. Dan hoe dit zy, werd het getal der burgeren door oorlogen of buitengewoone ſterfte veel verminderd, dan vulde men het aan met het burgerrecht onder zekere voorwaarden, van welke DEMOSTHENES gewaagt (10), te ſchenken aan vreemdelingen. Groeide het ſterk aan in vredestyd, dan zond men het overſchot na de volkplantingen en veroverde eilanden, alwaar men hun landeryen aanwees ter bebouwinge. „ Deeze denkbeelden, (zegt de Schryver, „ bladz. 181,) ſchynen zeer weinig te ſtrooken met die, „ welke in zo veele boeken over de bevolking zyn verſpreid, waarin men geene dan verfoeilyke middelen „ vindt, om het getal van bedelaars en ongelukkigen te „ vermeerderen. De Staatkundigen nogthans, in plaats „ van zulke ſtelzels te verwerpen, hebben dezelve met „ loffpraaken vereerd. Wy hebben, zeggen zy, een „ groot aantal menſchen noodig, welke men in tyd van „ vrede groote belastingen kan laaten opbrengen, en wier „ bloed men met ſtroomen kan vergieten in tyden van „ oorlog. Zie daar de hoofdzaak, waarop hedendaags „ de geheele weetenſchap van eenen Minister der Finan„ cien uitkomt: maar deze is niet de weetenſchap van „ den Wysgeer, noch van hun, die een gevoelig en edel „ hart bezitten. Dezen zyn ten ſterkſten overtuigd, dat „ honderd welgeſtelde huisgezinnen op eene vierkante „ myl beter zyn dan drie duizend Negers op één morgen lands. —— In deeze zelfde Paragraaph vindt men een bericht van de krygsmagt der Athenienſers, welker Leger in zyne grootſte ſterkte, in het begin van den Peloponneſiſchen oorlog, gebragt was tot 31800 man, terwyl de Vloot beſtond uit 400 zogenaamde *Triremes*.

Hier-

(10) *In Neaeram.* p. 530. *ſeq. Edit. Wolfii.*

Hiermede eindigt het Eerſte Stuk, het geen ons zo lang heeft bezig gehouden, dat wy ons moeten vergenoegen met de Drie Afdeelingen, welke het Tweede uitmaaken, ſlechts met weinige woorden aan te roeren, en alleenlyk de opſchriften der Paragraaphen te melden, met tusſchenvoeginge van weinige en zeer korte aanmerkingen.

De derde Afdeeling gaat, derhalven, *over de zeden der Athenienſers:* en derzelver eerſte Paragraaph, bladz. 205, *over de vorderingen der Beſchaafdheid, en over de Tooneelrechters te Athenen.* Van deeze laatstgemelden geeft de Schryver ons geheel geen voordeelig denkbeeld. Hy beroept zich daartoe op ÆLIANUS, *Var. Hiſt.* L. II. C. 8, die, evenwel, ſlechts van een enkel geval ſpreekt, waar in ſommige ſtukken van EURIPIDES, zyns oordeels te onrecht, beneden die van eenen anderen Dichter geſteld werden. De tweede Paragraaph, bladz. 213, handelt *over de Atheenſche Vrouwen, en de Bacchanten van Griekenland.* Hier wordt ons een ſlecht denkbeeld gegeven van de opvoedinge der Atheenſche Vrouwen, onder welke zelfs „ de dames van aanzien mogelyk de Griekſche „ taal niet eens volkomen konden ſpreeken. Het is zeer „ waarſchynelyk," vervolgt de Schryver, „ dat dit laat„ ſte ook te Rome plaats vond; want CICERO noemt „ ſlechts vyf of zes Romeinſche dames, welke eene zui„ vere taal ſpraken." De bedoelde plaats is *in Bruto. Cap.* 58. Maar in die plaats is niets het geen een diergelyk vermoeden aanduid; en daar zelfs de gemeene vrouwen te Athenen eenen vreemdeling terſtond aan zyne uitſpraak van eenen Athenienſer wisten te onderſcheiden, zo als blykt uit het bekende geval van THEOPHRASTUS, is 'er, misſchien, nog minder reden om de fatſoenlyke dames van zulk een gebrek te verdenken. Van de Bacchanten ſpreekende, zegt de Heer DE PAUW, bladz. 223: „ JUPITER had zyne altaaren te Olympia, APOLLO te „ Delphi; maar BACCHUS had de zyne overal." Waren dan op andere plaatzen ook geene Tempels en Altaaren voor de twee eerstgenoemde godheden? —— In de derde Paragraaph, bladz. 235, wordt geſproken *over de geaartheid van de Inwooners der byzondere vlekken van Attica:* —— en in de vierde (11) vindt men *Aanmerkingen*

(11) Door eene drukfeil ſtaat hier de zesde.

gen over de opvoeding der Athenienſers. Over dit belangryke onderwerp wenschten wy meer te kunnen zeggen. De Schryver ſpreekt met grooten lof van dezelve, en zekerlyk was 'er veel lofwaardigs in, maar of zy de hedendaagſche zo ver overtroffen hebbe, als de Schryver ſchynt te willen, wanneer hy in zyne Voorreden zegt: „ Een „ groot man werd by de Grieken met geringe kosten ge„ maakt, terwyl men in die prachtige paleizen, welke „ men te Oxford ſchoolen noemt, met onnoemelyke on„ kosten, ter naauwernood in honderd jaaren een mid„ delmaatig mensch kan formeeren:" willen wy gaarne overlaaten aan het oordeel van onpartydigen. —— Op bladz. 265 begint de vyfde Paragraaph: *over den ſtaat der Wysgeeren te Athenen, en den invloed hunner Schoolen op alle de overige.* Hierin is veel der leezinge waardig; maar zelfs waar onze Schryver de zaaken wel heeft doorgezien kan hy niet nalaaten, de berichten der Ouden op te ſchikken met ſieraaden van zyne eigene vindinge. Van het lompe Tooneelſpel van ARISTOPHANES, *de Wolken* genaamd, het geen geſchikt was om SOCRATES in verachtinge en haat te brengen, ſpreekende, zegt hy, bladz. 274: „ Het werd geſpeeld in tegenwoordigheid van de „ afgevaardigden der verbondene en cynsbaare ſteden, „ welke in 't voorjaar te Athenen vergaderden; doch de„ ze verklaarden, dat het hun luttel vermaaks gaf, een „ onbekend mensch, welke SOCRATES heette, op het „ tooneel te zien beſpotten (§)." ÆLIANUS, welke hier wordt aangehaald, zegt alleenlyk, dat deeze vreemdelingen „ onder elkander mompelden, en vraagden, wie „ deeze SOCRATES ware."

De vierde Afdeeling behelst *het vervolg der Aanmerkingen over de Zeden.* Dezelve bevat niet meer dan drie Paragraaphen, *over het onderſcheid van rang by de Athenienſers. en van den Griekſchen Adel in het gemeen.* —— *Over het onderſcheid tuſſchen den Adel van Athenen en dien van Rome,* —— en *over de weelde der Athenienſeren.* De twee eerstgemelde laaten wy over voor adelyke Leezeren: van de derde zullen wy een enkel woord zeggen. Op bladz. 323 enz. neemt de Schryver aanleiding uit de weelde der Grieken, om te ſpreeken van het geen men verhaalt, raakende de Sybarieten. Hy betuigt daaromtrent

(§) ÆLIANUS, *Var. Hiſt. Lib.* II. *Cap.* 13.

trent zyne ongeloovigheid, en „ durft zeggen, dat 'er „ nooit grooter ongerymdheden zyn geſchreven." Ongetwyffeld moet men niet alles blindelyng gelooven, wat de Ouden ons, raakende de magt en weelde van dit verwyfde volk, vertellen. De Heer DE PAUW is de eerſte niet, welke de kunst van vergrooten heeft uitgedacht. Maar dat men daarom niet alles als ongeloofbaar behoeft aan te merken, is genoegzaam aangetoond door iemand, van niet minder doorzicht en van meerdere bezadigdheid dan onze Schryver (12). —— Den burgeren van Megara wordt hier, bladz. 330, nagegeven, dat zy, „ wel„ ke barre rotzen bewoonden, waar noch gras noch voe„ der te krygen was, nogthans drie duizend paarden on„ derhielden." ISOCRATES, welke als getuige wordt opgeroepen, zegt ondertusſchen „ dat die van Megara, „ ſchoon noch vruchtbaare landeryen, noch havens, „ noch zilvermynen bezittende, maar barre rotzen be„ woonende, met kleine magt hunnen ſtaat beſtuurden „ naar hun eigen welgevallen, terwyl de Theſſaliers hun„ ne kasteelen altoos door anderen moesten zien bezet„ ten, ſchoon zy *meer dan drie duizend ruiters*, en eene „ ontelbaare menigte voetknechten hadden (†)." Niet minder is de Heer DE PAUW het ſpoor byster, wanneer hy, bladz. 332, ſpreekt van de pracht der Architheoren. Om hiervan overtuigd te zyn, behoeft men het geen hy zegt ſlechts te vergelyken met de plaats van THEOPHRASTUS, welke hy aanhaalt. Op bladz. 336 vinden wy eene aantekening, van welke wy nog een woord moeten zeggen. De Schryver had geſproken van de *Eranai* of *Hetæriæ* der Grieken, en van het verbod van Keizer TRAJANUS tegen dezelve. Hierby voegt hy dan in eene Aantekening: „ Het was ingevolge van de Wet, door „ dien Vorst tegen de Eranen en Societeiten gemaakt, „ dat de Christenen te recht geſteld wierden, om reken„ ſchap van hunne nachtvergaderingen te geeven: dit „ noemden zy vervolgingen." Niets is valſcher dan deeze verzekering. De Christenen weigerden niet rekenſchap te geeven van hunne vergaderingen: zy weigerden alleenlyk de beeldtenisſen des Keizers, en die der Afgoden te aanbidden, en Christus te vloeken: en wanneer zy om dee-

(12) HEYNIUS, *Opusc. Academ. Vol.* II. *p.* 126. *ſeq.*
(†) ISOCRATES, *de Pace*, pag. 362. *Edit. Wolf.*

deeze weigering ter dood gebragt wierden, noemden zy dat vervolging. Zoude de Heer DE PAUW 'er eenen anderen naam aan geeven? Hy weet, dat PLINIUS zelve, *Lib. X. Epist. 97*, de zaak zo voordraagt. En welken naam verdient dan zyne wyze van voorſtellen?

Wy komen, eindelyk, tot de vyfde Afdeeling, *over den Koophandel en de Finantien der Athenienſers.* Deeze beſtaat ook uit niet meer dan drie Paragraaphen. De eerſte, beginnende bladz. 374, heeft, ten minſten in den Nederduitſchen druk, geen afzonderlyk opſchrift. —— De tweede, bladz. 409, loopt *over het Muntwezen van Athenen*, —— en de derde, bladz. 424, *over de Inkomſten van de Atheenſche Republiek, en over de handelwyze der Griekſche Financiers.* Ten opzichte van dit laatſte ſtuk verwondert het ons grootelyks, dat de Heer DE PAUW niet meer gebruik heeft gemaakt van het Werk van XENOPHON, περὶ πόρων, of *over de Inkomſten van den Staat.* Dit is misſchien het alleroudſte ſtuk, dat over de Financien van eenigen Staat geſchreven is, en de naam des Schryvers alleen is genoeg, om het der overweeginge waardig te maaken.

Het zoude ons niet ontbreeken aan ſtoffe tot nog meerdere aanmerkingen, noch ook tot lof des Schryvers; doch dit bericht is reeds tot gene zo groote lengte uitgedyd, dat wy liever zullen wachten tot dat het volgende Deel in het licht kome.

Brieven over den oorſprong en de oogmerken van het Kwaad. Naar het Hoogduitsch van den Heer VILLAUME, *Hoogleeraar te Berlin. Eerſte Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, *en te Amſterdam, by* M. Schalekamp *en de Wed.* J. Doll. 1789. *In gr. octavo*, 372 *bladz.*

Menigvuldig zyn, door alle tyden heen, de klaehten der menſchen, over het *Kwaed*, waer aen ze in deze Waereld veelal bloot geſteld zyn; daertegen ene Stoïſche onverſchilligheid of gevoelloosheid te ſtellen, is de uitzinnigheid zelve: het Kwaed is 'er; 't kan niet anders zyn of de Mensch is 'er gevoelig voor; en 't is onmogelyk het Kwaed geheel weg te nemen, of 's Menſchen gevoel van 't zelve volſtrekt te verdooven. Het enige hulpmiddel is te onderſtaen, wat men doen kan, om den

mensch,

mensch, in dien ſtaet der zaken, te vertroosten, en hem zyn lot draeglyker te maken. En zulks onderneemt de Hoogleeraer *Villaume* in deze Brieven, waerin hy zich voorſtelt te toonen, *dat het Kwaed een gevolg is van de weldaden des Scheppers;* „ en gelukt het my, (zegt hy,) „ gelijk ik hoop, te bewijzen, dat *het Kwaad één der* „ *weldaadigſte inrichtingen van* GOD, *en de bron van on-* „ *ze grootheid, van ons geluk is;* dan, hoop ik, zal ik „ menig mensch zijne ſmarten verzagten, en hem, on- „ danks zijn lyden, zijne rust wedergeven."

Ter bereiking van dit zyn voornemen gaet hy eerst onderſcheidenlyk na, wat men te regt of met onregt Kwaed noeme, deszelfs verſchillende ſoorten en betrekkingen, mitsgaders derzelver juiste en onregelmatige waerdering. Uit deze beſchouwing maekt hy reeds op, (1.) dat 'er in de waereld zo veel Kwaed niet is, als 'er doorgaens voor gehouden word; en (2.) dat men het eigenlyke Kwaed meestal veel grooter berekent, dan het inderdaed is. —— Hier op verledigt hy zich tot ene beknopte overweging der voornaemſte ſtellingen wegens den oorſprong van het Kwaed, en daerin gene voldoening vindende, laet hy zich in 't breede uit, ter ſtavinge zyner gedachten deswegens, dat men naemlyk, *het* GOEDE *hebbe te houden voor de bron van het* KWAED; brengende het Goede het Kwaed voort, deels door *overmaet*, en deels door *een ongepast gebruik*. Om dit ten klaerſte te doen zien, vestigt hy onze oplettendheid op de voornaemſte krachten der Natuure, der Dieren en der Menſchen, en doet ons gadeſlaen, hoe ieder dezer krachten, ('t welk men op goeden grond ook tot alle anderen mag overbrengen,) ſchadelyk word, (1.) *wanneer zij op een verkeerd voorwerp werkt*, en (2.) *wanneer het voorwerp, zelfs tot overmaat toe, voor haren invloed vatbaar is, of wanneer de kracht derwijze verſterkt wordt, dat zij de palen van haren beſtemden kring van werking te buiten gaat*. Zo tast het voor 't overige dermate weldadige vuur ons en onze have aen, en zo wordt de anderszins verſterkende koude ons doodlyk: men zou des, om het Kwaed uit de waereld te verbannen, ook het Goede moeten uitrooien, en dus de geheele waereld vernietigen.

Onze Autheur bezeft zeer wel, dat het door hem deswegens bygebragte intuſschen echter geenszins toereikende is, om de in zichzelve ſchadelyke of boosaertige krachten ten vollen uit te ſluiten: dewyl men zou mogen be-

beweren, „ dat de *weldadige krachten wel kunnen ſchaden;* maar dat 'er daarenboven nog boosaartige krachten beſtaan, welke volſtrekt onvermogende zijn, om „ iets anders dan kwaad te verwekken, en dat deze „ veel meer nadeel doen, dan de andere." En dit noodzaekt hem enigzins, ter voller ſtavinge zyner ſtellinge, *dat het* GOEDE *te houden is voor de Bron van het* KWAED, nog een ſtap verder te gaen, en 't 'er op toe te leggen, om te bewyzen, *dat alle Kwaed*, zo verre deszelfs oorſprongen en werkende oorzaken voor ons menſchen naſpoorlyk zyn, *de uitwerking van weldadige krachten is.* — Hiertoe komt in overweging, eerst het *ontkennende* en vervolgens het *ſtellige Kwaed*, in deszelfs verſchillende ſoorten; welker voornaemſten de Hoogleeraer afzonderlyk nagaet, onder het aenvoeren zyner bewyzen, dat het een en 't ander ten allen tyde een uitwerkzel van het Goede is: waerdoor hy ons overtuigend opleid, om het Kwaed uit een gunſtiger gezichtpunt te beſchouwen, dan men gewoonlyk doet.

Het geen hy tot dus ver omtrent dit onderwerp beredeneerd heeft, trekt hy, in zynen laetſten Brief, beknoptelyk aldus te zamen; 't welk ons het algemene beloop zyner redeneeringe gereedlyk onder 't oog brengt.

„ Om te bewijzen, (zegt hy,) dat alle onze rampen geenszins het uitwerkſel zijn van een boosaartig grondbeginſel, maar van de weldadige van de nutte krachten in de Natuur en in den Mensch, heb ik den volgenden weg ingeſlagen.

„ *Vooreerst*, heb ik de ongenoegzaamheid der in zwang gaande leerſtellingen, wegens den oorſprong des kwaads, onderzogt, en, zo ik mij verbeelde, genoegzaam aangetoond.

„ *Vervolgens*, hebben eenige waarneemingen mij doen beſluiten, dat het kwaad voortvloeit,

1. uit gebrek van het goede, en dit heb ik *Ontkennend* kwaad genoemd;
2. uit de overmaat, of een verkeerd gebruik van het goede; en dat het
3. met het goede, dat is, met de maat der krachten, kan toeneemen.

„ Om de waarheid of valschheid van mijn vermoeden te onderzoeken, heb ik

„ *ten derden*, de bekendſte krachten in de Natuur en in

in den Mensch beſchouwd, en mijn vermoeden daar door gegrond bevonden.

„ Ter bevestiging van mijne ſtelling, en om dezelve zo algemeen te maaken, als mij mogelijk was, heb ik „ *Ten vierden*, de merkwaardigſte kwaaden, en de algemeenſte klagten overwogen, derzelver bronnen onderzogt, en mijne vermoedens al verder geſtaafd bevonden.

„ Uit welk alles ik thans oordeele, met grond te mogen vastſtellen,

1. dat het kwaad uit geene heilloze bron voortſpruit; maar
2. dat het eene uitwerking der heilzaame krachten is, en wel
3. van derzelver overmaat, en van dwaaling; zo dat
4. die kracht, welke het werkzaamst is, om goed te doen, ook het meeste kwaad kan verwekken.

„ Hier uit volgt nu, dat, tuſſchen de mogelijkheid van het goede en het kwaade altijd eene regtſtreekſche evenredigheid moet plaats hebben. Dat is, hoe meer goeds ook des te meer ſchaade kan 'er plaats grijpen: of, hoe meer werkzaamheid de krachten tot het goede hebben, ook des te meer werkzaamheid hebben zij tot het kwaade."

De Hoogleeraer heeft dit alles ontvouwt op ene aennemelyke wyze, die vry wel geſchikt is, om een verzachtenden invloed te hebben, op het hart veler klagenden: dan middlerwyl erkent hy, dat het, uit hoofde van het bepaelde en gebreklyke der menschlyke navorſchingen, geen volſtrekt onbetwistbaren grondſlag tot algemene ſtellingen verleent: doch dat het hem evenwel eigenaertig tot dit algemene beſluit brengt. „ Alle kwaaden, „ die ik ken, ontſtaan uit krachten, welke op zich zelve weldadig zijn; derhalven beſluit ik vermoedelijk, ja „ waarſchijnlijk, dat het met allen zo is." En hiertoe zyn, zegt hy, de gronden *van voren* geheel in mijn voordeel. „ God is goed; Zijne werken ſtrekken tot bewijs. „ Hij heeft het kwaad als kwaad volſtrekt niet kunnen „ begeeren. Zijne alweetendheid en Zijne magt laten „ niet toe, dat men aan eenen boozen Geest geloove, „ die het goede werk des Scheppers zou bedorven hebben. Van waar zouden derhalven de wezenlijk kwaade oirſpronglijke krachten in de waereld komen?" — Blyven 'er, desniettegenſtaende, nu en dan enige twyfelingen over, dan zyn my; laet hy zich verder uit, de vol-

volgende *twee* gronden altyd beslissend, ten minsten, zeer stroostryk voorgekomen. „ (1.) *GOD heeft het aldus ge-*
„ *schikt.* Wanneer nu menig ding in de waereld mij on-
„ verklaarbaar voorkomt, wijt ik het, niet aan GOD,
„ niet aan de schepping; maar aan mijne onkunde. Ik
„ zeg dan bij mij zelven niet: *Dit is kwaad*; maar ik
„ zeg: *Ik zie het slechts niet door.* (2.) Alles, wat ik
„ duidelijk en in den samenhang ken, is, onaangezien
„ het eerste onbehaaglijk voorkomen, goed: Dus kan ik
„ met waarschijnlijkheid vermoeden, dat ook het geen
„ ik slechts half, slechts oppervlakkig inzie, goed is,
„ schoon het mij anders toeschijne."

Intusschen blyft 'er tegen zyne denkwyze ene voorname bedenking, die oplosing vordert. „Indien elke kracht,
„ zal men zeggen, zoo wel voor het kwaade als voor
„ het goede, overeenkomstig de gelegenheid werkzaam
„ is; indien het kwaad gemaklijker bewerkt kan worden
„ dan het goede; en indien de gelegenheid tot het kwaa-
„ de menigvuldiger voorkomt, dan tot het goede; (welk
„ een en ander met grond beweerd kan worden;) ——
„ dan moet 'er meer kwaad dan goed in de waereld zijn:
„ —— Maar, 'er is integendeel onvergelijklijk veel
„ meer goed kan kwaad:" (het welk ook by den Hoog-leeraer buiten tegenspraak is.) „ Derhalven, moet de
„ onderstelling, *dat alle de krachten in de natuur tot het*
„ *kwaade, even zo wel, als tot het goede, werkzaam zijn,*
„ valsch wezen."

Dan hiertegen merkt de Hoogleeraer aen, dat daeruit reeds voortvloeit een algemeen vermoeden, wegens de voortreflyke inrichting der waereld, welke het zo gemaklyk kwaed beletten, en 't moeilyk goede zeer sterk moet bevorderen; waerdoor elke kracht niet al het nadeel doet, dat op zich zelve mogelyk is. En hy legt het 'er vervolgens op toe, om de gegrondheid van dit denkbeeld door proeven te staven.

Hier mede stond hy dit eerste Deel te besluiten; doch vooraf vind hy het geraden, nog met een kort woord van de nuttigheid zyner Leere te spreken; waerover hy zich vervolgens aldus uitlaet.

„ Wat hebben Wij toch," zal men misschien zeggen,
„ daar bij gewonnen? Uit weldadige of uit boosaartige
„ krachten —— het kwaad heeft toch plaats, en blijft
„ voortduuren: met alle deze bedenkingen wordt 'er niets
„ van weg genomen!"

„ 't Is

„ 't Is waar, met deze beſchouwingen wordt geen kwaad weg genomen. Met dat alles verbeeld ik mij, dat zij voor onze rust en genoegen niet ten eenenmaale onnut zullen wezen. Wij leeren uit onze onderzoekingen:

„ 1. Dat niets op zich zelf ſchaadelijk is in de waereld, maar dat het kwaad alleen eene toevallige uitwerking van het goede is.

„ 2. Dat dus het oogmerk van den SCHEPPER het geluk en het welzijn der Schepſelen is. Zijn oogmerk is goed; het kwaad is eene bijkomende zaak.

„ 3. Dat wij derhalven de waarſchijnlijke hoop kunnen voeden, dat het goede, altijd, en in het algemeen genomen, de overhand moet hebben, en het kwaade ten laatſten, misſchien geheel, uitgerooid zal kunnen worden. —— Ik heb het reeds te kennen gegeeven, en zal het nog verder ſtellig beweeren; ik geloof dat het kwaad onvermijdelijk noodzaaklijk is; dat is, het kan niet weg blijven, tot dat de Mensch zijne eigen krachten, en de krachten der natuur alzo zal weten te matigen en te leiden, dat hij alle kwaad afwendt. En, wanneer ik dit beweer, wordt mij de hoop, welke ik hier oppere, geenszins benomen van het kwaad ten eenigen tijde geheel te zien verdwijnen; want ik hoop, dat het Menschdom in wijsheid en voorzigtigheid nog veel zal toenemen. Ik maak deze aanmerking, om de beſchuldiging van tegenſtrijdigheid voor te komen, welke anderszins zoude konnen plaats grijpen.

„ 4. Dat wij dus niet behoeven te vreezen: noch door den SCHEPPER verlaten, noch door HEM gehaat te worden, —— noch aan eenen magtigen boozen Vijand te zijn overgeven. —— Dit alles kan ons niet onverſchillig zijn.

„ Ja, dit is van eenige betekenis: maar het zou oneindig beter zijn, dat wij van het Kwaad geheel vrij waren." Ten minſten, naar den uiterlijken ſchijn. Dezen wensch in overweging te nemen, en de redenen na te ſpooren, waarom dezelve niet vervuld wordt, zal het onderwerp mijner volgende Brieven wezen."

Het Schouwtooneel voor jonge Lieden, door Mevrouw DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald, door* E. BEKKER, Wed. Ds. WOLFF. *Vierde Deel. In 's Gravenhage, by* J. van Cleeff, 1788. *In gr. octavo*, 398 *bladz.*

Mevrouw *de Genlis* ſtelt hier weder, in zes Tooneelſtukken, der Jeugd, op eene zeer wel ingerigte wyze, eenige zedenleeringen voor, die ter regelinge en aanmoediginge van een braaf gedrag ſtrekken. —— Het eerſte Blyſpel, getyteld het *Roozenfeest te Salency*, heeft ten onderwerp de plegtige ſchenking eener Rooze, aan het deugdzaamſte Meisje van een onbeſproken Huisgezin te Salency, dat door daar toe geſchikte Regters, als een deugdzaam voorbeeld, gekroond wordt. —— Een daaraan volgend Stuk, dat ten opſchrifte heeft de *Raadsheer*, ontvouwt ons het loflyke character van een eerlyken Raadsheer, die ten uiterſte omzigtig is omtrent zyne eigene overleggingen, ter handhaavinge des Regts, en zig door geenerhande listige omwegen laat overhaalen, om de zaaken des Regts niet naar eisch te beſchouwen, of het Regt te buigen; ja die ook zelfs den ſchyn vermyd wil hebben, als of hy, met een zydlings oogmerk van belang voor zich of iemand der zynen, zyne Regterlyke uitſpraak voortgebragt zou hebben. De vrees voor dit laatſte doet hem hier zig aankanten, tegen het Huwelyk, dat zyn Zoon op 't oog had, met de Dogter van een Heer, wien hy, door zyne geregte zaak te bepleiten, tegen dezulken, die deszelfs geheelen ondergang bedoelden, behouden had. En de Zoon, getroffen van 't gevaar, dat 's Vaders anders onbeſproken agting, en volgende invloed, zou loopen, offert zyne, hoe ſterke, dan tot nog niet verklaarde, Liefde op: getroost dat zyne Beminde, door 't afloopen van het Proces, ten voordeele van haaren Vader, behouden zy; dat zyns Vaders agting dus kunne beklyven; en hy gevolglyk, in dit geval, alleen te lyden hebbe; 't welk hy edelmoedig wil ondergaan, zonder zig daarom ongelukkig te agten. —— Het derde Tooneelſpel, de *Listige* geheeten, ſchetst ons eene Dame, die op ene ſlinkſche wyze, door listigheden, haare oogmerken zoekt te bereiken, en juist daar door een ſtrik geſpannen heeft, waarin zy zelve vervalt; het welk haar in haar bedoelde ſchandelyk te leur ſtelt. In dit Stuk is ingevlogten eene leerzaame les van opvoeding, toonende hoe noodzaaklyk het zy het ſnapagtige, en daarmede veelal gepaard gaande loogenagtige, al vroeg in de Kinderen tegen te gaan: dit gebrek van *Laurette* verydelde den aanſlag haarer Moeder, de Baronesſe *d'Arzelle*; die haar, ter oorzaake haarer loogenagtige ſnapzugt, niet had willen hooren, toen zy daadlyk een geheim te melden had, dat voor de Baronesſe van een weezenlyk belang was. —— Hierby komen twee Too-

neelſtukken, die tot eene ſoort van Toververtellingen behooren; het eene, *de Schoone en het Beest* genoemd, in 't welke de Genie *Phanor* eene afſchuwelyke gedaante omdraagt, tot dat hy de ſchoone *Zirphee*, door zyn braaf character tot wedermin beweegt, waarop hy zyne eigen bevallige gedaante weder verkrygt, dient om ons te doen opmerken, „ dat de weldaadigheid „ en de goedheid de zekerſte middelen zyn om te behaagen, „ en de eenige reden waarom men geacht en bemind wordt." Met een ſoortgelyk zedenkundig bedoeldę ſchetst ons het volgende Stuk, getyteld *het gelukkig Eiland*, de verſchillende opvoeding van twee Kinderen, door twee Tovernimphen; welke ons leert, „ dat de grootſte talenten, of de ſchitterendſte hoe„ danigheden, ſlegts onnutte of gevaarlyke giften zyn, indien „ zy niet door de zedigheid, de weldaadigheid en goedheid „ beſtuurd worden" —— Ten laatſten voert Mevrouwe *de Genlis* hier nog ten Tooneele *Agar in de Woestyn*, om ons in te boezemen, „ dat wy nooit behooren te murmureeren, tegen „ de ſchikkingen van eenen God, die het geduld, de onderwerping en den moed milddaadig weet te beloonen."

Men kan, uit het geene wy over dit Deel, en zoo ook over de voorheen afgegeeven Deelen, van deezen arbeid van Mevrouwe *de Genlis* gemeld hebben, opmaaken, dat haar beſtendig doelwit is, der Jeugd nutte Zedenlesſen aan de hand te geeven, op eene manier die haare gevalligheid heeft, welke, te gelyk, onderrigt en vermaakt; waarin zy, zo in dit, als in alle haare andere Geſchriften, dermaate gelukkig geſlaagd is, dat haare Schriften by uitſtek eene plaats verdienen, onder alle die geenen, welken ten nutte der Jeugd het licht zien.

Verzameling van eenige ſchoone Stukken der beste Uitlandſche Dichters, vertaald in Proſa en Poëzy. Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by Emmes *en* de Vries, 1788. *In 8vo. 69 bladz.*

Hen, die de ſchoonſte Engelſche en Hoogduitſche Meesterſtukken onbekend zyn, heeft men, zoo veel mogelyk, te hulp willen komen, door het uitgeeven van eenige vertaalde Dichtſtukken. Overeenkomſtig met dit oogmerk, ontmoet men in dit eerſte Stukje drie Engelſche en vier Hoogduitſche naarvolgingen, als; 1) *Carric-Thura*, naar OSSIAN. 2) *Alleenſpraak van Othello*, naar SHAKESPEARE. 3) *Klaagzang, geſchreven op een Dorps Kerkhof*, naar GRAY. 4) *Zemin en Gulhindy*, eene vertelling, naar WIELAND. 5) *Hymne aan de Mey*, naar HOLTY, 6) *De bevrydde Slaaf*, naar denzelven; en 7) *De nieuwe Eeuw*, naar KLOPSTOCK.

Op veele plaatzen, vooral in de Engelſche naarvolgingen, ſchynt de Naarvolger te veel aan de Latynſche Spreuk: *in Magnis*

nis voluisse sat est, gedacht te hebben. Ten minsten het eerste Stuk, dat eene genoegzaame kunde met de Barden, of oudste Zangers, in zyn' Vertaaler vereischte, is zeer verminkt. Het tweede is beter, doch was ook minder moeilyk. Het derde hebben wy reeds schooner in onze taal, zo als we dit ook in onze beoordeeling, over *Lotte en Dafne*, gemeld hebben. Uit de overigen, die naar het Hoogduitsch zyn, bevalt ons het beste.

DE BEVRYDDE SLAAF.

God dank! —— dat nu geen keten meer
Deez' sterken arm beklemt, ——
Geen duivel, met een schittrend zwaard,
My onder 't roeijen dreigt.

De gantsche hemel lacht my toe;
De schepping schynt my nieuw!
Dit dank ik, blyde Vryheid! u.
God! ik ben vry, —— ja! vry.

Des christens blikscm trof uw schip,
ô Woedende barbaar!
Zyn donder brulde dood en hel
Op uwe roovrenschaar.

Fluks wimpelde de zegevlag;
De zegezang hief aan;
Geen yzren keten klonk my meer
Aan myne roeibank vast.

Nu vlieg, —— nu vlieg ik naar den Rhyn;
'k Heb vaak om hem geweend;
En vind aan zynen oever rust,
Een meisjen, —— en een' vriend! ——

Dan drink ik uit myn aarden-kruik
Met wyngaardsbladn bekranst,
En drink den vloek van ieder vorst,
Die onze vryheid rooft.

En zegen elken braaven man,
Wiens hart voor vryheid ſlaat,
Die gaerne tegen een tyran
De vryheidsvaanen draagt.

Werken van het Dicht- en Letterlievende Genootſchap, onder de Spreuk: Studium Scientiarum Genitrix. *En Prysverzen. Eerſte Deel, 1ſte Stuk. Te Rotterdam, by* G. A. Arrenberg, 1788. *In gr.* 8*vo.*, 168 *bladz.*

Dit Genootſchap, dat men reeds uit vyf Deelen zyner uitgegeevene Dichtſtukken heeft leeren kennen, heeft, volgens deszelfs *Voorbericht* voor dit Stuk geplaatst, goedgevonden, de inrichting zyner Werken zodanig te veranderen, dat dezelve voortaan, niet alleen *Prysverſen* en *Mengeldichten*, maar ook *Letterkundige Verhandelingen*, *Aanmerkingen*, enz. zullen behelzen, ſchoon beide laatstgemelde nog in dit eerſte Stuk geen plaatſe vinden.

Een aantal *Mengeldichten*, door verſcheiden Leden bygedragen, maaken het eerſte gedeelte van dit Stuk; en drie Prysverzen, behelzende *de voor- en nadeelen van den Rykdom*, het laatſte gedeelte uit: hebbende de Heeren JOHANNES WILHELMUS BUSSINGH, JACOB VAN DYK, en FLORIS VAN DER PYL, de eerſte de Gouden, en de twee laatſten elk een Zilveren Eerpenning met hunne Dichtſtukken behaald. Alle geeven blyken van genie en kunstbevordering, die het Genootſchap eenen weezenlyken luister kunnen verſchaffen. —— Het laatſte der Mengeldichten bevat

HET GELUKKIG LEVEN VAN EENEN DORPPREDIKER.

Herr Paſtor! de onderſtaande zaken
Zyn, in uw' ſtand, het hoogſte goed:
Een huisvrouw, die conſerf kan maken, ——
Een knol, die loopen kan, wanneer hy loopen moet, ——
Een boerentuin of twee, waar in gy vry kunt plukken, ——
Een ſchoorſteen, vol met paterſtukken, ——
Een vaetje dubbeld bier, —— tabak die geurig is,
En nu en dan een erfenis:
De nieuwspapieren, 's weeks u franco toegezonden, ——
Een kerkboek, in ſegryn gebonden, ——

JAN

JAN ARENDS *ware christendom,*
In eenen hoornen band, met wit papier 'er om:
Vooral de Biblia, *in jucht, met zware ſloten,*
En koper aan den kant, voor 't ſlooten;
Voorts nog een oud en kort kronykje van ons land, ——
Een kerkpostil, u dienſtig in 't verklaren, ——
Een pater, daar ge uw bef, des weeks, in kunt bewaren, ——
Een ketter, om uw pyp te ſteken in den brand;
En eindelyk een band met orthodoxe preken,
Op Saturdag, ter loops, doorkeken,
Om Zondags dus te kunnen ſpreken:
„ *De tekst is ryk van ſtof,* —— *de Apostel zegt zeer veel,* ——
„ *Het griekſche woordje wil hier* dit *te kennen geven,* ——
„ *Geleerden zyn 't niet eens; maar ver het grootſte deel*
„ *Verklaart het, zoo als ik. Hoe blind, hoe onbedreven*
„ *In 't bybelblad, is dus die wolf in 't ſchapenvel,*
„ *Die vyand van Gods kerk, die dienaar van de hel,*
„ *Dat beest, dat vloekgedrocht, dat monſter, 'k noem* Socinus!
„ *Maar, weg met dien verdoemden naam,*
„ *Dien ik my zelfs te noemen ſchaam,* ——
„ *Ziet daar, Aandachtigen! 'k beſluit met Augustinus.*"
Herr Pastor! 'k zeg ronduit, 't is een gelukkig man,
Die deeze dingen hebben kan,
Hy kan, wanneer 't hem lust, zyn vrouwtje carresseeren,
's Weeks by den Heer van 't dorp zyn keelgat lustig ſmeeren,
En zondags preeken doen, daar 't platte land van waagt:
Hy kan, ſchoon ongevraagd,
Op eene eerwaarde wys, een beuzeling verhalen, ——
By 't legen van de ſles zyn kunde door doen ſtralen,
En leggen, door zyn' toon, zyn wysheid aan den dag;
Hy kan door ſtaving van zyn geestelyk gezag,
Een' kapſtok, voor zyn' hoed, in 't doophuis laten maken,
En voor regtzinnigheid, gelyk een bulhond, waken.

Dit Stukje bevat veel aartigs, doch weinig nieuws; hebbende reeds dezelfde denkbeelden naar SWIFT gevolgd, zo

dat het ons verwondert, dat de Dichter geen van beiden genoemd heeft; ten ware de verklaaring der Tekst, en de ſcheldnaamen op SOCINUS, dat juist alleen zyn eigendom is, (behalven eenige hervormingen die noodig waren, om de Engelſche zeden voor Hollandſche te verwiſſelen,) hem aanmerkelyk genoeg toeſcheenen, om de bron, uit welke hy putte, te verzwygen. Men leeze, *the happy life of a country Parſon* (*), en ſtraks zal *de Vrouw die conjeif maakt*, het *Paard*, het *Bier*, de Virginiſche *Tabak*, de *franco* toegezonden *Nieuwspapieren*, een dikke *Concordantie* in een verſleten band, een oud *Kronykje*, een *Chryſoſtomus* om de bef in glad te houden, ja zelfs het *drinken met den Dorpheer*, het *kuſſchen der Vrouw*, het *prieken des Zondags*, enz. weder op dezelfde wyze ons voorkomen; alleen zal men, voor het *maken van de Kapſtok*, en het *waaken voor Regtzinnigheid*, by POPE een Leeraar ontmoeten, *die hertelyk dank zegt voor elke nieuwe gift*; maar *op het noemen van Dr. SWIFT het hoofd ſchudt.* —— Kenmerken genoeg, dat het eene naarvolging, zo als de tytel eene woordelyke vertaaling, naar het Engelſch is.

(*) POPE's *Works Vol. II. Imitations of Engliſh Poets VII.*

En deeze Huwelyken? zyn zekerlyk niet in den Hemel geſchoten. Twee Deelen. Eene originéele Roman. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. 's Gravenhage, by I. van Cleef, 1788. Behalven het Voorberigt, 598 bladz. in 8vo.

Eene betwiſte Godgeleerde magtſpreuk, tot een Tytel voor een Roman, klinkt zeker wat vreemd; en daar we, uit het Voorberigt, opmaaken, dat dezelve gegrond wordt op het denkbeeld van kwaade Huwelyken, doet dezelve in dit geval niets af: nademaal de voorſtanders van een volſtrekt over alles gaande beſluit hier onder zo wel het kwaade als goede betrekken; even gelyk anderen het eerſte zo wel als het laatſte tot de beste Waereld brengen, of uit eene voorafvastgeſtelde overeenkomst der werkingen van Ziel en Lichaam afleiden. —— Wat hier van ook zy, 't zyn leerſtellige denkbeelden, welken niet te ſtade komen, als men van 's menſchen werkzaamheid ſpreekt, en hen tegen verkeerde handelingen wil waarſchouwen, 't geen het hoofdbedoelde van den Opſteller deezer Roman is. —— Hy heeft naamlyk, naar luid van 't Voorberigt, opgemerkt, hoe de Huwelyken, in onze dagen, veeläl geen weezenlyke Huwelyken, of hartlyke Egtverbintenisſen zyn; maar, zonder eenige aandoening van kuiſche min, alleen uit byinzigten, die zelfs wel eens met ſnoode oogmerken vergezeld zyn, aangegaan worden; 't welk uit eigen aart haatlyke gevolgen na zig ſleepen, en veel verwarrings veroorzaaken moet.

moet. Zulks tegen te gaan, en 't zyne toe te brengen, om, zo veel mogelyk, die wanorde te helpen herſtellen, beoogt hy door 't vervaardigen deezer Geſchiedenisſe, welke uit een zamenloop van verkeerd aangeleide Huwelyken beſtaat; of ook de Leezer 'er door bewoogen mogte worden, om de waarſchuwingen, die dezelve oplewert, ter harte te neemen.

Een Huwelyk, eenigermaate uit dwang, ten gevalle van Ouderen, aangegaan, met iemand dien men niet bemint, terwyl het hart geheelenal gebegt blyft aan den Minnaar, van welken men heeft moeten afzien; en waarin eerlang blykt, dat de ander het Huwelyk flegts heeft aangegaan, om dat hy haar, buiten het Huwelyk, volſtrekt niet tot zynen wil kon krygen. —— Een Huwelyk, uit bykomende inzigten geſlooten met iemand, dien men wel uit eenige genegenheid verkiest, maar met een hart, dat nog ſteeds ingenomen is, met eenen Minnaar, dien men niet heeft kunnen verkrygen; welke Minnaar aan de eerſte, *Henriette*, geheel verknogt, met de tweede *Louiſa* vervolgens medelyden heeft; terwyl haar Egtgenoot met haar een verdrietlyk leeven leidt, en zy van alle weezenlyk genoegen beroofd is. —— Een Huwlyk, door dien Minnaar, Ferdinand, aangegaan, om zig vroeger van *Louiſa* geheel te ontdoen, met een Vrouwsperſoon, die hy alleen op den voet van vriendſchap neemt; en waaromtrent hy eerlang verſtaat, dat de Heer *Hasten*, de Egtgenoot van zyne *Henriette*, haar wel eer geſchonden heeft; dat zy, voorts in onkuischheid geleefd hebbende, zig ook eerlang met een haarer Boelen weder vermengde; 't welk dit Huwelyk, zonder wederzydſche genegenheid, met veel verdriets beleefd, voorts geheel verbitterde, en eene ſcheiding, hoewel in ſtilte, en op eene voor haar gunſtige wyze, ten gevolge had. —— Een Huwelyk, bezoekend door eene Dame van Plaizier, niet uit Egtlyke Min, maar ter voldoeninge haarer trotschheid. Zy had naamlyk een jong Heer op, haar verſlingerd, zo ver weeten te beleezen, dat zy hem overhaalde, om, met haar een geheim Huwelyk aan te gaan; 't welk geheim zou blyven, zo lang zyne Moeder leefde, maar, op haar dood, openlyk voor de Waereld verklaard zou worden. Zy nam, zins dien tyd, haare maatregels zo wel, en voerde dezelven met zo veel kragts uit, dat zy een gelukkig Huwelyk, het welk die Heer anders vervolgens zou hebben kunnen aangaan, volſtrekt dwarsboomde, en verydelde; 't welk den dood zyner Moeder te wege bragt. Het haatlyke gedrag dier trotſche verbitterde zyn hart dermate tegen haar, dat hy, ſchoon hy zyn Huwelyk met haar niet brake, egter zodanige ſchikkingen maakte, dat hy haar, met een aanzienlyk inkomen begiftigd, voorts van hem verwyderd hield. —— Hierby komt nog de geſchiedenis van *Marianne*, welke eenigermaate met de voorgaanden zaamgevlogten is, en die ons den laatſten ſtap

van den bovengenoemden *Hasten* vermeldt; als welke *Martine*, tot een gewenscht Huwelyk geschikt, listig vervoerd had, en zig geheel van haar Meester zogt te maaken; dat nogtans gelukkig door haaren Broeder afgekeerd werdt; by welke gelegenheid *Ferdinand*, ter zyner eigene verdeediginge, *Hasten* een kogel door den kop joeg, waarmede hy de zamenleeving van dit Ondier verloste.

Deeze zyn de hoofdtrekken der voorgedraagen geschiedenissen, welke uit eene ganſche menigte van byzondere voorvallen beſtaat, waarin eene groote verscheidenheid van characters werkzaam is, die eene reeks van leerzaame opmerkingen aan de hand geeven. Inzonderheid strekken ze, om te doen gadeslaan, de kragt van gevestigde neigingen en sterke hartstogten, mitsgaders de wankelbaarheid der ernstigste voorneemens, om daar tegen beſtendig op zyne hoede te zyn. Ze ontvouwen ons de snoodheid der aanslagen van wellustelingen, in de eene en andere Sexe. En bovenal boezemen ze ons in, de verkeerdheid van 't aangaan, en 't bevorderen van Huwelyken, zonder eene waare hartsvereeniging; 't welk ook zo lynregt aanloopt, tegen de oude gevestigde Huwelyks-inſtelling, dat zodanige Egtverbintenissen eigenlyk den naam van Huwelyken niet kunnen draagen, maar slegts aan te merken zyn, als Burgerlyke verbintenissen, die, alleen door eene Burgerlyke plegtigheid, den schyn van een Huwelyk, maar in der daad niets gemeens hebben met den aart van een weezenlyk Huwelyk, dat, om zo te spreeken, twee menschen tot één maakt. Wanneer men 't onderwerp van die zyde beschouwt, zou men, Godgeleerde twistſtellingen daar laatende, met nadruk kunnen zeggen; *zulke Huwelyken zyn niet in den Hemel geſlooten*, nademaal zodanige *Egtverbintenissen* in den Hemel niet voor *Huwelyken* erkend worden. En dit beantwoordt volkomen aan het getuigenis van den geweezen zwerver in het Ryk der Geesten, den by veelen beroemden *Swedenborg*, als welke ons onderricht, dat, in het Ryk der Geesten, geene Egtgenooten, hier door den dood gescheiden, weder vereenigd worden, dan alleen dezulken, die in dit leeven, niet uit eenige byinzigten, maar uit eene zuivere hartsvereeniging, in den Egt verbonden geweest zyn, en dus een weezenlyk Huwelyk aangegaan gehad hebben. ——— Wy laaten dit voor rekening van *Swedenborg*; maar het is eene onbetwistbaare waarheid; alle andere *Egtverbintenissen* mogen *Burgerlyk gewettigd* zyn, maar ze verdienen den *geheiligden naam* van *Huwelyk* niet.

Ze-

Zedelyke Verhaalen. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by J. Allart, 1788. *In gr.* 8vo. 270 *bladz.*

Zedert de Nederduitſche uitgave der *Zedelyke Verhaalen*, van D' ARNAUD, MERCIER en andere beroemde ſchryveren, heeft onze Natie ſmaak in deeze ſoort van geſchriften gekreegen; en het kan dus niet wel anders zyn, of deeze verzameling, welke ook in vertaalingen van eenige der beste buitenlandſche ſchriften beſtaat, zal haare liefhebbers vinden, te meer nu men weet, dat de Heer Mr. R. FEITH 'er niet enkel uitkiezer, maar Vertaaler van is: en dezelve tot geen aanmerkelyk getal deelen ſtaat aan te groeijen.

Dit Eerſte Deel bevat zes onderſcheiden Verhaalen, als 1. *De Geſchiedenis van* JENNY LILLE, welke ten bewyze moet ſtrekken, dat de ziel onſterflyk is; nadien JENNY van dat leerſtuk, (zoo noodzaaklyk voor den vreede van het menschlyk geſlachte) onder haar lyden, overtuigd is, en de dwingeland, die haar onderdrukt, geene mindere overtuiging in zyne wroegingen heeft. 2. *De Droom in den Mei-nacht*, eene ſoort van verſchyning, in welke de Voorzienigheid gerechtvaerdigd wordt, wegens de rampen die den rechtvaerdigen overkomen 3. EMILIA, een *ſentimenteel verhaal*. 4. *De Haſelnootſchaal*, dienende ten bewyze, dat de draaden, welke de menschelyke lotgevallen hier aan elkander binden en verwikkelen, nog dunner en oneindig teêrer zyn, dan de draaden der Spin, of het weefzel des Zydeworms. 5. *De Voedſterling der Natuur*, behelzende een Tafreel van de menschlievende verdraagzaamheid van een Wilden, in tegenſtelling der veele gruwelen, welke heden by beſchaafde volken gepleegt worden. En 6. *Uittrekſels uit kriminneele akten en geſchiedenisſen*, beſtaande uit drie byzondere Verhaalen, waar van het middenſte het kortſte is, en op volgende wyze voorgeſteld wordt.

In eene kleine ſtad in *Lausnits* werd voor omtrend dertig jaaren een Roover gevat, wiens misdaaden voornaamlyk in Kerkdieverÿën beſtonden. —— Op de vraag van het Gerichts waarom hy juist deeze ſoort van roovery, op welken toch een dubbelde vloek ſtond, gekozen had? antwoordde hy: „ Wyl „ hy geen gemakkelyker bezigheid kende. Het bygeloof, voer „ hy lagchende voort, zorgt 'er toch wel voor, dat men zeker „ genoeg daar by is. —— Wie nadert by nacht graag een „ Kerkhof? En als het zomtyds regent, als de wind de deu„ ren en ſloten kraken doet, of door de togtgaten, in de vaak „ gebroken venſteren huilt; als de Nachtvogels 'er om heen „ ſnorren, en de klokken door den ſtorm geluid geeven, wie „ liep niet, zo ver hy kon, van 't Kerkhof weg, of wie ge„ loofde niet, wanneer hy 'er al na voorby moest gaan, Groot-

„ va-

„ vader en Grootmoeder levendig rond te zien wandelen? —— „ Nergens is men daarom zekerer van ongeſtoord te blyven, „ en ſlechts een eenigmaal, in myn ganſche leven, bejegende „ my eene zeldzame ſtreek."

Men vroeg hem: wat voor eene? En hy biegtte vrymoedig het volgende:

„ Het was de eerſtemaal, dat ik 'er my by bevond, en het was een akelige, regenvolle, pikdonkere nacht. Wy braken gelukkig de eene kerkdeur open; ik was op één na de laatſte, en zie daar! als ik uit het portaal in de kerk zelf trad, hoe verſchrok ik, toen ik met den eerſten blik, door middel van myn Lantaarn, op den preêkſtoel, een' lang man in 't Prieſtergewaad ſtaan zag, die zo ontzaglyk ſterk ſchreeuwde, dat het uit alle hoeken der Kerk te rug klonk, ofſchoon ik geen woord 'er van verſtaan kon.

„ Men kan ligt denken, dat ik my hier te rug pakte. Myne makkers, die buiten dat opmerkzaam op my waren, zagen het. —— Wat overkomt u? vriegenze. —— „ Hoe, ziet „ gy dan den man niet ginds op den Preêkſtoel? die daar zo „ ſtaat en preekt! Wie is hy? Wat wil hy?" —— Ziet gij dien ook? gaf 'er my een lagchend ten andwoord: „ laat hem immer in 's duivels naam hier ſtaan! Hy doet u „ toch niets." —— Men rukte my mede; de Sacristy werd opengebroken en beroofd.

„ Wy arbeidden met de grootſte vlyt, en waren reeds weder op den kerkhof, toen onze aanvoerer vrieg: „ En heeft toch nie- „ mand van u iets daar binnen vergeten"? Wy zagen na, niemand miste iets, dan ik myne muts.

„ Ik had ze hartlyk graag in den loop gelaaten, maar het was de eenpaarige ſtem myner medemakkeren; dat door zo iets alles verraden kon worden, en dat ik ze op 't oogenblik weêrom moest haalen. — „ Als nu ten minſten, bragt ik in, dat iemand „ medeging! De man daar binnen".... „ Voor den duivel zo „ laat toch de man de man zyn! die beſchadigt u geen hairtje, „ wanneer gy, bevreesde haas! het u zelf niet beſchadigt."

„ Schaamte en nood drongen my, het hielp niets, ik moest 'er alleen in. De verwenſchte man ſtond werkelyk nog daar, en had by voorheen ſterk geſchreeuwd, thans ſchreeuwde hy nog tienmaal ſterker. Ik verſtoutte my hem een paar oogenblikken ſtyf aan te zien. —— „ Wel nu", zeide ik eindelyk tot my zelven, midlerwyl ik my een hart, zo groot als anders twee harten, in 't lyf ſprak; „ als gy niets dan ſchreeuwen kunt, zo „ ſchreeuw u myn entwegen vry heesch" Hier op ging ik in de Sacristi, vond myne muts, en toen ik 'er weêr uitkwam, was niet alleen de vent weg, maar ik heb ook na dien tyd nooit weêr iets, dat niet pluis was, gezien."

Tot hier toe het verhaal des Roovers! —— De ſchrijver be-

bemoeit zich verder, om reden te geeven, van dit gewaand verſchynſel. De vraag van den mederoover: ziet gy den karel ook? ſchynt het hem duidelyk genoeg te maaken, dat deeze of ſoortgelyke verſchyningen, den Rooveren, by de eerſte proefſtukken hunner handteering meer voorkomen. Het verdwynen des gewaanden mans, welken de verhitte verbeeldingskragt eens nieuwlings in 't misdryf zich ſchiep, was een noodwendig gevolg van zyn verkragt geweten, wiens laatſte ſtervende gewaarwording in eene niet geheel willekeurige ſpotterny vervloog. Alleen komt het hem vreemd voór, dat de vreeze des Roovers het gewaande verſchynſel ook niet werkelijk voorden leende, terwyl het hem nog meerder zou beyreemden, indien dergelyke gebeurtenisſen niet in meerder Inquiſitie-Akten te vinden waren. Mogelyk dat wy uit haar ons dan meenige oplosſing meer, van de glooiende voorſtellingskragt onzer ziel, zouden kunnen verſchaffen.

ELEONORE, *geen Roman, 'eene waare Geſchiedenis in Brieven. Naar het Hoogduitſch. Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* L. van Cleef, 1788. *In gr. octavo,* 490 *bladz.*

Gemeenlyk hebben de Romans, zelfs dezulken die het waarſchynlyke nog al in agt neemen, zodanig een zonderlingen zamenloop van omſtandigheden en ontwikkelingen, dat men ze, uit dien hoofde, ſchoon ze als eene waare geſchiedenis voorgedraagen worden, voor niets anders dan Romans houde; of ten minſte voor Romaneske verhaalen, die, mogelyk, wel eene waare gebeurtenis ten grondſlage hebben, maar welke op eene Romaneske wyze opgeſchikt is. Op geene andere manier zouden wy zekerlyk, uit ons zelven, dit verhaal der lotgevallen van *Eleonore* beoordeeld hebben, waren wy niet wederhouden door het Voorberigt, 't welk ons uitdruklyk meldt, dat deeze Geſchiedenis, nu in den vorm van Brieven gebragt, „ tot de klein„ ſte bijverdichtzels, zich werkelijk toegedraagen heeft". En dit zo zynde, mogt de Uitgeever met regt zeggen „ Men zal „ misſchien nooit werkelijk *waare* ontmoetingen in het menſche„ lijk leeven vinden, die met zo veel ſamenhangend belang ver„ knocht zijn, als deeze Toneel- op Tooneelverwisſeling —— „ ſchijnbaar plan — en doch alles toeval en waarheid". —— Het zy zo: men kan dit, zonder zwarigheid, op des Schryvers getuigenis, aanneemen; dewyl het verhaal, ſchoon van een zeer zonderlingen zamenloop, egter niets tegenzeglyks behelst.

Eleonore is, aan zeker Duitsch Hof, de ſpeelbal der ſchelmſche ſtreeken van den Graaf *von Flett*, en der ſnoode guiteryen van een zogenoemden Abt *Veroneſe*, die deezer Gravinne veel verdriets veroorzaaken, dat egter voor haar ten laatſten een gelukkig

kig einde neemt. *Veroneſe* en *von Flett* draagen het loon hunner ondeugd weg. De Graaf had, ter verontſchuldiginge van zyn wangedrag, de ſchuld van alles op den Abt geworpen, en zogt hem in de handen des Geregts te leveren: de Abt, hier van verwittigd, lei het op 's Graaven leeven toe, wondde hem ook doodlyk, zo dat hy 't na eenige dagen beſtierve; en de Abt, op heterdaad betrapt, in de gevangenis geworpen zynde, benam zichzelven aldaar het leeven. —— Deeze Hiſtorie te ingewikkeld, door eene menigte van tuſſchenkomende omſtandigheden en ontmoetingen van verſcheiden andere perſoonen, die of regelregt of van ter zyde 'er deel in hebben, om ze beknoptlyk verſtaanbaar te ontvouwen, levert eene groote verſcheidenheid van voorvallen, die verhaald worden op eene wyze, welke des Leezers opmerkzaamheid ſteeds leevendig houdt: die hem bovenal medelyden doet hebben met *Eleonore* en haare Familie; en een afgryzen inboezemt tegen zulke ondeugende aterlingen als *von Flett* en *Veronese*, met hunne medehelpers: terwyl ze hem tevens verſcheiden andere perſoonen van een beter ſtempel, in de bevallige voordragt hunner lofwaardige characters, voor oogen ſtelt.

Kempher en van Dornbach, of vertrouwde Briefwisſeling van Academiſche Vrienden. Uit het Hoogduitsch. In 's Hage by J. Plaat, 1788. *In* 8vo. 248 *bladz.*

Onder de veele Boeken, die men met voegzaamheid onvertaald had kunnen laaten, behoort ook deeze Roman. De zogenaamde *Academiſche* vrienden ſchynen, in hunnen briefſtyl, een Dragonders dan beſchaafde lieden te zyn. Volgens de Voorrede bevatten hunne opſtellen voor de jeugd, eene verzameling van aandacht uitlokkende gevallen, die te gelijk zeer veel leerzaams bebelzen. Het eerſte kan in zommigen waar zyn; maar ten opzichte van het tweede gelooven wij, dat deeze Briefwisſeling juist in ſtaat is, om eenige Leezers in den ſtaat van KEMPHER te brengen; zo dat ze met hem beginnen uit te roepen: „ *Broeder! ik ben gek; ja voiſlagen gek!*"

*

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Euangeli of Levensbijzonderheden van JESUS CHRISTUS. *Naar het Grieksch van* MATTHEUS *en* MARKUS, *Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam, bij* M. de Bruijn, 1789. *Behalven het Voorbericht*, 394 *bladz. in gr. octavo.*

Het recht verſtandige gebruik der Schriften des Nieuwen Testamentes gemeenzamer en nuttiger te maken, is het hoofdbedoelde van den Heer *van Hamelsveld*, in deze zyne onderneming, om ene daertoe dienende nieuwe vertaling dezer Schriften te vervaardigen. Derzelver oorſpronglyke Opſtellers naemlyk waren van geboorte Jooden, en hadden dus, ſchoon ze Grieksch ſchreven, natuurlyk, in hunne ſchryfwyze, meermaels zeer veel van den Oosterſchen ſchryftrant, welke grootlyks onderſcheiden is van het Taeleigen der Westerſche Volkeren. Nadien men nu, in bykans alle overzettingen dezer Schriften, voor de bewooners van Europa, zich toegelegd heeft, op ene vry woordlyke vertaling, zo heeft zulks ten gevolge gehad, dat 'er veelvuldige ſpreekwyzen en voorſtellingen in gevonden worden, die, op zyn Oostersch uitgedrukt, den Westerſchen Natien vreemd klinken, en niet duidelyk genoeg verſtaenbaer zyn. —— Onze Autheur opgemerkt hebbende, dat dit aenleiding gegeven heeft tot ene minachting en een misbruik dezer Schriften, welker voordragt ook hier door dikwerf niet recht begrepen, en dus wel eens misduid word; is door die overweging genoopt de hand aen 't werk te ſlaen, en de Euangeliſche Schriften op nieuw te vertolken, of het ook dienen mogte, om die nadeelige gevolgen verder af te wenden, en de kennis der Euangelileere te bevorderen. „ Het middel toch hier toe was, (zegt hy in zyn Voorbericht,) naar mijn inzien, niet zoo zeer eene wijdloopige verklaaring en uitlegging, hoedanigen wij 'er genoeg, misſchien te veel, bezitten, die den Lezer overlaaden, en hem dik-

werf den Bijbel doen verliezen, daar hij in de uitlegging verward blijft; niet zoo zeer eene *Paraphraſe* of omſchrijving, waardoor veelal een omſlagtig werk te voorſchijn komt, en dikwijls plaatſen, die op zichzelven klaar en duidelijk zijn, door de omſchrijving min duidelijk worden; maar in tegendeel eene klaare en naar onzen Westerſchen ſmaak geſchikte Vertaaling; eene Vertaaling, die, zoo veel het verſchil der taalen dulden kan, de woorden volgende, nogthans meer den zin en bijzonder het verband en doel van de ſchrijvers der godlijke boeken, of van de ſprekers, door hun ſprekende ingevoerd, uitdrukt; waartoe ſomtijds eene kleine inlaſſching, het zij om dat oogmerk, of den ſchakel der redenen, of de meening van ſpreekwijzen of beelden, uit de zeden van dien tijd ontleend, aan te wijzen, en op te helderen, nodig is."

Van zodanig ene Vertaling bied hy in dezen ene proeve aen, behelzende ene nieuwe overzetting van 't *Euangeli, of Levensbyzonderheden van J. CH., naar 't Grieksch van* MATTHEUS *en* MARKUS; met oogmerk om dien arbeid, ook omtrent de andere Schriften des Nieuwen Testamentes, te agtervolgen. Wy hebben dit gedeelte met genoegen doorbladerd, en twyfelen niet of de beoefenaers dezer Schriften zullen 'er, met oplettenheid gebruik van makende, een leerzaem nut uit trekken, ten beteren verſtande van vele voorſtellingen, die zo door de vertaling, als door de inlaſſching, opgehelderd worden; des de Heer *van Hamelsveld*, in 't voortzetten van deze zyne onderneming, alle aenmoediging verdiene. —— Tot ene proeve ga men na, de tael van Jezus, Matth. XVI. 17—19, op de zo nadruklyke geloofsbetuiging van *Simon Petrus*, vers 16. Gy zyt de CHRISTUS, de MESSIÄS, de zoon van den levenden God!" (*)

vs. 17. „ JESUS voerde hem hierop te gemoet: Zalig
„ zijt gij, SIMON BAR JONA! zeker vleesch noch
„ bloed [geene menschlijke redenen noch voorko-
„ men] heeft u dat geleerd, of ontdekt, maar al-
18. „ leen mijn Hemelſche Vader. En nu zeg ik u
„ ook,

„ (*) *Levenden*, (zegt onze uitlegger in zyne bygevoegde *kor-*
„ *te aanmerkingen*, dat is, waaren God. Eene *Hebreeuwſche*
„ ſpreekwyze, waardoor het Opperwezen van de Afgoden on-
„ derſcheiden wordt."

„ ook, gij zijt in naam en daad PETRUS; op de-
„ zen PETRA (rotsſteen) zal ik mijne gemeente
„ ſtichten, [uwen dienst zal ik eerst en vooral
„ gebruiken,] en geen geweld van hel of dood
19 „ zal tegen haar iet vermogen. Ook zal ik u de
„ ſleutels geven van het rijk des hemels, [en vol-
„ magt, om het zelve voor de menſchen te ont-
„ ſluiten:] Al wat gij op aarden binden of los-
„ maaken zult, zal in den hemel gebonden of los-
„ gemaakt wezen: [welke uitſpraaken gij in mijn
„ naam doen zult, zullen door God zelven beves-
„ tigd worden.]"

Men voege hierby des Zaligmakers voorſtel, Hoodſt. XVIII. 15—20, na het voordragen ener gelykenisſe, ter aenduidinge van het belang dat God ſtelt in 't behouden van ongelukkige menſchen, 't welk de Autheur met deze inlasſching aen het volgende verbind.

vs. 15. „ [Volg gij het voorbeeld van den Vader, en] in-
„ dien uw broeder en medemensch tegen u mis-
„ daan, en uw beleedigd heeft, ga dan heen, en
„ breng het hem nadruklijk onder het oog, tus-
„ ſchen u en hem alleen; zo hij u gehoor geeft,
„ dan hebt gij uwen broeder behouden, en een
16. „ aanzienlijke winst gedaan; maar geeft hij u geen
„ gehoor, neem dan nog één' of twee vrienden met
„ u, op dat naar de uitſpraak van twee of drie
17. „ getuigen hier alles beſlist worde. Doch weigert
„ hij ook naar dezen te hooren, zo geef het aan
„ de gemeente te kennen; maar volhardt hij in
„ zijn kwaad, zo dat hij ook aan de geheele ge-
„ meente geen gehoor geeft. dan zij hij u als de
„ heiden en de tollenaar, [dan kunt gij geene
„ naauwe broederlijke verkeering met hem hou-
„ den.]" ———

18. „ Voorts zeg ik ulieden met alle verzekering,
„ wat gij binden of ontbinden zult op aarde, zal
„ in den hemel gebonden of ontbonden zijn.
„ [Uwe uitſpraaken zullen door God bevestigd
19. „ worden.] Insgelijks verzeker ik ulieden; Indien
„ twee van u eenſtemmig zijn omtrent eenige
„ zaak, [die uw ampt als mijne gezanten be-
„ treft,] en die zij begeeren zouden, het zal hun
20. „ geworden van mijnen Hemelſchen Vader; Want,
„ waar twee of drie vergaderd zijn in mijn naam,

„ en om de belangen van mijn rijk,] daar ben
„ ik zelf in hun midden."

Wyders heeft de Heer *van Hamelsveld* deze zyne Vertaling vergezeld doen gaen, van enige *korte Aanmerkingen*, die afzonderlyk gebladtekend zyn, en dus gezamenlyk, by de voltooijing van het Werk, achter hetzelve geplaetst kunnen worden. Ze dienen deels ter opheldering, en deels ter aenduidinge van het misbruik, of aenwyzinge van het leerzame en ſtichtelyke gebruik veler plaetzen. De volgende *Aanmerkingen* over de bovenſtaende Texten kunnen hier van een ſtael opleveren.

HOOFDSTUK XVI.

„ *vs.* 17. Het uitwendig voorkomen van JESUS hadt niets aanzienlijks, waardoor men van hem zulke verheven denkbeelden zou vormen; maar zijne wonderwerken, die hij elders werken van zijnen Hemelſchen Vader noemt, waren zoo veele getuigenisſen, door welken zijn Hemelſche Vader hem aan de menſchen bekend maakte. Dezen moest PETRUS derhalven de eere geven.

„ *vs.* 18. Deze is ééne van die plaatzen, die, door de twisten der Godgeleerden, ellendig misvormd zijn, om toch aan hunne partij niets toe te geven. Men weet, hoe de Roomſchen uit dezelven het gezag en de onfeilbaarheid van PETRUS Opvolgers hebben willen afleiden. In plaats nu, dat de Proteſtanten zich zouden vergenoegen met het gevolg te ontkennen, en aan te toonen, dat uit PETRUS voorrechten even min iet kon beſlooten worden, tot de voorrechten van den Biſchop van *Rome*, als dat iemand uit de voorrechten en onfeilbaarheid der Apoſtelen in het gemeen zou willen afleiden, dat de leeraars der Kerk hunne plaats vervangen en even onfeilbaar zijn, zo heeft men liever alles aangewend, om toch JESUS woorden niet op PETRUS toe te paſſen, tot wien zij echter natuurlijk behooren. —— De zin is intusſchen klaar; SIMON ontvangt den naam van PETRUS, en JESUS wil, dat hij dien voeren, maar tevens zich daardoor telkens herinneren zal, dat hij zich als eene rotze behoorde te gedragen; nadien hij zijnen dienst het eerst en vooral wilde gebruiken, in het ſtichten van zijne kerk en gemeente, *welke de poorten der helle niet zouden overweldigen*, tegen welke geen helsch geweld iet zou vermogen; niet door PETRUS, maar door hem, die

die haar ſtichtte. —— Men weet ook, hoe PETRUS het eerst van allen aan de Jooden, Hand. II. en aan de Heidenen in den Hoofdman KORNELIUS, het Euangeli verkondigd heeft.

„ *vs.* 19. *Sleutels* zijn een zinneprent van volmagt aan iemand gegeven; *binden* en *ontbinden* zijn Joodſche ſpreekwijzen, welke van Leeraars gebruikt worden, die voorſchriften geven, wat men te doen of te laaten heeft. Het geen JESUS hieraan PETRUS ſchenkt, ſchenkt hij ook aan alle de Apostelen, aan welken hij dus de onfeilbaarheid in het leeren toezegt.

HOOFDSTUK XVIII.

„ *vs.* 15—17. Deze verzen kunnen geen regelrecht voorſchrift behelzen, omtrent de beoefening der kerkelijke tucht. De Heiland ſpreekt van beleedigingen, door den eenen broeder den anderen aangedaan, en ſchrijft de pligten der vredegezindheid voor. Wanneer hij zegt, dat men na vergeefſche poogingen het der gemeinte zal zeggen, is de zin alleen, dat men het niet langer verborgen behoeft te houden: Daar is ten minſten geen zweem, dat *gemeinte* hier zou kunnen beteekenen, de genen, die de gemeinte verbeelden: ook zegt JESUS niet, Hij zij bij de gemeinte als een heiden en tollenaar, —— maar *hij zij u*, enz. dat is, gij kunt geene gemeenzame broederlijke verkeering met hem houden.

„ *vs* 18. Bij deze gelegenheid vernieuwde JESUS zijne toezegging van onfeilbaarheid aan PETRUS gedaan, nu aan alle de Apostelen; en zijne belofte *vs.* 20 moet bepaald worden, gelijk in de overzetting geſchied is, en niet verder worden uitgeſtrekt."

Zie hier voorts nog, hoe onze Autheur zyne manier van vertalen en inlasſchen, ter opheldering van duistere plaetzen, doet ſtrekken; waer van hy op Mark. IX. 49 en 50 een voorbeeld geeft.

vs. 49. „ [Zeker daar is] voor elk mensch [een leven na dit leven;] het zij, dat hij in dat [onuitbluschbaar] vuur in wezen blijft, het zij, dat hij, gelijk alle offerande met zout gezouten wordt, [dus ook door Godsdienst en deugd tot de onverderflijk-
50. heid wordt voorbereid;] Ongetwijfeld is het laatſte het beste; doch indien dit zout [van Godsdienst en deugd] in den mensch zijne kracht ver-

liest, waarmede zal het weder ſmaaklijk gemaakt worden? —— Hebt dan zulk zout in u, en onderhoudt [ten dien einde en] ter bevorderinge van Godsdienst en deugd,] vrede onder malkanderen."

„ Deze beide verzen (dus laet hy zich voorts in zyne *korte Aanmerkingen* uit,) zijn zeer moeielijk, en daarom op verſchillende wijzen door de Uitleggers, hoe zal ik mij uitdrukken? verklaard of verduisterd. Volgends mijne vertaaling, die hier eene omſchrijving moest worden, om het beknopte en tevens zaakrijke voorſtel van JESUS voor ons verſtaanbaar te maaken, is de zin duidelijk en gepast tot het doel en verband van JESUS woorden. Eigenlijk ſtaat 'er in den grondtekst, gelijk ook onze gewoone overzetting heeft: „ Want een ieder „ zal met vuur gezouten worden, en iedere offerande „ zal met zout gezouten worden; Het zout is goed, „ maar indien het zout onzout wordt, waarmede zult „ gij dat ſmaaklijk maaken? Hebt zout in uzelven, en „ houdt vrede onder malkanderen." —— Ter bevestiging van mijne omſchrijvende overzetting dient; Voor eerst, dat het zout een zinnebeeld is van onbederflijk- en lange duurzaamheid, en van het geen het verderf weert, en beſtendige duurzaamheid aanbrengt; en ten tweeden, dat even daarom bij de Oosterlingen nog heden, zout met iemand te gebruiken, een teeken is van eene oprechte en duurzame vriendſchap. — Nu zegt de Heiland, „ Een ieder zal gezouten worden," dat is, na dit leven onſterflijk zijn, doch met een gewigtig onderſcheid, de godloozen met *vuur*, onder het gevoel van de zwaarſte ſtraffe; „ En", vervolgt de groote Leeraar, „ Elke offerande zal met zout gezouten worden;" welk gezegde moet worden ingevuld op deze wijze; „ en gelijk elke „ offerande met zout moet gezouten worden, dus zullen „ anderen, de deugdzamen naamlijk, die zich zelven God „ de toewijden, met een zinbeeldig zout gezouten, dat „ is, tot de onverderflijkheid bereid en opgeleid worden."

Dit zout is dan hier een zinbeeld van Godsdienst, volgends Gods woord, geloof en deugd, —— „ Het „ zout is goed," vervolgt JESUS, dat is, het zout is „ het beste, godsdienst en deugd is ontwijfelbaar te „ kiezen boven het lot der rampzaligen, die dezelve ver„ ſmaaden; doch indien, gelijk zout in het gemeen le„ ven, onzout geworden, niet weder kan ſmaaklijk ge„ maakt worden, dus ook, indien de godsdienst in ie„ mand

„ mand

„ mand zijne kracht verliest, hoe zal dit worden ver-
„ goed?" —— Nu begrijpt men de mening der ver-
maaning, die ook op al het voorgaande te rug ziet:
„ Hebt zout in u zelve." O mijne leerlingen! hebt den Godsdienst, en Gods woord altijd in u! deze zij uwe geſtaadige betrachting, en, „ houdt vrede onder malkan-
„ deren;" liefde is niet alleen de hoofdpligt van den Godsdienst maar ook het geſchikte middel, om den godsdienst en de deugd onderling en onder de menſchen te bevorderen!"

Leerredenen over het Leeven van David. Door PAULUS BONNET, *Predikant te Rotterdam. Derde Deel. Te Rotterdam, by* P. *en* J. Holſtein, *en te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* G. van den Brink, Jansz., 1788. *In gr.* 8vo. *Behalven de Voorreden*, 550 *bladz.*

Dit derde Deel des breeduitgewerkten Leevens van Koning DAVID, in Leerredenen, welks aanleg, by de aankondiging van het Eerſte Deel ontvouwd, en welks voortzetting wy, by de uitgave van het Tweede Deel, vermeld hebben (*), vertoont ons de Lotgevallen en Bedryven diens Mans, gemeld van het XXIIIſte Hoofdſt. van het Eerſte Boek, tot het Iſte Hoofdſt. van het tweede Boek, naar SAMUEL genoemd, ingeſlooten. Dat de Leerredenen over 't laatstgemelde Hoofdſtuk, in dit Deel, plaats vinden, „ is, naar 't berigt des Eerw. Schryvers," niet alleen, op dat het eenige evenredigheid met de twee voorige Deelen zou hebben; maar vooral, om dat het gemelde Eerſte Hoofdſtuk, in een zeer naauw verband ſtaat, met het laatſte van het Eerſte Boek. Dit heb ik niet in eene afzonderlijke Leerreden behandeld, om dat het niets van DAVID behelst; maar alleen van Israëls nederlaag, en van SAULS dood, en dien zyner zoonen, bericht geeft. In de behandeling, egter, van het Eerſte Hoofdſtuk des Tweeden Boeks, heb ik, naar aanleiding daar voorkomende, zo veel van den inhoud van het laatſte Hoofdſtuk des Eerſten Boeks gezegd, als my toeſcheen noodig te weezen."

E-

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Lett.* III. D. I. St. bl. 52, en alld. bl. 421.

Eene veelheid van onvoorziene Gebeurtenisſen, van bange Nooden, van felle Beproevingen, en ook van zonderlinge uitreddingen, door 's Heeren hoog Beſtuur ten juisten tyde beſchikt, ſtelt ons het Tydperk van DAVID's Leeven, in dit Boekdeel behandeld, voor oogen, „ Wy zien," gelyk de Eerw. BONNET den inhoud opgeeft, „DAVID's verlies by SAMUEL's Dood, —— den dapperen held door een laaggeestigen Dwaas ſmaadlyk gehoond, en zyn ontſtooken drift, door eene wyze ABIGAÏL beteugeld, die hem vervolgens, ter bevordering van zyn geluk, ter Vrouwe werd. —— Daar op zien wy hem verraden door de *Zifijten*, en vervolgd door SAUL; doch wonderbaar verlost, en door zynen Vervolger geregtvaardigd en gezegend. —— Vervolgens zien wy hem moedloos naar GOD vlugten, en uit doods nood aldaar gelukkig ontkomen. —— Terwyl SAUL, wanhoopende aan GOD, eene Tooveres te *Endor* raadpleegt, vinden wy DAVID, by ACHIS door veel beleefdheid angſtig geprangd; doch, door 's Heeren Voorzienigheid, uit den nood gered. —— Dan haast hooren wy hem, in 't beroofde en verbrande *Ziklag* bitter weenen, en zien hem, door zyn eigen volk in lyfsgevaar gebragt; doch ook uit deeze ongelegenheid gered, en door het verſlaan der roovende *Amalekyten*, het verloorene herkrygen, en dus verrykt aan weldoeners dankbaarheid bewyzen."

Dezelfde breedvoerigheid, als wy reeds opmerkten plaats te hebben in de Leerredenen des Eerſten Deels, treffen wy hier weder aan: en in zo verre zichzelven gelyk te blyven, eenige verdienſte heeft, kan zulks den Schryver niet ontzegd worden. In de veelvuldige Leeringen, uit de verhandelde Gevallen getrokken, is zomtyds eene vry groote gelykheid, die, op onderſcheide tyden van den Kanſel voorgedraagen, geen hinder baart; doch, in één Boekdeel begreepen, van overtolligheid niet kan vry geſprooken worden.

Om iets uit dit Deel onzen Leezeren aan te bieden, zullen wy een gedeelte neemen van DAVIDS geſchiedenis, met den Ryken doch Onverſtandigen en ſtuurſchen NABAL. —— „ DAVID, *in de woeſtijn* Paran, *hoorende* dat Nabal zijne Schaapen ſchoor, by welke gelegenheid, den ſcheerderen, en verdere bedienden, een groote maaltyd werd gegeeven, —— *zend tien* van zyne *Jongelingen*, om aan Nabal een geſchenk van eenigen leeftogt te vraagen. Dan hoe doet David dit? Zeer beleefd en met

wys

wys beleid. Zeer *beleefd*. Hy geeft zynen Jongelingen last, om, by Nabal komende, dien *welvaarenden Man*, *zynen Huize en al wat hy had*, van zynen wege, *Vrede* en zegen te wenſchen. Verder; om hun verzoek in deeze bewoordingen te doen: *Geef toch uwen knechten en uwen Zoone David, het geen uwe hand vinden zal.* Beleefder kon dit verzoek niet worden gedaan. —— Niet minder *wys* was het beleid, dat David in dit werk hieldt. De beleefdheid, met welke hy Nabal deedt ontmoeten, was geſchikt om zyn hart in te neemen, en de woorden, met welke hy zyn verzoek liet doen, waren dienſtig om deszelfs hart te neigen en te leiden. De Jongelingen moesten vooraf zeggen, welke aanleiding David had, om thans zyn verzoek te doen, het was deeze; dat hy gehoord hadde, *dat Nabal Scheerders, had.* Waar mede hy, zonder dit uit te drukken, zegt; des hebt gy thands, naar gewoonte, een menigte van ſpys en verkwikking by de hand. Daar op moesten die Jongelingen Nabal onder 't oog brengen, wat David aanmoedigde om zyn verzoek te doen. *Nu, de herders, die gy hebt, zyn*, met hunne kudden *by* en om *ons geweest*, en *wy hebben* hunne perſoonen geen ſmaadheid aangedaan; gelyk het krygsvolk anders wel gewoon is. *En*, wat uw vee belangt, zy *hebben*, ten blyke van onze eerlykheid en goede krygstucht, *niets gemist, alle de dagen, die zy te Karmel*, en wy in de nabuurſchap, *geweest zyn.* Voorts moesten de Jongelingen dit niet ſlegts verklaaren; maar, zich op Nabals Herderen beroepende, zeggen: *Vraag het uwen Jongelingen, en zy zullen het u te kennen geeven.* —— Nu, op zulk eene voorbereiding, moest het verzoek zelf volgen. Dus moesten deeze afgezondenen uit Davids naam zeggen: *Laat dan deeze Jongelingen genade vinden in uwe oogen*, —— dit is nederig gezegd! *want wy zyn op eenen goeden dag gekomen*, —— dit is inneemend gezegd! En nu het verzoek zelf: *Geef toch uwen Knechten en uwen Zoone David, het geen dat uwe hand vinden zal.* Dit verzoek is zo beſcheiden als beleefd, want zy vraagen niet bepaaldlyk om het een of ander; maar ſtellen de beantwoording aan dit verzoek geheel ter keuze en beſcheidenheid van Nabal.

„Daar dit verhaal zoo klaar en duidelyk is, is het niet noodig den korten tyd aan verdere uitbreiding te beſteeden, —— Laat my liever vraagen: Wat moet men van dit bedryf van David denken? Is het misdaadig? Is het be-

berispelyk? Nabal zal zeggen, Voorzeker! Maar wie zal dien Man hier tot Rechter kiezen? Elk die naar billykheid oordeelt, zal zeggen: Neen. Het ſtaat hem, die in nood is, vry, anderen zynen nood te kennen te geeven, en op beſcheiden wyze onderſtand te vraagen: en waarom ſtond dit David niet vry? ——— Daar by, David moest, van zyne bezittingen verjaagd, met zyne manſchap leeven. Rooven mogt hy niet. 'Er bleef in het barre Paran, verre van helpende vrienden, niets voor hem overig, dan beleefdlyk onderſtand te vraagen ——— te meer, daar David zyne manſchap wel ter zelfbeſcherming hadde, maar tevens, gelyk wy gezien hebben, tot welzyn van het Vaderland. David had, boven dien, aan Nabal dienst beweezen; en het een en ander gaf David vryheid, om dit verzoek te doen.

„Wat nu? ——— Davids Jongelingen tot Nabal gekomen zynde, en hunne boodſchap gedaan hebbende, *hielden ſtil*, zonder iets meer dan hun bevolen was te zeggen. Men kan denken, met welk eene aandacht zy luisterden, naar het geen Nabal zou antwoorden. Met verbaazing hooren en zien zy, dat hy antwoordt, en zich gedraagt als een onbeſcheiden, als een gierig, als een onverſtandig mensch. ——— Als een *onbeſcheiden* mensch: beleefdheid met verachting en hoon ſmaadlyk beantwoordende. In plaats van David beleefdlyk wederom te laaten groeten, vraagt hy, met eene houding van verontwaardiging, en op een ſchamperen toon. *Wie is David? en wie is de Zoon van Iſaï?* Wanneer wy ons Davids perſoon, hoogen rang, roemrugtige bedryven, en de achting welke hy by een groot deel der Natie had, vertegenwoordigen, kunnen wy het vuile, het verſmaadende van deeze vraag, niet anders dan met verfoeijing hooren. Maar, 't geen nog verder gaat, hy ſtelt David gelyk met ſnoode banditen; zeggende: *'Er zyn heden veele knegten, die zich afſcheuren elk van zynen heer.* Welk eene veragting! ——— Hy ſpreekt als een gierig mensch: *Zou ik dan*, zegt hy, *myn brood en myn water* — dat in die landſtrecken niet overvloedig te krygen was, *en myn geſlacht* [*vee*] *neemen, dat ik voor myne Scheerders geſlacht heb*, en *zou ik het* aan dien David geeven, en aan *de mannen, die ik niet weet van waar ze zyn*, een volk dat ik niet ken? Ziet daar den Gierigaart! Hoe ligtlyk had hy uit den voorhanden zynde overvloed, iets kunnen geeven! Dienst dus met dank beloonende, en David aan zich verplig-

pligtende. Het woord *geeven* jaagt hem een ſchrik op 't lyf —— en dat van *het myne!* ware het nog van gemeene goederen; maar van het myne dat ik gaf zou ik kwyt zyn; welk een ſchade! —— Hy gedraagt zich als een *onverſtandig* mensch, als een dwaas, die zyne eigen zaaken, en waar belang, niet doorziet. Hy bedenkt niet wie David is —— den ſtand tot welken hy verheeven is —— de magt welke hy tegenwoordig heeft, en zyne verwagting op den Troon; dingen die hy zo wel als zyne Vrouw konde weeten. Al was hy ten eenemaal van alle gevoelens van dankbaarheid ontbloot geweest, nog hadt zyn eigen belang hem anders moeten doen ſpreeken en handelen —— Een mensch, ryk van goed, en arm van verſtand en deugd, is een ongelukkig mensch.

„ Wenden wy ons nu tot David, en wy zullen den godvrugtigen Man, den grootmoedigen Held —— een Mensch zien! Davids afgezondene Jongelingen, Nabals antwoord ontvangen hebbende, keeren zich met verontwaardiging van dien dwaas af, en naar hunnen weg, naar de woestyn. Men kan denken, hoe te moede. Wedergekeerd tot David, boodſchapten zy hem, agtervolgends deeze zelfde woorden, door Nabal geſprooken. —— David luistert —— hy verbleekt! —— Op 't oogenblik ontſteekt zyn toorn —— en, door denzelven vervoerd, beveelt hy zyne Manſchap, elk zyn zwaard aan te gorden. Hy zelf doet ook zoo; en, tweehonderd man in de woestyn Paran by de gereedſchappen laatende, trekt hy, met vierhonderd man, naar Karmel, met opzet, om wraak van geleden hoon, aan Nabal en zyn huis, te neemen.

„ Hier meent het Ongeloof een ruim veld te vinden, om Davids Character en Beſtaan allerhaatlykst af te tekenen. Laat ons hooren. Is dit, vraagt men, de Man naar Gods hart? Ja; maar in dit geval handelde hy niet naar Gods Wet. —— Had David recht van eisch op Nabals goederen? Neen; en daarom eischt David niet, maar verzoekt beleefdlyk. —— Had Nabal geen recht om dat verzoek af te ſlaan? Naar het ſtrengſte burgerlyk recht, ja; maar naar de voorſchriften der billykheid, welken voor beweezen vriendſchap dankbaarheid vorderen, als ook, naar 't gebruik der Gastvryheid in het Oosten, deed Nabal kwalyk. — Dit zy zo; maar had David dan nog recht, om zich op Nabal te wreeken, en wel met voorneemen, om deszelfs ganſche Huis door

het

het zwaard uit te rooijen? In 't geheel niet; hier in bezondigde David zich grootlyks. Maar is het wel waarheid, dat David tot dit wraakzugtig beſluit kwam, om dat Nabal zyn gedaan verzoek had afgeweezen? Voorzeker, indien Nabal, zoo beleefdlyk gevraagd wordende, beleefdlyk geantwoord hadt, David zou tot zulk eene wraak niet zyn vervoerd geworden. —— Maar het zy zoo; Nabal hebbe zich onbeſcheiden tegen David gedraagen en hem beledigd; is dan nog Davids beſtaan en gedrag vry te pleiten? Doch wie heeft dit ooit ondernomen? David zelfs niet, zo als uit zyn geſprek met ABIGAÏL blykt, —— Maar wat moet men dan van dit bedryf van David zeggen? Dat het ſlegt is. —— En moet men dan van David niet zeggen, dat hy een ſlegt mensch is? Ganschlyk niet. Men moet uit een voorbygaand bedryf, en dat door vervoering, en wel in verzoekende omſtandigheden, veroorzaakt wordt, nimmer tot het karacter, grondbeſtaan, en heerſchende gezindheid van den perſoon, beſluiten. Blyft Moſes niet met reden beroemd, als het zagtmoedigst mensch op aarde, ſchoon hy, by herhaalde tergingen, tot toorn werd vervoerd (*)? —— Intusſchen, ſchoon by geen verſtandig mensch, dit gedrag van misdaad is vry te pleiten; moet men het ook niet buiten reden, en tegen de billijkheid, verzwaaren. Om hier rechtmaatig te oordeelen, moet men, aan den eenen kant, zich David vertegenwoordigen. Ziet dan, een groot, een beroemd, een geëerd krygsheld, verloſer van zyn Vaderland, 's Konings Schoonzoon, en Erfwagter van de kroon, en die, in zyn omzwerven, de ſtiptſte krygstugt onderhoudende, Nabals herders en kudden, verre van overlast te doen, beſchermd had, en daarom, nu in nood zynde, verwachtte, dat Nabal, op een allervriendlykst verzoek, wel eene vriendlyke erkendtenis zou willen toonen. —— Beſchouwt nu Nabal. Een ryk burger, thands zyn dienstvolk overvloedig onthaalende, en die David het betaamlyk verzoek niet alleen weigert, maar den prinslyken krygsheld ſmaadlyk bejegent, en hem niet alleen, maar alle zyne manſchap, ſchandelyk hoont en affchildert, als eene ſnoode bende van ſlegt en ondeugend volk, waar aan niets te verbeuren was; en die dit doet, niet in hun afweezen, maar Davids mannen in perſoon, dus behandelt, en met de daad zegt: Gy kunt, het geen ik

u

(*) Num. XX.

u zegge, den Zoon van Iſaï dus overbrengen. ——— Men plaatze zich nu by den krygsheld, omringd van zo veele moedige, en nevens hem gehoonde krygslieden, en is het dan zo vreemd, dat gy hem in gramſchap ziet ontſteeken, en zulk een beſluit hoort neemen? ——— Davids gedrag toont, dat hij, hoe vroom ook, een zondig mensch is, ——— geenzins dat hy een godloos mensch is."

Naa verhandeld te hebben, hoe David den ondergang van Nabals Huis met dieren Eede gezwooren, en zich tot dien verdelgenden tocht gereed gemaakt hadt; doch door de tusſchenkomst van Abigaïl in dit opzet geſtuit was, zegt onze Leeraar, op dat wy 'er, ten ſlot, dit nog byvoegen. „ Elk moet het pryzen, dat hy zyn opzet ſtaakt, Abigaïl in vrede laat gaan, en zelf na zyne Legerplaats te rug keert; maar maakt hy, met dat alles, zich niet ſchuldig aan meineed? Plegtig immers hadt hy by den Heere gezwooren, dat hy Nabals huis zou uitrooien; en tegen zynen eed laat hy het in vrede. ——— Heeft iemand, tot zyne ſchade, een geoorloofden eed gezwooren, dan moet hy dien geſtand doen (†). Maar, wanneer de bezwoorene zaak, in zich zelve, zedelyk kwaad is, mag die eed niet worden gehouden: want dus zou men zonde tot zonde doen. Dat David, in onbedachtzaamheid, zich onder eede verbond, tot het geen hem by Godlyke en menſchlyke wetten verboden was, was eene groote zonde; en dat hy het volbrengen van dat zondig voorneemen ſtaakte, was pryswaardig. Wegens het eene had hy zich voor God met ſchaamte te verootmoedigen, wegens het ander, hadt hy reden om God te danken."

(†) Pſalm XV. 4.

Verhandeling over de Vriendſchap met GOD, *uitgegeeven door de Maatſchappy:* Tot Nut van 't Algemeen. *Te Amſterdam, by* H. Keizer, A. Fokke, Simonsz *en* C. de Vries, 1788. *In* 8*vo.* 75 *bladz.*

De bekende bekroonde Antwoorden van de Eerw. Heeren P. SCHOUTEN en J. WIGERI; de eerſte ſtrekkende, om, naar de vatbaarheid van den Gemeenen Man, de bewyzen aan te voeren, die Natuur en Rede voor het Beſtaan van GOD opleveren, en de Zedekundige gevolgen, die uit de kennis van dat Weezen kunnen afgeleid worden;

den; de tweede, geſchikt om de Bewyzen en Kenmerken eener Godlyke Openbaaring als duidelyk in de Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds te vinden, te ontvouwen, ſtrekken ten grondſlage deezer Verhandelinge. Het kwam den Beſtuurderen der loflyke Maatſchappye: *Tot nut van 't Algemeen*, niet ongepast voor, om, door middel van dezelve, een algemeen denkbeeld te geeven van dien dienst, welken alle Menſchen, die in GOD en in zyne *Openbaaringen* gelooven, tot welk eene Gezindheid onder de *Christenen* zy ook behooren, aan HEM verſchuldigd zyn. Het geſchiedt onder de benaaming van *Vriendſchap met God.*

't Oogmerk deezer Verhandelinge is, „ eene nederige „ en hebbelyke verkeering met GOD aan te pryzen, als „ het weezen van den Godsdienst, en de bron van zede„ lyk en beſtendig Geluk." De onbekende Schryver heeft ze in voeglyke afdeelingen of negen Hoofddeelen onderſcheiden, welker beloop hier op neder komt. —— Eenige Algemeene Aanmerkingen over de voortreflykheid van dit Onderwerp —— Beſchouwing van eenige heerlyke Volmaaktheden in GOD, welke zyne Vriendſchap ten hoogſten wenſchelyk maaken, —— Bewyzen van Gods Goedheid, en byzonder van zyne genegenheid om met de Menſchen in Vriendſchap te leeven. —— Vriendſchap met GOD van 's Menſchen zyde, of overweeging, hoe dezelve moet begonnen en voortgezet worden —— Zy tragten hunne kennis van GOD te vermeerderen — Zy verkiezen, GOD tot hun hoogſte goed, en leeven in godvrugtige verkeering men Hem. Zy tragten GODE welbehaagelyk te dienen, door, in de eerſte plaats, hunne eigene Volmaaktheid en Geluk te zoeken —— Als mede door de Volmaaktheid en 't Geluk hunner Medeſchepzelen, zo veel in hun vermogen is, te bevorderen —— en word alles beſlooten met de aanwyzing van de heilryke Gevolgen deezer Vriendſchap voor de Menſchen, in dit en het toekomend Leeven.

Zeer geleidelyk, naar deezen richtdraad, loopt de geheele Verhandeling, alzins ingerigt om den Godsdienst in eene beminnelyke gedaante te vertoonen. „ Vriend van God!" gelyk de Schryver zich uitdrukt, „ is een Eertytel, die zelfs aan den verheevenſten Engel oneindige eer zou aandoen; en Vriendſchap met GOD is eene zaak, die geen wedergade heeft voor alle Schepſelen, die het groote voorregt verkreegen hebben, om zich eenige regtmaatige denkbeelden van de Volmaaktheden des Opperſten Weezens te kunnen vormen. Geen menſchelyk ver-

nuft

nuft is in ſtaat, wy bekennen het gaarne, om dit Onderwerp naar waarde te ontvouwen; maar de uitmuntende waardigheid van hetzelve verbiedt ons geenzins deszelfs Verhandeling naar ons best vermogen uit te voeren, en wy moeten niet weigeren onze ernſtige overweeging aan het zelve te beſteeden, ſchoon geen tong of pen van Menſchen deszelfs waare grootheid en verheevenheid kan bereiken".

't Eigenaartig gevolg van den aart des verheeven Onderwerps is, dat deeze Verhandeling in den ſtyl hooger gaat dan de andere Stukjes door de Maatſchappy uitgegeeven; doch blyft dezelve op eene hoogte, geſchikt om van den Gemeenen Man begreepen, en teffens met zodanige denkbeelden bezield te worden als de Schryver tragt in te boezemen, op te wekken en te verleevendigen.

Tot een kleine proeve diene het ſlot van het zesde Hoofddeel, behelzende overweegingen hoe de Vriendſchap met GOD, van 's Menſchen zyde, moet beoefend en aangekweekt worden; daar zy tragten hunne kennis van GOD te vermeerderen. „ Zo kan men, door de naſpooring van de Werken der Schepping en der Voorzienigheid, zyne kundigheden omtrend de Volmaaktheden van het Godlyk Weezen uitbreiden en verbeteren: de Wyzen onder alle volkeren en in alle tyden hebben hier van ook een dankbaar en nuttig gebruik gemaakt. Doch de Vriend van GOD, welke onder de huishouding der Christelyke Openbaaring leeft, heeft, behalven het Boek der Natuur, ook dat der Genade, waar uit hy de aangenaamſte en voor hem volkomenſte kennis van zynen Hemelſchen Vriend kan verkrygen. Daar uit leert hy Hem kennen, niet alleen als het éénig hoogst volmaakt Weezen, de Schepper, Onderhouder en Regeerder van alle dingen; maar ook als den liefderykſten Vader, wiens Barmhartigheid niets onbeproefd heeft gelaaten om de Menſchen tot zyne Vriendſchap, en dus tot die Volmaaktheid en dat Geluk, te brengen, tot welke zy, door zyne Wysheid, in den rei der geſchaapene Weezens, verordend zyn. Uit deeze bron put hy, dagelyks, nieuwe en verbeterde kundigheden van het beminnelykst aller Weezens, en verzamelt van 't zelve denkbeelden, welk zyn binnenſte tot een hemel maaken, en hem reeds op aarde den voorſmaak geeven van het onwaardeerbaar genoegen, 't welk hem eenmaal zeker te beurt zal vallen, wanneer hy, aan de andere zyde van het graf, zynen Hemelſchen Vriend nader zal leeren kennen, en *Hem zien gelyk hy is!*"

Be-

Bedeſtonden, gehouden te Batavia, door J. C. METZLAR, *Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen, weleer Predikant te Batavia, nu te Beuſichem, in het Graaffchap Buuren. Met aantekeningen en bylagen. Tweede Stukje. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 160 *bladz. in gr. octavo.*

By de zes Bedeſtonden, in 't voorige Stukje afgegeven, voegt dit tweede nog een zestal, over Pſ. XIV. 7. LXXXIX. 8, 9, 10. Jac. IV. 3. Pred. IX. 11. Jer. VIII. 15. en Num. VI. 26. welken de Eerwaerde *Metzlar* in de jaren 1782 en 1783 uitgeſproken heeft: en door hem, op de eigenſte manier als de bovengemelden, uitgevoerd zyn; des ze ene gelykſoortige aenpryzing verdienen (*). Ze gaen ook wederom vergezeld van enige bylagen; en onder dezelven vind met de *Remarques over de Bataviaſche Huishouding*, in den jare 1776, van den Heer *R. de Klerk* (†), toen eerſte Raed en Directeur Generael enz.: waer uit men ziet dat hy, in 't volgende jaer Gouverneur Generael geworden, reeds toen het welzyn van Batavia ter harte nam. Eindelyk is hier nog bygevoegd een Tafel der Bataviaſche Munten, Maten en Gewigten, welke ter opheldering dier Bylage ſtrekt, en ook in andere gevallen te ſtade kan komen.

(*) *N. Æg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 352.
(†) Zie een berigt van deszelfs Levensbeſchryving, *als boven.* III D. bl. 65.

Uitbreiding van het Onderwijs der R. C. Jeugd, wegens 't heilig Sacrament des Autaars, en de heilige offerhande der Miſſe, volgens de 32ſte en 33ſte *Les der Mechelſche Catechismus. Opgedraagen aan alle Roomsch Catholijken van Nederland, door* P. SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Oegstgeest. Te Leijden, bij* A. Koster, 1788. *Behalven de Opdragt*, 160 *bladz. in octavo.*

Overeenkomſtig met den Tytel is dit Geſchrift tweeledig. Het eerſte gedeelte handelt over *het heilige Sacrament des Autaars*, en het laatſte heeft bepaeldlyk ten

onderwerp *de heilige Offerhande der Misse*. Beide deze Artikels ontvouwt de Eerwaerde *Schouten*, naer de Leer zyner Kerke, zo geregeld en onderscheidenlyk, dat het zeer wel beantwoorde aen zyn oogmerk, om zynen Geloofsgenooten, inzonderheid der Jeugd, dienst te doen. Het getuigenis van den Eerwaerden *Inghé*, als *Censor Librorum* of Beoordeelaer der Schriften, komt ons, met opzicht tot het nut der Roomsch-Catholyken, derhalven zeer wel voor: maer vreemd klinkt het ons, wanneer hy 'er byvoegt, „ dat de Andersgezinden, zo zy dit „ Werkje zonder vooroordeel gelieven te leezen, bevin„ den zullen, dat het Geloof der Roomsch-Catholyke „ Kerke, ook wegens die zaaken, op veel betere gron„ den rust, als zy zich verbeelden." Dit meerder licht, boven andere Godgeleerde Verhandelingen over die onderwerpen, hebben wy 'er niet in bespeurd, en de Eerwaerde *Schouten* schynt ook niet bedoeld te hebben, een Stukje van dien aert te schryven, maer alleen zynen Geloofsgenooten nuttig te zyn.

Verloskundige Waarneemingen en Aanmerkingen, uit de verzameling van C. VAN DEN ENDEN, *Med. Doctor, en Vroedmeester in den Ouden Bosch, enz. Iste Deel. Te Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburgh en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1789. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk, 176 bl.*

In de Voorrede klaagt de Schryver over de slechte oefening deezer voor de maatschappy zo belangryke kunst, ten platten lande en in kleine Steden; over de verregaande onkunde der meeste Vroedvrouwen, en de nadeelige gevolgen, welke daaruit, zo voor de ongelukkige Moeders, als voor hunne vrugt, ontstaan. Klagten, die door de droevige ondervinding maar al te zeer bewaarheid worden, en die, uit dien hoofde, reeds dikwerf door zo veele kundige, en het waare welzyn hunner medemenschen behartigende, Mannen zyn gedaan, zonder dat men, tot nog toe, eenige waare verbetering dienaangaande heeft zien werkstellig maaken. —— De Heer *van den Enden* heeft, door de uitgave van deeze Verzameling van Waarneemingen, getragt, dit kwaad eenigzins te verbeteren, en den onkundigen Beoefenaar der Vroedkunde, door voorbeelden, te onderwyzen. — Wy pryzen deezen zynen yver,

en wenſchen van gantſcher harten, dat hy in zyne menschlievende bedoelingen moge ſlaagen. —— De twee Hoofdſtukken, in dit Eerſte Deel voorkomende, handelen over de natuurlyke en tegennatuurlyke verlosſingen. —— De Beſchryving der waarneemingen is zeer natuurlyk en leerryk, en worden, door de bygevoegde aanmerkingen, nog meer opgehelderd en toepaſſelyk gemaakt; zo dat wy geen oogenblik twyfelen, of zy, die eenigen lust hebben hunne kennis in deeze Konst te verbeteren, zig deeze Waarneemingen, en de Voorſchriften, daar in vervat, met zeer veel voordeel ten nutte zullen kunnen maaken.

Hiſtorie der Waereld, door J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Doctor, Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen der Weetenſchappen te Haarlem en Vliſſingen, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. IXde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1788. *In gr.* 8vo. 179 *bladz. zonder het Register op alle de Deelen, en een Verkorte Hiſtorie der Waereld, getrokken uit de Negen Deelen, van* 271. *Bladz.*

Naa in de voorgaande Deelen, van welke wy op zyn tyd berigt gaven, de uitgebreide Geſchiedenis des Menschdoms, in de uitgebreide Landen van *Aſia*, *Africa* en *Europa* beſchouwd te hebben, is dit laatſte voor de Nieuwe Wereld, of *America*, geſchikt. Eene Zamenſpraak, in verſcheiden afdeelingen onderſcheiden, ſtelt ons voor oogen, den ſtaat van *America*, en Bevolking — de Ontdekking en den ſtaat van *America*, ten dien tyde — de Behandeling der *Indiaanen* —— Nieuwe Ontdekkingen —— de Verovering van *Mexico* en *Peru* —— de Tegenwoordige ſtaat van *Noord- en Zuid-America* —— de Godsdienst, 't Character der *Indiaanen* —— hunne Onderwerpingen en Beſtuur —— de Voorbrengzelen des Lands, Goud en Zilver —— Handel —— Ontvolking —— en, eindelyk wordt het Voor- en Nadeel der Ontdekking tegen elkander opgewoogen.

De Eerw. MARTINET heeft, in alle deeze hoofdbyzonheden, de beste Schryvers geraadpleegd, en, in een zeer kort beſtek, het voornaamſte byeengebragt. Elk deel deezer Zamenſpraake zou ons hier van een voorbeeld kunnen geeven: dan, wy bepaalen ons tot één enkel, van den gewigtigſten aart; de nieuwſte verbaazende Gebeur-

beurtenis, welke dit Waerelddeel, het tooneel, waar op zo veele verbaazende bedryven geſpeeld werden, opgelevert, en in onzen Leeftyd is voorgevallen. Wy zullen het belangrykſte, met de eigen woorden des Schryvers, opgeeven. Op de vraag: „ Wat is onlangs de *Engelſche Americaanſche Coloniën* overkomen? luidt het antwoord.

„ Eene Gebeurtenis, die *Europa* heeft doen verbaasd ſtaan; die *Engeland* eenen allerzwaarſten ſlag heeft toegebragt; die der Coloniën het grootſte aller Voorregten gegeeven heeft, ik meen de Vryheid, en nog van verre uitzigten is. —— *Engeland* hadt ſommigen deezer Coloniën geſticht, anderen met het zwaard gewonnen, en eenigen by verdrag gekreegen; waar op dat Ryk die allen, zo door eigen Bewoonders als door *Hoogduitſchers*, ſterk heeft bevolkt. In twintig jaaren, dat is van het Jaar 1755 tot 1775, het eene jaar door het andere gerekend, meent men, zyn vier duizend zielen daar in overgekomen; doch die verhuizingen hebben zedert opgehouden. Dat getal aangegroeid zynde tot omtrent drie millioenen menſchen, ſtelde, gelyk ieder *Engelsch* Burger gewoon is, tot een grondregel der Vryheid, en volgens haare Privilegiën, dat zy door niemand geſchat konden worden, dan met eigen toeſtemming, en met bewilliging hunner Vertegenwoordigers. Een zodanig regt hebben toch de *Engelſchen*, als een voormuur hunner Vryheid, altyd ſtaande gehouden tot afkeering van overheerſching. Op dien grond hadden de Coloniën te vooren haar aandeel in Geld en Benden aan *Engeland* gegeeven, en in oorlogen ondersteund, zonder welken onderſtand dat Ryk zyne magt in *America* nooit zo verre zou hebben kunnen uitbreiden, dat het allen Vorſten van *Europa* aldaar de wet kon zetten. Deszelfs handel op de Coloniën was mede niet gering, daar drie duizend Schepen, uit de *Engelſche* Havens, op dezelve voeren. Maar men was te trotsch geworden, om de Coloniën voortaan volgens haare vryheden te behandelen. Willekeurig wilde men de belastingen uitſchryven, en de Volkplantingen dwingen tot eene blinde onderwerping, tot eene ſlaaffche gehoorzaamheid aan alle de beſluiten. Hier van ontwierpen de *Engelſche* Staatsdienaars de berugte *Acte* van den Jaare 1764, waar in verboden werd eenigen eisch in Gerichtshoven te doen gelden, dan op ge-

zegeld Papier, 't welk ten voordeele van 's Lands kas zou verkogt worden.

„ Zo ras de Coloniën dat vernamen, beflooten zy, geene goederen meer uit *Engeland* te ontvangen, ten zy men die *Acte* introk. Deeze ſtoute ſtap verbaasde de Staatsdienaars, die zich niet wisten te redden, dan met eene intrekking van dezelve. Dit geſchied zynde, ſloegen zy eenen anderen weg in, om het gemis dier inkoonſten vergoed te krygen; willende het Ryk daar door redden uit de overzwaare ſchulden, waar onder het zugtte. Zy beflooten namelyk, in den Jaare 1767, eene belasting te leggen op Lood, Glas en andere dingen; doch vooral op de Thee, die uit *Engeland* na *America* gezonden werd. Maar de Colonisten oordeelden dat haare voorregten daar door zo wel verkort werden, als door het gezegeld Papier, en meenden, dat de *Engelſche* Regeering haar wilde misleiden. Door tegenwoeden bragten zij het zo verre, dat de belastingen op Lood en Glas werden ingetrokken; doch die op de Thee bleef, onder het voorwendzel, dat het Ryk zyne achtbaarheid behoorde te bewaaren, en voor de Coloniën niet in alles kon onderdoen. Maar toen beflooten de aanzienlykſte Vrouwen geen Thee meer te drinken, en 't gemeen volgde dat voorbeeld. Hier door verkogt de *Engelſche Oost-Indiſche Compagnie*, jaarlyks, vyf of zes millioenen ponden minder. Om deeze in haar verlies te gemoet te komen, ſtonden de Staatsdienaars aan dezelve toe, den vrijen invoer van Thee, mits men alleen drie penningen op 't pond, in *America*, daar voor zou betaalen. De Coloniën klaagden daar over aan den Koning en het Parlement; maar vonden geen gehoor. Zy booden aan, zelve eene belasting te willen uitſchryven, maar men verwierp dat. De Compagnie zondt dan een Schip, met Thee gelaaden, naar *Boston*; maar het misnoegde volk ſmeet dezelve in zee.

„ De vertoorende Staatsdienaars, in *Engeland*, ſtooven geweldig op, en dreigden wraak te zullen neemen. De Regeering van *Boston* boodt daarom aan, de ſchuldigen te ſtraffen, en de verlooren Thee te vergoeden, het geen men ſmaadelyk van de hand wees. Hier op werd, in den Jaare 1774, de Haven van *Boston* geſlooten, de Privilegiën der Stad vernietigd, en Soldaaten daar in gelegt. Dit bragt de Coloniën in alarm, die allen de party der Stad trokken, waar op een Burgerkryg begon.

„ En-

„ *Engeland* trok 'er weinig voordeel van, dewyl het, behalven de oorlogskosten, honderd en zes- en zeventig millioenen, jaarlyks, in den handel miste. Voornaame Steden des Ryks smeekten den Koning en het Parlement, om de herroeping van dat besluit; doch het mogt niet baaten. De Veldheer GAGE maande intusschen de Coloniën tot eene verzoening met *Engeland* aan; maar de gisting was te groot, om 'er naar te luisteren. Lord BUTE was de aanlegger van het werk; maar Lord NORTH werd voor den uitvoerder gehouden. De Coloniën wilden toen op de bank van *Terreneuf* visschen; maar dit werd verhinderd. Dit vergrootte de verbittering. Boeren, Burgers, Handwerkslieden, greepen de wapenen aan, toen zy hoorden, dat een *Engelsch* Leger ter overkomste gereed stondt, om hen met geweld ter onderwerping te dwingen. De vrienden der Coloniën in *Engeland* beweerden, dat vreemde Mogenheden, onverwagt, gebruik zouden kunnen maaken van den twist, wanneer de gevolgen schroomlyk zouden kunnen zyn; maar de Staatsdienaars luisterden niet. Dus verviel de handel in *Engeland*. *Frankryk* werd daar op ter hulpe aangezogt door de Coloniën, 't geen gereed was, om troepen aan dezelve te zenden. *Engeland*, zich daartegen in kracht verzettende, meende alles in één Veldtocht af te doen; maar men bedroog zich. De *Americaanen*, eerst in den oorlog onbedreeven, werden soms wel overwonnen; maar, vegtende, leerden zy ook overwinnen. Toen moest het Ryk, geen volk genoeg hebbende, om hen te onder te brengen, troepen in *Duitschland* koopen, en naar *America* overvoeren. Dit kostte geweldige sommen. Men rekende elken Ruiter, eer hy daar was, op duizend guldens.

„ Men zondt Bemiddelaars aan de Coloniën, ter vereffening van het geschil; maar men kon 't met elkander niet vinden. Daar op verklaarde men de *Americaanen* voor Rebellen; handel en ommegang met hen werden verbooden. Zy zonden des, in den Jaare 1776, Gezanten naar *Frankryk*, *Spanje*, *Portugal*, en naar ons Vaderland, in naam hunner *Staaten*, om Verbonden van Handel te sluiten, waar in zy meer beoogden, dan zy te kennen gaven: En nu, zeide een der *Engelsche* Parlements Leden, dat hoorende, aan Lord NORTH, nu zyn de *Americaansche* Coloniën voor ons verlooren! De uitkomst heeft de waarheid geleerd. *Frankryk* was het

eerſte Ryk, dat derzelver Gezanten met open armen ontving, en een Verbond met hem ſloot. Anderen maakten zwaarigheid. Wy talmden; doch volgden naderhand. Intuſſchen wapenden zy zich kloeklyk te land en ter zee. Haare Kaapers namen tien *Engelſche* Koopvaarders van *Jamaica*, die men drie-en-dertig tonnen gouds waardig ſchattede. Men rekende dat zy twee honderd en dertig Kaapers in zee, en zes-en-dertig duizend man te lande, in de wapenen hadden. Zodanige magt was gedugt voor *Engeland*.

„ De *Americaanen* deeden meer, zy maakten een Wetboek voor de Natie, ten tyde des oorlogs, en verbonden zich, in den Jaare 1777, Dertien Gewesten ten naauwſten aan elkanderen, thans genoemd de XIII VERENIGDE STAATEN VAN AMERICA. —— Hier op verſcheenen de *Duitſche* Troepen in *America*, gekogt van de geenen, die ten duurſten pryze deeze lieden leverden, om hunne onſchuldige Landgenooten, die, vóór etlyke jaaren, de ſlaaverny in *Duitſchland* ontvlugt waren, en Vryheid in *America* vonden, het juk te gaan opleggen. Heel *Engeland* ſchreeuwde tegen deeze handelingen, en voorſpelde den Staatsdienaaren de noodlottige uitkomst; maar zonder vrugt. *Nieuw-York*, en *Canada* werden wel gewonnen; maar vierduizend zevenhonderd en vier-en-zestig Handel-huizen in *Londen* gingen, geduurende deezen kryg, bankroet. GEORGE WASHINGTON verſcheen aan het hoofd des *Americaanſchen* Legers, en heeft zich in deezen oorlog gedraagen als een der uitſteekendſte Veldheeren van de tegenwoordige Eeuw; 'er is geen treffender proef geweest van de grootheid zyner ziel, dan toen hy, zyn Vaderland, na zo lang vegten, in vryheid gebragt hebbende, alle zyne bedieningen nederlag, en alle belooning weigerde; verkiezende voortaan als een gemeen Burger te leeven, zonder eenig gezag. Ook trok hy in den oorlog geen Soldy; maar nam alleen eenig geld aan tot vergoeding der kosten van zyn open tafel. Hy is vermogend, en mogelyk de grootſte Landbezitter van *America*.

„ De *Engelſche* Veldheeren, HOWE en BOURGOYNE, konden weinig uitvoeren tegen hem, die vogt, wanneer de kans ſchoon ſtondt, die week, wanneer men hem te magtig was, die meest draalde om den vyand uit te mergelen, en daar door hem voornaamlyk won. —— De *Americaanſche* Veldheer GATES bragt den *Engelſchen* Be-

Bevelhebber BOURGOYNE, by *Sartoga*, een zwaar verlies toe: want, na twaalfhonderd man afgeslagen te hebben, namen zy hem, met zesduizend Soldaten, gevangen. Toen deeze laatsten de wapenen zouden nederleggen, liet de edelmoedige GATES zyne benden weggaan, om geene getuigen te zyn van de schande der *Britten*, of schuldig te worden aan eenige mishandeling omtrent overwonnenen, die, in verscheide gevallen, zich wreedlyk gedraagen hadden, tegen de *Americaanen*. Deeze braave daad heeft GATES naam vereeuwigd. —— FRANKLIN, een groot Wysgeer, en Redder zyns Vaderlands, Gezant der *XIII Americaansche Staaten*, aan het *Fransche* Hof, bewerkte een volkomen verbond met *Frankryk*, in den Jaare 1778. Hy heeft met WASHINGTON den grootsten naam en glorie, in die beroemde verlossing, behaald (*).

„ De jonge Marquis DE 'LA FAYETTE verliet, met eenige benden, *Frankryk*, om openlyk de *Americaanen* te helpen. Lord NORTH deedt een voorstel tot verzoening; maar het kwam te laat. De *Americaanen* stonden nu, in magt, den *Engelschen* gelyk, welke verwoed, om dat deeze vyanden zo veel vermogten, veele plaatzen schandelyk verwoestten. GATES verweet zulks den *Engelschen* Veldheer VAUGHAN, op eene treffende wyze. Misnoegen rees hier na, wegens de gedurige verliezen en de vorderingen der *Americaanen*, onder de *Engelsche* Staatsdienaars. De Hertog van RICHMOND stelde zelfs in het Parlement voor, den Koning te verzoeken het afdanken van zulke Staatsmannen, welker gedrag, zeide hy, aanliep tegen de Menschlievendheid, den Godsdienst, en de Staatkunde.

„ Eindelyk, na zeven jaaren geoorlogd te hebben, moest *Engeland*, om niet alles, vooral den heelen handel te verliezen, bukken, en de Vryheid der Coloniën op den 4 July 1783 erkennen, waar op een verbond, omtrent den wederzydschen handel, geslooten werd. Dus kree-

(*) Zinspeelende op zyne Afleiders van den Blixem, en het bevryd n zyner Landgenooten, heeft men te Parys onder FRANKLIN's Beeldtenis geschreeven: *Eripuit cælo fulmen, sceptrumque tyrannis*. (Hy heeft den Hemel den blixem, den dwingelanden den schepter, ontwrongen.) Een ander byschrift, te zyner aanduidinge, luidt: *Alterius orbis vindex, utriusque lumen*. (De Redder der andere Waereld, het Licht van beiden.)

kreegen de Coloniën, in zeven jaaren tyds, haare Vryheid, voor de helft van het geld, dat *Engeland* in één jaar hadt uitgegeeven. Tagtig duizend menſchen, naar men rekent, zyn in deezen kryg omgekomen, waar van veelen op ſchepen of in gevangenisſen geſtorven zyn. Hoe zeer ſtrekt het niet der menſchelyke natuur tot ſchande, dat de Vryheid, waar zy ook geplant is, of gebloeid heeft, gewoonlyk met bloed heeft moeten beſprengd worden. Overgroote ſchande, en niet minder nadeels heeft dus *Engeland*, door het onzinnige beleid zyner Staatsdienaaren, ondergaan. Sedert den Vrede, blyven de *XIII Amerikaanſche Staaten*, gelyk men ze thans noemt, kloeklyk bezig, om alles op eenen geregelden voet te brengen, waar van zy onlangs een zonderling voorbeeld opgegeeven hebben, door hunne *Unie* op eene andere wyze te regelen.

„ Gaan zy dus voort," voegt 'er de Eerw. MARTINET by, „ dan worden zy door den tyd een ontzaglyk Volk, ter zee en te lande. Alle Zeemogendheden van *Europa* zullen veel daar by lyden, en waarſchynlyk onbekwaam zyn, om hun, door den oorlog, de wet te zetten. Zy zullen zich met den tyd meester maaken van het grootſte gedeelte des Koophandels, en men zal hun moeten ontzien. Te lande zullen zy vreeslyk worden voor *Spanje*, en wee *Mexico*, wee andere *Spaanſche* Coloniën in *Noord-America*, zo zy lust krygen, om hunne Landpaalen verder uit te zetten! Mogelyk zal de Voorzienigheid hen gebruiken om wraak te neemen van al het onſchuldige bloed, door de *Spanjaarden*, voorheen, onder de arme *Indiaanen* vergooten; dewyl het zelve nog niet gewrooken is. —— Hoe het zy, het zal hun aan geene magt ontbreeken; dewyl de Bevolking 'er zo ſterk gaat, dat het getal der Inwoonderen, gelyk men rekent, na zeven jaaren, meer dan vier en een halve millioen Menſchen zal bedraagen."

Behalven een Register op de Negen Deelen, is in dit Deel het geheele Werk in 't klein, uit het groote getrokken, ten nutte van jonge Leerlingen, voor welke de IX Deelen van te grooten omſlag mogt gerekend worden. Zy kunnen zich hier van bedienen, en naderhand tot de andere overgaan, en wordt, agter de verkorte Antwoorden, het Deel en de Bladzyde gevonden, waar zy de Antwoorden breeder uitgewerkt kunnen aantreffen.

Reis

Reize door de Oostenrykſche Nederlanden, enz. gedaan door een voornaam Hollandsch Vlugteling in den jaare 1788. Behelzende vele egte bysonderheeden, zo van Braband, als der Hollandſche Vlugtelingen, derwaards uitgeweeken. Te Amſterdam, by de Bruin, enz. *In gr. 8vo. 2de Stuk, 142 bl. 3de Stuk, 173 bl. Behalven het Voorbericht.*

Voor eenige maanden (*) gaven wy den Leezer eenig bericht van het eerſte Stukje deezes Werks, en by die gelegenheid onze twyfeling te kennen, of deeze Reis wel niet misſchien binnen de muuren van des Schrijvers kamer konde gedaan zyn. De *ongenoemde* Uitgeever tracht deeze twyffeling wech te neemen, en derzelver uitwerkſels voor te komen, door eenen Brief van den *ongenoemden* Schryver, aan het hoofd van het Derde Stukje geplaatst, by wyze van Voorbericht. Het oogmerk van ons Tydſchrift duldt niet, dat wy ons inlaaten tot eenen penneſtryd over dit onderwerp. Dit, evenwel, moeten wy met een enkel woord den Leezer herinneren; dat wy alleenlyk ons vermoeden hebben aangeduid, maar geene beſlisſende uitſpraak gedaan. De voornaame redenen onzer twyffelinge hebben wy aangeſtipt; of die in het gemelde Voorbericht zyn wechgenomen, ſtaat anderen te beoordeelen. Men veroorlove ons, ondertuſſchen aan te merken, dat een zodanig bedrog, als het uitventen van verdichte ſtukken, als behelsden zy verhaalen van waare gebeurtenisſen, en het vermengen van waar en valsch door elkander, ons niet zo onſchuldig voorkomt, als de Schryver het ſchynt te achten. *Niemand lydt daardoor ſchade*, zegt hy. Maar zyn dan waarheid en valschheid in zichzelve onverſchillige zaaken, welker waardy alleen bepaald wordt door het nut of nadeel, dat zy anderen toebrengen? En is het wel zo zeker, dat niemand door een dergelyk bedrog ſchade lydt? Geſteld zynde, dat deeze Reis een verdicht ſtuk ware, zoude zy dan wel niet het vertier van waarlyk echte Werken kunnen benaadeelen; terwyl de Schryver of Uitgeever daaruit voordeel trok? ——— Onze aanmerking op het geen wegens den loop der Schelde gezegd word, ſchynt de Schryver kwalyk begreepen te hebben. Wy vorderden van hem niet

(*) *Nieuwe Algem. Vad. Lett. III. Deel, bladz.* 627, enz.

niet dat hy by het plunderen zyner bezittingen bedacht ware om juist eene Landkaart te bergen; maar dachten dat een *voornaam* Man, vooral een Hollander, wel genoegzaame kennis der Aardryksbeſchryvinge zoude bezitten, om geene onderrichting van eenen Jachtſchipper noodig te hebben omtrent den loop eener riviere, welke zo bekend is in de Nederlandſche Geſchiedenisſen, en over welke in de laatſte jaaren nog zo veel is te doen geweest. ——— Over het verzwygen van de naamen der bedoelde perſoonen ſchynt de Schryver onze aanmerking niet geheel af te keuren. Wy, van onzen kant, erkennen kwalyk den *Heer Rumoldus* voor *den Heiligen Rumoldus* geſteld te hebben. Of dit eene ſchryffeil zy van den opſteller des Uittrekſels, dan een misſlag van den Letterzetter, kunnen wy tegenwoordig niet beſliſſen. Maar men zal wel willen gelooven, dat die misſtelling niet aan onkunde is te wyten. —— Onze overige aanmerkingen laat de Schryver onaangeroerd. ——— Wy erkennen ook, dat de krachtige betuigingen van oprechtheid, welke wy in het gemelde Voorbericht leezen, ons meer doen neigen om deeze Reis als een echt ſtuk te beſchouwen; maar wenſchten gaarne, in plaatze van enkele betuigingen, eenige bewyzen van echtheid gezien te hebben, welke de Schryver nu in een vreemd land en in volkomen veiligheid, onder de beſcherminge eener andere Mogendheid zynde, onzes oordeels, zonder eenig gevaar, had kunnen opgeeven. ——— Doch wy willen onze Leezers met dit byzondere geſchil niet langer ophouden. In onderſtellinge van de echtheid des Werks beklaagen wy hartgrondig den ongelukkigen Schryver, en den deerlyken toeſtand van zo veelen onzer medeburgeren, welken met hem een ſoortgelyk, of nog erger lot, ondergaan hebben, en van welker ellenden nog verſcheidene voorbeelden verhaald worden in de twee Stukjes, die nu voor ons liggen.

Het Tweede Stuk bevat achttien Brieven; het Derde Eenentwintig. Doch deeze laatſte zyn meestal kort, en beſtaan met elkander niet meer dan zeventig bladzyden, terwyl het overige van dit Derde Stuk wordt aangevuld met een inderdaad belangryk Geſchrift van den Rechtsgeleerden H. C. N. VAN DER NOOT, *Junior*, aan Myn Heeren DE STAATEN DER PROVINTIE VAN BRABAND.

In deeze Brieven vindt men weder eene groote verſcheidenheid van Beſchryvingen van landen en ſteden, ontmoetingen van zeer verſchillenden aart, verhaalen van aange-

paa-

naame, kluchtige, maar ook van treurige en yselyke gebeurtenisſen. Tot deeze laatſte behoort het jammerlyke lot eener getrouwe dienstmaagd, het geen verhaald word in het Tweede Stuk, bladz. 102, enz. en de mishandelingen eenen afgeleefden grysaart met zyne Dochter aangedaan, bladz. 133 enz.; hoewel dit laatſte, misſchien, by ſommige Leezers meerdere uitwerking zoude doen, indien het minder ——— hoe zullen wy het noemen? —— *ſentimenteel* of *beſtudeerd?* ——— opgeſteld ware. Tot welke onmenſchelykheden kan een opgeruid en onbeteugeld graauw vervallen! Doch laat ons een gordyn ſchuiven voor dit tooneel van afgryslykheden, en liever onzen Leezeren iets anders voordraagen.

Na het geen wy reeds in ons eerſte Uittrekſel van den trant, waarin het Werk geſchreeven is, gezegd hebben, zal het niet noodig zyn ons daarover weder uit te laaten; ook zal men geene geregelde ſchets verwachten. Een paar aanmerkingen over byzondere plaatzen zullen wy alleen bybrengen, en daarmede eindigen.

In ons voorig uittrekſel merkten wy aan, „ dat het „ geen in den VII Brief gezegd wordt van het charac„ ter der *Signors*, of geboren Antwerpenaars, over het „ geheel vry ſatyriek is, en de verſtandlyke bekwaamhe„ den en kundigheden der goede Antwerpſche burgerye „ juist niet in het voordeeligſte licht vertoont." In den XLVII Brief (*) vinden wy hier omtrent eenige opheldering en. De Schryver verhaalt daar, hoe hy te Ryſſel eenen Antwerpenaar ſprak, welke hem overtuigd had, gelyk hy trouwens te vooren al vermoeddé, dat de berichten, hem omtrent de burgers dier Stad toegezonden, niet vry waren van partydigheid. Hy verſchoonde zynen Vriend, van welken hy die Berichten had ontvangen, met by te brengen, dat deeze „ zelfs rondborſtig bekend „ had, dat 'er *op alles, wat hy van het Caracter der „ Signors gezegd had, zekerlyk veele uitzondering te maa„ kon zyn, enz.*" Evenwel geene kans ziende om alles goed te maaken, wat deeze gezegd had, beloofde hy, by het uitgeeven van het Derde Deel, de zeer gewichtige misſtelling te verbeteren, welke, in de oogen van eenen Vreemdeling, Antwerpen als een groot hoerhuis moet doen voorkomen, daar het echter, „ den lof van kuisch„ heid boven alle zyne buurſteden wegdroeg. De Schry„ ver

(*) III. Stuk, bl. 65, enz.

ver beſluit den Brief met deeze aanmerkinge. „ Een „ eerlyk Man kan dwaalen; doch hy blyft geen eerlyk „ Man, wanneer hy, bewust van de ſchadelykheid zy„ ner dwaaling, dezelve niet bekennen of verbeteren „ wil." Zekerlyk is, wanneer men uit doolingen of onvoorzichtigheid anderen beleedigd heeft, het beste, dat men doen kan, zynen misſlag te bekennen en te verbeteren. Maar hoe dikwyls is het niet in onze magt dit volkomen werkſtellig te maaken, en den nadeeligen indruk, welken wy by ſommigen onzer medemenſchen jegens anderen verwekt hadden, te eenemaal weder uit te wisſchen? Zullen juist allen, welken het eerſte Stuk van dit Werk geleezen hebben, ook het Derde leezen? Wy willen hiermede niets tot nadeel van den Schryver aanduiden, maar liever tot zyn goed oogmerk medewerken, door juist een gedeelte van ons Uittrekſel aan dit onderwerp te beſteeden.

Nu nog iets van eenen anderen aart. In den XXVI Brief (*) ſpreekt de Schryver van het Brabandſche Patriotismus, welks verdedigers zich aankantten tegen alle hervormingen, welke de Keizer wilde invoeren, zo door het verleenen van eene grootere verdraagzaamheid in het Godsdienſtige, en het beſnoeien van het Pauslyke gezach in de Nederlanden, als door het maaken van eenige veranderingen in den regeeringsvorm, en het afſchaffen van eenige, zyn oordeels, nuttelooze of ſchadelyke privilegien. Omtrent het eerstgemelde deelt hy eenige aanmerkingen mede van eenen zogenoemden Brabandſchen Patriot, welke hy grootelyks afkeurt, en welk gewisſelyk onder alle verlichte voorſtanders van waare godsdienſtigheid, en van de rechten der menſchelykheid, nergens goedkeuring zullen vinden. Maar op het geen hy in den volgenden XXVII Brief (†) bybrengt, valt meer aan te merken. „ Ik begryp, zegt hy, dat een Volk de uiter„ ſte voorzigtigheid behoeft, in de handhaaving van die „ zaaken, waaraan men den Naam van Privilegien of „ Voorrechten geeft.

„ Alles wat dien Naam draagt, is het daarom niet. „ 'Er zyn Privilegien, die tegen het heil des Volks in„ loopen; 'er zyn 'er die zydelings benadeelen, of aan „ groote misbruiken onderhevig zyn, zo dat het voordeel „ dat

(*) II Stuk, bladz 53, enz.
(†) *Ald.* bl. 61, 62.

„ dat zy zomtyds aanbrengen, op verre na niet kan op-
„ weegen, het gevaar en nadeel, waaräan zy beſtendig
„ de Maatſchappy blootſtellen; 'er zyn 'er die goed in
„ den tyd waren, waarin zy verleend werden, doch die,
„ door verandering van tyden, zeden en omſtandighe-
„ den, ſchadelyk geworden zyn! —— Soortgelyke
„ Privilegien te willen blyven handhaaven en behouden,
„ is het werk niet van verſtandige Menſchenvrienden! ——
„ en een oppermagt verleent zyne onderhoorigen een
„ nieuw en waar Privilegie, wanneer hy dergelyke na-
„ deelige Privilegien afſchaft, of er de ſchadelyke uit-
„ werkzels van poogt voor te koomen. Alles wat de
„ Maatſchappy benadeelt, of derzelver vorderingen in
„ kundigheeden, beſchaafdheid, rechte begrippen van
„ den Godsdienſt, enz. verhindert en tegenwerkt, moet
„ afgeſchaft worden, om 't even welk een naam het
„ draagt. Hier toe is elk Vorſt, elk Oppergezag ten
„ duurſten verpligt, wanneer zy het geluk der ſaamen-
„ leeving als eene hunner eerſte pligten beſchouwen."

Gaarne erkennen wy, dat ſommige Privilegiën, aan byzondere Maatſchappyën, Steden of Landſtreeken gegeven, voor het algemeene welzyn van den Staat, eerder ſchadelyk dan voordeelig zyn; dat andere door veranderingen van tyden en omſtandigheden wel eens nutloos kunnen worden, of zelfs nadeelig voor die geenen zelven, om welker wille zy gegeven waren; en dat in zulke gevallen het eene wenſchelyke zaak is, dat dergelyke Voorrechten, naar gelegenheid van zaaken, op eene gevoegelyke wyze veranderd worden. Maar behoort het Volk om deeze en andere redenen voorzichtig te zyn in het handhaaven der Privilegien, het betaamt den Vorst vooral geene mindere voorzichtigheid te gebruiken in het onderneemen eeniger veranderinge. De Privilegien eenmaal in behoorelyken vorm, op eene geregelde wyze, en met kennisſe van zaaken verleend, zyn daar door de wettige eigendom geworden der geenen, aan welken zy gegeven werden. De Vorst heeft even weinig recht om zyne Onderdaanen van dezelve te berooven, als om zich meester te maaken van de bezittingen van byzondere perſoonen. *Ja; maar*, zegt men, *die Privilegien zyn ſchadelyk geworden voor de bezitters zelven: en het is daarom een werk van menſchlievendheid, dat men hun dezelve afneeme.* Wie zal hier over oordeelen? De Vorst? Dan opent men eene wyde deur voor eene volſtrekt wil-

lekeurige regeering. Het kan gebeuren, dat eenig goed, het geen ik bezitte, op zichzelven my grooteren last dan voordeel aanbrenge, maar dat ik het evenwel, uit hoofde van eenige byzondere betrekkingen, niet gaarne zoude misſen. Zoude ik dan niet denken, dat my onrecht geſchiedde, wanneer een Vorst, wiens Onderdaan ik ware, my hetzelve, zonder myne toeſtemminge, of zelfs zonder myn gevoelen te vraagen, wilde afneemen, onder voorwendſel van my van dien last te ontheffen? De Eigenaar van eenig goed moet zelve weeten, of hy de bezitting daarvan begeert te behouden dan af te ſtaan; en anderen, wie zy ook zyn, hebben geen recht om daaromtrent voor hem te beſluiten. Het geval verandert wel eenigzins, wanneer eenig voorrecht aan byzondere perſoonen of maatſchappyen gegeven, ſchadelyk wordt voor het algemeen. Die ſchadelykheid kan zo blykbaar en tevens zo groot zyn, dat het gezach van den Souverein billyk tuſſchen beiden kome, om het kwaad wech te neemen. Maar dit moet niet geſchieden dan in gevallen van volſtrekte noodzaaklykheid; tot het gebruiken van het *Dominium eminens* moet men even zeldzaam en even ſchoorvoetende beſluiten, als tot ſommige hoogstgevaarlyke bewerkingen der Heelkunde, in kwaalen, welke anders doodelyk zouden weezen. Alle andere middelen van beredeneerde overtuiginge moeten eerst beproefd zyn; en dan nog behooren de zodanigen, welker verkregen rechten men aan het algemeene welzyn opoffert, voor dat gemis eene billyke ſchavergoeding te ontvangen van den geheelen Staat, welke door de veranderinge bevoordeeld wordt.

In hoe verre nu zyne Keizerlyke Majeſteit dit alles, en veel meer het geen wy zouden moeten bybrengen, indien ons oogmerk ware over dit onderwerp eene ſtaatkundige of wysgeerige Verhandeling te ſchryven, hebbe in acht genomen in de menigvuldige veranderingen, welke hy in de Oostenrykſche Nederlanden heeft gemaakt en getracht te maaken; en of hy daarin enkel het heil zyner Onderdaanen gezocht hebbe, zullen wy niet beoordeelen. Het kan wel zyn, dat zyne menschlievende en redelyke begrippen van Verdraagzaamheid, ten opzichte van het godsdienſtige, wel eens aanleiding hebben gegeven tot eenen eenigzins onverdraagzaamen yver omtrent de tegenkantingen der min verlichte Brabanders. Een goed gedeelte van de bezwaaren der Ingezetenen

van

van dit gewest, welken hunne ouderwetſche denkbeelden van recht en vryheid nog niet geheel ſchynen te kunnen verlaaten, wordt in het reeds gemelde Geſchrift des Heeren VAN DER NOOT voorgedragen. Men kan niet zeggen, dat zyne Majeſteit in dat Stuk grootelyks gevleid worde: maar, indien alle zaaken, op welke de Schryver zich beroept, en over welke hy klaagt, inderdaad zodanig zyn voorgevallen, als zy hier worden voorgeſteld; en dit hebben wy niet hooren ontkennen; zyn ook zyne klagten niet geheel ongegrond. Het ſtuk, ſchoon in eenen niet zeer fraaien ſtyl geſchreven, en in den Brabandſchen tongval, draagt blyken van kundigheid, ſchanderheid en moed, en is het leezen wel waardig.

Het Geſlacht der Heeren van Borsſele van Spreeuwenſtein. *Te Middelburg, bij* W. Abrahams, 1788. *In gr. octavo, 24 bladz.*

Dit Geſchrift, behoorende tot de bekende verzameling van *Zeeuwſche Oudheden*, behelst een verſlag van de afkomst en nakomelingen van een tak van het Doorlugtige *Borsſelſche* Huis, geheeten *van Spreeuwenſtein;* en dient inzonderheid om eene algemeene dwaaling tegen te gaan, waartoe alle Schryvers nopens deezen tak vervallen zyn. Men heeft, naamlyk, zo als hier gemeld wordt, dien tak doen afkomen, „ van een twee„ den Bastard Zoon van Heer *Hendrik van Borsſele*, „ Heer van Vere, in 't jaar 1474 overleden, *Wolfart* „ genaamt, daar gemelde Heer van Vere maar één Bas„ tard Zoon, *Paulus*, naliet; dan twee Zoonen procre„ ëerende by Vrouwe *Aleyt van Haarlem; Hendrik* en „ *Wolfart van Borsſele*, die ieder een byzonder Stamhuis „ formeerden: van den eerſten is de tak *van Schellach* „ of *Lauerdale*, en van den laatſten die *van Spreeuwen„ ſtein* afgekomen." —— Zulks wordt geſtaafd door eene nevensgaande Memorie van Heer *Wolffaert van Borsſelle*, geſchreeven in 't jaar 1600, ter aanwyzinge zyner afkomſte, ten behoeve zyner kinderen: waar in hy voorkomt als een Zoon van *Adolff van Borsſele*, wiens Vader, *Wolffert van Borsſelle*, een Zoon was van opgemelden *Wolfart van Borsſele*, den tweeden Zoon van bovengenoemden Heer *Paulus van Borsſele.*

Ge-

Geslachtboom van het oud Adelyk Stamhuis der Heeren van Brederode. *Te Amsterdam, by* A. van der Kroe *en* A. Capel, 1788. *In gr. octavo* 31 *bladz.*

In dit Stukje, behoorende tot het bekende *Aanhangsel van de Vaderlandsche Historie*, levert men ons een naauwkeurig getekenden en gegraveerden Geslachtboom, van alle de manlyke nakomelingen der Heeren van *Brederode*, met derzelver afkomst, uit Graaf *Dirk den I.* Dezelve gaat vergezeld van opheldérende berigten en aantekeningen, wegens de persoonen op deezen Geslachtboom vermeld; waar uit men het merkwaardigste, nopens dit oud Adelyk Stamhuis, zo beroemd in onze Vaderlandsche Geschiedenissen, kan opmaaken. Men is dien Geslachtboom, met de opheldérende berigten, verschuldigd aan wylen den kundigen Heer *Jacobus van den Toorn te Alkmaar;* wiens arbeid daaraan besteed de Heer *Jan van Panders*, mede te *Alkmaar*, ter openbaare drukperse heeft gelieven over te geeven. De verdere aantekeningen zyn 'er door deskundigen bygevoegd, en een hunner heeft 'er nog een Naschrift aangehegt, raakende eenen afstammeling, met naame *Hendrik Gerritsz.* op de *Quelder*, gewoonlyk genoemd *Jonker Hendrik van Brederode:* „ dien, zo wel als zyne Broeders *Pieter Gerrits* en „ *Symen Gerrits*, by *Acte* in dato 26 May 1773, uit „ hoofde van zyne geboorte, wettig en geregtigd verklaard is, tot het oefenen van de Jagt, in de Houtvestery van Holland en Westvriesland." —— Van deezen Persoon meldt men, (en hy erkent zelf, by ondertekening, de waarheid van 't verhaal,) dat hy, in laage omstandigheden, eene gebreklyke opvoeding gehad, maar, in laatere dagen, door aanhoudende vlyt, leezen, schryven en cyferen geleerd heeft. Van deeze zyne verkreegen bekwaamheid heeft hy, naar luid van dit berigt, zich wel byzonder bediend, tot beoefeninge der Heilige Schriften, vooral van de Boeken der Propheeten, en ter naspooringe van het Tydrekenkundige. In deeze zyne oefening helt hy sterk over, tot het doen van tydrekenkundige voorspellingen, ook met opzigt tot den tegenwoordigen tyd; beweerende dat hy zulks uit de Boeken der Propheeten, en de Openbaaring van Joannes, door vergelyking der Prophetien met elkanderen, op een goeden grond kan afleiden. Men wil, dat hy reeds verschei-

ſcheiden zaaken van die natuur voorſpeld heeft, welke daadlyk op den geſtelden tyd voorgevallen zyn: en de Opſteller van dit Naſchrift geeft ons ten laatſte nog eene voorſpelling aan de hand, met betrekking tot eene kortaanſtaande gebeurtenis, die *Jonker Hendrik van Brederode* op dien grond verwagt. „ ‘Er zal, naamlyk, binnen „ kort, een Oorlog buiten de paalen van ons Land ont„ ſtaan, in welken vier voornaame Mogenheden zullen „ gemoeid zyn. En eene van die Mogenheden zal daar„ door zeer aanmerkelyk geknakt worden. Die Oorlog „ zal duuren tot in het jaar 1792, waarna ons Land in „ zulk een bloei zal komen als het nog ooit geweest is.” ——— Die lust heeft kan deeze voorſpelling vergelyken met de voorzeggingen, op den naam van *Ludeman*, wegens het aanſtaande, om en aan het jaar 1792; doch men ontruste zich niet over ongunſtige, noch verheuge zich, by voorraad, over gunſtige voorloopende berigten van dien aart. Het meermaals feilen van zodanig eene ſoort van voorſpellingen behoorde, zou men zeggen, de menſchen wyzer te maaken; dan ’t ſchynt dat ééne gebeurtenis, die aan de voorſpelling beantwoordt, (dat ligtlyk plaats kan hebben,) veeler vertrouwen op dezelve meer verſterkt, dan zes en meer mislukte voorzeggingen het zelve kunnen verzwakken.

Volledige Beſchrijving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen enz.; ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken; en vermeerderd met de theorie en praktijk der beste Inlandſche Konſtenaaren en Handwerkslieden. Eerſte en tweede Stuk; met Plaaten. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk* 148 *en* 170 *bladz. in gr. octavo.*

Deze twee Stukken ſtrekken ten aanvang van een nuttig Werk, waarin men zig, overeenkomſtig met den Tytel, voorſtelt, by een te verzamelen, het geen In- en Buitenlanders aan de hand geeven, ter leerzaame oefeningen, zo beſpiegelend als werkdaadig, van alle Konſten, Ambachten, enz. Eene verzameling van die natuur heeft haare gevalligheid, voor oefengraage naſpoorers der menschlyke werkzaamheden tot nut der Maatſchappye; dient den onderzoeker der Natuurlyke Historie ter

kennisneeminge van de Werkſtoffen en derzelver gebruik in veelerleie Handwerken; en is tevens ten hoogſten leerzaam voor alle dezulken, die zig toeleggen op de daadlyke bewerking zelve. Het leerryke, aangenaame en nuttige gaat hier des hand aan hand, het welk de onderneeming van dit Werk aanpryst; dat wy in deezen met te meerder vrymoedigheid melden, om dat de aanvanglyke uitvoering in deeze twee Stukjes reeds toont, dat men alleszins reden hebbe, om deswegens ten hoogſten vergenoegd te zyn, en zig met eenen verderen gunſtigen uitſlag te vleien.

Het eerſte Stukje heeft ten onderwerp den *Indigo-bereider* en *Blaauw-verwer*. In het zelve levert ons de kundige Heer *P. J. Kasteleijn* eene vertaaling der Verhandelinge van den Heer *Quatremere Dyonval*, door de Koninglyke Academie der Weetenſchappen te Parys bekroond, welke dit onderwerp, met zo veel juistheid, oordeel- en proefkundig ontvouwt, dat zy die de Natuurlyke Historie gadeſlaan, die de Indigo-velden bebouwen, de Indigo verder bereiden en als Verwſtoffe gebruiken, 'er veele leerzaame onderrigtingen uit kunnen haalen. De Heer *Kasteleijn* heeft 'er hier en daar nog etlyke opheldernde aantekeningen bygevoegd, en 't ſtuk voorts verrykt met twee leerzaame Aanhangzels. Het eerſte behelst een verſlag van verſchillende zamenmengzels tot blaauwverwen, door des kundigen opgegeeven; welker nader onderzoek den verweren aanbevolen wordt. En het tweede Byvoegzel is geſchikt tot eene onderſcheidenlyke beſchryving van het Plantgewas, *Weede* genaamd, 't welk men van ouds af ter blaauwverwinge gebruikte; dat, inzonderheid in het *Thuringſche* en de zuidelyke deelen van *Frankryk*, als ook elders, ſterk aangekweekt werd; maar welks gebruik, in 't midden der zestiende eeuwe, en vooral met den aanvang der zeventiende, van wegen den aanvoer der *Indigo*, merkelyk verminderde. Ze is egter daardoor niet geheel in onbruik geraakt, in tegendeel men bedient 'er zig nog van, zo op zigzelve als in verbindinge met de *Indigo*; waarom ook in dit Aanhangzel een uitvoerig berigt geplaatst is, wegens het cultiveeren en bewerken der Weede, met aanwyzing hoe dezelve ten meesten voordeele te gebruiken zy. —— Deeze dus ver gemelde beſchryving gaat voorts, tot een duidelyker begrip van dien arbeid, vergezeld van acht wel uitgevoerde Plaaten, die ons de Werkplaatzen der Zyde-

Ka-

Katoen- en Wollenverwery onder 't oog brengen, en te gelyk eene afbeelding geeven van de voornaamſte ſtukken, die tot de bewerking behooren.

Op eene ſoortgelyke wyze geeft ons het tweede Stukje een naauwkeurig berigt wegens den arbeid van den *Sterkwaterſtooker*, *Zoutzuur*- en *Vitrioololie*-*bereider*. In het zelve bedient zig de bovengenoemde Heer *Kastcleijn* hoofdzaaklyk, van 't geen de Heer *Demachy* deswegens gemeen gemaakt heeft, met zodanige verſchikkingen, aanvullingen en affnydingen, als hy, naar zyne bekende ervaarenis in 't Scheikundige, dienſtig oordeelde. Daar benevens maakt hy, met eene welberaaden keuze, een oplettend gebruik, van de Aantekeningen, die Doctor *Struve* en Doctor *Hahnemann*, by hunne uitgave van 't opgemelde Geſchrift van den Heer *Demachy* gevoegd hebben: waar by dan ook komen zyne eigen Aantekeningen over het dus aangevoerde. Verder heeft hy, aan deeze en geene Hoofdſtukken, nog eenige Aanhangzels gehegt, behelzende eene ontvouwing en verklaaring van verſcheiden belangryke byzonderheden; mitsgaders een en ander Hoofdſtuk, ter vollediger opheldering van dit onderwerp, met deeze Verhandeling vereenigd. In dit alles verleent zyn Ed. den Leezeren, deels het geen hy in de voorheen genoemde Schryveren opmerkenswaardig gevonden heeft, en deels zyne eigen waarneemingen met de daar uit afgeleide gevolgen; welk een en ander hy op een welvoegende wyze afzonderlyk aanduidt. —— Door deeze inrigting vindt men hier by een verzameld, 't geen naauwkeurige en kundige waarneemers, nopens dit Stuk, opgemerkt hebben; 't geen byzonder den Liefhebberen der Scheikunde, en den werkdaadigen beoefenaaren van deezen arbeid niet anders dan aangenaam kan zyn: te meer daar de Heer *Kasteleijn*, langs dien weg, eene groote verſcheidenheid van ſcheikundige bewerkingen ontvouwt, en tevens doet zien in welke omſtandigheden, naar de verſchillende bedoelingen, deeze of geene, ten meesten nutte, te verkiezen zy. —— Even als in 't voorige Stukje, heeft men ook in dit tweede nog etlyke Plaaten, en wel ten getale van tien, gevoegd, waar in men ons eene zeer juiste afbeelding geeft, zo van de Werkplaats in 't algemeen, als van derzelver voornaamſte deelen in het byzonder; mitsgaders van de hier toe gebruikelyke Werktuigen; en verder van eenige onderſcheiden inrigtingen van zommige Scheikundige bewerkingen.

Het geheele Turkſche Ryk op een Landkaartje met coleuren afgeteekend, en nauwkeurig beſchreven, vooral ten dienſte van de Couranten-Leezers. Te Amſterdam, by J. Allart, 1789. *In gr.* 8vo. 80 *bladz. buiten de Voorreden.*

Van deeze tachtig bladzyden worden de eerſte twaalf beſteed aan eenige aanmerkingen, over de Aardrykskunde in het algemeen, over derzelver nuttigheid, over Gods zorge voor zyne ſchepſelen, enz. In het overige gedeelte handelt de Schryver van het Turkſche Ryk, en wel vooreerst van deszelfs oorſprong. Zes of zeven bladzyden bevatten eene beknopte ſchets van het leeven van MAHOMED (*), en deszelfs inſtelling van den Godsdienst, die naar zynen naam genoemd wordt. Dan volgt, in drie of vier bladzyden, een kort bericht van den oorſprong der Turken, en van eenigen der voornaamſte Sultans uit het Geſlacht der Ottomannen, alwaar, evenwel, de Schryver zich zeer vergist, wanneer hy zegt, dat „ OSMAN of OTTOMAN, „ die in het einde der XIIIde eeuw den Schepter zwaaide..... „ Conſtantinopel den Griekſchen Kristen-Keizer ontweldigde." *Ten dienſte van de Couranten-Leezers* ſtrekke, dat Conſtantinopolen eerst in het midden der vyftiende eeuwe door MAHOMED den II werd veroverd. De naamen van het Turkſche Ryk, de naamen der Zeeën en Rivieren, welke het zelve beſproeien, de uitgebreidheid des Gebieds, de Vruchtbaarheid van den grond, de Burgerlyke Geſteldheid, Koophandel, Regeeringsvorm, Macht, Godsdienst, en Zeden der Inwooners worden afgehandeld van bladz. 21 tot 40. Het overige tot bladz. 76 behelst het bericht van de voornaamſte Landen en Steden des Ryks, en de vier laatſte bladzyden *de Verklaring of betekenis van enige namen*, enz. Eindelyk volgt het Landkaartje, met eene bygevoegde Tafel van de Gewesten en Nabuuren des Turkſchen Ryks. En daarenboven is het Werk, by wyze van Titelprent, opgeſierd met de afbeelding van een Turkſchen Paarde-ſtaart. Men ziet dus dat dit kleine Werkje loopt over eene groote verſcheidenheid van onderwerpen; welke, gevolgelyk, alle ſlechts zeer oppervlakkig hebben behandeld kunnen worden. Voor die Leezers, voor wien het *vooral* geſchikt is, kan het evenwel nog al van dienst zyn. Maar of *het Kaartje*, gelyk de Schryver zich vleit (†), *door ware kenners minder gebrekkig zal gekeurd worden, dan de gene, die, tot hiertoe, over dit Ryk zyn uitgegeven*, durven wy niet bepaalen. Het komt ons, ondertusſchen, voor;

(*) *Mahomet*, zegt de Schryver, of, gelyk anderen dezen naam ſchryven: „ *Muhamet*, of nog anderen *Mahumet*." Hy had 'er *Mohammed* wel mogen byvoegen.

(†) Voorrede, bl. IV.

voor, dat een Kaartje, dat, op eenige duimen in het vierkant, de uitgeſtrektheid van, na genoeg 40°. lengte en 30°. breedte bevat, hoe juist ook in den algemeenen omtrek, niet zoer naauwkeurig kan zyn in byzonderheden. Uit de Voorreden (*) moeten wy beſluiten, dat de Schryver een Vreemdeling is, en dan moet men erkennen, dat hy met zeer goed gevolg zich op de Nederduitſche Taal heeft toegelegd. Veele inboorlingen zouden daarin by hem te kort ſchieten.

(*) Ald. bl. V.

Fragmenten, door J. E. DE WITTE, JUNIOR. *Eerſte Stuk. In 's Hage, by* J. van Geemert. 100 *bladz. In gr.* 8*vo.*

DE WITTE, die in 't ſchryven eene loflyke uitſpanning, of liever bezigheid, zoekt, betuigt in zyn Voorberigt, dat deeze *Fragmenten*, immers voor het grootſte gedeelte, hun beſtaan verſchuldigd zyn aan eene Briefwiſſeling, door hem, zedert eenigen tyd, met een waardig Vriend onderhouden, met wiens goedvinden hy ze ter perſſe overgaf. —— De Brieven naleezende, vondt hy 'er dertig Onderwerpen in, welke hy vertrouwde, de aandagt zyner Landgenooten niet onwaardig te weezen. Zyn voornemen is dezelve in twee Stukjes te verdeelen, iedeſ van vyftien onderſcheiden Schetzen, over onderſcheiden trekken uit het menschlyk Character. Dit eerſte Stukje zal hem moeten leeren, of hy het tweede mag laaten volgen.

In dit eerſte Stukje, loopen de Fragmenten meest over het Sterfbedde, of 't geen daar toe betrekking heeft. —— Deeze Onderwerpen kunnen in eene ziel van die aandoenlyke geaartheid als de Schryver omdraagt, niet anders dan ſterke vervoeringen baaren. Hy moet in het *Sentimenteele* vallen. Hy belydt zulks, en verklaart deswegen. „ Ik beken het, wy hebben reeds „ meer dan te veel zoogenaamde Sentimenteele Schriften voor„ handen, en egter heb ik in deeze Fragmenten al wederom in „ dien ſtyl *eenigermaate* moeten vervallen; men leest thans veel; „ maar men leest weinig dat in eenen niet geoutreerden ſmaak „ is geſchreeven. —— Mogelyk is dit een ongeluk, of liever een „ fyl in het karakter der jonge Nederlanders, die hun van vreem„ den is overgewaaid. En nu dit niet anders is, en 'er voor den „ Schryver geen ander middel, om zyne werken te doen leezen, „ overig blyft, moet hy zich hier naar voegen; zoo dra men „ ons thans ſchilderyen ophangt, die niet in een ſtyl, die direct „ tot het hart ſpreekt, geſchreeven zyn, zal men ons werk als „ koud en laf wegwerpen, zonder te bemerken dat den deſti„ gen mannelyken ſtyl veel meer gezonde redeneerkragt influit, „ die ons tot nuttige weezens voor de Maatſchappy vormt, dan

„ den overgedreven ſtyl, van 't geen men Sentiment noemt. ——
„ De Waereld, immers de jonge Waereld, is zo gewoon aan
„ bloemen, aan idéalen, die nooit beſtaan hebben —— en aan
„ Nachtbeſpiegelingen, dat men den Schryver voor een ongevoe-
„ ligen Zotskap zou houden, die de moed hadt hunnen ſmaak
„ te willen veranderen?" ——

By onze beoordeeling van des Schryvers CEPHALIDE (*), hebben wy zyn *Sentimenteel* ſchryven, aan zyn Geſtel en Leevensomſtandigheid toegekend, en daarin eene verſchooning gevonden voor zyne *ſomber Sentimenteele Schryfwyze*; dan, hy zelve geeft, in de boven aangehaalde woorden des *Voorberigts*, eene geheel andere reden op van dien Schryftrant, of dezelve beter zy, en hem meer tot eere ſtrekke, zou by veelen twyfel lyden, althans zy voldoet ons niet; immers men zou, op dien voet voortredeneerende, de bedervendſte Schryfwyze in een eeuw van den bedorvenſten Smaak kunnen wettigen; en dewyl Zedeloosheid geene andere dan Zedelooze Boeken leezen wil, by overheerſchend Zedebederf, wilde men ſchryven, Zedelooze Boeken moeten vervaardigen.

Verre zy het dat wy deeze *Fragmenten* iets zodanigs ten laste leggen. Zy hebben alle eene andere ſtrekking; ſchoon alle niet op de beste wyze ingerigt. Wy zyn 'er zo zeer voor, als iemand —— *dat men het Hart aanſpreekt*; doch het *Verſtand* moet ook zyne beurt hebben; op Verſtandige Beginzelen het Hart te roeren, is het waare *Sentimenteele*, en gebruik te maaken van die Gevoeligheid, onzer Natuure zo wyslyk ingeſtort. Dit laatſte dunkt ons te ſchaars plaats te vinden in deeze *Fragmenten*, welker zommige op een vry hoogen toon van het louter *Sentimenteele* geſtemd zyn. —— Wy zullen een deezer *Fragmenten*, MELIDOR getyteld, grootendeels afſchryven. —— MELIDOR, die zyne Vrouw ELISE, wier laatſte Brief een voorig Fragment uitmaakt, verlaaten, en van haare Kinderen geſcheiden hadt, wordt ſpreekende ingevoerd, daar hy met een bleek gelaad, waar op de vrees —— de woede —— en den dood afgebeeld waren, zittende in zyn bedde, vliegende met de oogen dan ginds, dan herwaards. Soms eene vrugtlooze pooging doende om zich op te rechten, en by afbreeking deeze woorden uitgillende:

„ Daar is zy!... ELIZE!... gaa, gaa weg! —— alweêr een
„ ſchok!... Zyn 'er dan zoo veele doemlingen in den afgrond,
„ om één monſter te pynigen? —— —— —— myne Kinders!
„ gy ook aldaar?... ha! dat is wel yſelyk... niet eenen traan
„ wil meer opwellen!... Nu; daadlyk koom ik!... Ik heb u
„ immers niet vermoord, ELIZE?... Wie heeft u die wonde toe-
„ gebragt?... den eenigen Man voor wien myn hart ſloeg, zegt
„ gy?

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* II D. 1ſte Stuk, bl. 478.

„ gy? —— —— daar gy, zóó goed waart, ELIZE! moet gy
„ my nu zóó pynigen? —— Hoe veel ſchimmen waaren hier
„ in 't rond! Vuurpoel der Eeuwigheid, brandt uwen Zwavel
„ dan altyd zoo heel fel op het ontwaakt geweeten? —— ——
„ daar, grypt my maar meedogeloos aan! —— —— Neen,
„ neen! dat kunt gy nooit doen gelooven; eens ſtof, altoos
„ ſtof!... Lieve GEORGE! myn waarde Zoon! werpt ook gy al
„ een wraakvorderenden blik voor uwen Vader, in den nagt der
„ rampzaligheid? —— Ben ik dan zo doemenswaardig, dat
„ zelfs myne Kinderen niet één traan op myn lyden plengen
„ —— —— —— daar weêr! —— Ach! ELIZE! ga toch heen!
„ ſluit u! —— ſluit u myne oogen! gy meugt u niet naar
„ den hemel verheffen; —— dat is nu te laat —— den
„ blixem van de godlyke wraak zou u verzengen —— —— ——
„ ô komt hier, gy, ellendigen! die eene deugdzaame Vrouw in
„ het graf legt, en beſchouw myn ſterfbedde! —— komt hier
„ gy Vaders, die de opvoeding van uwe Kinderen verzuimt,
„ en leer, uit myn lyden, hoe wrang, hoe yſelyk uwen jong-
„ ſten ſnik zal zyn! —— *Hier* toont my myne Echtgenoote de
„ doodwonde, die myn gedrag —— die myne onwaardige
„ verdenking haar gaf —— en *daar* juilt myn Zoon my, uit
„ den buik der hel, den ſchorren zugt van het verwyt toe. ——
„ —— —— welk een oogenblik! welk eenen overgang in den
„ mynen! De Kinders, die de Hemel my gegeeven hadt, om
„ voor zynen dienst op te leiden, vind ik in den nacht ——
„ den nimmer eindeloozen, (*) nacht der verdoemenis weder!
„ —— —— —— En van dit alles ben ik de oorzaak! ——
„ —— —— Gil, gil voort myn Zoon! —— —— —— daar,
„ ſchimmen van zo veele Rampzaligen! voer my met u! —— ——
„ Vrienden! wykt van myn bedde, gaat altemaal na uwe woo-
„ ning (*Dit zeide hy tegen de geenen die by zyn ſterven tegenwoordig waren.*) Ik ben uwe doemis niet waardig: elken menſchlie-
„ venden traan, die ik u zie plengen, ploft als een brandenden
„ vonk op myn hart neder: Ik kende nooit de Menſchlieven-
„ heid! —— —— —— Gaat toch weg! —— Ziet gy niet dat
„ die toorts u verzengen kan? —— Welk een gejuil ——
„ welk een verſchreurend gejuil bromt krasſend door myne oo-
„ ren! —— —— Komt! —— komt! —— nu —— —— ——
„ o —— —— ik kan niet meer! —— —— Welk een lyden! ——
„ —— ELIZE! hoe ſtreng is de hand van den wreeker der ver-
„ drukte onſchuld! Laat my toch leggen! —— Gevloekte
„ Schimmen! deinst weg, of voert my met u! Daar rolt een
„ zwarte Steen uit den omtrek der Menſchheid; —— die zal
„ —— die komt op my af —— help! —— Hemel! Aar-
„ de,

(*) *Nimmer eindeloozen* is geen taal; *nimmer eindigende* heeft de Schryver misſchien bedoeld.

„ de! —— help —— wee —— wee —— zoo veel vloeken?
„ Zinkt den gedoemden zoo heel diep neder? Grenspaalen der
„ Eeuwigheid! waar zyt gy? —— —— —— Om nooit weder te
„ keeren, zegt gy, —— te rug, yselyke voorzegging! te rug!
„ —— Myn Zoon! — myn Zoon. —— —— Ik sterf! —— ——"
Een gil, —— die meer tekende dan ik kan uitdrukken, was zyn jongste snik, — zyne handen waren beiden naar boven gestrekt, even als van iemand, die om hulpe roept, toen hy dat: IK STERF! wanhoopend uitbromde.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de spreuk: Kunstliefde spaart geen vlyt, *en Prysverzen. XIIde Deel, Ite Stuk. Te Leyden by* P. van der Eik *en* D. Vygh, 1788. *In gr.* 8vo. 132 *bladz.*

Het Haagsche Genootschap, aan deszelfs Jaarlyksche gewoonte willende voldoen, namenlyk een Stuk zyner oefeningen uitgeeven, deelt in het zelve eenige weinige Mengeldichten mede, wier aantal, voor den luister des Genootschaps, nog minder had mogen zyn. Daar tegen beslaan de Prysverzen, zeer gepast, eene ruime plaatse, nadien zy eene gewigtige stoffe, namenlyk *den Mensch, geschikt voor de Eeuwigheid*, meestal in een klaar en zeer bevallig daglicht stellen. Het eerste, of met Goud bekroonde Vaars, is van L. VAN OIJEN, AZ. Het tweede en derde, welken men elk een Zilveren Medaille heeft toegekend, zyn van M. P. ELTER, geb. WOESTHOVEN en G. BRENDER à BRANDIS; en het vierde, of laatste, dat als accessit waardig gekeurd is om gedrukt te worden, heeft J. VAN OS ten maaker. Het eerste, dat ons het woelendste toeschynt, beslaat 41, het tweede, dat wy als het zagtste aanzien, 25, het derde of meest wysgeerigste, 16, en het laatste of eenvoudigste 12 bladz. De volgende Coupletten zyn uit het 3de Dichtstuk.

Natuur! —— ja zy: zy wijst het spoor,
Waar 't redenlicht ten gidse moet strekken.
In alles straalt heur grondwet door:
„ *Stof kan niets meer dan stof bedekken.*"
Geen zandkorn kan de Zilvren Maan,
Geen druppel vogts 't Heelal beslaan!
Geen ligchaam meet de sterrenkringen!
Hoe hoog des arends vlucht ook schijn,
Zy zou, voor de eelste stervelingen,
Beweeging —— maar geen denkkragt zijn.

En

En echter denkt, bevat mijn geest,
Door een gansch onbekend vermogen,
Wat wezen zal, en is geweest:
Ja, ziet met duizend ſcherpziende oogen,
Al wat natuur te voorſchijn bragt.
Van waar nu die geheime kragt,
Die in mij denkt, bepaalt en oordeelt? —
Gewis, deez' ranke leevenskiel,
Dit dierlijk lijf, hoe ſterk bevoordeeld,
Is ſlechts een hulſel voor de ziel,

Eens zal de ſeiſe van den dood
Dit aardſche hulſel zamen winden:
Dan, 's menſchen ziel zal, in den nood,
Een onbeperkten uitgang vinden.
Zij moge — aan 't ſmertlijk vleesch geboeid,
Wanneer een ſtorm van rampen loeit,
Al eens haar dierbre werking ſtaaken:
Haar wezen houdt onkwetsbaar ſtand;
En moet de dood haar boeijen ſlaaken?
Zij reist naar beter Vaderland.

Zo wordt aan 't menschlijk kunstgewrogt
Wel eens de veêrkragt ontnomen.
Dan 't raderwerk, daaraan verknogt,
Blijft, na de ontbinding, toch volkomen.
En weeten wij de rede niet,
De Maaker weet waarom 't geſchied:
Wat ſtoffen beider werking krenken:
Hoe nuttig eene ontbinding zij. ———
Hij kan die veêrkragt weder ſchenken,
En 't zuiver uurwerk tikt weêr vrij.

Onder de *Mengeldichten* munt, boven anderen, uit, de *Winterzang* van Af. Hz. Hn.

KAREL VAN KARELSBERG, *of Tafereel der Menſchelyke Ellende, door* C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Zesde Deel. Te Amſterdam, by* de Wed. J. Doll, 1788. *In octavo* 354 *bl.*

In dit zesde Deel, waar mede de geſchiedenis van *Karel van Karelsberg*, met de voltrekkinge zyner Egtverbindtenisſe met *Henriette*, ten einde loopt, en dit Geſchrift dus zyn beſlag heeft, ontvouwt de Heer *Saltzman* op nieuw, onder het verhaal van verſcheiden ontmoetingen, eene reeks van verſchillende voorvallen, die ons onder 't oog brengen, hoe 't menschdom aan veelerleie ellenden onderworpen is, welken men aan de onkunde, vooroordeelen en boosheid heeft toe te ſchryven. De bronnen hiervan, zo in 't Godsdienſtige als Staatkundige, misgaders in 't Schoolonderwys, Huishoudelyk beſtuur, en bysondere Leevenswyzen, tracht hy op eene treffende manier in 't oog te doen loopen; of ook zynen Leezers getroffen, „ van de grootheid „ der menſchelyke ellende overtuigd, daardoor een yver inge„ boezemd mogte worden, om de hand aan 't werk te ſlaan, „ ter verminderinge, en, zo veel 't mogelyk zy, ter uitrooijinge „ van dezelve:" 't welk hy betuigt het groote oogmerk van zyn ſchryven in deezen geweest te zyn. —— In een voorafgaanden Brief, by den aanvang, en in eene Nareden, *in* het afloopen deezes laatſten Deels, maakt hy zelve etlyke aanmerkingen over het gebreklyke der uitvoeringe, en verdeedigt te gelyk zyne ſchryfwyze, tegen de beſchuldiging, dat hy de ſchilderyen van de menſchelyke ellende te ſterk gemaald zou hebben. Verder maakt hy gewag van zyn oogmerk, tot het vervaardigen van een Geſchrift, getyteld: de *Verlosſing*, dienende ter aanwyzinge van 't geen 'er vereischt wordt, om de menſchelyke ellende te verminderen; en tevens van een door hem opgeſteld Weekblad, onder den naam van *De Bode uit Thuringen;* meer geſchikt ten behoeve, en in den ſmaak en de vatbaarheid van het Gemeen, om dus iets aan de hand te geeven, het welk van allen, voornaamelyk van de laagere ſtanden onder de menſchen, die verre het grootſte gedeelte uitmaaken, kan geleezen worden, het welk hier en elders iets heen werpt, om het nadenken aan te zetten, en de vermogens van het verſtand te ontwikkelen, by de geenen, die dezelven in de daad hebben.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Inleiding in de Boeken van het O. V. door J. D. MICHAELIS. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* Y. VAN HAMELSVELD. *Eerſte ſtuk, tweede Afdeeling. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1788. *In gr. octavo* 384 *bladz.*

Het onderwerp, in deze tweede Afdeeling behandeld, zyn de vyf Boeken van MOSES; waeromtrent de merkwaerdigſte byzonderheden, als in de voorige nopens JOBS Boek, oordeelkundig vrymoedig nagevorscht worden; des de Bybeloefenaers hier weder ene ruime voorraed van ſtoffe kunnen vinden, die hen ter nadere overdenkinge deswegens zal uitlokken.

De Hoogleeraer vangt dit gedeelte van zynen arbeid aen, met het onderzoek der groote Vrage, *Heeft* Moſes *zelf deeze Boeken geſchreven?* en bepaelt zich, in de eerſte plaetze, tot het bybrengen van *onbeſliſſende*, dan toch gedeeltlyk *waarſchynlyke gronden* ter bevestiginge hier van; welke hy vervolgens, door 't aenvoeren van gewigtiger bewyzen, ſtaeft. Te weten: *deeze Boeken geven zichzelven aan als* Moſes *werk;* en hebben ten volle *het voorkomen, als of zy van Moſes hand waren.* Na ene oplosſing der voornaemſte *tegenwerpingen*, verledigt hy zich tot het nagaen van een *vermoeden*, als of *iemand laater deeze Boeken aan* Moſes *toegedicht zou hebben*; en wel byzonder ter wederlegginge, *dat* Ezra *die Boeken verdicht heeft;* waervan de onmogelykheid uit derzelver inhoud, in meer dan één opzicht, blykbaer is; ter aenwyzinge welker blykbaerheid hy zich beroept, op des Schryvers in 't oog loopende *groote kennis der oudſte Wereld*, en wel inzonderheid *van Egypte.* Hierby komt gelyk de Hoogleeraer vervolgt, *de ſchryfſtyl*, mitsgaders, *dat* Ezra *en* Nehemia *ſomtyds de Boeken van* Moſes *niet eens verſtaan ſchynen te hebben*; als mede op hoe goeden grond men moge denken, *dat* Ezra, *wegens zyn afkeer tegen de* Samaritaanen, *veel niet geſchreeven zou hebben, dat in* Moſes *Boeken ſtaat*; en hoe onwaerſchynlyk het zy, *dat de*

Samaritaanen *deeze Boeken als* Godlyk. *aangenomen zouden hebben*, indien ze hun zo laet, en wel uit de handen der Jooden, eerst bekend geworden waren. Zulks geeft veeleer reden om te vermoeden, dat die Boeken reeds voor de ſcheuring der tien ſtammen van *Juda*, en dus voor den dood van *Salomo*, als echt erkend zyn geweest. En hierover valt te minder twyfel, als men nagaet, *dat 'er in de* Pſalmen *al ſpreekwyzen en zaaken ſchynen voor te komen, die 'er uit ontleend zyn*; waer uit zou volgen, dat ze al ten tyde van *David* bekend geweest zyn. —— Zo iemand daerop in 't midden wilde brengen, *dat* David *mogelyk deeze Boeken, met een Staatkundig bedrog, ondergeſchooven kan hebben*, zou het, gelyk de Hoogleeraer toont, niet moeilyk zyn, hem ten bondigſte te wederleggen; en niet minder ongerymd zou hy zich ten toon ſtellen, die wilde beweren, *dat de Hoogepriester* Hilkia, *welke het Wetboek in den Tempel vondt, hier een bedrog gepleegd zou hebben*, waar door, niet alleen de *Jooden* in Jeruzalem, maar ook de *Israëliten*, of de tien reeds weggevoerde ſtammen, misleid zouden zyn geworden. — Aen deze bewyzen hecht de Hoogleeraer voorts nog ene opmerking, wegens de overblyfzelen der Schriften van *Sanchoniathon*, waer mede zommigen zeer hoog loopen, als een Fenicisch Schryver, die geleefd zou hebben tuſſchen *Moſes* en *David*. Hy laet de echtheid of onechtheid dier ſtukken onbeſlist, maer toont, dat, derzelver voorgewende oudheid en echtheid toegeſtaen zynde, dat dan die *Geſchiedenis, geene tegenwerping oplevert, maar veel eer dient tot verſterkinge der beweerde oudheid van* Moſes *Boeken*.

Hier mede de oudheid dezer Boeken, als daedlyk van *Moſes* herkomſtig, voldongen agtende, leid hy 'er uit af, *dat de daar in bevatte voorzeggingen toonen, dat 'er Godlyke Openbaaringen in begreepen zyn;* en neemt verder in overweging, *of* Moſes *zyne Boeken geheel of ten deele door anderen heeft laaten opſtellen?* het welk hem gansch niet aenneemlyk voorkomt, houdende veeleer *Moſes* voor den Opſteller zelven. Zulks geeft hem voorts aenleiding ter wederlegginge van het voorgeven, *dat ſommige laatere Schryvers de echte overblyfzels van* Moſes *bearbeid, en aen zyne Boeken de tegenwoordige gedaante gegeeven hebben*. —— Voorts verledigt hy zich tot het ontvouwen van den *Schryfſtyl van* Moſes *in deeze Boeken*; en vestigt onze aendacht, op *de byzondere kundigheden van* Moſes *in dee-*

deeze Boeken doorſtraalende; waerdoor wy 'er verſcheiden kundigheden in ontmoeten, die wy anders voor veel nieuwer, en zelfs voor ontdekkingen van de laetſte helft onzer eeuwe plegen te houden. —— Dit leid hem verder tot het nagaen van *de ſchikking en den inhoud dezer Boeken*, met het mededeelen van enige aenmerkingen over Godgeleerde kundigheden, die in dezelven gevonden worden, of 'er niet in te verwachten zyn. —— En nademael 'er in 't eerſte Boek vele oude Geſchiedenisſen verhaeld worden, die *Moſes* niet beleefd heeft, zo komt, ter dezer gelegenheid natuurlyk in overweging, *van waer* Moſes *die oudſte Geſchiedenisſen ontleend heeft;* en de Hoogleeraer toont, det men hier, buiten het verhael van 't werk der Scheppinge, dat hy aen ene byzondere Godlyke Openbaringe toeſchryft, te denken hebbe aen *oude oirkonden*, die hy gebezigd heeft, waer van zich in deze Schriften zeer kennelyke voetſpooren opdoen. Zulks geeft hem voorts aenleiding *ter navorſchinge van oude oirkonden*, zo veel men 'er na giſſen kan, als mede *van het gebruik, dat* Moſes *van dezelven gemaekt hebbe:* waer aen hy enige aenmerkingen hecht over 't ſtelzel van *Astruc* deswegens, met wien *Eichhorn* meer inſtemt dan onze Autheur, die, gelyk hy meld, dit ſtelzel hervormd, in vele ſtukken verbeterd, en 't waerſchynlyker en aenneemlyker voorgedragen heeft. —— Vraegt men hierop wyders, wat men te denken hebbe, van *de tegenwoordige verdeeling dier Schriften in vyf Boeken*, óf dezelve ook aen Moſes toe te ſchryven zy? zo toont de Hoogleeraer, dat ze wel tot een hoogen ouderdom klimme, maer geenzins voor ene ſchikking van *Moſes* zelven gehouden kunne worden. Deze ſchriften hebben, gelyk hy doet zien, meer het voorkomen van één enkel Boek, *van een Geſchiedboek, met ene tuſſchengevoegde Wetgeving*, welks zamenvoeging en openlyke afgifte men waerſchynlyk te houden heeft voor een werk van het laetſte jaer zynes levens. —— „ Moses gaf, (zegt hy) de gantſche ver„ zameling van zyne Schriften, *de Thora* of *Wet*, (on„ der welke benaming 'er gewoonlyk van deze Schriften „ gewag gemaakt wordt,) in het veertigſte jaer van den „ togt, openlyk, by het voorlezen van zyne laatſte reden, „ over, om ze by de Verbondskist te leggen, zo dat „ ook in 't vervolg de Affchriften van dit authentiek Exem„ plaar zouden genomen worden. Deut. XXXI. 9, 10, 11. „ XVII. 18. Ook zou het op gezette tyden het volk

„ worden voorgelezen. Hy gaf dan in dit jaar zyn Boek „ uit. Ik twyfel geheel niet, dat hy reeds voorheen ge„ ſchreven heeft, dat enkele Wetten, als Plakaaten, „ ſchriftelyk bekend gemaakt zyn, ook dat de Geſchie„ denisſen, in het eerſte Boek beſchreeven, vroeger ge„ ſchreeven zyn: doch uit al dit te vooren geſchreevene „ maakte hy in het laatſte jaar één geheel, met alle vry„ heid van eenen Auteur; hy voegde by, het geen in 't „ eerſte ontwerp niet zal geſtaan hebben, en bragt het „ in eene andere orde." —— Wyders toont de Hoogleeraer nog beknoptelyk aen, dat deze Boeken, ook buiten de bevestiging van *Christus* en zyne Apostelen, *inwendige tekenen en bewyzen van Godlykheid hebben*; en ten laetſte geeft hy een oordeelkundig verſlag van de hulpmiddelen welken men heeft, zo ter verbeteringe en zuiveringe van den Tekst, als tot beter verſtand en verklaring van denzelven; met aenwyzinge van derzelver gebruik; doch waerover hy, in het volgende Deel, nog nader ſtaet te handelen.

De Geſchiedenis van Joſeph, in Leerredenen, door FELIX HERDER. *Naar het Hoogduitsch. Te Leyden by* A. *en* J. Honcoop, 1788. *in gr.* 8*vo.* 263 *bladz.*

Geene Bybelgeſchiedenis mag, in veele opzigten beſchouwd, leerryker en treffender heeten dan de Geſchiedenis van JOSEPH. Geene Bybelgeſchiedenis is ook menigvoudiger, en op onderſcheidener wyzen, behandeld dan deeze. Nu werd zy ten Tooneele geſchikt, dan met dichterlyken zwier in onrym beſchreeven, en ook in Dichtmaat opgezongen. Christen Leeraars namen ze meermaalen ten onderwerpe hunner Leerredenen. Dit laatſte deedt ook FELIX HERDER, *Diaken in het Weeshuis* te *Zurich*, gelyk hy zyne Opdragt onderſchryft, in Dertien Leerredenen, die wy hier voor ons hebben, en vergezeld gaan van eene Veertiende van den Heer Aartsdiaken TOBLER, en een Vyftiende van HERDER's overleden Broeder DAVID HERDER, in een der vroeg-uuren, die te *Zurich* den jongen geestelyken zyn aangeweezen, uitgeſprooken: welke beide laatſte eene algemeene beſchouwing van JOSEPHS Geſchiedenis bevatten, zeer voeglyk agter de byzonderer overweegingen deezer belangryke Geſchiedenisſe geplaatst.

Des

Des Predikers oogmerk ontdekken wy in den aanvang zyner eerſte Leerreden, waar hy zich in deezer voege laat hooren: „ Uit een dubbel gezigtpunt kunnen wy deeze bevallige en leerryke Geſchiedenis beſchouwen. — Overweegen wy de lotgevallen van deezen merkwaardigen Man, zoo als die van zyne en anderer vryc daaden afhangen; dan geeft ons deeze Geſchiedenis ryke aanbieding ter nuttige beſpiegelingen en aanmerkingen over menſchelyke hartstogten, gebreken en deugden; de Vader, de Broeders, de Ægyptenaars, Joſeph zelve in zyne vernedering en verhooging, hoe veele leeringen, waarſchouwingen, opwekkingen, verſchaffen zy ons in hunne zoo ongelyke gedraagingen en lotgevallen. —— Maar beſchouwen wy ze vervolgens ook van den kant der Godlyke Regeering, welk een eerwaardig en leerryk ſtuk der Geſchiedeniſſe is ze dan? Zekerlyk ſlechts een ſtuk der geheele Geſchiedenis van het voor God beminde en tot heil der Weereld beſtemde Geſlacht van Abraham; maar ook te gelyk zulk een geheel, dat ieder, ook het zwakſte verſtand, overzien kan; zo vol bevalligheid en aantrekkend gewigt, als 't hart 'er zich aan laat gelegen zyn, en dat voor een ieder die zoo onontbeerelyk noodwendige en zalige waarheid recht inlichtend wordt, de waarheid van Gods wyze en goedertierene Voorzienigheid en Regeering, die, midden onder het gedruisch van de menſchlyke hartstochten, met een onnaſpeurelyk wyze Vaderhand, ſtil en verborgen, maar onfeilbaar zeker, zyne gunſtryke oogmerken doorzet, en waar by aan het einde alles by uitſtek voor dien wel ſchikt, die zich aan God gehouden, en hem gevolgd heeft.

„ Wy willen ons juist niet by elke byzondere omſtandigheid lang ophouden. —— De Bybelſche Geſchiedenis heeft één hoofdoogmerk, men behoorde dit nooit uit het oog te verliezen, en zich daarom in enkele gedeeltens en omſtandigheden niet te diep in te laaten: wyl zy enkel tot dat hoofdoogmerk daar geſchreeven zyn. My dunkt, men moest handelen gelyk reizigers, die een zeker doel hunner reize hebben, dat vergeeten zy nimmer; treffen zy op hunnen weg hier en daar iets merkwaardigs, iets dat met hun beroep voegt, dan neemen zy het hertlyk waar, en reizen verder. Meest zal ik u verhaalen: by eenige omſtandigheden zal ik, 't geen mij tot onze leering, waarſchouwing of troost byzonder dienſtig ſchynt, met myne gewoone vertrouwelyke een-

voudigheid aanmerken. —— „ Een Christelyke Prediker moet," gelyk hy zich elders in een deezer Leerredenen uitdrukt, „ zo als ik hem my onder anderen gaarne voorſtel, aan eenen vertrouwelyken, zich gaarn mededeelenden Broeder, gelyk zyn: wat hy by zyn naarvorſchen van de Schrift voor zich ſtichtelyk, leerryk en troostlyk vindt, dat wil hy ook gaarne zynen lieven Medechristen tot hun nut mededelen."

Overeenkomſtig met dit tweevoudig oogpunt, en de voorgeſchreevene Geſchiedbeſchouwing, gaat de Heer HERDER in deeze Leerredenen te werk, en beantwoorden dezelve volkomen aan dit te neder gelegde plan. Men zou ze, uit dien hoofde, mogen characteriſeeren als *Geſchiedkundige*, *Zedelcerende*, en boven al *Godsvrucht* bevorderende eenvoudige, Leerredenen, —— men neem het woord *eenvoudige* hier niet in eenen laagen en ongunſtigen, maar in den regten en gunſtigen zin, als aanduidende dat ze voor allen geſchikt, en naar de bevatting ook van geen doordringende Verſtanden berekend zyn. Hier en daar hebben wy voor ons onverwagte bedenkingen en uitweidingen ontmoet; maar deeze daarom niet altoos geheel ongepast of wraakbaar gevonden; veel, zeer veel moet men altoos toeſchryven aan de byzondere omſtandigheden, waar in zich een Leeraar en zyne Gemeente bevindt: deeze kunnen aanleidingen geeven tot denkbeelden, welke by eenen anderen niet zouden opkomen.

Zyne verdeeling der Lotgevallen van JOSEPH, in de onderſcheide Redenvoeringen, is zeer gepast. Elk derzelven behelst een Hoofdbedryf, dat kortlyk vermeld en doorvlogten wordt met Bedenkingen en Aanmerkingen van dien aart, als de Prediker, volgens het boven opgegeevene, zyne Toehoorders voornaamlyk wenschte in te boezemen.

Een en andere trek moet onze Leezers met deeze Leerredenen meer bekend maaken. „ De Iſmaelitiſche Kooplieden brengen JOSEPH in Ægypten —— POTIPHAR, Hoofdman over de Lyfwagt van den Koning in Ægypten, kocht hem. —— Hoe, myne Vrienden! wanneer JOSEPH hier nu rechtſtreeks een proef waagde: wanneer hy deezen nieuwen Heer, deezen POTIPHAR, een ryk en aanzienlyk Man, met de inneemende eenvoudigheid zyner onſchuld, zyne ongelukkige Geſchiedenis verhaalde, ter liefde van een ouden bedroefden Vader om zyne bevry-

ding

ding ſmeekte —— hy konde immers ook naauwlyks mistasten, hy moest medelyden vinden. —— Ongeluk, vooral onverdiend ongeluk, heeft toch alzoo zyne rechtmaatige en kragtige aanſpraak op hulp en medelyden by ieder menſchelyk hart. —— Het ſchynt ondertusſchen dat JOSEPH dit niet gedaan heeft —— uit bevreesdheid? —— Misſchien! —— Maar misſchien ook nog meer uit wysheid en een zekere edelmoedigheid! Zyne waare Geſchiedenis, hoe hadt die toch uit zynen mond, eer men hem kende, verdagt moeten ſchynen? —— Wie hadt een nog geheel onbekenden op zyn woord alleen kunnen gelooven, dat negen Broeders het eens worden, om hem, en wel geheel onſchuldig, te verkoopen? —— 'Er zyn toch werkelyk dikwyls zulke gevallen, myne lieve Toehoorders! waar in men geheel vrugteloos, en ſoms nog tot zyne groote ſchade, verdenkingen, en nadeelige verhaalen, die tegen ons uitgeſtrooid worden, door vertelling van de eigenlyke eenvoudige waarheid zoekt te wederleggen, maar in zo veele ongewoone en ongelooflijk ſchijnende omſtandigheden, de verdenking dat wy de waarheid niet geheel zeggen, ſchynen te bevestigen, te regtvaardigen. —— De wyze wagt dan met geduld den tyd af, dat de zaak zichzelven opklaaren zal, of dat, op voormaalig gedrag en zyne eerlykheid, aan zyn eigen gezegde meer geloof verſchaffen kan. —— JOSEPH zal nu eerst door zyn gedrag, door proeven van zyne trouw en vroomheid, de liefde en het vertrouwen van zynen Heer voor zich verwerven; dat zal hem zelven meer vrymoedigheid, dat kan zyn verhaal geloofwaardigheid byzetten. Want een edeldenkende ziel ſtelt zich ook niet gaarne aan een onteerend mistrouwen bloot, zy ſchaamt zich niet om eene genade te bidden, vooral by lieden, welker aanzien en magt zy voor rechtmaatig erkent; maar zy doet het ook niet, wanneer zy zich niet bewust zy, dat zy deeze genade niet onwaardig zy, tot de noodige vrymoedigheid en vertrouwen geregtigd voelt. Even zoo gelyk aan den anderen kant, de grootmoedige, magtiger, hem ook wel te gemoed gaat, zyne bede dikwyls voorkomt; of wanneer die met beſcheidenheid voorgedraagen wordt, de ſtil verzweegene verdienſte niet hoogmoedig en ondankbaar uitſchudt, maar dezelve gaarne geregtigheid laat wedervaaren."

Veelal zyn HERDERS ſchilderingen der voorvallen natuurlyk, zie hoe hy het wederkeeren van JOSEPHS Broe-

ders, en den wagtenden JACOB beſchryft: „ Zo toogen de Broeders van JOSEPH weder tot hunnen Vader —— vreedzaam en vrolyk —— want naa deeze ontmoeting moesten zy opgeruimd weezen: hoe hadden zy zich de belangen van Vader en Broeder aangetrokken —— hoe hartlyk hadt JOSEPH hun alles vergeeven —— wat hadden zy hunnen Vader te verhaalen! alles was, zo als het ook zyn moet, om een mensch recht luchtig en te vreden te maaken.

„ Gaarne ſtel ik my deeze Mannen thans op hunne te huis reize voor, hoe zy zich met het vrolyk naricht haasten, om het den Vader mede te deelen —— zy maaken ontwerpen, hoe zy het den Vader recht aangenaam zullen voordraagen, ieder weet nog iets beters: dien moent zoo, die zoo, ieder wat anders —— en zy denken niet, dat zy, by den aanblik van den goeden Vader, nauwlyks zich zelf van vreugde zullen magtig zyn.

„ Intuſschen weet zeker de vreesagtige lieve JACOB daar te huis nog niets. Hy is ſlegts bars over zyne Zoons, over SIMEON en BENJAMIN in 't byzonder. Dagen en uuren zyn afgeteld, wanneer zy weder hier zyn konden. My dunkt ik zie hem, een ſchaar van lieve kleinkinderen bezyden hem: morgen myne lieve kinderen, heeft hy reeds eenige dagen gezegd; morgen, welligt heden nog, komen zy, uwe Vaders, myne Zoonen, en brengen ons het lieve brood uit Ægypten. Hy heet vervolgens eenigen heen te gaan, waar zy den weg van verre uitzien kosten, of zy niet op een wyden afſtand Reizigers beſchouwen? Anderen gaan ongebeden, in hoop om Grootvader met het aangenaame naricht, zy koome n! te verraſſen. Vervolgens gaat hy zelf met een langzaamen tred in hun gezelſchap naar buiten —— gelukkige kleinkinderen! —— Wie uwer kent het geluk uit tegenwoordige of voormaalige ondervinding, het geluk van 't Gezelſchap van vroome Grootouders, en van hun onderhoud, over nog leevende of reeds geſtorven Ouders! (*)

„ Zy koomen! zy koomen! hoort men die ver zyn roepen, zy zullen het wel zyn. Hoe ylen zy, zo ylden zy de eerſte maal niet. —— Maar zo veel wagens en paarden!

(*) Des Predikers *Opdragt* wyst uit, hoe zeer hy de gedagtenis van zyne Grootmoeder en Moeder vereerde.

den! —— O dan zullen zy het immers niet zyn, kinderen, wanneer 'er wagens en paarden by zyn, zegt de beklemde Grysaart. —— Nu zyn zy reeds wyd voorraan, de kleinkinderen; bykans is hy alleen, de Grootvader; slechts weinigen zyn 'er nog by hem —— Zy zyn het! de kleinen kennen hunne Vaders —— SIMEON ook weder en BENJAMIN —— Zy zyn het! —— —— zy zyn het allen! —— klinkt het tegen JACOB te rug."

Nog een trek van eenen anderen aart, en dan genoeg. Getoond hebbende, dat, als JACOB by PHARAO zyn leeven kort en boos noemt, zulks geen te onvredeklagt, geen ondankbaar vergeeten, was, van 't veelvuldig goede dat hy genoot, vaart de Heer HERDER in deezer voege voort. „En dus, myne Vrienden! laat ons dat wel bemerken: wy moeten deeze spreuk van JACOB, weinig en boos is de ganſche tyd van myn leeven! niet voor eene beſchryving van het menschlyk leeven in 't algemeen aanzien: wy vergisſen ons in 't algemeen daaromtrent dikwyls, wanneer wy dit, wat wyze en vroome Mannen, welker Geſchiedenis ons in de Heilige Schrift bewaard is, van zich zelfs en van hunne byzondere omſtandigheden zeggen, zo opneemen, als of het van de menſchelyke natuur over het geheel goldt; of, als of ten minſten een ieder, die hun geloof naarvolgen wil, dat alles ook van zich zelven zeggen moet. Zekerlyk is 'er zo verre waarheid in, ons leeven is in vergelyking met het leeven der Patriarchen ook kort, ons leven duurt zeventig of tachtig jaar, en ook dit einde bereiken ſlegts weinigen. Ook is ons leeven vluchtig; zy zyn ſnel voorby, die weinige jaaren! —— Het is ook mogelyk, dat eenigen reden hebben, om te zeggen, geheel, of grootendeels boos is de tyd van myn leeven! Maar deezen zullen ook verre de minſten zyn, die het met grond zeggen. Daarentegen heb ik 'er reeds veelen gevonden, die meenen het behoort tot de vroomheid, dat men veel over de rampſpoeden dies leevens te klaagen hebbe; en die, zonder eenig verder onderricht, of hunne lydens niet een gevolg en uitwerking hunner dwaasheden of onvermydelyke voorvallen zyn, ſterk daar heen neigen, en ze voor kentekenen te houden, dat zy goede Christenen zyn. —— Lieden, die dikwyls niet eens weeten te zeggen, waarom zy hunnen leeftyd boos heeten, of die door hunne klagten zelfs verraaden, hoe weereldlyk gezind, hoe ydel, hoe onvergenoegd zy

zyn, —— of, wanneer die mislukte oogmerken en verwagtingen, die veelligt slegts de bevrediging uwer eerzugt en uwer gierigheid bedoelden, u jaaren lang krenkte —— wanneer de onvermydelyke veranderlykheid en bouwvalligheid van alle dingen deezer weereld, u zo geheel onverdraaglyk is, u, altoos met wrevel, met vrees en angstige zorgen vervult —— nu, dan is uw leeven zeer onrustig —— maar door uw eigen schuld —— uw droevig oog stelt u ook het lieflykste als duister voor!"

De aangetoogene plaatzen hebben onze Leezers zeker in 't oog doen loopen, dat de Vertaaling vloeiender, en meer *Nederduitsch*, zou hebben kunnen weezen.

Oude en tegenwoordige staat van de Godsdienstpligten, Kerkzeden, en Gewoontens van alle Volkeren der Waereld, van de Schepping tot op heden. IIde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by H. Gartman, W. Vermandel, *en* J. W. Smit, 1788. *In gr.* 8*vo.* 394. *bl.*

Met dit tweede en laatste Deel deezes Werks gaat de Schryver voort met eenige Plegtigheden in de Roomsche Kerk te handelen, en het Leerstellige in den Roomsch Catholyken Godsdienst te beschryven. Hy levert een verslag van de Godsdiensten der hedendaagsche Grieken, Russen, Christenen van St. Thomas en Kopten; en verder de Geschiedenis van den Protestantschen Godsdienst, van den aanvang der Hervorminge af; hier ontmoeten wy eene Beschryving van den staat der Lutherschen, der Gereformeerden. Een byzonder hoofdstuk handelt over verscheidene Godsdiensten in de *Nederlanden*, de Jansenisten, de Mennoniten en de Remonstranten; ook worden de Collegianten, de Kwaakers, en Hernhutters in overweeging genomen. Desgelyks is 'er een geschikt om den Oorsprong en Hervorming in den Godsdienst der Engelsche Kerke aan te wyzen; en betreft een ander de Gevoelens der Schotsche Kerke, als mede eenige Secten in dat Noordlyk deel van Groot-Brittanje; vervolgens worden de Presbyteriaanen en eenige andere Gezindten in Engeland beschouwd. —— In het vierde Boek stapt de Schryver in America over, en handelt over de Godsdiensten der oude Americaanen, Floridaanen, en Wilden van Hudsons-Baay, enz.

Dee-

Deeze zeer verkorte opgave van de Stoffe wyst uit, hoe veel de Schryver ondernomen heeft, in het beſtek van nog geen vierhonderd Bladzyden, te verwerken. Wy moeten 'er ſoortgelyk eene aanmerking over maaken, als wy over het *Eerſte Deel*, waaraan dit, in de behandeling gelyk is, gemaakt hebben (*), dat het den Schryver niet mogelyk was dit alles, in een zo kort beſtek, onderſcheidenlyk te behandelen, dat de beſchryving alleen oppervlakkig is.

Eene grootere maate van Oordeel zou veel overtolligs hebben weggelaaten, eene andere en voeglyker ſchikking ten grondſlage gelegd; eene meerdere Beleezenheid 'er verſcheide zaaken bygevoegd hebben. Korte Begrippen zamen te ſtellen ſchynt een gemaklyke taak; doch weinigen zyn 'er met de daad bekwaam toe, althans komt het ons voor, dat deeze Schryver tot de door hem ondernomene taak niet is opgewaſſen. Wie zou niet met reden verlangen, dat de bygebragte ſtukken, met bewyzen uit onwraakbaare Schryveren, overal aangetoogen, geſtaafd werden; dat de Autheur, het zaaklyke daar uit opgegeeven hebbende, wees waar men het breeder kan vinden. Dit, 't is waar, geſchiedt beide zomwylen; doch het behoorde allerwegen plaats te vinden. In Geſchiedkundige Opgaven vordert men bewyzen, en verlangt men, in een nieuw Werk, de jongſte berigten. In dit alles is de Schryver gebrekkig.

't Zou ons ligt vallen, van dit alles blyk en bewys, zo uit het voorgaande als uit dit Deel, by te brengen. Een en ander klein ſtaaltje zal genoeg weezen. Van de *Doopsgezinden*, een zo welbekende Aanhang in ons Vaderland, ſpreekende, geeft hy, zonder eenig bewys, op, zekere Geloofsleere, door hem getyteld „ de Vrywillige „ Geloofsleere der Gallenisten (Lammisten) met welke „ de Apostoolſche (Zonnisten) hoofdzaaklyk overeen„ ſtemmen." Hy had behooren kennis te hebben, van den Brief door den Doopsgezinden Hoogleeraar H. OOSTERBAAN, in de *Bibliotheca Hagana* van den Heer BARKHEY geplaatst, gerigt aan de Uitgeevers van het *Dictionaire Encyclopedique te Yverdon*, by gelegenheid van een gebrekkig berigt, 't geen in de *Paryſche* Uitgave van dat Werk, wegens de *Mennoniten*, geplaatst was. Een Brief,

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.* IIIde D. 2de St. bl. 433.

Brief, die eene veel betere, en de laatſte opgave bevat, van de gevoelens der zogenaamde *Gallenisten* of *Lamnisten* (*).

Van de *Ariaanſche* en *Cociniaanſche* (leest *Sociniaanſche*) *Presbyters* handelende, ſchryft hy: „Ik vertrouwe, dat veele van myne Leezeren de voornoemde, van het algemeene Christendom afwykende, Sectarisſen, alleenlyk maar by naam zullen kennen; en zulks is geen wonder, aangezien hunne Geloofsleeringen alhier niet publicq mogen verkondigt worden. Of 'er in de *Nederlanden* veele Arriaanen en Sociniaanen zyn, ſtaat my niet te onderzoeken, ook niet, in hoe verre zy met die van *Engeland* in gevoelens overeenſtemmen: mogelyk egter blykt het, dat de eene en andere met de hedendaagſche Deïsten en Naturalisten niet veel in ſentimenten verſchillen. In het vryheid denkende *Engeland*, beoefenen de beide Gezindtens hunnen openbaaren Godsdienst." Zonder ons in te laaten, om de Opgave der Gevoelens, zo van *Arriaanen* als van *Sociniaanen*, door den Schryver ter nedergezet, te beoordeelen, wyzen deeze zelfs genoegzaam uit, dat die beide van de *Deïsten* en *Naturalisten*, waar onder hy ze gaarne ſchynt te willen rangſchikken, wyd en verre verſchillen. —— Beter hadt hy gedaan, met niet te verzuimen, te gewaagen van het Ontwerp tot een *Deïstiſchen* Godsdienst, in den Jaare MDCCLXXVI, door den Heer WILLIAMS gemaakt en tot ſtand gebragt, van welke eene Liturgie voorhanden is. *Engeland*, door J. W. VAN ARCHENHOLTS, uit het Hoogduitsch vertaald, en te *Amſterdam* by *J. Sluytman van der Meer*, in den Jaare 1786 uitgegeeven, hadt hem daar van kunnen onderrigten.

Van de Schryfwyze en Styl, die beide de netſte en keurigſte niet zyn, hebben wy, ter aangetoogene plaatze, reeds een voorbeeld opgegeeven. Wy zullen thans, zonder 'er eenige aanmerkingen op te maaken, mededeelen, 't geen hy van het Paaschfeest in de Griekſche Ker-

(*) Deeze Brief is ook afzonderlyk in 't *Latyn* uitgegeeven; en vindt men den Hoofdinhoud, in 't *Nederduitsch*, in de Leevensbeſchryving van eenige *voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen*, I. D. bl. 104. werwaards wy onze Leezers wyzen, als behelzende die korte Brief het beste Berigt van het aanzienlykst gedeelte der *Doopsgezinden*.

Kerke meldt: „ Naa de voorſchreevene Plegtigheid, (die des Avondmaals naamlyk) is die van het Paaschfeest der Grieken de voornaamſte. En deszelfs ſtaatlyke omſtandigheden zyn wel waardig, dat ik dezelve kortelyk beſchryve, aangezien de aanſteeking van 't Paaschlicht, in de Latynſche Kerk, 'er geenzins in wonderdaadigheid by kan opweegen.

„ Te middernacht neemt de plechtigheid een begin. De vergadering heeft, in de Kerk, een waschkaars in de handen, en na dat men elkanderen omhelst en gekuscht heeft, word 'er geroepen —— „ CHRISTUS is opge„ ſtaan!" —— de Gemeente antwoord —— „ Hy „ is waarlyk opgeſtaan!" —— Ieder Griek moet zulks den anderen op ſtraat toeroepen en antwoorden: alle perſooneele haat word by die gelegenheid afgelegd. Men zendt elkanderen geſchenken, recht maaltyden aan, ieder kleedt zich in zyn Zondags gewaad, en is vervuld met blydſchap. By deeze gelegenheid eeten ſommigen een paaschlam met eieren gevuld.

„ Maar het jaarlykſche wonderwerk van het licht, 't welk in het heilige Graf onzes Heeren, te Jeruſalem, van zelve ontbrandt, en waar door alle de lampen in de Kerken ontſtooken worden, verdient eene byzondere opmerking.

„ Op goede vrydag, en ſaturdags voor Paaſchen, worden alle lampen uitgedaan, doch op den avond van de laatstgemelde dag, welke zy voor een Sabbath houden, door de Griekſche, Armeniſche, en Coptiſche Geestlykheid, eenen ommegang, waar by waschkaarſen, onder een aanhoudende wierook, driewerf rondom het heilige graf worden rond gedraagen. Dan gaat de Griekſche Patriarch, met eenen Aardsbiſchop, zonder licht of vuur, in het duister graf, naar dat de deur achter hun toegeſloten, en door Janitſaaren bewaart wordt. Na een kort verblyf komen gemelde Geestelyken, met lichten in hunne handen, in de geopende deur ſtaan, en de geheele Kerk ziet men oogenbliklyk, door alle haare lampen verlicht. Het volk ontſteekt daar op hunne waschkaarſen, en men houdt het voorgevallene niet alleen voor 't grootſte wonderwerk, maar tot een bewys, dat zy het Paaschfeest ter rechter tyd vieren. Alle Grieken zyn van gevoelen, dat het vuur, op 't gebed des volks, van den Hemel nederdaald, en alle lampen aanſteekt. Ondertuſſchen levert de plegtigheid eene prachtige vertooning uit."

Ma-

Manier, om Geneeskundige Voorſchriften voor te ſchryven, door J. F. C. PICHLER, *M. D., en Lid van het Genootſchap der Geneesheeren te Straatsburg. Uit het Latyn vertaald, en met Aanmerkingen verbeterd, en vermeerderd door* A. BALTHAZAAR, *Med. en Chir. Doctor, te Leyden. Te Amſterdam, by* J. Elwe, 1789. *Buiten het Voorwerk*, 187 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Goede Geneeskundige voorſchriften te maaken, is zeker niet zo gemakkelyk, als men zig gewoonlyk voorſtelt, en men vind onder jonge Geneesheeren veelen, die, hoe kundig ook, in het onderkennen der Ziekten, en het bepaalen der beste Geneeswyzen, nogthans zeer onkundig zyn, om goede, en aan het oogmerk voldoende, voorſchriften te geeven. Daar ondertuſſchen van deeze grootendeels de Geneezing der Ziekten afhangt, zo begrypt men ligtelyk, hoe nodig het is voor den Geneesheer, ook deezen taak der Geneeskunde zich eigen te maaken.

Onder die Schriften, welke daartoe aanleiding geeven, behooren voornamentlyk het *Libellus de methodo concinnandi Formulas*, van den zo beroemden Hoogleeraar GAUBIUS, in de *Via et Ratio formulas Medicamentorum*, van den Geleerden GRUNER. —— Dan, daar men zedert dien tyd, merkelyke vorderingen in dit ſtuk gemaakt, en dezelve dus vóór onzen tyd zeer gebrekkig zyn, zo heeft men reeds lange gewenscht, dat eene kundige hand zig mogte verleedigen, dit gebrek te verbeteren. Het werkje van den Heer PICHLER pryst zig, zō wel wegens de beknoptheid, als duidelykheid, zeer aan, en ſchoon men het niet van alle gebreken kan vry pleiten, zoo is het nogthans zeer geſchikt, om, vooral den Geneesheer en Heelmeester ten platten lande, tot een geſchikte leiddraad te verſtrekken. En de Heer BALTHAZAAR, van wien wy reeds meerdere nuttige Verhandelingen hebben, heeft ook door deeze Vertaaling, en de bygevoegde Aanmerkingen, zynen Nederduitſchen Landgenooten geenen ondienst gedaan.

Ge-

Geographiſche Historie van den Mensch, en de alom verbreidde Viervoetige Dieren. Uit het Hoogduitsch van den Hoogleeraar E. A. W. ZIMMERMAN *vertaald, en met aanmerkingen vermeerderd. Tweede Stuk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, 1788. *Behalven de Voorreden*, 196 *bladz. in gr.* 8vo.

Agtervolgens het Plan van dit Werk, van welks bedoelde wy, voor eenigen tyd, een verſlag gegeeven hebben (*), gaat de Hoogleeraar, na de beſchouwing van den Mensch, in 't eerſte Stuk voorgedraagen, in dit tweede over tot het mededeelen zyner naſpeuringen, wegens de grenzen en woonplaatzen der viervoetige Dieren. —— Onder deezen komen, voor eerst, in aanmerking dezulken, wier lichaam zo voordeelig geſteld is, dat het aan alle Lugtſtreeken tegenſtand biede; uit welken hoofde dan ook deeze Dieren van den eerſten rang zig van den eenen Pool tot den anderen bykans verſpreiden, des zy in alle ſoorten van Lugtſtreeken, zo heetere als koudere, voorkomen. Hier toe brengt onze Schryver, de Huisdieren, den *Hond*, den *Os*, het *Schaap* en den *Bok*, het *Paard* en den *Ezel*, het *Varken*, de *Kat*; en verder, als wilde Dieren, den *Vos*, den *Beer*, den *Haas* en het *Konyn*, het *Hart* en de *Rhee*, den *Eekhoorn*, den *Rat* en de *Muis*, benevens den *Wezel* of den *Hermelyn*: waarby voorts, als Zeedieren, nog komen, de *Zeehond*, de *Zeeleeuw* en de *Zeebeer*, mitsgaders de *Manatus*, ook wel *Zeeman*, *Zeevrouw* of *Zeemeermin*, geheeten, dat veelligt aanleiding tot de fabel van de *Zeemeermin* gegeeven heeft. —— Dus ver gehandeld hebbende over de Dieren, welken zich, onder en boven den Evenaar, in de oude en nieuwe Waereld, aanmerkelyk uitbreiden, vestigt hy vervolgens de aandagt op de Dieren, welken in groote Aardſtreeken bepaald zyn; of, naar de Aardrykskundige lengte, van het Oosten tot het Westen, maar alleen zekere ſtreeken of banden van den Aardbol bewoonen, als zynde voor andere Lugtſtreeken minder geſchikt. Vermits 'er nu onder deezen zulken zyn, die zig genoegzaam alleen tot de koude Lugtſtreek bepaalen, terwyl anderen eigenlyk, deels onder de gematigde, en deels onder de

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 196.

de heete Lugtſtreek t'huis zyn, zo vindt de oplettende ZIMMERMAN het geraaden, dit onderſcheid in agt te neemen, en zyne verdere beſchryving deezer Dieren aan te vangen, met de zodanigen, die tot de koude Lugtſtreek behooren. Nademaal wyders zommigen hunner een ſtreek rondsom de Aarde bewoonen, en zo wel in de nieuwe als oude Waereld leeven, terwyl anderen zig alleen in de oude Waereld ophouden; zo geeft hem dit aanleiding, om eerst te ſpreeken van die geenen, welken aan beide de waerelden gemeen zyn; en voorts van dezulken, die alleen in *Europa*, *Aſia* en *Afrika* gevonden worden. —— Van de eerſten, aan beide de Waerelden gemeen, die tot de koude Lugtſtreek behooren, handelt zyn Ed. nog in dit Stukje, en de verderen ſtaan in het volgende Deel overwoogen te worden. Tot de eerstgemelden betrekt hy het *Rendier*, den *Eland*, den *Marter*, den *Bever*, den *Rivier-* en *Moeras-Otter*, den *Veelvraat*, den *Lynx*, het *Zabeldier*, den *vliegenden Eekhoorn*, het *Mormeldier*, den *Das*, den *Waterrat*, de *Veldmuis*, den *geſtreepten Eekhoorn*, den *Cabiai* of het zogenaamd *Guineesch Biggetje*, den *Walrus*, als mede verſcheiden ſoorten van *Zeehonden*. —— Eindelyk beſluit de Hoogleeraar dit Stukje met eene korte aanmerking over eenige weinige Dieren, waaromtrent men 't niet eens is, of zy zich in beide de Waerelden bevinden, te weeten; de *Philander*, de *Phalanger*, de *Unau* of tweevingerige *Luiaard*, en de *Miereneeter*. Zyn Ed. maakt uit de hem voorgekomen Berigten op; dat de Oost- en Westindiſche *Philander* Dieren van verſchillende ſoort zyn, ſchoon ze tot één geſlacht behooren: maar de *Phalanger* onthoudt zig alleen in de oude Waereld; en de *Miereneeter*, die in *Amerika* leeft, is van een geheel ander geſlacht dan de *Afrikaanſche*. Wat wyders den *Luiaard* betreft, hieromtrent blyft hy nog twyfelen; en even zo is het hem onzeker, of de Amerikaanſche *Sagoin*, eene Aapenſoort, genoegzaame overeenkomst hebbe met die, welke men in *Abyſſinie* ontmoet. —— Het merkwaardigſte, dat men wegens deeze Dieren, en vooral met opzigt tot derzelver verſpreiding, by de oplettende naſpoorers der Natuurlyke Historie vindt aangetekend, heeft de Hoogleeraar hier by een verzameld, en oordeelkundig nagegaan; 't welk zynen arbeid alleszins nuttig maakt. Zie hier, tot een ſtaal, zyne voornaamſte aanmerkingen wegens den *Vos*.

On-

Onder de *Vosſen* heeft zig de *roodbruine Vos* wel het ſterkſte uitgebreid; doch de Lugtſtreek heeft hem, hier en daar, ook anders geverwd; en daar de meeste *witte*, *graauwe*, *zilveragtige* en *zwarte* Vosſen onder elkanderen voortteelen, is 't geloovelyk, dat men dit geheele Ras als eene groote Familie heeft aan te merken: waar onder egter de *Hond* of de *Wolf*, gelyk zyn Ed. toont, niet betrokken moet worden. Veeleer zou 'er nog toe ſchynen te behooren de *Iſatis*, en de zogenoemde *Wolf-Vos*, 't welk egter in 't onzekere blyft. Wat hier van ook zy, 't is althans blykbaar, dat het *Vosſenras* zig ongemeen wyd uitſtrekt, en hooger na het Noorden gaat, dan eenig ander viervoetig dier; wordende de geheele Yskust van *Aſie*, *Nova Zembla* en 't hooge *Groenland*, door gantſche troepen van witte, blaauwe en zwarte *Vosſen* bewoond. — Men ziet daar uit, dat de ſcherpe koude, die zelfs de *witte Beeren* dringt, warmer ſtreeken op te zoeken, den *witten Vos* niet ſchadelyk is. — Intuſſchen leeven 'er nogtans ook eenige *Vosſenraſſen* in de heete Lugtſtreek, en gaan tot in *Zuid-Amerika*. — Des Hoogleeraars nadere aantekening, byzonder nopens den roodbruinen *Vos*, wiens ras zig het wydſte uitbreidt, luidt verder aldus:

„ De roodbruine *Vos* vindt zich, met den witten, zeer talryk in *Yſland* (1), *Noorwegen* (2), *Lapland* (3), *Jeneſeiski*, *Tobolsky* (4), *Kamſchatka* (5), *China* en *Japan* (6). Men vindt hem veel in *Europa*, met twee verſchillendheden, den *Berkvos* en den *Brandvos* (7), wiens vel meer met zwart gemengd is, en wiens ſtaart met een zwart punt eindigt; hy is kleiner dan de *Brandvos*.

De warme en heete Landen door dezen *Vos* bewoond, zyn, *Orenburg* (1), *Aſtracan* (2), *Palestina*, *Bengalen* (3),

„ (1) OLAFSEN, *Yſland*. I. Deel, p. 31 en 281.

(2) PONTOPPIDAN, Noorweeg. II. p. 42. men vindt hier *Vosſen* van *drieërlei* verwen, witte, roode en zwarte; uit Bergen worden jaarlyks 4000 Vosſenvellen uitgevoerd.

(3) *Oeuvres de Regnard*, Paris 1750. Tom. I. p. 118 en 171. (4) MULLERS *Ruſſ. Samml.* III B. p. 571. (5) STELLER, *Kamſchatka*, p. 223. (6) KÆMPH. *Japan*, IV. 139. (7) *Canis alop.* LINN.

(1) RYTSCHOV, *Orenburg* in BUSCHINGS *Magazin*, 171. (2) PALLAS,

(3), de kust van *Coromandel*, *Barbaryen*, *Egypten*, de *Goudkust* (4), en *Ethiopien* (5).

In *Amerika* leeft de *Vos* in de Engelſche Volkplantingen, *Mexico* (1), *Peru* (2), en wanneer men NORBOROUGH gelooven kan, in de *Magellaanſche* Landen.

In *Duitſchland* heeft men verſcheidenheden van den *Brandvos*. De Heer BUFFON zegt, dat men onder onze *Voſſen* ook zelve graauwe aantreft, ja eenige zelf worden Wolfgraauw en zeer groot. Wy zien zomtyds ook witte *Voſſen*, van welke RIDINGER eene tekening geeft (*). Dit ſtaaft waarſchynlyk de meening, dat de zwarte, witte, graauwe en Kruisvoſſen, verſcheidenheden van dezelfde ſoort zyn. PENNANT neemt 'er ook verſcheidene voor verſcheidenheden der ſoort. Schoon het niet uitgemaakt is, dat de *Vos* aan de andere zyde van den Evenaar gevonden wordt, blykt egter uit zyne groote verbreiding genoegzaam, dat hy Landen bewoont, die even warm zyn: dus kan men veilig ſtellen, dat hy ſterk genoeg is, om zich in *Zuid-Amerika* voort te planten."

LAS., Reiz. III. p. 191. (3) SCHREBER, *Zaugth.* III. p. 255. (4) SHAW, *Reizen.* GRANGER, *Egypte*, p. 419. (5) LUDOLPH, *Æthiop.* l. 10.

(1) ACOSTA, Hist. Nat. des Indes. Cap. 20. (2) GARCILASSO, *Peru*, p. 333.

(*) *Allerley Thiere*, 56te Tab.

Voorloopig Register van Charters, Privilegien, Placaaten, Ordonnantien enz. Stad en Lande *betreffende, en kunnende dienen tot het opmaaken van derzelver* Groot Placaat en Charterboek; *loopende tot aan de reductie, of het jaar* 1594. *Te Groningen by* P. Doekema, 1789. *Behalven het Voorberigt*, 320 *bladz. in gr.* 8vo.

Het gebrek aan een *Groot Placaat en Charterboek* der Provincie van *Stad en Lande*, (welks nuttigheid intusſchen niet te betwisten is,) heeft den Heer *A. J. de Sitter* aanleiding gegeeven, tot een arbeid, die zich thans wyder uitſtrekt, dan hy eerst op het oog had. Naar luidt van 't Voorberigt, leide hy 't 'er voor eenige jaaren op toe, om, ten zynen byzonderen gebruike, de Staatspieren deezer Provincie, zo ver ze hem bekend waren, in eene tydkundige rangſchikking te brengen. Tot het

het voortzetten van die verzameling, ten algemeenen nutte, werd hy vervolgens inzonderheid aangemoedigd; doordien de Heeren *A. P.* en *R. K. Driesſen* hem edelmoedig hunne zeer ryke verzameling deswegens mededeelden, en tevens verder de behulpzaame hand aanbooden. Van dien tyd af werd die onderneeming een gemeenſchaplyk Werk; beloovende de Heeren *Driesſen* den Heer *Sittert*, byaldien de tydsomſtandigheden, gepaard met de aanmoediging en byſtand der Hooge Collegien, de uitgave van een *Charterboek* der Provincie mogten toelaaten, in dat moeilyk en tyd wegneemend werk te ondersteunen; ten einde het dus gezamenlyk ter uitvoer te brengen. —— Om dit nu, na verloop van eenigen tyd, zo volledig te doen, als mogelyk is, heeft men 't raadzaam geoordeeld, in de eerſte plaats, een *Voorloopig Register* van het reeds verzamelde en bekende, door openbaaren druk, gemeen te maaken; waardoor de zodanigen, die genegen en bekwaam zyn om dit oogmerk te begunſtigen, met een opſlag kunnen zien, of zy ook nog een alhier *onbekend* of *onaangehaald* ſtuk bezitten. Dit zo zynde, is het vriendlyk verzoek deezer Heeren, dat men de goedheid gelieve te hebben van het hun mede te deelen; beloovende zy het hun toegezonden weder getrouwter hand te zullen ſtellen, en by de uitgave te zullen melden, van wien het herkomſtig is. Men heeft dit Register, uit alle voorhanden zynde beſcheiden, zo volledig en naauwkeurig opgemaakt als mogelyk was; zonder egter te willen beweeren, dat alle die ſtukken, en juist in die rangſchikking, nog daadlyk in de *Archiven* gevonden worden; ook twyfelt men bykans niet, of 'er zullen nog veele ſtukken in dezelven zyn, welken hier niet voorkomen. Van 't een en ander, zou men, ter verdere voltooijinge deezer verzamelinge, nog veel onderrigting mogen verwagten, indien de Hooge Vergaderingen eens konden beſluiten, om den tot nog zorgvuldig bewaarden toegang daar toe te openen. —— 't Is te wenſchen, dat het oogmerk der Heeren *Driesſen* en *Sittert*, zo van die zyde, als van den kant der Liefhebberen, die byzondere Stukken bezitten, dermaate goedgekeurd, en door hun behulp bevorderd zal worden, dat 'er eerlang gelegenheid zy, om daadlyk de hand aan het werk te ſlaan, tot het vervaardigen van het beoogde *Groot Placaat en Charterboek van Stad en Lande*, dat der Provincie nuttig, en ter opheldering van 's Lands Hiſtorie bevorderlyk, kan zyn.

Nopens het opſtellen van dit Register ſtaat hier nog byzonder te melden, hoe men, by de opgave der Stukken, telkens aangeweezen heeft, de Schryvers, in welker gedrukte Werken iets van dezelven te vinden is, of de plaatzen, alwaar de ongedrukte Stukken nog voorhanden zyn. ——— Zulks is geſchied, *deels* om den Leezer de authoriteit, die men voor ieder Stuk heeft, op te geeven, ten einde hy, eene betere bezittende, dezelve mogte mededeelen: en *deels* om dit Register, daar het drukken van het Charterboek zelve nog verre afwezig ſchynt, reeds nuttig te maaken. Hier door toch kan een oefengraage zich nu al, zo lang 'er het *Charterboek* nog niet zy, met vrugt van dit *Register* bedienen; nademaal hy, nopens het een of ander ſtuk onderrigting begeerende, daar in de bron of plaats, alwaar het te zoeken is, vindt aangeweezen, 't welk hem te gelyk reeds eenigermaate vertoont het grootere nut, dat een volledig *Charterboek* daar zou ſtellen.

Ten laatſte onderrigt ons de Heer *de Sitter* nog, dat hy dit Register niet verder gebragt heeft, dan tot in het jaar 1594, of de reductie der Stad; om dat dit allergevoegelykst eene affcheiding maakte, tuſſchen de oudere en nieuwere Staatsgeſteltenis van dit Gewest. „Ook zal „het," voegt hy 'er ten ſlot by, „dan minder ſtaatkun„dige hinderpaalen opleveren in de mededeeling en open„baarmaaking der egte oude beſcheiden. Dog, by aldien „de daadelyke onderſteuning myner Landgenooten hunne „goedkeuring vergezelle; ben ik genegen deeze lyst, tot „aan den tegenwoordigen tyd vervolgd, uit te geeven; „niet zullende reekenen den daar aan verknogten arbeid, „wen ik ſlegts nuttig voor myne Stad- en Landgenooten „heb mogen zyn."

Het Leeven en de Regeering van FREDERIK II, *Koning van Pruiſſen, geſchetst door den Abt* DENINA. *Te Amſterdam, by* J. Allart, 1789. *In gr.* 8*vo.* 536 *bladz., behalven de Voorreden.*

FREDERIK de II (*) is gewisſelyk een der ongemeenſte en grootſte Mannen geweest, welke ooit eene aanzien-

(*) Zyn eigenlyke naam was KAREL FREDERIK, en hy was de derde Zoon zyner Ouderen, zynde twee vroeger geboren Zoons in

zienlyke rol op het tooneel der waereld geſpeeld hebben. Wanneer wy hem beſchouwen als Veldheer, als Staatsman, als Beſtuurder zyns Ryks, als Liefhebber en Kenner van Geleerdheid en Dichtkunde, en zelfs als Beoefenaar der laatstgemelde (†), zullen wy onder alle Vorſten, niet alleen van deeze, maar ook van vroegere Eeuwen, ſlechts weinigen vinden, welken met hem kunnen vergeleken worden, misſchien enkelen, welke hem evenaaren, maar niemand, die hem overtreffe. Jammer is het, dat een zo groot character ontluisterd moest worden door eene verregaande ongeloovigheid in het Godsdienſtige, niet alleen met betrekkinge tot den Geopenbaarden, maar ook met opzicht tot veele hoofdwaarheden van den Natuurlyken Godsdienst, en door eene hardheid, welke ſomtyds in zyne daaden doorſtraalde jegens de zodanigen, welke hy niet gunſtig was. Het eerſte gebrek had waarſchynelyk zynen grond in eenen verkeerden aanleg van het onderwys, dat hy in zyne jeugd genoot, en in het gezelſchap, waarmede hy naderhand verkeerde; het andere misſchien in de harde behandelinge hem door zynen Vader aangedaan, en vooral in de menigvuldige zwaarigheden, waarin hy in den zevenjaarigen oorlog was blootgeſteld, de menigvuldige tooneelen van bloedvergieten en verdrukkinge, welke hy moest bywoonen, die hy door zyne bevelen moest wettigen, wilde hy niet de prooi worden der magtige vyanden, welke tegen hem hadden te zamen geſpannen. Het is ge-

in de wieg geſtorven. Zie bl. 11. De Naam KAREL geraakte naderhand in het vergeetboek. Sommigen, en onder deezen de Heer WAGENAAR, in zyne *Vaderlandſche Historie*, noemen hem FREDERIK den III. Zy beſchouwen dan zynen Vader als FREDERIK den II. Maar deeze droeg eigenlyk den naam van FREDERIK WILLEM; van waar zyn Kleinzoon, de thans regeerende Koning van Pruiſſen, niet FREDERIK de IV, gelyk volgens de opgemelde wyze van tellen moest geſchieden, maar FREDERIK WILLEM de II genoemd wordt.

(†) Uit BUSCHING's *Character* van deezen Koning, en zelfs uit het Werk van den Abt DENINA, zo wel als uit des Konings eigen nagelaten Schriften, blykt genoeg, dat hy, raakende zaa- van Geleerdheid, wel in ſommige opzichten, eene uitgebreide, maar geenzins eene diepe, kundigheid bezat. Deeze laatſte was ook niet te verwachten in eenen Vorst, wiens leeven vervuld was met zo veele andere en gewigtige bezigheden.

geheel niet vreemd, dat men algemeen begeerig is het Character, de Lotgevallen en Bedryven van deezen wonderlyken Man te leeren kennen; dat alles, wat, met eenigen ſchyn van Echtheid, raakende zyne Geſchiedenis in het licht komt, met graagte ontvangen en gelezen wordt. Het *ſets* van ZIMMERMAN, het *Character* des Konings door BUSCHING, en eene menigte *Anecdotes* ſtrekken tot getuigen van de waarheid deezer aanmerkinge. Maar volledieger en tevens beknopter Geſchiedenis van des Konings Leeven en Regeeringe hebben wy, in het Nederduitsch, nog niet gezien, dan dit Werk van den Heere DENINA. Hy geeft het, zedigliyk, den naam van een *Schets*. En, inderdaad, daar FREDERIK zelve ſlechts een gedeelte der Geſchiedenisſe van zyn leeven in een veel uitgebreider Werk beſchreeven heeft, kan men gemaklyk begrypen, dat de zaaken, in het Stuk, waarvan wy hier ſpreeken, niet dan zeer kort en met weinige omſtandigheden, kunnen voorgedragen worden. Maar die Schets is bearbeid. Met zeer veel oordeel heeft de Schryver zyne ſtoffen gekozen. In het verhaalen van Veldtochten, Gevechten en Belegeringen, heeft hy voorzichtiglyk alleen het voornaamſte gemeld, het overige, waarin de meeste Leezers met reden doorgaans minder belang ſtellen, voorbygaande, en, evenwel, genoeg zeggende om den kundigen in ſtaat te ſtellen ter beoordeelinge. De uitvoerige beſchryving deezer zaaken was ook beter geſchikt voor den Veldheer dan voor den Geleerden, en zy heeft daarom haare rechte plaats in des Konings eigen Gedenkſchriften. De Heer DENINA erkent dit in zyne Voorreden, in welke hy zyn Werk doet voorkomen als eenen Voorlooper der volledieger Geſchiedenisſe van FREDERIK's Leeven, door den Koning zelven opgeſteld. In die Voorreden ontvouwt de Schryver zyn oogmerk zo duidelyk, dat wy niet kunnen nalaaten een gedeelte derzelve hier in te voegen.

„ Ons oogmerk is, leezen wy op bladz. VII, eene
„ agtervolgde ſchets van het leven van FREDERIK II te
„ geeven, de omſtandigheden, de beweegredenen, het
„ doel zyner onderneemingen aantewyzen, den geest van
„ zyn regeeringsbeſtier te doen kennen, en den oor-
„ ſprong van zyne geſchriften optegeeven. Zyne afbeel-
„ ding zal als een beſluit uit de opgave der gebeurtenis-
„ ſen getrokken worden. Vertoont hy zig niet zoo on-
„ verzaagd, zoo ſtandvastig in de twee eerſte oorlogen,
„ als hy in den derden zal verſchynen, is hy omzigtiger

„ op

„ op zyn zeventigst jaar dan hy in den ouderdom van
„ dertig of veertig jaaren was, het koomt daar van daan,
„ dat hy niet altyd dezelfde denkbeelden, schoon altyd
„ denzelfden geest, hadt. Ik heb gemeend hem te moe-
„ ten afbeelden gelyk hy zig op verschillende tyden ver-
„ toonde, gelyk men hem in zyne gedichten en brieven
„ zal zien."

„ De krygskundige byzonderheden moesten in myn
„ ontwerp byna niet koomen, het zy om dat zy reeds
„ bekend zyn, het zy om dat zy nog beter bekend zul-
„ len worden door de historiën, welke de Koning van
„ dezelve geschreven heeft, en die nu openlyk zullen uit-
„ gegeeven worden, het zy, eindelyk, om dat zy te
„ veel vervreemd zyn van myn staat en myn beroep.
„ Ik kon egter eene der voornaamste hoedanigheden van
„ den held, die het onderwerp van dit werk is, niet
„ over het hoofd zien, noch gebeurtenissen, die de tyd-
„ perken en verschillende omstandigheden van zyn lee-
„ ven helpen onderscheiden, met stilzwygen voorbygaan.
„ Ik houde my gemeenlyk, omtrent het voornaamste der
„ gebeurtenissen, omtrent de dagtekeningen, plaatsen en
„ naamen van Generaalen, aan het tafereel, dat een Of-
„ ficier en Ingenieur van dezelve geschetst heeft, byna
„ onder het oog van FREDERIK zelven, en tot welk de
„ uitgeevers van zyne werken somtyds hunne toevlugt
„ hebben moeten neemen."

Het overige der Voorreden behelst eenig verslag van goede, middelmaatige, en slechte stukken, welke over hetzelfde onderwerp zyn uitgegeven, en eindigt met de belofte, naa welker vervulling wy reikhalzen, dat „ dit „ Deel zal van een tweede gevolgd worden onder den „ tytel *van het Letterkundig Pruisen, of de staat der „ konsten en letteren onder* Frederik II, met eene berede- „ neerde naamlyst van de Schryveren, die onder zyne „ regeering geboren zyn, of geleefd hebben." In eene aantekening hier bygevoegd, belooft de Drukker of Uitgeever dit volgende Deel, zo spoedig het in het oorspronglyke het licht ziet, insgelyks te vertaalen, en onzen landgenooten aan te bieden. En deeze is de éénige plaats, in welke te kennen wordt gegeven, dat men het tegenwoordige Werk als eene vertaaling heeft aan te merken, terwyl anders op den tytel of elders daarvan niets gemeld wordt.

Het Werk zelve is verdeeld in Twee Boeken, waarvan

het Eerſte, dat Zevenëntwintig Hoofdſtukken bevat, loopt tot aan, of omtrent, het jaar 1770; terwyl het Tweede, in Zeventien Hoofdſtukken, het overige behelst van des Konings leeven, tot aan deszelfs dood, waarby nog in een achttiende Hoofdſtuk Aanmerkingen gevoegd worden over het Character en de Regeering van FREDERIK II. Wy oordeelen ons verplicht dit leezenswaardige Werk wat nader te leeren kennen, en zullen daartoe een geregeld, ſchoon beknopt, verſlag van deszelfs inhoud voordraagen. Dit zal gewisſelyk ons Bericht eene aanmerkelyke lengte geeven, welke nogthans, zo wy hoopen, den Leezer niet zal mishaagen, terwyl wy van onzen kant, ons der kortheid, zo veel in ons vermogen is, zullen beylytigen.

De Gedenkſchriften (*), door den Koning zelven opgeſteld, beginnen eerst met deszelfs komst tot den throon, en eindigen met het jaar 1778. Hierdoor is alles, wat in de Zes eerſte Hoofdſtukken des tegenwoordigen Werks voorkomt, daar niet te vinden.

Het Eerſte Hoofdſtuk des Eerſten Boeks bevat een zeer beknopt verſlag der afkomſte van het Huis van Brandenburg uit het Geſlagt van Hohenzollern, één van welks Leden, in het Jaar 1415, van Keizer SIGISMUNDUS het Markgraafſchap Brandenburg met de Keurvorſtelyke Waardigheid kogt voor viermaal honderd duizend guldens, en daar door de grondſlagen eener toekomſtige grootheid leide. Van dien tyd nam dit Huis toe in aanzien en magt, voornal onder FREDERIK WILLEM, bygenaamd den grooten Keurvorst, wiens Zoon, in het begin deezer Eeuwe, met toeſtemminge van Keizer LEOPOLD, zichzelve tot Koning van Pruiſsen verklaarde.

Het Tweede Hoofdſtuk begint met de Geboorte des laatst overleden Konings, en eindigt met deszelfs Huwelyk. Hier vinden wy de harde behandeling, welke hem door zynen Vader werd aangedaan. De Heer BUSCHING geeft hiervan, in zyn *Character* van FREDERIK DEN II, een bericht, waarin de oorzaaken van het misnoegen tusſchen den Vader en den Zoon wat dieper uit den grond opgehaald worden. Het geval is te bekend, om 'er hier van

(*) Wy geeven ze deezen naam, dewyl ons onbekend is, onder welken titel de Nederduitſche Vertaaling zal te voorſchyn komen. In het Fransch hebben zy verſchillende benaamingen naar de byzondere gebeurtenisſen, over welke zy loopen.

van te gewaagen, en te akelig om 'er geen gordyn voor te ſchuiven. Maar dit moeten wy aanmerken, dat het gedrag des Konings jegens zynen Vader, en vooral omtrent deszelfs gedachtenis, een der ſchoonſte trekken is van zyn Character. Schoon door den ouden Koning op eene barbaarſche wyze behandeld, ſpreekt hy in zyne Werken van denzelven niet anders dan met achtinge, zonder eenigen ſchyn van wrok over het geen te vooren gebeurd was. Inderdaad uit zyne geheele handelwyze omtrent zyne Ouderen, uit den raad, welken hy gaf aan den regeerenden Hertog van Wurtemberg, waarvan de Heer BUSCHING ſpreekt, blykt het, dat de Koning zeer hooge gedachten had van den plicht der Kinderen, en, tot beſchaaming van veele anderen, dien plicht waarlyk betrachtte.

De drie volgende Hoofdſtukken behelzen geene byzonderheden, op welke wy behoeven ſtil te ſtaan. Wy haasten ons tot het Tydſtip, waarin FREDERIK zelve de Regeering aanvaarde. Schielyk had hy gelegenheid, om, ſchoon in eene zaak van weinig gewigt, zyne rechten te doen gelden tegen den Bisſchop en het Kapittel van Luik, zo als in het Zesde Hoofdſtuk verhaald wordt. In deeze omſtandigheid beging het Keizerlyke Hof eene groote onvoorzichtigheid, welke de eerſte aanleiding gaf tot misverſtand tuſſchen de Hoven van Weenen en van Berlyn, het geen niet lang daarna des Keizers Dochter te ſtaan kwam op het verlies van bykans geheel Sileſien.

Het tooneel der veroveringe van dit Vorſtendom wordt geopend in het Zevende Hoofdſtuk (*). De rechten, welke de Koning meende te hebben op de Hertogdommen Jägerndorff, Liegnitz, Wohlau en Brieg, worden daar opengelegd. Doch hiervan kan de Leezer een volledíger, ſchoon kort, bericht vinden by WAGENAAR, *Vaderl. Hiſt.* Deel XIX, bladz. 296, enz. alwaar de reden voor- en tegen des Konings eiſchen worden bygebragt. Onder de eerſte is eene zeer zonderlinge, dat het, naamelyk, „ eenen Keurvorst van Brandenburg niet zoude vryſtaan „ de rechten en goederen van zyn Huis, voor altoos, „ af te ſtaan, of te vervreemden." Men heeft hetzelfde door andere Mogendheden, en zelfs door zodanigen, wel-

(*) In het voorbygaan moeten wy aanmerken, dat op bladz. 49 ſtaat het Hertogdom *Bergen*, in plaatze van *Berg*. Indien dit geene drukfeil is, moet de Vertaaler misleid zyn door den Franſchen naam *Bergue*.

welken niet als Souvereinen kunnen aangemerkt worden, ook wel hooren beweeren. Maar, indien men dus altyd mag ontvangen of neemen, en nimmer afſtaan of te rug geeven, ſchynt eene wyde deur geopend te worden voor twisten en verdeeldheden, en geen Staat kan op eenige voordeelen, welke hem by Verdrag worden toegezegd, langer vertrouwen, dan terwyl zyne magt groot genoeg is, om zich van derzelver genot te verzekeren. Trouwens, indien men deezen ſtelregel al niet in de beſpiegelinge verdedige, de betrachting der meesten is naar denzelven ingericht. Het voorbeeld der Athenienſeren, welken eenen voorſlag van THEMISTOCLES verwierpen, om dat dezelve, volgens het getuigenis van ARISTIDES, wel voordeelig, maar niet rechtvaardig was, heeft onder de Vorſten zeldzaam navolgers gehad. —— Doch wy keeren weder tot FREDERIK den II. Hy eischte de gemelde Vorſtendommen, en viel tevens gewapenderhand in Sileſiën, om zyne eiſchen te doen gelden. Hy won den Veldſlag by Molwitz, of liever zyne Generaals wonnen denzelven; want, volgens het verhaal van den Heere DENINA (*), had de Koning weinig deel aan de overwinninge, en was zelfs in groot gevaar, van gevangen te worden.

Het Achtſte Hoofdſtuk behelst den voortgang van den Sileſiſchen oorlog, nevens den Veldſlag by Czaslau in Bohemen, die eerlang gevolgd werd van den Breslauſchen Vrede, by welken de Koningin van Hongaryen genoodzaakt was, bykans geheel Sileſiën af te ſtaan, waarvan FREDERIK eerst alleen een gedeelte had gevorderd. De Koning was ook genegen tot den Vrede, misnoegd zynde op de Franſchen, welken hem niet hadden bygeſtaan, naar zyne begeerte. Ook wilde hy noch de magt der Franſchen, noch derzelver invloed in het Ryk, vermeerderen. Hy verlangde wel het Huis van Oostenryk minder vermogende te zien, maar zo, dat zyne eigene magt, met die van Frankryk, daarmede vergroot wierd.

De Breslauſche Vrede was van geenen langen duur. De Oostenrykſchen, van de Pruisſiſchen ontſlagen, hadden den Keizer uit Beieren, de Franſchen van den Rykſbodem verdreven. Het Verdrag van Worms, met den Koning van Sardinië aangegaan, beveiligde de Italiaanſche Staaten der Koninginne, welke hierdoor bykans haare ge-

(*) Bladz. 59, 60.

geheele magt in Duitschland konde gebruiken. Dit gaf haar, naar de gedachten van FREDERIK, eene te groote overmagt. De gedwongen afstand van Silesiën, dacht hy, zoude wel eens herroepen kunnen worden. Hy besloot haar voor te komen, onder voorwendsel, van den Keizer te ondersteunen, en in hoope van een gedeelte van Bohemen aan zyne Staaten te hechten. Hy rukte in dat Koningryk. Zyn inval bragt de Oostenrykſche maatregels in de war, en noodzaakte Prins KAREL van Lotharingen, die reeds in de Elsas was gedrongen, tot den hertocht. Maar deeze kwam zo schielyk in Bohemen, dat de Koning genoodzaakt was, dit Koningryk, met overhaasting en groot verlies, te ruimen. De dood des Keizers maakte, kort hierna, groote veranderingen. Frankryk en Pruisſen booden de Keizerlyke Kroon aan den Koning van Polen, Keurvorst van Saxen, maar deeze was voorzichtig genoeg om dezelve beleefdlyk van de hand te wyzen, behalven, dat hy reeds met de Koninginne van Hongaryen zyne maatregels had genomen: Maar „ FREDERIK toonde, zegt onze Schryver het geen hy 20 of „ 25 (*) jaaren laater ook bewees, dat hy nooit zo „ groot was, als in tegenspoed en rampen." Hy behaalde in den volgenden Veldtocht de overwinning op de Oostenrykſchen en Saxiſchen in verſcheidene Veldſlagen, en tegen het einde van denzelven, werd de Vrede van Dresden gesloten. Zodanig is de inhoud van het Negende Hoofdſtuk.

Het Tiende bevat alleenlyk eenige familieſchikkingen van weinig belang, het huwelyk van des Konings Zuster ULRICA, met den Opvolger van den Zweedſchen Throon, en eenig verſlag van het aanwinnen van Oostfriesland.

In den Vrede, welken de Koning nu genoot, besteedde hy een goed gedeelte van zynen tyd, aan het beoefenen der fraaie Letteren. Van een boertig Heldendicht, onder den naam van *Palladium*, behoeven wy niet te gewaagen. Van meerder aanbelang is het Werk, waaraan hy den titel gaf van *Gedenkſchriften, om te dienen tot de Ge-*

(*) Bladz. 87. In plaatze 20 of 25 mogt de Schryver liever 14 of 15 gesteld hebben. Hy ſpreekt hier van des Konings toeſtand in het jaar 1745, en in het jaar 1759, verloor de Koning den ſlag by Kunersdorff, na welken hy in de akeligſte omſtandigheid was, die hem in zyn geheele leeven overkwam. De

Geſchiedenis van Brandenburg (*), het geen hy in het Fransch ſchreef, en waartoe zyn Staatsdienaar, de Baron van HERTZBERG, hem de noodige bouwſtoffen uit Hoogduitſche Schryveren en oude Staatsſchriften, leverde. —— Koning FREDERIK de I had te Berlyn eene Académie van Weetenſchappen opgericht, volgens een ontwerp van den beroemden LEIBNITZ. Zyn Opvolger, FREDERIK WILLEM de I, had niet alleen geenen ſmaak voor fraaie Weetenſchappen, maar zelfs eenen afkeer van dezelve. Wel verre van de Academie eenigzins te begunſtigen, poogde hy ze, in tegendeel, verachtelyk te maaken. Misſchien had hy ze geheel vernietigd, indien zy geen onderwys aan Heelmeesters had gegeven. FREDERIK de II herſtelde ze, en gebruikte daartoe de zorg en moeite van den Generaal van SCHMETTAU. De Koning begunſtigde de Academie op meer dan éene wyze, en onder anderen, door zelve Lofredenen op te ſtellen en te doen voorleezen ter gedachtenisſe van verſcheidene Leden, welke, in de eerſte jaaren zyner Regeeringe, overleeden. Ook begon hy toen reeds te werken aan zyne Gedenkſchriften, welke, na zynen dood, zyn uitgegeven. Dit word verhaald in het Elfde Hoofdſtuk.

In het volgende wordt geſproken van een nog gewigtiger Werk, het maaken van een nieuw Wetboek voor de Brandenburgſche Staaten, eene van welks voornaame bedoelingen was de langwyligheid der Proceſſen, de onbehoorelyke voordeelen der Pleitbezorgeren, en eene menigte van rechtsgeleerde chicanes weg te neemen, of te verhelpen. De Kanſelier COCCEJI ſtelde dit Werk op, en ſchoon hetzelve, na verloop van etlyke jaaren, eene zeer groote verandering moest ondergaan, had hy, door zynen arbeid, veel toegebragt tot eene heilzaame hervorming der rechtbanken. —— Het is bekend, dat FREDERIK de II, voor zichzelven, weinig werk maakte van den Godsdienst, en, ſchoon hy het beſtaan eener opperſte Oorzaak geloofde, aan derzelver Voorzienigheid en de hoope van een toekomend leeven, ten minſten, twyffelde. Deeze ongelukkige geſteldheid des Konings had, ontuſſchen, het goede gevolg, dat hy zynen Onderdaanen in

Vrede van Hubertsburg werd reeds in het jaar 1763, dus niet meer dan 18 jaaren na deezen tyd, geſloten.

(*) *Mémoires pour ſervir à l'hiſtoire de Brandebourg.*

in het algemeen in het godsdienſtige eene ruime vryheid verleende, het zy dit voortkwam uit zyn natuurlyk gezond verſtand, het zy uit bezeffinge van zyn belang om het voordeel van zyne Staaten, en daardoor dat van zyne ſchatkist te vergrooten. Niet alleen liet hy in Sileſiën, gelyk, by den afſtand van dat Hertogdom, door de Koninginne van Hongaryen was bedongen, den Roomschgezinden Godsdienst in den ouden ſtand; maar ſtond ook aan die Gezindheid toe, te Berlyn eene prachtige Kerk te bouwen, welke echter, door ſchaarsheid van penningen, eerst veele jaaren laater voltooid werd. Hy ſchonk geen geld tot derzelver opbouw, maar beſloot, in vervolg van tyd, derzelver Priesters, welke eerst door de Koninginne van Hongaryen onderhouden werden, uit zyne kas een jaargeld toe te leggen. —— Ter zelfder tyd ſtrekte hy den Proteſtanten in landen, alwaar de Roomſche Godsdienst de heerſchende was, tot eene Voorſpraak.

Men heeft van deezen Vorst getuigd, dat hy weinig op had met de Vrouwelyke Kunne, en zelfs van dezelve afkeerig was; en dit heeft aanleiding gegeven tot verdenkingen, van welke ook BUSCHING niet geheel vreemd ſchynt geweest te zyn. Ondertusſchen wordt in het Dertiende Hoofdſtuk gewaagd, van zyne genegenheid voor eene Italiaanſche Danſeresſe, BARBARINI geheten, doch op eene wyze, welke ook die genegenheid als een ongemeen verſchynſel doet voorkomen. —— Het overige van dit Hoofdſtuk loopt over de geſchillen tusſchen MAUPERTUIS en VOLTAIRE, en over de ongenade des laatstgemelden, welke, niettegenſtaande hy naderhand met den Koning verzoend werd, de laagheid zyner wraakgierige geaartheid, in verſcheidene gevallen, liet blyken.

(Het Vervolg van dit Uittrekzel hier na.)

Algemeene Bibliotheek voor Dames en Jonge Heeren, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere WIELAND. *Derde Deel. Te Amst. by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars, 1788. *In* 8vo. 390 *bladz.*

De in het voorgaande Deel nedergelegde draad der *Geschiedenissen van Griekenland* (*), wordt hier weder opgevat, en gevolgd tot op de Verovering, door de *Romeinen.*

„ Dan *Griekenland*, gelyk onze Schryver zich uitdrukt, door zyne eigene dwaasheid en onderlinge verdeeldheden verscheurd, en door het gewicht van de Romeinsche macht verplet, behieldt in de daad nog eene soort van roemryke heerschappy over zyne onderdrukkers. Der Grieken fyne smaak en onbetwistbaare Grootheid in de Letterkunde, in de Wysgeerte, en in de Kunsten, verschaften hun, om zo te spreeken, wraak wegens de geledene vernedering, en onderwierpen den hoogmoed der Wereldwingers en het geweld der krygsmacht, aan hunne verstandelyke Meerderheid. De Overwinnaars wierden Leerlingen der Overwonnenen, en beyverden zich, om eene taal te leezen, welke een HOMERUS, PINDARUS, THUCYDIDES, XENOPHON, DEMOSTHENES, PLATO, EURIPIDES, enz. met alle de bevalligheden van hun geest, verfraayd hadden. Redenaars, die reeds groote vorderingen in hunne kunst gemaakt hadden, haalden echter by de Grieken dien fynen en kiesschen smaak, misschien de zeldzaamste aller talenten, en die geheimen der kunst, die de genie eene nieuwe sterkte geeven. Met één woord, zy formeerden zich daar tot die betoverende talenten, die alles weeten te verfraaijen. In de Schoolen der Wysgeerte, alwaar de aanzienlykste Romeinen hunne vooroordeelen gingen afleggen, leerden zy tevens de Grieken als hunne Leermeesters kennen en erkennen: zy keerden met verwondering en dankbaarheid te rug, deelden dezelve aan hunne Landgenooten mede, en Rome verzachtte het jok haarer heerschappy over de Grieken; men vreesde de rechten der overwinning, en het voordeel van meerdere Manschap en sterker Legers te misbruiken, zo men deeze overwonnelingen de meerderheid zyner macht ten volle

(*) Zie boven, bl. 196.

len deedt voelen, en men onderſcheidde Grieken-land door zyne zachtheid en gunſten, boven alle andere Provintien. —— Welk een roem voor de Weetenſchappen. Zy alleen vermochten het Land, waar zy gekweekt waren geworden, van het onheil eener geweldige verdrukkinge te bevryden, waar toe deszelfs Wetgeevers, Volksbeſtuurders, en Veldheeren onvermogende geweest waren."

Een zo gegronde aanmerking leidt onzen Bibliotheek-Schryver natuurlyk tot een omſtandiger bericht wegens de Kunſten, de Geleerdheid, Wysgeerte en Weetenſchappen der Grieken. Hy geeft, intuſſchen, te kennen, „ dat, dewyl deeze gewichtige en belangryke onderwerpen door hem niet geheel uitgeput kunnen worden, hy zich zal moeten vergenoegen, met de voornaamſte gronden daar van aan te wyzen, om eenig, wel oppervlakkig, maar juist, begrip daar van te bekomen.

Overeenkomſtig met dit plan, ontvouwt de Heer WIELAND, met zynen Naavolger, de *Kunſten* —— de *Letterkunde* —— de *Philoſophie* —— de *Weetenſchappen* —— de *Lichaams- en Geestoefenende Spelen der Grieken*, in onderſcheide Hoofdſtukken, welker leezing ons het zegel doet hangen aan de bedenking des Schryvers. „ Dergelyke beſchouwingen zyn, voor den menschlyken geest, ongetwyfeld nuttiger, en, voor een welgeplaatst hart, zekerlyk aangenaamer dan de verhaalen van alle die oorlogen, ſlachtingen, kabaalen, en kleine omwentelingen, welken men uit den onmeetelyken chaos der wereldſche voorvallen te voorſchyn brengt, en daar men geheele Bibliotheeken mede vervult, die eenen Wysgeerigen geest veelal weinig voedzel verſchaffen, en waar van de wezenlyke leezing niet zelden op weinige bladzyden kan bevat worden. Veel aangenaamer dan die opgehoopte registers van naamen en jaartallen, waar mede men 't geheugen onbarmhartig bezwaart, zonder om eene evenredige voldoening deswegen voor het Verſtand of het Gemoed, te denken. Woorden te weeten is niets; afgezonderde geïſoleerde voorvallen te weeten, zonder daar gebruik van te kunnen maaken, is niet veel beter; maar dat te weeten, daar het Menschdom belang in heeft; dat te weeten, waar door wy zelve wyzer en beter kunnen worden, dat is eigenlyk het weeten van verſtandige en deugdzaame Menſchen."

Het overige van dit Deel behelst eene Proeve over de

My-

Mythologie. In het korte Voorbericht, zegt de Schryver te recht: „ Al was de Mythologie niets anders dan een werk der Verbeelding, zou zy evenwel den kleinen tyd en geringe moeite, welke onze Leezeresſen en Leezers daar aan behoeven te beſteeden, waardig zyn: want, zonder voorafgaande kennis aan de zinryke verſierſelen der oude Godenleer, zouden ons de Dichters, met alle de betoveringen hunner krachtige taal en Poëtiſche ſchoonheden, dikwyls niets dan onverſtaanbaare dingen zeggen; en zouden die heerlyke meesterſtukken der Beeldhouwkunde, voor ons niets, dan onbekende voorwerpen, bevatten, welken men onverſchillig voorby gaat. En dus zou de kennis der oude Mythologie, ik herhaal het, ſchoon als een enkel werk der Verbeelding beſchouwd, voor de fraaye Kunſten onontbeerelyk, en voor de Weetenſchappen zelve hoogst dienſtig, ja nodig, zyn. —— Doch het is 'er verre af, dat wy de oude Fabels wegens de Goden, als bloote verdichtzelen, zouden behoeven aan te merken. Veele derzelver hebben eene weezenlyke betrekking op de Geſchiedenisſen der oude Eeuwen, en de meeste Goden zyn Menſchen geweest, welker gebeurtenisſen met het lot, dat hunne aanbidders gehad hebben, verbonden was. Eindelyk zyn ook deeze Fabelen, met Geſchiedenisſen vermengd, voor ons merkwaardig, uit hoofde van den invloed, welke zy op den Godsdienst, en de Zeden der oude Volkeren, gehad hebben".

De Vervaardigers van deeze *Bibliotheek* hebben zich, in deeze Proeve, bevlytigd, om, uit veele geleerde en wydloopige Werken, zamen te trekken, wat de kennis der Mythologie, in de gemelde opzigten, belangryk maakt. Ook treffen wy 'er zeer veel in aan, 't welk ter algemeene opheldering dient, en alleszins de blyken draagt van Geleerdheid, en bovenal van Menschkunde. Niets wederhoudt ons, om, ten blyke hier van, het Hoofddeel, handelende *van den oorſprong der Fabelen wegens de Goden*, af te ſchryven. —— „ *De vrees, heeft men meermaalen gezegd, heeft de eerſte Goden ingevoerd, en de eerſte Offeranden voortgebragt.* Hoe veel waarheid deeze ſtelling ook bevatten moge, is dezelve echter eenzydig en gebrekkig, ja, wordt valsch, by aldien zy, die dezelve aanvoeren, zich verbeelden het verſchynzel daar mede geheellyk op te losſen, en de oorzaak der vroegſte Godsdienſtigheid, in allen gevalle, voldoende aan te wyzen. —— De tegenovergeſtelde grondregel van den even wel-

ſpree-

ſpreekenden als wysgeerigen Schryver van de Historie der Aſtronomie, die den oorſprong van den Godsdienst geheel in de *Liefde en Dankbaarheid der Menſchen* meent gevonden te hebben, is insgelyks gebrekkig, voor zo verre hy een uitwerkzel, dat door meer dan eene oorzaak, en wel door tegenſtrydige oorzaaken, by verſchillende menſchen, is voortgebragt, beſchouwt als het zelfde gewrocht, by allen door dezelfde oorzaak uitgewerkt. Doch, ſchoon het waar is, dat zommige byzondere menſchen en zelfs zommige Volkjes, door ſchrik en angst voor de akelige voorvallen der Natuur kunnen bewoogen zyn, om hunne toevlugt tot Boven-aardſche weezens te neemen; ſchoon de Godsdienst dus by hen uit Vrees kan geboren zyn, is het echter tevens waarachtig, dat het tegenoverſtaande gevoelen, dat zy, naamlyk, door Liefde en Erkentenis daar toe zyn genoopt geworden, veel meer eer aan het Menschdom doet. En, zo men de gronden van dit gevoelen wel nadenkt, wordt het in de daad waarſchynlyk, dat de gemelde edele gemoedsneigingen op de Godsdienſtigheid van het jonge Menſchelyk geſlacht een grooteren en een meer geduurigen invloed gehad hebbe, dan de vrees heeft kunnen hebben. Tegen één ſchrikbaarend voorval in de Natuur, althans in tamelyk gelukkige Landen, zyn 'er duizend voorwerpen die den Mensch de tegenovergeſtelde aandoeningen moeten inboezemen; en het eerſte gezicht dat den nog onbedorven Zoon der Natuur, by ydere ontwaaring, trof, moest zyn hart met vreugde vervullen, terwyl het zynen geest met eene dankbaare verwondering vervulde. Welke voorwerpen troffen zyne oogen, die daar aan nog ongewoon waren, en dezelve niet genoeg beſchouwen konden? Vruchtbaare landen, met eene onverbeeldlyke verſcheidenheid van planten en gewaſſen getapiſſeerd; milde Gronden, die hunne weldaadigheid als om ſtryd ten toon ſpreiden; Bloemryke weiden, met krystalle beeken doorſlingerd; Majeſtueusch geboomte, welks ſomberheid door hier en daar doorbreekende lichtſtraalen verminderd, en door een duizendſtemmig gezang van 't lustig pluimgedierte vervrolykt wordt; een koesterende Zon, die aan alle voorwerpen vreugde en leeven byzet, en alle onze gewaarwordingen in eene zachte verrukking brengt, terwyl het Viervoetige gedierte, dat in die lieflyke aandoeningen met ons deelt, ons genoegen daar door nog vermeerdert. Hoe hebben deeze en ſoortgelyke tooneelen, die

men bekennen moet dat de eerſte en gewoonſte zyn, welke de Natuur aan onze nog ongeoefende zintuigen aanbiedt, den Mensch vrees en ſchrik kunnen inboezemen? Neen! zo lang de Mensch, in zynen oorſpronglyken ſtaat, aan de ſtem van zyn onſchuldig hart gehoor gaf, moest hy meer door Liefde en Erkentenis, dan door vrees, tot Godsdienſtigheid worden opgeleid; en hy konde, om dezelfde reden, geene andere dan weldaadige Godheden erkennen. Door de wonderen en weldaaden, die hy allerwegen op de Aarde aantrof, doordrongen, heftte hy zyne gedachten met aanbidding en dankbaarheid op naar de Werk-oorzaak, waaraan hy zyn gelukkigen ſtaat met reden toeſchreef.

„ Dit was de eerſte en kostlykſte wierook, welke hy der Godheid toebragt. Toen hy in 't vervolg den Goden des Lands en der Wateren, en den Gewasſen des Velds altaaren bouwde, geſchiedde dit misſchien, om dat, met de nieuwe voordeelen, welke hy van deeze elementen ontving, zyne Dankbaarheid zyne Rede als vermeesterde, en zyn hart zyn verſtand bedwelmde. Eerst na het verlies zyner onſchuld, en toen hy den prooy zyner driften was geworden, kreeg hy ongelukkig in 't hoofd, om ook onderaardſche en helſche Goden te offeren."

Byzonder van de *Griekſche Mythologie* ſpreekende, treffen wy onder andere deeze zo wel gegronde als fraaije gedagten aan. „ De *Griekſche Mythologie* heeft zich tot hier toe als een ryk en onvervreemdbaar erfgoed by de fraaije kunſten onthouden. Zy is, in de daad, vol belangryke voorwerpen voor de Dichterlyke behandeling; zinryke wendingen, ſchoon-getekende beelden, roerende omſtandigheden, groote Karacters, voortreffelyke Allegorien, Zinnebeelden en gelykenisſen, waar van het meerder of minder gelukkig gebruik van der Dichteren vernuft en ſmaak afhangt; dit alles, en meer is in de oude Mythologie, als in een algemeen Magazyn, bevat. Ondertusſchen ontmoet in dezelve, de Dichter en Kunſtenaar een Tover-Wereld; waar in alles leeft en werkt; alles wonderlyk toegaat, en alles bevolkt is met hoogere Weezens, welke vliegen op den wenk des Tovenaars, die de geheimen zyner kunst verſtaat. Die voordeelen hebben het gebruik der Mythologie vermenigvuldigd, en de voortreffelykſte Dichters, van vroegere en laatere tyden, hebben ons met die oude Goden en Helden zo gemeenzaam gemaakt, en ons zo veel vertrouwen, als 't ware, op dezelve ingeboezemd, dat wy eenigzins moeite hebben

om

om hen als louter verdichte perſoonen te beſchouwen. Men voelt zig geneigd, om in hunne geſchiedenis de werkelyke gebeurtenisſen der vroegere wereld op te zoeken, en het ſpyt ons, dat wy, by nadere beſchouwing, vinden, dat 'er waarſchynlykheid, orde, en dikwyls gezond verſtand in ontbreeken. —— De menigvuldige omwentelingen, die in Griekenland op elkander volgden; de verſcheidenheid der afzonderlyke volkeren, die deeze groote Natie uitmaakten; de daarop volgende vermenging onder elkanderen; de diepe onkunde van 't Gemeen; de dweepery of het bedrog der Prieſteren; de valſche ſpitsvindigheid der Overnatuurkundigen; de grillen der Poëten; het verkeerd begrip der Taalbeoefenaaren; de zucht om alles te vergrooten, die den Grieken zo byzonder eigen was; de zonderlinge toeſtel der Godsdienſtige plegtigheden; de duisterheid der Mysteriën; de begochelende kunstjes der gewaande Tovenaars; en nog verſcheide andere, hier toe behoorende omſtandigheden hebben, door haare vereenigde werking, aan de Mythologie die wonderlyke gedaante gegeeven, waar in zy zich thans vertoont. —— Yder Land, ja zelfs yder byzonder Gebied, hadt zyne eigen Goden, Legenden, en Ceremonien, even als zyne eigene wetten en gebruiken. Eene en dezelfde Godheid had ook in verſcheiden Tempelen verſcheiden naamen, eigenſchappen en plegtigheden, en moest in de eene Stad afzien van eerbewyzen en voordeelen, die haar in de andere met een nauwgezet geweeten toegeſchikt, en, met eene Godsdienſtige nauwkeurigheid, opgedragen wierden. Dewyl nu de ontelbaar verſchillende gevoelens en leerſtellingen hier omtrent zich van Landen tot Landen, en van Eeuwen tot Eeuwen, voortplantten, was niets natuurlyker, dan dat zy onophoudelyk door malkanderen kruisten, dat zy dan eens in malkanderen vloeiden, dan malkanderen afſtieten, om malkanderen op eenen anderen tyd weder te ontmoeten. En dat zy eindelyk door zo veele toevallige ſcheuringen, ſamenvoegingen en vermengingen, een chaos uitmaakten, die ons een denkbeeld kan geeven van eene wereld, zo als, volgens Epikurus, uit de toevallige aantrekkingen, afſtootingen, wryvingen enz., der ondeelbaare ſtofjes, in de oneindige Ruimte, zonder orde of voorſchrift omzweevende, hadt moeten voortkomen.

„ De Mythologie is dus niet minder dan een Geheel, dat uit zamenhangende en regelmaatige deelen in een or-

dentlyk verband beſtaat: zy is veeleer een onregelmaatig lichaam, welks deelen of leden, zonder eigenlyk verband ſamengevoegd, zich niet dan door afzonderlyke ſchoonheden aanpryzen kunnen; een wonderlyk mengzel van droomen der Verbeelding; trappen tot Philoſophiſche Leerſtelzels, en afgeſcheurde brokken der oude Geſchiedenisſen. Haar in haare oorſpronglyke deelen te ontbinden is volſtrekt onmogelyk. Althans zal men 't met het geleerdſte en ſcherpzinnigſte onderzoek nooit zo verre brengen kunnen, dat men ſlechts den Hiſtoriſchen oorſprong eener enkele Fabel in haaren grond, ik laat ſtaan in alle haare duistere, dubbelzinnige, dikwyls ſtrydige, omſtandigheden, met zekerheid kan aanwyzen. —— Hierom zyn ook de Schryvers, die eene ſamenhangende Hiſtorie en verklaaring van de Mythologie hebben willen leveren, zo verre van elkander afgeweeken; elk byna legt daar in een verſchillenden grond, elk vat een verſchillend beginzel, daar hy op redeneert. De Natuurkundige ontwikkelt uit de Mythologiſche Allegoriën de geheimen der Natuur; de Staatkundige meent 'er zyne grondſtellingen voor de algemeene belangen uit te haalen; de Wysgeer zoekt 'er regels en voorbeelden van Zedekunde in; en de Scheidkundige wil 'er de geheimen zyner Weetenſchap uit verklaaren."

De Geſchiedenis der Goden verdeelen de Schryvers in die der *Hemel-Goden*, der *Goden van de Aarde*, der *Wateren*, der *Hel-Goden*, en der *Halve Goden* of *Helden*. Zy ſchikken aan elk dier klaſſen een afzonderlyk Hoofddeel toe. —— Het oogmerk hebbende om met een uitvoerig Bericht van hunnen openbaaren dienst, hunne Plegtigheden, Prieſteren enz., deeze Proeve te beſluiten.

De Beroerten in de Vereenigde Nederlanden, van den jaare 1300, tot op den tegenwoordigen tyd; geſchetst ter waarſchuwing van derzelver tegenwoordige Burgers en Leden van de Regeering. Tiende en Elfde Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1789. *In gr. octavo, 552 bladz.*

Het tiende Deel is geſchikt, ter ontvouwinge van het merkwaardige, in de laatſte jaaren, in Friesland, en het elfde van het voornaamſte in Amſterdam, met betrekking tot de vorregaande beroerten, voorgevallen. Het gebeurde te Amſterdam is genoegzaam in denzelfden ſmaak geſchreven, als de geſchiede-

blisſen deezer beroerten, in andere Gewesten en Steden, alvoorens opgetekend zyn, met eene vry naauwkeurige inagtneeming van onpartydigheid: 't welk dit Geſchrift, boven veele anderen, tot aanpryzing geſtrekt heeft. Maar wy beſpeuren, met de uiterſte verwondering, dat men verkoozen heeft het tiende Deel, of de aantekeningen wegens de Frieſche onlusten, in een geheel anderen ſmaak op te ſtellen. De onpartydigheid is 'er geheel niet in agt genomen, en men ziet 'er integendeel in doorſtraalen een opzetlyk oogmerk, om de handelwyze der zogenaamde Patriotten in een haatlyk licht te ſtellen, ook met invlechtinge van beſpottelyke trekken. —— Men verzoekt wel, in de Voorreden, eene verſchooning wegens de ongelykheid van Styl in dit Werk, ter oorzaake dat verſchillende perſoonen, zo men aanduidt, in onderſcheiden Provinciën 'er de hand in gehad hebben. 't Zy zo; dit verſchil is egter den Leezer niet ſterk in 't oog geloopen; maar, in dit geval, is 'er een zo handtastelyk onderſcheid, dat men niet kunne afzyn van het op te merken; daar 'er zig niet ſlegts eene ongelykheid van ſtyl, maar daadlyk eene verſcheidenheid van geeſtgeſteltenis en bedoeling in opdoet, die dit Werk ontluistert.

Gedichten, nagelaten door RUTGER SCHUTTE, *in zyn leven Predikant te Amſteldam. Te Amſterdam, by* J. Covens *en* Zoon, 1788. *In gr.* 8*vo.* 236 *bladz.*

De Eerw. A. VAN DEN BERG deelt, in deeze bladen, de nagelaten, en door den overleden dichter SCHUTTE zelfs ten druk beſtemde, Gedichten mede. Veele zullen den Lezer, en vooral den vriend van SCHUTTE bevallen, terwyl anderen wel zouden wenſchen, dat de *Echt-* en *Lykgezangen* van zyn Eerw. lyst waren afgebleven. Onder de *Bybel-* en *Stichtelyke Gedichten*, ontmoet men den volgenden *Beurtzang, over de zege door de Israëlieten behaald op de Amorieten*, volgens *Num.* XXI: 27—31, in welken het zangvermogen van den Eerw. dichter, en naarvolger der oudheid, doorſtraalt.

ZANG.

Amoriet, wat zoudt gy duchten?
Kom in Hesbons muuren vlugten:
Bouw en vestig Sihons ſlot.
't Oorlogsvuur ſloeg daar aan 't branden,
Toen gy Moab aan dorst randen.
Sihons ſtad beſliste uw lot.

Deeze vlam heeft Ar verſlonden!
Baäls, die op hoogten ſtonden,
Langs den zoom van Arnons vliet,
Zyn nu asch en louter niet.
Sihon tuchtigt Moabs zonden!

TEGENZANG.

Wee, u vervloekte en ſnoode Moabieten,
Verachters van der Vadren God!
Treur vry, rampzalig overſchot!
God wilde op u zyn wraakfioolen gieten.
Geen afgod kon uw kermen hooren,
Geen Chamos redde u door zyn magt;
Ontaart en goddeloos geſlacht,
Gy gingt door vuil gedrag en afgodsdienst verlooren.
Men zag u voor het wraakzwaard duchten,
En 't manlyk kroost van Chamos vlugten.
Dan ach! geen vlugten baat! de wrange Sihon rukt
Vast zegenvierend heenen;
Daar gy een zee van traanen zit te weenen,
En beevend voor hem bukt.
De Brasgod moest zyn kroost, waar in ge uw hoop zaagt bloeien,
Zelf leveren in Sihons boeien.

SLOTZANG.

Hoe trots dit Hesbon zegeviert,
Het valt door 's Hemels roê.
Wy ſchooten hen, daar God ons ſtiert,
In 't oost, tot Dibon toe.
De vyand hygde in deezen ſlag,
En blies den adem uit.
Wy toonden wat Gods hand vermag,
Al 't land viel ons ten buit.

Toen

Toen trok men zegevierend voort,
Naar 't westlyk Medeba.
Zoo heeft ons Israels God verhoord;
Zoo ſtreed de Schechina.
Wie ſchroomt dan ſtaal, of dood, of hel!
Gods volk krygt de overhand!
Naar 't oorlogsrecht, woont Israël
In 't Amorietisch land!

Weinige ſtukjes zyn nog te rug gebleven, om dat men, wat moeite men ook deed, geene afſchriften van dezelve heeft konnen opſpooren. Dus men de *Gedichten van* SCHUTTE, hier mede, voor compleet kan houden.

Chriſtoffel de Gama, of het beleg van Goa; Treurſpel. Door J. E. DE WITTE, JUNIOR. *In 's Gravenhage, by* D. Munier, 1788. *In* 8*vo.* 114 *bladz.*

Een te vroeg geplukte vrugt kan, ſchoon weder by den ſtam gelegt zynde, geenzins zyn behoorlyken wasdom verkrygen. —— Dit Treurſpel bevestigt het, in eenen overdragtelyken zin. Het is een der eerſte ſtukken van den maaker; het lag drie jaaren afgewerkt; werdt toen gelezen, maar zoo vol gebreken bevonden, dat het grootendeels veranderd moest worden. Twee bedryven zyn, door eene nieuwe bewerking, geheel nieuw geworden; doch de overige zyn Jongelings werk gebleven. De Autheur had dus veel beter gedaan, met zyn ſtuk te rug te houden: en dit ook zoude geſchied zyn, indien hy hetzelve niet, reeds drie jaaren te vooren, in de Nieuwspapieren had laaten aanmelden; en hy niet bevreesd geweest ware, dat men dan die aanmelding voor eene misleiding konde houden. —— Het komt ons voor, dat deeze vreeze niet in ſtaat is, om de uitgave van een ſlegt Treurſpel te verdeedigen. Men onthoud ſoortgelyke *Annonces* niet zeer lang, en voor hen, die dezelven onthouden hebben, was eene nieuwe *annonce*, in een of ander *Voorbericht*, dat het bewuste ſtuk niet komen zou, minder ſmertelyk geweest, dan de afgiſte van zulk een gebreklyk Spel.

ARISTUS; *door* ***. *Te Amſteldam, by* M. de Bruin, 1789. *Behalven de Voorreden en den Inhoud,* 238 *bladz. in octavo.*

Volgens des Autheurs betuiging, in de Voorreden, is zyn oogmerk, „ nuttig te zyn aan de goede zeden en den redely-

„ ken Godsdienst:" en hy twyfelt niet of zyne Leezers, ſchoon ze dit by den aanvang niet bevroeden, zullen echter, wanneer ze voortleezen, dit duidelyker bemerken; en nog meer by de afgifte van een tweede Stukje, het welk op dit ſtaat te volgen, waartoe de gronden in deezen gelegd worden. De ſchryver, naamlyk, gaat trapswyze voort, en zyn hoofdbedoelde ontwikkelt zich allengskens, in 't verhaal der verſchillende ontmoetingen van *Aristus*, die aanleiding tot veelerlèie geſprekken en bedenkingen, over onderſcheiden onderwerpen, geeven. Hy weet dezelven zo ongedwongen natuurlyk te doen voorkomen, en ontvouwt zyne denkbeelden ſteeds met zo veel overtuigende klaarheid, dat hy des Leezers aandagt beſtendig leevendig houde; terwyl hy hem, op eene bevallige wyze, leerzaame onderrigtingen inboezemt, die en in 't Burgerlyke en in 't Godsdienſtige haare nuttigheid hebben; en bovenal wapenen, tegen verleidende bedenkingen, die maar al te dikwerf een ſchadelyken invloed hebben. Men heeft des alle reden, om de vinding en uitvoering goed te keuren, en de oplettende leezing van dit Geſchrift allen aan te pryzen, die nog eenige zugt voor goede zeden en een redelyken Godsdienst bezitten; ja ook denzulken, die zich daar van als geheel ontdaan hebben, zo ze nog over te haalen zyn, om iets van dien aart te leezen, dat geſchikt zou kunnen zyn, om hen weder gevoelig te maaken voor braave indrukzelen. Na dit in 't algemeen voorgedragen te hebben, zullen wy den inhoud wat nader ontvouwen, waaruit men eenigermaate over de gegrondheid van het gezegde zal mogen oordeelen.

Aristus komt voor als een welopgevoed Jongeling, die zyn Academietyd leerzaam doorgebragt heeft, en, op het vroegtydig overlyden zyner Ouderen, in ruime omſtandigheden leevende, zich wel dra met eene vermogende en alleszins agtingswaardige Dame in den Egt verbindt. Beiden worden ze beſchreven als perſoonen van een uitmuntend character, die met de tederſte liefde aan elkander verbonden zyn, en 't 'er op toeleggen, om zich het leeven, op eene verſtandige wyze, zo aangenaam te maaken, als mogelyk is. Hier toe diende hun byzonder een Buitenverblyf, alwaar 't hun, uit hoofde hunner menſchliefde en gulle gastvryheid, genoegzaam nimmer aan gasten ontbrak; 't welk de bovenaangeduide verſchillende ontmoetingen ten gevolge had. —— *Aristus* en zyne Egtgenoot ſchikten zich, wellevend, naar de heerſchende Mode, zo ver dezelve onzondig ware; dan ze maakten geene zwarigheid om 'er van af te wyken, en die, by gepaste gelegenheden, beſcheiden tegen te gaan, wanneer dezelve overſloeg tot buitenſpoorigheden, die ſchadelyke en ſchandelyke gevolgen konden hebben: in hoedanige gevallen *Aristus* zyne denkbeelden deswegens, tegen de bedenkingen van anderen, overtuigend verdeedigde. —— Zulks is onder anderen blykbaar in zyn geſprek over het agt geeven, door Dames van rang,

gang, op de huishouding, en over het oppasſen der Dames, of het vermyden van zyne Egtgenoot, in gezelſchappen ——— Komt de verkeering met een Predikant eenen zyner vroegere Academiekennisſen, den Advocaat *Lugthart*, vreemd voor, *Aristus* toont hem, hoe verkeerd het zy, vooringenomen te weezen tegen het Predikantsampt, hoe men verſtandige Predikanten hebbe te ontmoeten, en met hun om te gaan; waarop, by de komst van Do. *Denker*, eene onderhandeling volgt over de vooroordeelen tegen den publieken Godsdienst. Ter dier gelegenheid ontdekt *Echtlief*, één der Gasten, een ernſtig aankleever van den Christelyken Godsdienst, dat zyn Vriend *Aristus* onder eene zekere ſoort van Deïsten behoort; en Do. *Denker* geeft hem te kennen, dat hy nog wel hoop heeft, om *Aristus*, dien hy als door anderen verleid beſchouwt, den Christelyken Godsdienst te leeren beminnen. ——— *Echtlief* raakt vervolgens in geſprek met *Aristus*, over het agten en minagten van Predikanten; Do. *Denker* komt by hen; maar een toevallig komend gezelſchap verydelt zyn bedoelde; en 't geſprek valt, onder anderen, ook op de vereischte huishoudingskunst der Dames. —— Na 't vertrek van 't gezelſchap is het pligtmaatig bidden en danken, voor en na den maaltyd, by veelen zo ſchandelyk met opzet nagelaaten, de voornaame inhoud van 't geſprek; dat voorts natuurlyk liep over de byzondere Voorzienigheid; waaraan zich verder eene opmerking hechtte over de vyandſchap tegen den Christelyken Godsdienst, als niet zeldzaam enkel gegrond op een louter vooroordeel; waaruit toevallig een geſprek ontſtaat, betreffende de Fynen, die *Aristus* als een geheel flegt ſoort van menſchen beſchouwt; doch waaromtrent Do. *Denker* hem onder 't oog brengt, dat men ook hier onderſcheid moet maaken tusſchen goeden en kwaaden. Dit geeft hem aanleiding tot een en ander geſprek met menſchen, welken dien naam voeren, en inderdaad vroom zyn. Een volgend voorval wikkelt het gezelſchap in een onderhoud over de bedorvenheid deezer eeuwe; en wat laater handelt Do. *Denker* met *Aristus* en *Echtlief* opzetlyk over de vooroordeelen in den Godsdienst, en de wyze, op welke veelen tegen den Christelyken en Hervormden Godsdienst ingenomen worden; mitsgaders over het gebruik en misbruik van Godgeleerde Zamenſtellen. De aankomst van een nieuw gezelſchap, waaronder twee jonge Gelieven, die openlyk vermydend zyn, en in 't geheim elkander liefkoozen, brengt onderwerpen van eene andere natuur op het tapyt; te weeten, het openbaar betoonen van eerlyke liefde, de aart der waare liefde, de Romans, en 't huwelyk. —— Intusſchen wagtte men, volgens voorige toezegging, de komst van den bovengemelden Advocaat *Lugthart*, om met Do. *Denker* een twistgeding aan te gaan; doch deeze zond een brief, in welken hy voorgaf belet te zyn van te kunnen komen. *Aristus* is hier over gemelyk; maar Do. *Denker* en *Echtlief* zetten hem wat ne-

der,

der, waar op hy bedaarder aan den Advocaat ſchryft, dan hy anders in zyne eerſte drift gedaan zou hebben; 't welk eene opmerking, over 't gevaar van iets in drift te verrigten, te wege brengt. —— Eene herinnering van een vroeger gezegde van Do. *Denker* geeft vervolgens gelegenheid tot een geſprek over het gedrag van zommige Predikanten, die in hunne Kerk het Leeraarampt waarneemen, en middelerwyl de Leer hunner Kerke niet gelooven. —— Eene volgende viſite van een jong Zeeofficier was de oorzaak van een geſprek over het vloeken op de ſchepen, als mede over de voorgewende en weezenlyke dapperheid der Officieren. —— Nademaal de Advocaat *Lugthart*, volgens zyn ſchryven, geſtadig te zeer bezet was, om by de Heeren te komen, zo werd 'er beſlooten hem een bezoek te geeven: hy ontving hen vriendlyk; maar het geſprek, dat men aanving, werd geduurig afgebroken, door de komst van menſchen, die den Advocaat moesten ſpreeken; des dit onderhoud niets betekende; en men 't, ſchoon men den Advocaat nu zeer ſterk begon te verdenken, weder uitſtelde, tot het hem gelegen zoude komen, om *Aristus* eene viſite te geeven. —— *Aristus*, dus te leur geſteld, zogt zyn oogmerk te bereiken, door eenen anderen zyner Academiekennisſen, dien hy voor eenige dagen op zyn Buitenverblyf verzogt. —— Doctor *Leergraag* verſcheen op zyn vriendlyk verzoek, en bykomende omſtandigheden gaven aanleiding tot een geſprek over de ontbloote Boezems en Keurslyven der Dames. Toen *Aristus* voorts met Doctor *Leergraag* alleen was, tragtte hy hem te beweegen, om met Do. *Denker* eens over den Godsdienst in geſprek te komen, waar toe deeze zich eindelyk liet overhaalen. Zulks had den naastkomenden dag ten gevolge een onderhoud van Do. *Denker* met Doctor *Leergraag*, en wel bepaaldlyk over de byzondere Voorzienigheid, welke de Doctor niet erkende; van gevoelen zynde, dat God in alles zekere wetten van beweeging gelegd heeft, naar welke wetten alles onveranderlyk afloopt. Do. *Denker* brengt het in dit onderhoud zo verre, dat de Doctor erkenne, dit Stuk nooit zo beſchouwd te hebben; en dat hy 't raadzaam vindt, om 'er nog eens nader over te denken, welke nadere overweeging hem van ganſcher harte toegeſtaan wordt. —— Dan dit geſprek had geen verderen voortgang, dewyl de Doctor den volgenden morgen weder na de Stad moest keeren, omdat hy niet langer van zyne patienten afweezig kon zyn; en met dit vertrek van Doctor *Leergraag* loopt het eerſte Stukje van dit Geſchrift ten einde.

CLA-

CLARA *en* EMMELINA. *Naar het Engelsch. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, *en te Amſteldam, bij* M. Schalekamp, 1789. *In gr. octavo*, 288 *bladz.*

Clara en *Emmelina* zyn twee Zusters; de laatstgenoemde is de jongſte; en de Moeder, zynde de Vader al vroeger overleeden, heeft, op haar ſterfbedde, der oudſte aanbevolen toevoorzigt op de jongſte te houden, en haar welzyn te bchartigen. Dit volvoert *Clara* op eene uitſteekende wyze, inzonderheid door *Emmelina* te behoeden tegen een verdervelyken Egt, en het haare aan te wenden, om haare Zuster tot een gelukkig Huwelyk te brengen. In 't verhaal hiervan doet zich eene groote verſcheidenheid van characters op, die en in 't goede en in 't kwaade natuurlyk werken, en eene reeks van leerzaame onderrigtingen aan de hand geeven; bovenal ter waarſchuwinge tegen onbedagtzaame Huwelyken, met perſoonen, wier character verdagt is, of die losbandig leeven, ſchoon ze anders al een goed voorkomen hebben. —— Wel byzonder munt hier uit het verſtandige gedrag van *Clara* jegens haaren onwaardigen Egtgenoot *Welford*; als mede haar ſchrander beleid tegen den verleidenden *Buckley*, door *Welford* ondersteund; en haare verydeling der maatregelen, door die beiden genomen, waardoor *Emmelina*, met *Buckley* huwende, ten uiterſte ongelukkig geworden zou zyn. —— De Opſteller heeft het verſlag van dit alles, op eene uitlokkende manier, doorvlogten met een aantal van tusſchenkomende gebeurtenisſen, die een verband hebben, of het verkrygen, met het hoofdverhaal, en meerendeels insgelyks leerzaam zyn. Eene der gewigtigſten, die, in 't laatſte gedeelte deezer geſchiedenisſe, niet ongeſchikt plaats heeft, is het lotgeval van een bejaard Heer *Manſon*, en de onverwagte ontmoeting van zynen Broeder, met deszelfs Zoon, en ook zynen eigen Zoon; dat een bevallig verhaal oplevert; waarop voorts eene ontdekking volgt, uit welke een treffend geval ontſtaat; en 't geſchiedverhaal verder afloopt met de voltrekking van een en ander gewenscht Huwelyk. —— Genoeg zy het deswegens kortlyk te melden, dat *Emmelina*, (naar het verlangen van *Clara*,) zich door den Egt vereenigt, met den agtingswaardigen en vermogenden Heer *Edward Conway*; en *Clara* zelve met den aanzienlyken Mylord *Henrik Ormond*, wiens edelaartig character haar voorlange bekend was, gelyk het beloop haarer geſchiedenisſe getoond heeft. —— Zy beminden naamlyk elkander reeds in de vroege jeugd; doch die tedere Min werd, door het Vaderlyk gezag, ter wederzyde gedwarsboomd; en *Clara* vond zich eenigzins genoodzaakt, van haaren *Ormond* af te zien, en met *Welford* te huwen. *Ormond* bleef ongehuwd, en zyn hart kweekte nog ſteeds eene beſtendige kuiſche genegenheid voor *Clara* aan; het welk hem, (zynde de

de wederzydſche Ouders reeds overleden,) op den dood van *Welford*, ten ſterkſte noopte om zyne beminde *Clara* over te haalen, om met hem in den Egt te treeden. Daar zy nu, door het los en verkwistend gedrag van *Welford*, tot een merkelyk laager ſtaat vervallen was, oordeelde zy eene verbindtenis met den ſchatryken *Ormond* niet raadzaam: dan deeze, zich daardoor niet laatende afzetten, wist *Clara* eerlang te beweegen, om hem haar hand en hart op 't liefderykst te ſchenken. *Clara*, die zich verheugde in 't Huwelyk haarer Zuster *Emmelina*, vond zich voorts tot den hoogſten trap gelukkig, door haare vereeniging met *Ormond*. —— „ Mylord *Ormond*," is onder anderen deswegens haare taal, „was het eerſte voorwerp myner liefde; ik beminde hem „ met al het vuur der jeugd. Deze liefde was, niet zonder tra„ nen, veranderd in een teder aandenken, en eene zagte vriend„ ſchap; en thans is zy weder veranderd in vriendſchap en lief„ de te gelyk; en ik weet niet, welke van deze twee neigingen „ de heerſchende is."

De Hollandſche Kluizenaar, of de verbazende lotgevallen van ANDRIES BLANK. *Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 311 *bladz. In octavo.*

Andries Blank leidt in zyne jeugd een zeer los en liederlyk leeven, zo dat hy, onder de begunſtiging eener ſterke voorſpraake, ter nauwer nood de handen van den Waereldlyken Regter ontkome, en vry raake met een bannisſement, 't welk hem de ruime Zee doet kiezen. Eerlang geraakt hy, door Schipbreuk, alleen, zonder iemand zyner Scheepsgezellen, op een onbewoond Eiland, daar hy den tyd van ruim veertig jaaren, als Kluizenaar, doorbragt. Men geeft, zo men meldt, uit zyne aantekeningen, een berigt van zyne leevenswyze aldaar, hoe hy allengskens zig zelven meer gemaks bezorgde, van tyd tot tyd veele ontdekkingen deed, die zyn ſtand draaglyker, en zelfs eerlang zo gunſtig maakten, dat hy, toen de gelegenheid zig aanbood; nauwlyks konde beſluiten, om zyn Eiland te verlaaten, en weder in de Maatſchappy te leeven. De manier van verhaalen is, hoewel wat ſterk, en hier en daar met dweepagtige hersſenſchimmen doorvlogten, over 't geheel niet onaartig; zynde het waarſchynelyke, ſchoon nu en dan wel eens bykans, egter niet geheel, uit het gezigt verlooren.

✲

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omſchreven en door aanmerkingen opgehelderd. Eerſte Deel. Te Amſterdam by J. Allart 1789. *Behalven de Voorreden* 562 *bladz. in gr. octavo.*

Het Voorbericht, aen 't hoofd van dit Werk geplaetst, leert ons deszelfs geagten Opſteller, den Eerwaerden *W. A. van Vloten*, kennen, als iemand, die, uit hoofde van de zwakheid zyns geſtels, al vroeg van de waerneming zynes Leeraersampts heeft moeten afzien; en den tyd van Studie, welke zyne ongeſteldheid hem toeliet daer toe te ſchikken, inzonderheid beſteed heeft, tot ene gezette oefening der Bybelbladen, waerdoor hy, na verloop van zeventien jaren, zyn bedoelde plan in zo ver voltrokken heeft, dat hy thans beginne zynen arbeid door openbaren druk gemeen te maken. Hy heeft zich naemlyk voorgeſteld den Bybel op nieuw te vertalen, of wel onze Nederduitſche vertolking te toetzen en te verbeteren; die vertaling door ene nevensgaende omſchryving op te helderen; en 'er voorts, daer 't hem noodig ſcheen, enige nadere aentekeningen ter beteren verſtande by te voegen. Van dezen zynen arbeid ziet thans het eerſte Deel, behelzende het Boek *Geneſis* geheten, het licht. By manier van Voorbereiding levert hy ons vooraf etlyke leerzame aenmerkingen, nopens zodanige byzonderheden, die, by den aenvang van zulk een Werk, overweging vorderen.

In de eerſte plaetze komt ons hier voor, ene *Algemeene Inleiding*, welke de Openbaring en derzelver opheldering in 't algemeen betreft. —— Zyn Eerwaerde, opgemerkt hebbende, dat de Openbaring, ſchoon duidelyk, echter aen verſchillende uitleggingen onderhevig is, gaet de rede hier van geſchiedkundig na, en ontvouwt de voornaemſte lotgevallen der Uitlegkunde, inzonderheid met den aenvang der Hervorminge, en vervolgens. —— Dit leid hem ter aenpryzinge van de Letterlyke of eigenlyke verklaring

der Heilige Schriften; en tot het aen de hand geven van onbetwistbare regelen dier uitlegkunde; met ene nevensgaende beoordeeling van andere uitlegkundige regelen, die minder eenvoudig zyn; en een onderzoek van andere hulpmiddelen, als daer zyn goede *Overzettingen*, nauwkeurige *Omſchryvingen* of *Uitleggingen* van een geheel Boek, en *Leerredenen* over deze en gene byzondere voorſtellingen; met aenwyzinge, in hoe verre men hiervan, met behoedzaemheid, een nuttig gebruik kunne maken. —— Nadien nu de verklaring, by manier van *Paraphraſis* of *Omſchryving*, onder die opgenoemde hulpmiddelen, naer 't oordeel van zyn Eerwaerden, het beste hulpmiddel is, waer van de ongeſtudeerde zich bedienen kan, zo verlediget hy zich voorts, ter ontvouwinge van de wyze, op welke de Omſchryvinge ingericht moet wezen, indien ze recht nuttig zyn zal. —— Verder maekt hy ter loops gewag van algemene waerheden, die in de Bybelverklaringe ten grondſlage gelegd moeten worden; en by die gelegenheid berigt hy den Lezer, wat hem wederhoud, van hier de Godlykheid der Bybelboeken, en derzelver Ingeving, te betogen, waerover zyn Eerwaerde zich aldus uitlaet.

„ Moest ik hier de gewoonte volgen, dan zou ik een betoog van de Goddelijkheid der Bijbelboeken kunnen geeven: en het zou zeker weinig moeite in hebben, om, in de tegenswoordige eeuw, hierin uitvoerig en geleerd te zijn. De Engelſche Schrijvers kunnen ons, daertoe, een geheelen boekſchat, naar onze keuze, leveren; echter wil ik niet ontveinzen, dat, volgens mijn oordeel, zulk een vertoog hier onoordeelkundig zoude geplaatst worden. —— Een mensch, niet overreed van het gezag dezer ſchriften, zal ook met geen oogmerk om beter onderricht in deszelfs inhoud te bekomen, eene uitlegging in de hand neemen. Zulk ſoort van menſchen geeven zich zelden zoo veel moeite. Andere, welke bedenkingen tegen deze of gene leerſtellingen der Goddelijke openbaaring koesteren, zijn, met reden, bevreesd, dat zij, door een algemeen afgetrokken betoog, zich zullen laaten voorinneemen, zonder dat zij in alles waarlijk overtuigd, of dat hunne bedenkingen daardoor opgelost zijn. Eene goede uitlegging, welke hen hunne bedenkingen zelfs doet ontknoopen, is hier zeker het veiligſte. Niemand is beter voldaan, dan die geen, welke zo proefondervindelijk de Goddelijkheid der Bijbelleere gelooft.

„ Een

„ Een min of meer geoefend Christen zou mij hier echter de volgende bedenking kunnen maaken: gij zult evenwel de ingeeving dier ſchriften, waardoor zij van andere geſchriften alleen onderſcheiden zijn, eerst vooraf betoogen? dit is ten minſten noodzaakelijk. Ik zou hierop alle de bewijzen kunnen aanvoeren, welken onze Godgeleerden, dezen aangaande, gewoon zijn aan te voeren, en dan daarin kunnen berusten. Dan ik wil liever edelmoedig mijne gedachten hiervan zeggen: nimmer is my de ingeeving dier ſchriften verdacht voorgekomen: 'er is geen Hoofddeel, bi na geen vers, dat ik overdenke, of ik vind 'er de bewijzen van ingeeving allerduidelykst in: maar de gewoone wijze, de afgetrokkene betooging van die waarheid, is mij altoos verdacht voorgekomen. Niemand kan een duidelijk betoog geeven van die eigenſchap, welke wij gewoon zijn, ingeeving te noemen, of hij moet die bijzondere werking van Gods Geest ten duidelijkſte kunnen onderſcheiden, van eene andere werking door denzelfden Geest gewrocht; zich alleen bepaalende tot zulke Schriften, welke met ſtichtinge in de Gemeenten der Christenen geleezen worden. En wie durft zo vermeeten van zijne kundigheden, in dit ſtuk, denken! Maar eens toegeſtaan zijnde, dat dit mogelijk ware, hoe weinig komt zulk eene overreding bij die, welke proefondervindelijk is, in vergelijking. Een naarſtig Bijbelleezer, met een goed doorzicht begaafd, vergezeld van eene oordeelkundige oplettendheid, zelfs op de kleinſte byzonderheden, kan hier alleen, zonder de minſte aarzeling, belijden: „ in deze ſchriften vind ik alleen die zalving „ van den Heiligen." Dat onnavolgbaare, het geen de grootſte vernuften, de oorſprongelijkſte ſchrijvers, mij niet hebben kunnen geeven, vind ik hier; eene edele eenvouwigheid, onder geene woorden te brengen; die kragtiger wordt onder het gevoel, maar verflauwt onder het betoog! —— In de daad durf ik mijnen leezer verzekeren, dat, naar mate hij met meerder inſpanning en lust leeze, hij ook in evenredigheid dat denkbeeld in zijnen geest zal doen ſtijgen; en eindelijk zal hij met verwondering zien, hoe verbaazend het onderſcheid is, tuſſchen een Geloof aan de ingeeving, door onderſcheidingen en afgetrokken betoogen ontſtaan, en tuſſchen een Geloof dat door ervaaring geleerd wordt."

Op deze *Algemeene Inleiding*, die beſlooten wordt met ene wederlegging van ene bijna algemene dooling, als of

de Bybel een volledig ſtelzel van den Godsdienst ware, volgt ene *Inleiding tot het O. T.* In deze handelt zyn Eerwaerde over de volledigheid der Godlyke Openbaringe voor de Jooden, of de volkomenheid des Ouden Testaments, en verder over het volledige van den inhoud der byzondere ſtukken, niettegenſtaende de verſchillende lezingen, hier en daer door den tyd in dezelven ingeſloopen. —— Daer benevens geeft hy een bericht van de Nederlandſche overzetting des Bybels; die, hoe zeer over 't algemeen te pryzen, echter niet zonder misſlagen is, des men zich over ene andere vertaling niet hebbe te verſtooren, maer 'er met oordeel gebruik van te maken, waer toe enige regels aen de hand gegeven worden. — Vervolgens gaet hy na, de wyze van voordragt in het O. T. op te merken, en 't geen men in agt hebbe te nemen omtrent den ſtyl, zo in 't algemeen, als in 't geſchiedkundige, het dichterlyke en 't prophetiſche in 't byzonder. —— Hieraen hecht hy eene overweging van het nut dier Openbaringe, aen de Jooden voor de Christenheid; —— en hy voegt 'er, ten nutte van den Lezer dier Schriften by, een Tafereel van de Bybelſche Aardsrykskunde.

Dus ver gehandeld hebbende over 't geen het O. T. in 't geheel betreft, verleent hy ons wyders ene *Algemeene Inleiding over de vyf Boeken van Moſes.* Zyn Eerwaerde verwyst hier den Lezer, nopens de berichten rakende *Moſes*, als Schryver dezer boeken, derzelver verdeeling enz., grootlyks tot het geen de geleerde Heren *Eichhorn* en *Michaëlis* deswegens in 't breede voorgedragen hebben; maer blyft meer byzonder ſtil ſtaen, op het character van *Moſes* en deszelfs ſchryfſtyl, als Historieſchryver, als Wetgever en als Dichter.

Ten laetſte levert zyn Eerwaerde ons nog ene Byzondere *Inleiding tot het eerſte Boek van* MOSES: waerin hy nagaet de bronnen uit welke *Moſes* de oudſte berichten heeft, mitsgaders den oorſprong van den figuurlyken ſtyl in die gedenkſtukken. —— Verder onderzoekt hy het algemene doelwit des Schryvers, en ontvouwt de nuttigheid, welke deze geſchiedenis den Christenen oplevert. —— Hierop draegt hy ons voor, enige algemene denkbeelden wegens de Godsdienſtige offeranden, die reeds in 't huisgezin onzer eerſte Ouderen plaets hadden; en welker oorſprong hy aen ene Godlyke inſtelling toeſchryft; te meer daer hy in dezelven, niet ſlechts dank-

of-

offers, maer ook zond- en zoenoffers meent te vinden, die hunne betrekking hadden tot het beloofde vrouwenzaed. —— Deze overweging leid hem verder ter beſchouwinge van den uitwendigen Godsdienst, nae den Zondvloed; en de denkbeelden rakende een leven na dit leven, mitsgaders den invloed van die denkbeelden op het Menschdom in deze dagen. —— Voorts verleent hy, ter ophelderinge van 't geſchiedverhael in dit eerſte Boek, ene algemene tekening van het Patriarchale leven; verzendende den Lezer, ter verdere onderrichtinge nopens de byzonderheden, tot het breder verſlag, 't welk de Heren *Heſs* en *Michaëlis* hier omtrent gegeven hebben. — Laetstlyk neemt zyn Eerwaerde het Tydrekenkundige ook nog in aenmerking; doch hy vind het te vol onzekerheden, om 'er zich bepaeld over uit te laten; van waer hy dit Stuk, toen het zich al vroeger aen zyne overweging aenbood, insgelyks van de hand gewezen heeft; met aenpryzing van den tydrekenkundigen arbeid van den Heer *Mohr*, te vinden in het Bybelwerk van den Hoogleeraer *Nuys van Klinkenberg*. Alleenlyk verklaert hy zich hier nog, tegen het algemene gevoelen, dat het Hebreeuwſche Jaer met *Maart* doet beginnen; en voor het denkbeeld van den Heer *Michaëlis*, die het een aenvang doet nemen, met de eerſte Maan in *April*. —— Wyders deelt zyn Eerwaerde, met het afloopen dezer Inleidinge, ons nog mede ene lyst der Schriften, met de meeste nuttigheid, door hem gebruikt, gevende te gelyk ene beknopte oordeelvelling over dezelve.

De uitgebreidheid van dit Voorwerk, dat, buiten de algemene kundigheden, welke zodanig ene voordragt vordert, verſcheiden byzonderheden behelst, die ons 's Mans eigen denkwyze leeren kennen, en tevens het oogmerk en de inrichting van zynen arbeid verklaren, heeft ons in dezen wat te breedvoerig doen zyn, om nog plaets over te hebben, tot het mededeelen van een voldoenend ſtael der uitvoeringe van 't Werk zelve; waerom wy dit tot ene nadere gelegenheid zullen uitſtellen. — Genoeg zy het, voor tegenwoordig, nopens de wyze der uitvoeringe te melden, dat zyn Eerwaerde zich gemeenlyk vry na houd, aen onze gebruikelyke Nederlandſche overzettinge des Bybels; echter zo niet, of hy wykt 'er ook nu en dan van af. Men zou dit nogtans meerder van zyn Eerwaerden verwacht hebben, bovenal, daer hy zo veel werks ſchynt gemaekt te hebben, van het doorbla-

deren en nagaen van latere Schryveren; wier byzonder doelwit was, den Bybel op te helderen, door ene duidelyker en nadruklyker vertolking veler plaetzen, dan men gewoonlyk heeft: ook ſchynt zyn Eerwaerde, naer uitwyzen van deze en gene aentekeningen en nadere ophelderingen, hier en daer niet vreemd te zyn, van meerdere veranderingen, dan hy goedgevonden heeft te maken. —— Veelligt heeft de Eerwaerde *van Vloten*, die meermaels een middenweg bewandelt, zich ook in dit geval daerop willen houden; te meer, nadien hy, zo als hy in zyn Voorbericht meld, niet zo zeer voor Geleerden, als wel voor onbevooroordeelde Bybeloefenaren dezen arbeid aengevangen heeft; bedoelende inzonderheid den Bybel, voor Ongeletterden, gebruikbaerder te maken: waertoe by uitſtek dienen zyne omſchryvende verklaringen van den Tekst; in welken hy zich gemeenlyk beknopt en verſtaenbaer uitdrukt, terwyl hy den zin en 't oogmerk der Heilige Schryveren, naer zyn inzien, op ene wel onderrichtende wyze, volledig ontvouwt. —— 's Mans arbeid levert dus den Ongeletterden, die zich op de beoefening der Heilige Schriften ernſtig toelegt, een zeer nuttig handboek, waer van zy zich, ten beteren verſtande der Bybelbladeren, en tot een leerzaem ſtichtelyk gebruik van dezelven, met vrucht kunnen bedienen.

Evangeliſche Leerredenen van J. A. HERMES, *Predikant te Quedlinburg. Naar de tweede Uitgaave, uit het Hoogduitsch vertaald. Eerſte en tweede Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 845 *bladz. In gr. octavo.*

Ene gemoedlyke en te gelyk verſtandlyke voordragt, die, terwyl ze het verſtand verlicht, tevens het gemoed inneemt en overhaelt, onderſcheid deze Leerredenen, op ene aenpryzende manier, aen alle de zodanigen, die den Godsdienst, en als redelyk, en als opwekkend, beſchouwen; uit welken hoofde zy bovenal een welgevallen hebben in zodanige Kerklyke Redevoeringen, waer in het onderrichtende en ſtichtende zich gevoelig verenigt. Gelyk zulks den ſchryftrant van den Eerwaerden *Hermes* gewoonlyk eigen is, zo ontdekt het zich ook alomme in deze Leerredenen; in welken zyn Eerwaerde, zynde naer de oude Lutherſche gewoonte nog gebonden

aen

aen het op zyn tyd aflezen der bepaelde Euangelietexten, verſcheiden onderwerpen behandelt, die hy, het zy regelrecht of van ter zyde, uit dezelven afleid. De twee thans afgegeven Deelen behelzen XXXIV Leerredenen, beginnende met het Euangelie op Nieuwjaarsdag, en doorloopende tot op dat van den zevenden Zondag, na de H. Drieëenheid. Ieder derzelven doet de Leeraer met oordeel ſtrekken, ter ontvouwinge van een onderwerp, 't welk daedlyk betrachtend of daer toe ten ſterkſte aenleidelyk is; dat hy onderſcheidenlyk verklaert en ernſtig aendringt. Ene opgave van den inhoud zyner Leerreden over de *geoorlofdheid der aardſche en gezellige vermaaken*, by gelegenheid van 't Euangeliſche verhael, Joh. II. 1—11, nopens ene Bruiloft te Cana in Galilea, kan hier van een voorbeeld aen de hand geven.

By manier van aenleiding tot zyn bedoelde ontwerp, laet hy zich aenvanglyk kort uit, over de verſchillende denk- en handelwyze veler Christenen, met opzicht tot het wraken of voorſtaen van 't genot zulker geneugten; die daeromtrent dikwerf tot uiterſten overſlaen, en onder welken 'er ook gevonden worden, die, dit buitenſpoorig voorſtaende, een ſchandelyk misbruik van den opgenoemden Text maken. —— Hieruit neemt zyn Eerwaerde aenleiding, ter gezetter overweginge van dit Stuk, vaſtſtellende daerin te zullen toonen, dat 'er een middelweg zy, langs welken men de oogmerken van God zekerer vervullen kan. Ten dien einde zal hy eerst doen zien, *dat ze in- en op zich zelfs geoorloofd zyn:* maar dat 'er, ten tweeden, *eene zekere voorzigtigheid en onthouding aan te wenden zij, wanneer dezelven niet onrechtmaatig zullen worden.*

Wat het eerſte betreft, de kennis die wy van God, als onzen Vader en Weldoener, hebben, leid ons reeds tot dat denkbeeld; en wy worden 'er in bevestigd, als wy nagaen, dat hy ons, by de hoogere geestkrachten, ook dierlyke driften en zinlyke aendoeningen verleend heeft; mitsgaders dat de Waereld, door zyne Wysheid en Goedheid, zodanig ingerigt is, dat zy van alle zyden ene menigte van voorwerpen aenbiede, welken geſchikt zyn voor die aendoeningen. Dit toont ons genoegzaem Gods oogmerk; en daer wy niet twyfelen kunnen, of de goede God wil ons vergenoegen; ja, daer ieder nieuwe weldaed ons tot een vrolyk genot en dankbare vreugde aenſpoort, is 't baerblyklyk, dat wy Gode niet ongeval-

lig kunnen zyn, als wy 'er gebruik van maken; maer veel eer, in een zeker opzigt, ons ondankbaer jegens God gedragen, wanneer wy dat alles veronagtzamen; als wy ons, uit vooroordeel en eigenzinnigheid, alle die vermaken ontzeggen, ons in donkere zwaermoedigheid kleeden, en door klagen en zuchten. God eeren willen. Even deze redeneering doet ons bezeffen, dat wy, niet alleen voor ons zelven in de ſtilte mogen vrolyk zyn, maer ook de gezellige vreugde mogen zoeken, en ons, ter vervrolykinge van ons zelven en den naasten, daer van bedienen; het welk, terwyl het ten volle overeenkomt met de liefde tot onzen evenmensch, ook ter meerdere voldoeninge onzer geneugten ſtrekt; in zo verre elke vreugde beter ſmaakt, die met deelnemende vrienden in gemeenſchap genooten word. —— Zyn Eerwaerde breid deze denkbeelden beknoptlyk uit; en gaet daerop over tot het voorſtellen van de regelen der voorzichtigheid, die een Christen, by het genot dezer vreugde, in agt heeft te nemen.

De algemene regel, ten dezen opzichte, is: *Leert u in de vrolijkheid maatigen; wordt en blijft Meesters van uwe begeerten.* En ter uitoefeninge hier van, heeft men de volgende byzondere regels te behartigen.

„ 1. *Zoekt het vergenoegen der zinnen zoo heftig niet, en gewent u zoo zeer daar aan niet, dat gij daardoor tot de hoogere vreugden van geest, tot het ſtille huislyk leeven, en tot een Christlijk verdraagen van lijden onbekwaam wordt.*

„ 2. *Geeft u niet ten ontijde aan de vrolijkheid over, dat is, dan, wanneer gij gewigtiger pligten te vervullen hebt.*

„ 3. *Blijft bij het genot der aardſche gezellige vreugden beſtendig in zulke paalen van maatigheid, dat gij niet tot zondige buitenſpoorigheden voortgeſleept wordt.* En hier toe eischt de voorzichtigheid vooraf, zo veel 't geſchieden kan, *bij voorraad wel te overleggen*, welk ſoort van vermaaken ons ſchadelijk worden kan, en hoe wij deeze ſchade moeten afkeeren. Te gelijk doet het ons bezeffen, hoe zeer het onze plicht zij, ons enkel om diens wille meenig vermaak te ontzeggen, terwijl wij vooruit zien, *dat wij geene kragten genoeg hebben*, om de recht Christlijke maatiging, bij de te vreezene ſterke aanprikkelingen tot buitenſpoorigheid, te bewijzen." —— Ieder dezer regelen ontvouwt de Leeraer, met een ernſtigen aendrang van de leerzame behoedlesſen, die dezelven aen de hand ge-

geven, en besluit dan voorts zyne Leereden in dezervoege.

„ Alle deeze betrachtingen, dierbaarste vrienden, kunnen u nu overtuigen, dat wel het zinlijke en gezellige genoegen in zich zelf niet onrechtmaatig zij, maar dat elk naauwgezet Christen de gegrondste reden hebbe, om het met veel behoedzaamheid te zoeken, en met even zoo groote maatiging te genieten. Mogt gij toch beide immer beter leeren! Hoe veel vrolijke stonden kondet gij meer hebben, wanneer gij elke rechtmaatige aanleiding tot vreugd wist te gebruiken, daarentegen meenige oogschijnlijke gelegenheid tot uitspatting in de vrolijkheid, te ontwijken! En hoe veel ligter zoudt gij dit in vervulling brengen, en te gelijk aan den anderen kant alle rampspoedige toevallen verdraagen, (welken gij buiten dien niet altoos ontgaan kunt,) wanneer de aardsche vreugde doorgaans niet het voornaamste doel uwer poogingen was! o Leert toch bij tijds de verhevener vreugde van den Geest, van de deugd, en van een goed geweeten kennen en schatten. Handelt altoos met een reedlijk hart omtrent God, omtrent den naasten, en omtrent u zelfs. Geniet, met zulk eene gezindheid, de onschuldige vreugden van dit leeven voor u alleen, en in gemeenschap met anderen. Dankt uwen hoogsten Weldoener met vrolijke harten, voor iederen vrolijk uur, dat hij u vergunt. Maar vergeet nooit, dat 'er nog eene betere weereld is, in welke reiner duurzaamer vreugden op ons wachten, en dat wij ook tot dit oogmerk op aarde leeven, om ons tot het genot van dezelven voor te bereiden."

Prysverhandelingen, van het Genootschap tot Verdeediging van den Christlyken Godsdienst, opgericht in 's Hage, voor het Jaar MDCCLXXXVII. *Zynde de tweede en derde Verhandeling. In 's Hage, te Amsterdam* en *te Haarlem, by* J. du Mee *en* Zoon, J. Allart, *en* C. van der Aa. 1788. *In gr.* 8*vo.* 385 *bl.*

Het *Haagsche Genootschap tot Verdeediging van den Christlyken Godsdienst, tegen deszelfs hedendaagsche Bestryderen*, hadt, onder de Prysvraagen, in den Jaare MDCCLXXXVI, dit Voorstel aangekondigd: *Naardien de hedendaagsche Bestryders voor hen, die onder de Godlyke Openbaaring leeven, wel de beoefening der Zedeplichten,*

ten, daar in vervat, als noodzaakelyk erkennen, en aanpryzen; maar veelen van derzelver Leerſtukken, byzonder Verborgenheden des Geloofs, als voorwerpen van loutere beſpiegeling, min gewichtig keuren, of verwerpen, vordert het Genootſchap een Betoog, dat de erkentenis dier Leerſtukken en Verborgendheden in zulk een onafſcheidelyk verband ſtaat met de Gelukzaligheid, als de beoefening dier Plichten. De Hoog Eerw. J. VAN VOORST ſtreek den Gouden Eerprys; diens Verhandeling zag reeds eenigen tyd geleden het licht (*). Twee andere, over dit zelfde Onderwerp, worden ons hier aangebooden. De eerſte opgeſteld door JACOBUS ENGELSMA MEBIUS, *Predikant te Jorwert*, aan wien een Zilveren Eerprys is toegeweezen; van de tweede, in 't *Latyn* geſchreeven, bleek, onder het drukken, de Schryver te zyn MICHAEL PAP SZATHMARI, *Nobilis Tranſyly. Hungarus in Reform. Collegio Claudiopolitano, Theol. & Hiſt. Eccl. Profeſſor.* Deeze wordt ons en in 't oorſpronglyke en vertaald geſchonken.

De Verhandeling van den Eerw. MEBIUS is in vyf Hoofddeelen onderſcheiden. Het *eerſte* dient ter voordragt van 't Verſchil dat behandeld moet worden, en deszelfs gewigt. —— Het *tweede* behelst eenige voorafgaande Aanmerkingen, als dat men, in 't behandelen van dit Verſchilſtuk, voor af moet toeſtaan (1). De Geſchiedkundige waarheid der Euangeliſche Berigten omtrent de byzondere en buitengewoone gebeurtenisſen en daaden, door welken het Christendom bevestigd is (2). Den Godlyken Oorſprong der ganſche Leere in de Schriften van Jeſus Zendelingen vervat (3). De Geſchiedkundige Waarheden der Godlyke Ingeeving der Schriften des Ouden Verbonds. —— Het *derde* bevat eenige algemeene redenen van waarſchynlykheid, dat de Godlyke Openbaaringen, wanneer dezelve ons, in deezen ſtand onzer zaaken, aan ons verleend worden, Leerſtukken en Verborgenheden zullen bevatten, welker erkentenis invloed heeft op onze Gelukzaligheid. —— In het *vierde* gaat de Eerw. Schryver over, om, uit de Openbaaring zelve, en de beſchouwing van haare Leezingen te toonen, dat de erkentenis der Leerſtukken en Verborgenheden, in dezelve vervat, tot onze herſtelling op den weg der Gelukzaligheid, en tot haare bevordering in ons, vollſtrekt noodzaaklyk is. In

(*) Zie onze Beoordeeling, *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* III Deel, 1 Stuk, bl. 330.

—— In het *vyfde* wordt het voorgaande nader bevestigd, uit de vergelykinge van de Zedekunde van hem, die de voorgemelde Leerſtukken en Verborgenheden al, en die van hen, welke dezelve niet, aanneemt.

Uit deeze verkorte opgave van den Inhoud, die in alle deszelfs onderdeelen uitgewerkt, der Verhandelinge voor aan toegevoegd is, blykt hoe de Eerw. MEBIUS zich een zeer geregeld, maar teffens wydluftig, plan voorgeſteld hebbe, waar aan hy voldoet; doch, onzes inziens, te meermaalen, al te breedvoerig ſtil ſtaat op ſtukken, die tot de groote Hoofdzaak ſlegts eene zydelingſche betrekking hebben; of zich toegeeft in uitweidingen over algemeene bekende Waarheden, die enkel aangeſtipt hadden behooren te worden, om niet aan te gaan tegen de Wetten van het Genootſchap, die de wydloopigheid verbieden.

Beter hier aan voldoet de Hoogleeraar SZATHMARI, ſchoon zyn Verhandeling niet kort konne heeten. Zy is meer beredeneerd, bondiger, en als wy het zo noemen mogen, oorſpronglyker. — Drie hoofdafdeelingen ſplitzen dezelve.

In de eerſte geeft hy eene korte beſchouwing van de Partyen, met welke hy te ſtryden heeft. „Wy hebben, zegt hy, niet ſlechts éénen tegenſtander of één aanhanger van partyen, zy maaken byna een geheel talryk Leger uit, die, ſchoon niet alle even kwaad noch geducht, echter uit verſchillende hoeken op ons aanvallen." Hy rangſchikt ze onder drie Hoofden, (1) De *Ongodisten*, (2) De *Deisten* en *Naturalisten*, of die hy liever *Vrygeesten* en *Ongeloovigen* zou noemen, (3) de zodanigen, die, voor het uitwendige ten minſten, iets ſchynen op te hebben met de Openbaaring — verdeeld, in vermomde *Deisten*, de navolgers van ARIUS en SOCYN — in *Pelagiaanen*, en die hunne beginzels meer of min aankleeven, de *Remonſtranten* — in *Latitudenariſen*, die hy met de *Indifferentisten* niet wil verward hebben — en waar by hy eindelyk nog voegt zekere Dweepers, als ANTHONIA BOURIGNON en P. POIRET.

De Hoogleeraar beſchouwt allen deezen als hier in gezamenlyk overeenkomende, „dat zy de noodzaakelykheid der Godlyke Openbaaring meer of min verwerpen, en dus eenigzins overhellen tot de Naturalisten. Hy begrypt niet hoe zy kunnen zeggen, dat de kennis der Leerſtukken en Verborgenheden niet noodzaakelyk zy, die de noodzaaklykheid

heid der Openbaaringe gelooven, daar men zich geene Openbaaringe kan voorſtellen, zonder Leerſtukken en Verborgenheden. Hy kan zich derhalven niet genoeg verwonderen, dat 'er ook in den Schoot der Hervormde Kerk gevonden zyn, die den Godsdienst in eene loutere Zedekunde veranderd hebben. Want, gelyk de voortreffelyke WERENFELS zegt: *Schoon het beter voor de Kerk ware, dat alle Christenen hunnen Godsdienst veranderden in Zedekunde, dan in enkele Bovennatuurkunde, en dorre beſchouwing der Godlyke Eigenſchappen en Werken*, is het nogthans het beste, *dat iemand, van die groote Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst, die den Wysgeeren en Heidenen onbekend waren, naar behooren overtuigd, gelooft, niet maar in derzelver beſpiegeling te moeten berusten, maar die alle zonder uitzondering te moeten aanmerken als Verborgenheden der Godsvrucht*, dat is, *als zo veele prikkels tot Godsvrucht en die deugden, welke met dezelve verbonden zyn. Zo hy gelooft dat zy tot dat einde voornaamlyk van God geopenbaard zyn, dan eerst heeft hy, indien ik my niet ten hoogſten bedrieg, een waar denkbeeld van den Christlyken Godsdienst in zyne ziel verkreegen* (*). Welke woorden van dien wydberoemden Man te gelyk zeer veel licht geeven aan onze Stelling, en ten vollen verklaaren hoe wy willen, *dat de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden, in zulk een onafſcheidelyk verband ſtaat met de Gelukzaligheid, als de beoefening der Zedepligten.* ——"

Tot meerder opheldering voegt hy 'er by, „ dat daar door *Verborgenheden*, een woord dat ontleend is uit den verborgen eerdienst der Heidenen, meer algemeen zekere Leerſtukken verſtaan worden, die alleen uit de Openbaaring kennelyk zyn, en die gedeeltlyk zodanig zyn, dat zy, hoe klaar ook voorgeſteld, echter, met opzicht tot het hoe, niet kunnen begreepen worden; doch ook gedeeltlyk zodanig, dat zy na derzelver Openbaaring geen de minſte duisterheid meer hebben; gelyk zy hierom Verborgenheden van den eerſten en tweeden rang heeten kunnen, zo kunnen ook alle Leerſtukken, alleen uit de Openbaaring afgeleid in 't gemeen den naam van Verborgenheden draagen.

In de tweede Hoofdafdeeling gaat hy over om de Waarheid der even genoemde Stelling te ſtaaven. Om dit ſtuk met alle mogelyke kortheid en klaarheid te behandelen,

(*) *Opuſc. Theologico Philol.* T. I. p. 34.

len, tragt hy te doen zien, „ dat de Overweeging van dat alles, 't welk behoort tot den aart van den waaren Godsdienst, ongeveinsde Deugd, en volmaakt Geluk, waar van in de Vraag melding gemaakt wordt, waar toe ook gebragt moet worden Gods Opperheerſchappy, de Onderwerping van het redelyk Schepzel, en de Wysheid der Zedelyke Geboden, dat de overweeging van dat alles de erkentenis van de Leerſtukken en Verborgenheden noodzaakelyk vereiſche; en dat dit alles in zulk een nauw verband ſtaat met die erkentenis der Leerſtukken en Verborgenheden, dat men het één van het ander niet kan afſcheiden, zonder aanmerkelyk verlies der overige waarheden, in diervoege, dat men, met betrekking tot den Godsdienst, zich geen recht denkbeeld kan vormen van Gods Opperheerſchappy, noch van de afhangelykheid van een redelyk Schepzel, noch van de natuur des waaren Godsdiensts, ook niet van de Wysheid der Zedelyke Geboden, noch van den aart der Deugden, noch van het Geluk, dat uit derzelver betragting voortvloeit." — Dit overtuigend bewezen hebbende, denkt zyn Hoog Eerw., „ zal niemand, met recht, meer kunnen twyfelen, of aarſelen te belyden, dat de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst, in zulk een onafſcheidelyk verband ſtaat met de Gelukzaligheid als de beoefening der Pligten".

Deeze taak werkt hy uitvoerig af, en op eene wyze, die, ſchoon men hem niet in allen deele toevalle, egter, over 't algemeen goedkeuring zal wegdraagen. Hy beſteedt de Derde Hoofdafdeeling, om ter meerdere overtuiging eenige en wel de voornaamſte Zwaarigheden der Partye op te geeven en op te losſen. — De *eerſte* is afgenomen van het ſlegt gedrag der zodanigen die de Leerſtukken en Verborgenheden gelooven, terwyl eenvoudigen, van deeze beſpiegelende kennis verſtooten, eene pryswaardige en deugdzaame leevenswys volgen. —— De *tweede* geeft hy met de woorden van BAHRDT in deezer voege op, dat de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden des Christlyken Godsdiensts, niet alleen ons niet leide tot de gelukzaligheid, maar ook in verſcheide opzigten voor de beoefening der Zedelyke Pligten ſchadelyk zy, deels, om dat door haar verſcheiden dwaalingen in de wereld gebragt worden, en het bygeloof zeer gekoesterd wordt, deels, om dat zy den weg bereidt voor ſcheuringen, twisten en overheerſching, deels eindelyk, om dat zy de man-

manlyke beoefening der Deugd knakt, ja verflaauwen doet: —— De *derde* raakt alleen de Verborgenheden van den Christlyken Godsdienst. Ten deezen opzigte merkt hy aan, op dat wy dit weinige overneemen. „Deeze ontkennen onze Partyen, dat tot den Godsdienst behooren, en eenig verband hebben met onze Gelukzaligheid, daar zy op geene wys van menſchen kunnen verſtaan en gekend worden, en daarenboven onoverkomelyke zwarigheden hebben. Deeze zwarigheid heeft de berugte TOLAND breed uitgehaald; doch MOSHEIM heeft dezelve, korter, en als in een kort begrip voorgeſteld in zyne *Beſchryving van het Leeven, de Bedryven en Schriften van Toland*, (*). —— Ons komt deeze zwarigheid voor van niet veel belang te weezen. Wy toch verſtaan onder den naam van Verborgenheden geenzins voorſtellingen zonder zin, die daarom minder verſtaan zouden worden; maar in tegendeel zulke waarheden, die, ſchoon met opzigt tot haar *hoe* voor ons verborgen, echter voor het overige uit de Godlyke Openbaaring recht verſtaan kunnen worden. Waar uit blykt dat wy derzelver geheele kennis niet uitſluiten. Maar, daarenboven, hoe veele dingen komen ons in 't gemeene leeven voor, die wy dagelyks gebruiken, ſchoon wy haaren innerlyken aart geenszins begrypen? Hoe elendig voorzeker zou de geſteldheid der menſchen weezen, zo zy dat geen ſlechts nuttig en noodzaaklyk voor zich rekenden, waar van zy eene volkomene kennis hadden? En dat zy ellendig zich bedriegen, die zichzelven wys maaken, dat de Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst onoverkomelyke zwarigheden hebben is allerzekerst; waarom dan ook met recht de ſchrandere BAYLE van den beroemden LEIBNITS hier over gegispt wordt. —— Tot dus verre weeten wy zeker, dat geene zwarigheid van partyen *is* aangevoerd, over welke zy zouden kunnen klaagen dat van ons niet is opgelost. Doch het zy zo, laaten wy vry toegeeven, dat 'er eenige zyn voorbygegaan, wat dan? Is het niet genoeg dat die dingen waar zyn, om dat zy van God oorſpronglyk zyn? Zullen wy ons verwonderen, als de Geleerdſten meer in elke zaak zien, dan onkundigen en meer eenvoudigen? hoe veel te min mogen wy ons als dan verwonderen, zo 'er Waarheden van GOD geopenbaard zynde, als afgeſcheiden van den ſchakel der Waarheden, wel-

(*) §. 10. p. m. 46.

welke door de Rede bekend zyn, van ons niet ten vollen kunnen gekend en begreepen worden. Kan het eene waare tegenſtrydigheid heeten, welke blykt tuſſchen waarheden van onderſcheiden rang, tuſſchen zulke namelyk, die de Rede leert, en tuſſchen geopenbaarde? is in tegendeel dit geene waare tegenſtrydigheid, te zeggen, dat Verborgenheden het begrip der menſchlyke Rede te boven gaan, en echter verdichtzelen zyn van 't menſchlyk Vernuft? Wie zal zo uitzinnig zyn om te zeggen, dat GOD niet meer kan weeten of verſtaan dan dat de Mensch kan bevatten? 'Er komt, eindelyk, by, dat, zo wy alle zwaarigheden niet juist kunnen oplosſen, om dat Verborgenheden niet ten vollen begreepen worden, ook partyen geene zwaarigheden tegen dezelven kunnen inbrengen, om dezelfde rede. En voorzeker, zo dikwyls zy dezelve beſtryden en aanvallen, raaken zy ſlechts den uiterlyken ſchors, daar door de woorden van *Verborgenheden* ſlechts zekere uitwendige beeldtenis derzelver wordt afgeſchetst. Wy eindelyk gelooven de Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst, om dat wy, overtuigd van de noodzaaklykheid der Openbaaring, weeten, dat 'er geen Openbaaring zonder Verborgenheden weezen kan.

„ Zo ik my niet bedrieg," in deezer voege drukt zich de Hoogeerw. SZATHMARI, in 't ſlot uit, „ heb ik voldongen dat 'er geene Gelukzaligheid is, of te hoopen is, zonder vermaak te ſcheppen in de bezitting, ſtandvastige bezitting, van het hoogſte Goed. Het hoogſte Goed nu is alleen onze hemelſche Vader, die ook te gelyk het begin en de oorſprong van alle heil, de wyze Geever en Voltooijer van 't zelve, is; en zich met het hoogſte Goed te vermaaken is alleen den geenen vergund, die Hem kennen en beſchouwen, gelyk Hy, als Goed, wil, dat zy Hem kennen en beſchouwen. Tot het bezit van het hoogſte Goed kunnen zy alleen geraaken, wien Hy zichzelven en alles weldaadig heeft beloofd en toegezegd; dat is, die Hem als het hoogſte Goed, kennende, in opvolging van zyne bevelen den weg der Deugd bewandelen: en hier uit blykt het dat 'er een nauw verband moet weezen tuſſchen de Gelukzaligheid en de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden des Christelyken Godsdiensts, en wel niet anders als tuſſchen de beoefening der Zedelyke Pligten. Met één woord, 'er moet een allernaauwst verband zyn tuſſchen de Gelukzaligheid als het einde van den Godsdienst, als het middel ter verkryging van de-

dezelve, welke even gelyk by alle Volken en ten allen tyden, zoo ook nog in de kennis en den dienst van God moet bevat worden. Gelukkig derhalven die eerbiedigers van God en de Deugd, die deeze drie noodzaakelyke dingen, welker verband zoo wel door de Natuur als door de Godlyke Openbaaring gelegd is, namenlyk *rechte Kennis*, *zuivere Deugd* en *volle Gelukzaligheid*, zoo naauw in hun leeven en in hunne bedryven verbinden, dat hunne Leer, als de Leer der Godzaligheid hun opleide tot beoefening van allerlei Deugden, en de gelukzaligheid in haar eindpaal hebbe; dat ook hun Leeven en Praktyk ten vollen openbaare, dat zy God recht kennen, zuiver eerbiedigen, en langs effen bane de Gelukzaligheid ten doelwit hebben! Gelukkig die Leeraaren, die in de erkentenis der Leerſtukken hunne Leerlingen met den toorts der Waarheid voorlichten; maar ook niet onagtzaam en zorgeloos verkeeren, gelyk zommigen hier in een ſlordig voorbeeld geeven, omtrent de Christelyke Zedekunde, welke met die erkentenis in een onafſcheidbaar verband ſtaat: maar die, terwyl zy Waarheden leeren kennen en verſtaan, te gelyk ook leeren naar dezelve te leeven, en dus, langs den gewoonen en meest betreeden weg der Heiligen, hunne leerlingen na de Gelukzaligheid leeren ſtreeven?"

Nederlandſche Inſecten door J. CH. SEPP. *Te Amſterdam, by* J. C. Sepp. *in quarto.*

Het Inſect, van 't Ei af, in zyne Rupſegeſtalte, gedaante als Pop, en veranderd in een Vlinder, door den oplettenden *Sepp* zeer keurig, op zyne laatstafgegeeven Plaat vertoond, en verder beſchreeven, is hem tot nog in geene afbeelding of beſchryving elders voorgekomen, des hy zelf om eene onderſcheidende benaaming diende te denken. De naam des Vlinders, van deszelfs uiterlyke gedaante ontleend, was zyns oordeels best, *de groen gebandeerde Vlinder*; nademaal in deszelfs bovenvleugelen, zynde groen met graauw vermengd, de groene kleur de overhand heeft; en ook de banden, dwars over de Vlerken loopende, van eene groenagtige kleur zyn. Uit het Ei van deezen Vlinder komt een Spanrups, behoorende tot die ſoort, welke zommige Liefhebbers noemen *Spinſpannen*, by verkorting van *zich telkens inſpinnende Spanrupſen*; om dat dezelve zig, by de vervelling, tuſſchen twee Boomblaadjes inſpint; hegtende door middel

del van fyn geſponnen draadjes, twee Bladen tegen of op elkander; in welker tuſſchenruimte de Rups haar verblyf houdt en vervelt. Nopens de vervelling deezer Rupſe ſtaat hier nog te melden, dat dezelve, (daar anders de Rupſen, gelyk bekend is, vry algemeen, driemaal den huid afleggen,) onder dezulken behoort, die meermaals vervellen; hebbende dit by deeze Rups tot zes herhaalde keeren plaats. Zy vervelde naamlyk, volgens des Authours aantekening, den 7den Juny, of reeds op den elfden dag, na dat zy uit het Ei te voorſchyn gekomen was; 11 dagen laater deed zy het voor de tweede keer, en weder 10 dagen laater voor de derde reis; na verloop van nog 11 dagen geſchiedde het ten vierden maale; 16 dagen daarna verwiſſelde zy op nieuw van huid, en eindelyk had 'er, na 19 dagen, of den 13 Augustus, nogmaals eene verandering van vel plaats, welke zesde keer de laatſte was, als by de uitkomst bleek. Zy bereikte naamlyk hierop haaren vollen wasdom, en ſpon zig, ten einde van 15 dagen, zo tuſſchen de Bladen in, dat het wel te bemerken ware, dat het dienen zoude om in eene Pop te veranderen; in welke geſtalte zy den Winter overbleef, en waar uit, in het begin of midden van May des volgenden Jaars, de Vlinder te voorſchyn kwam.

Het Leeven en de Regeering van FREDERIK II, *Koning van Pruiſſen, geſchets door den Abt* DENINA. *Te Amſterdam, by* J. Allart, 1789. *In gr.* 8vo. 536 *bladz., behalven de Voorreden.*

Tweede Uittrekzel.

Nu komen wy tot den zevenjaarigen oorlog, waarvan de oorzaaken in het Veertiende Hoofdſtuk worden opgegeven. Het verlies van Sileſien lag der Koninginne van Hongaryen aan het hart. Tuſſchen den Koning van Pruiſſen, en den Graaf [nu Vorst] van KAUNITZ was byzondere partyſchap, het zy uit nayver, het zy uit hoofde van den eisch, welken de laatstgemelde op Oost-Friesland maakte (*). —— Koning AUGUSTUS van Polen,

(*) Men zoude ſchier vermoeden, dat de Koning zelve dien eisch niet geheel ongegrond geoordeeld hebbe, dewyl hy den Graave honderdduizend Kroonen deed bieden voor zyne aanſpraak, doch welke die Edelman weigerde. Zie bladz. 96. Over den grond,

len, Keurvorst van Saxen, was insgelyks yverzuchtig over de aanwasſende magt van zynen nabuur. Hy werd verder aangehitst door zynen Staatsdienaar, den Graave van BRUHL, tegen welken, uit hoofde van zyne buitenſpoorige zucht tot pracht en weelde, de Koning, in zyne Verſen, in zeer ſtekelige bewoordingen, was uitgevaren. —— FREDERIK had zich ook de Keizerin van Rusland, ELISABETH, tot eene vyandin gemaakt door onvoorzichtig ſchertzen met derzelver minzieke geſteldheid, hoe zeer het zyn belang ware haar te ontzien. De grootſte Mannen hebben hunne zwakke zyde. FREDERIK, welke anders zyn belang zo wel kende, zo wel wist te behartigen en voort te zetten, in eene reeks van groote gebeurtenisſen eene verbaazende ſterkte van geest, een wonderbaar beleid en onbezweken koelzinnigheid deed blyken, ſchynt, gelyk trouwens zyne gedrukte Werken, op meer dan éene plaats, getuigen, niet beſtand geweest te zyn tegen de vervoeringen van een bytend en ſtekelig vernuft, en haalde zichzelven en zynen onderdaanen de deerlykſte rampen op den hals door het niet bedwingen van zyne ſpotzucht. Daarenboven werd de verwydering tusſchen de Hoven van Petersburg en Berlyn vergroot door de verraaderlyke brieven van eenen FERBER, welke toch eindelyk zyne misdaad met het verlies van zyn hoofd moest boeten. — Engeland bragt, door zyne tusſchenſpraak, wel eenige opſchorting te wege in de Rusſiſche toerustingen, en de Pruisſiſche Gezant, Graaf van FINCKENSTEIN, herſtelde door zyn voorzichtig gedrag de vriendſchap eenigermaate; maar des Konings onbedachtzaame uitdrukkingen over ELISABETH, derzelver Gunſtelingen en Staatsdienaaren, deeden de wonde weder open breeken. In het Jaar 1746 hadden de beide Keizerlyke Hoven van Weenen en van Petersburg reeds beſloten de Pruisſiſche Landen onder elkander te verdeelen, zo ras de Koning in eenig opzicht van den Vrede van Dresden zoude afgaan. Saxen was ook getreden in dit Verbond, dat men trachtte te bedekken met alle mogelyke zorgvuldigheid. De Koning kreeg 'er, evenwel, de lucht van, en eerlang volkomen zekerheid door het omkoopen van eenen Geheimſchryver der Kanſelarye van Dresden, welke, door middel van eenen nagemaakten ſleu-

op welken hy bouwde, vindt men iets by WAGENAAR *Vaderl. Hist.* D. XIX, bl. 478.

ſleutel, de gewigtigſte papieren wist in handen te krygen, en afſchriften van dezelve na Berlyn zond. FREDERIK vereenigde zich hierop met Engeland, terwyl Frankryk zich in Bondgenootſchap begaf met het Huis van Oostenryk, welks magt het zo lang getracht had te fnuiken. In de maand Juny des Jaars 1756 gelastte de Koning „ den Baron VAN KLINGGRAEF, zynen Gezant te „ Weenen, de Keizerin-Koningin bepaaldlyk af te vraa„ gen, of de toerustingen, welke men in haare Staaten „ maakte, hem al of niet betroffen (*)"; en hierop geen voldoend antwoord ontvangende, beſloot hy zyne vyanden voor te komen.

Hy rukte in Saxen, gelyk in het vyftiende Hoofdſtuk verhaald wordt, omſingelde de Saxiſche troepen by Pirna, trok na Bohemen, leverde den Oostenrykſchen ſlag by Lowoſitz, alwaar hy, ſchoon met geen minder verlies dan dat van zyne vyanden, het veld behield (†). De Oostenrykſche Generaal BRAUN poogde de Saxiſchen te ontzetten, maar vruchtloos: deezen waren genoodzaakt de wapens neder te leggen. Koning AUGUSTUS vluchtte naar Warſchau, en geheel Saxen viel in handen des Overwinnaars, die aldaar de Winterkwartieren betrok, en, tot zyn rechtvaardiging, uit de Archiven van Dresden, de ſtukken in het licht gaf, waarby bleek, dat zyne vyanden hem zouden zyn aangevallen, indien hy niet hun ware voorgekomen. In het volgende Jaar behaalde de Koning weder eene volkomene overwinning op Prins KAREL van Lotharingen, welke hem nogthans op veel bloeds, en daarenboven op den Maarſchalk VAN SCHWERIN, te ſtaan kwam. Hy belegerde daarop Praag, en tastte het heftig aan, maar werd, eer hy het konde veroveren, op zyn beurt door DAUN by Kolin zodanig geſlagen, dat hy genoodzaakt was het beleg op te breeken.

Het

(*) Bladz. 155.

(†) Van deezen Veldſlag leezen wy bladz. 157 „ BRAUN en „ LASCY betwisten elkanderen langen tyd de overwinning". Zo veel ik weete is LASCY nooit in Pruisſiſchen dienst geweest, de Koning zelve voerde het bevel in deezen ſlag, hy en BRAUN betwisten elkander de Overwinning, en weinige regels laager ſtaat „ de twee „ Oostenrykſche Generaals betrokken hunne legerplaats weder." Dit alles is voldoende om te onderſtellen, dat in de boven aangehaalde woorden, of eene drukfeil, of eene misſtelling van den Schryver of den Vertaaler ſchuile.

Het Zestiende Hoofdſtuk behelst eene gebeurtenis, welke den Koning in de onderſcheidene hoedanigheden van Staatsman, Veldheer en Broeder weinig eere aandoet; de ongenade van zynen Broeder WILLEM, den Vader des tegenwoordigen Konings, welken FREDERIK behandelde met eene onverdiende ſtrafheid, die hoogstwaarſchynlyk het leeven van den ongelukkigen Prins verkortte. De Schryver geeft als eene waarſchynelyke gisſing op, dat deeze ongenade veroorzaakt werd door de tweeſpalt tusſchen zommige Generaals, welke den Prinſe waren toegedaan, en in het byzonder den Generaal van SCHMETTAU, en tusſchen den Generaal van WINTERFELD, die het vertrouwen, waarin hy by den Koning ſtondt, misbruikte, om zyne partyen zwart te maaken (1). —— De toeſtand des Konings was nu allerhachelykst: het getal zyner vyanden nam toe, de Rusſen verwoestten Pruisſen, de Oostenrykſche Luitenant-Veldmaarſchalk VAN HADDICK brandſchattede Berlyn, de Zweeden maakten zich meester van Pommeren. Doch de Koning, alle zyne krachten verzamelende, behaalde, nog in het zelfde Jaar, de beſlisſende overwinning op de Franſchen en het Rykssleger by Rosbach, en kort daar na ſloeg hy by Lisſa of Leuthen de Oostenrykſchen onder Prins KAREL, welken, niet lang te vooren, den Hertog van BEVERN geſlagen en gevangen genomen, en Breslau veroverd hadden; welke plaats de Koning welhaast weder in handen kreeg, tevens de Oostenrykſchen noodzaakende Sileſien te ruimen, waarin zy alleen Schweidnitz behielden, dat door de Pruisſiſchen werd ingeſloten.

In het Zeventiende Hoofdſtuk, vinden wy een beknopt verhaal van de zamenzweeringe, welke in het Jaar 1756 in Zweeden werd geſmeed om het gezach des Konings te vergrooten, maar door eene vroégtydige ontdekkinge ongelukkig afliep voor de zamengezworenen. Dit verhaal ſchynt weinig gemeens te hebben met de Geſchiedenis des Konings van Pruisſen. Maar het krygt eene andere ge-

(1) Bladz. 172-176. In den onmaatiglyk ſcherpen brief des Konings aan zynen Broeder, welke op bladz. 174 voorkomt, denken wy evenwel, dat eene uitdrukking eenigzins moet verzacht worden. *Uw ſlecht gedrag*, ſtaat 'er: Dit zal in het Fransch zyn *mauvaiſe conduite*; en die woorden kunnen ook vertaald worden *verkeerd* of *ſlegt beleid*, aan welke overzettinge wy hier de voorkeur zouden geeven.

gedaante, wanneer men overweegt, dat eene der Zusters van FREDERIK getrouwd was met den Koning van Zweeden, dat haar ongeduld en begeerte na meerdere magt haaren Gemaal aanspoorden tot verbreeking der voorwaarden, op welke hem de Zweedsche Kroon was opgedragen, en dat van het welgelukken deezer zamenzweeringe afhing of Zweeden zich voor dan tegen Pruisen zoude verklaaren. Nu voegde het zich by Oostenryk en Rusland, de verschrikkelykste vyanden des Konings. Te vergeefs poogde deeze de laatstgemelde Mogendheid op zyne zyde te brengen. De Grootvorst was hem wel zeer genegen, en dit deed den Kanselier BESTUCHEF, en den Generaal APRAXIN, welke deszelfs gunst bejaagden, meer tot Pruisen overhellen: maar zy vielen in ongenade. De Staatsdienaar werd opgevolgd door WORONZOW, de Generaal door FERMOR en ROMANZOW. Deeze twee laatsten werden in het Jaar 1758 by Zorndorff, na een verwoed gevecht, door den Koning geslagen, schoon hy slechts dertigduizend man by zich had, en het Rusfische Leger vyftigduizend sterk ware. Doch niet lang daarna ontving FREDERIK, door zyne onvoorzichtigheid, van den Oostenrykschen Veldmaarschalk DAUN een gevoeligen neep by Hochkirchen.

Na weder vergeeffche voorslagen van Vrede aan Rusland gedaan te hebben, waar van in het begin des Achttienden Hoofdstuks wordt gesproken, leverde de Koning op den 12d n van de maand Augustus des Jaars 1759 het vereenigde Oostenrykfche en Rusfifche Leger slag by Kunnersdorff. Na dat hy bykans de overwinning had behaald, werd hem dezelve ontwrongen door de wakkerheid en het beleid van LAUDON, en hy ontving eene allergeweldigfte nederlaag; terwyl Hertog FERDINAND van Brunswyk, omtrent denzelfden tyd, de beroemde zege op de Franschen by Minden bevocht. By deeze gelegenheid brengt de Schryver eenige aanmerkingen over deeze twee groote krygshelden te berde uit eenen Engelschen Historieschryver, welke wy niet kunnen nalaaten hier plaats te geeven. „ Zy hebben beiden (zegt hy) den „ naam van de eerfte van Europa te zyn, dat waar„ schynlyk geene twee grooter mannen heeft voortge„ bragt. Hoewel zy van een zeer verschillend karakter, en „ hunne talenten niet van denzelfden aart zyn, zyn zy „ egter, gelyk ieder een bekent, beiden zeer kundig in „ de konst des Oorlogs. De Koning van Pruisen, on-

„ verduldig en onſtuimig, doet beſlisſende ſlagen; maar „ hy mischt dikwerf zyn doel, en is 'er zelf verwonderd „ over. De Hertog FERDINAND, koel, omzigtig, naauw„ keurig, ziet met een juist opſlag van het oog alle mo„ gelyke voordeelen. Deeze volgt hy; zo ver hy kan, „ naa; maar gaat nooit te verre. Niets verbystert by „ hem in den mensch den bevelhebber. Wy zien in hem „ niet dan den grooten krygsman, het voorbeeld van „ eenen volmaakten generaal, den generaal in het afge„ trokkene. FERDINAND laat zyn temperament door zyn „ ampt regeeren. Hy overhaast niets, hy ſchikt alle „ dingen volgens den gewoonen loop in haaren regten „ gang, hy laat niets op het geval aankoomen. De Ko„ ning van Pruiſsen daarentegen draait de omſtandighe„ den tot zyn voordeel; hy dwingt, hy onderwerpt die; „ hy tragt niet de hinderpaalen weg te ruimen, maar te „ boven te koomen, hy ſtelt alles te werk, en hy geeft „ het geval geen deel in zyne ontwerpen. Hy zet zyne „ daaden eene ſchittering, eenen luister by, welke enkele „ voorzigtigheid haar niet zoude kunnen geeven. De „ Hertog heeft den naam dat hy nooit misſlagen begaat; „ de Koning heeft zyn gelyken niet in de waereld, in „ de konst van de misſlagen, die hy begaan heeft, tot „ zyn voordeel te doen gedyen (*)." — In hetzelfde Jaar gaf de Generaal FINCK, met achttienduizend man, zich by Maxen krygsgevangen: doch de Koning werd eerlang door eene verſterking, welke Hertog FERDINAND hem toezond, in ſtaat geſteld om den Oostenrykſchen het hoofd te bieden, ſchoon, in den volgenden Veldtocht, FOUQUET, een van 's Konings meest begunſtigde Generaals, door LAUDON werd geſlagen en gevangen genomen.

Het verhaal van den Veldſlag by Lignitz is de inhoud des Negentienden Hoofdſtuks. De Oostenrykers en Russen hadden beſloten, op zekeren bepaalden dag, de Pruisſiſchen met vereenigde magt aan te tasten. De Koning, die eene nadeelige legerplaats had beſlagen, werd in den nacht gewaarſchouwd door eenen Ierſchen Officier, die van den vyand kwam overloopen, tastte daarop LAUDON, die een afzonderlyk lichaam aanvoerde, nog voor den dageraad, aan, en ſloeg denzelven, terwyl DAUN, LASCY en BECK, misſchien niet vry van yverzucht wegens den aanwas-

(*) Bladz. 211, 212.

wasſenden roem van hunnen Amptgenoot, in plaatze van denzelven by te ſpringen, den tyd verlooren met vruchtlooze beraadſlagingen.

Na deezen gelukkigen ſlag bediende zich de Koning van eene krygslist om de Rusſen van zynen wech te verwyderen, en zyne magazynen te Breslau te bereiken, waarin hy volkomen ſlaagde. Doch ſchoon hy hier door Sileſien dekte, konde hy niet beletten, dat, nog in hetzelfde Jaar, de Rusſen en Oostenrykſchen Berlyn veroverden, de aldaar in bewaaring zynde krygsgevangenen in vryheid ſtelden, de geweeren in het tuighuis vernielden, het geld, dat in de Koninglyke ſchatkist gevonden werd, wechnamen, en de Stad noodzaakten anderhalve millioen tot brandſchatting te betaalen. Voor het overige behoedden zy de inwoonders tegen allen overlast en moedwil (†). —— Niet lang daarna viel de Veldſlag by Torgau in Saxen voor, in welken DAUN, niet tegenſtaande den voordeeligen ſtand zyner Legers, na een allerhardnekkigst gevecht door den Koning geſlagen werd. Maar hiertegen werden Schweidnitz in Sileſien en Colberg in Pommeren verloren. De eerſte vesting werd door LAUDON by verraſſing ingenomen, de andere, na eene langduurige belegeringe, aan den Rusſiſchen Veldoverſten ROMANZOW by Verdrag overgegeeven. Dit wordt verhaald in het Twintigſte Hoofdſtuk.

Het Eenëntwintigſte geeft bericht van eenige aanſlagen op des Konings leeven of vryheid, en van eene verraaderlyke briefwisſelinge met de Oostenrykſchen. En by deeze gelegenheid wordt geſproken van den Baron TRENCK. Volgens het bericht, het geen deeze man zelve van zyn leeven geeft, moet hy reeds in den tweeden Sileſiſchen oorlog in hechtenis genomen, maar toen ontſnapt, en geduurende, of niet lang voor, den zevenjaarigen oorlog te Dantzig opgeligt, en te Maagdeburg vastgezet zyn. Hier komt hy voor, als in den laatstgemelden oorlog nog als adjudant in des Konings dienst geweest zynde, en zich ſchuldig gemaakt hebbende aan ongeoorloofde verſtandhoudinge met de vyanden. Het komt ons wel voor, dat

(†) De Saxiſche en Franſche troepen waren verre van zich op eene zo geſchikte wyze te gedraagen, gelyk de Schryver op meer dan ééne plaats aanmerkt. Doch, ten opzichte der laatſten, moet dit niet verſtaan worden van hunne geregelde krygsbenden, welke in den zevenjaarigen oorlog doorgaans eene goede tucht onderhielden,

dat de Baron TRENCK verre is van een blind geloof te verdienen in zyne verhaalen. Verwaandheid, hooggevoelendheid van zichzelven, en verbittering tegen de geenen, door welken hy meende beleedigd te zyn, hebben hem wel eens dingen doen ſchryven, voor welker geloofwaardigheid wy niet willen inſtaan (†). Maar hier beroept de Heer DENINA zich op de Geſchriften van den Baron zelven, en het is daarom waarſchynelyk, dat de eerstgemelde in dit geval door zyn geheugen bedrogen is. ——

In hetzelfde Hoofdſtuk wordt geſproken van de maatregelen door den Koning genomen, om, indien hy door zyne vyanden mogt worden gevangen genomen, zich door vergift zelve om het leeven te brengen. In den ongelukkigen toeſtand, in welken hy zich bevond, droeg hy hetzelve altoos by zich. Hy trachtte wel door allerlei middelen Rusland van de zyde zyner vyanden af te trekken; maar zolang ELISABETH leefde waren alle zyne poogingen vruchteloos.

ELISABETH ſtierf eindelyk, en haar Opvolger onttrok zyne hulp niet alleen den Oostenrykſchen, maar ſchonk ze aan FREDERIK; en ſchoon hy niet lang daarna kroon en leeven verloor, en zyn Gemalin, die hem opvolgde, niet voortging Pruiſſen te ondersteunen, vond zy ook niet goed zich weder by Oostenryk te voegen. ——

Zweeden ſloot den Vrede met Pruiſſen, Schweidnitz werd heroverd (*); Prins HENDRIK ſloeg de Oostenrykſchen en het Ryksleger in Saxen; de vrede werd geſloten te Hubertsburg, en, na zo veel verwoestinge, na zo veel bloedvergietons, behield elke der oorlogende Mogenheden het geene zy voor den oorlog bezat. De ſchatkist des Konings, welke men, na zo verbaazende poogingen voor geheel uitgeput zoude gehouden hebben, was veel beter voorzien dan die van de meeste andere Vorſten. FREDERIK had ten grooten deele op kosten van Saxen geoorlogd, en bediende zich daarby van een middel waarvoor zelfs de verſchooning van noodzaaklykheid niet kan ingebragt worden. Terwyl het hem nog niet ontbrak aan geld,

(†) *Voiez l'Eſprit des Journaux.* Oct. 1788. p. 78.

(*) Op bladz. 257 „ na eene verdediginge van zes weeken;" op bladz. 258 „ na eene roemryke verweering van vier en zestig „ dagen." Welke tyd is de waare? De laatstgemelde. Schweidnitz werd berend den 4den van Augustus, en gaf zich over, den 9den van October.

geld, deed hy eene munt ſlaan, welke naauwelyks het derde gedeelte had van de waarde, waar voor zy gangbaar moest zyn. Na het ſluiten van den Vrede weigerde hy zelve dit geld te ontvangen, en veroorzaakte hierdoor veelen een geweldig verlies.

Het Drieëntwintigſte Hoofdſtuk, want het onmiddelyk voorgaande is de inhoud van het Tweeëntwintigſte, behelst eenig bericht van des Konings Letteroeffeningen geduurende den oorlog, en van de kleine ſtukjes, welke hy, zelfs in dien tyd, opſtelde. Het allerzonderlingſte daarby is ons voorgekomen, dat hy, „ eene Redenvoering ſchreef „ over het laatſte oordeel" ſchoon hy aan deszelfs verwachting niet geloofde. Ook ſchreef hy verſcheidene Gedichten, welke voor een groot gedeelte in Holland, zonder zynen last, gedrukt werden. Dit bewoog hem om zelve een echten Druk in het Jaar 1760 te Berlyn uit te geeven. —— Met de Hoogduitſche Geleerden bemoeide zich FREDERIK weinig, ſchoon hy GELLERT ſomtyds, maar meermaalen GOTTSCHED, hoorde. Veelmeer had hy op met de Zwitſers, vanwaar altoos onder de Leden der Berlynſche Academie veelen van deeze Natie geteld werden. Ook waren de Leermeesters, welken hy gaf aan zyne Neeven, den tegenwoordigen Koning van Pruiſſen en deszelfs Broeder, uit dezelve genomen. Onder de Franſchen had FREDERIK zeer veel op met den Heer D'ALEMBERT, welken hy groote gunst bewees, maar vruchtloos poogde over te haalen om hem in zyne Staaten neder te zetten. De beſtuuring der Berlynſche Academie hield de Koning na den dood van MAUPERTUIS, in het jaar 1759, geheel aan zichzelve, en voorzag ze van Leden naar zyn welgevallen; ſomtyds de gedachten der Academie over dezelve inneemende, ſomtyds ook niet.

Na dat in het begin des Vierëntwintigſten Hoofdſtuks van eenige veranderingen onder de Staatsdienaaren geſproken was, geeft de Schryver bericht van de reize van den beruchten HELVETIUS na Berlyn. Deeze man, welke zo ongunſtig dacht over de menschlyke natuur, geeft, door het geene hy den Koning in het hoofd bragt, geene reden om gunſtig over zyn character te denken, hoe grooten ophef men ſomtyds van zyne wysgeerte en weldaadigheid gemaakt hebbe. Hy zeide „ den Koning eenige „ vleiende dingen, daarover, dat zyne onderdaanen beter „ en met fyner laken gekleed waren dan de Franſchen, „ en dat zy in overvloed ſchreenen te leeven. Hieruit

„ leidde hy af, dat het land gemakkelyk eene verhooging „ van belastingen konde draagen (*).” En het duurde niet lang of de Brandenburgſche Staaten werden overſtroomd door eene menigte van Franſche Financiers.

Het Vyfëntwintigſte Hoofdſtuk behelst, behalven het ſterfgeval van den tweeden Zoon des Prinſen van Pruiſen, eenig bericht aangaande de zaaken van Neuchatel, waarmede wy ons niet behoeven op te houden.

In het Zesëntwintigſte vinden wy eenig verſlag van de Markgraafſchappen Anſpach en Bareuth, ter gelegenheid van den dood des Markgraafs FREDERIK CHRISTIAAN. De Koning leide toe om die Markgraafſchappen, by het uitſterven van den tak, die toen in bezit van dezelve was, met de Kroon te vereenigen, niettegenſtaande dezelve volgens oude overeenkomſten, of oude familiegebruiken, moesten vervallen op den oudſten broeder van den regeerenden Keurvorst.

Het Zevenëntwintigſte Hoofdſtuk ſpreekt kortlyk van de verbeteringen, welke men na den Vrede van het Jaar 1763 trachtte te bewerken, door het oprichten van Fabrieken, het aanleggen van Volkplantingen, het aanmoedigen van den Landbouw, enz. doch te beknopt om daardoor een juist denkbeeld van zaaken te krygen.

En hiermede eindigen wy dit Uittrekſel, zullende van het Tweede Boek bericht geeven by eene volgende gelegenheid.

(*) Bladz. 284.

Beknopt onderwys in de Muzyk voor de eerstbeginnenden; hoe dezelven, op eene zeer gemaklyke wyze, het Clavier kunnen leeren ſpeelen, met vierentwintig handſtukjes, en de bygevoegde Vingerzetting. Uit het Hoogduitsch van den Heere G. C. HOBERMANN. *Te Amſteldam, by* C. N. Guerin. 1788. *Behalven de Tabellen, 19 bl. in Muz. form.*

EEne vry geſchikte handleidinge, ter onderrigtinge van eerstbeginnenden, waarvan men met vrugt gebruik kan maaken. Doch zeer ongepast bedient men zig van de afgifte van zodanig een Stukje, ter gispinge van deeze en geene Muzikanten; zulks komt in het onderwyzen der Leerlingen niet te ſtade, en geeft by veelen aan het Geſchrift zelve natuurlyk een haatlyk voorkomen, dat niet anders dan een nadeelig gevolg kan hebben.

Proe-

Proeve eener korte beoefenende Redeneerkunde voor de Jeugd; ook gedeeltelijk voor Onderwijzers en Denkers. Naar het Hoogduitsch van den Heer K. PH. MORITZ, *Hoogleeraar te Berlin. Met Plaaten. Te Amſterdam bij* M. Schalekamp. 1789. *Behalven de Voorredé, 172 bladz. in 8vo.*

By de bewerking der hier behandelde ſtoffe is, naar luid van 't Voorberigt, deeze Proeve uitgebreider geworden, dan de Autheur zig voorgeſteld had; waar door dezelve juist niet ten dienſte der Jeugd bepaald blyft, maar ook over onderwerpen gaat, die meerder vatbaarheid vereisſchen. Dan met dit alles kan deeze handleiding egter tot het eerſte hoofdbedoelde blyven dienen, wanneer verſtandige Onderwyzers dezelve met oordeel gebruiken, door de Jeugd allengskens aan eene geregelde denkwyze te gewennen, en dezelve te leeren haare denkbeelden uit te breiden; het welk, naar ons inzien, op het doorbladeren, de hoofdnuttigheid van dit Geſchrift is; overeenkomſtig met het bedoelde dat 'er aan toegeëigend wordt. —— Men wendt naamlyk voor, dat de Gouverneur *Staalman* een Pupil, *Frederik*, heeft, van' omtrent veertien jaaren oud, welke alle orde verwaarloost, en by wien dus alles ſteeds in verwarring is: 's morgens opſtaande, dat laat geſchiedt, liggen zyne kleederen hier en daar over de kamer verſtrooid; zyn ſchoolgereedſchap is niet gereed te vinden, dit doet hem veel tyds ſpillen, en hy komt meestal te laat ter ſchoole. Op het aanzoek der Ouderen, die *Staalman* tot zyn Gouverneur aangeſteld hebben, neemt deeze op zig, uit hem een jongeling van goede orde te maaken. Zyne onderneeming gelukt hem, wel dra in zo verre, dat de opgemelde wanorde geen plaats meer hebbe: hy leert *Frederik*, by ieder gelegenheid, te zamen voegen, en by een leggen, wat by elkander behoorde, en van elkander affcheiden, wat niet by een behoorde. Dit werd den jongen Heer eerlang dermaate eigen, dat hy, wanneer hy 't deed, 'er geheel niet meer om dagt, om het te willen doen. De Gouverneur bediende zig voorts van alle omſtandigheden, die daar toe aanleidelyk konden zyn; en wel byzonder maakte hy eene ſchikking, waaruit dan deeze Proeve ontſtaan zou weezen.

„ Om de opmerkzaamheid van FREDERIK op allerlei wijzen uit te lokken, en hem de groote wetenſchap van *order*

der en *verdeeling*, welke hij hem leerde, nog aangenaamer te maaken, voorzag STAALMAN zich van zeven Prenten, in onderſcheiden vakken afgedeeld, die bijna niets met elkander gemeen hadden, als dat zij alle op één blad ſtonden. De kleine afbeeldingen vertoonden allerlei voorwerpen, geheel van elkander onderſcheiden, die men, niet tegenſtaande hunne groote verſcheidenheid, hier alle bij elkander ziet. Hij bediende zich van dezelve, om daar door FREDERIK de groote Konst van *order* en *verdeeling*, van *vergelijking* en *onderſcheiding*, waarop het gantſche *geluk van den redelijken mensch* gegrond is, op eene aangename en ſpelende wijze te leeren." En 't is deeze manier van onderrigting, welke, in dit Geſchrift, voorgedraagen en ontvouwd wordt.

Proeve van Taal- en Dichtkunde; in vrymoedige aanmerkingen op Vondels *vertaalde Herſcheppingen van* Ovidius; *voorgeſteld door* B. HUYDECOPER. *Tweede Uitgave, door wylen* F. VAN LELYVELD. *Met Byvoegſels en vermeerderingen van den Schryver, en eenige Aantekeningen van den Uitgever.* IIIe *Deel. Te Leyden by* A *en* J. Honkoop. 1788. *in gr.* 8vo. 460 *bladz.*

De kundige F. VAN LELYVELD, der Nederlandſche Letterkunde door den dood ontrukt, had de tweede uitgave der *Proeve van Taal- en Dichtkunde* zonder opzichter gelaaten; waar door veele vreesden, dat de begeerte van HUYDECOPER verijdeld, en dit Werk een groot nadeel zoude toegebragt worden. De Heer N. HINLÓPEN te *Alkmaar*, een vlijtig beöefenaar der Nederduitſche Spraakkunde, en die als zodanig reeds het zijne tot dit Werk bygedragen hadt, werd nu, met reden, tot de verdere uitgave verzogt, en het geen de Heeren Mrs. C. VAN LENNEP, Z. H. ALEWYN, H. CALKOEN en M. RÖVER, aan den Heere LELYVELD geleend hadden, ook tot deszelfs gebruike toegeſtaan: van welk eene en andere omſtandigheid, in de Voorrede, melding gemaakt wordt.

Dus verſchynt dan het III en laatſte Deel, van dit gewigtig Werk; hebbende niet alleen veel gewönnen, door de Byvoegſelen van de Heeren HUYDECOPER en LELYVELD, maar ook door die van de Heeren HINLÓPEN en J. J. SCHULTENS. Die van den Heere HINLÓPEN zijn, al Uitgever, zeker de uitgebreidſte, en op veele plaatſen aan te

te treffen, alwaar zy niet zelden veel licht aanbrengen. De volgende Voorbeelden zullen het bewyzen.

Huydecoper maakt, op het Vers van *Vondel*,

„ *Men zal door offeren verwerven uwen* ZOEN, de volgende aanmerking. Men maakt thans, in den dagelykſchen ſtyl, byna geen onderſcheid tuſſchen een' *Kus* en een' *Zoen*. Maar *Zoen* is eigenlyk de *Kus des Vredes*; als genoegzaam is af te neemen uit de woorden *Bevredigen* en *Verzoenen*, die 't zelfde betekenen. Men gebruikt het veel voor een' *Kus van Liefde*. Doch hierin is aan te merken, dat het woord *Zoen*, in deeze betekenis, veel darteler klinkt dan *Kus*. H. VERBIEST, *Klucht van 't Wynvaetje:*

Maer wilje myn wat geld op een hooge intrest geven,
En laten 't kapitael verdienen met een Zoen?

En in zulken ſtyl honderdmaalen. D. HEINSIUS, *Pastorael* VS. 31.

Daar hebb' ick u eerst gegeeven,
Als de ander eenen Soen.

JAN DE BRUNE de Jonge, *Weiſteen der Vernuften*, Cap. XXII. uit GUARINI:

En, zoo als 't hartenpit, na hun begrip, ging vloên,
Was 't leven, dat ik had, niet anders als een Zoen.

JOAN BLASIUS, in de bovengemelde Opdragt, uit denzelfden:

Myn leevensgeesten ſaam gedrongen wierden: toen
Was 't leeven dat ik had niet anders als een Soen.

De omſtandigheden, die deeze Vertaalingen voorgaan, doen my niet twyffelen, of de laatſte heeft dit laatſte vaars ontleend van den eerſten. Doch dit overgeſlagen: *Zoen* is hier by VONDEL niet anders dan *verzoening*, *bevrediging*. VONDEL, *Gysbr. van Aemſtel*, Act. I. ſc. 1.

Aen Woerden, Velſens bloet, en Aemſtel, dezen ſmaet
Te wreeken, en van Zoen te reppen noch te roeren.

Zie ook *Gebroeders* Act. II. Scen. 2. en elders. HOOFT, in den inhoud van *Granida*: *Maar d'eedelhartige Prins, in plaats van zich tegens hen te verbitteren, verwondert zich over hunne zeltzaame liefde — belooft en verkrygt hun*

hun hunne Zoen *van den Koning. Der Sielen Troest* 1484. fol. 71. d. *Ist dattet di behaecht wi willen een* Zoen *aengaen mitten ritmeyster Moyses. Gheeft mi hem te wive, ende dese ſtat daer toe, het ſel een goede* Zoen *weſen.* J. VELDENAER, *Cronyck bl.* 55. *daer na een wyl tyts ſoo wert een* ſoen gededingt *ende gemaect tuſſchen den Greve Florens mitten Biscop, ende G. van Aemſtel ende H. van Woerden.* MELIS STOKE B. II. vs. 246.

De Heer LELYVELD leid, van de woorden *ſoen gededingt*, (in zyne Aantekening daar onder geplaatst) het woord *Zoending* af. Voerende ten bewyze aan, *Charter* 1301, by MIERIS II Deel, bl. 22. *Hier by zegghen wy ſekere ende vaste* Zoenne *eeuwelyck te gheduerene tuſſchen die voorsz. partien.* —— *Soe wie dit* Soendync *brake*, ende wy dat gheproeven mochten. —— hy *verboerde zyn lyf ende zyn goet.* —— LODEWYK VAN VELTHEM, *Spieghel Hiſtor.* B. I. *Cap.* XXVIII. *bl.* 39.

Als 't perlement quam die Heren,
Ende ſi ſpraken om Soendinc *maken,*
So waren ——

MELIS STOKE B. IV. vs. IIII.

doe de graue
Comen was van den Coninc
Pynde hi hem om ene dinc
Hoe hi dat Soendinc zoude maken.

Zie ook B. II. vs. 461.

Als men de iaren ons heren las
XI hondert en LXI doe was
Maecten de van Drechter lant
In Zoendinghe *vasten bant*
Jeghen graue florence ——

Vergel. KILIAAN op *Soendinck.*

De Heer HINLOPEN merkt hier op aan, dat hy maauwlyks twyffelt, of de Heer F. VAN LELYVELD heeft, overkropt van vermenigvuldigde bezigheden, uit overhaastinge hier gemist. In *dadingen*, *deedingen*, *dadigen*, *deedigen* (want op alle deze wyzen ſchryft het KILIAAN, en verklaart het door *litigare*, *diſceptare*, ook *componere*, *pacisci*, *tranſigere*) valt, gelyk ook noch in ons *verdadigen*, *verdeedigen*, de klemtoon op *da*, *dee*, en is *dingen* de ſtaart

kaart van 't woord: waar van dan *dink* in *Zoendink* niet afgeleid kan worden, zoo min als in *boelding*, dat wy in een later affchrift van later bekendmakinge van de Keuren van *Hoorn* vinden. *Item ſoe wie een* BOELDING *ſprect of houdt.* Wat verder. *En die ſcuene die ſullen ſculdigh weſen, dat voorn. boel te ſciften eñ to ſceiden XII daghen, na dat die* BOELDING *begonnen is:* noch in een later: art. VAN DE GENEN DIE WOORDEN HOUDEN VOOR DEN GERECHTE OM LOON. *Item, ſoo wie een ander ſyn woort houdt in een* BOELDING, *die ſel daer van hebben elcken rechtdage twee ſtuiyers en niet meer.*) (Dus ook in de Keuren der Stede *Westwoude* MS. ook in die van *Schellinghout* MS. van *Kenmerland.* Ziet *Handvesten* bl. 3.) en wil men weten, hoe iemand eens anders woord hield in 't aanleggen van een *Boelding*, ziet daar een der formulieren. MS. *Heer rechter deſe man hoeft hier ten recht te doen. Waert y lief ik ſeidet voor hem.*

Ja.

So vraghet hem of hi lien wil an mynen woerden

Heer rechter ſoe ſtaet hier deſe man eñ ik met ſynen woerden, en begheert van y te weten, of ghi hem waert een aften dagh in een recht een voerbon te winnen op dit namelike boedel dat deſe menſche gheruumt heeft metter doet, doe hi an ſinen lesten live was; waert gheleghen is binnen der doer off buten der doer waſen en wanē ryſſen en dalen groyen eñ bloyen pot en ketel ſcuttel en lepel ſulver eñ gout ende al dat den boedel toebehoert: ende al dat in deſen ban gelegen is, daer hem deſe man voerhout dat rechte derdendeel van dit namelike boedel, ende ſeit dit derdendeel ſyn rechtē eigen is eñ den anderen niet en beſtaet. Deſe man ghebiet in te brenghen al dat hi ut den boedel ghetoghen heeft eñ ſeyt dat hi ſyn ſculdig is yeghens hem intebrenghen ter ſcattinghe der bueren effen ryc te weſen want ſi effen na gheboren eñ ghebloeyt ſyn.

Heer rechter, enz.

Noch ook in GADING. *Handv.* van Graaf *Jan* 1299 aan die van *Westfriesland.* Zie *Handvesten van Enkh.* bl. 2. en van 1346 bl. 4. Ook van *Kenmerl.* bl. 2. Welk woord, nu verbasterd in GADINNEN, eene rechtspleeging te *Enkhuizen*; van GADINGE, iets waar men zin in heeft, verſchilt in toon: het eerſte heeft den toon op de tweede lettergrepe, het tweede op de eerſte: noch ook in BANDING. *Handvesten van Drechterland* bl. 58. *Item ſoe en*

ſal

ſal gheen ſcout buurrecht houden buyten den BANDINGHEN *van ſcade en ſcult meer dan drie weruc ſjaers.* Noch in VYFDING. *Handvesten van Kenmerland bl. 4. ſoe is dat recht wanneer de ghemeene bueren haer* VYFDINGHEN *volſtaen, ſoe en ſellen ſi ghoen hoenre ghelden.* Of HOFDING. *Handv. van Kenmerl.* bl. 16. Zoo ook GRAAFGEDING. Ziet *Handv. van Kenmerl.* bl. 1. en POORTERSGEDING, gelyk zy altyd ſchreven. *Handv. van Dordrecht*, bl. 142. Ziet daar over VAN DE WALL. Uit dit alles is af te leiden, dat ZOENDING in zyne eerſte beteekenisſe de rechtsoefeninge over den Zoen tuſſchen beledigden, of in geval van doodſlag, zyne magen en de beledigers of hunne magen beteekent: de formulieren, die wy van die rechtsplegingen hebben; ook de uitſpraken, afmakingen, wyzen dit genoeg aan. Dus is de beteekenisſe van ZOENDING voor de afmakinge by tuſſchenkomſte van goede luiden, eene tweede beteekenisſe, welke verzoeninge niet verward moet worden met den *Vrede*, die by het eerſte ontſtaan der moeite *vermaand, geboden, geëischt, gegeven, genomen* en *gemaakt*, ook *geweigerd*, en *waarover te vechten* zeer zwaar genomen werd, en waarvan noch de naam van VREDEMAKERS afkomt, om dat niet alleen de Rechter en Schepenen, maar ook de Raden, naderhand Poortmeesters, en later Burgemeesters genoemd, daar toe gemachtigd waren, en welke Vrede eene inleidinge tot de verzoeninge was."

Het Register, op de Drie Deelen, zo noodzaaklyk voor een Werk van dezen aart, belooft men, zoo dra mogelyk, af te leveren.

VOPISCI HORATII ACKERI Poemata. Editio Secunda, Auctior et Emendatior. Groningae, apud *J. Oomkens.* Continet pag. 288, in 8vo.

Het oude zeggen is, dat de Dichters bedoelen hunnen Leezeren nut en vermaak toe te brengen (*). Deeze behoorde ten minſten hunne bedoeling te weezen; want dikwyls, en niet zonder reden, heeft men geklaagd, dat zy, vooral ten opzichte van het eerstgemelde, menigmaalen vry gebrekkig zyn. In hoe verre de Heer ACKER aan beide vereischten voldaan hebbe, willen wy liefst niet beſlisſen. Evenwel kunnen wy niet nalaaten aan te merken, dat de Leezer niet veel zoude verloren hebben, al

(*) *Et prodeſſe volunt, et delectare Poëtae.*

al had de Dichter ſommige ſtukken in het geheel, en gedeelten van andere, weggelaten.

Op dat men ons niet te last moge leggen, dat wy beſchuldigen zonder te bewyzen, zullen wy van beide ſoorten eenige voorbeelden bybrengen, na vooraf gezegd te hebben dat het werk beſtaat uit Drie Boeken van zogenaamde Elegiën (*); eenige *Hendecaſyllabi*, of verſen, beſtaande uit regels van elf Lettergreepen; tien *Eclogae*, of Herderszangen; en uit vyfëntwintig Gedichten en Byſchriften, of *Carmina & Epigrammata.*

Vooraf gaat een Getuigſchrift van den Heere RUHNKENIUS, behelzende eene loflyke verklaaring van de verbeterde zeden des Dichters, welke voor deezen, door zyn gehouden gedrag, wel reden tot opſpraak heeft gegeven. Wy verheugen ons hartelyk over deeze verandering; maar hadden wel gewenscht, dat hy, ten blyke daarvan, het ſchaamtelooze Dichtſtuk aan den Heere KUTSCH, Lib. I. Eleg. X. gelyk ook *Carm.* V en XI, had achterwege gelaten. Het voeren van onkuiſche taal, vooral in gedrukte ſtukken, is gewisſelyk geen teken van verbetering van zeden. En hoe men hen, welken het najaagen van ongebonden minnelust afkeuren, als CYNICI kan afmaalen, gelyk hier geſchiedt *pag.* 43, *lin.* 16. begrypen wy geheel niet, daar den zogen amden Wysgeeren van dien naam meestal het tegendeel wordt te last gelegd.

Dat de Dichter van zichzelven juist niet te laag denke, blykt genoeg uit het geene hy zegt *pag.* 61, *lin.* 13, 14. En dit vervoert hem misſchien wel eens, om met verachtinge neder te zien op het geene niet van zynen ſmaak is, zo als in zyne Epigramma aan ANTONIUS SJOUDOAR (†), op de *Metaphyſica.* Van hier, misſchien, heeft hy het onderſcheid tusſchen Hekeldichten en Schotſchriften meer dan eens uit het oog verloren. Ten minſten geene verſchooning kan men inbrengen voor het vers gericht aan de Bezorgeren der Latynſche Schoole te Meppel, *pag.* 186, of voor dat aan de Heeren DE CRAANEN (‡) *pag.* 273. —— Niet minder had de ſchaamte den Dichter moeten te rug houden van de beſchimpingen, welke hy der regeeringe van Leeuwaarden toeduwt, *pag.* 75. *& ſeqq. & pag.* 125. *ſeqq.* Maar hoe kwam toch de Schryver tot de laagheid, van achter een vers op den Ba-

(*) Voor het Latynſche woord *Elegia*, weete ik geen Nederduitsch, dat aan den zin van het oorſpronglyke volkomen beantwoorde. De *Elegiae* zyn oudtyds gebruikt, en worden nog gebruikt tot zo veelerlei ſoort van onderwerpen dat het niet wel doenlyk zy dezelve alle onder éénen algemeenen naam te bevatten.

(†) Misſchien is deeze naam hier verkeerdlyk geſpeld: doch wy achten het niet noodig den rechten, of welken wy daar voor houden, op te geeven.

(‡) De Schryver noemt deeze Heeren *Broeders*; maar, indien wy wel onderrigt zyn, hebben zy eene nog nadere betrekking tot elkander.

Baron VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, het geene hy uit het Nederduitsch in het Latyn had overgebragt, de verklaaring te doen drukken, dat hy die vertaaling gemaakt heeft ten verzoeke *van eenen nieuwerwetſchen Patriot, daartoe verlokt zynde door eene belooninge, en gedrukt door armoede, ſchoon hy eener andere partye was toegedaan* (*). — Dan hierover ons niet verder verkiezende uit te laaten, zullen wy den Heer ACKER nog eens beſchouwen als Dichter. —— In die hoedanigheid verdient hy zekerlyk, in meer dan één opzicht, geprezen te worden. Wy willen juist niet met eenen zyner Lofdichteren zeggen, dat hy *naauwelyks zyns gelyken gezien hebbe* (†), zo zet men de menſchen over het paard heen; maar wy erkennen, dat zyne verſen vloeiende, vernuftig, en in eenen zeer goeden ſmaak van Dichtkunde en Harmonie geſchreven zyn, voor al de Elegiae, en geeven gaarne onze toeſtemming aan het getuigenis van eenen zo bevoegden oordeelaar, als den beroemden RUHNKENIUS.

Onder de zogenaamde *Hendecaſyllabi*, is eene navolging, of uitbreiding des tweeden Lierzangs der *Epodae* van HORATIUS. Waarſchynelyk is dit van des Schryvers eerſten tyd, gelyk ook eenige vertaalingen uit ANACREON ontleend, en eene klacht *op den dood van eenen Diſtelvink*. Deeze ſtukken hebben ten minſten met elkander gemeen, dat zy eenigzins uit hunne kracht gerekt zyn. —— De vierde Ecloga is gemaakt *op de Geboorte des Zaligmaakers*. Dat Christen Dichters in hunne verſen zich van de Heidenſche Fabelkunde bedienen, is eene zo algemeen aangenomen gewoonte, dat zich daartegen te willen verzetten, toch verloren arbeid zoude weezen. Met dit alles kunnen wy, evenwel, niet begrypen, dat in eenen Kerszang *Apollo* (‡) of *Faunus* (§) te pas komen. Even weinig hebben die verſierde weezens der oude bygeloovigheid te doen met des Heeren Lyden, of het verraad van Judas (*).

De Dichter geeft veele blyken van zyne belezenheid in de oude Schryveren, en van zyne kundigheid in de Geſchiedenisſen. Eene aanmerking zullen wy ons veroorloven omtrent het geen hy zegt van PLINIUS *den ouden* (‡). Men weet, dat deeze het leeven verloor by de beruchte uitberſtinge van den Veſuvius, wel-

(*) Ten blyke, dat wy den Schryver niet bezwaaren, zullen wy hier zyne eigene woorden plaatzen. *In gratiam* J. N. O. *patriotae neoterici, ex Belgico idiomate transfudit auctor diverſarum partium, gravi pellectus pretio, et maleſuada paupertate preſſus. pag.* 269.

(†) *Vid. Ode honori ac meritis* VOP. HOR. ACKERI, VS. 13.

(‡) *Vid. pag.* 212 *lin. ult.*

(§) *Pag.* 215 *lin.* 3.

(*) *Pag.* 221. *lin.* 7 *ſeqq.*

(‡) *Pag.* 104 *lin.* 19, 29.

welke de ſteden Herculanum en Pompeji verwoeſtte. De Heer ACKER ſchynt in het begrip te zyn, dat de uitgeworpen ſtoffen den ouden Natuurkundigen overſtelpten, en hy voor altoos onder dezelve begraven wierd. De jongere PLINIUS, evenwel, zegt uitdrukkelyk, dat, op den derden dag, na den dood van zynen Oom, deszelfs lyk, en wel voor het uiterlyke zonder letſel, wierd gevonden (†).

Men vatte deeze aanmerkingen niet op, als of wy den Dichter van eenigen rechtmaatigen lof wilden berooven. Gaarne zwaaien wy hem denzelven toe, en wenſchen hartelyk, dat hy in het toekomende zich zodanige onderwerpen kieze, en ze derwyze behandele, dat hy noch de goede zeden kwetze, noch door onbetaamelyke bitterheid en ſpotternyen zich blootſtelle, voor verdere onaangenaamheden.

(†) PLINIUS *Lib.* VI. *Epiſt.* 16.

De Avantuurlyke Nacht, Blyſpel, in drie Bedryven. Uit het Fransch van den Heer DUMANIANT. *Te Amſteldam, by* W. Holtrop, 1788. *In* 8vo. 108 *bladz.*

Het voldoen aan den tytel is een vereischte, dat nu en dan wel eens verzuimd, doch, in dit ſtukje, zeer naauwkeurig gevonden wordt. Dat eene minnares, buiten haars vaders weeten, met haar nicht, op een gemaskerd bal gaat; dat deeze nicht daar van haaren minnaar gekend en gevolgd wordt. Dat zy, om onbekend te blyven, hulp verzoekt, en dezelve van eenen vreemdeling verkrygt, welken haaren vervolger doorſteekt, en zich in het huis van de nicht, ondanks de naarſpooringen der wacht, weet te redden. Dat deeze dame in hem haaren minnaar vindt, die zy, benevens haar vader, uit Vrankryk verwagtte; en hy in haar eene ſchoone, die hy op het bal overäl volgde. Dat deeze vreemdeling, voor haaren vader, in een kamer verborgen wordt, en 'er ten zelfden tyd met hem in is, zonder van hem, noch van den vader des doorſtokenen gezien te worden. Dat de knegt van deezen vreemdeling intuſschen door het gerecht gevat wordt, en zynen heer als moordenaar doet kennen; dat hy, met zyn' heer, in een zelfde kamer wordt opgeſloten, zonder het te weeten: en door den vader van den doorſtokenen, ook zonder het te weeten, daar met zynen heer uit verlost wordt. Dat zy daar door daadlyk in handen van 't gerecht geraaken, in koffers geſloten, naar de gevangenis gedraagen worden, en daar in gezelſchap komen met de gewaande dooden, en deszelfs dienaar, met welken zy nu en dan, door den cipier, verwiſseld worden, nadien deeze niet weet, dat zy

in de koffers gekomen zyn. Dat de twee knegts, door hulp der kamenier, uit de gevangenisſe raaken; de beide heeren op eene kluchtige wyze ondervraagd; doch eindelyk door hunne minnaresſen, en derzelver ouderen, van alles vry verklaard worden; dit alles is zekerlyk zoo avantuurlyk, dat men den nacht, in welken het geſchied, zeer wel voor den avantuurlykſten aller nachten kan houden. Doch, of deze zamenloop van gevallen niet *al te avantuurlyk* is, om de eenvoudige daad van een tooneelſpel uit te maaken; hier aan twyffelen wy zo weinig, als wy ſtellig gelooven, dat de ſchikkingen, uit het ſpaansch van CALDERON overgenomen, daar de ſchuld van draagen. Intuſſchen is dit ſtuk, zo door zyne wendingen, als geestige karaktertrekken en aartige invallen, zeer geſchikt om den leezer en aanſchouwer te doen lagchen. Dat het voornaam doelwit van den heer DUMANIANT ſchynt geweest te zyn.

Brieven van ABRAHAM BLANKAART, *uitgegeeven door* E. BEKKER, Wed. Ds. WOLFF *en* AGATHA DEKEN. *Drie Deelen. In 's Gravenhage, by* I. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 1035 *bladz. In gr.* 8*vo.*

Met het doorbladeren der Historie van *Sara Burgerhart* heeft men haaren voogd *Abraham Blankaart* reeds leeren kennen; en deeze zyne Brieven, uit zyne nagelaaten Geſchriften, zo als in 't Voorwerk deezer verzamelinge gemeld wordt, byeen gegaderd, beantwoorden in alle deelen, aan dat eerlyk, rondborſtig en vrypostig character, dat in alle de aan hem toegeëigende bedryven doorſtraalt. Hy komt hierdoor, zo in zyn gedrag als in deeze zyne brieven, wel eenigermaate voor als een bemoeial, die zeer genegen is, om bykans overal in te dringen, van waar ook zyne vrypostigheid wel eens wat verre loopt, (dat zekerlyk geen voorbeeld van navolging is,) maar hy doet dit alles met zulk een welmeenend hart, en met zo veel natuurlyk gezond oordeel, dat men ligtlyk genoopt worde, om in hem over 't hooſd te zien, 't geen men in een anderen ſterk zou wraaken. De onderwerpen, door hem behandeld, zyn van veelerleien aart; ze gaan over het Burgerlyke en Godsdienſtige, in menigvuldige onderſcheiden betrekkingen en gevallen, die hy meerendeels op eene leerzaame, en veelal te gelyk vermaaklyke, wyze nagaat en ontvouwt. Men leeze, tot eene proeve hier van, een gedeelte zyner onderrigtingen aan een jong Koopman, die hem verzogt had, hem eenige regelen ter beſtuuringe van zyn hart en wandel mede te deelen, daar hy eerstdaags het bewind zyner eigen zaaken ſtond te aanvaarden, en zyn handel voorts wyder uit te zetten. Na eenige voorafgaande aanmerkingen over de menigerleie grondregels, die veelen zeer gretig geeven, en niet zeden

den gansch verkeerd toepasſen; als mede over de verlegenheid, waarin jonge lieden zich uit dien hoofde dikwils bevinden; niet ongelyk aan die geenen, welke een huishouden oprigten, en min of meer in de war zyn, met het rechte gebruik en het wel plaatzen van hun huisraad, dat zy zomtyds in het eene opzigt overbodig hebben, terwyl hun, in een ander opzigt, nog deeze en geene noodige ſtukken ontbreeken. Na dit op een leevendigen trant ontvoud te hebben, laat hy zich verder over dit onderwerp aldus uit.

„ Ik heb het niet van hooren zeggen, maar ik weet, dat gy, om 't zinnebeeldige vol te houden, 'er heel goed inzit, voor een dus lang eenzaam huislyk jongman; maar, nu gy grooter huis gaat bewoonen, en veele menſchen zult zien, beken ik, met u, dat 'er vry wat moet aangekogt worden. —— En dat komt, om dat het veld van uwe pligten wyder word, en die pligten zelven van een grooter, edeler, en moejelyker aart zyn: alle uwe verzuimen, alle uwe onoplettendheden hebben nu veel geduchter gevolgen voor uzelven en voor anderen: zie eens, één onbedagt oogenblik, éene verkeerde daad, heeft betrekking tot veele onuitoogbaare volgende gebeurtenisſen; om dat gy, als ik het eens zo zeggen zal, uw winkel magtig uitzet: maar 'er is wel wat op jonge heer: gy moest een zakboekje maaken, waarin alle de wetten van het Euangelie genoteerd ſtonden; en dat boekje met wit papier doorſchieten, om 'er uwe zedelyke NB's, ontdekkingen, en kleine voorvallen, die u in dit opzicht ontmoeten, in aan te tekenen.

„ Ik ſpaar geen brood voor vrienden, en zal, om u te dienen, myn kranke best doen, en u zo eens op een brieſje per notitie geeven, wat ik 'er voor myzelven van gebruikte; gy kunt daar wel wat zeemanſchap mede oefenen, al zo als uw gezond menſchenverſtand u dat aanraadt.

„ Ik heb my altoos tot een regel geſteld, en mij daar een veertig of vyftig jaaren zeer wel by bevonden: *men moet altoos het mindere onderwerpen aan het meerdere.* Deeze regel komt alle oogenblik te pas; zy ſluit in, dat gy uw' ſmaak, uwe verkiezingen, uwe begrippen, de middelen, die ter bevorderinge van uw eigen geluk, naar uw inzien, zouden dienen, geheel opoffert aan den door u naarſtig onderzogten en duidelyk gekenden wil van God; om dat hierin uw hoogstduurzaam welzyn gelegen is: zodat ik maar zeggen wil, laat u altoos door de wetten van het Euangelie beſtuuren, dan hebt gy niet, dat wat zeggen wil, te doen, met de inzettingen der menſchen, of met de fyne ſpinnewebs onderſcheidingen der zogenaamde gewetenbeſtierders, daar ik maar geen puf op heb; 't is kwakzalvery; 't is van 't potje in 't pannetje; ja 't is, regtuit gezeid, warreling, myn heer Willem.

„ Laat ik u maar zeggen, zo als het my voorkomt: de mees-

te twyfelingen en ſchynbaare verlegenheden, hoe wy ons in dit, en in dat, voorkomend geval, zullen gedraagen, ontſtaan uit onze onwilligheid, om te doen dat best is, en dat wy ook wel voelen best te zyn; of uit luiheid, om dat wy tegen de moeite aanzien, en liever alles blaauw blaauw laaten, uit gebrek aan moed om te durven doorzetten wat 'er doorgezet moet worden. Den regten Koninglyken weg zien wy, ſpyt den besten, maar wy bedanken 'er voor, en zien of 'er niet nog hier of daar een bypaadje ligt, dat ons veel ſpoediger, en aangenaamer ook, brengen zal, daar wy weezen moeten: 't gaat evenwel met geen volkomen gerustheid, dat voelen wy zelven wel; maar wy gieten het in alle vaten; wy vouwen en plooien, en draaien, zo lang tot wy zelven in de war komen, en ons geweten het boekje kwyt raakt; en wy zyn niet in ſtaat, om, met al ons vernuft, het weer op den text te helpen of gerust te ſtellen. Dat wy zelven twyffelen, blykt ook, onder anderen, uit het geduurig raadvraagen; of wy vraagen naar den bekenden weg, om dat wy zo gaarne een anderen zouden bewandelen.

„ Zie, ik hou maar ſtaande, dat een mensch, dat getrouw en eerlyk met zig zelf handelt, en zyn verlicht geweten in den raad neemt, zelden verlegen zyn kan, wat hem ook voorkome; en al die gewetenbeſtuurders zyn een deel blinde leidslieden, waarop ik geen het minſte vertrouwen ſtel of ſtellen kan; en daar ik ook, zo als ik zeg, nooit geen doen mee wilde hebben.

„ Ik denk daar aan het artykel der belastingen: als de ordonnantie zo duister is, dat ik, ter goeder trouwe, niet weet, of ſlegts kan voorwenden niet te weeten, of ik zes dan of ik twaalf guldens moet betaalen, dan ga ik heen en geef twaalf guldens; dan ben ik gerust dat ik niet ſluik, en ik herinner my het zeggen van onzen Leermeester: geef den Keizer dat des Keizers is; tol dien gy tol, ſchatting dien gy ſchatting, en ſchuldig zyt: en terwyl ik dit doe, koop ik, voor eene onnozele zes guldens, rust in myn gemoed, en gerustheid in myn leven; geen verklikker of zyn maat kan my kwellen; en de ſlimſte advocaat kan geen enkelde rooje duit aan my verdienen: wat is dat ſchande koop! voor zes guldens, die by my, dank God den Heer, zo weinig beduiden als een graantje by den bakker. Zo een voorbeeld kunt gy, op alle ſoortgelyke voorvallen en omſtandigheden, die gy kunt krygen, toepaſſen; vooral als koopman; dan zult gy u nooit aan dievery of ontrouw omtrent de wettige overheid ſchuldig maaken, gy zult rondsom eerlyk zyn, en geen ſchelling inkrygen, dan die u toekomt; zonder u door de gewoonte van anderen, door duizenden die zo doen, en echter by de wereld voor braave lieden te boek ſtaan, te laaten bedotten; zelfs zult gy u geen zand in de oogen laaten goojen, door het denkbeeld, dat gy, dus doende, toont, een gaauw koopman te zyn, die 'er oud agter is. Geloof gy my, Myn heer Willem, gy zoudt

'er

'er aan bekogt raaken, en in 't eind met een wrakke boel blyven zitten: kort gezeid, gy zult onverzettelyk eerlyk zyn, euangelisch eerlyk, en dat is het waare: al de andere ſoort van eerlykheid gaat doorgaands zo ver als het voeten heeft.

„ Het tweede regeltje waarby *Abraham Blankaart* zigaltoos byzonder wel gevonden heeft, is dit: „ *Heb moeds genoeg om van anderen te durven verſchillen.*" Zie, waarheid en deugd hangen niet af van de byzondere bepaalingen of begrippen der menſchen; dat is, dunkt my, zo klaar als het lieve kostelyke zonnelicht op een helderen zomerdag. Dat honderdduizend menſchen iets toeſtemmen, is geen bewys, dat wat zeggen wil, voor de zekerheid van het geen zy toeſtemmen; dat honderd milioenen menſchen iets doen, is geen bewys, dat het geen zy doen eene goede daad zy. Het is wel waar, dat twee menſchen meer *kunnen* zien, dan één; en honderd meer dan twee; doch, alles wat men *kan* zien, begeert men niet altoos te zien. Kom aan, Myn heer Willem, indien honderd menſchen, met geſlootene oogen, eene publicatie, die de Souverain laat affigeeren, voorby kuieren, om dat zy 'er den hooi van hebben daaraan te voldoen, dan zien zy, met hun honderd, zeker zo veel niet, als één degelyk man, die, als een braaf burger, en gehoorzaam ingezeten, die publicatie oplettend leest, en derzelver waaren zin poogt te verſtaan: hier dunkt my is niets, dat wat zeggen wil, tegen in te brengen.

„ Zo gy by uzelven overtuigd zyt, dat gy, na een bedaard, naauwkeurig en ſcherp onderzoek, uwe gevoelens voor waarheid moet houden; dat gy deugdzaam en godsdienſtig handelt; dan moet gy u, door geenerleie listen of geweldige poogingen, één voetſtap laaten wegrukken: toon dat gy geen grooter eernaam kent, dan dien van eerlyk man. Dan zal uw onbepaald credit u niet in verzoeking kunnen brengen, om eens anders geld in de waagſchaal te ſtellen, ter onderneeminge van dwaaze of hoogſt onzekere winſten; dan zult gy niet eens bang zyn, voor den blaam van Libertin, als gy, in uwe kerklyke bediening zynde, weigert een braaf gemoedlyk medechristen uit te bannen, vermids hy, misſchien over beſpiegelende leerſtukken, wat anders denkt dan de magtige meerderheid; dan zult gy, wat uzelven betreft, in een Godlyk, een vry beroep, nooit willen kuipen, al ware het ook om een bekwaam deugdzaam vriend, of een naastbeſtaanden, van een armoedig afgelegen dorp, naar éene onzer groote ſteden over te brengen; dan zult gy, indien gy in de Regeering komt, altoos de uitſpraak van uw verlicht oordeel en gegronde historiſche kennis volgen, en u noch by deze noch by geene party voegen, om dat uw byzonder belang dat eischt; maar gy zult de voorrechten en de vryheid van dit Vaderland voorſtaan, wat daarvan ook komen mogte.

„ 'Er is nog een regel, die veel bevat, en daar geen verſtan-

dig mensch buiten zyn kan; zy luidt vreemd; doch, op de keper beschouwd, is zy zeer gegrond: „ *Durf gelukkig zyn.*" Die dit durft, maakt zig nooit dienstbaar aan de dwaaze buitenspoorige dwaasheden van zyns gelyken; noch aan eene alle orde wegneemende usance; noch aan mooi voorgedaane zedeloosheid; hy durft zelfs, in veele stichtelyke oefeningen, zo als van eene goede predicatie, gaan hooren; het heilig avondmaal houden; gezonde Godgeleerdheid leezen, die tien ja twintig modes ten agteren is; en vindt, by 't sluiten van de rekening, zyn belang boven alle verwagting bevestigd. —— Het staat 'er na, dat gy geen vergeten burger blyven zult; alle uwe omstandigheden, en uwe eigene persoonlyke hoedanigheden, schynen daar heen te leiden; durf des op uzelven staan; en gy zult de oude volksvastheid van geest weêr te voorschyn, en mogelyk —— wat weet ik het? in de mode brengen.

„ Ik heb u nog een lesje te geeven, en dit zult gy van een welmeenend oud man met genoegen ontvangen: „ *wees inschikkelyk.*" Spreek nooit tegen, daar de waare eer of het gezond menschenverstand dit niet van u eischt: een degelyk man, die moeds genoeg heeft om byzonder te durven zyn, daar hy zulks behoort te weezen, heeft de kinderachtige trotsheid niet, om, in duizende kleinigheden, anders te willen doen dan alle hupsche menschen met reden doen mogen, en ook doen. Wees vooral niet grootsch op den naam van *Harrewar*; want dit is een miserable eernaam, en gooit slegthoofden alleen zand in de oogen, die door dien eernaam verleid worden, en zig wys maaken, dat die de gaauwe man beteekent.

„ Ik zou dit alles veel langwyliger uitbreiden, schreef ik niet aan een jongeling, die gewoon is te denken; en een goed verstaander behoeft maar een half woord."

EMMERIK. *Naar het Hoogduitsch van* J. G. MULLER. *Tweede en Derde Deel. Te Amsterdam, by* A. Mens Jansz., 1788. *In gr. 8vo.* 494 *bladz.*

Onze vroegere aanmerking over dit Geschrift van den Heer *Muller*, als zig bovenal aanpryzende, van wegens de ontvouwing der schoonste eigenschap van den mensch, naamelyk, die van een goed hart te bezitten, (*) wordt in het tweede deêl alleszins bevestigd. *Emmerik* was, geduurende de eerste zeventien jaaren zynes leevens, op een dorp als een Boeren-jongen opgevoed; zyn zedelyk character was wel gevormd, en zyne verstandelyke vermogens waren dermaate aangekweekt, dat men hem met vrugt, gelyk het oogmerk was, na de Academie zou

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* III D. bl. 44.

zou hebben kunnen zenden. Maar 't ontbrak hem, door de wyze zyner opvoedinge, aan de noodige menſchenkennis en vereischte beſchaafdheid, om openlyk in de Waereld te verkeeren; des oordeelde zijn Opvoeder het noodig, daaromtrent zodanige maatregels te neemen, als hy hier toe geſchiktst oordeelde. Het gelukte hem in den vermogenden en tevens braaven *Bornwald*, ter Stede B...., mitsgaders in den *Rector* der Stads-Schoole aldaar, (een vertrouwd Vriend van *Bornwald*, en een Man, wiens hoofd en hart even beminlyk waren,) twee menſchen te vinden, die, door hunne omſtandigheden en characters, zo juist aan zyn bedoelde beantwoordden, dat hy de verdere opleiding van *Emmerik* ten volle aan hun dorst toevertrouwen. Hy gaf hem des, na voorafgaande onderhandelingen, geheel en al aan hun over; onderrigtte *Emmerik* deswegens; en vertrok, in een vast vertrouwen, dat hy hem zo wel opgevoed had, dat het niet noodig ware, hem tot gehoorzaamheid aan, en opvolging van, het onderwys en den raad deezer braave mannen te vermaanen. Het verdere beloop van dit Stukje ontvouwt ons de manier, op welke de Heer *Bornwald* en de Rector zig in de verdere opvoeding van den hùn aanbevolen *Emmerik* kweeten, en hoe deeze aan de opgemelde verwagting voldeed. Zy leerden hem, in eene gemeenzaame verkeering veelerlei ſlag van menſchen kennen, gaven hem de noodige onderrigtingen; en *Emmerik* maakte 'er van tyd tot tyd een beter gebruik van, leerende dikwerf door ondervinding, dat hy zig, door zyne goedhartigheid, jammerlyk vergiste omtrent het character der menſchen, het welk hem allengskens op het rechte ſpoor bragt. Zyne Raadslieden vonden het, ter bereikinge van het beoogde, niet goed, altoos in de voorbaat te zyn; zy lieten hem wel eens aan deeze en geene misleiding bloot geſteld, op dat hy daardoor te gevoeliger zoude leeren, voortaan beter op zyne hoede te zyn. Hiertoe ſpeegen zy hém beſtendig gade, en ſtonden hem, wanneer een al te goed vertrouwen hem min of meer in verlegenheid bragt, ſteeds met raad en daad by. —— Dit verleent een goed aantal van leerzaame voorvallen, en verſchillende characters, die op eene bevallige manier voorgedraagen en ontvouwd worden; ſtrekkende alles om leſſen van goedaartigheid onder waarſchouwingen tegen alle ſoort van verniste zedelyke gebreken, in te boezemen. Het geheele beloop dient voornaamlyk om de Leezers te doen opmerken, hoe zy in de verkeering in de waereld voorzigtig op hunne hoede behooren te zyn, zonder egter, met verlies der goedhartigheid, tot een algemeenen menſchenhaat, en deszelfs jammerlyke gevolgen, te vervallen. —— Dit laatſte wordt bovenal tegengegaan in het derde Deel, het welk een uitvoerig verſlag behelst van de weldaadige inrigtingen van den Heer *Bornwald*, die den *Rector* aanleiding geeven, om den jongen *Emmerik* nuttige leſſen in te boe-

boezemen; welken inzonderheid dienen, om hem, terwyl men hem tot eene grondiger menschenkennis opleidt, en dus een verstandig wantrouwen omtrent veelen inboezemt, egter tevens in zyne liefderyke geestgesteldheid niet te verzwakken, maar veeleer te versterken; en te leeren hoe de menschliefde op eene waarlyk edele, en den Evenmensch inderdaad heilzaame, wyze te leeren besturen.

Om dit, behalven door redeneering, te kragtiger door een treffend characterizeerend voorval aan te dringen, is het derde Deel wel inzonderheid geschikt, ter ontvouwinge van het gedrag van den Heer *Bornwald* en zyne Vrienden, jegens den ongelukkigen Heer *Ewald* en deszelfs Huisgezin. — De Heer *Ewald*, een door en door eerlyk Man, en voorheen een Persoon van aanzienlyke middelen, was, door een zamenloop van ongunstige omstandigheden, in een laagen staat, en, door 't verliezen van een tegen hem onregtmaatig gedreeven en uitgevoerd Proces, tot de diepste armoede gebragt. Uit deezen ongelukkigen toestand, zo treffend voor een Man van eene edele zielsgesteltenisse, eertijds in aanzien by de Waereld, wordt hy gered, door den Heer *Bornwald* en deszelfs Vrienden, op eene wyze, die het edelaartige gevoel der ongelukkigen niet kwetzen kan, en die te gelyk het hart en het verstand der Redders eer aandoet. In dit hulpbetoon stelde de Heer *Bornwald* zig voor, niet slegts dit Huisgezin uit den druk te heffen, maar ook vervolgens het zyne aan te wenden, om den Heer *Ewald* weder in een gevestigden staat te brengen. Zulks deed hem ook wel inzonderheid zodanige maatregels neemen, dat hy daardoor gelegenheid verkreege, om de onregtvaardigheid van 't vonnis, ten laste van den eerlyken *Ewald* geweezen, openlyk aan den dag te brengen; waarin hy, volgens het gemelde by 't afloopen van dit Deel, aanvanglyk slaagde, en dat in 't volgende Deel nader staat ontvouwd te worden. Het character van een vermogend, menschlievend Man, en deszelfs verstandige werkzaamheid, in de uitoefening van deeze zyne edele neiging, wordt hier op eene zo inneemende en leerzaame wyze geschetst, dat het ieder gevoelige ziele noope, om, op het beschouwen van zulk een voorbeeld, ernstig te gedenken, aan de Lesse, *gaat heen en doet desgelyks*, een ieder naar maate der omstandigheden, in welken hy zig bevindt.

Proeven, geschikt voor jonge getrouwde Vrouwen, door Juffrouw GRIFFITH; *uit het Engelsch vertaald, en met eene Voorrede verrykt. Te Amsterdam, by* J. Woortman, 1782. *in* 8vo. 92 *bladz.*

Nadien het gedrag der Vrouwen, en voornamenlyk dat der jonggetrouwde Vrouwen en Huismoeders, zeer veel invloed heeft op

op de zeden eener geheele Natie, nademaal hen een aanmerkelyk gedeelte der Opvoeding is aanbevolen; zo kan men niet nalaaten, om alle zodanige ſchriften, welke maar iets ter verbetering van de Vrouwen kunnen bydragen, aan te pryzen; en dit behoort men, vooräl te doen, ten opzichte van deeze Proeven van Juffrouw GRIFFITH, welke dit klein, maar veel bevattend, boekje, aan haare Majeſteit, de Koningin van Engeland, met derzelver toeſtemming, heeft opgedraagen. De *Godsdienst*, de *Gemoedsgeſteldheid*, *Netheid*, *Huisſelyke Vermaaken*, de *Vriendſchap*, *Ouderlyke* en *Kinderlyke Genegenheid*, als mede de *Zuinigheid*, zyn haare hoofdpunten, die zy zeer bevallig, alle met betrekking tot de Vrouwen, voordraagt, ſchoon zy de Mannen ook zeer wel, als Schryfſter, voldoen kan: de volgende Proeve zullen de Mannen, haar en ons, zeker dank wyten, dat ze medegedeeld wordt.

„ Eene liefde voor magt en gezag is natuurlyk voor de menſchen; en waar deeze neiging meest word toegegeeven, zal het hunne verkiezing zyn. Elk man moet in zyn huisgezin het voornaamſte voorwerp van oplettendheid zyn, gevolglyk moet hy zich gelukkiger bevinden in zyn huis, dan op eenige andere plaats. Het is buiten twyffel de groote zaak en 't werk van 't leeven eener vrouwe, aan haaren man zyn huis zoo aangenaam te maaken, als mogelyk is; hy zal dan vermaak hebben in haar gezelſchap, en geene vreemde vermaaken buiten 's huis zoeken. Een man zal mogelyk, in zyn dagelyks uitgaan, veele vrouwen zien, die hy denkt ſchooner te weezen, dan zyne vrouw, maar het is gemeenelyk haare ſchuld, als hy 'er ééne ontmoet, die hy denkt, dat beminnelyker is. Eene begeerte om te behaagen mist zeer zelden haare uitwerkingen; maar in eene vrouw moet die begeerte met de uiterſte kieschheid beſtuurd worden; zy moet meer blyken in de uitkomst dan in het oogmerk; zy moet niet in 't oog loopende, niet opdringende, zyn. Deeze (*petit ſoins*) kleine zorgvuldigheden, zyn de beste byvoegſels tot onze groote pligten, en maaken den omgang des leevens aangenaam. Gelyk een fraai Nagerecht, voltooijen zy het gastmaal, en laaten geenen mensch onvoldaan."

Wy hoopen dat onze Nederlandſche Huismoeders en jongge-trouwde Vrouwen, dit boekje boven alle *Toilet-Boekjes* zullen verkiezen, en vervolgens, in haar gedrag, haare beleezenheid in deeze, zullen doen blyken.

Geſchenk voor de Jeugd. Zesde Deels, eerſte Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart, 1789. *In octavo*, 110 *bladz.*

In dit Stukje leveren de Eerwaarde Heeren, *Martinet* en *van den Berg*, eene beknopte ontvouwing van het merkwaardigſte nopens het Land *Kanaan*, zo in 't algemeen, als wel byzonder, met

met opzigt tot deszelfs Verdeeling onder de twaalf ſtammen van Israël, en de laatere Landverdeeling, welke plaats had, ten tyde van 's Heillands geboorte: ter opheldering waarvan twee onderſcheiden zindelyk uitgevoerde Landkaartjes deze beſchryving vergezellen. Dezelve is zodanig ingerigt, dat Kinderen 'er met vrugt gebruik van kunnen maaken; en de Onderwyzers der Jeugd, (waar onder 'er nog wel gevonden zullen worden, die 'er ook voor zichzelven nut van zullen hebben,) kunnen 'er zich op eene leerzaame wyze van bedienen, inzonderheid wanneer zy 't er op toeleggen, om de Bybelſche Geſchiedenisſen, door dit middel, voor de Jeugd op te helderen, en derzelver aandagt ongedwongen daar op te vestigen; 't welk zelfs, by manier van eene aangenaame uitſpanning, in 't werk geſteld kan worden.

CAROLINA VAN LICHTFIELD. *Naar het Fransch vertaald. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop 1788. *In octavo* 590 *bladz.*

Tedere kuiſche Min, en kieſche edelmoedige Vriendſchap ſpeelen hier de hoofdrollen, en verleenen eene mengeling van voorvallen, die zeer wel geſchikt is, om des Leezers oplettendheid gaande te houden; op eene wijze, die hem zonder kwetzing der goede zeden, en nog al met aanleiding tot denkbeelden van een braaf gedrag, in een uur van uitſpanning tot een aangenaam tydverdryf kan ſtrekken, zo Schriften van dien aart in zyn ſmaak vallen.

Het gedrag in het Tugthuis te Gouda, de vlugt uit het zelve, de reis na Braband, de bedryven aldaar, en de wedergevangenneming van PIETER BRAKEL, *voorheen Boomkweeker te Boskoop. Aiem te bekomen. In quarto,* 20 *bladz.*

Een verhaal, doormengd met Romanesque gevallen, waardoor het vermoedelyk wat opgeſchikt is, om het een gevalliger voorkomen te geeven. Naar luid van het zelve, heeft die anders zo listige knaap zich zeer lomp laaten verlokken, om zynen gewaanden Vriend te vergezellen tot *'s Prinſenhage*, een kwartier uurs buiten *Breda*; alwaar deeze gelegenheid had, hem door Gerechtsdienaars gevangen te doen neemen, ten einde de 100 zilveren Ducatons te verdienen, welken het Hof van Holland uitgeloofd had, aan den geenen, die hem in handen der Juſtitie zou bezorgen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de practyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Naarden. Zesde Stukje. Te Utrecht by* A. van Paddenburg *en'* G. van den Brink Jansz. 1788. *Behalven den Inhoud*, 118 *bladz. in gr. octavo.*

In de twee voorige Stukjes had de Eerwaerde *Swaving* zich verledigd tot het naſpooren van het Volkscharacter van 't oude Israël (*): dit onderwerp daerin afgehandeld hebbende, ſchikt hy dit zesde Stukje, overeenkomſtig met het hoofdbedoelde van zynen arbeid, ter ontvouwinge van het gebruik het welk men van deze kundigheden, nopens het Joodſche Nationael Character, ten rechten verſtande der Heilige Schriften, maken kan. Men dwaelt, naemlyk, hieromtrent maer al te dikwerf van het ſpoor, by mangel van dit character behoorlyk in agt te nemen; terwyl het gadeſlaen van het zelve, in tegendeel, ons de ware mening der Schryveren, en den aert hunner verhalen, in vele gevallen, duidelyk doet opmerken. En daer toe verleent ons de Autheur in dezen ene zeer geſchikte handleiding, met de aenwyzing der voornaemſte gevolgen, die men uit zyne voorgedragen naſporing van dit Volkscharacter kan opmaken; by welker ontvouwing hy tevens, door eenige voorbeelden, doet zien, hoe veel invloeds het zelve hebbe, op den ſchryfſtyl of de manier van verhalen; en hoe hoognoodig het zy, dat een Uitlegger der Bybelbladen dit ſteeds in 't oog houde. Men heeft derhalven alleszins reden, om 's Mans aanhoudenden arbeid hoog te ſchatten, daer dezelve velen Bybellezers van een wezenlyken dienst kan zyn, vooral met opzicht tot zodanige plaetzen, die, naer onze tegenwoordige gewoonten, een zonderling voorkomen hebben; maer

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 1.

maer al dat zonderlinge verliezen, zo dra men zich het Joodſche Nationael Character levendig herinnert.

Het eerſte gevolg ſtelt zyn Eerwaerde aldus voor. „ Een „ volk van zulk een aart en inborst, en van zulk een „ voortreflyken kern, als wy beſchreeven hebben, is, „ zeker, zo ſlegt en ondeugend niet, als het van ſom- „ migen wordt afgemaald; en, aan den anderen kant, „ behoudens de innerlyke waarde van de beste zyde des „ karakters, en van het beste deel des volks, zo ver- „ heven en uitmuntend niet, als het van anderen wordt „ opgevyzeld."

In de tweede plaetze leid hy 'er uit af ene overtuigende proeve van Gods wys beleid, in de beſtuuring van dat Volk, overeenkomſtig met hun character, ter volvoeringe van dat uitgebreide Plan, het welk God zich met de afzondering van dit Volk voorgeſteld had, (welk Plan onze Autheur beknoptlyk opgeeft;) zynde dit Volk juist geſchikt voor, en dienſtig tot dat groote doeleinde; van waar het ook niet weinig toegebragt heeft, om dit Plan daer te ſtellen en te bevorderen.

Als een derde gevolg leert hy 'er ons uit opmerken, hoe ongerymd de ongeloovigen dikwerf oordeelen over deze en gene Joodſche bedryven; mitsgaders hoe onvoorzichtig hunne bedenkingen maer al te veel tegengegaen worden; ter oorzake, dat men den landaert en het volkscharacter als over het hoofd ziet, waer door 'er ter wederzyde grove misſlagen begaen worden. Dit doet zyn Eerwaerden bepaeldlyk ſtil ſtaen op verſcheiden gevallen en voorſtellingen van die natuur; met nevensgaende aenmerkingen over de vereischte voorzichtigheid, zo in 't wraken als in 't verontſchuldigen veler bedryven, en 't beoordeelen der gebeurtenisſen, waerin het Volkscharacter een groot aendeel heeft; en by welker overweging, de zeden en gewoonten van dien tyd behoorlyk gadegeſlagen moeten worden. —— Het gedrag van *Ruth* by *Boaz* zy hier van, uit verſcheiden anderen, ten voorbeelde.

„ Vreemd en zonderling is, zegt de Eerwaerde *Swaving*, voor ons kieſcher Europeërs, het gedrag van Ruth op den dorschvloer van Boaz, haaren losſer, daar zy zich, ver, zo het ſcheen, van de zedigheid eener eerbaare vrouw, en zelfs van de gewoone ſchuuwheid der Oosterſche vrouwen, op raad van haar ſchoonmoeder Naomi, na dat Boaz wel gegeeten en gedronken had, en zyn

hart

hart vrolyk was, by denzelfden koornhoop, aan zyn voeten einde, onder één dek, 's nagts, in ſtilte nederſloeg, en hem, te middernagt, met ſchrik ontwaakt, en haar gezelſchap ontwaar geworden, met alle vrymoedigheid verzogt, om haar in zyne beſcherming en opzigt aan te neemen, en op zyn woord aan zyne voeten bleef liggen tot den morgen. Ruth III.

Dat zulk een verhaal in Europiſche ooren vreemd luidt, is niet te verwonderen. Maar alle bevreemding verdwynt, en nog meer alle verdenking, terwyl integendeel onſchuld en onberispelykheid ten vollen blyken, wanneer men, by en benevens andere gronden van verontſchuldiging, behoorlyk acht ſlaat op de eenvouwdigheid der tyden en zeden des volks, waarvan wy ſpreeken. Daarenboven was Ruths handelwyze zeer gepast naar den aart der zaak, allerovereenkomſtigst, zo al niet met de gewoone gebruiken van den lande, en de onſchuldige vryheden van het landleven, in dergelyke gevallen, immers met den inhoud van haar verzoek, 't welk zy met deze woorden aan Boaz, na zyn ontwaaken, voorſtelt, *ik ben Ruth, uwe dienſtmaagd, breid dan uwen vleugel over uwe dienſtmaagd uit, want gy zyt de Loſer*, en behoorde dus ook in zoo ver eenigermaate tot die zinnebeeldige daaden, welke onder de Jooden, uit kracht van hunnen zinlyken aart, zoo veelvuldig in zwang waren. Haare verberging onder Boas dekkleed ſprak dezelfde taal, welke zy vervolgens met woorden uitte. En dat zy juist aan 's Mans voeteneinde ging nederliggen, diende zoo wel om haare kuisheid en zuiver oogmerk, als haaren ootmoed, te doen blyken. De deftige Losſer was 'er ook zoo ver af, dat hy haar gedrag afkeurde, dat hy het integendeel ten volle prees, en haar, met het allergodvruchtigst zoo wel als gunſtigst antwoord, terſtond in zyne beſcherming nam."

Een vierde gevolg zyner voorige beſchouwinge betreft den ſpreek- en ſchryfſtyl der Heilige Schryveren, als die, behoudens de verſcheidenheid van den ſtyl der verſchillende Schryveren, over 't geheel grootlyks characterizerend is, zo dat het Volkscharacter 'er in doorſtrale. Zyn Eerwaerde heeft ons voorheen de Jooden beſchreven, als een, hoewel min beſchaafd Volk, dan de zeer vernuftige Grieken, egter ene niet onvernuftige Natie; zy bezaten ene levendige en ſterke verbeeldingskracht; waren vol vuur en moed; hadden hevige hartstochten en geweldige driften; men kent ze als een hard, geſtreng, ernsthaftig

en dapper volk, gewend aen den arbeid, oorlog en wapenhandel, enz. Dit zo zynde, kan men, zegt hy, „ niet „ anders verwagten, dan dat hunne taal en ſtyl van ſpreeken en ſchryven, naar dezen hunnen volksaart en imborst gevormd waren, en dat wy daarin, niet *minder* „ als in hunne zeden, gewoonte en levenswyze, vry „ veel ontmoeten zullen, het welk voor andere meer gepolyste natiën vreemd is, en dus ook zeer ver afwykt „ van de geheele inrigting van onze manier van denken „ en ſpreeken." —— Een aental van voorſtellingen in de Heilige Schriften, beiden des Ouden en des Nieuwen Verbonds, brengen ons dit characteristieke onder het oog; waer van de Eerwaerde *Swaving* ons etlyke proeven aen de hand geeft; met eene oordeelkundige onderrichting, nopens het geen men, by 't lezen en verklaren van zulke Schriftuurplaetzen, wegens het Volkscharacter in acht behoort te nemen, ten einde dezelven in den geest der Natie te verſtaen.

Ter dezer gelegenheid merkt hy wyders aen, dat tevens uit het aengevoerde blykt, „ hoe zeer het nationaal karakter der H. Schryveren geſchikt was, om leven en „ werking in hunnen ſtyl te verwekken, kracht en cieraad daar aan by te zetten, ja denzelven, daar het te „ pas kwam, te doen uitblinken in luister en majeſteit." —— Hy geeft ons ook te kennen, dat hy reeds verſcheiden voorbeelden ter opheldering en bevestiginge hier van byeen verzameld heeft; doch, daer dit Stukje de voorigen reeds in grootte evenaert, oordeelt hy 't beter, de mededeeling hier van tot de afgifte van een volgend Stukje uit te ſtellen; wanneer hy, te gelyk zal handelen „ over de welſpreekendheid der H. S.; en de niet on„ verſchillige noch onaangenaame geſchilvraag, of zy die „ al of niet, en zoo jaa, in hoe ver bezitte, nader on„ derzoeken."

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Tiende Stuk. Te Amſterdam by* de Erven P. Meyer *en* G. Warnars, 1788. *In gr. octavo* 314 *bladz.*

In dien onopgeſmukten manlyken ſtyl, welken den Eerwaerden *Zollikofer* eigen is, waer door hy zyne voorſtel-

ſtellingen duidelyk ontvouwt, en met nadruk aendringt, behandelt deze Leeraer in dit Stuk weder etlyke zedekundige onderwerpen, die, hoe zeer ook by velen verwaerloosd, niet te ernstig nagedacht kunnen worden.

Zyne eerſte Redenvoering gaet over de *Onbedachtzaemheid*, welke men, om dat ze gene opzetlyke boosheid influit, al dikwils gereedlyk verſchoont, met te zeggen, „ hy is maar alleen wat te onbedachtzaam." Het onbedachtzame dezer verſchooninge gaet zyn Eerwaerde hier ernstig tegen, met den aert en de gevolgen van dit gebrek open te leggen, gevende tevens de middelen aen de hand, waerdoor het met kracht beſtreden kan worden. —— Op ene dergelyke wyze waerſchuwt hy zyne Toehoorders, in ene volgende Leerreden, tegen *de al te groote zucht tot uitſpanning*, waeromtrent velen, in 't bezef, dat het nemen van uitſpanning toch geoorloofd is, niet genoeg op hunne hoede zyn. Zulks noopt hem de bronnen, mitsgaders de gevolgen, van die buitenſpoorigheid aen te wyzen, en te toonen, door welke middelen dezelve tegen te gaen zy. —— Niet minder trekt zyne aendacht, de *Weelde*, voor zo verre zy, hoewel in ene zekere mate geoorloft, maer al te veel onmatig nagejaegd en ingevolgd word. Hy tracht ons deswegens ene verſtandige matigheid in te boezemen, en brengt ons ten dien einde wel byzonder voor den geest; „ dat de Weel„ de noch zo begeerenswaardig, en ryk in voordeelen en „ genengten," noch zo onſchadelyk in opzigt tot zedelykheid en deugd is, „ als men gemeenlyk gelooft:" en hier aen hecht hy enige vermaningen ter gedrags-beſtuuringe daeromtrent. —— By deze komt voorts ene Leerreden over *het ſpelen*, dat, terwyl het verſtandig te verdedigen is, echter niet zeldzaem met zo veel misbruik geſchied, en zo veel aenleiding tot verkeerdheden geeft, dat het wel ene ernstige waerſchuwing vordere. Uit dien hoofde acht hy het raedzaem, zynen Toehoorderen te doen opmerken, eerst hoe het ſpel geſteld moet zyn, zal het door de reden en den Godsdienst goedgekeurd worden; en vervolgens hoe ſchadelyk en verdervelyk hetzelve zy, wanneer het by den mensch in een hartsttocht ontaert. —— Voorts ſchikt zyn Eerwaerde twee Leerredenen, om zyne Toehoorders, te verſterken, tegen de verleidingen der *Geestdryverye*. De eerſte heeft ten onderwerp de *Geestdryverey in 't algemeen*, en behelst ene aenpryzing van etlyke regelen der wysheid en voorzichtig-

heid deswegens in agt te nemen. En de tweede oogt bepaelder, *op de Geestdryvery omtrent Godsdienſtige gevoelens;* leggende zyn Eerwaerde het 'er byzonder op toe, om te toonen, de voornaemſte begrippen en gevoelens, inzonderheid in den Godsdienst, welken met regt voor uitwerkzels van geestdryvery gehouden worden.

In de eerſte Leerreden gaet hy al vroeg tegen een misbruik, dat maer al te dikwils van het yveren tegen de *Geestdryvery* gemaekt word, dat men naemlyk het onderſcheid tusſchen *Geestdryvery* en *Geestverrukking* niet behoorlyk gadeſlaet. —— „ Verwart, (zegt hy, daerom,) *geestdryvery* en *geestverrukking*, of eene buitengewoone warmte en yver voor het goede en waare, niet met malkanderen. Zo vruchtbaar in menigvuldige onheilen de eene is, zo ryk in edele en groote daaden, is de andere. Licht en warmte moeten met malkanderen gepaard gaan, indien wy de waarheid niet ſlechts kennen, maar ook betrachten, indien wy niet eeniglyk goed denken, maar ook goed handelen zullen; en dan alleen, wanneer waarheid en deugd voor ons wezenlyk gewigtig worden, wanneer wy haare zaak oprechtlyk ter harte neemen, en de liefde voor dezelve onze gantſche ziel doordringt, dan alleen kunnen wy in haaren dienst alle binderpaelen ontworſtelen, alle zwarigheden te boven komen, en ter bevordering der menſchelyke gelukzaligheid alles opofferen. Alles, wat de menſchen ooit by uitneemendheid groots en beroemds ondernomen hebben, is meer of min op zulk eene edele geestverrukking gegrond; en onverſchilligheid en koelheid hebben reeds duizend uitſpruitſels der edelſte bedryven voor hunne ontwikkeling verſtikt. Doch als dan ontaart deze loflyke geestverrukking tot geestdryvery, zo dra ik aan zekere dingen, aan zekere begrippen, denkbeelden, neigingen, gevoelens, gewaarwordingen, aan zekere onderneemingen en daaden, eene zo uitmuntende en byzondere waarde toeſchryf, dat ik al het ander, hoe waar en goed het zy, deswegen veracht en gering ſchat. Dit is dweepachtige liefde, ſchoon haar voorwerp ook nog zo beminnelyk zy; en uit dweepachtige liefde ontſtaat maar al te ligt dweepagtige haat, die vergiftige bron van tweedracht en vervolging." —— En even zo waerſchuwt hy, met het afloopen der tweede Leerreden, zyne Toehoorders, tegen een ander niet min ſchadelyk gebrek, dat zomtyds hier uit ontſtaet. —— „ Ziet, (is zyne les,) ziet wel toe dat de vrees voor

Gees-

Geestdryvery u niet tot koelheid en onverschilligheid omtrent den Godsdienst vervoere. Dan zoudt gy daar by veel meer verliezen dan winnen. Wie zonder snoode bedoelingen, met een oprecht hart, in deeze of geene dingen, die tot den Godsdienst behooren, meer gewigt stelt, en denzelven meerder werkzaamheid toeschryft, dan zy werkelyk hebben, maar evenwel de deugd en godsvrucht in 't gemeen oprechtelyk toegedaan is, vervult zekerlyk zynen pligt veel beter, en is veel gelukkiger dan een ander, die wel deeze dwaalingen vermydt, en de waarheid duidelyker inziet, maar geen gevoel en aandoening voor deugd en godsvrucht heeft. Scheidt tog dat geene niet van malkander, 't welk volgens zynen aart zo innerlyk met malkanderen verbonden is: verstand en hart, licht en warmte. Zoekt en bevordert de steeds grootere volmaaktheid van alle vermogens van uwen geest, en terwyl gy de waarheid door uw verstand erkent, ontsluit dan ook uw hart voor haaren heilzaamen invloed, en laat haar daar eene edele gevoeligheid voor alles, wat zedelyk schoon, recht en goed is, en eene begeerte tot dezelve, die alle andere neigingen te boven gaat, verwekken. Dan zal de waarheid u niet alleen verstandig, maar ook wys, zy zal u vry en gelukkig maaken."

Dit laatste onderwerp doet hem, in ene daeraen verknochte Leerreden, opzetlyk handelen over *de Onverschilligheid in den Godsdienst*; welker aert en uitwerkzelen hy ontvouwt; met ene nevensgaende ontdekking van de oorzaken of bronnen, waer uit zy gemeenlyk ontspringt. —— En niet ongepast volgt hier op ene Leerreden over *Lauwheid in den Godsdienst en het Christendom*; strekkende ter duidelyker afschetzinge van het character en den toestand der zodanigen, die in opzicht tot geloof en deugd, tot menschenliefde en hemelschgezindheid, noch koud noch warm zyn: met ene ontvouwing van het gevaer, in 't welke zy zich bevinden. Een gevaer zo groot, dat het in vergelyking veeleer te wenschen ware, dat zulke lauwe Christenen koud genaemd mogten worden; nadien een koude veel nader is aan de verbetering en de zaligheid, of veel vatbaerder voor dezelve, dan zodanig een, die noch koud noch warm is. —— Wyders neemt zyn Eerwaerde het *Bygeloof* in overweging; en poogt ons diep in te prenten de voornaemste grondbeginzels, welken ons ten sterkste daer tegen kunnen wapenen, en de drie volgenden zyn. „ Orde is de hoogste wet der na-

„ tuur; de reden het grootſte voorrecht van den mensch; „ en vlyt en arbeidzaamheid zyne verordening. Eerbiedigt derhalven de wet der orde; erkent en handhaaft „ uwe waardigheid, en handelt volgens uwe verordening; „ en gy zult de dwaalwegen van het bygeloof zekerlyk „ vermyden." —— Hierby komt nog ene Leerreden, in welke *enige misſlagen omtrent de opvoeding der Kinderen* aengewezen worden: en eindelyk ene, behelzende ene waerſchouwing tegen den *Nyd*, welks aert en werking zeer duidelyk beſchreven word, met ene voordragt van treffende aenmerkingen over deszelfs ſchandelykheid en ſchadelykheid; welker overweging elk oplettenden een afſchrik van die ondeugd moet inboezemen; en opwekken, om daer tegen ene zuivere liefde tot God en den Naesten alleszins in 't harte aen te kweken; als verzekerd, dat 'er, buiten dit, geene rust, geene gelukzaligheid, noch in deze noch in de toekomende waereld, mogelyk is.

Aan myne Proteſtantſche Medechristenen in Frankryk. Uit het Fransch vertaald. Te Amſteldam by M. Schalekamp 1789. *Behalven het Voorbericht* 136 *bladz. in gr. octavo.*

Met het toenemen der *Burgerlyke* verdraegzaemheid, herleeft ook van tyd tot tyd meerder de hoop op het invoeren der *Godsdienſtige* verdraegzaemheid; dan Staetkundige inzichten, met betrekking tot den heerſchenden Landsgodsdienst, ſchynen hierin tot nog alomme onoverkomelyke hinderpalen. Uit dien hoofde breid de Opſteller van dit Stukje zyne voorſtellingen deswegens, (die anders op algemeene gronden rusten, en gevolgelyk tot alle Proteſtanten in alle Landen betrekking hebben.) niet uit tot het geheele Proteſtantendom, maer bepaelt zich tot de Proteſtanten in Frankryk; als: byzonder wel geſchikt, om de *Godsdienſtige* vryheid, in volle kracht, onder hen te doen ſtand grypen, en te handhaven; indien hunne *Burgerlyke* Vryheid, gelyk hy vertrouwt, eerlang vergezeld gae van de *Godsdienſtige* Vryheid. Dan zullen zy, volgens den aert hunner omſtandigheden, beter dan anderen geſchikt zyn, „ om aan de waereld het voorbeeld „ van *eene waare algemeene Christelyke Kerk* te geven, in „ welke rechtmatige christelijke vrijheid heerscht; in „ welke betamelijke christelijke verdraagzaamheid geoe„ fend, kerkelijke gemeenſchap gehouden, en alle die

„ Chris-

„ Christenen voor broeders erkend worden, welke God „ voor zijne kinderen, Jesus Christus voor zijne broede„ren, erkennen en aannemen." —— In dat vooruitzicht heeft hy dit Geschrift vervaerdigd, ten einde hen te noopen, om, wanneer de Godsdienstige vryheid hun verleend worde, zodanige inrichtingen, als hy hun in dezen voorhoud, in 't oog te houden. Hy tracht hen des hier door zulke denkbeelden in te boezemen, en hen, by voorraed, de gedachten te doen vestigen op zulke schikkingen, waer door zy als dan, met terzyde stellinge van alle partybenamingen van *hervormden*, *euangelisch-luterschen*, *doopsgezinden* en dergelyken, *zich allen in één Godsdienstig Genootschap kunnen vereenigen.*

Ter bevorderinge en aenspooringe hiervan stelt hy zich voor, te toonen, (1.) Dat de *Geschillen*, „ die de *Protestanten*, van welke bijzondere Gezindte zij ook zijn, „ tot nog toe verdeelen, *tot het weezen* van den Gods„dienst NIET behooren, en derhalve geenzins van dat „ gewigt zijn, dat zij, daarom, van elkander verwijderd „ blijven, en afzonderlijke vergaderingen moeten houden. „ En (2.) Dat deeze *afzondering strydt* TEGEN de natuur „ en de waare gesteltenis der *christelyke Kerke*, en TEGEN „ de gronden *der hervorminge.*" —— Beide deze stellingen ten overtuigendste betoogd hebbende, met wederlegging van de voornaemste tegenbedenkingen, verledigt hy zich voorts, ter overweginge van 't geen 'er vereischt word, om behoorlyk te zorgen, „ voor het onderwys der „ gemeente in de waarheden van den *Godsdienst* en de *God„geleerdheid* (*); op dat een zuiver, onvervalscht chris-

„ ten-

(†) De Autheur onderscheid hier *Godsdienst* en *Godgeleerdheid* van elkanderen, overeenkomstig met het geen hy daeromtrent alvoorens gezegd heeft, ter aenwyzinge van het onderscheid tusschen die beiden, het welk men, gelyk hy doet zien, maer al te veel veronagtzaemt, en meer gade geslagen behoorde te worden. Tot den *Godsdienst* naemlyk brengt hy die waerheden van den natuurlyken en geopenbaerden Godsdienst, waerin alle Christenen overeenstemmen, die noodzaeklyk zyn ter zaligheid; en onder de benaming van *Godgeleerdheid* betrekt hy wyders alle zodanige leerstellingen en andere stukken, over welke de Christenen het nog niet ééns zyn, en waer onder men 'er velen vind, over welke zy het zekerlyk nooit ééns zullen worden. Omtrent de eerstèn als wezenlyk tot den *Godsdienst* behoorende, word het bewaren der eenstemmigheid gevorderd; dan de laetsten moeten als *God-*

„ tendom aan dezelve geleerd, en haar niet iets onthou-
„ den worde van het gene tot de algemeene ſtigting en
„ godzaligheid noodig is, en alzoo het koningrijk van Je-
„ ſus Christus volkomen en onveranderd onder dezelve
„ zig verbreide, en overvloedige vrugten der geregtigheid
„ voortbrenge." In dit gedeelte ontvouwt hij hun beknopt-lyk hoe ze hunne Kerklyke gemeenſchap ten dien einde hebben in te richten, agt te geven op het vereischte onderwys en de verdere beſtiering der Gemeente, mitsgaders toe te zien, dat geen menschlyk gezag onder hen ooit het geweten van de Leden der Kerke ſlegts enigzins bezware: hy draegt hun verſcheiden oordeelkundige aenmerkingen deswegens voor; en geeft hun te gelyk enige wel overdachte regels aen de hand, welker in agtneming hy hun, als ten hoogſte nuttig, aenpryst. —— Wyders brengt hun de Autheur onder 't oog, welke heuchelyke gevolgen zy daer op te verwachten hebben; en by die gelegenheid laet hy zich verder uit over de voordeelen en vruchten der Christelyke vryheid en verdraegzaemheid; mitsgaders over de mogelykheid van dezelve in betrachting te ſtellen, en die heilzame vruchten te erlangen; bewezen uit de voorbeelden van verſchciden Kerkelyke Gemeenſchappen, die het min of meer daerop toegelegd hebben, en deze hare verdraegzaemheid met de gezegendſte gevolgen oefenen. —— Hier aen hecht hy ten laetſte ene korte herhaling van al het aengevoerde; met een ſlotwenseh, die, ſchoon in dezen eigenlyk gaende over de Proteſtanten in Frankryk, uit hoofde van de algemeene gronden van zyn ſchryven, (als boven aengeduid is,) zeer wel tot alle andere Proteſtanten overgebragt mag worden.

„ Ik beſluit" (is zyne tael) „ Ik beſluit deze mijne ern-
„ ſtige gedagten over godsdienst, christelijke vrijheid
„ en onderlinge Kerkelijke verdraagzaamheid, met den
„ opregtſten wensch en de vurigſte bede: dat Gij dit
„ kleine geſchrift met allen mogelyken ernst, met die
„ aandacht, en die oplettendheid, zult lezen, welke het
„ gewicht der zake vordert —— met een onbevoor-
„ oordeeld hart, vervuld van christelijke liefde —— met
„ die-

geleerdheid behandeld worden: zo dat men aen ieder gelooviger de vryheid late, om deswegens te gevoelen en openlyk te belyden, het geen hy meent best met Gods Woord overeen te komen, en tot het werk zyner zaligheid meest geſchikt te wezen.

„ diezelfde zucht tot waarheid, met dienzelfden eerbied
„ voor God en Jesus Christus, met dat zelfde verlangen,
„ dat het Koningrijk der hemelen, het rijk van waarheid
„ en godvrugt, beter gekend, en algemeener uitgebreid
„ worde, waarmede ik deze mijne gedachten op het pa-
„ pier gesteld heb, en u thans mededeele."

ALETHOPHILUS *aan* PHILADELPHUS. *Te Amsteldam bij* M. de Bruijn. 1789. *Behalven een kort Voorbericht*, 120 *bladz. in gr. octavo.*

Enige jaren geleden gaf *Philadelphus*, eerst vier Brieven, en vervolgens ook nog een vyfden Brief, af, betrekkelyk tot het Godgeleerde verschil over de Leer der Verbonden (*). Deze Brieven werden, vry algemeen, zeer gunstig ontvangen; en men verwonderde zich, dat geen der Godgeleerden, die gansch anders over dit stuk denken, de pen daar tegen op vattede. Zulks gaf, voor enigen tyd, aen een vriend van *Philadelphus* aenleiding, om ene soort van uitdaging in de Boekzael te plaetzen, by welke een ieder uitgenoodigd werd, *om deze Brieven te wederleggen, of te verklaren*, Philadelphus *heeft gelyk*. En dit heeft *Alethophilus*, toen hy, tegen zyne verwachting, niemand te voorschyn zag komen, bewoogen de denkwyze van *Philadelphus*, in zo verre hy van hem verschilt, in openbaren druk briefswyze tegen te gaen. Wy zeggen, met opzet, „ in zo verre hy van hem verschilt;" om dat hy 't, in verscheiden opzichten, met *Philadelphus* eens is; maer in een voornaem hoofdpoint geheel anders denkt. Het verschil tusschen hem en *Philadelphus* is, gelyk hy 't in zyn Voorbericht reeds uitdrukt, „ niet, of „ 'er een algemeene aanbieding van het verbond plaats „ grypt; maar of allen verbondelingen zyn en blyven, „ die het verboud instemmen, 't zy ze zulks oprecht „ doen of niet, en 't zy ze zulks bevestigen, met hunnen wandel of niet."

Philadelphus is, naer 't oordeel van *Alethophilus*, zich zelven niet gelyk, in zyne beschryvingen van het *Verbond*; en hy houd zich aen 's Mans laetste voorstel deswegens; alwaer *Philadelphus* zegt: „ Dit nu is het, dat „ ik

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VIde D. bl. 517. en *N. Alg. Vad. Letteroeff.* I D. bl. 446.

„ ik op my neem te bewyzen; naamlyk, dat de Heilige
„ Schrift door Gods Verbond beſtendig verſtaa: *De aan-*
„ *kondiging van Gods Heilbeloften, aan het een of ander*
„ *Volk, onder beding van Geloof en Bekeering: En, wan-*
„ *neer een volk in dit beding toeſtemt, of het zelve op zig*
„ *neemt; dat als dan, volgens den ſtyl des Bybels, tuſſchen*
„ *God en dat Volk het Verbond geſlooten is.*" Deze beſchryving neemt *Alethophilus* als juist aen; ook erkent hy met *Philadelphus*, dat, onder het Oude Verbond, de Verbondelingen het geheele Volk waren; en even zo geeft hy hem gelyk, als hy beweert, *dat God, onder de Nieuwe Bedeeling, zyn Verbond zo wel volksgewyze oprigt, als onder de Oude Bediening, alleen met dit voorname onderſcheid, dat het Nieuwe Verbond zig tot alle geſlagten uitſtrekt, daar het Oude alleen met de Israeliten was aangegaan.* —— En hier op vervolgt hy: „ Zullen wy
„ dan in alles inſtemmen? —— Neen! —— Nu zal
„ zig onze onderſcheidene denkwyze eerst openbaaren."

„ Gy wilt die Verbondelingen niet genoemd hebben, *ten eeuwigen leven uitverkorene, en kragtdadig, wedergeborene en vernieuwde menſchen.* —— Daartegen verzet gy u, geheel uwe Brieven door. —— Zy kunnen geen *levendgeloovigen*, geen *rechtgeloovigen*, die het zaligmaakend geloof bezitten, genoemd worden, maar op zyn hoogst *geloovigen*. Ik ondertuſſchen noem ze *rechtgeloovigen*, *levendgeloovigen*, *uitverkorenen*, *wedergeborenen*, en zo al meer. —— Volgens uw ſystema zouden de Verbondelingen best met den algemeenen naam van *Verbondelingen* benoemd worden, waartoe dus alle behooren, die *den naam van Christenen draagen*. Het is dus, volgens uw ſystema even veel, of zulk een mensch bekeerd of onbekeerd is: — hoe hy denkt, hoe hy leeft; indien hy maar den naam van Christen heeft; indien hy maar onder een volk gebooren is en opgevoed wordt, alwaar het Christendom gevonden wordt. —— Of iemand bekeerd is of niet; of hy in Christus gelooft of niet; of hij vroom leeft of niet: hy is evenwel een Verbondeling. —— Dit geloove ik niet Mynheer." —— Volgens *Alethophilus* zyn zy alleen Verbondelingen, „ die *oprecht* het verbond
„ hebben aangegaan, en *poogingen doen om getrouw aan*
„ *de voorwaarden te beantwoorden*: — die de voorwaarden van 't Verbond al biddende en werkende zoeken
„ na te komen: — welke hy dan ook *levendgeloovigen*,
„ en zo ook *uitverkoorenen* noemt."

Het

Het verſchil, op die wyze, beſchouwd en bepaeld zynde, tracht *Alethophilus* de gegrondheid van zyn gevoelen, en het ongegronde van den denktrant van *Philadelphus*, te toonen, zo uit den aert van een Verbond, als uit den inhoud der Bybelleere, in de Schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds; met aenwyzinge, dat deze zyne begrippen, en niet die van *Philadelphus*, eenſtemmig zyn met de leer der Publieke Kerke, naer uitwyzen der Formulieren, en van den leertrant van derzelver Opſtelleren. —— Voor hun, die in dit verſchil deel nemen, is 't wel der moeite waerdig, dit Geſchrift met opmerkzaemheid te doorbladeren; nadien 't met oordeel opgeſteld is, en de Schryver, met een bedagtzamen geest, de beſcheidenheid zeer wel in 't oog gehouden heeft: hoedanig ene ſchryfwyze wy ook van *Philadelphus* verwachten, indien hy, gelyk we vermoeden, vervolgens enige aenmerkingen over deze Brieven te berde mogte brengen.

Brief aan alle waare Belijders van den Heere JESUS *in Nederland. Te Utrecht bij* A. van Paddenburg, 1789. *In gr. octavo* 36 *bladz.*

Een, zo ver men uit den inhoud van dit Geſchrift kan afleiden, welmenend en geoefend Christen, die overtuigd is, dat men zyn geloof moet vercieren met een heiligen wandel, bemerkt met leedwezen, dat de verdeeldheid in ſtaetkundige inzichten, ook een vry aenmerkelyken invloed heeft op het Godsdienſtige; en bovenal de *gemeenſchap der Heiligen* grootlyks benadeelt. Men verwaerloost den openbaren Godsdienst, by deze en gene Leeraers, om dat ze in dit opzicht ene andere party toegedaen zyn, of ook wel geweest zyn; en velen, die voorheen met elkanderen ene ſtichtelyke gemeenzame verkeering hadden, zien nu de een den anderen met verſmading aen, verwyderen zich, om dat ze 't oneens zyn over de belangen van den burgerſtaet. —— Onze Brieffchryver gaet dit gebrek met verſcheiden opwekkende bedenkingen tegen, ten einde ware 't mogelyk dezulken, dien de Godsdienst nog enigzins ter harte gaet, over te halen, om den invloed van den Godsdienst niet te verydelen door ſtaetkundige partyſchappen; maer, in 't midden van dezelven, (zo ver 't tot nog niet anders zyn kan,) ons eeuwig welzyn, boven onze tydlyke inzichten te waerdee-

deeren, en te behartigen: terwyl hy tevens ten beſluite de betrachting der liefde, zo als die uit het geloof voortvloeit, en het groote beginzel der Christelyke zedekunde is, ten ernſtigſte aenpryst.

Onpartydige ſchets, wegens de inkomſten, by manier van giften, enz. van de Roomſche Prieſters in de Nederlanden. Benevens een Plan, om dezelve een aanzienlyk beſtaan, de Kerken een deftig onderhoud, en de Roomſche arme ledemaaten meerder nooddruft te verſchaffen. Door een oprecht Vaderlander, onder de Zinſpreuk: Pro Patria. *Alom te bekomen. In groot octavo* 48 *bladz.*

Naer het tweeledig voorſtel op den Tytel, is dit Geſchrift in twee deelen onderſcheiden. —— Het eerſte gedeelte behelst een verſlag van de voornaemſte middelen van beſtaen der Roomſche Prieſteren in de Nederlanden, door 't geen de Ledematen, in een aental van byzondere omſtandigheden, hebben op te brengen: behalven de buitengewoone giften, en 't inkomen op deze en gene wyze aen de Kerke gemaekt. —— En het tweede levert een Plan, om, met affchaffing van alle die byzondere betalingen, ene Kas te vormen, uit ene jaerlykſche gifte der Ledematen, ongelyk minder bezwaerlyk dan de tegenwoordige manier van geven; uit welke de Prieſters een goed vast jaerlyksch inkomen zouden kunnen erlangen; terwyl men tevens in ſtaet zoude zyn, de Kerk behoorelyk te onderhouden, en tevens een ruimeren voorraed van penningen, dan tegenwoordig, zou bezitten, om de onvermogenden, naer vereisch hunner omſtandigheden, te ondersteunen. —— Indien men zig op des Schryvers manier van rekenen moge verlaten, waer van hy, in de ernſtigſte betuiging zyner oprechtheid, de krachtigſte verzekering geeft, heeft zyn Plan, bovenal ter betere ondersteuninge der Armen, veel aennemelyks.

„ Mogt het," zegt hy, met het afloopen van zyn Geſchrift, „ Mogt het onze WETTIGE SOUVEREINEN behaagen hunne Vaderlyke oogen hierop te vestigen; en, zo ons Plan plaats mogt hebben, de verkoorene Kerkmeesters onder huune beſcherming te neemen! te meer, terwyl door het zelve de geduurige buiten 's Lands geldverzendingen, wel ras een einde zouden neemen, en zulks vervolgens niet alleen tot nut voor de Roomſche in 't byzon-

zonder, maar voor ons Vaderland in 't algemeen, zoude ſtrekken.

„ Het welzyn en nut van ons Gemeenebest en Inwoonders tot doel gehad hebbende, zal het ons altyd zeer aangenaam zyn, zo ons Plan niet t'eenemaal tot ſtant gebragt kan worden, het egter aanleiding mogt gegeeven hebben, tot gemakkelyker middelen, door dewelke het geld in ons Land zal behouden, en meer nooddruft en behulpzaamheid den armen toegevoegd kan worden."

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk Servandis Civibus. XIII*de Deels, derde Stuk. Te Amſterdam by* P. Conradi, 1789. *in gr.* 8*vo.*, 310 *bl.*

In dit Boekdeel vind de Leezer wederom twee Verhandelingen, over het gebruik der *Geneesmiddelen uit Kelders en Keukens.* De eerſte is die van den Heer THUESSINK, *Geneesheer in 's Hage*, en de tweede van den Heer WILLEMSE, *Geneesheer te Haarlem.* —— De Heer *Thuesſink* heeft zyne Verhandeling in vier Hoofdverdeelingen geſplist, welke ieder wederom in byzondere Afdeelingen verdeeld zyn. —— In de *eerſte* komen de Ziekten der vaste deelen en derzelver geneezing voor; in de *tweede* de Ziekelyke geſteldheden der Vogten; in de *derde* de Ziekten van het Levensbeginſel, en eindelyk in de *vierde* Hoofdverdeeling, de Ziekten der byzondere deelen. —— De Verhandeling van den Heer *Willemſe* is ſlegts eene opgaave van eenige zeer eenvoudige Geneesmiddelen by wyze van een Huis-Apotheek, ten nutte van zeker Godshuis: — de algemeene van deeze Geneesmiddelen in onderſcheiden Ziekten worden door proefneemingen bevestigt. —— Zy die lust hebben zulk een aantal Verhandelingen, over een en hetzelfde Onderwerp, te leezen, wenſchen wy het nodige geduld, terwyl wy, voor ons, gaarne willen bekennen, daarvan verzaadigd te zyn.

Hand-

Handleiding, om in de Kunsttafreelen den afſtand van het oog des Zienders tot dezelve, de Perſpectiviſche dieptens, der waterpas leggende, en opſtaande vlaktens, de lengte derzelver Sluitlinien, Horiſonds hoogte, enz. in voorgeſtelde, of tot te zullen vervaardigt worden de Werkſtukken, als ook de Perſpectiviſche Regelen, in het Tekenen of Schilderen van Tooneelen, door eene gemakkelyke berekening te vinden. Ten dienſte van hun, die zich voornaamlyk tot het tekenen en ſchilderen van Gebouwen, Kamers, Landſchappen en Tooneelen bepaalen. Voorgeſteld door CASPAR PHILIPS JACOBSZ., *Konstgraveerder en Geadmiteerd Landmeeter voor de Ed. Hove van Holland en Weſtvriesland, Lid van het Mathematiſch Genoodſchap te Amſterdam. Te Amſterdam by* J. ten Brink Gerritsz. 1788. *in gr.* 8vo. 70 *bladz. met* 4 *uitſlaande Platen.*

Zelden zyn Tekenaars groote Rekenaars, ſchoon beide Kunſten altoos zamen moesten gaan, nadien zy tot één zelfde oogmerk dienen. De Bouwkundigen alleen weeten (over 't geheel genomen) de Praktyk gewoonlyk by de Theorie te voegen. De vlytige PHILIPS trachte derhalven, met deze *Handleiding*, den Tekenaaren en Schilders te gemoet te komen, door hen de noodige rekening aan te pryzen, en door verſcheidene werkſtukken bevattelyk te maaken. De kennis der Regelen, door welke men den afſtand of tusſchenwydte, van des zienders oog tot een Kunsttafreel, de dieptens der Grond, Zolder, en ter zyden ſtaande Muur-vlaktens, de lengte van derzelver Sluitlinien, en Horiſonts hoogte, in alle gevallen, kan bepaalen; kwam hem zo nuttig voor, dat hy niet naa konde laaten, om, zynen Kunstbroeders, zyne gemaakte aantekeningen mede te deelen; te meer daar 'er, in onze taale, nimmer in dien ſmaak over geſchreven was.

De voordragt dezer Aantekeningen heeft hy in vier Afdeelingen bepaald, en eerst een regthoekige Kamer ten onderwerp voorgeſteld, welkers grondvlak een gelykzydig vierkant is; derhalven de diepte gelyk aan de breedte. In de *tweede* Afdeeling is de voorgeſtelde grondvlakte in derzelver diepte verdubbeld, en dus de laatſte gelyk aan tweemaal de breedte; welke in de *derde* Afdeeling tot driemaal is aangegroeid: terwyl de *yierde* Afdeeling alleen aan de Regelen der Tooneelperſpectief is toegewyd. Deeze Afdeelingen worden voorgegaan door eene *Inleiding*, raa-

raakende den aanvang en vinding der Perſpective Regelen; zynde dit gedeelte geheel overgenomen uit MONTUCLA'S *Historie der Wiskunde*, doch als zodanig ook door den Schryver, in de Voorrede, opgegeeven. De uitvoering, als ook de Platen, voldoen zeer wel aan het oogmerk van den Autheur, die, zo als wy met ſmart vernomen hebben, even na de uitgave van dit nuttig Werkje, overleden is. Kunnende deze *Handleiding* zeer wel, naast zyn *uitvoerig Onderwijs in de Doorzichtkunde*, met 60 Platen; zyne *Handleidingen tot de Spiegelperſpectiven*, en, *tot het plaatſen van Zon of Maan, in een Tafreel;* als mede naast zyne vermeerderde en verbeterde BOSBOOM, *over de vyf Ordens*, geplaatst worden.

Over het ſchryven der Geſchiedenis, of de wyze hoe dezelve behoorde geſchreeven te worden, door den Heer Abt DE MABLY. *Uit het Fransch vertaald en met eenige aanmerkingen vermeerderd, door* LAURENS VAN LIMBURG, M. Z. *Te Amſterdam by* Emenes *en* de Vries. 1788. *In gr. octavo. Behalven eene Voorreden van den Vertaler*, 310 *bladz.*

Nooit ontbrak het der waereld aan Geſchiedenisſchryveren, van de vroegſte tyden tot op onze dagen. Maar die Schryvers verdienen allen niet dezelfde achting. Onder eene groote menigte vindt men enkele puikſchryvers, ſommige draagelyken, maar veelen, welken der leezinge niet waardig zyn. By eene oppervlakkige beſchouwing zoude men zich misſchien verbeelden, dat wy van deeze laatstgemelden eenen veel ruimeren voorraad bezitten dan de Ouden eertyds, maar in vergeldinge hiervan in het aantal van recht goede Schryveren by dezelven te kort ſchieten. Doch veele van de Werken der Ouden hebben onze tyden niet bereikt. Wy beklaagen het verlies van verſcheidene uitmuntende ſtukken, en de verminking van andere; maar zekerlyk zyn ook veele verdwenen, welke geen beter lot verdienden. Evenwel moet men bekennen, dat de uitvinding der Drukkunst het verſpreiden der boeken veel gemaklyker gemaakt, de oppervlakkige kundigheden van veele onderwerpen onder een grooter getal van menſchen uitgebreid, en daardoor de menigte van middelmaatige en ſlechte boeken grootlyks vermeerderd heeft. Veele naamen en werken zyn door deeze kunst in ge-

dachtenis gebleven, welke liever met de eigenaars en opſtellers hadden mogen rusten in het graf der vergetelheid.

Gelyk dit plaats heeft in andere Weetenſchappen, zo ook met betrekkinge tot het ſchryven van Geſchiedenisſen. Wy laaten voor een oogenblik daar, dat veele ſtukken welke hiertoe behooren, of walgelyk zyn door laffe vleizucht, of eerder als verfoeielyke ſchimpſchriften, dan als onpartydige verhaalen mogen aangemerkt worden. Dit gebrek is aan alle eeuwen gemeen. Maar aan de laatere is het meer byzonder eigen, dat ieder, welke meent te kunnen vertellen (en hoe weinigen zyn 'er, welken dit recht goed kunnen doen!) zich ook bekwaam oordeelt, om eenig geſchiedkundig ſtuk in de waereld te ſtooten. Ondertuſſchen is het ſchryven eener goede Geſchiedenisſe eene allermoeielykſte taak. Het is niet genoeg enkel de gebeurde zaaken te verhaalen: men moet ze zo verhaalen, dat zy recht leerzaam worden, het verſtand des Leezers verlichten, hem inleiden tot de gewigtige kennis van het menſchelijke hart, de oorzaaken der bedryven, de geheime dryfveeren, door welken zy bewerkt werden, de zeden der Volken, de daaruit vloeiende voor- en nadeelen, de gevolgen van overheerſchende driften en de middelen tot derzelver beteugeling ontwikkelen. De noodzaaklykheid van dit alles wordt duidelyk bewezen, en door gepaste voorbeelden opgehelderd in het Werkje van den Heere Abt DE MABLY, het geen wy tegenwoordig voor ons hebben. De Schryver is daartoe recht bekwaam, zo door zyne groote kundigheden en bedrevenheid in oude en hedendaagſche Schryveren, als door zynen gezonden ſmaak en juist oordeel.

Het Werk is geſchreven by wyze van zamenſpraaken tusſchen den Schryver, en twee zyner vrienden Adamon en Theodoon, waarvan de eerstgemelde bericht geeft aan eenen derden vriend, welke den naam Cleanthe draagt. Adamon had Theodoon willen overhaalen om zich tot het ſchryven eener Geſchiedenisſe te begeeven, en beweerd, dat hy door traagheid of ongeſtadigheid het rechte gebruik niet maakte van zyne gaaven en bekwaamheden. By deeze gelegenheid worden verſcheiden gegronde aanmerkingen voorgeſteld over de geringe nuttigheid, welke eene al te verdeelde, en niet tot eenig bepaald oogmerk ingerichte, boekoefening kan aanbrengen. Theodoon aarſelt, laat zich bykans overhaalen, maakt echter zyne zwaa-

zwaarigheden, en verzoekt den raad des Schryvers (*). Deeze brengt hem onder het oog hoe moeielyk het zy in dergelyke gevallen eenen goeden raad te geeven, vooral wanneer men niet weet, werwaards de ſmaak des Vraagers hem leide. Behalven dat iemand een Geſchiedenisſchryver moet geboren worden, vereiſchen de onderſcheiden ſoorten van Geſchiedenisſen, Algemeene, Bijzondere, of Leevensbeſchryvingen, ook verſchillende kundigheden en bekwaamheden, dat met voorbeelden wordt opgehelderd (†). Doch alvoorens hier verder in te treeden, ſpreekt de Schryver van eenige voorbereidende weetenſchappen, waarvan, gelyk hy te recht aanmerkt (‡), „ geen Ge„ ſchiedſchryver, hoegenaamd, onkundig kan weezen," indien hy zyn ondernomen werk gelukkiglyk zal volvoeren. —— In den eerſten rang plaatst de Heer DE MABLY de kennis van het Natuurlyk Recht, en eene grondige Zedekunde, dewyl men zonder deeze „ nimmer de plichten der Burgers en die der Magiſtraatsperſoonen zal kun„ nen onderſcheiden," of oordeelen „ over de regtma„ tigheid der onderneemingen die men verhaalt;" ja eerder „ een doodlyk vergif van de Geſchiedenis zal maken, „ gelyk *Strada*," volgens welken het „ Philippus de II „ veroorlooft was om alle de oude Wetten, alle de tractaaten, alle de verdragen, met de ingezeetenen aange„ gaan, te verbreeken... Om dat den Vorst naar zyn „ voorgeeven, zyne magt onmiddelyk van Gods wegen „ bezit (§)." —— De tweede der voorbereidende Weetenſchappen is, volgens den Schryver, de Staatkunde; welke in twee byzondere deelen geſplist wordt. De eigenlyke Staatkunde „ is gegrond op die wetten, welke „ de natuur zelve ingeſteld heeft, om aan de menſchen „ dat geluk, waarvoor zij hun vatbaar gemaakt heeft, te „ doen genieten;" deeze wordt ten ſterkſten aangeprezen, en om dezelve wel te leeren kennen, wil hy dat men de Schriften der oude Wysgeeren naauwkeurig leeze en raadpleege. —— „ De andere Staatkunde is het werk „ onzer driften, die onze reden verbysterd heeft, en „ niets dan eenige voorbygaande voordeelen aanbrengd, „ intuſſchen zy zelfs aan de grootſte teleurſtellingen en „ wederwaardigheden onderhevig is (**)." De Geſchiedenisſchryver moet ook deeze kennen, „ de natuur van „ den

(*) Bladz. 3. enz. (†) Bladz. 8. enz. (‡) Bladz. 15.
(§) Bladz. 15-18. (**) Bladz. 20. enz.

„ den mensch nagaande, opklimmen tot den bron en oor-
„ zaak van ons geluk en rampſpoed; den aart der byzon-
„ dere deugden en der byzondere gebreken opſpeuren...
„ anders zal hy ter goeder trouw die Staatsministers en
„ Magiſtraatsperſonen bewonderen, dewelke zonder te be-
„ vroeden den afgrond die zy onder hunne eige voeten
„ graafde, zomtyds geſlaagt hebben door het ryk der
„ driften uittebreiden, des zal hy hunne dwalingen voort-
„ planten; even als zy aan de ondeugd een verleidend
„ aanzien geven; en waarlyk ten dien einde was het der
„ moeite niet waardig, de pen op te vatten (*)." Ondertusſchen moet de Geſchiedenisſchryver zorgvuldig zich wachten van deeze zyne kundigheden, Wysgeerte en Geleerdheid, in langdraadige aanmerkingen, ten toon te ſpreiden. „ Ik wil, zegt de Heer DE MABLY (†), dat den
„ Geſchiedſchryver in ſtaat zy om een Taafreel van Ze-
„ dekunde, van Staatkunde en van het natuurlyk recht
„ te kunnen maaken; maar daarom wil ik niet hebben
„ dat hy het doet: hy moet zig vergenoegen daar mede,
„ dat een verſtandig Lezer den grond daarvan, in zyne
„ Schriften kan vinden." Na dit tusſchen beiden te hebben aangemerkt, keert de Schryver weder tot de noodzaaklykheid der kennisſe, welke hy de Staatkunde der driften noemt, en toont met eenige voorbeelden, hoe ongerymde aanmerkingen uit het gebrek dier kundigheid voortvloeien (‡).

Verder moet de Geſchiedenisſchryver „ de grootſte en
„ de diepſte achting voor de deugd hebben; ik wil, zegt
„ de Schryver, dat hy my leere het algemeen welzyn,
„ het Vaderland, en de rechtvaardigheid te beminnen; ik
„ wil dat hy de ondeugd ten toon ſteld, en de deugd
„ het eerwaardig voorkomen geeft dat zy verdiendt; de
„ grondbeginſelen van eerlykheid, welke ik in de Ge-
„ ſchiedenis zal gevonden hebben, zullen my geſchikt
„ maaken om de edele poogingen dier geene, welke aan
„ het hoofd van 't gemeenebest geſteld zyn, en die het
„ goede ten oogmerk hebben, te onderſteunen. Dees
„ zullen *myne tegenſpraak* vreezen, en, indien ik my zo
„ mag uitdrukken, zal ik hen tegens de hevige driften,
„ waar aan zy meerder dan enkele Burgers bloot geſteld
„ zyn, beveiligen; ik zal hen in de uitoeffening van het
„ recht,

(*) Bladz. 24, 25. (†) Bladz. 35.
(‡) Bladz. 36. enz.

„ recht, handhaven (*)." Voortreffelyke aanmerkingen heeft de Schryver over de zedelyke nuttigheid eener welgeſchreven Geſchiedenisſe. Wy wenſchen meer van dezelve te kunnen overneemen: maar zouden dan de paalen van ons beſtek te buiten gaan, en door hier en daar eene enkele plaats uit haar verband te rukken, dezelve een gedeelte haarer kracht doen verliezen. Het volgende moeten wy evenwel aanroeren. De Schryver te recht hebbende aangemerkt, dat de Deugd in de verdrukkinge zich dikwyls vertoont met den grootſten luister, terwyl de ondeugd, hoe voorſpoedig ſomtyds naar den uitwendigen ſchyn, altoos haatelyk blyft; en dat alleen het geluk eens Volks is geëvenredigd aan de maat van zedelyke voortreffelykheid, welke onder hetzelve heerscht, vervolgt (†) op deeze wyze. „ Doet dan onder voorwendzel van tot „ de Deugd opteleiden, met te toonen, dat de Voorzie„ nigheid haar nimmer verlaat; doet dan, zeg ik, geene „ wonderdaaden ten haaren behoeve werkzaam zyn. *Stra„ da* gebruikt by alle gelegenheden de Maagt Maria en „ St. Jacob, om aan de Roomschgezinden de overwin„ ning op de zogenoemde Ketters en invoerders van nieu„ wigheden te doen verkrygen..... Wanneer men aan „ *Strada* geloof wil ſlaan, zal men in den waan gebragt „ worden, als of Gods Voorzienigheid geduurende een „ tyd werkeloos geweest zy, en dat *Luther* en *Calvyn* „ zig dien tyd ten nutte hebben gemaakt, om hunne „ dwaalingen te verſpreiden en zig aanhangers te maaken; „ dat God den draad zyner Voorzienigheid hervattende, „ de krygsbenden der aardſche Vorſten noodig heeft, om „ zig over de zogenaamde Ketters te wreeken. Hoe buiten„ ſpoorig dwaas, is het niet van God deelgenoot aan „ de wreedaartige onregtvaardigheden van Philip den II, „ van den Cardinaal Granvelle en den Hertog van Alba „ te maaken?... 't Was wel der moeite waardig van „ twintig wonderwerken uitgedacht te hebben, om te be„ letten dat de Catholyken overwonnen zouden worden, „ of om hun eenig voordeel te doen verkrygen; intus„ ſchen dat in de voornaamſte, dat in de hoofdzaak, de „ Maagt Maria en St. Jacob in vermoogen te kort ſchie„ ten, en den winden toelaaten, om dien onverwinnely„ ken Vloot (welke volgens *Strada* de Nederlanden moest „ ten onder brengen, Engeland veroveren, en den Room„ ſchen

(*) Bladz. 48, 49. (†) Bladz. 57. enz.

„ ſchen Godsdienst in die beide Landen herſtellen,) te „ vernielen." De tegenwerping hieruit door eenen der zamenſpreekeren tegen de Werken van TITUS LIVIUS afgeleid, wordt vervolgens grondig wederlegd.

Daarop ſpreekt de Heer DE MABLY (*) van „ het plan „ dat zig den Schryver eener algemeene Geſchiedenis „ moet voorſtellen." Het plan van LIVIUS wordt aangehaald, als behelzende alles „ wat een verſtandig Leezer „ geregtigd is van een Geſchiedſchryver te eiſchen." Hierover wordt vervolgens breedvoerig gehandeld, en de waarde van de voornaamſte Geſchiedenisſchryveren gezoetst aan de voorafgeſtelde grondwaarheden. LIVIUS is de geene, welke by onzen Schryver den hoogſten roem behaalt. „ Naar Livius, leezen wy verder (†), kan ik „ u Grotius melden. Zyne Geſchiedenis der Nederland„ ſche Oorlogen, welke het aanweezen aan het Gemeene„ best der *vereenigde Nederlanden* gegeeven heeft (‡), „ is een Werk dat den grootſten lof verdiend." Schoon onze Schryver by verſcheidene gelegenheden met hoogachtinge ſpreeke van TACITUS, oordeelt hy echter dat GROTIUS „ ingevolge de algemeene ſchikking van zyn Ge„ ſchiedenis verre boven denzelven te ſchatten is (§)." De Geſchiedenis der Romeinſche Staatsveranderingen door den Abt VERTOT wordt gebrekkig gekeurd, dewyl zy, alleenlyk afgezonderde brokken behelzende, veel wechlaat het geene evenwel noodzaaklyk was om het verband der zaaken en oorzaaken, uit welke veele gevallen zyn ontſtaan, den Leezer te doen opmerken (**). Vervolgens wordt zo hier als elders geſproken van HERODOTUS, XENOPHON, THUCYDIDES, PLUTARCHUS, HERODIANUS, SALLUSTIUS, CÆSAR, NEPOS, SUETONIUS, BUCHANÆUS, DU THOU, BOSSUËT, MEZERAI, RAPIN DE THOIRAS, HUME, ROBERTSON, VOLTAIRE, LE BEAU, GIBBON, en anderen, welken wy niet allen zullen opnoemen. De Schryver geeft meer of min zyn gevoelen over dezelven. En ſchoon wy niet altoos met hem kunnen inſtemmen, moet men hem den billyken lof geeven, dat hy overal blyken geeft van kundigheid, gezond oordeel en onpartydigheid.

Het

(*) Bladz. 65. enz. (†) Bladz. 75. enz.

(‡) Zekerlyk hebben de hier bedoelde oorlogen dat meer gedaan, dan de Geſchiedenis derzelve door GROTIUS. Lees, derhalven, *hebben*.

(§) Bladz. 79. (**) Bladz. 89. enz.

Het tweede onderhoud, of de tweede Zamenſpraak begint op bl. 149, en loopt tot aan het einde des Werks. De inhoud van hetzelve is 1. *Der byzondere Geſchiedenisſen; wat 'er het oogmerk van zyn moet.* 2. *Aanmerkingen omtrent de algemeene regelen betrekkelyk tot alle ſoorten van Geſchiedenisſen.* Wy zullen hiervan geen aaneengeſchakeld verſlag doen, maar liever onze Leezers tot het Werk zelve wyzen, en ons vergenoegen met alleenlyk nog eene plaats voor te draagen tot een ſtaaltje van de denkwyze des Schryvers over een gewigtig ſtuk, betrekkelyk tot het ſchryven der Geſchiedenisſen. Men heeft wel eens getwist over het invlechten van Redenvoeringen van voornaame perſonaadjen in het verhaal van gewigtige gebeurtenisſen. Genoegzaam alle oude Geſchiedenisſchryvers hebben zich van dezelve bediend, niet alleen om hunne Verhaalen te verleevendigen en 'er het ſieraad der verſcheidenheid aan te geeven, maar ook als van een middel, om eenige belangryke waarheden en grondſtellingen, zo' in het zedelyke, als in het ſtaatkundige, voor te draagen, welke zich op geene andere wyze even gevoegelyk onder het verhaal lieten mengen, en den meesten Leezeren juist niet van zelve zouden voor den geest komen. Hierin hebben zy veelen der laateren tot hunne navolgers gehad; doch ook anderen zyn een verſchillend ſpoor ingeſlagen, en hebben alle redenvoeringen uit de Geſchiedenis verbannen; oordeelende, dat in dezelve de Schryvers alleen ſpraken, en hunne eigene gedachten lieten voortbrengen door perſoonen, welken misſchien nooit iets diergelyks in den zin gehad hadden. Men zoude hierop kunnen antwoorden, dat deeze aanmerking alleen de noodzaakelykheid bewyst, van zich ten vollen gemeenzaam te maaken met de characters en denkwyze der perſoonen, welken men ſpreekende invoert, hen niets te doen zeggen, dat daarmede niet ſtrooke, en zich te bedienen van die redenen, met welke zy, zo veel men kan nagaan, hun gedrag of gevoelens verdedigden. Doch laat ons hooren, wat de Heer DE MABLY hierover in het midden brenge. Na in POLYBIUS afgekeurd te hebben derzelver breedvoerige aanmerkingen, welke dikwyls den draad zyner verhaalen afbreeken, merkt hy aan, dat dezelfde redenvoeringen, in den mond der voornaame perſoonaadjen van de Geſchiedenisſe gelegd, tot verfraaijing des Werks krachtiglyk zouden gediend hebben. „ Indien

„ Herodotus, zegt hij (*), op zijn eige naam eene re-
„ devoering op de Eenhoofdige regeering, op de Volks-
„ regeering, of op den Adelregeering had willen doen,
„ zou hy zeker verveeld hebben; en den leezer onver-
„ duldig wordende, zou die oordeelkundige aanmerkingen
„ hebben overgeſtapt, om naar gebeurtenisſen om te zien.
„ Maar daar hy integendeel alle die ſtaatkundige trekken
„ in den mond van *Otanes*, van *Megabyſes* en *Darius*
„ legt, is den Leezer verblyd van ze aan te hooren, en
„ deelt in het belang dat deeze Opperhoofden der *Perſen*
„ bezielt. —— Een ander voorbeeld: Indien *Titus Li-*
„ *vius* in zyn eigen naam aangevoerd had, al het geen
„ hy den Zedenmeester (*Cenſor*) *Cato* tegens de weelde
„ en ten behoeve van de Wet *Oppia* doet zeggen: wat
„ zou 'er het gevolg van zyn geweest, men zou hem
„ hebben moeten bewonderen, want hy zegt voortreffe-
„ lyke dingen; maar *non erat his locus*, zou men hem
„ hebben toegeroepen, geeft genoegen en preekt niet; en
„ men zou gelyk gehad hebben om dat Titus Livius den
„ rol van eenen laffen pedant zou hebben geſpeelt, die
„ te zeer met zyne Zedekunde was pronkende; daar Cato
„ niet anders dan als een deugdzaam en verſtandig man,
„ als een magiſtraatsperſoon voorkomt, die zig tegens een
„ inkruipend verderf, welkers gevolgen hy voorziet, is
„ verzettende, en dat hy poogingen doet, om het beſtaan
„ en de vryheid van het gemeenebest te handhaaven."
Op de tegenwerping, dat men, dus doende „ het roma-
„ neske in de Historie invoert:" antwoordt de Schryver.
„ De Leezers die op niets denken dan zig genoegen te
„ verſchaffen, zullen het den Geſchiedſchryver niet kwa-
„ lyk neemen dat hy hun tracht te behaagen; en die,
„ welke meer verſtand bezittende zig trachten te onder-
„ rechten, weeten wel dat deeze redenvoeringen niet uit-
„ geſprooken zyn; maar zy willen de beweegredenen,
„ de gedachten en de belangens der Perſoonen kennen,
„ welke op het tooneel verſchynen; men eischt dat den
„ Geſchiedſchryver, die ze beſtudeerd moet hebben, ons
„ oordeel verlicht en geleidt; en men heeft hem verplich-
„ ting van een wys van voordraagen te hebben aange-
„ noomen, die ſterk op onze verbeelding werkt, intus-
„ ſchen zy de waarheid veraangenaamdt. Deeze aanſpraa-
„ ken en redenvoeringen verleevendigen een verhaal, men

„ ver-

(*) Bladz. 132.

„ vergeet den Geſchiedſchryver, men vind zig in ge-
„ meenſchap met de grootſte Mannen der oudheid, men
„ doorgrondt hunne geheimen, en hunne leſſen drukken
„ zig ſterker in onzen geest. Ik ben by alle onderhan-
„ delingen tegenwoordig; 't is niet meer ſlegts een ver-
„ haal, het zyn zaaken die onder ons oog voorvallen.

„ Nimmer, myn waarde Theodoon, zal 'er eene Ge-
„ ſchiedenis te gelyk aangenaam en nuttig zonder rede-
„ voeringen zyn. Neemt 'er de proef van in *Thucydi-*
„ *des*, en gy zult eene Geſchiedenis hebben, die het
„ aan ziel en leeven ontbreekt; dit Werk, dat door alle
„ Vorſten en hunne Staatsdienaars jaarlyks diende gelee-
„ zen te worden, of liever dat zy van buiten moesten
„ kennen, zal u uit de handen vallen; om dat gy noch
„ den aart, noch de driften, noch de onderneemingen
„ der Grieken, van hunne eerſte deugden ontaart zult
„ leeren kennen. Beneemd Titus Livius zyne redevoe-
„ ringen, en gy zult hem gelyktydig alle die heldere
„ ſtraalen van licht beneemen, welke mynen geest zoo
„ zeer verheffen, intuſſchen zy myn oordeel verbeteren,
„ gy zult hem beneemen een dier voornaamſte vercierſe-
„ len, waardoor hy myne verbeelding wakker maakt, en
„ myn hart met de edelſte aandoeningen vervult, enz.

„ Maar deeze redevoeringen zyn aan zeer ſtrenge wet-
„ ten gebonden (*), die het nimmer veroorloofd is te
„ overtreeden, zonder een armhartig zwetſer of ſchool-
„ vos te worden. Ik zou in de eerſte plaats willen dat
„ zy noodzaaklyk zouden zyn; dat is te zeggen, dat
„ men 'er geen gebruik van maakte dan by zulke gelee-
„ genheden, dat het behoudt en den welvaart van den
„ ſtaat 'er van afhing, of om eene ſtoute en roemruch-
„ tige daad te onderneemen; —— en dit is nog niet
„ genoeg, want hier komt nog by, dat de zaak waarvan
„ men ſpreekt door verſtandige lieden op een verſchillen-
„ de wys kan beſchouwd worden. Ontvliedt als dan de
„ gemeene laffe welſpreekenheid der ſchoolen. Zeg niets
„ dat enkel tot vercierſel of groot-ſpraak zou dienen;
„ raadpleegd de reden alleen, geeft bewyzen, dwingt my
„ om tot uw gevoelen over te gaan, en dat het my on-
„ mogelyk zy u te wederſtaan."……

Bezwaarlyk kunnen wy nalaaten den trek in te volgen om verder aan te haalen het geene de Schryver zegt raaken-

(*) Bl. 236.

kende het aangenaame en nuttige deezer redenvoeringen, wanneer de Geſchiedenisſchryver dezelve in ſtyl, denkwyze en voordragt, weet te ſchikken naar den byzonderen ſmaak en gevoelens der Eeuwe, in welke zy onderſteld worden gedaan te zyn, en naar de inborst en het character van den ſpreekenden perſoon. Maar wy moeten afbreeken, na nog een enkel woord van de Vertaalinge te hebben geſproken.

Uit eenige bygevoegde Aantekeningen des Vertaalers zien wy, dat de Heer VAN LIMBURG niet onbedreven is in de Geſchiedenisſen, dat hy dezelve met oordeel gelezen en bepeinsd heeft. Dies te meer bevreemdt ons de verkeerde ſpellinge van ſommige eigennaamen van perſoonen en plaatzen. By voorbeeld, op bladz. 15 leezen wy *Peloponeſes* en op bladz. 111 *Peloponeſa*, beide in plaatze van *Peloponneſus*. Bladz. 75 *Itachus* voor *Ithaca*. bl. 230. *Pompeus* voor *Pompejus*. bl. 279 *Cybella* voor *Cybele*. — Op bladz. 203 wordt geſproken van *het tweede Boek* van TITUS LIVIUS, alwaar moest ſtaan *het tweede Tiental der Boeken* van dien Schryver. Dat gedeelte der werken van LIVIUS bevattede den oorlog tegen PYRRHUS en den eerſten Puniſchen oorlog; dat gedeelte is verlooren, niet het tweede Boek. Zo ſtaat ook op bladz. 239 *het derde Boek* voor *het derde Tiental der Boeken*. Of dit eene ſchryffeil is van den Schryver, dan van den Vertaaler, durven wy niet beſliſſen. Maar waarſchynlyk is het een onachtzaam oogenblik van den eerstgemelden geweest, dat hem COLUMBUS na Mexico doet overvoeren op bladz. 247. Daar ieder weet, dat van alle Spaanſche Legeroverſten CORTEZ de eerſte was, welke in den gemelden Staat drong.

In de Geſlagten der Naamwoorden, en de ſchikking der Naamvallen, is de Heer Vertaaler verre van nauwkeurig te zyn. Hy doet hier van eene ingewikkelde bekentenis aan het hoofd van een lystje van drukfeilen. En uit de reeds aangehaalde plaatzen van zyn Werk kan men het genoegzaam afneemen. Wy zullen ons niet ophouden met 'er meerdere ſtaaltjes van by te brengen. Maar de Heer VAN LIMBURG veroorlove ons hem voor te houden, dat, hoe goed het zy de misſlagen, welke men begaan heeft, te erkennen, het nog beter is ze te vermyden.

Men-

Mengelwerken in Dichtmaat en Proſa, *van* FREDRIK VRYHEER VAN DER TRENCK, *in 't Nederduitsch overgebragt, met bygevoegde Aantekeningen, door* P. J. KASTELEYN. *Eerſte Deel. Te Dordrecht by* A. Blusſé *en* Zoon, 1789. *in gr.* 8vo. 244 *bladz.*

De algemeene graagte, met welke de Levensbeſchryving van deezen byzonderen Man ontvangen is, heeft in ons Vaderland den lust opgewekt, om zyne Werken ook in het Neêrduitsch te lezen. Gelukkig viel de Vertaaling in handen van iemand, welke 'er, zoo in dichtmaat als proſa, de vereischte kragt aan geeven konde; die oordeelkunde genoeg bezat, om niet alle, maar alleen eenige, en wel de beste der Poëtiſche en Proſaiſche Werken, van den VRYHEER VAN DER TRENCK, te vertaalen; en die moeds genoeg had, om zynen Schryver hier en daar te wederſpreeken, waar vooroordeel en overyling de pen beſtuurde. In 't kort, de Heer KASTELEYN heeft ons eene uitgave bezorgd, die, niet minder vloeijend dan de *Levensbeſchryving*, de ſtoute denkwyze van den Heere VAN DER TRENCK, in veele opzichten, zelfs daar wy met hem verſchillen, belangryk doet worden.

Dit Eerſte Deel behelst: I. *De Macedoniſche Held*, een uitgebreid Dichtſtuk, in het welk ALEXANDER met CARTOUCHE vergeleken wordt. II. *De Lotgevallen van vrouw Juſtitia in alle Landen van Europa*, zoo aanmerkelyk door de bygevoegde Aanmerkingen, als om deszelfs inhoud. III. *Het Lot van den Kanaryvogel*, zedekundig Vertelſel, in Verſen. IV. *De Oorſprong, Voortgang en Uitwerkſelen der Gierigheid.* V. *De Droom en de wezenlykheid*, Lierzang. VI. *Grondregelen der Hondſche Filoſofie.* En VII. *Klaagreden by het Graf van* FREDRIK *den grooten.*

De dood van FREDRIK *den grooten*, die zoo veele pennen reeds ſtomp heeft doen ſchryven, heeft ons doen zien, hoedanig men over dien Monarch dacht. De Levensbeſchryving van VAN DER TRENCK heeft ons geleerd, hoe die groote man met dien Vryheer handelde; het is derhalven van veel belang, dat men nu ook weete, hoe een VAN DER TRENCK over den dood van FREDRIK dacht; hoe hy zich, als vyand, in denzelven verheugde, of als Menſchenvriend deszelfs nagedachtenis beweende. En uit dien hoofde wordt de volgende *Klaagreden*, by het Graf van dien Vorst, een der aanmerkelykſte

ſte ſtukken in deezen bundel, die wy onzen Leezer niet kunnen onthouden.

„ FREDRIK is dood! — De grootſte Man van onzen tyd; de gekroonde Wysgeer; de Leeraar van alle krygs- en ſtaatsſchoolen; de Mensch, die tot het hoogſte toppunt van mooglyke menschlyke grootheid klom; het Voorwerp, voor welks verdienden naroem alle pennen om ſtryd bezig zyn; alle pedanten twisten; alle ſoldaaten den baard ſtryken; de Monarch, dien Monarchen bewonderden en benydden; de Held, die het lot der Veldſlagen en der Volken beſliste; de geleerdſte onder de Koningen; de minzaamſte, de wysgeerigſte Vorst in 't maatſchappyelyk leven; de gevreesdſte Vyand met de wapens; de minzaamſte Menſchenvriend met de veder in de hand; de eerwaardigſte, op de edelſte wyze onledige, Gryaart in het ſtaatskabinet te Potsdam; de kloekſte Staatsman; de Vader zyns Vaderlands; de Koning, die veel deed en weinig geloofde, en geleerd had, om, met majeſtieuſe grootheid, den dood te verwachten; — FREDRIK, de naar innerlyke waardye waarlyk groote FREDRIK, is dood! —— Hy is niets meer in werkzaamheid in ons aardſche droomkasteel, en wilde ook dáár niets meer zyn, waar wy niet meer droomen.

„ Zyne handelingen waren onbaatzugtig, dewyl Hy geen loon in de eeuwigheid verwachtte, en, als Wysgeer, de voor zich zelven ongevoelige waarde van den naroem in eene waereld verachtte, die van den alles vernietigenden tyd, zoo wel als van de willekeurige eigenzinnigheid des Geſchiedſchryvers, afhangt. Hy wist, dat zelfs *Nero* lofredenaars kon vinden, en verſmaadde dienvolgens de Kolosſiſche eerzuilen der *Romeinen*, *Grieken* en *Egyptenaaren*, dewyl hy wist, dat de dóode FREDRIK niets meer van de blydſchap des roemruchtigen konde ontwaaren.

„ Doode Monarch! wat zyt gy nu? Een op te losſende leeflooze klomp in den kruisſenden loopkring der natuur. De Koninglyke magt des heerſchers is eene ſchaduw, welke tevens met het lighaam verdween; en ſchoon men, wel is waar, den krygsknegten van uwe laate naneeven nog Bardenliederen van uwe triomfen zal voorzingen, zoo kan FREDRIKS oor dezelven niet meer hooren. FREDRIKS hart gevoelde ze misſchien nog met blydſchap in 't laatſte oogenblik, toen het de beweeging met den laatſten polsſlag verloor. Was veellicht ook deeze gewaarwording

ding de laatſte loon voor uwen geſtrengen arbeid? Bezielde u de roemzugt van gene zyde des grafs? Zoo was uw dood met wellust verzeld; zoo hebt gy deezen loon in 't leven genooten en gevoeld, dewyl alle ontwerpen u gelukten, en dewyl gy oud genoeg werdt, om de vrugten van uwe kweekſchoolen te zien rypen.

„ Voor den onderdaan is de vlyt van eenen onafhanglyken Vorst ſteeds eerwaardig, die zich zelven alles toeſtaan, alle vergenoegens bezorgen kan, en die, gelyk FREDRIK, alles aan den verhevenen pligt des Heerſchers opoffert, en tevens dààr ook als Burger, als medewerker leeft, dààr door eigen voorbeeld leert, waar hy onbepaald kan gebieden.

„ Zeldzaam verſchynſel op ons waereldtooneel! De rolle is echter reeds geſpeeld, en het gordyn is reeds gevallen. FREDRIK ligt in het graf. —— Nu is hy nog magteloozer dan TRENCK was, toen hy, in den Kerker te *Maagdenburg* geketend, naar rechtvaardigheid ſmachtte, en nochtans de magt des waereldbedwingers op de ſtandvaste deugd van den belasterden braaven Burger des Staats, wist te verydelen.

„ Gy ligt thans in 't ſtof, Monarch! maar ik ben nog een iets in werklykheid. Ook dit ſtof is voor my eerwaardig, dewyl het, uit algemeene beſtaandeelen, in u, tot de hoogstmooglykſte grootheid van aardſche waardye opwies. Ik vereere het daarom niet, dewyl het het ligchaam van een Monarch vormde; want ik zie dit opgelostte ſtof met het ſtof der ſlaaven vermengd, en voor myne voeten verwaazemen die voormaals onverdiende boeijen droegen, en in my nog heden het bloed beweegt, dat my thans de vaten van de denkende vermogens bevogtigt, uit welken de uitdrukkingen van den redenaar vloeijen, die FREDRIKS roem gaarne vereeuwigen, die het oordeel zyner leezeren gaarne ſtreelen, door juiste afweeging van echte verdienſte overtuigende voordraagen, en de waarde van een waarlyk grooten Koning, voor zynen naneef bepaalen wilde.

„ Groote onderneeming! —— plaatst dezelve my onder het getal der vermetelen, zoo rechtvaardige het gewigt van het groote Voorwerp myne eergierigheid.

„ FREDRIK leefde om den byval der wyzen te verdienen. De weegſchaal van de nakomelingſchap ſteunt op een onpartydig middenpunt. Haar uitſlag is echter beſlist. Traanen en zugten, die de Pruisſiſche Krygsheiren veroorzaak-

zaakten, en magtſpreuken van eenen triomfeerenden Overwinnaar drukken zich te ſaamen, als digt goud voor tegenwigt: daar tegen prykt de zegeryke *Muſe* in vollen glans. FREDRIK, de beſchermgod der Weetenſchappen, de vreugd zyner Onderdaanen; hy kende, gebruikte, en beloonde echte verdienſten, en zyne overige Vorſtelyke deugden overwogen het aandenken aller menſchelyke zwakheden. Genoeg, hy zag zo ver hy konde zien; en voorbeelden, ſlachtoffers myner ſoort, waren aan 't einde van zyne regeering zeldzaam, naardien eene langduurige ondervinding hem ook de kunst geleerd had, om de laſtering van den troon te verwyderen.

„ Hoe menig raadſel in Pruiſſens geſchiedenis ligt voor myne oogen ontdekt! Daar ik deeze zes en veertig jaarige regeeringe met waakende oogen beleefde; dewyl myn eigen noodlot aan dat van 't Vaderland verbonden was. Is FREDRIK niet zelfs myn Koning, myn grooſte Leermeester in *Berlyn* geweest? Genoot ik niet zyne genade en achting in het vak der geleerdheid en des ſoldaatenſtands? Geenszins myne onwaardigheid, geenszins myne gedraaging; maar myn tegenſpoedig lot en de wangunst alleen, kwaade menſchen vernietigden myn geluk. —— Het oordeel van den ſcherpzigtigen Koning werdt misleid, en tot aan zyn graf vond ik geen middel, om Hem van de waarheid te overtuigen, dewyl Monarchen liever genade ſchenken dan beloonen!

„ Wie kent Hem, wie kent de waare bron van zyne gereezene grootheid, zyne vrienden en vyanden beter dan ik? —— Myne voordragt, myne veder zyn derhalven niet verdacht, en de eerbiedvolle waarheid ſpreekt ook gewis hier onpartydig.

„ Ik was zelf zyn ooggetuige op 't ſlagveld by *Strigau*. Ik zag hem ras daarna, met een opgeklaard oog, als winnaar, onder bergen van lyken, en wemelend gekerm van verminkte menſchenrompen, menſchelykheid beveelen. Maar ook uwe kinderen, groote FREDRIK! kromden zich voor uwe voeten in den doodſtryd, te midden onder uwe overwonnen vyanden, en zagen knarſetandende den Hemel aan.

„ Vooroordeelen der Vaderlandsliefde, ingewortelde heldenmoed van vuurige jongelingen en kloekhartige grysnarts, rukten hen weg, maar ook tevens den armen hunner weenende vrienden, hunnen tot weezen gemaakte kinderen, het genot der ſchoone waereld, en den welvaart

des

des Vaderlands. Groote geesten, die misschien volken geleerd, welke LEIBNITZEN en VOLTAIRES hadden overtroffen, verdorden hier reeds uit de opkiemende plant, voor ze bloemen droeg en vrugten konde geeven.

„ Edele zielen, menschenvrienden sterven als broedermoorders met het moordzwaard in de bloedig verstyvende vuist, en kweekelingen der beste, der edelste soort, konden geene mannen worden, dewyl ze u, uit hunne bestemming, naar het slagveld moesten volgen.

„ Dat zyn de gevolgen des Oorlogs, waar voor de denkende wyze terug beeft. Dit zyn de Offers die het brandaltaar van uwen roem bezoedelen, en den krygszugtigen Vorst de eere van eenen Landsvader ontrukken.

„ 't Is waar, gy hebt over Vyanden getriomfeerd, die juist geene vrienden der Weetenschappen en verlichting waren. Vyanden, die, zonder uwen tegenstand, in de ringmuuren van uwe geleerde Kweekschoolen, misschien Kapucyner-kloosters gebouwd hadden; en geen bloed is te edel dat voor zulke verhevene en algemeen nuttige oogmerken vloeit.

„ Was dit uw doel? dan zyt gy verontschuldigd: was het de geest van verovering? zoo is uw vonnis by de rechtvaardige waereld gesproken. ———

„ Eeuwig zy ons de gedachtenis van zulke helden dierbaar; eeuwig het bloed heilig, 't welk by den omgeworpen troon des bygeloofs, uit opgereeten aderen, voor onzen welvaart sproot.

„ *Rome* beefde by FREDRIKS triomfen; de Munniken grimden in hunne verschanzingen; de ontdekte arglistigheid verborg zich achter haaren voorhang. Maar de waereld was wyzer. Zelfs Oostenryk kende zyne zwakheid, en wierdt inwendig sterker, om, in aanstaande voorvallen, den misschien heerschzugtigen nabuur met werkzaamen trots te bejegenen.

„ De gevolgen zyn zigtbaar. En nu wenscht de brave Duitscher onzer wederzydsche broederlyke vriendschap, eene eeuwige vrede met onze leermeesteren!

„ Deeze vrede bevestigt ons uw dood, en deeze dood zy WILLEMS ladder, om het hoogste toppunt van den roem eenes vredeminnenden Konings te beklimmen, en een eeuwige vriend onzes Keizers te zyn.

„ Deeze dood, die u onder duizend op u getrokken zwaarden spaarde, en u eerst als een wys Vorst, als een verstandig Wetgeever, als een groot Man, en als een eerwaar-

waardig Grysaart, in zyne eeuwige ſtilte riep, zy de alles beroerende klokſlag, die alle Kabinetten van *Europa* te zamen roepe, om de vrugten der éendragt en broedermin, uit het leerſchool der Volksgeſchiedenisſen ten voorſchyn te brengen, of uit de met duitsch broederbloed gemeste *Boheemſche*, *Sileſiſche* en *Saxiſche* Velden, te genieten.

„ Vrede zy ook aan geene zyde des grafs tusſchen myne en uwe ſchaduw! De wonden, die gy my ſloegt, hebt gy, wel is waar, nooit geheeld; zy bloeden nog, en hunne kankeraartige etter druipt nog op uwe lykbusſe. Mannelyke traanen van bitterheid rollen nog heden op uwe aſſche, uit dezelfde oogen, welke gy zoo veele jaaren verhinderd hebt om het licht der zonne te aanſchouwen, en myn hart klopt zwaarmoedig, dewyl het met dien nooit konde verzoenen, ... dien het nooit beledigde! ——

„ Beklaagt myn noodlot, rechtaarte broeders in 't Vaderland! Het is waereldkundig, het verhief myne eere, zonder my ſtout te maaken, en FREDRIK de Groote kon my nooit vernederen. —— Ik zelf wil gaarne myne geſchiedenis in alle lofredenen doorſtrepen, die hem kunnen vereeuwigen. Ik zelf weene met u by zyn graf: niet om dat 'er een Koning ſtierf, die my ongelukkig maakte; neen, dewyl de grootſte der wyzen onzer eeuw, de verlichtſte Wysgeer, begraven werdt, zonder my gerechtigheid te hebben doen wedervaaren.

„ Beklaagt dit noodlot, broeders! voor eenen braaven beklaagenswaardigen man! zegent echter des niet tegenſtaande niet minder, het waardige aandenken aan eenen Monarch, die zomtyds voor zyne Staatkundige oogmerken, veelliche ook ſlechts als gekroond mensch voor zynen eigenzin offers ſlagten moest! My trof onder u allen het treurigſte lot; ik werd verdacht, door waarſchynlykheid; en mannen, die gevaarlyk ſchynen, — moeten werkeloos gehouden worden.

„ Broeders! ik weet, dat gy my beter kent, en my naar myne innerlyke waarde ſchat.

„ Stout op deeze overtuiging, zoude ik uw tegenwoordig verlies betreuren, zoo ik geene oorzaak vond, om u gelukkig te achten, dewyl de ſcepter van Pruiſſen in WILLEMS handen prykt, wiens hart ik kenne, wiens ziel eene der edelſte is, die ooit door de goedheid der Almagt

tot

tot heerſchen gevormd wierd, om Volken gelukkig te maaken.

Zelfs de wezenlykſte boosdoener verwekt medelyden, als hy reeds alle folteringen heeft doorgeſtaan; en het recht van CALAS kwam voor hem te ſpade. Voor my, daarentegen, verwachte ik nog alles, wat myne handeling verdient. Ik wachte met eene zuivere ziel en een opgeheven hoofd op het loon des rechtvaardigen; en zugte by het graf van FREDRIK, met het gevoel eenes edelen.

Rust, werkzaame Koning! zelfs ik gunne u deeze rust, deezen eeuwigen ſlaap. Ik heb reeds de ſlaapelooze nachten vergeeten, in welken uwe ſchildwagten myne rust moesten ſtooren. Zy wekten my; ik waak nog! —— maar u kunnen zy nu met geene donderende kanonnen meer wekken.

In 't kwaade is zelfs nog een prys, als men denzelven maar weet te vinden. Ik heb hem voor my gevonden; gy, daarentegen, hebt die nog van de nakomelingſchap te wachten.

Reeds rust gy onverſchillig, gevoelloos in 't graf, terwyl my nog de ſtormen der hartstochten, der liefde tot eere, des Vaderlyken pligts, en der nooddruft op de zee der waereld rondſlingeren, daar myn gryze kop in het wankelende ligchaam geenen voelbaaren loon voor rechtſchapene handelingen en geſtrenge vlytigheid meer kan hoopen, noch verwachten; en daar ik, zonder een Koning te zyn, echter even zo als gy deedt, den dood met majestieuſe grootheid, lagchende verwachte.

Verhandeling over de Droomen en Slaapwandelaaren, door J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Derde Stukje. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, by* A. Fokke Simonsz. 1788. *In octavo* 203 *bladz. Behalven den Bladwyzer over de drie Stukjes.*

Op de voorheen gelegde gronden, waar van wy, met de uitgave van het eerſte en tweede Stukje, gewag gemaakt hebben (*), verklaart de Hoogleeraar, in dit derde Stukje, de werkzaamheden der *Nagt-* of *Slaapwandelaaren*. In eene ruime betekenis geeft men dien naam aan menſchen, die, ſlaapende, dezelfde daaden verrigten, wel-

(†) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III D. bl. 500.

welken andere menſchen gewoon zyn waakende uit te voeren. Dan, in eene bepaalder betekenis, verſtaat men 'er zulken door, die 's nagts in den ſlaap opſtaan, zonder wakker te worden, en daaden uitvoeren, welken andere menſchen, niet dan waakende, gewoon zyn te verrigten: en derzulker bedryven heeft de Hoogleeraar hier eigentlyk in 't oog. Na eene voorafgaande algemeene beſchryving van een Slaapwandelaar, met aanduiding van den verſchillenden toeſtand eenes *Droomenden*, met dien van een *Slaapwandelaar*, ſtelt hy ter zyde de, berigten van bedriegers, die den ſchyn van een Slaapwandelaar aangenomen hadden; als mede van zulken, die, vermoedelyk, tusſchen beiden waakende, voorts weder inſliepen, en dan ontwaakende zich niet konden herinneren 't geen zy tusſchen beiden verrigt hadden; waardoor hunne werkzaamheden den ſchyn van die van Slaapwandelaaren verkreegen, doch 'er in de daad niet toe behoorden. Het een en ander hier toe betrekkelyk nagegaan en opgehelderd hebbende, merkt hy aan, dat 'er verſchillende ſoorten van Slaapwandelaars zyn; waar van hy onderſcheiden voorbeelden bybrengt, wier werkzaamheden hy voorts ontvouwt, met eene naſpooring der natuurlyke oorzaaken waar uit zy ontſtaan, en waardoor ze beſtierd worden. —— De overweging hier van leidt hem tot dit gevolg. „De hoofdoorzaak van het nagtwandelen is eene „ zamengeſtelde, beſtaande uit eene oorzaak aan de zyde „ des lighaams, en ook uit eene oorzaak aan de zyde der „ ziel, welke beide, evenwel, altoos gepaard gaan. Te „ weeten, deels veroorzaakt de leevendige beweeging der „ levensgeesten, deels de daarmede gepaard gaande lee„ vendige verbeeldingskragt die werking, welke men den „ Slaapwandelaaren toeſchryft. Even als, onder het „ waaken, by een ernſtigen wil, om zekere leden te be„ weegen, eene zo leevendige beweeging der levensgees„ ten na de ſpieren der deelen, die bewoogen moeten „ worden, gaat, waardoor de beweeging volgt, even zo „ moet ook de ernſtige wil in den Slaap- en by den Nagt„ wandelaar in ſtaat zyn, om dat zelve te bewerken." Verder tragt hy te doen zien, dat het zonderlinge en uitſteekende in de bedryven der Slaapwandelaaren, of het meeste van hunne buitengemeene verrigtingen, op dezelfde wyze verklaard kan worden, als veele aanmerkelyke bedryven der Blinden. En hier nevens voegt hy eene gezette opheldering van drie byzondere gevallen, welken op geloof-

loofwaardige berigten ſteunen, en veele ingewikkelde bedryven behelzen. De gevallen worden in 't breede voorgedraagen, en onze Autheur verklaart dezelven uitvoerig in alle de opgegeeven byzonderheden; waarop wy, met betrekking tot het een of ander geval, gaarne zouden ſtil ſtaan, doch daar zulks meer plaats vordert dan wy kunnen inruimen, zien wy 'er van af, en verwyzen den onderzoekgraagen Leezer tot het Werk zelve. —— Men zal, dit nágaande, en des Hoogleeraars gronden overweegende, gereedlyk erkennen, dat onze Schryver het verre gebragt heeft, om deeze en ſoortgelyke werkzaamheden, op geregelde beginzels, natuurlyk te verklaaren; en ten minſte overtuigend te toonen, dat men niet genoodzaakt zy, om hier op iets bovennatuurlyks te denken. Vindt men niet alles even voldoenend, men gedenke dat de Hoogleeraar *Hennings* niet verwaand genoeg is om te beweeren, dat hy dit Stuk geheel voldongen heeft, maar zich, gelyk hy meermaals aanduidt, alleen vleit met het denkbeeld van hierin meer gedaan te hebben, dan zyne Voorgangers; en aanleiding gegeeven te hebben ter verdere navorſchinge van een onderwerp, 't welk, vermits deszelfs duisterheid, ſlegts van langzaamerhand eene volledige verklaaring toelaat.

De Hoogleeraar, dus ver zig bezig gehouden hebbende met het verklaaren deezer werkzaamheden, hegt hieraan nog eene overweeging van *de pligten der Slaapwandelaaren*; en gaat na, *of zy voor hunne misdryven aanſpraaklyk zyn.* —— Nadien de Droomen van 's menſchen willekeur en vryheid niet afhangen, en de Slaapwandelaars zich, door hunne droomen, tot hunne verrigtingen bepaalen, zo kunnen zy, over 't algemeen geſproken, voor hunne bedryven niet aanſpraaklyk zyn, gelyk zyn Ed. opmerkt. Doch, voegt hy 'er by, „ Doch, daar het kan „ gebeuren, dat ze in den Slaap daaden bedryven, die „ met de wetten en verpligting ſtryden; zo brengt hun „ pligt mede, dat ze ter plaatze, waar ze zig ophouden, „ hunnen toeſtand bekend maaken, ten einde men op „ hen kunne letten, om alle te dugtene ſchade voor te „ komen. En doen ze dit niet, dan zyn tog hunne met „ de verpligting ſtrydende bedryven, welke zy ten eeni„ gen tyde in den ſlaap volvoeren, betrekkelyk op hunne „ vryheid; dat is, zy zyn 'er voor aanſpreekelyk, om „ dat ze, door de ontdekking van hunnen toeſtand, de „ mogelyk kwaade gevolgen van hun nagtwandelen had-

„ den kunnen voorkomen." —— By die gelegenheid brengt hy ook etlyke voorbeelden te berde, van Slaapwandelaaren, die zich zelven en anderen leed toegebragt, ja zelfs een manſlag begaan hebben. Op de hieruit ontſtaande Regtsgeleerde vraag, „ of een Slaap„ wandelaar in zulk een geval aan 't leeven geſtraft moet „ worden?" is zyn antwoord, dat hy wel inkomt als ſtrafwaardig, maar juist niet als doodſchuldig, om dat de Doodſtraf boosaartigheid of volkomen bewust- en zedelykheid by de misdaad vordert. Ook kunnen, zyns oordeels, bykomende omſtandigheden hier ter verzwaaringe van den begaanen doodſlag ſtrekken, en 't is de zaak des Regters van den Slaapwandelaar, die voorgeeft zulks in den ſlaap verrigt te hebben, te vorderen, dat hy zynen ſlaap bewyze, niettegenſtaande 'er uiterlyke omſtandigheden zyn, die tegen hem ſchynen te getuigen.

Eindelyk laat hy zich nog met een woord uit, over *de geneezing der Slaapwandelaaren*, doch niet als Arts (*), gemerkt dit buiten zyn beſtek is; maar als een Wysgeer, die werkt op de herdenkingskragt van den Slaapwandelaar. Hieromtrent komt, buiten *het begieten met koud water*, (dat egter niet altoos den ſlaapenden doet ontwaaken,) bovenal het geeven van heldere *zweepſlagen* te ſtade. „ Dit is, zegt hy, een kragtig middel, om een Nagt„ wandelaar zyne verrigtingen, voor altoos, af te wen„ nen. Want deeze prenten zig in zyn geheugen, en „ die leevendige onaangenaame gewaarwording vereenigt „ zig, volgens de wet der verbeeldingskragt, zo zeer „ met het opſtaan uit het bed, dat hy, door de vrees „ van afgerost te worden, van de nagtviſiten te rug ge„ houden wordt." —— Maar nadien deeze middelen, op den ſlaapenden in 't werk geſteld, nadeelige gevolgen kunnen hebben, zo voegt hy 'er by, „ het veiligſte „ is, dat men eerst den Slaapwandelaar wakker maake, „ en dan één der aan de hand gegeeven middelen bezi„ ge, vooral daar zulke middelen zeer goed koop zyn (†). „ Doch genoeg tot myn oogmerk."

Prys-

„ (*) Verſcheide middelen der Artſen kan men leezen in FRI„ TICH, *ſeldſamen Geſchichten*, &c. *f.* 620. &c."

„ (†) Zo als dan ook BLANCARD, TANDLER, GRAANEC en SCHOTT reeds zulke middelen hebben goedgekeurd. Doch zeer wel zegt SCHENK; *hic curandi modus carnificina potius videtur quam medicina*;" deeze manier van herſtellen is eer het werk van een Beul, dan van een Geneesheer." Inmiddels hebben ze egter meermaals geholpen."

Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, ter ſpreuke voerende: Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Derde Deel. Te Amſterdam, by* H. Keyzer, 1788. *in gr.* 8*vo.* 258 *bladz.*

De bekroonde Verhandelingen, welken in dit Derde Deel des Leydſchen Genootſchaps voorkomen, zyn twee Antwoorden op de gewigtige Vraage: *Welk een' prys heeft men te ſtellen op het Rym? Behoort hetzelve tot het wezen der Nederduitſche Poëzy?* —— De eerſte, van den Heere JAN ROCHUSSEN, heeft men den gouden, en de tweede, van den Heere JACOB VAN DYK, den zilveren eerpenning toegewezen. Een en ander verdient de naauwkeurige overweeging van alle kunstkundige beoefenaaren der Nederduitſche Dichtkunst; te meer, daar het ons toeſchynt, dat die ſtoffe nog niet zoo voldongen is, als men in een zaak, van zoo veel gewigt, wel wenschte. Waar op zekerlyk ook de waarſchouwing des Genootſchaps, in deszelfs Voorbericht, zal doelen, namenlyk, dat niemand denke, dat het Genootſchap, door het bekroonen deezer beide verdeedigingen van het Rym, in het geſchil zelve party kieze, nadien rymlooze vruchten, mits in andere opzichten niet van verdienſten ontbloot, hetzelve altoos welkom zullen zyn.

De Heer ROCHUSSEN heeft zyne Verhandeling zodanig geſchikt, dat hy 1) eene bepaaling van het *Rym*, 2) van de *Dichtkunst* zelve, geeft; welke laatſte hy voordraagt als eene *zinlyke*, *ſchoone taal*, „ die niet alleen zinlyke „ teekenen voorſtelt, ſchilderend en beeldvol is, maar „ die, meerder dan het Poëtisch proſa zynde, ook ten „ opzichte van het werktuiglyke zinlyk ſchoon genoemd „ kan worden." En hier toe brengt hy, 3) de overeenkomst van den klank, en de beweeging der woorden en woordvoegingen met de voorgeſtelde zaaken, bekend onder den naam van *Harmonie*, welke door het Rym, in veele gevallen, bevorderd wordt. En 4) de *Melodie*, welke ook door de laatſte verbeterd wordt: welk een en ander hy in eenige volgende §. §. nader tracht aan te dringen, zo uit de beſchouwing van onze Taal- en Dichtkunde, als met betrekking tot de Vaersmaaten der Ouden. Leidende hem dit tot het beſluit, dat het Rym wezenlyk tot de taal der Poëzy behoort. Waar na hy dan ook eeni-

ge aanmerkingen wederlegt, die men op zyn grondbeginſel zou kunnen maaken.

De Schryver deezer Verhandeling, ſchoon niet alles wegneemende wat men hem zou *kunnen* tegenwerpen, voorkomt echter verſcheidene aanmerkingen, door het bepaalen van den Kunstregel, dat ieder vers met een comma ſluiten, dat is éénen volzin, ééne uitſpraak, bevatten moet. ——— „ Eene Kunstregel (zegt hy) die ons bevestigt, hoe de zinlyke afdeeling der reden van alle tyden ons behaagd hebbe; maar die door onze Nederduitſche Dichters te vaak verzuimd is, en dagelyks verzuimd wordt." Hy verdeedigt dus, geene ſlegt gerymde verſen; geene overſpringende regels, die men wel eens voor blyken van losheid, en van genie wil doen doorgaan; en nog minder rymwoorden, die op de helft afgebroken moeten worden, om te rymen; en het overig gedeelte in het volgende Vers doen vallen: neen, zyne rymen zyn reeds door COORNHERT bepaald:

Een volle zin eischt een heel regel
Daar of ſij de rijm 't ſlot en ſegliel
Als elx een athem uit mach ſpreken.

De Heer VAN DYK is veel ſterker met het Rym ingenomen, dan de Heer ROCHUSSEN, ſtellende hy de Voorſtanders der zogenaamde *blanke*, of rymlooze Vaerſen voor, als lieden „ die, het ſpoor der Ouden verlaatende, „ zich op het voorbeeld der Duitſchers, met eene ge„ waagde ſtoutheid, op wasſche pennen, verre boven „ den top des zangbergs, verheften; om van daar, als „ wezens van eenen hoogeren kring het verſtand te be„ dwelmen, te verrukken, en op deze wyze het harte „ te treffen, met eene opſtapeling van brommende woor„ den, waar aan het welwikkend oordeel, by eene bedaar„ de overweeging, geen gepast denkbeeld kan hechten.

„ Deze gewaande grootheid (dus vervolgt hy) moest „ ook in grooter ligchaam huisvesten. Het was voor „ deze majeſteit te gering, dat de rymzoom van haar „ kleed de geheele aarde bedekte: Neen, die moest wor„ den afgeſcheurd, op dat haare vezelen zich nog verder „ zouden uitſtrekken.

„ Deze nieuwe geesten in hunne ingebeelde vlugheid „ belemmerd zynde, door eene dikwerf noodige over„ weeging, om den aart der zaake en de gepaste woord-

„ voe-

„ voeging in een welluidend Rymwoord te vereenigen,
„ hebben, op de manier van ALEXANDER, den Gordi-
„ aanſchen knoop doorgehouwen, met de Rymklanken
„ overtollig en ſchadelyk te verklaaren, en zich van die
„ gouden boeijen te ontſlaan."

Uit deezen aanhef kan men reeds opmaaken, dat het Rym veele weldaaden moet bezitten, die de Vaerzen eene bevalligheid kunnen byzetten. De ALEXANDERS, welke zo driest tegen het Rym te velde togen, liggen reeds doorgehouwen met hunnen Gordiaanſchen knoop, en luisteren eerbiedig, welke wetten de eerſte Voorſtander van het Rym hen gelieft voor te leezen. De Schryver vergenoegt zich met die onderwerping, en brengt de weldaaden van het Rym, tot de volgende vyf. Ten 1) Kunnen de Rymwoorden dienen om de lengte der Regelen te bepaalen: dit wordt zelfs op het getal van Regelen in een couplet toegepast, zodanig dat men, door het Rym, duidelyk gewaar wordt, dat 'er 8 Regelen zyn, daar men in Proſa, 'er maar 6 kan vinden. Dus 25 PCto. winst voor het Rym! 2) De Rymwoorden kunnen het verband, der Regelen tot elkander, bepaalen: dat is, dat de afwisſeling van ſtaande en ſleepende Regelen door de zelve gewrocht wordt. 3) Het Rym kan een Muzikaalen klank aan de Vaerzen mededeelen. Dit voordeel is gewigtig, en wel aangetoond. 4) Het Rym veroorzaakt, door de herhaaling der zelfde klanken, eene verlevendiging der voorige denkbeelden, by aldien de Rymwoorden denkbeelden uitdrukken, die dan met de tegenwoordige beelden worden vereenigd, en elkander over en weder kragt byzetten. En ten 5) is de Herroeping der denkbeelden, door herhaaling der Rymklanken, nog in ſtaat, om dezelve in een aangenaam contrast te ſtellen; wordende alle deeze voordeelen door voorbeelden bewezen. Dan, een vluchtig leezer zelf zal ras genoeg kunnen opmaaken, dat de twee eerstgenoemde voordeelen zeer weinig betekenen, nadien de versmaat in andere taalen doet (en ook in onze zou kunnen doen) het geen in deezen aan het Rym wordt toegeſchreven. Een voorbeeld, uit HORATIUS *Lierzangen*, zou dit tegen het aangevoerd coupletje van POOT, kunnen voldingen.

Men kan geenszins ontkennen, dat het Rym, in den vernuftigen Dichter J. VAN DYK, een bekwaam verdediger heeft, die veele zwaarigheden, op eene ſchrandere wyze, oplost: alleen zouden wy den toon gaerne wat

lager geſtemd gezien hebben, vooral wanneer het eenen KLOPSTOCK, eenen ZEELANDUS, en ſoortgelyken raakt. Magtſpreuken doen niets af, want indien zy het deeden, dan zou zeker Hoogduitsch Schryver, en ſtreng beſtryder van het Rym, in zyne *Aesthetiſche geſpräche über die groſesten dichteriſchen kunstvorürtheile, Maſchinenwerk, Reim und Silbenmaz*, A. 1786 te *Breslau* en *Leipzich* uitgegeeven, veel boven den Heere VAN DYK voor uit hebben, nadien deeze nog veel meer uit de hoogte ſpreekt. Immers, zyne *Geſprekken* ſtrekken tot niets minder, dan om al het werktuiglyke in de Poëzy te vernietigen. „Het „ Rym behoorde (by Hem) nooit tot het wezen der „ Dichtkunst; ook zette het nimmer een gedicht ſchoon„ heid by. Het is de Poëzy zelfs nadeelig, om dat het „ de kragt der uitdrukking hindert. By de hooge Ode „ is het walgelyk voor het oor. Het gebruik van het „ Rym loopt regtſtreeks tegen het wezen der Dicht„ kunſte, als eene hartstochtelyke ſpraake, aan. De „ algemeene goedkeuring, welke gerymde Dichtſtukken „ gevonden hebben, is niet in het Rym, maar in de los„ heid van het geheel, te zoeken. En aangaande de Vaers„ maat, deeze deugt (by Hem) even zo min als het „ Rym; om dat men 'er meest al dezelfde aanmerkingen „ op kan maaken, die dan ook, ten deezen opzichte, „ door hem herhaald worden." Zoo waar is het zeggen van den Heer ROCHUSSEN, bl. 36. „ dat men verſcheide „ vraagen, ten opzichte van het *Rym*, ook ten opzichte „ van het *Metrum*, en zelfs ten opzichte van al wat „ Poëtisch in de taal is, kan doen." Zo dat het eerſte verworpen zynde, 'er ook daadlyk een deur geopend word, om de andere kunsttuigen te doen volgen; welk laatſte echter met veel minder grond, en niet dan tegen het gezag der Ouden, en de goedkeuring der meeste Natien, zou kunnen geſchieden.

Het is waar, het Genootſchap eischte, in zyne opgave, geene Historie van het Rym; de Schryvers waren dus ook niet verplicht om dezelve te geeven; maar zou het wel kwaad geweest zyn, dat men, in eene zaak van zoo veel belang, de Natie eenigzins toegelicht had. Wy erkennen de moeilykheid van zulk eene onderneeming, en wel door die Zee van byzondere gevoelens, welke men noodwendig bevaaren moet, en die den onderzoeker der Oudheid, ligtelyk, op een klip kan dryven. Dan DENIS heeft reeds iets hier toe bygedragen, in den *Aanhang* tot zyn Ge-

Geſprek, vom werthe der Reim (*), en zou dus met vrugt vervolgd kunnen worden. Mogelyk zou dit, in 't vervolg, eene geſchikte Prysſtoffe voor het Genootſchap zyn, en, beantwoord wordende, veel ter opheldering, van de Geſchiedenisſe der Poëzy in ons Vaderland, aanbrengen.

Schoon de oorſprong van het Rym niets tot derzelver wezenlyke waarde af-, of toedoet, zou eene zekere aantooning van dien oorſprong toch belangryk zyn. Want hier door zou uitgemaakt kunnen worden, of de Noordſche Volken altoos in Rym geſchreven hebben, of dat ze, volgens OLAUS WORMIUS, tien Rymlooze gedichten, tegen één in Rym, maakten. Ook zouden ons dan die byzondere Vaersſoorten meer duidelyk worden, van welken STEPHANIUS, in zyne *Aanmerkingen* op de Noordſche *Geſchiedenisſen van* SAXO GRAMMATICUS, bl. 76, het volgend byzonder voorbeeld heeft nagelaaten.

Haki Kraki hoddum broddum
Saerdi naerdi ſeggi leggi
Veiter neiter vella pella
Bali ſtali beittist heittiſt.

*

Haki Kraki hamde framde
Geirum eirum gotna flotna
Hreiter neiter hodda brodda
Brendist endiſt bale ſtale.

Wanneer men hier den zin van wilde weeten, moest men het dus verſchikken.

Haki broddum ſaerdi leggi.
Kraki hoddum naerdi ſeggi.
Veiter pella bali heittist,
Neitter vella ſtali beittist.

*

Haki hamde geirum gotna,
Kraki framde eirum flotna.
Neiter bodda endist ſtale,
Hreiter hodda brendist bale.

en

(*) Zie *Oſſians und Sineds Lieder*, Th. V. Zeit XXVII.. *Weenen* 1784.

en dan betekende het: „ HAKON heeft met ſpietſen de „ leden gewondt; KRAKE heeft met geld de mannen ver„ maakt. De ſchenker der zyden kleêren is door den „ brand verteerd, en de Koning, die het goud ontvong, „ door het ſtaal gewondt geworden. HAKON heeft de „ mannen met lanſen gedwongen; KRAKE de ſchippers „ door goud verrykt. De ſpietsdrager kwam door het „ ſtaal, de gouduitdeelder door het vuur, om."

De gemelde WORMIUS beweert, dat de *Runiſche* Dichters niet minder dan 136 verſchillende Vaersſoorten gebruikten: en voegt 'er uitdruklyk by, dat, ſchoon men gewoon is het Rym, als eene uitvinding der *Gothen* aan te zien, in alle deeze Vaersſoorten nimmer één rymwoord voorkwam. Ook het Oud-Noordsch gedenkſtuk van REGNER LODBROG, oorſpronglyk by L. TEN KATE, in het Ie Deel zyner *Aanleiding tot de Nederduitſche Sprake*, aan te treffen; toont, ſchoon het reeds uit de IXde Eeuw is, geheel geen Rym, maar eene gansch byzondere ſchikking aan, die overal in dit Dichtſtuk doorblinkt, en wel waardig is, dat wy 'er onze Leezers mede bekend doen worden.

Deeze byzondere ſchikking hangt noch van het Rym, noch van de Vaersmaat, noch van de korte en langte der lettergreepen af, maar alleen van het getal der laatſte, en van de byzondere plaatſing der Letteren. Elke Strophe heeft een gelyk getal regelen, en elke regel behelst 6 Lettergreepen. Ieder volzin bevat drie woorden, die met dezelfde letteren beginnen; twee van die woorden komen in den eerſten, en het derde woord, in den tweeden regel, voor. Bovendien moest elke regel twee lettergreepen hebben, die, of uit gelyke medeklinkers, of uit gelyke zelvklinkers beſtonden, zonder dat deeze eindwoorden waren; dus juist het tegengeſtelde van het Rym. Dit ontdekt men reeds, in het begin der volgende ſtrophe van LODBROG, als ook in de XXVIII overige.

Hiuggum vier *med* Hiorve
Het greniu*du* rottar,
Adur a ullar agne
Eiſteinn Kong*ur* fielle
Geing*um*, Gulle*fae*dar,
Gran*dur* vals *ad* braundum.

Ze-

Zeker zou men by een Koning, die van de Slangen gegeeten wordt, zulk een verregaande opletteńheid, en kunſtige ſchikking van woorden en letteren, niet verwagten.

Zoo veel achtten wy noodig van deeze Prysverhandelingen te melden, en voegen 'er, ter voorkoming van valſche denkbeelden, nog by: dat wy geenzins ingenomen zyn tegen het Rym. Dat wy zelfs liever gerymde dan rymlooze Vaerzen leezen; mits beide, in andere betrekkingen, even goed zyn. Dan wy zyn tegen het Rym, in zommige opzichten, en voornamenlyk als het ſlegt is, of ten boei verſtrekt. Ja, wy keuren die *gouden boeijen* volmondig af, om dat ze zo wel als de ysren, des menſchen vryheid belemmeren; om dat ze zwaarder en harder zyn, en haatelyk om dat men ze vrywillig torscht. Niet de veelheid, maar het gewigt der bewyzen, was daarom in ſtaat om het Rym te verdeedigen: en de beſcheidenheid heeft hier in, by den Heere ROCHUSSEN, veel medegewerkt.

Behalven de reeds gemelde Antwoorden op de Prysvraagen, over het Rym, komen in dit Deel nog vier byzondere Verhandelingen der Leden voor, welke hunnen oorſprong verſchuldigd zyn, aan de maandelykſche Vergaderinge, of Winterbyëenkomſten, des Genootſchaps, in welke dezelve voorgeleezen, en der uitgave waardig gekeurd zyn. De eerſte deezer Verhandelingen is van den Heere G. BRENDER à BRANDIS, *over het verband tuſſchen de Dicht- en Schilderkunſtige Naaryolging.* De tweede (zoo wy uit de Nieuwspapieren meenen onthouden te hebben, van den Wel Eerw. Heer D. HOVENS, Leeraar der Doopsgezinden te *Leyden*) beſtaat in eene *Proeve over het gebruik der Natuurkenniſſe in de Dichtkunst.* De derde is eene *Beoordeeling over den Lucifer van* VONDEL, door den Heere D. ERKELENS te *Rotterdam*; en de laatſte, weder van den evengemelden BRENDER à BRANDIS, bevat eenige *opheldering van* HORATIUS *Dichtkunst.* Alle Stukken, eener naauwkeurige leezing zeer wel waardig, en die het Genootſchap eer aandoen.

ALBERTINE. *Een Boek voor de Dames. Naar het Hoogduitsch. Eerſte Deel. Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1789. *Behalven de Voorreden,* 405 *bladz. in gr. octavo.*

Men erkent, by het doorbladeren deezer Geſchiedenisſe, in *Albertine* terſtond de beroemde *Clariſſe*; of het met regt zeer hoog-

hoggeſchatte Werk van den vermaarden Schryver *Richardſon*, die, onder het voordraagen der lotgevallen van *Clariſſe*, de doorſlaandſte blyken van eene verregaande Menschkunde getoond, en 't 'er ten ſterkſte op toegeleid heeft, om de nadruklykſte leeringen en lesſen, ter beſtieringe der hartstogten, op eene overtuigende en inneemende wyze, in te boezemen. —— De Hoogduitſche vervaardiger van dit Geſchrift, getyteld *Albertine*, heeft de *Clariſſe* van *Richardſon* nagevolgd; of liever, dat Werk, onder veranderde benaamingen en omſtandigheden, in een Hoogduitsch gewaad geſtoken. Zulks doende heeft hy 'er inzonderheid zyn werk van gemaakt, om de Geſchiedenisverhaalen in den Brievenſtyl grootlyks in te korten; bovenal door den vorm van 't verhaal, en de verdere inrigting der Brieven, eenigzins te veranderen; waardoor hy eene menigte van herhaalingen ontgaat, die in 't plan van den Heer *Richardſon* onvermydelyk waren. Voor 't overige heeft onze Autheur zig, in het weezenlyke der zaake, en de byzonderſte omſtandigheden, die in agt te neemen waren, volſtrekt op het zelfde ſpoor gehouden; en zig voornaamlyk bevlytigd, om, zo veel hem mogelyk was, den geest van zynen Voorganger beſtendig gade te ſlaan, en, in 't midden zyner opkortingen, getrouw te doen uitſchitteren; het welk zyne navolging in de daad loflyk maakt.

Ten opzigte van dezulken, die de *Clariſſe* van *Richardſon*, (welk Werk, naar men ons berigt, uitverkogt is,) nog niet geleezen hebben, is deeze *Albertine* zo veel als een nieuw Geſchrift, dat hunne opmerking waardig is. Byzonder met betrekking tot Ouders en Kinderen, in gevallen van eene Huwelykskeuze of bepaaling; in welke dwang aan de eene, en onvoorzigtigheid aan de andere zyde, de jammerlykſte gevolgen na zig kan ſleepen, en waar omtrent de tedere Sexe vooral niet te ernstig gewaarſchuwd kan worden, om zig niet te laaten voorinneemen, door het ſchoonſchynende voorkomen van iemand, van wiens goed zedelyk character men niet genoegzaam verzekerd is. *Clariſſe*, of *Albertine*, en 't voorgevallene, ſtrekt hier omtrent tot een leerzaamen ſpiegel. —— Wat wyders de zodanigen betreft, die 't Geſchrift van den Heer *Richardſon* reeds doorbladerd hebben, zy zullen, indien ze tot de leezing van deeze navolging uitgelokt worden, zig, zo we vertrouwen, het nagaan van deezen ingekorten en verſchikten vorm niet beklaagen. —— Daar intusſchen de in dit Werk ontvouwde lotgevallen aan zeer veele Romanleezers te overbekend zyn, om 'er, by het gewag maaken der uitgave van dit Geſchrift, byzonder op ſtaan te blyven; zo agten wy het genoeg, met opzigt tot deeze uitgave, nog te melden, dat dit eerſte Deel vervat de bittere mishandelingen eener eigenbaatige Familie, die *Albertine*, als 't ware, eenigzins noodzaaken, om zig met den Graaf *van Winterf ld* verder in te wikkelen, 't welk ten gevolge heeft, dat zy zig, haares ondanks, door den Graaf het Ouderlyke Huis laate ontvoeren.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over het eerſte Bybelboek, genoemd Geneſis, *vervattende de oudſte gebeurenisſen der Wereld, benevens eenen ſchat van waarheden, die de gronden en zuilen van allen waaren Godsdienst zyn, door Jongvrouwe* H. GOCKINGA. *Eerſte en tweede Stukje. Te Groningen by* J. Bolt, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 446 *bladz. in gr.* 8vo.

Ene openbare Catechetiſche Oefening van de welgeboren Jongvrouwe HYLEKE GOCKINGA, onder het opzicht, eerst van den Hoogleeraer *Abresch*, en vervolgens van den Eerwaerden *van der Tuuk*, heeft aenleiding tot het vervaerdigen van dit Geſchrift gegeven. Het is ingericht tot ene doorloopende verklaring van 't Boek *Geneſis*, en de afgegeven twee eerſte Stukjes gaen tot Hoofdſtuk XI. 1–9. Men ziet in het geheele beloop der aengevoerde opheldering, dat haer Wel Edele met eene meer dan gewoone vlyt het voornaemſte nageſpoord heeft, wat geleerde Schriftverklarers deswegens te berde gebragt hebben; en dat zy haren verderen arbeid, met een welwikkend oordeel, volgens hare eigen denkwyze, vrymoedig voltrokken heeft. Hare letter- en oordeelkundige verklaring gaet, op het ontvouwen van ieder hoofdvoorſtelling, telkens gepaerd met enige ſtichtelyke leeringen, geſchikt om het overwoogene ter daedlyke betraehting te brengen. — Men neeme ten voorbeelde het bevel van God aen Noach, tot het maken ener Arke, of van een vaertuig, ter behoudenisſe van hem en het vee, dat God geſpaerd wilde hebben. Gen. VI. 14-16.

De Jongvrouwe *Gockinga*, zich aen de gewoone verklaring van de ſchikking der Arke houdende, verledigt zich, by de ontvouwing hier van, tot het aentoonen dat 'er genoegzame ruimte in dezelve was, ter berginge van 't vereischte; waeromtrent de berekeninge op het volgende uitkomt.

Als men, onder de benaming van *Elle*, hier gebruikt,

verſtaet de kleinſte of gemene Elle, zynde ter lengte van 1½ voet, dan was de Ark 450 voet lang, 75 breed, en 45 hoog; makende te zamen 1,518,750 vierk. voeten.
Men trekke nu hier van af, voor den kuil, of 't hol, onder de laagſte verdieping voor de vuiligheid der dieren en eenig ongedierte, en voor de zolderingen, tusſchen de drie verdiepingen, 6 voeten, op die lengte en breedte te zamen 202,500 vierk. voeten.

blyft 1,316,250 vierk. voeten.

3

Deeze ſomme door 3 gedeeld zynde, heeft men voor ieder verdieping, ... 438,750 vierk. voeten.

13

en daer de verdiepingen 13 voeten hoog waren, heeft men in ieder vlakken grond. 33,750 vierk. voeten

De onderſte verdieping was waerſchynlyk voor het viervoetige en kruipende gedierte. „ Daar nu geleerde Man„ nen, dus vervolgt haer Wel Ed., ons verzekeren, „ dat alle dieren, die in de Ark geborgen zyn, niet meer „ plaats van doen hadden dan 500 Paarden, zo hadden „ ze genoeg aan veel minder, dan de helft van dien „ vlakken grond. —— De plaats voor twee Paarden „ toch is gewoonlyk 56 voeten; geeven wy ze nu, om „ te beter te kunnen verzorgd worden, 60 voeten, dan „ hebben wy voor 500 Paarden 15,000 voeten, en dus „ houden wy 18,750 voeten over. — Meent men dan, „ dat deeze dieren veel meer plaats noodig hadden, een „ ieder ziet, dat 'er ook veel meer gegeeven konde „ worden.

„ Gaan wy nu over om te onderzoeken, of 'er in de „ tweede verdieping ruimte genoeg ware voor het voed„ ſel van alle deeze dieren, zoo zal ras blyken, dat we „ ook die overvloedig kunnen vinden. —— Men houdt „ het gemeenlyk 'er voor, dat dit Vee genoegzaam hooi „ had aan het geen 400 Oſſen van noden hadden. —— „ Begrooten wy het nu eens op 500 Oſſen, ook dan nog „ hebben we overvloedig plaats, niet alleen voor het „ hooi, maar ook voor ander voedſel, zoo dit noodig „ ware. —— Een Os heeft overvloedig hooi aan 15

„ pond

„ pond hooi daags, dies 500 Osſen aan 2,737,500 pond
„ 's jaars: wanneer nu hooi wel gepakt en gezonken is,
„ zoo beſlaat 10 pond hooi een voet in 't vierkant, en
„ dies de genoemde ponden 273,750 voet, en wy hou-
„ den, tot zaaijing en voedſel voor het volgend jaar,
„ tot dat de aarde nieuw voedſel gaf, over 165,000
„ voeten. —— Veronderſtellen wy nu, dat onder de
„ dieren zyn, die niet geheel zonder vleesch kunnen
„ gevoed worden, zoo hebben wy, zoo niet in dit ruim,
„ dan althans in het onderſte, voor een genoegzaam aan-
„ tal ſchaapen tot hunne voeding, plaats genoeg. ——
„ Verſcheiden duizenden zou men toch gemaklyk in daar
„ toe geſchikte hokken plaatſen kunnen.

„ Wat nu ten laatſten de bovenſte verdieping aangaat,
„ zoo ſpreekt het van zelfs, dat die overvloedig groot
„ genoeg ware voor Noach en de zynen, en voor de
„ vogelen, benevens het voedſel. Er zyn Geleerden,
„ die beweerd hebben, dat 'er niet meer dan 200 ſoor-
„ ten van vogelen zyn, waarvan de meesten in kooijen
„ kunnen geborgen worden; terwyl hun voedſel ook wei-
„ nig plaats beſlaat. —— Dat deze dan, al waren ze
„ veel meer in aantal, met hun voedſel niet zoo veel
„ plaats beſlaan, of 'er bleef overvloedig ruimte over
„ voor de menſchen en huisdieren, met het geen zy ter
„ voeding nodig hadden, heeft geen betoog nodig. ——
„ Niemand denke, dat we in de berekening het ſchuinze
„ dak van 1½ voet vergeeten hebben, wyl we meenen,
„ dat dit in de hoogte van 30 Ellen niet begreepen was;
„ en dit, ten aanzien van de ruimte, ook niets te be-
„ duiden had. —— En wil men met ſommigen geens-
„ zins toeſtemmen, dat dit Vaartuig platboomd en recht-
„ hoekig, maar, naar de wyze der Schepen, met een
„ buik en onder rond was, ook dit zal in de berekening
„ der ruimte weinig ſchaden of baten."

De zedeleeringen, die de welgeboren Jongvrouw uit Gods bevel aen Noach afleid, zyn de drie volgende.

Voor eerst, dat God ons wil behouden door middelen. Dit heeft plaats in het natuurlyke en naar 't ligchaam, en het heeft plaats in het geestelyke en naar de ziel, gelyk ons de Bybel overal leert. —— Die dan de middelen vrywillig verwaarloost, doet zyn ziel geweld aan, en heeft den dood lief.

Ten anderen, dat we ter behouding van ons zelven en anderen moeten werken. —— De Heer heeft ons werk

niet nodig, maar wil evenwel langs dien weg ons behouden. —— Dit is waar in het natuurlyke, dan wil God dat wy werken, en heeft een gruwel van luyaarts; en wy moeten het ook hebben. Dan dit is niet alleen waar in het natuurlyke, gelyk ons Paulus leert 2 Thesſ. 3: 10-12. en elders; maar ook, in 't geestelyke: *Werkt*, zegt dezelfde Apostel, *uws zelfs zaligheid uit met vreeze en beeven.* Fil. 2: 12. *Geliefde*, zegt Judas, *bouwt u zelven op uw allerheiligſt geloof, biddende in den Heiligen Geest. Bewaart u zelven in de liefde Gods.* Jud. 20, 21. —— Achter zyne onmacht te ſchuilen, en geen ſlappe handen en traage knieën op te richten, heeft duizenden ten bederve gebracht; terwyl ook veele godzaligen langs dezen weg in het dorre woonen.

Ten derden, kunnen wy 'er uit afleiden, hoe wy, ter onzer behouding, moeten werken, te weten, naar 't Godlyk beſtek, zonder 'er iets van af, of by, te doen. —— Houdt men dit niet op het oog, men bederft alles, en vordert niets. *Gy hebt niet*, zegt Jacobus, *om dat gy niet en biddet. Gy bidt en gy ontfangt niet, om dat gy kwalyk bidt.* Jac. 4: 2, 3.

Euangeli of Levensbijzonderheden van JESUS CHRISTUS. *Naar het Grieksch van* LUKAS. *Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam bij* M. de Bruin, 1789. *In groot octavo.*

Van den aert der onderneminge van den Heer *van Hamelsveld*, om de Euangeliſche Schriften op nieuw te vertalen, en grootlyks in den ſmaek der Weſterſche Spraken over te brengen, ten einde dezelven onder ons verſtaenbaerder te doen voorkomen; mitsgaders van de manier der uitvoeringe, en der daerby gevoegde opheldering, hebben we onlangs een zo genoegzaem berigt gegeven (*), dat het thans alleen noodig zy te melden, dat de geagte Autheur zynen aengevangen arbeid met dezelfde opmerkzaemheid voortzet. Zulks getuigt dit gedeelte, het welk het *Euangeli* van *Lukas* behelst; waer van 's Mans vertolking en opheldering der gelykenisſe van den *voorzigtigen Rentmeester*, en van 's Heillands leering by die gelegenheid, Luk. XVI. 1-13, die veelal niet regt ver-

(*) Zie boven, *bladz.* 261.

verſtaen word, ten voorbeelde kan ſtrekken. De Vertaling luid aldus.

vs. 1. „ Daar was ééns zeker rijk man, die eenen rentmeester hadt; Deze rentmeester werdt bij hem bedragen, dat hij zijns meesters goederen door-
2. bracht. —— Hij ontboodt hem derhalven, „ Wat hoor ik" zeide hij, „ van u? —— Doe rekening „ van uw rentmeesterſchap; want gij zult [dus „ doende] geen rentmeester kunnen blijven!" —
3. De rentmeester dacht bij zich zelven: „ Wat zal „ ik beginnen, als mijn heer mij de beſtuuring zij-„ ner goederen niet langer wille toebetrouwen? „ —— Spitten en graven heb ik niet geleerd,
4. „ en ik ſchaam mij te bedelen. —— Ik weet, „ wat ik doen zal; op dat, indien ik van mijn „ ampt mogt worden afgezet, de lieden mij in
5. „ hunne huizen ontvangen." —— Hij ontboodt daarop een iegelijk van de landhuurers van zijnen heer bij zich, en zeide tegen den eerſten: „ Hoe „ veel zijt gij verpligt mijn Heer [als huur] op
6. „ te brengen?" De man antwoordde: „ Honderd „ vaten olij." —— „ neem uw huurcedul:" zeide de rentmeester; „ ga daar zitten, en ſchrijf
7. „ ſchielijk vijftig! —— Desgelijks zeide hij tegen den tweeden: „ Hoe veel zijt gij verpligt „ op te brengen?" —— „ Honderd mudden tar-„ we," zeide deze. —— Toen zeide hij ook „ tegen hem: neem uw huurcedel, en ſchrijf tach-
8. „ tig." —— Over dit gedrag prees de heer den te vooren onrechtvaardigen rentmeester, om dat hij dus voorzigtig en ſchrander handelde; de wereldlingen [vervolgde JESUS] zijn toch [in hunne zaaken] ſchranderer, dan de zoons des lichts zijn
9. in hunne belangen. —— Daarom zeg ik ulieden ook: Maakt uzelven bij tijds vrienden met de rijkdommen, die gij [misſchien] door onrecht mogt verkregen hebben, op dat, wanneer gij eens gebrek zoudt lijden, deze [vrienden] u verwelkomen in de eeuwige verblijven [der zaligheid!] ——
10. Die getrouw is in het kleinſte, is ook getrouw in het groote, en die in het kleinſte onrechtvaardig
11. is, die is zulks ook in het groote. Indien gij dan in onrechtmaatige bezittingen niet getrouw waart,
12. wie zou u het waare goed vertrouwen? en indien

gij niet getrouw waart in eens anders goed, wie zal u uw eigen, [dat gij te ligter zoudt misbruiken,] in handen ſtellen? —— Geen dienaar kan twee [tegenſtrijdige] heeren dienen; want hij zal, of den éénen haaten, en den anderen liefhebben, of hij zal den éénen aanhangen, en den anderen verachten. Dus kunt gij Gode en den *Mammon* [den God des rijkdoms] niet te gelijk dienen."

Nopens dit voorſtel geeft ons de Heer *van Hamelsveld* nog de volgende opheldérende aanmerkingen.

„ *vs.* 1.] De aanleiding tot deze gelijkenis gaven de tollenaars en zondaars, welke voor een groot gedeelte onrechtvaardig- verkreegen goed bezaten, maar nu, gelijk ZACCHEUS en anderen, in JESUS geloovende en zich bekeerende, dezelven herſtelden of aan de armen ſchonken. —— Men heeft de letter van deze gelijkenis doorgaands geheel verkeerd opgevat en verſtaan. Dit is in onze overzetting verholpen. — De Rentmeester bracht zijns Heeren goed door, en hadt bij zijnen Heer van de inkomſten, die hij voor hem ontving, minder verrekend, dan hij daadlijk genoot. Maar, toen hij gevaar liep van afgezet te worden, was hij zoo voorzichtig, dat hij terſtond elken pachter afſloeg, en op den prijs ſtelde, dien hij aan zijnen Heer gewoon was te verrekenen, waardoor hij zijne voorige onrechtvaardigheden vergoedde, en zich onder deze lieden vrienden maakte. Nu ziet men, hoe de Heer dezen te vooren onrechtvaardigen Rentmeester thans kan prijzen wegens zijne voorzigtigheid.

„ *vs.* 8. Zeker, een groot deel menſchen zou met God en met de toekomende wereld beter ſtaan, indien het met dezelfde voorzigtige zorgvuldigheid op de eeuwige goederen bedacht ware, als het zich zoekt te redden uit verlegenheden van dit aardſche leven.

„ *vs.* 9. De Heiland merkt de bezitters van rijkdommen aan als rentmeesters der Godheid; Die van dezelven een goed gebruik maakt, noemt hij getrouw in het minſte. —— Hij noemt dezelve onrechtmatige bezittingen, om dat zij zulks dikwijls zijn, en toch het waare goed van den mensch niet uitmaaken. —— Hij noemt ze eens anders goed, om dat zij moeten beſteed worden tot welzyn van onze medemenſchen. — — Na deze aanmerkingen kunnen zijne woorden niet moeilijk zijn."

Ver-

Verhandelingen, raakende den natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Genootschap.* VIIIste *Deel. Te Haarlem by* J. Enschedé *en* Zoonen, *en* J. van Walré. *Behalven het Voorbericht*, 227 *bladz. in gr. quarto.*

Op het vroeger gedane voorstel, wegens de *Twyfelary* en 't *Meesterachtige beslissen*, in Godsdienstige stukken (*), heeft dit Godgeleerde Genootschap eigenaertig voorgeslagen te betoogen „ het onredelyke der *Onverschil-* „ *ligheid* omtrent Godsdienstige waarheden, met aanwy- „ zinge hoe men, in 't voorstaan der Waarheid, *verstan-* „ *dig hebbe te Tveren.*" —— Een viertal van Verhandelingen, in dit Deel vervat, behelst ene reeks van leerzame en ernstige waerschuwingen, tegen het onverschillig behandelen van Godsdienstige onderwerpen, aen de eene, en 't onbezonnen yveren voor Godsdienstige stellingen, aen de andere zyde. En de geëerde Opstellers dezer Verhandelingen doen hunne waerschuwingen gepaerd gaen, met welberedeneerde onderrichtingen, by welker in agtneming een Godgeleerde kan toonen, dat hy verdraegzaem is omtrent anders denkende, zonder tot onverschilligheid over te hellen; en den rechten yver voor de by hem erkende waerheid kan doen doorstralen, op eene manier, welke de gemoederen van party niet verbittert, maer geschikt is, om eene oordeelkundige overtuiging te wege te brengen. —— De eerste Verhandeling, aen welke de gouden Eerpenning is toegewezen, is opgesteld, door den Eerwaerden Heer J. KOPS JACOBSZ., diestyds *S. S. Th. Stud. te Amsterdam*, nu *Leeraer der Doopsgezinden te Leyden:* en de drie daer nevensgaenden zyn vervaerdigd, door de Eerwaerde Heren H. VAN VOORST, W. L. BROWN en J. KUIPER, ieder met een zilveren Eerprys begiftigd. Elk dezer Verhandelingen heeft hare wezenlyke verdienste; en ze zyn gezamenlyk, vereenigd met de laetst voorgemelden, uitnemend wel geschikt, om de Godgeleerden van alle die haetlyke uitersten te wederhouden, en hen opmerkzaem te doen zyn, om den middenweg, met eene bedaerde omzigtigheid, te bewandelen. —— 't Is enigzins bezwaerlyk, om uit de veelvuldige nutte aenmerkingen, daerin voorkomende, een stael by te brengen; gemerkt

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 381.

merkt ze veelal in den zamenhang dienen voorgeſteld te worden, en dan wat breed uitloopen. Zulks heeft ons doen nagaen, of we niet, hier of daer, enig leerzaem voorſtel mogten ontmoeten, het welk wy beknopter, en als op zich zelven ſtaende, konden mededeelen; en hier toe is ons best voorgekomen ene aenmerking van den Eerwaerden BROWN, over de verſchillende handelwyze in de Christelyke Kerk, ten opzichte van de vryheid van onderzoek en redekaveling, met de onderſcheidene uitwerking hiervan. Aenleiding daartoe gaven hem zyne bedenkingen, over de verplichting, om, in 't verſtandig yveren voor de waerheid, die vryheid aen allen te verlenen, en dezelve heilig te beſchermen. De nuttigheid en noodzaeklykheid hiervan aengedrongen hebbende, word hy geleid ter beſchouwinge van 't geen ons de ondervinding des aengaende in de Christelyke Kerk aen de hand geeft; 't welk hy ons indezervoege voordraegt.

„ De Hemelſche leere van den Christelyken Godsdienst is, van den aanvang af, dat zy geopenbaard wierd, ook naderhand voortgeplant, onder het verleenen, handhaaven en vastſtellen van volkomen vryheid aan alle menſchen, in het gebruik maaken van reden en onderzoek. *Komt en ziet*, zegt Christus zelf; en van deeze uitnoodiging hebben zich ook zyne Apostelen, en hunne vroegſte leerlingen en opvolgers, bediend. Zy immers, met de bewyzen van Godlyk gezag op het luisterrykst toegerust, vorderden, om de menſchen tot zich over te haalen, niets anders van hun, dan dat zy de door hen opgegeevene getuigenisſen en bewyzen, met vrye en onbevooroordeelde gemoederen, zouden onderzoeken. Want zy hielden voorzeker, dat door deeze proefneeming wel dra blyken zoude, hoe groot een onderſcheid 'er tusſchen den Godsdienst dien zy beleeden en leerden, en tusſchen de bygeloovigheden die zy beſtreeden, te vinden ware, en zy hielden zich verzekerd, dat de eerſte zekerlyk den zegen wegdraagen zoude. Ja, het was 'er wel zo verre af van iemand de vryheid van onderzoek te beneemen, dat zy dezelve veeleer met alle magt handhaafden en verdeedigden, daar zy hunne leerlingen ſteeds aanmaanden, *alle dingen te beproeven en het goede te behouden.* Zy voerden geene de minſte heerſchappye over de innerlyke gewaarwordingen des gemoeds; noch ſchreeven iemand de wetten des Geloofs op een Meesteragtigen toon voor, of tragtten hen dezelven door wapenen en geweld op te leggen;

gen: maar, zich beroepende op de reden, en op het bezef van regt- en billykheid, als de onwraakbaarſte getuigen voor hunne Leer, eischten zy van de menſchen alleen zo veel daar van aan te neemen, als die hen aanrieden en goedkeurden. Zo lang derhalven het Euangelie op deeze wyze, de eenige die met de Waarheid en Gods eer ſtrookt, verkondigd wierd, ging de Leer van Christus langs een gladden en geregelden weg voort; zegepraalde overal; breidde haaren roem uit over de aarde; nam de gemoederen der menſchen in; ſtelde binnen korten de beſpotlykheid der Joodſche overleveringen openlyk ten toon, en verwoeſtte de tempels der Heidenen. Maar toen uit de voordeelige toedragt der zaaken, en den al te hoogen top dien zy beſteegen hadden, Overdaad, Gierigheid en Hoogmoed, nevens andere verderflyke luſten, die den voorſpoed volgen, opreezen, ſloopen 'er ook verſcheiden verderflyke gebreken in: het voorheen verbannen bygeloof werd van langzaamerhand weder ingeroepen; en het ganſche gelaar van den Godsdienst op nieuws misvormd. Daarna begon men het geloof in Christus, of liever iets dat men dien naam gaf, te leeren en voort te planten, op dezelfde wyze, als andere valſche Godsdienſten, door geweld namelyk en onrechtvaardigheid. Toen wierd de waare Godsvrugt, die eigenlyk haaren zetel in het harte heeft, verſtooten, en men deed haar alleen beſtaan in de waarneeming van byplegtige gebruiken, en zich te binden aan zekere opgevatte en in trein gebragte uitdrukkingen en bewoordingen. Eene groote menigte van Geloofsformulieren werden als Godſpraaken gehouden, en door eene gebiedende magt ingevoerd. Op deeze wyze is alle vry onderzoek weggenomen. Van de Reden in Godsdienſtige zaaken zich te bedienen werd voor eene misdaad en heiligſchennis gehouden — en, om het in één woord te zeggen, den Godsdienst dus bykans geheel uitgerooid zynde, zag men eene allerdrieſte onkunde, een heerschzugtig bedrog en ſchelmſche heblust, deszelfs plaats vervangen. Dat edel geſchenk, den ſtervelingen door het Opperweezen, ten allerſterkſten band der menschlyke maatſchappye, gegeeven, is onder hen eene vrugtbaare moeder van opſchudding, twist en tweedragt geworden. Iets, dat een Hemel op Aarde verbeeld moest hebben, is dikwyls in een toneel der Helle veranderd. Iets, dat van God geſchikt was, om der menſchen zeden te beſchaaven, en hen zyn beeldtenis in deugd te doen uitdrukken; is,

door zekere onnatuurlyke verbastering, eene brandſtoffe geworden, om 't vuur van godloosheid en dwaaling nog ſterker aan te ſtooken.

„ Na dat deeze afſchuwelyke bedorvenheid en akelige duisternisſen zich, door veele eeuwen heen, over het menschlyk geſlagte verſpreid hadden, is eindelyk een nieuw daglicht doorgebroken, en de Christelyke leer begon weder adem te haalen. Maar hoe? Door ten laatſten eene algemeene vryheid te verleenen in het naſpeuren en onderzoeken van zaaken, die tot den Godsdienst behooren. Hier door werd de duisternis, die de zonne der gerechtigheid en waarheid zo lang bezwalkt had, verdreeven; en zo veel te wege gebragt, dat die heilzaame ſtraalen hunnen glans alomme, ten minſten over het grooter deel der wereld, verſpreidden.

„ Maar zo ongelukkig, of laat ik liever zeggen, zo verkeerd is het gedrag der menſchen, dat zy, welke, door het te werk ſtellen van die vermogens, die ons geſlagt boven het redenloos gedierte voornamelyk doen uitmunten, ter zaake van deezen Godsdienst en de gelukbevordering des menschdoms zo nuttig waren, dat die zelfde menſchen, zeg ik, dit gebruik der reden binnen zekeren omtrek hebben begonnen te bepaalen; welken kring zy, dien naar hun goeddunken beperkt hebbende, anderen ook betwistten te overſchreeden; en, zichzelven aan ſommige leerſtukken, of de daarvan door hun gegeeven verklaaringen gebonden hebbende, daar aan eene magt en gezag toekenden, als waren het loutere Godſpraaken, welker onderzoek zy, als een volſlagen godloos en onverdraaglyk beſtaan, verbooden.

„ Dan, ingevalle men in het ſtuk van Godsdienst zich minder op den ſchyn, en meer op het weezen der zaake, toegelegd had, nooit zeker zouden zich zulke wreede of jammerlyke toneelen voorgedaan hebben, die voor den aanwas en voortgang des Christendoms zo alleszins hinderlyk en nadeelig geweest zyn. Eindelyk, indien men wel ingezien had, dat, naar maate de dingen, over welke het onderzoek loopt, grooter en van meerder waarde zyn, het ook des te nuttiger en noodzakelyker is, dat het vermogen, om dezelve wel te wikken en te weegen, ongeſchonden en vry blyve; dan zou, —— en het is alleen op deeze voorwaarde, dat de Christelyke Godsdienst zich in zyne voortreffelykheid boven alle anderen kennen laat, —— de ſtaat der dingen een gansch ander aan-

aanzien gekreegen hebben. Dan zou waare en onvervalschte Godsvrugt, in plaats van Onverschilligheid, Geestdryvery of beuzelagtig Bygeloof, die hier of elders de vlag voeren, meerder gezags en sterker invloed op de gemoederen der menschen verkreegen hebben, dan zy nu, helaas! heeft. Zie eens hoe andere kunsten en weetenschappen, die ten cieraad en geluk van het menschlyk leeven strekken, zonder slag of stoot, (om zo te spreeken,) toegenomen zyn, door het verleenen eener algemeene vryheid, die niet alleen geen pyn of banden, maar zelfs geen laster of schelden, te dugten heeft. En zou dan de Godsdienst, de nuttigste en verhevenste van alle kunsten of weetenschappen, in welken zich het menschlyk verstand oeffenen kan, van dat recht en die eer alleen beroofd worden? Zou de Godsdienst, die het geheele menschlyk geslagte by deszelfs vryheid handhaaft; zou die zelve, zeg ik, in slaafsche boeijen gekluisterd worden? Dit zeker behoorde geenszins te geschieden! Men heeft derhalven ter voortzettinge en uitbreidinge der waarheid vooral zorge te draagen, dat een vry onderzoek en nauwkeurige navorsching niet alleen niet verhinderd, maar alleszins begunstigd, en bestendig onderhouden worde."

Zedekundige Verhandeling over de waare Troostgronden, by treffende Sterfgevallen. Door N. W. BUDDINGH. *Te Utrecht by* G. van den Brink Jansz. 1789. *In gr. octavo* 75 *bladz.*

Toen de Heer *Buddingh* ons, voor enige jaren, in geschrift ter hand stelde, eene Verhandeling onder het bovenstaende Opschrift, hebben wy dezelve met zo veel genoegen doorbladerd, dat wy niet twyfelden van aen dat Stukje ene plaets in ons *Mengelwerk* te geven (*). Thans ziet dezelve meer uitgewerkt het licht; en de geachte Schryver toont, in deze vernieuwde uitgave, dat zyne nadere opmerkingen over dit onderwerp niet nutloos geweest zyn, maer wezenlyk gedient hebben, om zyne Verhandeling, zo ten aenzien van de schikking als de uitvoering, te beschaven; des men te over reden hebbe, om zynen herhaelden arbeid goed te keuren. —— Hy ver-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VI. D. 2de St. bl. 191. 515.

verdeelt nu zyne Verhandeling, (diestyds meer als ene aeneengeſchakelde beſpiegeling opgeſteld,) in vyf deelen, die onze éendagt op de volgende byzonderheden vestigen.

„ 1. Dat de onbetwisbaare vrymacht, en het onafhangelyk beſtier van God, over al zyn ſchepſel, ons moet leeren goedkeuring aan zyne handelingen te geeven.

„ 2. Dat onze onkunde in het verband, en de ſchakel van het geheel, ons moet doen berusten in Gods welbehagen, terwyl Hy alleen het aaneengeſchakeld verband van alles grondig kent, en ons dit verzekert, dat alle byzondere gebeurenisſen ten nutte van het algemeen, en naar een volkomen wys plan, voorvallen.

„ 3. Dat men, om in alle wederwaardigheden getroost te kunnen verkeeren, nodig heeft, zich rechte denkbeelden van dit leven, en de dingen die daar toe behooren, te vormen.

„ 4. Dat de erkentenis van onze te ſterke verkleefdheid aan zinnelyke voorwerpen ons leert, Gods wegen te billyken, als Hy ons dezelven ontneemt, terwyl deze kennis dienstbaar kan zyn, om troost in ſmert te verleenen, en Gode gemoedigd te zwygen.

„ 5. Eindelyk; dat het zeer troostryk is, te kunnen gelooven, dat onze geſtorven vrienden, den ſtaat van jammer en ellende, met dien van nimmer eindigende heerlykheid, verwisſeld hebben."

Ieder dezer troostgronden ontvouwt de Heer *Buddingh* op ene zo overredende manier, dat zyne voorſtellingen nopens dit onderwerp niet wel kunnen nalaten invloed te hebben, op bedroefde harten, die nog voor verſtandlyke en gemoedlyke vertroostingen vatbaer zyn. Uit dien hoofde is deze Verhandeling denzulken ten hoogſten nuttig; dan hier toe bepaelt zich derzelver nuttigheid niet. Overeenkomſtig met de bekende les, *in voorſpoed ziet toe!* mag men de lezing dezer Verhandelinge, en van ſoortgelyke wel opgeſtelde Schriften, ook ernstig aenbevelen, aen hun, die in gunſtiger, in geneugelyke omſtandigheden leven, om daer uit een leerzamen voorraed op te zamelen, tegen een ongunſtigen ommekeer van zaken; waervoor het gelukkigſte mensch tog ſteeds bloot ſtaet. De droefheid in rampen, byzonder in treffende ſterfgevallen, overmeestert niet zelden den mensch; en hy is dan naeuwlyks vatbaer voor troostgronden; het welk zyn tegenheid des te hooger doet klimmen. Maer hier tegen zou hy zich grootlyks wapenen, wanneer hy, in voor-

ſpoed

ſpoed, aen tegenſpoed gedachtig, zich ſoortgelyke kundigheden by tyds overtuigend eigen maekte; hier door zou hy niet ongevoelig worden voor rampen —— dat eischt de Godsdienst niet! —— maer hy zou zich, onder de Godlyke hulp, bewaren voor ene troostloosheid, die ligtlyk tot murmurering en wanhoop overſlaet: en hier toe kan ook deze Verhandeling een by uitſtek dienſtig middel wezen. Hy, die zich, in zynen ſtaet van geluk, dus ſterk maekt tot het tegenſtand bieden aen een droevig lot, zal, wanneer 't hem treft, best in ſtaet zyn, om die grootmoedige geſteldheid te bezitten, in welke onze Schryver, by 't afloopen dezer Verhandelinge, den Christen aldus doet voorkomen.

„ Altoos eindigt de Christen in God! Zyne belydenis is, geſtadig te erkennen het recht en de macht van God als Opperregeerer! En dit doet hem met gerustſtelling afzien, van zyne vuurigſte wenſchen en begeerten, en die onderſchikken aan Gods wil. 't Is waar, hy gevoelt ſoms niet ſpoedig tydelyke redding, —— hy blyft dikwils lang met ſukkelende armoede, door een ontydigen dood van zynen onderſteunder veroorzaakt, geprangd, —— hy beidt menigmaal den Heere in zyne ſterkte, en verwacht zyne hulpe, maar die komt niet. Dit is zeker voor den aardschgezinden mensch niet troostlyk, en hy vindt zich geraden zyn hart van God los te maaken: maar de Christen, die overtuigd is, hoe veelvuldig wy in onze wenſchen, verkiezingen en gebeden mistasten, die ſchaamt en vernedert zich voor God, over de ongepastheid zyner begeerte, en laat alles geheel aan Hem over. —— Blyft zyn leven verzelt van tegenſpoed en ramp, ook dezen gelooft hy zyn hem nuttig, en bevorderlyk tot zyne zaligheid. En zie daar! dit is des Christens groote en zekere verwachting! Er daagd, voor hem, een blyde morgen der eeuwigheid aan! Er ryst eenmaal een helder licht, in den thans donkeren nacht van verband tusſchen tydelyke rampen, en beſtendig heil! —— Dan, welk eene eer voor nietige ſtervelingen! —— dan zal de Christen zyne duisterheid opgehelderd, en zyne twyfelingen weggenomen zien! Dan zal het onderwys des hemels hem ſtof tot verheerlyking en aanbidding van Gods ondoorgrondelyke wysheid opleveren!

„ Wyk dan, zegt de Christen, ſnood ongeloof met uwe waanwyze bedilling! En gy, myne ziel, door de hoope op de eeuwige zaligheid opgebeurd, wapen u met ſtand-

vas-

vastigheid, met kloekmoedigheid, en onverſaagd geloof! Een kleine tyd — een voorby ſnellend ſtip, dat ſlechts door op een volgende rampen langer duur ſchynt te hebben! —— en deeze brooze hut, die u thans bedwelmt, en dikwils uw geloofsoog benevelt, zal verbrooken worden! Gy zult, uit dezen kerker, waar in gy geboeid en bekneld zyt, ontſlagen, een verlicht inzien ontvangen, en indringen, in de aanbidlyke wegen van Gods alwyze regeering! —— Verheerlykte Zaligmaaker! Gy zyt my voorgegaan. —— Gy hebt my plaatſe bereidt, —— doe my eenmaal in het zalig gezelſchap van myne overleden vrienden, die ik blyve beweenen, en aan wien ik altoos zal gedenken, U van aangezicht tot aangezicht zien, kennen en verheerlyken! ——

En is myn ſtryd eens afgeſtreden;
De laatſte zugt geſlaakt; de laatſte traan geſchreid:
Dan zie ik korte ſmart gevolgd door eeuwigheden
Van rust en zaligheid.

Die hoop alleen kan my verkwikken;
Die was, in ſtryd en druk, myn beste medicyn,
Die zal, het ga hoe 't ga, in knellende oogenblikken
Myn eeuwig anker zyn.

O eeuwigheid! 'k ga met verlangen
U zingend te gemoet, en wagt op mynen Heer.
Ik droog, door U verkwikt, de tranen van myn wangen,
En voel geen banden meer (*).

(*) Stigtelyke Mengelpoëzy van de Heeren *van Alphen* en *van de Kasteele*, bl. 306.

Volledige beſchryving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken; en vermeerderd met de Theorie en Praktyk der beste Inlandſche Konſtenaaren en Handwerkslieden; met Platen. Derde Stuk. Te Dordrecht by A. Blusſé *en* Zoon, 1789. *In gr. octavo* 230 *bladz.*

Uit het geene wy, by de melding van het eerſte en tweede Stuk, aangevoerd hebben, wegens het plan en de

de uitvoering deezer beſchryvinge (*), heeft men de nuttigheid van dit Werk reeds eenigzins kunnen opmaaken; en dit derde Stuk dient grootlyks, om dat gunſtige denkbeeld te verſterken; des deeze onderneeming overwaardig zy, om door alle Voorſtanders van Kunſten, Ambachten, enz., die der Maatſchappye zo heilzaam zyn, aangemoedigd te worden. —— In dit derde Stuk verleent men ons een naauwkeurig berigt van de *Porceleinfabriek*, waaraan wy, buiten veelerhande keurlyke Pronkſtukken, die men met vermaak beſchouwt, een zeer nuttig en tevens cierlyk Vaatwerk, in verſchillende ſoorten, en ten onderſcheiden gebruike, verſchuldigd zyn. —— Een tiental weluitgevoerde *Plaaten*, met dezelver verklaaring, ſtrekt ter ophelderinge veeler albier gemelde byzonderheden. —— De opmerkzaame Heer *Kasteleijn* heeft zig hier, in de eerſte plaatze, met veel oordeels bediend, van eene Franſche Verhandeling van den Graaf *de Milly*, welke hy in vyf Hoofdſtukken geſchift heeft; gaande (1.) over de Porceleinen in 't algemeen, en (2.) over het Duitſche, bekend onder den naam van Sachſiſch Porcelein; ontvouwende de Aardſoorten en derzelver verbinding; benevens de bereiding van het verglaasd, en de wyze van bakking. Hier by komt (3.) een berigt van de bereiding der koleuren, en het beſchilderen, met (4.) een byzonder verſlag van de bereiding der Verwſtoffen voor Porcelein en Email, volgens de wyze van den Heer *de Montamij*; en eindelyk (5.) eene beſchryving van het Glasporcelein, naar deszelfs Uitvinder, het Reaumurſche geheeten. —— Deeze Verhandeling heeft de Heer *Kasteleijn* met eenige nevensgaande nuttige Aantekeningen verrykt; en daar de Graaf *de Millij* ſlegts een onvolledig uittrekzel der Verhandelinge van Pater *d'Entrecolles* over de bereiding van het Oostindiſche Porcelein in China (†), gegeeven had, heeft hy goedgevonden eene zaaklyke Vertaaling van die Verhandeling zelve, met eenige nevensgaande Aantekeningen, by manier van een Aanhangzel, ag-

(*) Zie boven, *bladz.* 293.

(†) De Regeering van Frankryk, naamlyk, had haare Zendelingen in China gelast, om de ſtoffen, die in dat Land ter porceleinmaaking gebruikt worden, over te zenden; en Pater *d'Entrecolles*, die best aan deezen last voldeed, voegde 'er te gelyk zyne waarneemingen by, in eene Verhandeling, die, hoewel in meer dan één opzigt vry gebrekkig, egter veel leerzaams heeft.

agter het bovengemelde te plaatzen. —— Wyders heeft 'er zyn Ed. nog bygevoegd eene historiſche Schets van het Europiſche Porcelein, van het tydpunt der ontdekking af, tot den tyd van deszelfs volkomenheid: dienende ter verbeteringe van het onvoldoende verſlag; 't welke de Graaf *de Millij*, in den aanvang zyner Verhandelinge, daarvan verleend heeft.

De Heer *Kasteleijn* brengt ons eerst onder 't oog de ontdekking en den voortgang van de *Sachſiſche Porceleinfabriek*; verder meldt hy ons beknoptlyk de lotgevallen der voornaamſte *Porceleinfabricken* in *Duitſchland*; voorts maakt hy kortlyk gewag van 't merkwaardigſte deswegens in *Engeland*, *Italien* en *Frankryk*; en laatstlyk geeft hy ons een berigt van de *Hollandſche Porceleinfabricken*, waar van wy 't hoofdzaaklyke, zynde het geheel wat te breedvoerig voor ons beſtek, hier nog zullen mededeelen.

Als een aanvang hier van mag men beſchouwen de oprigting eener Fabriek van keurig Aardenwerk, in den jaare 1754, aan den *Overtoomſchen weg*, onder het grondgebied van *Amſtelveen*, even buiten *Amſterdam*, voor rekening van den Baron *van Haeren* en den Baron *van Palland*. Onze Autheur beſchryft het aldaar gemaakte Aardenwerk als zo fraai, dat men 't met vollen regt onder het beste *Fajence* mag rangſchikken, ja hy heeft 'er ſtukken onder gevonden, die men op 't eerſte gezigt voor Porcelein aanzag. En 't komt hem voor, dat het hier wel dra gelukt zoude zyn, het ſchoonſte Porcelein te fabriceeren, indien de onderneemers of bewerkers zo veele Scheikundige gronden bezeten hadden, dat zy het vereischte bymengzel tot de half verglaazende eigenſchap der aarde noodig, benevens de wyze der onderlinge verbinding, gekend hadden. —— Wat hier van zy, deeze Fabriek geraakte, by mangel van den noodigen aftrek, eerlang dermaate in verval, dat men in den jaare 1764 beſloote, alles by openbaare veiling aan de meestbiedenden te verkoopen.

De Graaf *van Gronsfeld*, de meeste der Materiaalen en Gereedſchappen voor zyne rekening hebbende doen koopen, rigtte kort daarna eene Porceleinfabriek te *Weesp* op: hy maakte, door kundige werklieden, goede vorderingen; maar de aftrek beantwoordde niet aan de onkosten; en de Fabriek ging, althans ten deele, over in de handen van den Loosdregtſchen Predikant *de Mol*; die dezelve, in het jaar 1772, in *Loosdrecht* voortzettede, en Porcelein fabriceerde, dat alomme beroemd werd: dan ook deeze ondervond dat het vertier de kosten niet konde goed maaken.

„ Na

„ Na het overlijden van D^r. DE MOL, (dus vervolgt het verhaal,) die in 1782 ſtierf, raakte de geheele Fabriek alleen in 't bezit van eenigen der *Hoofdparticipanten*; zijnde de zeer aanzienlijke en vermogende Heeren J. RENDORP, A. DEDEL, C. VAN DER HOOP, GYSBZ., en J. HOPE. Zij werdt door gemelde Heeren in den jaare 1784 overgebragt, aan den Amſtel, nabij *Amſterdam*, even voorbij den Omval, aan 't zogenaamde Moolentje, en aldaar met verdubbelden ijver voortgezet, onder directie van den heer F. DAEUBER. Hier vertoondé zich deeze Porcelein-fabriek wel haast in den hoogſten trap der volkomenheid, met opzigt van alle Porceleinwerken, die men kan verlangen. Ik had een en andermaal het genoegen van deeze *Fabriek* en derzelver *Magazijnen* te bezigtigen; nooit te rug keerende dan met verwóndering, en den wensch, dat zij naar verdienſte mogte bloeijen.

„ Dit Porcelein, innerlijk beſchouwt, bezit alle de vereischte hoedanigheden, zo in doorſchijnendheid, korrel, blankheid, vastheid en beſtendigheid in 't vuur, welke men aan 't beste Porcelein toekend. Het verglaasd is ten uiterſten glansrijk en helder; en de koleuren, zo wel als het verguldſel, konnen met het beste Porcelein der uitlanderen veilig vergeleeken worden.

„ Behalven dat men hier alle ſoorten van Tafel- Desſert- Coffij- en Thee-Servieſen, ten fraaiſten gevormd vindt, van welke de onderſcheidene zoorten van kunſtige ſchilderingen als om ſtrijd verrukken; zoo worden hier de keurigſte en welgeordenſte Groepen, Bustes, Colomkandelaars, Therines, Vaſen enz. ten fraaiſten geſchildert, en ten rijkſten verguld, zoo wel als de uitmuntendſte ſtukken, in *Biscuit* (*), gevonden. Met één woord, Porceleinwerken, van eene aanmerkelijke grootte af, tot enkele bloemen, die de natuur volkomen in gedaante en tederheid nabootzen, toe; en alle werkſtukken, welke men in Porcelein goedvindt te beſtellen, volkomen *Japansch* naarmaakſel niet uitgezonderd, worden hier zoo ſchoon,

(*) *Biscuit* wordt dat Porcelein genoemd, dat pas den eerſten trap van gaarheid bekomen heeft; „ dat nog geen verglaaszel heeft „ ontvangen, en derhalven nog geen glans bezit: het wordt ver„ volgens in het verglaaszel gedompeld; en deeze *Biscuit* trekt in „ één oogenblik al het water naar zich, waarmede het verglaaszel „ vermengt is, en laat de ſtoffe gelijkelijk verſpreid, op de oppervlakte der *Biscuit*."

ſchoon, zoo volkomen vervaardigt, dat deeze Fabriek ongetwijfelt de beſtendigſte van gansch *Europa* zoude moeten zijn, indien onze Natie geneigd wäre, om haare eigen Fabrieken de voorkeur boven die der uitlandſchen te geeven.

„ Het ſpreekt van zelve, dat zulke voortreffelijke werkſtukken, waartoe, behalven de in zich zelve kostbaare ſtoffe en fabriceering, de beste Konstſchilders en Boetſeerders vereischt worden, en aan al 't welke, blijkens de gefabriceerde goederen, geene kosten, kunde, vlijt noch oordeel geſpaart worden, tot geen geringe prijzen konnen worden afgeleverd. Voorzeker zal zulk een Fabriek nimmer op den kostbaaren boden van *Holland* konnen bloeijen, als zij haare dadeli ke onderſteuning niet vinden kan, in de aanmoediging eener Natie, welke 'er eere in ſtelt, dat, ook onder haar, niet minder dan bij anderen, Kunſten en Weetenſchappen, niet alleen *theoretisch* gekend, maar ook werkdaadig, uitgeoefend worden.

„ Van waar nu de reden, dat eene Fabriek, tot wier rechtvaardige lof wij niet te veel konnen zeggen, en die zich in handen bevind van zulke vermogende Mannen, thans ter verkoop ſtaat aangeſlagen? —— Het ſmart ons als Nederlander, dit te moeten berichten.

„ Mag men ondertusſchen niet, op een billijken grond, vertrouwen, dat een *Fabriek* van zulk eene aangelegenheid, als eene waare *Porceleinfabriek* is, tot welker volkomenheid zich onderſcheidene kunſten, en, uit verſcheidene haarer vakken, ten minſten zoo veele Meesters, moeten vereenigen, de beſtendige aandacht en de deelneeming, eener verlichte Natie zal waardig blijven (*)! Immers zullen alle des kundigen moeten getuigen, dat de thans bij *Amſterdam* gefabriceerde Porceleinwerken de volkomenſte goede eigenſchappen van waarlijk ſchoon Porce-

(*) In een aanhangzel, meldt ons de Heer *Kasteleijn* nog, dat hij, even voor het afdrukken van het laatſte blad deezer Verhandelinge, met het uiterſte genoegen vernomen heeft, „ dat de ge„ dachte Porceleinfabriek aan den *Amſtel*, met een vernieuwden „ ijver zal blijven voortduuren, onder directie van derzelver kun„ digen *Directeur*, den heer F. DAEUBER. Hebbende zich, bene„ vens de zeer aanzienlijke en veel vermogende Heeren, J. REN„ DORP, en C. VAN DER HOOP, GYSBZ. nog eenige andere voor„ naame Perſoonen, als geinteresſeerden, tot dat einde onderling „ vereenigd."

celein in een vrij hoogen graad bezitten, zijnde, digtheid; fijnheid en gladheid in de doorbreeking; onſmeltbaarheid in 't heviglte vuur; beſtand tegen ijllings afwisſelende koude tot hette, en omgekeerd; vonken te geeven als men het met ſtaal ſlaat; metaalachtig geluid; zuivere, gladde, blinkende oppervlakte; ſchitterende witheid; juiste leevendige, vloeijende koleuren; keurige welgeordende ſchilderingen; gelijkvormige duurzaame, maſſief ſchijnende vergulding; tekenkunſtige vormingen; fraai glaſeerſel; en de eigenaartige halfdoorſchijnendheid. ——— Dit eene en andere durve ik vrij algemeen van dit ons Hollands Porcelein getuigen; en dit diene tevens, ten ſlotte, ter erinnering, welke de onderſcheidene hoedanigheden zijn, die, vereenigd, tot keurigst Porcelein vereischt worden.

„ In *'s Hage* wil men zedert etlijke jaaren op eene Porceleinfabriek roemen, die onder directie ſtaat, of althans geſtaan heeft, van den heer J. F. VAN LYNKER; dan, indien ik anders wel onderrecht ben, zoo wordt aldaar alleen reeds gefabriceerd porcelein van elders beſchilderd. Ik zoude daarvan ſtelliger konnen ſpreeken, indien de gedachte *Directeur* heusch genoeg geweest ware, om mij, op mijn ſchriftelijk, en, zoo ik meene, redelijk verzoek, met eenig antwoord te vereeren."

Nederlandſche Amnestien, van de Jaaren 1485, 1488, 1787, *en* 1788. *Te Dordrecht, by* J. Krap, Az. 1789. *in gr.* 8*vo.* 374 *bladz.*

Het beste verſlag, dat wy onzen Leezeren van deeze verzameling weeten te geeven, is het Voorbericht van den Uitgever. Zie hier hetzelve in zyn geheel.

„ De onderſcheidene wyze, waarop tegen den Uitge„ ver, en anderen in Holland, *crimineele* aanklagten ge„ daan en vervolgd worden, ter zaake van het voeren „ en bevorderen der *Patriottiſche* gevoelens, maakt het „ noodzaaklyk, dat hy zyn gedrag, zoo aan zyne Par„ tyen, als aan zyne Vrienden, openlegt, en zyn eer, „ goeden naam, en nagedagtenis zuivert van de vlekken, „ welke, door zyn ſtilzitten, daarop zouden kunnen „ vasthegten.

„ Maar. —— de verdedigſchriften van enkele perſoonen „ worden zelden door veelen ingezien, en nog minder

„ bewaard, wanneer 'er niets bykomt, dat van algemeene
„ nuttigheid, of van eenig byzonder belang voor den Le-
„ zer zyn kan.

„ Uit dien hoofde, heeft hy gemeend, zich zelven, ſen
„ teffens zyne Landgenooten, dienst te zullen doen met
„ de uitgave der volgende *origineele* ſtukken van de vyf-
„ tiende eeuw, welke hy niet weet dat nog ergens ge-
„ drukt zyn, dan gedeeltelyk en gebrekkig, in de *coro-*
„ *nycke* (*) bl. 116. gemeld, en nu onlangs, ten bevele
„ en dienſte der Vlaamſche Staats-Leden, op losſe bla-
„ den, welke voor geen geld verkrygbaar, en door by-
„ zondere gunst van een voornaam oudheid- en geſchied-
„ kundigen daar te lande, aan den uitgever, tot dit ge-
„ bruik, bezorgd zyn, en by de liefhebbers der histori-
„ ſche oudheden van ons Land, wel een plaats, nevens
„ andere, ſedert eenige Jaaren, in 't licht gegevene ver-
„ zamelingen van dien aart, zullen verdienen.

„ Hy voegt 'er by de Hollandſche *Amnestien* van de
„ jaaren 1787 en 1788, en de *Requesten* daartoe betrek-
„ lyk, door hem gepræſenteerd, met de *Reſolutien* op
„ dezelve genomen; —— alles *by proviſie*, om ſtof tot
„ denken te geeven aan ieder vriend of vyand, die voor
„ of tegen hem werkzaam kan of wil zyn, en om voorts
„ te dienen tot een *text* voor de aanteekeningen, die hy,
„ zoo tot opheldering der oude taal, als der zaaken (waar
„ onder dan ook behoort de aart en vereischtens van *ge-*
„ *neraale amnestien*, welke een Souverain uit eigen bewe-
„ ging, ter bevordering der rust en welvaart van zyn
„ Land, afkondigt, onderſcheiden van *ſpeciale*, op ver-
„ zoek verleende, brieven van *pardon*, *abolitie* of andere
„ *gratien*) voornemens is in een tweede boekdeel te laten
„ volgen, en waar by hy dan des noods, alle zulke ver-
„ dere ſtukken, en zoodanige breedere *apologie* voor hem
„ zelven, en misſchien ook voor zyne Lotgenooten, of
„ eenige derzelven, zal voegen, als, naar maate van 't
„ geen hen wedervaaren zal, nodig of raadzaam zal voor-
„ komen, zullende hy ook met dankbaarheid ontvangen,
„ en zoo veel mogelyk plaatzen of gebruiken, all' 't geen
„ men hem ten dien einde zal gelieven toe te ſchikken.

„ Opdat egter, indien hy van dat voornemen mogt af-
„ zien, deze ſtukken op zich zelven reeds bruikbaar zou-
„ den

(*) Waarſchynelyk eene drukfeil voor *Chronycke* gelyk het woord beter geſpeld wordt op de aangehaalde bladzyde.

„ den zyn, heeft de uitgever naast de oude ene overzet-
„ ting in de taal van dezen tyd geplaatst, en, tot beter
„ verſtand van derzelver inhoud, vooraf doen gaan een
„ kort verhaal van de gebeurtenisſen, waartoe ze betrek-
„ lyk zyn; en, om daarin allen ſchyn van eenzydigheid
„ te vermyden, heeft hy dat verhaal woordelyk overgeno-
„ men, en vertaald, uit FRANCISCI HARÆI *annales Du-*
„ *cum ſeu Principum Brabantiæ, totiusque Belgii*, te
„ Antwerpen Ao. 1623 uitgekomen; —— Terwyl hy,
„ nopends 't geen in 't jaar 1787 in Holland, en byzon-
„ der te Rotterdam is voorgevallen, nog geen onzydig en
„ volledig verhaal gevonden hebbende, in plaatze van dien
„ in dezen bundel heeft ingevoegd, en met eenige weini-
„ ge aanteekeningen (alleen dienende om den waaren toe-
„ dragt *der ſaiten* of gebeurde zaaken optegeven, zonder
„ in eenige *defenſie* of beoordeeling derzelve te treden),
„ aangevuld de ſtukken N°. VII—XVIII, welke, van bei-
„ de partyen afkomſtig zynde, een onbevooroordeeld Le-
„ zer genoeg in ſtaat zullen ſtellen om de Vlaamſche on-
„ lusten van de vyftiende, en de Hollandſche van de
„ achttiende, eeuw te vergelyken —— hebbende de uit-
„ gever zich meest, of genoegzaam alleen, tot het ge-
„ beurde te *Rotterdam* bepaald; zoo, om dat hy alleen
„ ten dienſte van eenige Regenten, van de Geconſtitu-
„ eerden, en van den Krygsraad dier Stad is werkzaam
„ geweest, en zich met de verſchillen of ondernemingen
„ in andere plaatzen nimmer bemoeid heeft, als, om dat
„ uit die Stad wel de uitvoerigſte en hevigſte klagten ge-
„ daan, en echter by geene der Staatsleden (zie bladz.
„ 189, 208, en 226.) te dier tyd beſchouwd zyn als voor-
„ werpen om in de handen van den Hove van Juſtitie
„ geſteld te moeten worden."

De zes eerſte der hier voorkomende ſtukken betreffen de beroerten in de tegenwoordige Oostenrykſche Nederlanden, en vooral in Vlaanderen, voorgevallen in het laatſte der vyftiende Eeuwe, en zyn gewisſelyk der opmerkzaamheid van den Liefhebber der Vaderlandſche Geſchiedenisſen waardig. Men ziet 'er in, welke klagten de Nederlanders inbragten tegen de beſtuuringe van MAXIMILIAAN van Oostenryk, welke, in den naam van zynen minderjaarigen zoon PHILIPPUS, het land regeerde; den opſtand, welken zy tegen hem begonnen; de ongeregeldheden en wreede bedryven, welke daarby voorvielen; hoe eindelyk de wapens van den Duitſchen Vorst de zaak beſliſten, en

de Vlaamingen nog genoodzaakt wierden te bidden om vergiffenis van het geene zy tot voorſtand van hunne vryheid ondernomen hadden.

Al het overige is betrekkelyk tot onze tyden, voornaamelyk tot het voorgevallene te Rotterdam in den jaare 1787 omtrent de *remotie* van zeven der toenmaalige Regenten, en de gevolgen daarvan, in het byzonder ten opzichte van den Advocaat HENDRIK ARNOLD KREET, den Uitgeever deezer verzamelinge. Want, ſchoon dit laatſte, zo veel ons, na het leezen des Werks voorſtaat, nergens uitdrukkelyk gezegd worde, blykt het duidelyk uit de vergelykinge van de ſtukken N°. XXV—XXXIII met het Voorbericht. De gemelde Advocaat was den 25ſte Febr. voor den Hove van Holland *crimineel* gedagvaard als *voortvluchtig*. Hy, van zynen kant, beweert in verſcheidene Requesten aan de Staaten van Holland ingeleverd, —— *Voorecrst*, dat hy niet moet aangemerkt worden als uitgeſloten van de Amneſtie door hun Ed. Gr. Mogende verleend op den 15d Febr. 1788, als zynde geen Aanvoerder of Autheur geweest van het gebeurde te Rotterdam, maar daarin alleenlyk gehandeld hebbende als Secretaris van den Krygsraad der Schutterye. —— *Ten Tweeden*, dat hy als een Burger en Ingezeten van Amſterdam (ſchoon Burgemeesteren dier Stad naderhand hadden goedgevonden hem van zyn Poorterrecht te ontzetten) alwaar hy zich openlyk had ter nedergezet, voor de Schepensbank dier Stad in de eerſte plaatze moest te recht ſtaan, —— *Ten Derden*, dat hy niet als *voortvluchtig* konde aangemerkt worden, —— *Ten Vierden*, dat, indien al de twee eerſte ſustenuen hem ontzegd wierden, hy dan nog in meer dan één opzicht bezwaard wierd door des Procureurs Generaals wyze van procedeeren tegen hem. Hun Ed. Gr. Mogenden vonden echter niet goed zyne redenen te laaten gelden, of de daarop gegronde verzoeken toe te ſtaan.

Het is onze taak niet over het gedrag van den Uitgeever eenige uitſpraak te doen. De Leezer zal uit het Werk zelve kunnen zien, wat hy tot zyne verdediging inbrenge. Dit, evenwel, kunnen wy niet nalaaten aan te merken, dat zyne Schriften, en de hierendaar tot opheldering bygevoegde aanteekeningen, alleszins beſcheiden en met betaamelyken eerbied voor de Overheid zyn opgeſteld.

Na

Natuur- en Zedekundige beſchouwing der Aarde, en van haare Bewooneren. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Eerſte Deel. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſteldam by* M. de Bruyn, 1789. *Behalven het Voorwerk* 422 *bladz. in gr. octavo.*

Het bedoelde der oorſpronglyke Schryveren van dit Werk was, gelyk ze zig in hunne Voorreden uitdrukken, „ naar hun best vermogen mede te werken, ten einde de „ aangenaamſte en nuttigſte kundigheden uit de Natuurlyke „ Historie, en daarmede verknogte weetenſchappen, onder „ hunne medeburgeren meer algemeen te verſpreiden." Daartoe hebben ze zig bediend van een leerzaam Weekblad; 't welk by uitſtek aan dit bedoelde beantwoordde, en met greetigheid ontvangen is. Men heeft thans goedgevonden deeze Weekbladen, in 't Nederduitsch, door eene vrye vertaaling, in den vorm van een aaneengeſchakeld Werk te brengen, met agterlaating van 't geen Weekbladen byzonder eigen is, en toevoeging van deeze of geene ſtukken en aanmerkingen, die ter nadere opheldering van een en ander onderwerp kunnen dienen. Door eene hieromtrent in agt genomen oordeelkundige ſchikking, heeft men op die wyze een alleszins nuttig Geſchrift vervaardigd; waarvan een ieder, dien 't niet gelegen komt, uitgebreide Werken te beoefenen, en die zig egter gaarne geregeld zamenhangende kundigheden van de Natuurlyke Historie zou willen vormen, met vrugt gebruik kan maaken. —— In het nu onlangs afgegeeven eerſte Deel komt, na eenige algemeene opmerkingen over het *huishoudelyke der Aarde*, en de *verdeeling van het Water*, bovenal in overweeging de *Dampkring*. Zulks doet de aandagt vestigen op de voornaamſte eigenſchappen der *Lugt*, en de daaruit voortvloeiende ongemeene *nuttigheid* van den Dampkring, naar de volmaakt wyze inrigting des Scheppers; welke insgelyks ten luisterrykſte doorſtraalt, in alles wat de verdere beſchouwing der werkingen en uitwerkzelen in den Dampkring aan de hand geeft. Als daar zyn de *Winden*, benevens de wateragtige verſchynzelen, *Nevel*, *Wolken*, *Daauw*, *Regen*, *Sneeuw*, *Hagel* en *Rym*; mitsgaders de voornaamſte byzonderheden wegens het *Onweder*, en nopens de Lugtverhevelingen, het *Noorder-Licht*, *Vuurballen*, *Vallende Sterren* en *Dwaallichten*; waarby ook voorts de *Hoozen* komen; en deeze

beſchouwing van den Dampkring vervolgens beſlooten wordt, met eene overweeging der middelen, welken dienen ter *zuiveringe van de Lugt*, tot het behoud der Schepzelen, die dezelve uit- en inademen. Wyders behelst dit Deel nog eenige Aanhangzels; ſtrekkende, volgens de ſchikking van dit Werk, ter behandelinge van zodanige byzonderheden, die niet gevoegelyk in de ontvouwing der overwoogen onderwerpen ingevlogten konden worden. Ze zyn voor dit Deel vier in getal, en behelzen ophelderende onderrigtingen, raakende de *Vergrootglazen*, *Brillen* en 't *Microscoop;* wegens de *donkere Kamer*, den *Toverlantaarn* en 't *Zonne-Microscoop*; nopens de *Aërostatiſche Machine* of den *Lugtbol;* en eindelyk eene natuurlyke verklaaring van de zogenoemde *Zwavel- Bloed-* en *Vuurregens.* —— Wy hebben boven opgemerkt, dat de wyze inrigting des Scheppers, in verſcheiden der hier overwoogen onderwerpen, ten luiſterrykſten doorſtraalt, en hier aan gedagtig, komt het ons niet oneigen voor, by het mededeelen eener proeve uit dit Werk, zodanig een voorbeeld te verkiezen, waarin men dit ten duidelykſte beſpeurt, en dat veelal niet regt gade geſlaagen wordt. —— —— Onze Schryvers, gehandeld hebbende over de drukking van den Dampkring, en derzelver nuttigheid, doen ons ten deezen opzigte ook wel byzonder opmerken, hoe deszelfs zwaarte volkomen geëvenredigd zy naar de geſteldheid onzes lichaams, en den algemeenen toeſtand van al het geſchapene: waarin de wyze en goedertieren voorzorg des Scheppers als handtaſtelyk te ontdekken is.

„ De gewoone zwaarte en digtheid van de lugt, (zeggen zy,) is juist indiervoegen afgewoogen, dat haare drukking in die laage landen, waar de meeste menſchen leeven, best geſchikt is voor het kunſtig gebouw van derzelver lighaamen, welke nogthans zeer ligt in omſtandigheden geraaken kunnen, waardoor het noodzaaklyk wordt, om die drukking in een veel grooter of geringer maate te kunnen uithouden. Ook hiervoor heeft de Voorzienigheid wyslyk gezorgd! Want zo deze laſt, in de laager gewesten, reeds zo zwaar bevonden wierdt, dat ons lighaam geen ſterker perſing konde doorſtaan, dan zou het voor ons onmooglyk zyn geworden, tot de ingewanden der aarde neder te daalen, en aldaar eenigerhande beezigheden te verrichten; men zou geene diepe putten kunnen delven, alle onderaardſche ſchatten waren voor ons nutteloos, indien wy buiten ſtaat ſouden wezen de mynen te bearbeiden, of de holen en

ſpe-

ſpelonken, van de natuur zelve gevormd, te doorſnuffelen; gemerkt de zwaarte van de lugt, naarmaate men dieper in de aarde drong, geduurig indiervoege zou vermeerderen, dat noch het bloed, noch de overige vogten, in het te ſterk gedrukt wordende lighaam, derzelver vryen en geregelden omloop konden voortzetten. Was daar en tegen de gewoone drukking van den dampkring, in de laage vlaktens, ſlegts even ſterk genoeg, om ons lighaam, in deszelfs beweegingen, welke tot het leven zo noodzaaklyk zyn, te ondersteunen, dan zou ook de lugt in hooger gewesten, voor ons veel te ligt zyn, dan dat wy daarin, ook maar voor een korte poos, vertoeven konden: wy zouden, op een maatigen afſtand van de oppervlakte der aarde reeds verſtikken, en nimmer onderneemen durven, om zulke bergen te beklimmen, die ſlegts eene tamelyke hoogte hebben.

„ Indien derhalven de zwaarte, en daar van afhangende digtheid der lugt, zeer veel grooter of minder waren, dan beiden gemeenlyk zyn, zouden niet alleen de lighaamen van menſchen en dieren, maar ook al het andere geſchapene, veelerleie nadeelige gevolgen daarvan moeten ondervinden. —— Wy zeggen, indien beiden *zeer veel* grooter of minder waren; want om de wezendlyke gevolgen van elke kleine afwyking in de gewoone zwaarte te bepaalen, is verre boven het bereik des menſchelyken vernufts, 't welk den geheelen zamenhang van al het geſchapene met geene mooglykheid overzien kan. Dan dewyl wy ligt begrypen kunnen, dat, in de algemeene huishouding der aarde, menigerleie en zeer groote verwarringen onvermydelyk ontſtaan moesten, by aldien de digtheid en het gewigt der lugtſtoffe zeer merkelyk van haare tegenwoordige geſteldheid verſchilde, zo mogen wy daar uit met recht beſluiten, dat die graad derzelve, welke, door den alwyzen Schepper, als een bekwaame middenmaat, daaraan gegeeven is, op de volmaaktſte wyze, met het ontwerp der geheele aardſche ſchepping overeenſtemt."

By die gelegenheid gaat de Autheur voorts na, welke de gevolgen zouden zyn, indien de zoortlyke zwaarte der lugt ongelyk grooter, of kleiner ware, dan die der lugt, waar in wy thans leeven. —— In 't eerſte geval, (geſteld dat de zwaarte van den dampkring merkelyk nader kwame aan die des waters, 't welk agthonderdmaal zwaarder en digter is dan de lugt,) zo zou elke maatige beweeging in de lugt, ja zelfs het zagte geblaas van den zuiden-wind,

met het geweld onzer tegenwoordige orkaanen werken; en elke ſtorm, hoe kort ook van duur, zou, als een voortbruiſchende waterſtroom, de verſchrikkelykſte verwoestingen veroorzaaken. Onze beweegingen zouden hier door grootlyks belemmerd, en onze kragten ſpoedig uitgeput worden. Elke ſnelle beweeging zou, in eene zo digt op een gepakte lugt, byna even zo onmogelyk wezen als in het water, waarin de mensch niet loopen, de handen of voeten ſchielyk beweegen, noch andere zoortgelyke werkingen, met eenige ſpoed verrichten kan. —— In 't andere geval, (geſteld dat de lugt in zulk eene evenredigheid, zo veel ligter was dan de tegenwoordige,) zo zou de dampkring, die ons thans zo veele dienſten bewyst, byna geheel nutloos voor ons weezen.

„ Er wierden, vervolgt onze Schryver, in dat geval, de zwaarſte ſtormen vereiſcht, om ſlegts de zeilen van den zeeman te doen zwellen; onze windmoolens zouden weeken, ja zelfs maanden agtereen, onbeweeglyk blyven, en het zagte ruiſchen der avondwinden, die ons nu zo aangenaam verkoelen, zou voor ons gevoel bykans onmerkbaar zyn. Ook zou inzonderheid de bovenlugt, voor alle ſchepzelen, genoegzaam onbewoonbaar worden, naar maate dezelve dunner ware; gemerkt zy geene toereikende zwaarte zou hebben, om zelfs ligte vogels en inſekten te kunnen draagen, of deze toe te laaten, dat zy daarin het minſte gebruik van derzelver vleugels maakten. De zoo noodzaaklyke geduurige voordteeling van planten en gewaſſen moest daar door zeer merkelyke afbreuk lyden; alzo de al te dunne lugt de zaaden van dezelve niet lang genoeg draagen konde, om, al dryvende, door den wind overal rond gevoerd te worden.

„ De zwaarte van den dampkring heeft mede een ontwyffelbaaren invloed op de meer of mindere veerkragt der lugt, als welke geheel afhangt van de kragt, waarmede zy wordt zamengeperst. Het is nogthans in geenen deele onverſchillig, of zy min of meer veerkragtig is; onder anderen om deze reden: alzo dezelve, inzonderheid door de grooter of minder graad van haare veerkragt, in ſtaat wordt geſteld, om het geluid, op eene met de werktuigen van ons gehoor overeenkomſtige wyze, voort te planten; gemerkt geene andere, dan veerkragtige lighaamen, tot het voortbrengen en de voortplanting van het geluid bekwaam zyn. Eene ſlappe ſnaar, by voorbeeld, geeft in 't geheel geen toon; doch geſpannen zynde, en daar door zekeren graad

graad van veerkragt verkreegen hebbende, begint zy onder 't aanraaken geluid te geeven, en dit geluid wordt geduurig ſterker, naar maate zy meer geſpannen wordt. Het zelfde leert ook de ondervinding van de lugt, want hoe meer deze verdund, en dus van haare veerkragt beroofd wordt, des te zwakker zal elk geluid wezen, dat in dezelve wordt voortgebragt; maar hoe digter men daartegen haar opeenpakt of zamenperst, zo veel te ſterker en doordringender zal het zelve altoos gehoord worden. Dit laatſte is ten vollen beweezen, zedert men het middel heeft gevonden, om, in 't zogenaamde *ydel van* GUERIKE, een klokje te plaatzen, waaraan een hamertje is, dat door zeker ſoort van raderwerk, zonder de minſte buitenlugt toe te laaten, in beweeging wordt gebragt. Dit klokje geeft, onder den ontvanger van de lugtpomp geplaatst, by elke trek met de zuiger, waardoor de aldaar voor handen zynde lugt ylder wordt, telkens zwakker geluid; en wanneer de lugt, zo veel als mooglyk zy, verdund, of het zogenaamde *ydel* te weeg gebragt is, kan men, hoe zeer de hamertjes daartegen aan ſlaan, geen geluid hoegenaamd van 't zelve hooren.

„ Dus ontdekt men, hierin, nogmaals die juiste evenredigheid, waarmede de digtheid en de veerkragt van de lugt is afgemeeten. Was dezelve minder, dan zou het byna onmooglyk wezen, om eene verſcheidenheid van ſterke geluiden voort te brengen. Wy zouden niet alleen het ſtreelend en onſchuldig vermaak der muſiek volſtrekt ontbeeren moeten, maar ook zeer weinig gebruik kunnen maaken van onze ſpraakdeelen, en de meeste gevaaren, welke wy thans, by derzelver aannadering, van verre reeds ontdekken, zouden ons onverhoeds overvallen. Daartegen moesten, by eene vermeerderde ſpanning van de lugt, de ſmeltende toonen van het gezang, een groot gedeelte van derzelver bevalligheid verliezen; een matig gedruis zou voor ons dor ondraaglyk zyn, en de donder des hemels, of van grof geſchut, zou de werktuigen van ons gehoor verbryzelen kunnen."

Vertoogen van Salomo. Te Amſterdam, by P. J. Uilenbroek, *In gr.* 8*vo.* 47 *bladz.*

GOD, zegt MOSES, zag alles wat hy gemaakt hadde, en ziet het was *zeer goed.* En de wysſte der Koningen, die

die alle waereldſche zaaken doordrong en met opmerkzaamheid beſchouwde, zeide: dat *alle dingen nietig* waren, dat *alles ydelheid* was. Deeze beide plaatſen zouden dus kunnen ſchynen, tegen elkander aan te loopen, en het waare grondbeginſel, in beiden gelegt, daar door te vernietigen; dan, dit is 'er verre van af. GOD, als Schepper van alles, zag de geheele ſchepping, zodanig als zy zich, door alle tyden heen, zou vertoonen, geheel ontbloot voor zich liggen: maar SALOMO, als mensch, zag ſlechts eenige deelen van elkanderen afgezonderd, en wel op een zelfde tydſtip. Hierom voegde hy 'er ook daadlyk by: *Alles wat onder den Hemel geſchiedt, heeft een beſtemden tyd.* — GOD HEEFT IEDER DING SCHOON GEMAAKT IN ZYNEN TYD. — *Hy heeft den mensch eenen trek ingeſchapen, om in het toekomende te willen zien. Deeze bezigheden ſlooven hem af, nadien* HET WERK DAT GOD MAAKT, NIET *van 't begin tot het einde, of* GEHEEL, *door alle Eeuwen heen,* VAN EEN SCHEPSEL GEZIEN KAN WORDEN. — *En wat wint de mensch dan nu met al zynen arbeid?* — (†)

Dit uitmuntend gezegde van SALOMO toont zoo juist de reden aan, waarom ons menſchen, veele zaaken op de waereld, zoo verward, zoo ongeſchikt, vol feilen en berispelyk voorkomen, dat men het niet genoeg kan bewonderen. Wy zien ſlechts een *deel*, en niet het *geheel*. Het oog van den mensch kan den *geheelen* zamenhang van den grooten keten der waereldſche zaaken niet overzien. 's Menſchen verſtand, bepaald en omwolkt, kan het geheel onafzienbaar Plan der Godsregeering niet begrypen. Onze onweetenheid, een valsch gezichtpunct, en de overyling, met welke men de tegenwoordige gewaarwording, tot een maatſtaf aller beoordeelingen over goed en kwaad, maakt; zonder op het oogmerk en de gevolgen te letten, is de algemeene oorzaak, waarom de menſchen, van zoo veele en groote wanorders in de waereld ſpreeken; zonder te bedenken, dat iets afgeſcheiden en op zich zelven beſchouwt, zeer wel eene onvolmaaktheid en nadeelig kan ſchynen; ſchoon het in de uitgebreide gevolgen, en in zyn geheel verband, eene volmaaktheid en groot voordeel is.

De Heer BILDERDYK heeft in vroeger jaaren, die hy „ de ongelukkige tyden van verdeeldheid, verdrukking en „ wa-

(†) Het zaaklyke van *Pred.* III. 9. 10. 11.

„ wapenſchrik" noemt; en wel „ in de Nachtwaken der „ zoo onrustige als onveilige dagen, welke de langge- „ wenſchte omkeering voorgingen en voorbereidden, by „ het ſtilſtaan zyner gewoone bezigheden, deeze *Vertoogen* „ van SALOMO vervaardigt." Hy had daar geen ander doel by, dan het eenvoudig vermaak, dat zyn geest in de bewerking vondt; en geeft hen dus met die onverſchilligheid in 't licht, die het gevolg van een bereikt oogmerk is. Zoo gulhartig hy dus aan een ieder het genoegen der lezing toeſtaat; zoo ongeſtoord laat hy hem ook 't boeksken toeſlaan, wegzetten, vergeeten, verſcheuren; ja zelfs, vindt men 't goed, berispen en bekelen. Meer kan men zeker van een Dichter niet vorderen, *die juist geen Lezers, onder de vereischtens tot zyn geluk, rekent:* maar minder kan men ook al niet aan een eigenaar van een gekogt boek afſtaan; die het zekerlyk nog onder de vereischtens van *zyn geluk* moet tellen, dat hy met zyn goed kan doen wat hy wil.

Onder de bewerking heeft de Heer BILDERDYK, verſcheiden Vertaalingen en Verklaaringen met elkander vergeleken, doch heeft 'er geene gevonden, welke den zamenhang *Conſequent* genoeg deeden gevoelen. Hy pryst deswegens echter de latynſche Verhandeling van den Heere VAN DER PALM, over den *Prediker*, wiens oordeelkundig overbrengen van het IIde vs. des IIIden Hoofdſtuks, hem een fakkel heeft ontſtoken, welke genoegzaam, door 't geheele Dichtſtuk, een licht verſpreid heeft; „ Daar het „ onze *blindheid* voor 't Godlyk werk, by onze baldadige „ *vermeteltheid* van in zyn beſtuur te willen indringen, „ (de bron van ons morrend ongenoegen!) zoo ſtout, „ klaar en treffend uitdrukt; en eenen grond legt, waarop „ een ryk aantal overtuigende leſen en gevolgtrekkingen „ gebouwd worden, welke, zonder dat, op zich-zelven „ ſchynen te ſtaan, en door het gemis van de merkbare „ verbinding, van hun kracht en nadruk verliezen."

De inhoud deezer Vertoogen, uit den *Prediker* reeds bekend zynde, zullen wy, om iets van de behandeling des Heeren BILDERDYKS te zeggen, eerst een gedeelte opgeeven van het XIIde Vertoog, zodanig als hetzelve door hem berymd is. En 'er dan eenige Opheldering en Aanmerkingen byvoegen.

Gedenk, ô ſterveling, aan d'oorſprong van uw wezen!
Vereer hem, leer hem vroeg met heilgen eerbied vrezen!

Et.

Beſteed uwe eerſte jeugd in dien verheven plicht,
Eer dat u 't tydſtip naakt, dat lust en aandacht zwicht.
Dat tydſtip is niet verr'; dat licht en glans verduisteren,
En wind nog zonneſtraal den hemel op kan luisteren;
Der Waelteren vaardigheid door beving wordt verrascht;
De kracht der ſterken wankt en neêrbuigt van hunn' last;
De maalſters dag aan dag in tal en macht verkleenen;
't Ontſloten venstrenpaar geen doorzicht kan verleenen;
De dubble buitendeur zich zonder grendlen ſluit;
Het zangtuig klank ontbeert en leiding van geluid;
De ſlaap voor d'oclutend vliedt op de eerſte vooglen ſtemmen;
De heuvlen ſchrikbaar zyn, de laagtens 't hart beklemmen;
De amandelboom zyn kruin met zilvren bloeſems dekt;
De Sprinkhaan 't veld verlaat, en uit de groente trekt;
En kostbre artſeny geen' lust meer op kan kweken:
Dat tydſtip nadert eens, en zal het uitſtel wreken.
Want dit, dit is de weg, die derwaart henen leidt,
Waar ons de donkre kluis voor de eeuwigheid verbeidt.

Dus, eer u 't lyf begeeft, en eer de zilvren keten
Aan 's levens waterput in ſchakels wordt gereten,
De gouden ſchyf verwrikt, de kruik in ſcherven ſtoot,
Het ſtof, aan de aarde ontleend, te rug keere in heur' ſchoot,
En de adem tot dien God, die 't leven heeft gegeven,
Bèhartig, ſterflyk mensch, de korte gaaf van 't leven!
't Is enkele ydelheid die als een ſchaduw vliedt!
En ach, wat is 't heeläl, dan één bedrieglyk niet?

Hoe onderſcheiden de Schriftverklaarders ook over dit XII^de^ Hoofdſtuk mogen denken, alle komen daar in toch overeen, dat het eene uitmuntende en uitgewerkte ſchildery van 's menſchen Ouderdom, en daar op volgende dood, voorſtelt. De vecle ſchoone Tafereelen en kunſtige overdragten behoorden door alle jonge Dichters wel opgemerkt te worden. Dit, en zommige onachtzaamheden van den Heere BILDERDYK, die, in dit Vertoog, nu en dan

de

de natuur, en dus het ware ſchoon, verlaat; hebben de volgende uitbreidingen doen geboren worden.

Dat tydſtip is niet verr', dat licht en glans verduisteren,
En wind noch Zonneſtraal den hemel op kan luisteren.

Deeze Vaerzen geeven reeds een voorloopend denkbeeld van den ſtaat eenes Grysaarts, die niet dan droevige dagen ziet, in welke de Hemel altoos benevelt is, en 'er geen Zonneſtraal meer uit ſchiet, om denzelven op te helderen. In de natuur volgt een heldere Hemel op uitgewoedde Regenvlaagen, doch by den Grysaart komen de Wolken (volgens onze Nederduitſche Vertaaling) na den Regen weder. De Dichter heeft dit, in al zyn kragt, in de 2 voorgaende Vaerzen, voorgeſteld.

Der wachters vaardigheid door beving wordt verrast;
De kracht der ſterken wankt en nederbuigt van hun last;

Zommige hebben door de *Wachters*, 's menſchen armen, die het ligchaam verdeedigen, en door de *ſterken*, de voeten, die het draagen, verſtaan. De Nederduitſche Bybel heeft: *en de ſterke mannen haar zelven zullen krommen.* Dat zeer toepaſſelyk op den grysaart zelf is.

De maalſters dag aan dag in tal en macht verkleenen;

Door de *maalſters* heeft men, meestal, 's menſchen tanden, en voornamenlyk 's menſchen Baktanden of Kiezen verſtaan, welke het eeten klein maalen, en van waar het woord *Maaltyden* oorſpronglyk is. Deeze baktanden vallen uit, en kunnen minder kragt oefenen, naar maate men ouder wordt. MICHAELIS heeft eenige bedenkingen aangevoert, tegen deeze Vertaaling, welke het getal der Maalſters doet verminderen, of *kleiner* worden. Hy wil 'er door verſtaan hebben, dat de maalſters *klein gemaalen* hebben. Dat is: dat de Hebreeuwſche moolenmaagden of Slavinnen, die met een handmoolen het graan moesten klein maalen, hun bepaald dagwerk afhadden. En dan ook overdragtelyk van des Grijsaarts baktanden, dat deeze hun beſtemde ſpyze reeds gemaalen hebben; zo dat des menſchen leven ten einde is. ——

't Ontſlooten venstrenpaar geen doorzicht kan verleenen;
De dubble buitendeur zich zonder grendlen ſluit;
Het zangtuig klonk ontbeert, en leiding van geluid;

Al-

Alle zinnebeelden van den Ouderdom, die zeer ſchoon in 't Nederduitsch zyn overgebragt. Wanneer de oogen blind en duister worden, en de lippen, of de deuren naar de ſtraat, zonder grendlen, of tanden 'er achter, gefloten worden; dan wordt het ſpraak- of klankvermogen verzwakt, en de geluidleiding bedorven. De twee volgende vaerzen geeven een verder verſlag, van de, met den ouderdom naderende, gebreken; als, het vroeg ontwaaken van den Grysaart, wiens ruste hoe langer hoe minder wordt, zo dat

De ſlaap voor de ochtend vliedt op de eerſte vooglenſtemmen.

Als mede zyne bevreestheid in alle gevallen welke hem nu voorkomen; zelfs in zodanige die niet eens buitengewoon zyn; zo dat de gemeene wegen hem nu even zo verſchriklyk in het bewandelen toeſchynen, als eertyds de hooge plaatzen:

De heuvlen ſchrikbaar zyn, de laagtens 't hart beklemmen.

Tot hier toe, hebben wy, uit de aangevoerde Vaerzen, niet anders kunnen opmaaken, dan dat de Heer BILDERDYK, met veel ſmaak en oordeel, de gezegdens van SALOMO heeft overgebragt. —— Doch, in de volgende, ſchynt hy zich minder moeite gegeeven te hebben; zo dat 'er, zo wel ſpraak- als dichtkundige feilen ingeſloopen zyn. Hy zegt:

De Amandelboom zyn kruin met zilvren bloeſems dekt;

Wy keuren het geenzins af, dat men het Tafereel van den Grysaart verder uit SALOMO's ſchildery tracht te voltooijen: wy gelooven zelfs, dat dit hier zeer noodzaaklyk is; alleen moet men het zoo doen, dat het met de natuur en reden beſtaanbaar zy. Van waar toch, weet de Heer BILDERDYK, dat de amandelboom *witte* bloeſem draagt, dat hy die als *zilver* beſchryft? „ De Amandelboom (zegt „ SCHEUCHZER (†)), behoord onder die gewaſſen, die „ eerder bloeiſel dan bladen hebben. Alvorens de bladen „ uitkomen, vertoont de boom, in de vroege Lente, reeds „ zyn aangenaame *roode* bloem: wanneer deeze afvalt, „ volgen eerst de bladen, en de vrucht wordt na verloop „ van eenige maanden eerst ryp." —— Wanneer deeze bloeſem het hair van den Grysaart moet verbeelden, ja, dan moet ze wit zyn: maar in de natuur heeft ze, eigenlyk, een vleesch of paarſe kleur, en verſchilt dus veel met

(†) *Bybel der Natuur*, D. III. 2de St. bladz. 923.

met zilver. Maar ze was eens volkomen wit, hoe kan de bloesem van een boom, en wel van een boom die eerder bloesem dan bladeren heeft, een bekwaam zinnebeeld zyn, van een hoofd dat door ouderdom wit wordt? —— Immers, daar is de amandelboom nog het ongeschiktste toe, indien hy zeer vroeg bloeit, en wel in December, of January, wanneer alle andere boomen nog dor zyn? zoo dat hy veel eer tot een zinnebeeld eener vroeg ontluikende Jeugd zou kunnen strekken. ——

Met de gewoone vertaaling van het woord *bloeijen*, zou een ander zich gedeeltelyk kunnen verdeedigen; maar de Heer BILDERDYK, die een Hebreeuwsch motto voor zyne Vertoogen geplaatst, en verscheidene vertaalingen vergeleeken heeft, kan zich op geene alledaagsche verschooningen beroepen. De Taalkunde is onvergenoegd met deeze gewoone verklaaring. וּבֹאַץ kan niet wel van בּוּץ *bloeijen* afgeleid worden, maar moet van נאץ *afschudden*, *afwerpen* komen, om welke reden zommige Vertaalers, die toch by het woord *bloeijen* hebben willen blyven, hier voor *uitgebloeid* gezet hebben; dat wel, in de zaak, met MICHAELIS, overeenstemt, maar niet in de taalkundige afleiding; om welke beiden te voldoen, de laatstgemelde gezet heeft: *eer de Amandelboom afwerpt*, of zyne vruchten afschudt. En dit kan dan zeer wel overeengebragt worden, met de verdere volmaaking van het Tafreel: want hy bloeit reeds in Louwmaand, heeft in Lente- of Grasmaand rype vruchten, en moet dus, wanneer de andere boomen bloeijen en draagen, reeds kaal van bloezem en vrugten zyn. Een schoon zinnebeeld der Oude lieden, die te vooren bloeiden, en nu andere zien bloeijen, na dat hunne bloesems reeds verwelkt zyn, en afvallen.

De sprinkhaan 't veld verlaat, en uit de groente trekt;

Als de Sprinkhaan 't veld verlaat, dan trekt hy ook uit de groente, dus de laatste helft des regels, voor overtollig kan gehouden worden. De Nederduitsche Bybelvertaaling heeft: *dat de Sprinkhaan zich zelven een last zal wézen.* Niet instemmende met zommige, die, door het woord Sprinkhaan, de mannelyke roede (*Penis*) verstaan, welke in den Ouderdom zich zelven ten last is, zou men, met andere, den Amandelboom en Sprinkhaanen, als voorbóden der Lente, in het Oosten kunnen beschouwen. Want ook alle deeze tekenen van aannaderende vreugde, en eener vernieuwde natuur, worden door de Grysaarts onverschil-

lig aangezien of veracht; weshalven DODERLEYN dit vertaalt: *Wanneer men den Amandelboom veracht, de Sprinkhaan ons ten last is, en 't kirren van 't Tortelduifje verſmaadt wordt.* —— MICHAELIS gaat een geheel anderen weg, en meent, dat de Hebreen den Sprinkhaan in deszelfs veranderingen, gelyk de Grieken de Rups, in haare verandering in een Uiltje, gebezigd hebben: om daar mede den beteren ſtaat, in een leven na den dood, aan te duiden.

Minder byzonder, en even ſchilderachtig, is gemelde MICHAELIS, wanneer hy verſcheidene, in dit hoofdſtuk, aangevoerde beelden, als merktekenen van den aannaderenden nacht, en overdragtig, als voortekenen van 's menſchen dood, beſchryft. Als de *Wachters* het huis bewaaren, en de *ſterke* en dappere zich krommen, zich te bed begeevende. Wanneer de geringſte ſlavinnen, die achter den Moolen zyn (zie ook *Exod.* XI. 5.) haar werk gedaan hebben, terwyl de ſchoonen, die uit de venſteren lagen, om op de ſtraaten te zien, en van anderen gezien te worden, om de duisternis die venſteren verlaaten. Als men de deuren ſluit; het gedruis der Handmoolens telkens zwakker wordt; (vergel. *Jer.* XXV. 10. en *Openb.* XVIII. 22), en ieder zich ter ruste begeeft; dan volgt eindelyk die doodſche ſtilte, die de Oosterſche Dichter kenmerkt, wanneer hy zegt: *men hoort het gedruisch der Moolen niet meer.*

Dus, eer u 't lyf begeeft, en eer de zilvren keten
Aan 's levens waterput in ſchakels wordt gereten,
De gouden ſchyf verwrikt, de kruik in ſcherven ſtoot,
Het ſtof, aan de aarde ontleend, te rug keere in heur' ſchoot,
En de adem tot dien God, die 't leven heeft gegeven,

Dit Tafreel behoort niet meer tot den Ouderdom, maar is eene zinnelyke voorſtelling van den dood. In de grondſpraake heeft men twee byzondere beelden, die, door den Heere BILDERDYK, met elkander verward, of in één getrokken, en daar door zeer verminkt zyn. De Nederduitſche Overzetting heeft: *Eer dan de zilveren koorde ontketend worde, en de guldene ſchaale in ſtukken geſtooten worde; en de kruike aan den Sprinkader gebroken worde; en het rad aan den bornput in ſtukken geſtooten worde.* Het eerſte beeld is waarſchynlyk van een gouden Lamp ontleend, die, volgens het gebruik der Jooden, aan een zilver koord,

koord, of van zilverdraad gevlogten ſtrik, hangt; en welkers licht uitgebluscht wordt, wanneer de koord, of ſtrik, breekt, en de Lamp naar beneden valt. Het tweede beeld is, even zo waarſchynlyk, van een Bornput ontleend, uit welken het water, door middel van een raderwerk, wordt opgehaald. Men weet, dat zommige Schryvers, en vooral de Heer NIEUWENTYD (†), beweerd hebben, dat deeze Put, den omloop van het bloed, in den eigenlyken zin, of zoodanig als het door HARVEY A°. 1628 ontdekt is, zal verbeelden. Zonder het goede oogmerk van den Natuurkundigen NIEUWENTYD eenigzins af te keuren; noch de wysheid van SALOMO in een of andere wetenſchap te willen beperken, zou men toch kunnen beweeren, dat die overbrenging te kunſtig, en wat ver gehaald is. Men vraagt niet wat SALOMO konde weeten; maar wat hy zegt: en dit zou welligt, in dit geval, zeer eenvoudig overgebragt kunnen worden, tot eene verwoesting, of breeking, van het werktuig; of eigenlyk tot het dooden van 's menſchen ligchaam, hier by een kruik vergeleeken, die in ſcherven ſtoot. Immers de Nederlanders zeggen noch in een overdragtelyken zin: *de kruik gaat zoo lang te water tot ze breekt.* Beide beelden zouden dus zeer eenvoudig, en, buiten geſchiedkundige feilen, op 's menſchen dood kunnen toegepast worden: 't geen eigenlyk, met het algemeen erkende doel van SALOMO, volkomen overeenſtemt.

Wat is natuurlyker, dan 's menſchen leven met een brandende lamp te vergelyken; daar onze overdragtelyke ſpreekwyze, namenlyk, *het leevenslicht uit te blusſchen*, daar van ontleend is? En wat was nadruklyker voor de Hebreen, die 'er hunne Sabbathen onder hielden, en de Oly, tot voedſel van het licht, in een gouden ſchaal of kogel hadden: en zelfs overdragtelyk zeiden, dat God aan DAVID een brandende Lamp gegeeven had? —— Zoo eigenaartig men nu een *zilver* koord en *gouden* ſchaal aan de Lamp kan toeſchryven, zo oneigen is het *goud* en *zilver* aan een Oosterſchen Bornput, die gemeenlyk vry diep waren, en in het open veld, of op de ſtraaten der Stad, ſtonden. Men verdeedige zich niet met het voorwendſel, dat deeze uitdrukkingen alleen de waarde van den dienst bepaalen, welke zodanige werktuigen het menschdom toebrengen. Het zyn gewoonlyk feilen, die zulk eene verdeediging noodig hebben. Het verwondert ons dat de Heer BILDERDYK dit ge-

(†) *Recht gebruik der Waereldbeſchouwinge*, bladz. 189-202.

zer bloemtjes zyne Dochter zomtyds ſchadelyk mogte zyn, heeft hy zich genoodzaakt gevonden, om dit Boekske aan zyne Vrouw, ter beoordeelinge, te geeven: die, wel is waar, als gehuwd zynde, zich niet volſtrekt onder den rang der Meisjes kan voegen, maar echter tot hetzelfde geſlachte behoort; en, by herinnering, nog zeer wel weet, wat een Meisje eigenlyk gevoelt, en welke ſchriften voor haar geſchikt zyn. Deeze, dit Werkje een en andermaal geleezen hebbende, verklaart: dat Zy het zekerlyk haare dochters niet in handen zou geeven, ſchoon ze geen reden genoeg zou kunnen vinden, om heel boos te zyn, wanneer ze het, buiten haar, gekreegen hadden. Ook heeft zy 'er geene zodanige geheimen in gevonden, welke het den Jongelingen meerder zouden beletten te leezen, dan de Meisjes; daar de Dichter toch zelv' (volgens haar gevoelen) tot het mannelyk geſlachte, en misſchien nog wel tot de Jongelingen, behoort, nadien hy, met het volgend, door haar afgeſchreven, tweeregelig Vaersje ſluit,

Myn ſchatten zyn myn lier, myn ſiterkunst,
De wyn, de liefde, en Karolinaes gunst.

Zy raad den Dichter ernſtig, indien hy geen ander *Capitaal* heeft, toch vooral niet te huwen; zy weet, by ondervinding, hoe weinig *Interest* 'er, voor een Huishouden, uit die genoemde ſchatten ontſtaat.

Verhandeling over de Fortuin, ter betooginge, dat de Ouden, onder dien naam, gelyk onder den naam van Fatum of Noodlot, niets dan de Godlyke Voorzienigheid verſtaan hebben, in twee Afdeelingen voorgeleezen, en opgedraagen aan de Maatſchappy der Verdienſten, onder de Zinſpreuk Felix Meritis, *door* AREND FOKKE SIMONSZ., *Medelid derzelver Maatſchappye, Hoofdlid van het Amſterdamsch Dicht- en Letteroefenend Genootſchap, enz. Te Amſterdam by* A. Fokke Simonsz. 1788. *in gr.* 8*vo.* 120 *bladz.*

Aan eene Voorleezing, in de op den tytel gemelde Maatſchappy, is deeze Tweeledige Verhandeling haaren oorſprong verſchuldigd. Zy ſtrekt, naar 't berigt des Schryvers, alleen, om, door *'t Natuurlyk Redenlicht*, geholpen door de *Getuigenis der Oudheid*, en de *laatere Geſchiedenisſen der Wysbegeerte*, aan te toonen; *dat alles door de Godlyke Voorzienigheid wyslyk en ten besten van den Mensch, van eeuwigheid af, bepaald is.* Hy heeft, met voordagt, vermyd, eenige bewyzen, dan alleen Hiſtoriſche, uit de Godlyke Openbaaringe by te brengen, ten einde blykbaar te toonen, dat deeze Waarheid van die ſoort is, van welke het geheele Menschdom, door een redemaatig beſluit, zich overtuigen kan. —— Voorts heeft hy getragt de tegenwerpingen tegen deeze

ze algemeen toegeſtemde waarheid op te losſen; en die voornaamlyk, welke op de toelaating van het *Zedelyk* en *Natuurlyk kwaad* rusten; als mede dat het *betrekkyk goed en kwaad beide in de orde der dingen behooren*, en daarom *waarlyk goed* zyn, en het geluk van den Mensch bevorderen.

In de eerſte Afdeeling wandelt hy, gelyk hy zich uitdrukt, de bewoonde Aarde rond, en doorziet de verloopene Eeuwen. In de tweede onderzoekt hy wat de Wysgeeren, het uitgezogt gedeelte des Menſchdoms, dat hunnen leeftyd in het zoeken na de waarheid doorbragt, daar over gedagt hebben. Zyn begrip kunnen wy niet beter voorſtellen dan met zyne eigene woorden, als hy alles dus zamen trekt. „ Ziet daar wat de *voornaamſte Wysgeeren*, der voorige en loopende Eeuwen, over Gods Voorzienigheid gedagt en geleerd hebben, uit dit alles blykt ten duidlykſten, wanneer wy het vergelyken met het geen wy in onze voorige Geſchiedkundige Afdeeling over de *Volks-Gevoelens* gezegd hebben, dat de Menſchen altyd een denkbeeld van eenen *alles regeerenden God* gekoesterd hebben; dat hunne meeningen daaromtrent alleenlyk in de uitdrukkingen, waar mede zy hun gevoelen ſtaafden, eenigzins verſchillende zyn; dat daar uit ontſtaan is, dat men de Leer der *Chaldeen*, en *Stoicynen*, wegens het *Noodlot*, verſchillende houdt met die der *Christenen*, wegens de *Voorzienigheid*, alhoewel dezelve uit één zelfde grondbeginzel, te weeten de *eeuwige Wysheid van het Godlyk Weezen*, voortvloeijen; maar om dat het kortzigtig verſtand der Stervelingen niet altyd bekwaam was, om de ſchynſtrydige gevolgen, welke uit de Leer der voorafkennende Voorzienigheid voortvloeiden, te ontwikkelen, heeft elke *Secte* zyn gevoelen daaromtrent met eenige, van de andere, verſchillende redenen en gevolgtrekkingen bekleed, daar egter de bron der redeneering even dezelfde gebleeven is. Deeze verſchillende redeneeringen beſtaan voornaamlyk daar in, dat de *Chaldeen* en hunne Naavolgers, uit de Voorbepaaling Gods, een bewys voor de waarheid der Starre- en andere Wichelaaryen meenden te haalen, dat weder, door de *Stoicynen*, met regt tegengeſprooken wordt; doch welker gevoelen, dat God zelve eenigzins aan de ſamenketening der oorzaaken en gevolgen ondergeſchikt is, weder tevens met het gevoelen der *Chaldeen*, door de *Christenen* wederſprooken wordt, als welke met het beste regt ſtellen, dat God, de oorzaak aller oorzaaken zynde, niet kan gezegd worden, aan de ſchakels dier ketenen ondergeſchikt te zyn; daar die van zyn Weezen zelve voortkomen, en Hy dezelve eerst zelve naar zyne Wysheid alzo verordend heeft."

Of zulk eene overeenbrenging tot één beginzel, met zulk eene drievoudige ſtrydigheid, beſtaanbaar zy, is ons geheel duister. Ook is des Schryvers Leer van *Gods Voorzienigheid*, welke hy het waare *Fatum Christianum*, of *Noodlot der Christenen*, noemt, geenzins van

aanmerkelyke duisterheden ontheven: doch hy waarſchuwt zyne Leezers, en zouden zy het zonder deeze waarſchuwing wel bemerkt hebben, „ dat hy zyne verklaaringen niet voor geheel nieuwe, voor de alleen waare, de alleen billyke opgeeve; maar „ dezelve enkel als invallende en onbekookte gedagten, ten „ nader onderzoek van den Leezer zelven, voordraagt." — Met reden noemt hy zyne wederleggingen en ophelderingen der zwaarigheden tegen zyne Leer, *ter loops*. Omtrent 't geen hy nopens de Vryheid zegt, zou men met CARN., by CICERO, hem mogen te gemoet voeren, *Si omnia antecedentibus Cauſis fiunt, omnia naturali colligatione contexti conſertique ſunt; quod, ſi ita eſt, omnia Neceſſitas efficit; id, ſi verum eſt, nihil eſt in noſtra poteſtate; eſt autem aliquod in noſtra poteſtate, non igitur Fato fiunt quodcunque fiunt* (*).

Ten flot gaat de Schryver over, om aan te toonen, welk een invloed de *Leer der Voorzienigheid*, op het gemeene Leeven, Koopfortuin, en op den Handel en bloei der Staaten, zo in 't algemeen, als in 't byzonder, heeft (†). In deeze toepaſſing, die vry meer van het *Declamatoire* dan het *Philoſophiſche* heeft, vraagt hy, naa een Schets van de Opkomst, Bloei, en 't Verval onzes Handeldryvenden Lands gegeeven te hebben, „ zou men uit de „ overeenkomst der dingen, niet zonder andere Godlyke ingeeving, dan de gezonde Reden te behoeven, een Propheet kunnen zyn? Zou men geen Orakel-uitſpraak kunnen doen? en zou„ de men de uitkomst der zaaken, wanneer men de beſtendige „ gewrogten van hunne oorzaaken afleid, niet kunnen propheteeren: *ô Volk van Nederland, de tyd van uwen ondergang is naby, „ gy ſnelt naar uwen val; uw handel zal verlegen, uw welvaart kwynende, uw land door gebrek aan vermogen, door de wateren verzwolgen, en weder byna in een moeras verkeerd worden: inmiddels zullen „ uwe Nabuuren hunne klimaaren bereiken, zy zullen zich groot maaken met uw verval, dan zult ge door harden nood weder ſterk worden, „ gy zult uwe moeraſſen weder bebouwen, uwen handel weder herſtellen, „ weder maatig, zedig, opreclt yverig worden, en de welvaart, in„ tuſſchen de aarde omgereisd zynde, zal weder aan uwe kusten landen, „ ſchoon gy dan mogelyk niet meer Nederland, maar in een gansch nieuwe taal, met een gansch anderen naam, benoemd zult worden. —— „ Nederlands Verzorger geeve egter, dat deeze Voorzegging, zo al niet „ onvervuld blyve, ten minſten in geene Eeuwe vervuld worde, zo dit „ anders met de wyze orde der dingen overeenkomſtig is, zo niet, Zyn „ wil geſchiede!*

EMI-

(*) CICERO *de Fato*. 't Wil zeggen, „ Indien alle dingen uit voorgaande „ Oorzaaken gebooren worden, zyn ze alle door een natuurlyke verbindtenis aanéén vetknogt en vastgehegt; is dit zo, dan werkt de Noodzaaklykheid alles uit; en is dit waarheid, dan staat niets in onze magt; 'er is „ egter iets in onze magt geſteld; derhalven geſchiedt alles, wat geſchiedt, niet „ door het Noodlot.

(†) De Voorleezing is gedaan in het *Departement des Koophandels*.

EMILIA WERTHEIM. *Eerſte Deel. Met Plaaten. In 's Gravenhage by* J. v. Cleef, 1789. *Behalven de Voorrede*, 308 *bladz. in gr. octavo.*

Aan 't hoofd van dit Werk vindt men, in de Voorreden, eene ſoort van Verhandeling over de Romans, met betrekking tot derzelver geoorloofdheid en nuttigheid, welke en Schryvers en en Leezers van Romans met vrugt kunnen doorbladeren. Met ter zyde ſtellinge van kwaade Romans, die gelchikt zyn, om de zeden te verbasteren, en natuurlijk een verdervelyken invloed hebben, beweert de Schryver, op goede gronden, dat het opſtellen van leerzaame Romans zo wraakbaar niet is, als het aan zommigen voorkomt; en dat men 't veel eer, wanneer ze behoorlyk ingerigt zijn, als ten uiterſte nuttig voor de menschlyke zamenleving hebft te beſchouwen: zo dat zelfs een Man van Studie zig niet hebbe te ſchaamen, om gebruik te maaken van een dienſtig middel, dat zo dikwerf ſchandelyk misbruikt is geworden. —— In die overtuiging heeft de Autheur een geſchrift opgeſteld, dat men, naar welgevallen, den naam van een Roman kan geeven, of 'er dien aan weigeren; als hebbende wel het omkleedzel van een Roman, maar zynde, volgens des Autheurs bedoeling, eigenlyk geen Roman. Het beheist naamlyk niet zo zeer, als een hoofdbedoelde, eene liefdegeſchiedenis en de taal van tedere gevoelige Gelieven; „ maar de beoordeeling van eene ſaamgeſtelde „ handeling uit het menschlyk leven, eene ſchatting en prysſtel„ ling van het karakter der genen, die in deeze handeling deel „ genomen hebben, en gevolgtrekkingen, leſſen, waarheden en „ waarſchuwingen, die men uit die handeling en uit het karak„ ter deezer perſoonen trekken kan." —— Ter voordragte hier van ſtrekt de ontvouwing der geſchiedenisſe van eene in haar zedelyk character miskende jonge Juffrouw; en 't hoofdbedoelde des Schryvers is de Leezers te wapenen, tegen eene voorbaarige beoordeeling van den Evenmensch, vooral op het uiterlyk vertoon, zonder agt te geeven; op de byeenkomende omſtandigheden, of de betrekkingen, bewoegreden, enz. gade te ſlaan; het welk eene reeks van nadeelige gevolgen kan hebben. Dit geeft hem tevens aanleiding tot menigerleie aanmerkingen, betreffende de Menschkunde en de waarde der menschlyke handelingen; midsgaders tot leſſen wegens de opvoeding, en waarſchouwingen tegen een onvoorzigtig gedrag. Onze Autheur heeft, in de uitvoering van dit alles, eene ſchryfwyze gehouden, waar in het aangenaame en nuttige zig op eene uitſteekende wyze te zamen paart; uit welken hoofde zyn Geſchrift, ten aanzien veeler byzonderheden, met het hoogſte regt leerzaam genaamd, en als zodanig aangeprezen mag worden; vooral aan hun, die een Roman, of een Geſchrift, onder zulk een voorkomen, niet ſlegts tot tydverdryf leezen, maar met

oog-

oogmerk om 'er nuttige leeringen uit te trekken. —— Wy kunnen ons, zonder te breedvoerig te worden, met het beloop van dit Stuk niet wel ophouden; liever zullen wy, tot een ſtaal van het leerzaame, hier nog de trouwhartige vermaaning bybrengen, welke *Emilia*, (die by ondervinding wist, wat het zy, een goeden naam, ſchoon onſchuldig, te verliezen,) aan *Sophia* geeft, by gelegenheid dat deeze, onvoorzigtig, een ſtap gedaan had, welke, zo zy kwaadaartig opgemerkt ware, haar character kon doen miskennen. —— Na *Sophia* onder 't oog gebragt te hebben, hoe ligt een jonge Juffer haar goeden naam kan verliezen, vervolgt zy in deezer voege.

„ En is ééns onze goede naam weg, dan is met hem een groot deel van ons geluk, van onze huislyke en ſtille vreugde, van onze gezellige en onſchuldige vermaaken, ter noder geveld. Van edele en goede menſchen veracht, uit hunnen kring verbannen en verſtooten, moeten wy ons of in ons zelven beſluiten en ons zelven alleen genoeg zyn, of, als wy dit niet kunnen doen, de verkeering en het gezelſchap van min edele en goede, misſchien wel van ſlechte en gering geachte, lieden zoeken. En dus vallen wy ſteeds dieper in de meening der menſchen; geſteld ook, dat wy onſchuldiger en zuiverer waren, dan iemand van die allen, welke ons, zo liefdeloos, hard en onchriſtelyk veroordeelen en verwerpen. Hebben wy ééns onzen goeden naam verlooren, het geen thans in den mond der menſchen het zelfde is, als onze deugd en onze eere, dan is het moeilyk, dat wy hem ſchielyk weder krygen kunnen.

„ De wereld laat zich gemaklyk misleiden en bedriegen, zo lang als zy nog niet van het tegendeel overtuigd is; het is daarom op zich zelven zo veel gemaklyker, om de achting en goede meening van goede menſchen te bekomen, en zich eenen goeden naam te verwerven. Maar gelooft de wereld ééns misleid, ééns in haare meening bedroogen te zyn, dan word haar hoogmoed gaande, zy ſchaamt zich over haare ligtgeloovigheid, zy vreest het verwyt van onverſtand en dwaaling, en wil zich nu voor de tweede keer niet bloot ſtellen voor de ſmertende vernedering, van in het zelfde voorwerp tweemaal mis te tasten. Daar door word zy onrechtvaardig en onbillyk. Geen aanhoudend arbeiden, geen voortgezette poogingen, geene verloocheningen en opofferingen van de vervolgde en onderdrukte perſoon kunnen haar zo ver brengen, om weder voordeelig van haar te denken, weder toegeeflykheid omtrent haar te gebruiken. Zy gaat in haaren verkeerden waan dikwils zo ver, dat zy deugd tot ondeugd en waarheid tot valſchheid maakt, en alle die poogingen, verloocheningen en opofferingen, aan valſche en onedele beweeggronden toeſchryft.

„ Maak my de tegenwerping niet, lieve SOPHIA, dat men om het babbelen, om den laster en verdichtingen, van ſlechte menſchen

ſchen niets moet geven, indien ſlechts het betere en edelere deel der menſchen ons hunne achting en goed gevoelen niet onttrekt, en als of het ons onverſchillig moest zyn, wat het gemeen en aanzienlyk kanailje van ons denkt of houd. Ik heb my zelven deeze bedenking gemaakt, maar met hulp van mynen broeder ben ik op andere gedachten gekomen.

„ De welgezinde en welwillende mensch laat zich maar al te ligt van den ſterken ſtroom mede voortſleepen, en wórd tegen zynen wil, tegen zyn oogmerk aan, hard en onbillyk. Hy onderſtelt zelden booze doeleindens, denkt overal het beste, en nergens het ſlimſte; hy kan daar geene oorzaaken van nyd en achterklap en boosheid vermoeden, daar hy zelf geen nyd of achterklap, of boosheid in het hart voelt. Hy hoort het één en ander oordeel over een ander, men vertelt deeze of geene handeling, deeze of geene gebeurtenis, met zulke omſtandigheden, en met zulke naauwkeurigheid; hy hoort van meer perſoonen, omtrent welke hy geen reden heeft, om eenig ſoort van wantrouwen te hebben, dezelfde zaak, hoewel met verandering van omſtandigheden, toch altyd met het wezenlyke, vertellen. In 't eerst zal wel zyn goed menschlievend hart tegenwroeten, en weigerig zyn, om alle die vertellingen en geſchiedenisſen geloof te geven, maar zo veele overeenſtemmende berichten van even zo veel onderſcheiden kanten, brengen hem allengskens zo ver, dat hy daar iets gelooft, daar zelfs zyn hart hem van het tegendeel zou wenſchen te overreeden, en daar iets voor waar houd, waar tegen de menschlyke deugd hem twyfelingen opwerpt; maar hy gelooft het nogthans, en houd het desonaangezien voor waar, en zyn menschlievend hart, en geloof aan de menschlyke deugd, met alle zyne braave en welmeenende wenſchen, helpen en dienen den genen, die zynen goeden naam verlooren heeft, nergens anders toe, dan dat hy, ter vermeerdering van zyn lyden, zich ook nog van troost beroofd ziet, en zich bewust is, dat hy by de beste menſchen onbekend zy.

„ Zo veel is zeker, dat deeze goede mensch de ellende van zulke ongelukkigen niet zal vermeerderen, en drukkender maaken, maar men kan ook niets meer van hem verwagten, niets meer van hem vorderen, dan de vervulling der pligten van algemeene menschlievendheid. Hy moet, volgens grondbeginzels, daar hy my dienen kon, my zynen dienst weigeren, om dat een ander, die denzelven meer waardig is, daardoor zou kunnen lyden; hy mag, ten mynen voordeele, geen goed getuigenis geven, om dat hy door dit getuigenis een ander zou kunnen benadeelen.

„ En zouden wy vrouwen wel zo onverſtandig en dwaas zyn, om te gelooven, als hadden wy de dienſten of het goed getuigenis van eenen eerlievenden mensch niet nodig, om dat wy niet zo zeer als de mannen in de belangen en bezigheden van 't menschlyk

lyk leven ingewikkeld zyn? ô Myne SOPHIA! laat ons dat niet denken, hoe gemeen en gewoon dit ook van onze Kunne geſchieden mag. Onze beſtemming is zodanig met de beſtemming der andere Kunne verbonden, dat zy in den grond maar één uitmaakt; en dezelfde beſtemming moest ons toch tot dezelfde pligten, tot waarneeming en vervulling van gelyke verbindtenisſen opleiden."

Geſprekken over het Leven van FREDRIK, *Vryheer van der* TRENCK. *Te Amſterdam by* J. Wege, 1789. *In duodecimo*, 205 *bladz.*

Een, by manier van geſprekken, medegedeeld Uittrekzel van de *Merkwaardige Levensgeſchiedenis* van den beroemden *van der Trenck*, dat, beknopt en vry volledig uitgevoerd, zyne gevalligheid heeft, voor hun die tegen den prys der bovengenoemde *Levensgeſchiedenis* opzien, en egter gaarne een verſlag in handen zouden hebben, van de lotgevallen eens Mans, van welken zy zo veel zonderlings hooren.

Zaakryke en duidlyke handleiding tot de Syntaxis, of Samenſtelling der Latynſche Taal, in Hiſtoriſche, Natuurkundige en Zedelyke onderwerpen, volgens de beroemde Spraakkunde van SCHELLER, *voor de Laager Klaſſen. Door* J. G. RÖCHLING, *Conrector by het Gymnaſium te Worms. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer by* L. Leemhorst, *en te Leyden by* A. *en* J. Honkoop 1789. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 306 *bladz. in gr. octavo.*

Voor hun, die gebruik maaken van *Schellers* Latynſche Spraakkunst, welker nuttigheid wy nog onlangs aangeduid hebben (*), is deeze arbeid, van den Conrector *Röchling*, van een wezenlyken dienst. Kundige Onderwyzers ontvangen hier eene welingerichte handleiding, van welke zy zich met vrugt kunnen bedienen, om de Leerlingen het gebruik der regelen dier Spraakkunſte zo eigen te maaken, dat ze 'er door in ſtaat geſteld worden, om zuiver Latyn, in een vlocibaaren ſtyl, te ſchryven. De daar toe noodige onderrigtingen worden beknopt en klaar voorgeſteld; en de aan de hand gegeeven voorbeelden zyn zeer wel geſchikt, om de taalregels naar vereisch in agt te leeren neemen; des dit Stukje ten volle gepast zy, om by het voorgemelde gevoegd te worden.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 175.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bijbel der Natuur, ontworpen door den Hoogleeraar J. J. SCHEUCHZER, *in het Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. S. Th. Doctor et Prof. Ordin. te Franeker, enz. VII^de Deel. Te Amſterdam, by* M. de Bruijn, 1789. *In gr. octavo* 724 *bladz.*

Het Bybelboek dat JOBS naem draegt, uit hoofde van 's Mans geſchiedenis daer in vermeld, behelst, door de menigvuldige voorſtellingen, rakende de natuurlyke werkingen en verſchynzelen, ene zo ruime ſtof voor dezen *Bijbel der Natuur*, dat 'er, na het reeds bygebragte in het zesde Deel, nog een aenmerkelyke voorraed overſchoote, die ons in dit zevende Deel aen de hand gegeven word. De Hoogleeraer *Scheuchzer* verklaert by die gelegenheid verſcheiden byzonderheden der Natuure, en de Hoogleeraer *Meijer* heldert het aengevoerde gemeenlyk nader op; en het deswegens gemelde doet ze grootlyks dienen, om ons Gods voortreffelyke eigenſchappen in de werken der Natuure eerbiedig te doen gadeſlaen; waer door dit gedeelte, bovenal, den opmerkzamen Lezer ene leerzame ſtichting verleent. —— Men neme, ten voorbeelde hier van, de volgende beſchouwing van den *Morgenſtond*, als door God beſchikt, naer aenleiding der woorden, Job XXXVIII: 12. *Hebt gij ooit den morgenſtond geboden? Hebt gij den dageraad zijne plaats aangewezen?*

„ God leidt Job hier, [zegt de Hoogleeraer *Scheuchzer*,] tot de afwisſeling van dag en nacht, tot den loop der zon door haare baan, waardoor ze, en tevens de dageraat, alle dagen van plaats verandert: en tot den dageraat zelven, die als een heerlijk tooneel der Wijsheid en Goedertierenheid van God is aan te merken; dewijl, buiten dien, gelijk ook de avondſchemering, die ik hier onder mede begrijp, menſchen noch dieren beſtaan konden, maar blind zouden moeten worden. De nacht

moest niet eensklaps met den dag afgewisseld worden, maar deeze allengs aanbreken. En hier toe dient de lucht en dampkring, die onzen aardkloot omringt; want daarin worden de ſtraalen der op- en ondergaande zon gebroken, en komen dus tot ons eerder nog, of laater, dan de zon met den rand van onzen Horizon gelijk ſtaat, of boven of beneden denzelven is. Deeze ſchemering duurt lang, wanneer de lucht van waterachtige dampen vervuld is, korter integendeel, wanneer ze zuiver is. Zij dient ook den Starrekundigen tot een trap, ofte middel, om de hoogte der lucht, bijzonder der ſtraalbrekende lucht te meeten, die, naar de mening van WEIGEL, *Sphær. Euclid.* p. 344, FUNECCIUS *de Colorib.* p. 134, gemeenlijk op de hoogte van 4 duitſche mijlen gerekend word; alhoewel ze zomtijds, en voornaamelijk in koudere noordelijke landen, en in de gemaatigde luchtſtreeken des winters tot 3 en 2 mijlen nederdaalt.

„ De kleuren der ſchemering verſchijnen dikwijls, na dat de zon reeds op- en voor dat ze onder-gegaan is, die 'er alleenlijk de voortbrengſter van is, en niet de maan. Daar door is het, dat de kringen om de maan, hoewel deeze ongelijk nader bij ons is, een veel flaauwer licht geeven, dan de ſchemeringen. In deezen zien wij geen wit, ook geen blaauw; want de eerſte kleur vereischt eene menigte van zonne-ſtraalen, en de laatſte eene van de zon wel opgehelderde lucht. Maar haare kleuren zijn doorgaans geel en rood, hoedanige het minſte licht noodig hebben. —— Wanneer de hemel overal met dikke wolken betrokken is, dan kunnen de zonneſtraalen zoo veel wel doordringen, om het daglicht te veroorzaaken, maar ze voldoen dan niet, om de ſchemering bij den dageraat te kleuren.

„ Ook is het wonderlijk, dat juist diezelfde *plaats* aan den hemel, die ons des ochtends fraai rood of geel voorkomt, van andere meer oostwaarts woonende Volken wit of blaauw gezien word: en overzulks, eenerlei ſchildering aan de lucht, in zoo verſcheiden gedaanten voorkomt. —— Dus gaat de ſchemering geduurig voort om de geheele aarde rond, van het eene volk en land tot het andere. Want 't is hier mede geheel anders, dan met de wolken, gelegen, dewijl deeze dikwijls naauwlijks 2000 ſchreden hoog boven de aarde zweven, en dus van hun, die 30 duitſche mijlen van ons af woonen, niet gezien kunnen worden; gelijk van KEPLER, uit

uit de driehoeksrekening, getoond is. *Epist. Astron.* p. 23:

„ Maar ook veranderen de schemeringen niet alleen van plaats aan den Horizon, ze verschillen ook in haare duuring. Wanneer de zon in de lente over den æquator gaat, dan is de schemering van eene tamelijke duuring; doch hoe meer wij den langsten dag naderen, zoo veel te langer duurt ook de schemering, en bijkans den geheelen nacht door. Allengs neemt ze integendeel wederom af, wanneer wij tegen de herfst nacht-evening naderen, gelijk ook nog meer van daaraf tot den korsten dag; wanneer ze wederom met de winnende dagen in duuring toeneemt. Hoewel dit niet altijd een vasten regel houdt: —— Ook verschillen de schemeringen op dezelfde plaats, en in het zelfde jaargetij, naar de luchtsgesteldheid: indien deeze warmer en dunner is, duuren ze langer, dan bij eene koude lucht. Hiervan is het, dat op denzelfden dag de avondschemering wel eens langer duurt, dan de dageraat. Doch genoeg thans hiervan. Uitvoeriger kan men hierover zien NONIUS *de Crepusculis*, KNORR *Disert. de Crep.*, en FUNCCIUS *de coloribus coeli.*" —— By deze opmerkingen van den Hoogleeraer *Scheuchzer*, voegt de Hoogleeraer *Meijer* nog het volgende.

„ Voor zoo veel dit onderwerp hier voorkomt, om Job te overtuigen, hoe klein hij van verstand en doorzicht in Gods werken en wegen ware, heeft NIEUWENTIJD, in zijne *Weereldbeschouwing*, bl. 629, hierop zeer wel aangemerkt, dat het bij eene menigte van ondervindingen bekend is, dat, naar de meerer of mindere dikte of ijlheid der lucht, die op verscheiden plaatsen, ook door veelvuldige oorzaaken in verscheiden tijden op dezelve plaatsen, veranderd word, ook de straalbrekingen veranderen. Dat daarom de dageraat, ten aanzien van de uiterste plaatsen, alwaar dezelve op den aardbodem, of ook in de lucht gezien zal worden, bij geen mensch te bepaalen is. Zoo dat deeze Godsvraag dien zin schijnt mede te brengen: „ Hebt gij ooit de verschillende dikten der lucht, 't zij aan uwe woonplaats, 't zij in „ andere gewesten der waereld, en de daaruit voortkomende, meerer of mindere dampheffing, ofte straalbreking, en bijgevolg de veranderingen van den morgenstond of de avondschemeringen, die daaruit ontstaan, recht gekend: of eenige macht van gebieden daarover gehad?" —— En op deeze vraag zou Job, zoo wel als eenig ander sterveling, zijne onkunde heb-

ben moeten belijden. 't Is om deeze reden, hoedanige nu hier ten deele gemeld zijn, dat de paalen, of eigenlijke plaats des dageraats en der avondſchemering zoo zeker niet zijn: gelijk GREGORIJ, *Astronom.* p. 227, in overeenſtemming met deeze onze woorden belijdt.

„ Nader heeft LULOFS over dit ſtuk gehandeld, *Beſchouwing des Aardkloots*, bl. 453, alwaar hij den Heere LOWTHORP de eere geeft, van eerſt de ſtraalbuigende kracht der lucht, door proeven, te hebben aangetoond; hoewel ze uit ſtarrekundige beginſelen reeds zeker genoeg bekend ware. Onder de bewijzen, die deezen aan de hand geven, brengt hij bl. 456, dat zeker geſtarnte door de ſtraalbuiging 32 minuten in zijne ſtandplaats verſchillen kan: dat onze Nederlanders, in 1597, op *Nova Zembla* overwinterende, de zon uit hun gezicht verloren den 4 Nov., en voor het eerſtemaal wederom zagen den 24 January, hoewel ze, naar de ſtarrekundige uitrekening, eerſt omtrent 6 dagen laater moest gezien worden: dat men bij de verduisteringen van den Horizon boven deezen de zon en maan gelijk gezien heeft: gelijk mede uit den dageraat en de avondſchemeringen, van welken hier gehandeld word enz.

„ Hij merkt aan, dat deeze ſtraalbuigende kracht der lucht, op één en dezelfde plaats, niet altijd even groot is, en HUIGENS ze zelfs verſchillende op verſchillende tijden van den dag gevonden hebbe; dat MARONINI ze omtrent den Horizon grooter ten westen dan ten oosten ontdekt hebbe. —— Dat het onderſcheid van het weder deeze kracht ook onderſcheidenlijk wijzige: waardoor NETTLETON de hoogte van een berg, bij helder weder gemeeten, zoo groot niet vond, dan toen hij op een donkeren en vochtigen dag denzelven wederom mat. —— Dat de afwisſelingen van warmte en koude de ſtraalbuigende kracht verſchillend bepaalen. —— Dat ze zelfs op allerlei hoogten boven de kimmen geenzins dezelfde zij, en hoe hooger hoe minder, hoe laager aan de kimmen, ook des te ſterker worde. —— Dat de verſchillende plaatſen van den aardkloot ook daar omtrent onderſcheid maken, en de ſtraalbuigingen nabij de aspunten grooter zijn, dan in zuidelijke gewesten: gelijk ze, b. v. op 66 gr. 45 min., omtrent dubbel zoo groot zijn, als die in Frankrijk, Engeland en Nederland worden waargenomen."

„ Dit alles met waarneemingen en aanmerkingen opgehel-

helderd hebbende, beſluit hij bl. 465, dit vertoog aldus. „ Indien onze dampkring beſtond uit eene vloeiſtof, die overal even dun, en overal met dezelfde ſtraalbuigende kracht voorzien was, zoude 'er niets gemaklijker zijn, dan den weg te bepalen, dien de ſtraalen, door onzen dampkring heenen gaande, beſchrijven: zij zouden naamelijk alleen bij hun inkomen gebogen worden, en naderhand, zonder eene nieuwe buiging te lijden, in rechte lijnen voortloopen. Dan dewijl de dampkring, in zijne onderſcheiden gewesten, zoo zeer ten aanzien van dikte of dunheid verſchilt, en daardoor de ſtraalbuigingen zoo veele kromme lijnen beſchrijven, zoo hebben veele beroemde mannen derzelver aart nader zoeken te bepaalen; dog nog nooit is hier op een vaste regel ontdekt, en het is, bij de verſchillende en zoo vaak afwisſelende geſteldheid der verſcheiden gewesten van den dampkring, genoegzaam onmogelijk om die te ontdekken.

„ En deeze belijdenis van een grooten Natuur- en Wiskundigen is in de zaak zoo veel als onze Godsvraag aan Job: *Hebt gij ooit den morgenſtond geboden? Hebt gij den dageraat zijne plaats aangewezen?*"

Oudheid- en Geneeskundige Verhandeling over de Demoniſche Menſchen, waarvan in de Geſchiedverhaalen der Euangelisten wordt gewaagd. Door TH. G. TIMMERMANN, *Dr. en Prof. Med. &c. &c. op 't Hooge School te Rinteln. Uit het Latyn vertaald en met aanmerkingen verrykt, door* J. F. LENTZ; *en met eene Voorreden in het licht gegeeven, door* F. G. C. RUTZ, *Hoogduitsch Leeraar der Lutherſche Gemeente in 's Hage. Te Haarlem by* A. Loosjes, 1789. *Behalven het Voorwerk, enz. 210 bladz. in gr. octavo.*

Niettegenſtaende het hier bovengenoemde onderwerp reeds menigwerve behandeld zy, en de onderzoekgrage Lezers al etlyke openbaer uitgegeven Geſchriften over dit Stuk doorbladerd hebben, zo dat het zommigen overtollig zoude kunnen ſchynen, op nieuw ene Verhandeling van die natuur te doorbladeren, durven wy hun echter het lezen dezer Verhandelinge van den Hoogleeraer *Timmerman* nog wel aenpryzen. Zy zullen, ſchoon ze 'er, uit hoofde hunner belezenheid, geen nieuws van merkelyk aenbelang in ontdekken, 'er nogtans hier en

daer verſcheiden opmerkingen in vinden, die ter nadere opheldering en bevestiginge van het vroeger bygebragte dienen; mitsgaders zulken, welken hun aenleiding kunnen geven, om deze en gene byzonderheden uit een geheel ander gezichtpunt te beſchouwen, dan ze hun tot nog voorgekomen zyn: dat, het zy men de zogenoemde werking der Demons nog voorſta, het zy men de Demoniſche Menſchen tot de claſſe der kranke, of kwalyk geſtelde Perſoonen brenge, zyne nuttigheid kan hebben.

By den aenvang ontmoet men reeds ene meer dan gewoone nauwkeurige verklaring van de Leer der Ouden, nopens de Demons en derzelver werking, zo onder de Grieken en Romeinen, als onder de Oosterſche Volken in 't algemeen, en de Joodſche Natie in 't byzonder: 't welk ons de opkomst en voortgang van de denkbeelden, nopens een ſoort van Middelwezens, als oorzaken van de kwalen der Menſchen ontvouwt. —— Hier op volgt ene onderſcheidenlyke beſchouwing van die veroorzaekte Ziekten, en vooral, 't geen 't hoofdonderwerp dezer Verhandelinge is, van de kwalen, aen welken de Demoniſche Menſchen, in de Euangelien gemeld, onderworpen waren: wier toeſtand de Hoogleeraer kortlyk dus omſchryft. „De Bezetenen kwynden, *aan eene langwylige*, of in eens voortduurende, of hen by enkelde „verheffingen overvallende *ziekte van* een of door ongevoeligheid der zintuigen ſtomp geworden, of in een „meerderen of minderen graad ylend *verſtand* en gekrenkte verbeeldinge, voornaamlyk veroorzaakt door „zwarte gal, of door een gelykſoortig zwaar Hyſterisch „ongemak des ligchaams." Eene beſchryving, die, gelyk hy tracht te doen zien, volkomen beantwoord aen de verſchynzelen by deze ongeſtelde menſchen; aen de beſchryvingen dier ongeſteldheden in latere geſchriften; en aen 't geen men nog heden ondervind, by menſchen die aen deze kwalen onderhevig zyn, waer van men, in onze dagen, zonder de toevlugt te nemen tot de werking van een Demon, de natuurlyke oorzaken gereedlyk kan aenwyzen. —— Aen deze dus bevestigde verklaringe dier ongeſteldheid hecht hy voorts een beknopt gewag van de voornaemſte Geneesheeren, die zich bevlytigd hebben, om, in navolging van *Hippocrates*, (welke zich, reeds 400 jaren voor 's Heillands geboorte, tegen dit bygeloof aenkantte,) deze ongeſteldheid op ene ſoortgelyke wyze als bovengemeld te verklaren, en aen te

toe-

toonen, dat men hier op geene andere dan natuurlyke oorzaken hebbe te denken. —— Edoch, dit alles heeft, gelyk hy voorts doet zien, het aengenomen gevoelen niet geheel kunnen ſtuiten; en men is, op de eene of andere wyze, veelal by den gewoonen denktrant hieromtrent gebleven; welken hy door enige aenmerkingen tegengaet, met oogmerk om de gewigtige zwarigheid, ontleend uit het ſchynſtrydige van dit geneeskundige gevoelen, met de natuur der Euangeliſche verhalen, uit den weg te ruimen. —— Dan, eer hy zich hier toe verledigt, vind hy het geraden, nog enig bericht te geven van de poogingen, welken zommigen, met en zedert de Hervorming, aengewend hebben, om het gevoelen, dat men de zogenaemde Bezetenen voor natuurlyk kranken te houden heeft, meer ingangs te doen vinden; waerin ze nogthans zo niet geſlaegd zyn, of het oude algemeene gevoelen heeft, niet alleen by Ongeleerden, maer ook zelfs by vele Geleerden, genoegzaem de overhand behouden; ter oorzake dat de natuur der Euangeliſche verhalen het gevoelen der Geneesheeren, in dit geval, hunnes oordeels, ten duidelykſte tegenſpreekt. Zulks geeft den Hoogleeraer aenleiding, om de gewigtigſte tegenbedenkingen, zo veel hem mogelyk zy, kragtloos te maken; en wel byzonder te toonen, hoe het plan der Euangeliſche Openbaringe niet vorderde, het Volksgevoelen wegens de Demons en derzelver werking uit te rooien; des het, naer zyn inzien, geen zwarigheid bare, dat de eerſte Verkondigers van 't Euangelie daeromtrent niet beter onderrigt geweest zyn. Ter dezer gelegenheid brengt hy, in 't ſlot zyner Verhandelinge, nog ene bedenking by, rakende het ſtilzwygen van Apostel *Joannes*, nopens de Bezetenen; welker inhoud wy, als ene byzonderheid, hier nog zullen mededeelen. —— Vooraf aengemerkt hebbende, hoe de Geneeskunde in Griekenland, en vooral in klein Azie, bloeide, en 't waerſchynlyk zy, dat het gevoelen der Artzen nopens de Bezetenen aldaer een merkelyken invloed had, zo grond hy daerop de volgende vermoeding.

„ Dat het naamlyk zeer waarſchynlyk is, dat JOHANNES, als hebbende zich lange in de vermaardſte Stad van het geheele Aſien, naamlyk Epheſus, opgehouden, en zynde, wegens de nabuurige Smyrneëſche School, met eenen drom van zodanige Artzen omringt, die de *Demoniſche* Bezetenheden weerlegden, geduurende zyn lang leeven dikwyls van dit gevoelen der Artzen gehoord heeft;

en dat hy hier door omtrent het gewoon gevoelen twyffelachtig gemaakt, en tot nader onderzoek aangeſpoord zynde —— (het welk des te gemaklyker was, om dat hy noch nooit eene verklaaring omtrent de natuurlyke oorzaak van de geſteldheid der Bezetenen van *Christus* gehoord had, als zynde dit het werk der Artzen, of ſchoon hy anders zynen vertrouwdſten omgang genoot;) het gezegde gevoelen der Artzen, of ten minſten menſchelyker wyze heeft willen dulden, of vermyden, om de *Demoniſche* Bezetenheden der kranken, aan het onkundig gemeen door de Griekſche Artzen verweten, te bevestigen; en dat hy, of ſchoon hy voor zyn perſoon ondertuſſchen noch volhardde in het Joodsch gevoelen, wegens den dienst in buitengewoone natuurlyke zaaken door God aan Engelen opgedraagen; gelyk, of ſchoon men aan de echtheid van het 4 vs. in het V Hoofddeel van zyn Evang. wil twyfelen, ook buiten dat nogthans waarſchynlyk blyft, dat hy, zeg ik, 't voorzichtigſte geoordeeld heeft, om, naar gelang van tyd en plaats, in zyn Evangelium van de Bezetenen te zwygen; en dus de Christenen ſtilzwygend aan te ſpooren, om het gevoelen der Artzen te onderzoeken, en, zo zy het zelfde waar bevonden, hunne toeſtemming 'er aan te geeven. Dan, zal mooglyk iemand zeggen: *ſchoon* men ook al de voorzichtigheid van dit ſtizwygen toegeeve; wie zal nogthans gelooven, dat JOHANNES zich van die fynere leerwyze, om naamlyk door ſtilzwygen te onderrechten, bediend heeft? Ik antwoord, de H. Geest, op wiens aandrift hy met recht geacht wordt zyn Evangelium beſchreeven te hebben, of de God der waarheid heeft de Christenen, door dit ſtilzwygen van JOHANNES, kunnen leeren, om. door nadenken, over de ondervinding der Artzen, in deeze zaak de beste leermeesteresſe, zelve de waarheid naar te vorſchen en te ontdekken."

Naer luid der Voorreden van den Eerwaerden *Rütz*, heeft men eerstdaegs enige door hem vervaerdigde *Byvoegzelen* op deze Verhandeling te gemoet te zien, welke hy, op de ene of andere wyze, met dezelve gedacht had te vereenigen; dòch derzelve uitvoerigheid heeft hem daer in wederhouden. Thans is het oogmerk die nadere bedenkingen afzonderlyk het licht te doen zien, onder den tytel van *Demonologiſche Fragmenten*. In dezelve heeft de Lezer inzonderheid te wachten, ene ontvouwing van, en de bewyzen voor, de gegrondheid zyner hoofdſtellinge: „dat „ het Leerſtuk van de Demonen oorſpronkelyk niets meer

„ en

„ en niets minder is, dan eene vrucht van de verbeel-
„ dingskracht, en van het geestig vernuft der menſchen;
„ en dat het zelve, in en na de dagen van onzen Godde-
„ lyken Verloſſer gebleeven is, het geen het zelve van te
„ vooren, en oorſpronkelyk was, eene loutere Hypothe-
„ ſe." Verder ſtaen hier by te komen 's Mans bedenkingen over de geſchiedenis met de twee zogenoemde *Demoniſche* Mannen te Gadara, volgens Matth. VIII. 28-34, Marc. V. 2-17, en Luc. VIII. 27-37; als mede zyne verklaring van Hand. XVII. 16-32; benevens nog etlyke opmerkingen, op eenige andere onderwerpen, die tot de Leerſtelling der *Demonen* behooren. —— Deze aenkondiging wekt natuurlyk de nieuwsgierigheid op, en men verlangt na de volvoering zyner toezegginge; te meer, daer men zich vleit, dat dezelve ook eenigermate zal dienen ter vervullinge zyner belofte, wegens het afgeven van *Byvoegzelen tot zyne zeven Leerredenen*, over de Demoniſche Menſchen, in den jare 1783 gedaen.

Tweede Brief van G. BONNET *aan een Vriend, over het gezag van de Rede in den Godsdienst. Te Utrecht by* A. van Paddenburg, 1789. *In gr. octavo*, 196 *bladz.*

In dezen tweeden Brief (*) bepaelt zich de Hoogleeraer *Bonnet*, na eene beknopte voorſtelling van den inhoud der Verhandelinge van den Heer *van Hemert*, over het gezag der Rede in den Godsdienst, tot het nagaen en ontvouwen van 't geen hy alvoorens, wegens de *voorwerpelyke* en *onderwerpelyke Rede*, heeft aengemerkt, en 't geen door den Heer *van Hemert* daer tegen is ingebragt. Hieromtrent ſchikt hy dezen Brief indiervoege, dat hy, in de eerſte plaetze, het door hem aengevoerde in enige ſtellingen bevatte, waerby hy, zulks noodig agtende, eene nadere verklaring voegt. Op de opgave van iedere ſtelling, laet hy dan voorts volgen, de bedenkingen van den Heer *van Hemert* tegen dezelve; en daeraen hecht hy dan zyne beantwoording dier tegenbedenkingen: waer door zyn Hoogeerwaerde de wederzydſche denkwyze gereedlyk onder het oog brengt, voor alle dezulken, die begerig zyn, om dit verſchil nader te onderzoeken. —— Het verhandelde is des betrekkelyk tot de volgende

(*) Zie over den eerſten Brief, *boven* bl. 10.

de twaelf ſtellingen, door den Hoogleeraer aldus voorgedragen.

„ 1. Al wat uit de beginzelen der *voorwerpelyke rede* wettig wordt afgeleid, is zoo zeker als die beginzelen, die algemeene en eeuwige waarheden, zelve: —— en, al wat ſtrydig is met haare beginzelen, of met het geen wettig daar uit is afgeleid, kan onmogelyk waar zyn.

„ 2. Schoon al wat, uit de beginzelen der *voorwerpelyke rede*, wettig wordt afgeleid, zoo zeker is als die beginzelen, die algemeene en eeuwige waarheden zelve; men zou echter te veel zeggen, wanneer men ſtaande hield, dat al wat wy, uit de beginzelen der *voorwerpelyke rede*, niet afleiden, of, ten minſte, niet verklaaren kunnen, geen waarheid der *voorwerpelyke rede* kan zyn.

„ 3. Het zou derhalven ook te veel gezegd zyn, als men ſtaande hield, dat, het geen ons toeſchynt, met het onderwys der *voorwerpelyke rede* te ſtryden, met regt voor onwaarheid kan verklaard worden; ſchoon het anders een genoegzaamen grond van zekerheid ſchynt te hebben.

„ 4. Het menſchelyk verſtand kan, in de toepaſſing van allerzekerſte waarheden, feilen: ſchoon derhalven nooit waarheid kan zyn, 't welk ſtrydig is met *de voorwerpelyke rede*, zoo kan echter iets waarheid zyn, 't welk ſtrydig is met het menſchelyk verſtand, wanneer het, naamlyk, van zekere grondwaarheden eene verkeerde toepaſſing maakt.

„ 5. De dingen, waaromtrent de redelyke Ziel, van de *voorwerpelyke rede* zich bedienende, werkzaam is, zyn, of worden, haar bekend, door *redeneering*, door *gewaarwording*, door *getuigenis*; en zulks met genoegzaame zekerheid; dan naamlyk, wanneer in redeneeringen de ſchakel der waarheden aan haar bekend is; wanneer haare gewaarwordingen overeenkomen met de dingen, die zy ondervindt; en wanneer zy een ontwyffelbaar getuigenis heeft, aangaande zaaken, die, noch door ondervinding, noch door redeneering, van haar konden geweten worden.

„ 6. De *voorwerpelyke rede* is, deels de *bron*, waaruit, door wettige redeneering omtrent reeds bekende voorwerpen, zekere waarheden, en uit deeze wederom andere, worden afgeleid; deels de *proeffteen*, waar aan alles, wat, op gemelde wyze, ter onzer kennis komt, moet getoetst worden.

„ 7. Het menschlyk verſtand, bezig zynde, 't zy in 't uit-

uitvorſchen van waarheden, of in het beoordeelen van zaaken, maakt gebruik van de *voorwerpelyke rede*; doch, dat gebruik is bepaald naar de vatbaarheid des verſtands, in betrekking tot den aart der dingen, die de voorwerpen zyn van deszelfs onderzoek of beoordeeling.

„ 8. De bepaaldheid van ons verſtand verpligt ons, dat wy, het geen ons eindig en bekrompen begrip te boven gaat, niet terſtond ontkennen; doch ook, dat wy het beſtaan van iets, 't welk ons onbegrypelyk voorkomt, niet erkennen, dan op wisſe gronden, die ons gerust ſtellen.

„ 9. Zullen wy *van vooren*, met zekérheid weeten, of iets, ten aanzien van een daadlyk beſtaand weezen, mogelyk zy, dan moeten wy, van de natuur van zulk een weezen, een ſtellig denkbeeld hebben, om, uit vergelyking van het zelve, met het geen 'er aan toegeſchreven wordt, genoegzaam zeker te kunnen opmaaken, of 'er eene waare tegenſtrydigheid plaats hebbe, dan niet?

„ 10. De menſchelyke Ziel kan geen ſtellige denkbeelden vormen van zulke weezens, welker natuur en werking, geheel en al, buiten den kring van haare bepaalde vatbaarheid, of zinlyke gewaarwordingen, geſteld zyn; alhoewel derzelver beſtaan en uitwerkzelen haar kenbaar worden. Daarenboven, het verſtand van menſchen niet alleen, maar ook van alle redelyke ſchepzelen, hoe voortreflyk zy zyn mogen, kan geen ſtellige denkbeelden vormen van het oneindig Opperwezen.

„ 11. Schoon het *niet tegenſtrydige* mooglyk is, zoo volgt echter niet, dat, ten aanzien der voorwerpen, van welke wy geene ſtellige denkbeelden hebben, alles *mooglyk* zy, waar in wy geen tegenſtrydigheid ontdekken; nadien 'er in zulk een voorwerp iets zou kunnen zyn, 't welk, zoo wy 'er een ſtellig denkbeeld van hadden, ons zou doen beſluiten, dat, het geen wy anders zouden denken mooglyk te zyn, volſtrekt onmooglyk is.

„ 12. Schoon het tegenſtrydige onmooglyk is, zoo volgt echter niet, dat, ten aanzien der voorwerpen, van welke wy geene ſtellige denkbeelden hebben, iets onmooglyk zy, om dat wy, uit vergelyking van ſtellige denkbeelden, die wy van andere zaaken hebben, daarin eenige tegenſtrydigheid meenen te ontdekken: nadien 'er in zulk een voorwerp iets zou kunnen zyn, 't welk, zoo wy het regt kenden, ons tot het mooglyke zou doen beſluiten."

Prys-

Prysverhandelingen over de Zedelyke Opvoeding der Kinderen, uitgegeeven door de Maatschappy, Tot Nut van 't Algemeen. *Te Amsteldam, by* H. Keyzer, A. Fokke Simonsz. *en* C. de Vries, 1789. *in* 8*vo.*

Twee Eerwaardige Heeren, beide Leden der Maatschappye, hebben met eenen gelukkigen uitslag, na den Eerprys gedongen, opgehangen voor den besten Beantwoorder der gewigtige Vraage: *Welke zyn de kragtigste drangredenen, om Ouders hunne duure verpligtingen op het hart te drukken, om hunne Kinderen, door eene verstandige en Godvrugtige opvoedinge tot nuttige Leden van den Burgerstaat, en eenmaal tot Burgers des Hemels, op te leiden? en welke zyn de beste middelen, die zy tot dat gewigtig einde hebben in 't werk te stellen?* De Eerw. H. H. TEN OEVER, *Predikant te 's Hertogenbosch*, streek den Gouden, — J. WIGERI. *A. L. M. Ph. Dr.* en *Predikant in de Beverwyk*, den Zilveren, Eerpenning.

Beide deeze Antwoorden worden ons hier in een Bundel gegeeven, beide verdienen zy lof; en 't moet de meer gemeenzaame styl weezen, die het Antwoord van den Eerw. TEN OEVER den voorrang heeft doen verwerven by de Beoordeelaars der Maatschappye, anderzins dunkt ons, dat de Verhandeling van den Eerw. WIGERI, verre boven de andere, in zaakrykheid, schikking, en bondigheid uitmunt. Was dezelve meer met den saus van Gemeenzaamheid overgooten, de keurige lesfen zouden een gevalliger ingang vinden; doch gemeenzaam te schryven, en buiten het laf platte, en talmagtige, te blyven, heeft veel werks in; men zou het bykans een gaave moge noemen.

Niets anders dan de *Inleiding* van het eerste Antwoord, en 't geen de Schryver der Verhandeling van zyn Bedoeling zegt, zullen wy onzen Leezeren voorleggen. De Eerw. TEN OEVER vangt aan „ Ouders! wie gy zyt, u „ raakt deeze Verhandeling, en wel eigenlyk en voor„ naamlyk u, Ouders, Vaders en Moeders, die braave, „ schoon onweetende, door behoefte of gebrek aan ge„ leerdheid, in zo verre *geringere Menschen* zyt.

„ De Maatschappy naamlyk, die my bewoogen heeft „ om dit Boekje te maaken, en wel voor u, voor u al„ leen, te maaken; deze Maatschappy is een gezelschap „ van veele geleerde en aanzienlyke lieden, die zich ver„ bon-

„ bonden hebben om *ongeleerde en geringere Menſchen* te
„ onderwyzen; zy hebben reeds verſcheide Boekjens, be-
„ halven dit Boekjen, ten uwen nutte uitgegeven.

„ Zult gy de boekjens van die Menſchen, welke u zo
„ lief hebben, nu niet koopen en niet leezen? —— O
„ dat zoude immers niet goed zyn: want bedenkt eens,
„ hoe zoudt gy het vinden, wanneer gy eens met u hon-
„ derden toetradt om een ryk mensch of een geleerd man,
„ eenen goeden raad te geeven, of voor een gevaar te
„ waarſchuwen, dat hy niet wist, als hy dan zeide; weg
„ met uwen raad; ik heb uwen raad niet noodig, ik wil
„ myn eigen zin doen?"

„ Wel, roept gy uit, als het iemand ware, daar ik lief-
„ de voor hadde, ik zoude in myne ziel bedroefd wee-
„ zen; indien, by voorbeeld, die, of die Heer en Juf-
„ frouw, die ik voor zulke braave Menſchen kenne, een
„ bitter ongeluk krygen zouden, om dat zy naar eenen
„ goeden raad niet wilden luisteren, wel, ik weet niet wat
„ ik wel doen zoude, ik zou hen haast dwingen om myn
„ raad te doen, ik zoude.... nu, nu, het is al genoeg,
„ lieve Menſchen! dit Boekjen, als het gedrukt wordt,
„ is een raad van honderden geleerde en ryke Menſchen,
„ en zy raaden u over iets dat zy wel beter weeten dan
„ gy. Zult gy nu ook naar hen niet hooren? O, dat zou
„ die goede Menſchen ook zo bedroeven, en gy, als gy
„ niet na hen geluisterd hadde, en gy werd ook eens,
„ juist om dat gy niet hadt willen luisteren, bedroefd en
„ ongelukkig, wat zoudt gy dan van uzelven zeggen
„ moeten?

„ Ik maake u oplettende zo ik denke, maar gy denkt
„ nu ook al — wel waar over mag die raad wel loopen?
„ — is 'er by die raad zo veel te winnen of te verliezen?
„ en kan ik die raad wel doen? enz.

„ Wel, vrinden! gy leest op 't eerſte Blaadjen, deze
„ raad loopt over een *goede Opvoeding van uwe Kinde-*
„ *ren.*

„ O zo! zegt gy mogelyk, nu dat is wel! maar om de
„ waarheid te zeggen, dit behoeft my zo zeer niet geraa-
„ den te worden, dit weet ik reeds —- een ander uit u
„ kan zeggen, naar myn krank vermogen meen ik dus
„ gedaan te hebben, zonder zulke Boekjens! —— en het
„ kan wel zyn, dat iemand zo verre komt van te zeggen,
„ ja, ja! wy hebben daar zulke Boekjens niet toe noo-
„ dig.

„ Ei

„ Ei lieve Vrienden! ei zyt zo goed en leest eerst de „ Vraag nog eens over, die in dit kleine Boekjen behan„ deld word.

De Eerw. WIGERI kortlyk aangetoond hebbende, *dat* het verre van onverſchillig is, welke beginzelen den Kinderen door hunne opvoeding en Ouders worden ingeboezemd, geeft van de Verdeeling van zyn Stukje, en de wyze van Behandeling, dit verſlag. „ Zo ziet gy dan, waar„ de Leezer, dat het niet om 't even is hoe gy met uwe „ Kinderen te werk gaat; en indien gy eenig denkbeeld „ hebt van den invloed, welken kennis, deugd en goede „ zeden, op het geluk van perſoonen en volkeren heb„ ben, dan ziet gy immers ook dat het uw pligt is, in„ dien gy Vader of Moeder zyt, of anders den post van „ Vader en Moeder bekleedt, de Kinderen, onder uw op„ zigt geſteld, door eene verſtandige en godvrugtige op„ voeding tot nuttige Leden van den Burgerſtaat, en een„ maal tot Burgers des Hemels op te leiden. —— Wel„ aan ik wil u hier toe tragten te hulpe te komen, door „ u de beste Middelen, welke gy tot dat gewigtig einde „ hebt in 't werk te ſtellen, aan te wyzen, en dewyl ik „ vreeze, dat gy dan uwen pligt in deezen moeilyk *agten* „ zult, en daar door wel ligt van de betragtinge van *den*„ zelven kond afgeſchrikt worden, wil ik u daar naa too„ nen welke kragtige drangredenen 'er voor u zyn, om de„ zelve met moed en ſtandvastigheid naar te komen, en „ u dezelve op 't hart te drukken. ——— Vooraf moet „ ik nogthans voorſtellen; dewyl het voor my geheel on„ zeker is, in welke handen deeze myne Verhandeling zal „ vallen, dat ik mynen Leezer zal beſchouwen als eenen „ gemeenen Burger of Landman, die ik geene leſen zal „ voorſchryven, die niet dan in de opvoedinge van Kin„ deren van grooten, ryken of aanzienlyken, kunnen te „ paſſe komen, welke laatſten egter van alles, wat ik „ voor hebbe hier ter neder te ſtellen, althans van verre „ weg het grootſte gedeelte, ook hun gebruik zullen kun„ nen maaken; voor Menſchen, die nauwlyks van de re„ denlooze Dieren verſchillen, dan daarin, dat hun Lichaam „ van eene andere gedaante is, en dat zy een voor Men„ ſchen verſtaanbaar geluid kunnen geeven, is het nutte„ loos te ſchryven.

„ Ik zelfs ben een Vader van Kinderen, en gevoel meer „ dan ik kan uitſpreeken, als ik deeze woorden lees of „ van den predikſtoel hoore, *gelyk zich een Vader ont*„ *ferm*

„ *fermt over de Kinderen, alzoo ontfermt zich de Heere*
„ *over die geenen, die hem vreezen, en zal eene Vrouwe*
„ *haaren Zuigeling vergeeten, dat zy zich niet ontfermt*
„ *over de vrugt haars buiks, en ſchoon deeze vergat, nog-*
„ *thans zal ik uwer niet vergeeten, dat ik my uwer niet*
„ *ontfermen zoude.* Ik kan dan geen norsch, geen geſtreng,
„ Zedemeester voor u zyn: laat vry een aangenaame glans,
„ eene vergenoegde lach op uwe kaaken liggen, by de
„ onſchuldige vermaaken uwer Kinderen, gevoel vry een
„ hartlyk medelyden met hunne rampen, en verſchoon vry
„ het te kort komende als hunne poogingen opregt zyn,
„ maar dit zelfde gevoel doet my tevens begrypen, hoe
„ ſmartlyk het voor uw Ouderlyk hart zou vallen, indien
„ gy eenmaal uw lief kroost, door zyn eigen wangedrag,
„ in weezenlyke elenden geſtort zaagt, en u zelven de
„ ſchuld van dit wangedrag wyten moest. Ziet gy, myn
„ waarde Leezer! dit ook, gy kunt het my dan niet kwa-
„ lyk neemen, dat ik u den weg aanwyze, om deeze ſmar-
„ te voor te komen."

Verhandeling van het Provinciaal Utrechtsch Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. IVde Deels 2de Stuk. Met Plaaten. Te Utrecht, by de Wed. S. de Waal *en* Zoon, 1789. *In gr.* 8vo. 175 *bladz.*

De onderwerpen, in dit Stuk voorkomende, zyn de volgende. 1. Waarneeming van eene ſpoedige geneeſing eener geweldige *Beroerte*, door den Heer GREEVE, *M. D. en Chirurgyn* te Utrecht.

De Lyder had Rundvleesch gegeeten, waarvan, by gebrek aan tanden, een ſtuk, niet wel gekaauwd, in de ſlokdarm was blyven zitten; het gelukte den Heer GREEVE, door middel van een Balyn, met een ſpons voorzien, dit ſtuk vleesch te ontlasten, en den Lyder te geneezen. 2. Verhandeling over de kweeking der Planten van de hooge Bergen, gewoonlyk genaamd, *Alpiſche Planten*, door den Heer THOUIN. Liefhebber van de kweeking van zodanige Planten zullen deeze Verhandeling met genoegen leezen. 3. Waarneeming van eene Waterzucht der Herſenen, na den dood eerst ontdekt, door den Heer B. DE SOLA, behelst geen nieuws. 4. Kruidkundige Waarneeming en Beſchryving van het geſlagt genaamd *Cyanella Capenſis*, door den Hoogleeraar NAHUIS. De Hoogleeraar meent regt te hebben,

ben, deeze Plant uit de Bende der *Sesmannige* te verplaatſen, in die der *Eenmannige* Planten, en dezelve te houden voor eene uitzondering op den algemeenen regel, welke in de Bolplanten plaats heeft. 5. Verhandeling over eene byzondere Inrichting van den Hoofdwal eener Vesting, door den Heer HUGUENIN, *Capitein Lieutenant in het Corps Artillerie.* 6. Verhandeling over den waaren aart van het Rottekruid, en deszelfs werking op zommige Midden-Zouten, door den Hoogleeraar NAHUIS. Met zeer veel gretigheid hebben wy deeze Verhandeling doorgeleezen; meenende daarin, iets nieuws, iets byzonders, nopens den waaren aart, de beſtanddeelen van deeze Metaalkalk, en deszelfs werking op zommige Midden-Zouten, te zullen ontdekken. Wy vleiden ons hier mede te ſterker, om dat het *Genoot ſchap* dit Stuk, als van eene meer dan gewoone waarde, met eene gouden Medaille van 20 Ducaaten bekroond heeft. Dan wy moeten, behoudens het verſchuldigde reſpect, voor het *Genootſchap* en den Hoogleeraar NAHUYS, rondborſtig bekennen, dat wy ons, in deeze onze ſtreelende hoop, by 't nagaan van het aangevoerde, tot ons leedwezen, te leur geſteld hebben bevonden. Alles tog wat de Hoogleeraar over dit onderwerp bybrengt, vinden wy reeds gedeeltelyk by BERGMAN (*) en anderen, maar voornaamentlyk by FOURCROY; (**). Welke laatſte Verhandeling alles behelst wat de Hoogleeraar, zo ten aanzien van den aart en Eigenſchappen van het Rottekruid, als ook ten aanzien van deszelfs werking op andere Midden-Zouten, volgens de theorie van LAVOUSIER, heeft bygebragt. De volgende voorbeelden mogen tot ſtaving van ons gezegde genoeg zyn: om den aart van het Rottekruid te leeren kennen, tragt de Heer NAHUYS de volgende vier ſtukken te bewyzen. *Vooreerst*, dat deeze Metaalkalk tot de zuuragtige Zouten behoort, is eene zeer bekende zaak. Zie MACQUER, BAUME, BERGMAN l. c. p. 286, FOURCROY l. c. p. 506). *Ten tweeden*, de reden, dat het Rottekruid, by deszelfs verkalking, in een Zoutzuurachtige zelfſtandigheid overgaat, is niet, zo als BAUME, MACQUER, BERGMAN en andere Scheikundigen meenen, in het verlies van phlogiston, maar, volgens LAVOISIER, in de aantrekking der baſis van de zuivere lucht gelegen.

(*) Opuscula Phyſica et Chemica. Vol. II: Comment. XXI. p. 272.
(**) *Elemens d'Histoire Naturelle et de Chimie. Second. Edit. Tom: II, Chap. VII pag.* 494.

gen. Dit zelfde zegt ook FOURCROY l. c. pag. 508. De aantrekking der basis van de zuivere lucht is iets, 't welk men, volgens LAVOUSIER, by alle verkalking der metalen aanneemt; maar wy vraagen: waarom worden niet alle metaal-kalken zuuragtige zouten? om dit met den Hoogleeraar aan eene byzondere eigenschap des Rottekruids toe te schryven, betekent niets. Immers de basis der zuivere lucht kan geen zuur voortbrengen, ten zy het zig met eene andere zelfstandigheid, het tweede Characteristike bestanddeel der zuurs uitmaakende, vereenige; —— zo lange wy dit tweede bestanddeel van het arsenicale zuur niet kennen, kennen wy ook het arsenicale zuur niet, gevolglyk ook het *arsenicum* niet. —— Dit hadden wy eigenlyk van den Heer NAHUYS verwagt, dat hy zoude onderzogt hebben. —— *Ten derden.* Het gewoone Rottekruid is voor eene meerdere verkalking, en dus voor eene meerdere vereeniging met de basis der zuivere lucht, vatbaar — dit is wederom eene zeer bekende zaak. (Zie FOURCROY l. c.) *Ten vierden.* Het Rottekruid, krygt wanneer het volkoomen met de basis der zuivere lucht verzadigd is, verscheiden eigenschappen, welke van die des gewoonen Rottekruids zeer verschillende zyn; dit, gelyk een ieder begrypt, hangt af van de meerdere zuiverheid, in het eerste geval verkregen. —— In het tweede gedeelte deezer Verhandeling tracht de Hoogleeraar de werking van het Rottekruid op zommige Midden-Zouten, volgens de proefneemingen van MACQUER, uit de aanweezigheid der zuivere lucht te verklaaren. —— Indien men eens de Leerstellingen van LAVOUSIER heeft aangenomen, volgt deeze verklaaring zeer natuurlyk, en is dus verre af, van iets nieuws te bevatten. Dan of men niet in staat zoude zyn, volgens de denkbeelden der hedendaagsche *Stahliaanen*, even zo goed, deeze verschynselen te verklaaren, komt ons zo vreemd niet voor, als den Heer NAHUYS.

De laatste Verhandeling is over een byzonder Midden-Zout uit de *mesembryanthenum crystallinum*, of Ysplant, door den Hoogleeraar NAHUYS. — Deeze Verhandeling behelst een aantal proefneemingen, op dit byzonder zout genomen, waaruit blykt, dat het zelve uit ⅓ vast loogzout en ⅔ vaste lucht bestaat. —— En hierby komt eindelyk nog een berigt van den Heer F. BREUKER, *Apotheker te Amsterdam*, om Ammoniak-Zout uit yzerdeelen te bezwangeren, en in alle deelen gelyk te maaken, aan de

yzeragtige bloemen van het Ammoniak-Zout; waar in hy by uitſtek wel geſlaagd is.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Zesde Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema. 1788. *In gr. quarto.* 420 *bladz.*

Eene beſtendige arbeidzaamheid ſtelt den noesten *Chalmot* in ſtaat, om de uitbreiding van dit nuttig Woordenboek voort te zetten, op eene wyze die voor een verſchillend ſlag van Leezers haare gevalligheid heeft; daar zyne uitgebreide beleezenheid, en naſpeuring, hem ſteeds overvloedige ſtof van allerleien aart verleent. — Wy hebben hiervan, in veelerleie takken van oefening, reeds een en ander voorbeeld gegeeven; ter veranderinge ſtrekke thans, tot een ſtaal, uit een menigte keurig behandelde Artikels, het woord *Geld.* Doch ons beſtek laat niet toe om 'er meer dan een gedeelte van over te neemen.

GELD is eene uitdrukking waar van men zich *in 't* algemeen bedient, om alle gangbaare Muntſpecien mede te betekenen, uit welke ſtoffe, het zy goud, zilver, koper enz. ook mogen zyn vervaardigd.

„ Het *Geld*, zegt de Heer VAN LOON, (*Hedend. Pen-*
„ *ningk.*, bl 1.) zyn zekere ſtukken metaal, of altemets
„ ook wel van andere ſtoffen, volgens derzelver inwendi-
„ ge waarde en onderſcheiden gewigt door de Hooge
„ Overigheid, naar de wyze van ieders land, gemerkt,
„ om in 't koopen en andere handelingen, volgens de
„ ſtilzwygende toeſtemming der volken, tot eene tegen-
„ waarde der verhandelde zaaken te verſtrekken."

In den beginne, toen de onafhangkelyke Souverein van het geheelal den mensch tot eenen Heer en Bezitter van den Aardkloot maakte, was het Metaal eene verborgen ſchat, die toenmaals onnut en van geenen dienst voor het ſchepſel was, dewyl de eerſte mensch het tot niets gebruiken konde. Zyn kroost zat in de gemeenſchap van goederen; en de eerſte nakomelingen bezaten dit werelds goed met elkanderen, en tot een onderling gebruik. Dan het menſchelyk geſlacht vermeerderende, werd, dewyl een iegelyk het zelfde recht tot alles bezat, het ge-

getal der nodige en bruikbaare zaaken te klein om eenen iegelyk daar mede te gerieven. De twist zoude een onvermydelyk gevolg deezer fchaarsheid der dingen, by eene zo groote en fnelle volkplanting, geworden zyn, indien men in de eerfte tyden zich niet door den geest van inſchikkelykheid had laaten beſtieren. Dus diende de eene den anderen, en zy voorzagen zich op eene mededeelzaame wyze onder elkanderen, van alles wat zy nodig hadden. De menſchenliefde heerschte nog te veel, en de eenvoudigheid, ten aanzien der aardſche goederen, was te groot, om juist naauwkeurig alles op het fynſte tegen elkanderen op te weegen, en na te rekenen. Dan dit was egter van korten duur! de hebzugt, het geweld en bedrog, bekroopen de menſchelyke gemoederen; en dit maakte eenen ieder onwillig, om iets aan zynen medemensch te geeven, of voor hem iets te doen, ten zy daar voor een naauwkeurig tegenwigt ontvangende. Voeg hier by, dat, hoe groot en uitgebreid iemants byzondere bezitting ook was, hy egter alles niet bezat; en dus genoodzaakt, wilde hy iets bekomen waar aan hy gebrek had, en 't geene van eenen anderen wierd bezeten, iets van 't zyne daar voor te geeven; en aldus geſchiedde, eer daar nog *Geld* was, de oudſte inkoop by ruilen en mangelen; zie JOBERT *kennisſe der Gedenkp. bl.* 2. Een gebruik voorwaar, 't welke, by het ontdekken der *Westindien*, by verſcheide Volken nog in zwang ging, en ingevolge het getuigenis van de geloofwaardigſte Reizigers, by ſommige Natien, nog huiden ten dage plaats vindt. Dan hoe gerieffelyk deeze handel in de beſpiegeling ook moge voorkomen, wierd dezelve egter, in de uitvoering, in alle deelen niet voldoende bevonden, en konde dus in zyn geheel niet lange ſtand grypen: de redenen hier van waren, dat weerkeerig een ieder niet van alle zodaanige goederen voorzien was, die zyne Evennaasten behoefde; daar by was de omſlag ook te groot, om ſommige goederen tegens andere goederen te zetten, zonder eene bepaaling te hebben, waar naar men derzelver waarde berekenen konde. Zulks had ten gevolge, dat men naar een middel omzag om dit te hulp te komen, en geen beter nog geſchikter deed zich hier toe op, dan een evenredig gelyk gewigt uit te vinden, dat *geduurzaam* in de behandeling, *beknopt* van omſlag, en teſſens ook *zeldzaam* en van *veele waarde* was, om daar tegen alle andere goederen en verdienſten, in de wereld, naar het gewigt en naar het ge-

tal te kunnen berekenen, en ziet de inbeelding der menſchen viel van ouds af op de zogenaamde *edele Metaalen*, als het *Goud* en *Zilver:* zulks was onbetwistbaar eene vrywillige keuze; dewyl *Koper* of *Papier*, gelyk de laatere tyden leeren, of zelfs *Koraalen*, *Zeehoorentjes*, of maar iets waar aan de menſchelyke verbeelding, naar gelegenheid van iegelyk land en tyd, eenigen prys of waarde heeft gehegt, van gelyke kragt en uitwerking is, wanneer zulks maar aan het oogmerk beantwoordt, om iets dat *handelbaar* en *beknopt* is, in vermogen te hebben, waar voor men grooter en uitgebreider zaaken, ten allen tyde, magtig kan worden. In vroegere tyden plagt men het goud en zilver ſlegts ten ruwſten toe te weegen, want de menigte, die men daar van in de toenmaals bewoonde landen had, vereiſchte geene ſtrenge bepaaling. Dan eindelyk, dit ook in handel en wandel te laſtig vallende, en de uitbreiding der Volkeren meer en meer vereiſchende om dit metaal wat beter te raade te houden, vond men goed, zekere gewigten in voorraad te maaken, en die te beſtempelen, om ze op het eerſte gezicht terſtond naar haare waarde te kennen, zonder daar toe eene pynlyke, en voor veel eenvoudigen ondoenlyke, rekening noodig te hebben. Ten laatſten, wanneer ook het bedrog valſche ſtempels leerde gebruiken, begon het de zorg der Regenten en der Vorſten te worden, om tot verhoeding van wanorde, twist en ſchaade hunner onderdaanen, zelven het metaal te munten, en, tot *merk van echtheid*, en van *zuivere ſtoffe* en *eerlyk gewigt*, hun wapen en hun borſtbeeld daar op te prenten. Zie daar kortelyk den oirſprong van het *Geld:* het is een *geconcentreerd* vermogen, het gene men anders in groote en wydloopige ſtukken bezitten konde, dat gemakshalve uitgedagt, en tot verligtinge der t'ſamenleevinge in trein gebragt is.

„ Wy zullen dit artikel beſluiten met eenige bedenkingen aan te voeren, over het groote nut en dienſt dat het *Geld* den menſche toebrengt.

„ De gedagten over dat onderwerp van den geleerden en vernuftigen Dr. COCKBURN, in het II. Deel van zyne *Eſſay concerning the Nature of Chriſtian Faith*, *pag.* 88, zyn van deezen inhoud: „ Wanneer het gebruik van 't „ *Geld* begon, was dit een wonderbaare vond om de „ naarſtigheid en vlyt der menſchen te beloonen en op „ te ſcherpen, dat zy hun werk en koophandel zeker, „ gemakkelyk en ſpoedig dreeven; om ieder een te ver-

„ plig-

„ pligten, dat hy al zyn vermogen en verſcheide be-
„ kwaamheden ten gemeenen nutte te kost lei, en om
„ elk aan te zetten, dat hy de vrugt en 't voordeel van
„ zynen arbeid, zonder eenig nadeel van zyn eigen zelven,
„ gemeen maakte. Gierigheid, of een ongeregelde liefde
„ tot het *Geld*, is zekerlyk zondig, zy is de wortel van
„ veel kwaads, en moet van ons verre geweerd worden;
„ maar 't gebruik van het *Geld* is zeer nodig, en brengt
„ menigvuldige voordeelen mede. Daar 't *Geld* heden ten
„ dage niet in zwang is, daar deszelfs gebruik tot nog
„ toe niet ingevoerd is, worden geene konſten of wee-
„ tenſchappen gehandhaafd, en niet een van al die oef-
„ feningen opgewakkerd, die 's menſchen geest beſchaa-
„ ven, en de ongemakken van ons leeven verzoeten.
„ De menſchen leeven daar in 't wilde heen als de die-
„ ren; niemant denkt om eenig ding, dan om eeten,
„ drinken, en diergelyke natuur; hunne gedagten gaan
„ niet hooger en verder dan alleen om 't leeven en den
„ adem te onderhouden: even als de dieren gaan zy den
„ ganſchen dag uit, en begeeven zich van de eene plaats
„ naar de andere, alleen om hun kost te zoeken. Wat
„ men ook onderſtellen mag, dat volgen zou, zo elk
„ mensch door eene byzondere edelmoedigheid en regte
„ liefde enkel wierd gedreven; 't is niet te min zo als
„ de menſchen voor het tegenwoordig in 't algemeen be-
„ ſtaan, ten uiterſte noodzaaklyk, dat 'er zeker ſoort, en
„ middel van handel en wisſeling is, gelyk die van 't
„ *Geld*, om de menſchen nuttiglyk en dienſtig voor el-
„ kanderen te maaken.

„ Het Goud nu en 't Zilver zyn, om hunne zeld-
„ zaamheid, wonderlyk bekwaam en geſchikt tot dat ge-
„ bruik van wisſeling boven allerlei andere waaren, of om
„ 'er *Geld* van te ſlaan; daar, integendeel, was Goud
„ en Zilver zo gemeen, en gemakkelyk te bekomen als
„ ſtroo, ſtoppels, zand en ſteen, het even nutteloos
„ voor den koophandel als deeze zouden zyn."

„ Zeker Schryver merkt te recht aan, dat het niet het *Geld* is, 't welk men als den eigenlyken rykdom van een' Staat moet beſchouwen. Waar toe dient in der daad het *Geld*? om de uitwisſelingen gemaklyker te maaken. Maar het maakt die niet gemaklyker, dan om dat wy daar aan eene zekere waarde hegten, welke waarde grooter of kleiner is, naar maate de begeerde metaalen gemeener zyn. Het *Geld* is ſlegts een teken van koopwaaren; het doet derhalven niets tot de zaak, of wy die koopwaa-

ren of derzelver waarde, mét een grooter of kleiner ſtukje Goud of Zilver, uitdrukken. LYCURGUS vergunde den *Spartaanen* niet dan eene yzeren munt, om dat hy wilde, dat zy arm waren; en wy, die ryk willen zyn, zouden dwaaslyk het zilver wel zo gemeen begeeren als het yzer. De *Spartaanen* waren, uit hoofde van hun Yzergeld, niet arm, en wy zyn met ons vermeerd zilver niet ryk. Indien wy hondermaal minder zilver hadden, zouden wy ſlegts één gulden behoeven te draagen, daar wy nu honderd draagen moeten. Minder *Geld* zou derhalven de uitwisſeling gemaklyker maaken, en ons by gevolg verryken; gelyk wy aan den anderen kant de klompen zilver zodaanig zouden kunnen ophoopen, dat de verwisſeling, door de menigte van dit metaal, even ongemaklyk wierdt, als die met Yzergeld te *Sparta*, in welk geval wy daardoor even arm zouden zyn. *Spanje* is naar geheel ſtrydige grondbeginzelen beſtierd geworden. Laat ons zien welk eene uitwerking dit gehad hebbe.

„ Toen de Spanjaarden zich in het bezit van de ſchatten der Nieuwe Wereld zagen, hadden zy de onnozelheid van te denken, dat zy ryk waren; maar zy waren het ſlegts voor een oogenblik.

„ Ik heb gezegd, dat het *Geld* maar een teken van waarde is; en dat die waarde grooter of kleiner wordt, naar maate het meer of min ſchaars is. In het eerſte geval koopt men derhalven voor weinig *Geld* veel, en in het laatſte voor veel *Geld* weinig. Nu, het *Geld* was allerwege ſchaars, toen de Spanjaarden zich eensklaps in het bezit van millioenen zagen. Zy ſcheenen derhalven in 't eerſte ryk genoeg, om geheel *Europa*, in zekeren zin, te kunnen koopen; maar, naar maate zy het goud en zilver, ter vervullinge van wezenlyke of ingebeelde behoeften, in andere landen overſtorteden, deeden zy den prys van alle Koopwaaren ſtygen; en deeze moesten wel haast in de zelfde evenredigheid duurder worden, als de Metaalen in hoeveelheid waren toegenomen. Deeze gelykheid, dit waterpas, waar door de Spanjaarden net even ryk wierden, als zy te vooren geweest waren, en even ryk als andere Volkeren, wierdt zeer vervroegd door de onderneemingen van KAREL DEN V, en van zyn zoon PHILIPPUS; want dezelve deeden hen meer dan twee duizend millioenen livres door de werelt verſpreiden. PHILIPPUS DE II zegt in zyn Testament, dat zyne ontwerpen

pen hem meer dan zes honderd millioenen Ducaaten aan buitengewoone uitgaaven gekost hadden. Dit Testament is in de Memorien van SULLI. Ik weet egter niet, of het een egt ſtuk zy. Maar ik meen, op 't voorbeeld van kundige Franſche Schryvers, niets te waagen met de Staatkundige, of liever Onſtaatkundige, verſpillingen deezer Vorſten op ten minſten twee duizend millioenen Livres te begrooten. Het gevolg hier van was, en moest zyn, dat de prys van alles, in 't verloop van één eeuw, viermaal verdubbelde.

„ De ſchatten van de nieuwe werelt, naar *Spanje* overgebragt, deeden de weelde toeneemen. Zy werkten een ander, een grooter, kwaad uit; zy verdoofden de nyverheid, de kloekheid, en hadden een doodelyken invloed op de handwerken, van welken aart die ook wezen mogten. De reden vertoont zich zeer gemaklyk. Naardien het *Geld* in *Spanje* gemeener was dan elders, was daar alles duurder, om dat alle arbeidsloonen hooger waren. Men wilde derhalven liever van den vreemdeling, die, nog minder Metaal hebbende, dezelfde dingen beter koop leverde, koopen, dan zyne Landgenooten duur betaalen. De Handwerkslieden kregen derhalven gebrek aan werk, verlieten het Ryk, en de Manufaktuuren vervielen geheel en al.

„ Het goud en zilver vloeide derhalven ſlegts door *Spanje* heen, zonder daar te kunnen blyven. Men heeft waargenomen, dat 'er, ſedert de ontdekking van *Amerika* in 1492, tot in 1595, meer dan vier duizend millioenen zyn ingevoerd; en, met al het tafelzilver, en alles wat 'er verder van goud of zilver gemaakt was, daar onder begreepen, bleeven 'er geen twee honderd millioenen in het Ryk.

„ Op het einde van de zestiende eeuw, was derhalven het Koningryk van *Spanje* een der minst ryke Staaten. 't Is waar, daar vloeiden dagelyks nieuwe ſchatten naar toe; doch zy bleeven ook even ſchielyk daar uit vloeijen, om dat het *Geld* noodzaaklyk overgaat, daar het de waare rykdommen vindt, dat is te zeggen, die dingen, die des leevens behoeften vervullen, of deszelfs aangenaamheden vermeerderen kunnen; dingen, die men verteert, en hervoort brengt, om op nieuws verteerd te worden. Daar moest zelfs van jaar tot jaar meer *Geld* uit *Spanje* vloeijen; want, naar maate het gemeener wierdt, deeden zy zelve de Koopwaaren in prys verhoogen. In der daad,

ſchoon ſedert 1595, het eene jaar door het andere, twaalf of vyftien millioenen waren ingevoerd, waren 'er in 1724 geen honderd millioenen over; en nog moest men, om dezelve te vinden, alle de rykdommen der Kerken mede rekenen.

Beſchryving van de groote of St. Jans-Kerk der Hoofdſtad 's Hertogenbosch, door J. MOBACHIUS, *rustend Leeraar van 's Hertogenbosch. Te 's Hertogenbosch, by de Wed.* C. A. Vieweg, 1789. *In octavo, 76 bladz.*

Volgens het eenpaarig getuigenis der Reizigers, en welinzonderheid van Bouwkundige beſchouwers van merkwaardige Geſtichten, is de groote Kerk van 's Hertogenbosch, aan *Joannes* den Euangelist toegewyd, ééne der ſchoonſte Kerken in alle de gezamentlyke Nederlanden (*). Ze is uit dien hoofde een voorwerp der bezigtinge van allen, die zig eenigen tyd aldaar ter Stede onthouden; en zulks heeft den Eerwaarden *Mobachius* te eerder genoopt, om 'er eene naauwkeurige beſchryving van te geeven. Van derzelver ſtigting, ter eere van *Joannes* den Euangelist, (die ook als de Patroon der Stad aangemerkt word;) mitsgaders van den tyd der bouwinge, en 't bybrengen der benoodigde gelden; als mede van de kostbaarheid van 't oude Gebouw, en deszelfs laatere lotgevallen, waar door het veele veranderingen, en verminderingen, in zyne kostbaarheid, ondergaan heeft, deelt hy in de eerſte plaatze een voorafgaand verſlag mede. Hier aan hegt hy vervolgens een algemeen berigt van dit Kerkgevaarte; en meldt ons, hoe 'er, in 't jaar 1318, en dus kort na deszelfs voltooijing (†), reeds

(*) Men houdt, naamlyk, volgens de aantekening van den Hoogleeraar *Bachiene*, in zyne *Beſchryving der Vereenigde Nederlanden*, IV Deel, bl. 509. voor de fraaiſte Kerken van alle de gezamenlyke Nederlanden, die van *St. Gudula* te *Brusſel*, van *St. Maria* te *Antwerpen*, en van *St. Jan* in *'s Bosch*. „ Wy meenen echter," (voegt hy 'er by,) „ dat ſedert de Nieuwe *Biſſchoplyke Kerk* „ te *Naamen*, aan *St. Aubin* (*St. Albinus*) toegewyd, in 1771, „ is volbouwd geworden, deze laatſte, als een *vierde*, met het „ hoogſte recht, op de lyst der prachtigſte Kerken dezer Landen, „ geſteld moge worden."

(†) Men had de fondamenten van dit Gebouw reeds gelegd in 't jaar 1280, maar het dak ſchynt eerst op de Kerk gekomen te zyn, in 't jaar 1312.

reeds een Broederſchap in opgerigt zy, die den naam droeg van onze *lieve Vrouwe Broederſchap;* dat 'er voorts, in 't jaar 1366, verordend is eene fundatie van dertig waereldlyke *Canunniken*, waardoor deeze Kerk eene *Collegiaale* Kerk werd, en dat ze eindelyk in 't jaar 1559, door eene Bulle van Paus *Paulus* IV, eene *Hoofd*, *Cathedraale* en *Biſſchoplyke* Kerk geworden is. Dan deeze *Biſſchoplyke* zetel werd, zo als uit 's Lands Geſchiedenisſen bekend is, eerst eenige jaaren laater gevestigd; en was van geen langen duur. Na de melding dezer Geſchiedkundige byzonderheden, verledigt zyn Eerwaarde zig tot eene gezette beſchryving van dit Gebouw, zo uit- als inwendig, met opzigt tot al het merkwaardige, dat het oog van den nieuwsgierigen, en vooral van den bouwkundigen, natuurlyk tot zig trekt: met nevensgaande aanmerkingen over verſcheide byzonderheden, waartoe derzelver beſchryving aanleiding geeft. Ten ſlot tekent zyn Eerwaarde nog aan, dat, toen de Stad door Prins *Fredrik Hendrik* ingenomen, en onder de gehoorzaamheid der Staaten Generaal gebragt was, de Kerken aan de Hervormden ingeruimd werden; en dat in de Hoofdkerk, die, geduurende de belegering veel geleeden had, tot het verrigten van den openbaaren Eerdienst in ſtaat geſteld zynde, de eerſte Leerreden, op hoog gezag, gehouden werd, door den Leger-Predikant *Coenraad Markinius*, op den 19 September 1629.

„ Ook droeg, zegt hy, 's Lands Hooge Overigheid zorg,
„ dat, kort daarna, deeze Hoofdſtad, by wyze van leening, met bekwaame Leeraars voorzien werd, komende
„ *Bernardus Bushof*, uit Utrecht; *Gibertus Voetius*, van
„ Heusden; *Gisbertus Moringius*, uit Bommel; en *Johan-*
„ *nes Spiljardus*, uit Gorinchem, om hier, nevens den
„ genoemden *Markinius*, de Gemeente te onderwyzen en
„ aan te kweeken; terwyl vervolgens de Gemeente, aan-
„ houdend, door Hervormde Leeraars is bediend gewor-
„ den."

Staats- en Karakterkundige Byzonderheden, betreffende FREDRIK den II, *Koning van Pruiſen. Uit het Hoogduitsch. Naar den derden Druk. Met Plaaten. Zesde en Zevende Deel. 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1789. *In groot octavo*, 498 *bladz.*

Geſchiedenis van den zevenjaarigen Oorlog in Duitschland, van het jaar 1756 *tot* 1763. *Door* J. W. VAN ARCHENHOLTSZ. *Voormaals Kapitein in dienst van den Koning van Pruiſen. Met Plaaten. Twee Deelen. 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1789. *In groot octavo*, 386 *bladz.*

HEt zesde en zevende Deel der Staats- en Karakterkundige byzonderheden, van den Pruiſiſchen Vorst, deelt ons, even als de voorigen, een aantal van merkwaardige voorbeelden van 's Vorſten gedrag en denkwyze mede, welken grootlyks dienen, om zyn character, door hem in verſchillende omſtandigheden te beſchouwen, ſteeds nader te leeren kennen. Men heeft 'er, in ieder Deel, bygevoegd, een gedeelte van 't verhaal, 't welk de Pruiſiſche Kapitein *Archenholtsz* gegeeven heeft, wegens het voorgevallene, geduurende den zevenjaarigen oorlog in Duitschland. — Dit tydbeſtek is, gelyk men weet, één der gewigtigſten in de leevensgeſchiedenis van Koning *Frederik den* II, en tevens, door zamenloopende omſtandigheden, byzonder opmerkenswaardig, van wegens het aandeel dat de voornaamſte Europiſche Hoven in deezen oorlog hadden; van waar die zo veel gerugtsmaakende zevenjaarige oorlog, natuurlyk, aller oplettendheid tot zig trok, en ook nog heden veeler geſchiedkundig oog op zig gevestigd houd. Ter dier oorzaake hebben de Uitgeevers van deeze verzameling, zeer gepast, het opgemelde verhaal van *Archenholtsz*, niet alleen 'er ingevoegd, maar ook te gelyk beſlooten, het zelve, onder den bovenſtaanden tytel, *Geſchiedenis van den zevenjaarigen Oorlog, enz.*, afzonderlyk gemeen te maaken; waar door de des begeerigen dit wel uitgevoerde verſlag deezer gewigtige gebeurtenisſe, op zig zelve, kunnen verkrygen. —— Veelen hebben deezen Oorlog niet ten onregte aangemerkt als een voornaam School der Krygskunde; en men beſchouwt deeze geſchiedenis meermaals inzonderheid uit dat gezigtspunt; men leert 'er het werkdaa-

daadig Krygsbeleid kennen; men ziet 'er misslagen begaan, en men ontdekt hoe ze zomtyds, tot aller verwondering, door vernuft en moed te herstellen zyn. Van dit laatste gaf de Pruisische Vorst een by uitstek treffend voorbeeld, in den slag by *Leuthen*, op den 5 en December 1757, toen hy zig manmoedig hield, in eene zeer hachlyke omstandigheid, en zyn ongeval schrander herstelde; naar uitwyzen van 't geen ons *Archenholtsz* deswegen meld.

Het lot des Oorlogs, naamlyk, was den *Oostenrykeren* zo gunstig geweest, dat *Silesien*, voor den Koning van *Pruissen*, zo goed als verlooren scheen, en men vleidde zig reeds met een volkomen zegenpraal, toen de Koning, tegen hunne verwagting, nog met eene kleine armee, hen naderde, daar ze zig by *Breslau* verschanst hadden. Terwyl de *Oostenrykers* zig op hunne overmagt verlieten, en zyne onderneeming voor die van een wanhoopigen Vorst aanzagen, riep de Koning zyne Generaals en Stafofficiers byeen, en hield eene korte maar zeer nadrukkyke reden. —— „ Hy stelde hun, (dus vervolgt onze Autheur zyn verhaal,) zynen ongelukkigen toestand voor, herinnerde hen aan de dapperheid hunner Voorvaderen, aan het bloed der gesneuvelde Krygslieden van hun volk, dat zy wreeken moesten, en aan den roem van den *Pruisischen* naam; tevens gaf hy zyn vast vertrouwen te kennen op hunnen moed, dienstyver en Vaderlandliefde, nadien zy den vyand thans aantasten, en hem zyne behaalde voordeelen weder ontrukken wilden. Door deeze aanspraak ontvlamde hy den geest zyner Krygslieden tot Enthusiasme toe. Eenigen schooten de traanen in de oogen; allen waren ontroerd. De voornaamste Generaals antwoordden in naam van den gantschen Heldenstoet, en beloofden den Koning, te zullen overwinnen of te sterven. Deeze geestgesteldheid verspreidde zich dra door de gantsche *Pruisische* Armee; en toen men bovendien hoorde, dat de *Oostenrykers* hunne voordeelige plaatzing verlaaten hadden, en de *Pruisen* te gemoet kwamen, hielden deeze den vyand zo goed als overwonnen.

„ Het was den 5 December, toen by het Dorp *Leuthen*, deeze veldslag, de grootste van onze eeuw, geleverd wierd. Alles was by de beide Krygsheiren verschillend. De *Pruisen* waren 30,000, de *Oostenrykers* 90,000 man sterk. De laatsten, vol vertrouwen op hunne geweldige macht, op hun reusachtig verbond, en op het be-

bezit van het reeds half veroverd *Silesien*; maar de eerste, vol gerustheid op hunne krygskunde, en hunnen grooten aanvoerer. By de ééne Armee, door den onverhinderden toevoer, uit *Bohemen*, ondersteund, heerschte overvloed; by de andere was gebrek aan veele behoeften. De ééne had een lange rust genooten, de andere integendeel was door eene lange geforceerde marsch afgemat. De *Oostenkers* waren op deezen gedenkwaardigen dag alleen met gewoonen krygsmoed bezield, maar de *Pruisen* tot geestdryvery toe gestemd.

„ Dus troffen de beide Legers elkanderen aan, in eene vlakte, die FREDERIK niet beter had kunnen wenschen. De *Oostenrykers* stonden in onoverzienbaare verbaazende Linien, en konden naauwlyks hunne zinnen gelooven, toen zy de kleine Armee der *Pruisen* zagen aanrukken tot den aanval (*). Maar nu vertoonde zich het groot vernuft van FREDERIK. Hy verkoos die schuinse slagorde, die den Grieken zo menige overwinning bezorgd had, en door middel van welke EPAMINONDAS de bykans onverwinlyke *Spartanen* overwon: eene schikking, die tot de meesterstukken der krygskunde behoort, en op dien grondregel rust, dat men meer Soldaaten op het hoofdpunt van den aanval brengt, dan de vyand; om de overwinning daar door als af te dwingen. FREDERIK maakte geveinsde beweegingen tegens 's vyands rechten vleugel, terwyl zyn oogmerk op den linker gericht was. Hy gebood, eene byzondere maneuvre te doen, die men wel by andere troepen nagebootst heeft, maar die, tot op den huidigen dag, alleen van de *Pruisen*, met de vereischte orde en gezwindheid, kan uitgevoerd worden. De natuur deezer Evolutie is, dat men eene Linie in veele benden deelt, deeze benden digt op elkander schuift, en de dus op een gedrongen masfa van menschen zich laat beweegen. FREDERIK vond deeze soort van schikking uit; zy was eene navolging van de *Macedonische* Phalanx, die in zestig gelederen marscheerde, en streed, die veele eeuwen lang voor onverwinlyk gehouden werd, tot dat het zwaard der *Romeinsche* Legioenen ze verdelgde, en 'er van haar niets dan de naam overbleef. Dit dus geplaatst ligchaam soldaaten beslaat naar evenredigheid niet dan eene geringe ruimte, en vertoont van verre eenen heel wanordenlyken op een

(*) Zy benoemden dezelve, schimpswyze, met den naam van de *Berlynsche Wachtparade.*

een gehoopten klomp menſchen. Doch 'er is ſlechts één wenk van den Bevelhebber nodig, of dit kluwen ontrolt zich in de grootſte orde, en met eene ſnelheid, die eenen ſtortenden ſtroom gelyk is.

„ Dus tastte FREDERIK den linker vleugel der *Oostenrykers* aan, en wierp dien overhoop. Geduurig kwamen verſche Regimenten, de genen, die over hoop geworpen waren, te hulp; doch men gunde hun geen tyd, om zich te formeeren; naauwlyks vertoonden zy zich, of zy wierden ook te rug geſlagen. Het een *Oostenryksch* Regiment viel op het ander, de Linie werd uit een geſcheurd, en de wanorde was onuitſpreeklyk. Veele duizenden van het Keizerlyke Leger konden niet eens aan het ſchieten komen, maar moesten met den ſtroom voort. De ſterkſte tegenſtand geſchiedde in het Dorp *Leuthen*, dat met veele Keizerlyke troepen en Artillery bezet was. Hier by kwamen groote hoopen van vluchtelingen, die alle huizen en hoeken van die plaats vulden, en zich wanhoopig verweerden. Doch eindelyk moesten zy echter wyken. Hoe verſchriklyk ook de wanorde by de geſlagen Armee was, nogthans beproefden haare beste troepen nog eens, onder begunſtiging van het terrein, ſtand te houden; doch de *Pruisſiſche* Artillery ſloeg hen dra op de vlucht, en hunne Kavallery, die op alle vleugels inhieuw, maakte geſtadig gevangenen, by duizenden. By *Rollin* was het geen krygskunde noch dapperheid, maar de yzer ſpuwende werktuigen, geplaatst op ontoeganglyke hoogten, die het lot van dien dag bepaalden; maar by *Leuthen* beſliste krygskunde en dapperheid alleen de overwinning. Men maakte op het ſlagveld 21,500 gevangen, 6500 van de *Oostenrykers* waren dood of gewond, en 6000 Deſerteurs liepen na den veldſlag tot de overwinnaars over. Het verlies der *Pruisſen* bedroeg 5000 dooden en gekwetſten.

„ Het onmidlyk gevolg van deezen dag was de belegering van *Breslau*, welk, van de geſlagen Armee ſterk bezet, aan zyn lot overgelaten werd. Men richtte hier galgen op, voor de geenen die van overgave wilden ſpreeken; doch binnen veertien dagen ging ook deeze ſtad over, wanneer de *Pruisſen* reeds alle ſchikkingen tot den ſtorm gemaakt hadden; en de bezetting van 13 Generaals, 700 Onderofficiers, en 18,000 man moest het geweer nederleggen. Hier werd een aanzienlyk Magazyn, eene menigte Voorraadwagens, en een Krygskaſſe van 144,000 gulden buit gemaakt. De Generaal ZIETHEN, die de vyanden vervolg-

volgde, had boven dien nog 2000 gevangens gemaakt (*), en meer dan 3000 wagens veroverd; zoo dat de *Oostenrykers*, in een paar weeken, byna 60,000 man verloren, en het overige van hunne kort te vooren verbaazende groote Armee alleen een ligchaam vluchtelingen verbeeldde, die, zonder Geschut, Vaandels, en Bagaadje, door gebrek gedrukt, en van koude verstyfd, over de *Boheemsche* bergen naa huis trokken.

„ De grootste krygsbekwaamheid des Konings van *Pruisen* was, dat hy begaane fouten weder wist goed te maaken, en behaalde voordeelen op de mooglykste wyze te nutten. De verovering van het byna verloren *Silesien*, en meer dan 40,000 man krygsgevangenen, zoude derhalven deezen rustloozen Veldheer niet vergenoegd hebben, of hem in den loop zyner overwinningen hebben opgehouden, indien niet de zo ver gevorderde winter, en de diepe sneeuw, zyne verdere voortgangen volstrekt een perk gesteld had; zelfs moest de belegering van *Schweidnitz* tot de lente uitgesteld worden."

(*) Men verhaalt, dat de Koning gebood een einde te maaken van het vervolgen en opbrengen van gevangenen, *om dat hy* niet meer wist, waar hy al die menschen laaten zou, *die hy toch* aan de Keizerin zou moeten overleveren. „ Ik zou nog wel een „ dozyn Vestingen van doen hebben (zeide hy) om alle deeze ge„ vangenen te herbergen, en wat nut heb ik 'er van? Zy kosten „ my veel Transporten, die ik nodiger gebruiken kan."

Nagelaaten Schriften van MARGARETHA KLOPSTOCK. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsteldam, by* W. van Vliet. 1788. *In* 8vo. 190 *bladz.*

Na eene *Inleiding* van den grooten KLOPSTOCK zelve, betreffende deeze Nagelaaten schriften zyner Echtgenoote, die hem door haare liefde zoo gelukkig maakte, als zy door de zyne was; ontmoet men hier eenige *Fragmenten* van Brieven; bestaande de eerste 25 bladz. uit Brieven aan haaren Echtgenoot, en de volgende 65, uit die aan zyne vrienden. 'Er komen zeker veele aanmerkelyke trekken in deeze Fragmenten voor; doch eenige kleinigheden zyn den Lezer minder belangryk, dan een nagelaaten Echtgenoot, die, in die kleinigheden zelfs, zyn verlies herinnert. Wat raakt het, by voorbeeld een leezer, of de wind

wind te *Hamburg*, op 7 *Aug.* 's morgens *west* was, maar laater *oost* liep? — Intusschen was deeze beschryving, voor den toen aan boord zynde, en met tegenwinden worstelenden KLOPSTOCK, aanmerkelyk genoeg, om haar zich daar by te herinneren. — Vervolgens heeft men *Brieven van Overledenen aan Levenden*, wier elftal 50 bladz. beslaat, en eene schoone naarvolging opleveren van de oorspronglyke Brieven van *Miss* ROWE. Daar op volgt *de dood van* ABEL, een Treurspel; twee *Geestelyke gezangen*, en een *Fragment* van een Gesprek.

Even als de Heer NIEMEYER zyne Landgenooten herinnerde, dat dit Werkje 'er was, heeft de Heer FEITH ook, ten opzichte der Nederlanderen, gedaan, en de Vertaaling 'er van, als een wenschlyk werk, in zyne *Brieven* (*) aangeprezen. Thans is zyn' wensch vervuld; en de beminnaars van Zedekundige schriften hebben genoegzaame reden, om den Heere FEITH, voor zyne herinnering en aanpryzing van deeze Nagelaaten schriften, te danken. Het Taal- en Dichtlievend Genootschap te *Leyden*, onder de Spreuk: *Kunst word door Arbeid verkreegen*, heeft de afbeelding van het Graf deezer godvruchtige Vrouwe, welke in de bekroonde Verhandeling van den Heere FEITH, over het *Heldendicht*, geplaatst was, ook aan den Uitgeever medegedeeld: welke afbeelding 'er, op eene voegzaame wyze, dan ook is in gebonden. Blykende daar uit, dat zy den 16 Maart, 1728, geboren werdt; den 10 Juny, 1754, getrouwd, en den 28 November, 1758, gestorven is.

(*) *Over verscheide Onderwerpen*, D. II, bl. 179.

Kleine Dichterlyke Handschriften. Tweede Schakeering. Te Amsterdam, by P. J. Uylenbroek. 1789. *In groot* 8vo. 128 *bladz.*

Eenige losse Dichtstukken, hier *Handschriften* genaamd, van ROULLAUD, HAVERKORN, BILDERDYK, HOFFHAM, BODDAART, DOORNIK, DE CLERCQ, DORLAND, PEELEN, TEEUWSEN, HOUTMAN, CARUL, IMME, VAN OVERSTRATEN, PERK, C. en P. V. W. NSZ. maaken den inhoud van dit tweede Stukje, *Schakeering* geheeten, uit; en gaan over byna even zoo veel onderscheidene onderwerpen, als zy onderscheiden in waarde zyn: het welk in eene verzameling van deezen aart, zo als wy reeds over het eerste Stukje

je gezegd hebben (*), niet wel anders wezen kan. Elk leezer kan 'er dus iets van zyn ſmaak in vinden: zo als de volgende voorbeelden reeds aanduiden. De Heer O. C. F. HOFFHAM beſchryft dus, in een Vertelſel,

HET WAARE GELOOF.

Een yvrig en rechtzinnig priester
Preekte eens zyn leeken kontroverſie:
En wyl hy, voor zyne dorpgemeente,
Zyn leeren gaarn proefondervindlyk
En zyn bewyzen zinlyk maakte,
Vertoonde hy, voor ieders oogen,
Een groote walnoot, in haar bolſter:
„ *Let, myn beminde Katholieken",*
Dus hief hy aan: „ *ziet hier een voorwerp,*
„ *Bekwaam om onze zuivre leere,*
„ *Ons waar geloof, van ketteryen]*
„ *En dwaalgevoelens te onderſcheiden.*
„ *Gy ziet dees noot! — haar groene bolſter*
„ *Vertoont zeer klaar en eigenaartig*
„ *Het ſamenſtel der Calvinisten;*
„ *'t Welk enkel ruw en oppervlakkig*
„ *Niet tot de kern der zaaken doordringt;*
„ *Maar aan de groene ſchel blyft hangen.*
„ *Uwe aandacht lette voorts" —— en tevens*
Wierd nu de noot door hem ontbolſterd ——
„ *Thans, myn beminden, ziet gy 't ligchaam*
„ *Der noot, van zyne ruigte ontſlagen,*
„ *Bedekt met ſtyve en harde ſchaalen:*
„ *Dit, dit is 't beeld der Lutheraanen!*
„ *Zoo hard, en harder dan dees ſchaalen,*
„ *Is 't hoofd der ſtyve Lutheraanen!*
„ *Zy komen 't pit der noot wel nader*

„ *Dan*

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroeff.* D. III. bl. 644.

„ *Den 't blinde rot der Calvinisten;*
„ *Maar echter, waarde broeders, echter*
„ *De noot blyft ongekraakt van hén ook.* ——
„ *Nu, zyt oplettend, myn beminden!*
„ *Onze oude, onfeilbre en zuivre leere,*
„ *Het waar geloof der kerk van Rome,*
„ *Is —— als de kern van deeze walnoot.*" ——
Dit zeggend kraakte hy de walnoot;
Maar ziet —— de noot was doof en ledig.

Als Vindingryk vertelſel heeft dit ſtukje veel verdienſten, maar als Poëtisch voortbrengſel, zeer weinig. De ſtyl is geheel proſaisch, te meer blykende door het misſen van rymklanken. Wy ſtellen weinig verdienſten in het Rym, op zich zelven aangemerkt; doch, wanneer een Dichter de vryheid neemt, om zich van dien boei te ontſlaan, kan men billyk vorderen, dat hy dat gemis, door een ſchoone versmaat, of bevalligen toonval vergoede. Dan, zommige Theoristen van deezen tyd ſchreeuwen ſterk tegen den dwang van het Rym, zonder dat zy in onrym daarom beter verſen maaken. Zou men, by voorbeeld, de proſa omſchryving, *de noot blyft van hen ook ongekraakt*, niet moeten verkiezen, boven het zogenaamde Vers: *de noot blyft ongekraakt van hén ook*: dat zoo wel een verkeerde woordſchikking, als een verkeerden toonval doet hooren? —— Van dezelfde hand heeft men ook het ſtukje:

AAN CATS BERISPERS.

Gy, die den braaven Çats ſlechts met verachting leest,
Wyl ik en weet niet wat *in hem u kan mishaagen;*
Indien die eedle Zeeuw een Franschman waar' geweest,
Gy zoud met lof van zyn je ne ſais quoi *gewaagen.*

Mag men wel vooronderſtellen, dat iemand ſtopwoorden by vreemde ſchryvers goed zoude keuren, die hem, by zyne Landgenooten, mishaagden? Immers berispt men, in CATS, niet zoo zeer de woorden, als woorden, maar het te veelvuldig herhaalen van dezelve: het geen men, in dat geval, ook by den Franschman zou moeten doen.

Geestig is het Stukje van denzelfden Maaker:

AAN N. N. OP ZYN TREURSPEL.

Indien ge uw Treurſpel by den Thermometer houd,

Ifte Bedr. IIde Bedr. IIIde Bedr. IVde Bedr. Vde Bedr.
De held is koel, — word warm — word heet — word laauw — is koud.

Als mede de volgende tweeſpraak van den Heere BILDERDYK getyteld

AMPTEN.

A. *Hoe zyt gy zoo geſtoord, myn vrind?*
B. *Om dat ik 't onrechtvaerdig vind.*
A. *En wat dan vindt gy onrechtvaerdig?*
B. *Dat Stultus Raad wordt, zoo onwaardig!*
A. *En waarom niet veeleer dan gy?*
B. *Wel foei! gelykt ge hem met my?*
A. *Dan is 'er onderſcheid in beiden?*
B. *Zoo dag en nacht zyn te onderſcheiden.*
A. *En wat is Stultus voor een man?*
B. *Die niet dan ombre ſpelen kan.*
A. *Zoo kan hy dan geen jabroer ſpelen?*
B. *Ja ſchoon, volmaakt in alle deelen.*
A. *Flikflooijen? laagheen ondergaan?*
B. *Volmaakt; dat is zyn gansch beſtaan.*
A. *De gekken in hun dwaasheên ſtyven?*
B. *En dringen in de gunst der wyven.*
A. *Veracht'ing dulden van Alceſt?*
B. *Gy hebt zyn beeld daar juist geſchetst.*
A. *Zyn luimen vieren en verwachten?*
B. *En daar 't geweten om verkrachten.*
A. *En gy, hebt gy dat meê verricht?*
B. *Ik ſchaamde my voor 't zonnelicht.*
A. *Gy ſtaat op deugd en kundigheden?*
B. *En zie die graag met wrucht beſteden.*
A. *En houd ge die voor gangbre munt?*
B. *Niet, daar ge brood voor koopen kunt.*

A. *Maar*

A. *Maar ook geen omtpen naar myn weten.*
B. *Die worden ongekocht bezeten.*
A. *Zeg liever: niet voor geld gekocht.*
B. *En waar dan zyn die aan verknocht?*
A. *Aan 't kruipen voor gewaande grooten.*
B. *Dan heeft ze Stultus recht genoten!*
A. *Wie toch wordt kooper van een goed?*
B. *Wel, die den prys 'er voor voldoet.*
A. *En die dien prys 'er aan wil ſparen?*
B. *Die houd zyn geld en laat de waren.*
A. *En zoo gy daar het recht van ziet,*
Wat onrecht is u dan geſchied?

Aandachts-Boek voor Vrouwen. Door F. G. MAREZOLL. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. G. VAN DER VOORT. *Advocaat voor de Edele Hoven van Juſtitie in Holland. Eerſte Deels eerſte Stuk. 's Gravenhage, bij* L. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorwerk, 249 bladz. In gr. 8vo.*

Het Vrouwlyke Geſlacht, met betrekking tot de omſtandigheden, die aen het zelve byzonder, of althans by uitſtek, eigen zyn, ene zedekundige handleiding te verleenen, om de aendacht ernſtig te vestigen op hunne beſtemming en verplichting, is het hoofdbedoelde van den Heer *Marezoll* in dit Geſchrift. In de uitvoering hier van is hy, mag men wel zeggen, zeer gelukkig geſlaegd; gemerkt zyne manier van voorſtellen recht geſchikt is, om verſtandlyke kundigheden in te boezemen, en tevens op het hart te werken; des dit *Aandachts-Boek*, met oordeel en opmerkzaemheid gebruikt, niet konne misſen een heilzamen invloed te hebben op het gedrag veler Vrouwen, ter bevorderinge niet alleen van hun eigen welzyn, maer ook van 't geluk der Maetſchappije, waer toe zy, in haren kring, zeer veel, en meer dan men gewooniyk ſchynt te denken, kunnen toebrengen.

Tot een grondſlag van dit Werk legt hy, ene voorafgaende overweging over *de beſtemming en voltooijing der Vrouwlijke aanlagen tot volkomenheid*; waarin hy doet zien hoe de Natuur haer alles verlene wat dienen kan, om haer, volgens hare beſtemming, tot volkomenheid te brengen; en hoe het 'er maer op aenkome, dat ze hier van een verſtandig gebruik maken. Het deswegens voorgedragen heldert hy verder op, door haer voor oogen te ſtellen *de grondtrekken ener ſchilderij van zo een voltooid vrouwlijk character*; het welk hy op ene voortreflyke wyze, in deszelfs innerlyke en

uiterlyke werkingen, afmaelt; zo dat zyn Tafereel ene beknopte ſchets zy van de werkzaemheden, waer op de Vrouwlyke kunne zich heeft toe te leggen, om aen hare beſtemming en verplichting te beantwoorden.

Na ene levendige ontvouwing van dit algemene voorſtel, gaet hy over ter behandelinge van de byzondere onderwerpen, welken daeromtrent ene gezette overweging vorderen; en bepaelt zich, in de eerſte Afdeeling, tot enige oefeningen, *in nadenken over de beſtemming van het Vrouwlyke Geſlacht in 't algemeen*, welke oefeningen hy tot een vyftal brengt. (1.) De noodzaeklykheid en 't voordeel van dit nadenken. (2.) Nadenken over de beſtemming des vrouwlyken geſlachts tot huislyk leven, en tot huwelyks verbinding. (3.) Nadenking over hare beſtemming tot oppaſſing en eerſte vorming der kinderen. (4.) Nadenken over hare beſtemming ten opzichte der gezelligheid en der pligten in de verkering met menſchen. En eindelyk (5.) Nadenken over de grootheid en gewigtigheid der vrouwlyke beſtemming. —— De tweede Afdeeling is geſchikt, *ter opwekking tot de voornaamſte Deugden, en ter waerſchouwing voor de meest heerſchende gebreken des Vrouwlyken Geſlachts.* Deze voorſtellingen zyn geſplitst in *Morgen- en Avond- Aendachts-Oefeningen*, waer in de Autheur telkens ene handleiding geeft, hoe ene Vrouw des morgens hare verplichting hebbe te beſchouwen, en des avonds na te gaen, in hoe verre zy daeraen beantwoord hebbe, met ene overweging van de oorzaken der te kort komingen, van de middelen ter verbeteringe, enz. Onder deze Afdeeling behelst het thans afgegeven Stuk de volgende onderwerpen. (1.) De Aendacht en de Onverſchilligheid in den Godsdienst. (2.) De Arbeidzaemheid en de Geneigdheid der verſtrooijing. (3.) Vervolg van de Arbeidzaemheid en de verkeerde Werkzaemheid. (4.) Geduld, benevens zachtmoedigheid, mitsgaders eigenzin en morrende onverdragelykheid. (5.) Standvastigheid in goede voornemens, als mede de bronnen der veranderlykheid en onbeſtendigheid in het goede. (6.) De zelfbeheerſching en de middelen om de magt der zinlykheid te overwinnen. (7.) De ware nuttige gevoeligheid, benevens de valſche ſchadelyke nagemaekte gevoeligheid. (8.) De invloed der Mode op Godsdienst- en Aandachtsoefeningen; (9.) op Vrouwlyke deugden en ondeugden; (10.) en op huislyke gelukzaligheid; telkens met de middelen daertegen. Voorts (11.) De valſche ſchaemte. (12.) De verkwisting en praelzugt (13.) De ydelheid, en (14.) de verleidbaerheid van het vrouwlyke geſlacht; telkens met aenwyzing der behoedmiddelen.

Men kan uit deze opnoeming der onderwerpen gereedlyk nagaen, dat velen derzelven, ſchoon ze hier inzonderheid met opzicht tot de Vrouwen behandeld worden, van dien aert zyn, dat derzelver overweging ook den Mannen te ſtade kome. Hier toe behoort, om 'er uit allen een te melden, de Aendachtsoefeningen over *de gevoeligheid*, die de Autheur met regt in eene *ware nuttige*,

aen

aen de eene, en, aen de andere zyde, in ene *valſche, ſchadelyke en nagemaakte gevoeligheid* onderſcheid. De eerſte maekt ons deelnemend, en doet ons het geluk van andere menſchen mede gevoelen: zy maekt ons medelydend, en doet ons de elende van andere menſchen mede gevoelen: zy berust niet in gewaerwordingen, maer zet ons aen tot werkzaemheid en wezenlyke hulpbetooning, en, in gevolge hier van, verſchaft zy ons niet alleen genoegen, maer zy bevordert ook onze hoogere volkoomenheid en gelukzaligheid. —— Geheel anders is 't geſteld, met de laetstbeoogde, die de mode ingevoerd heeft, de gewoonte ſtand doet houden, en inderdaed geen zaek voor 't verſtand en 't hart is. Het geen ons, in de ontvouwing daervan, medegedeeld word, is te uitvoerig, om het alhier plaets te geven; een trek of twee zy genoeg tot een ſtael der maniere van des Schryvers voorſtelling.

„ Het is, zegt hij, geene waare, maer valſche, ſchadelijke, nagemaakte gevoeligheid, wanneer ik niet voor het wezenlijk groote, edele, ſchoone en nuttige, maer alleen voor het onnatuurlijke, overſpannde en zonderlinge, gevoel heb: in dit geval gevoel ik niet uit noodzaakelijkheid, maer uit ijdelheid; niet om hoogere oogmerken, door mijne gewaarwordingen, te bevorderen, maer om boven anderen uit te ſteeken; dan roeren mij geene zagte, ſtille huislijke deugden; geene weldaadige, verhevene, algemeen nuttige gezindheden, die ik aan de menſchen, onder welken ik leef, zie en bemerk; maer dan moeten het enkel geruchtmaekende, ieder in de oogen vallende, opzien veroorzaekende handelingen zijn; die mij goedkeuring zullen afdwingen; dan ben ik het meest tot het onnatuurlijke en tot alle ſoorten van dweeperij geneigd; dan verlang en onderhoude ik alleen ſterke, duistere en onverklaarbaare aendoeningen, en dring daerdoor uit mijn hart alle klaare lichtvolle gewaarwordingen, die ik met mijn verſtand kan doorzoeken, en wier oorſprong ik uit natuurlijke redenen afleiden kan; dan misken ik hoe langer hoe meer de rechten des verſtands, beroof ze van allen voedzel, ſtel, boven deszelfs uitſpraaken, ieder mijstiesch, geheimvol gevoel, en handel meer volgends blinde, onwederſtaanbaare driften, dan volgends doordachte, mij bewuste, beweegingsgronden.

„ Het is geene waare, maar valſche, ſchadelijke, nagemaakte gevoeligheid, wanneer ik ſteeds en overal poog te gevoelen, en de aenleidingen daertoe niet afwacht, maar angſtig opzoek; en dit is een bewijs dat de gevoeligheid bij mij in zwakheid der ziele ontaart is: zo dra mij het gebrek van voortduurende gewaarwordingen verlegen en onrustig maakt, zo dra kan ik merken, dat ik de heerſchappij over mij zelve en over mijn hart verlooren heb; dan is alles ledig en doodsch in mijne ziel; dan gevoel ik noch lust noch kracht tot mijne beroepsbezigheden; dan erken ik geen huislijke pligten voor noodzaakelijk; dan heb ik

een afkeer van den arbeid, dien mij mijn ſtand en mijne levenswijze oplegt; dan zoek ik alleen omgang met gelijkgeſtemde perſoonen, die met mij beuzelen, die mijne grondſtellingen en wenſchen billijken, die mij prijzen, en mij voor een voorbeeld van mijn geſlacht houden; die, zo als ik, hunnen tijd en krachten met niets doen verkwisten; dan ben ik, in verbinding met deezen, bekwaam tot alle dwaasheid, tot alle gemeen ſchadelijke onderneeming, tot alle ondeugd; dan ſteekt het eene hart het andere aan met de onreine vlammen der dweeperij en menſchenhaat; dan wordt de waare, menschlijke deugd beſpot, en deeze eerwaardige naam ſlechts aan dingen gegeeven, die denzelven verontheiligen."

Het lyden van ISABELLE, *in Brieven, door* J. W. CURTEN. *Te Amſterdam, by* J. Woertman, 1789. *Behalven het Voorberigt,* 204 *bladz. In octavo.*

In het Voorberigt betuigt de Opſteller deezer Brieven te verwagten, dat dezelven door koele redenaars veroordeeld, maar door teêrgevoelige harten met vermaak geleezen zullen worden. Onder de laatſten, die ze met vermaak geleezen hebben, kunnen wy ons niet tellen; mogelyk zyn wy 'er te weinig ſentimenteel toe; dan of wy hierom juist als koele redenaars te beſchouwen zyn, is daar mede niet uitgemaakt: 'er is een middelſlag van leezers, die, zonder juist ſentimenteel te zyn, nogtans tot geene ongevoeligheid overſlaan; onder dit ſlag behooren wy, indien wy ons, in dit opzigt, recht kennen; en als zodanigen gevalt ons dit Stukje niet.

De lydende *Iſabella* is zeker, in haare omſtandigheden, een voorwerp van medelyden; dan die aandoening wordt merkelyk verzwakt, op het bezef, dat zy zig, door eene welvermydelyke onvoorzigtigheid, dit lyden op den hals haalt. —— *Iſabella* heeft, uit eigen beweeging, de kloostergelofte gedaan, om zig te bevryden van de dringende aanzoeken eenes haatlyken Minnaars: en zy verbreekt dezelve door eene ſterke liefdedrift voor den jongen Heer *Croli*, dien zy naauwlyks in perſoon gezien heeft, en verder niet kent, dan uit zyne Brieven. *Iſabella* heeft, uit kragt van haare geboorte en opvoeding, de groote Waereld leeren kennen, en is, gelyk verſcheiden trekken in haare brieven toonen, niet onkundig van de listige verleidingen veeler galante Heeren. Nogtans laat ze zig door de ſtreelende brieven van eenen Minnaar, (wiens character en omſtandigheden haar genoegzaam onbekend zyn, waaromtrent al haar vertrouwen op deeze zyne brieven ſteunt,) overhaalen om het Klooster te ontvlugten; in de verwagting, dat, volgens zyne toezegging, zyne Moeder en de verdere Nabeſtaanden haar vriendlyk zullen ontvangen, daar ze zyn huwelyk met haar toegeſtemd hebben. Zy komt in London, heeft eenige weeken eene aanhoudende verkeering met

Cro-

Croli, die haar, onder een en ander voorwendzel, te vrede ſtelt, wegens het agterblyven van zyne Familie; tot dat zy, eindelyk verneemende, hoe men openbaar verſpreidde, dat zij te zamen eene onbetaamelyke verkeering hielden, eerst een gepleegd bedrog begint te vermoeden. —— Zulk een gedrag, zou men mogen zeggen, was verſchoonelyk in eene gedwongen Kloosternon, die de Waereld naauwlyks, en vooral de groote Waereld, niet had leeren kennen; maar dit is het geval van *Iſabella* niet. —— Haar overige gedrag omtrent *Croli*, die zyn laag en ſchandelyk oogmerk vervolgens duidelyk ontdekt, is pryzenswaardig; en haare brieven aan Mevrouw *Croli* en derzelver Zoon duiden een deugdzaam hart aan, dat zig jammerlyk heeft laaten verleiden. —— Uit het ſlot der Geſchiedenisſe verneemt men eindelyk, met een gevoelig genoegen, dat *Iſabelle*, in een Italiaansch Koopman, een braaven beſchermer vondt, die al haar vertrouwen waardig was; en dat zelfs eenige goede vrienden van *Croli*, medelyden met haar hebbende, te wege hielpen brengen, dat zy van den Paus verlof erlangde, om zig weder in een Klooster te begeeven.

Het zedelyke doelwit van deeze Roman wordt dus uitgedrukt. —— „ Eene deugdzaame ziel, door de hevigſte hartstogt be„ ſprongen —— aan alle de aanlokſelen der verleiding bloot ge„ ſteld, voor de magt deezer vyanden te zien bukken, doet ge„ noegzaam 's menſchen zwakheid en onvermogen kennen, om „ alle deeze ſchoone uitnoodigingen te leeren vermyden, en het „ onheil, dat daar aan verbonden is, te ontvlieden. —— Ter„ wyl de zegepraal der belaagde en byna geheel verleide deugd, „ op het oogenblik van haare overwinning, zo roemrugtig be„ haald, de lust zal inboezemen, om haar ſteeds te waardeeren, „ nimmer uit het oog te verliezen, en voor den ontaarden kren„ ker van dezelve de billyke verontwaardiging te doen gevoe„ len." —— Het laatſte gedeelte ſtemmen wy van ganſcher harte toe; doch, om die leering in te drukken, was 't niet noodig *Iſabelle* zo onvoorzigtig te doen handelen: en 't denkbeeld, dat wy daar uit 's menſchen zwakheid en onvermogen leeren kennen, komt ons niet aanneemelyk voor. —— 'Er heerscht in verſcheiden Romans eene foortgelyke denkwijze, en men ontmoet dezelve maar al te veel in de menschlyke zamenleeving; welke ons ontdekt, dat men 'er zig van bedient, tot een grondſlag, om voor verkeerde handelingen te pleiten, of die ten minſte te verſchoonen; terwyl men zwakheid noemt, 't geen men aan onvoorzigtigheid, aan een mangel van oplettend beſtier der hartstogten, heeft toe te ſchryven. Uit overyling, in eene hevige drift, een misſtap te begaan, zou zwakheid mogen heeten; maar, na een herhaald overleg, eene hartstogt, die ten kwaade leidt, in te volgen, is geen zwakheid, maar eene buitenſpoorigheid; welker pleeging men niet op de rekening van 's menſchen zwakheid en onvermogen behoort te ſtellen; daar dezelve veeleer voortſpruit uit 's menſchen ſterk-

te en vermogen, dat is, uit een al te ſterk vermogen eener door eigen ſchuld niet wel beteugelde hartstogt. —— Men zondigt niet voorbedagtlyk door zwakheid, maar door niet wel beſtierde kragten.

Zedelyke Verhaalen. Tweede Deel. Te Amſterdam, by J. Allart, *1789. In groot octavo. 240 bladz.*

Overeenkomſtig met het Plan, in het Eerſte Deel deezer Verhaalen, ten grondſlag gelegd, en reeds door ons aangewezen (*); vervolgt de Heer FEITH met het mededeelen van eenige aanmerkelyke geſchiedenisſen. In het *eerſte* Verhaal wordt CHARLOTTE ORMOND, als één van die duizend ongelukkigen voorgeſteld, die van den weg der ondeugd wederkeeren. Haare geſchiedenis verdient voorzeker de eerſte plaats, zoo om derzelver byzonderheden als uitmuntende menſchenkennis. Zy, de dochter eens Engelſchen Koopmans, wordt, door den Marquis van ROUTIERS, reeds in haar vyftiende jaar verleid, om met hem naar *Parys* te vluchten. Zy raakte daar ſpoedig van hem af, en ontvangt een elendige Wisſel van 500 Livres, tot kosten der te rugreize naar haar Vaderland. Het verſcheuren van die Wisſel; haar bekommerde toeſtand, en daar op gevolgde levenswyze, brengen haar in kennis met Lord ARBY, die haar gevvigtig beſluit, om tot de deugd weder te keeren, op eene byzondere en edelmoedige wyze bekragtigt, en vervolgens ten haaren huize ſterft, naa dat zy haare beloftenisſe geſtand gedaan, en op eene zeldzaame wyze met ARMONVILLE gehandeld heeft; en met hem gehuwd is. Het *Tweede*, eene Vertelling in VII Hoofdſtukken, meldt de lotgevallen van OMAR, een der Bagdadſche Vorſten, in welken de levensregel, *ontbeer en geniet*, hem door eenen wyzen voorgeſchreven, voorbeeldig bevestigd wordt. In het *derde* Verhaal ontmoet men de zonderbaare geſchiedenis van zekere ANTONETTE, die, door haar Vader tot het Huwelyk gedwongen, haaren mismaakten man verlaat; doch, door deszelfs mededinnaar, tot medelyden, en vervolgens tot liefde voor haaren verlaaten man, bewoogen wordt. Het *vierde* Verhaal bevat BARUCH, of *de leerling der Wysheid*, welke eindelyk in een Dolhuis ſterft; en het *vyfde*, dat wy voor onze Leezers als het kortſte afſchryven, is getyteld:

A B U,

EEN SPROOKJE.

HASSAN was ſederd dertig jaaren Koning van Samarkand, en beſtierde zyn ryk in vrede. Hy hield zyne Nabuuren in eerbied, maar het viel hem nimmer in, zyne grenzen uit te breiden. Hy be-

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vadert. Letteroef. IVde D. bl.* 257.

bezat het geluk, dat de Koningen zo zeldzaam te beurt valt, van gelyk gevreesd en bemind te worden.

ABU was zyn eenige Zoon, en de Vader had niets omtrend deszelfs opvoeding verzuimd. Eenige wyze mannen hadden alles gedaan om het hart en het verſtand van den Jongeling te vormen, en hunne pogingen waren niet vruchteloos geweest. ABU was wel een Prins, maar des niettegenſtaande een der volmaakteſte Jongelingen.

Dan, de Geſchiedboeken, die men toen ter tyd in Samarkand bezat, en door wier leezing hy zynen geest voedſel verſchafte, ontwikkelden van lieverlee de hoofdneiging van deezen jongen Prins, welke den wellust en de rykdommen verachtte. Wat hem in de gantſche Geſchiedenis het meest aan zich trok, waren de Veldſlagen en Overwinningen, door welke zich de groote Koning MAG-FUL-HAR, en de groote Koning TRA-RA-LONG, en de groote Koning HIOLAM, eenen zo onſterfelyken naroem verworven hadden. 't Is waar, wy Europeäanen kennen zelfs niet eens de naamen deezer onſterfelyke Koningen, wier roem eeuwig duurde; maar de verlooren Jaarboeken van Samarkand wisten zeer veel van hun te zeggen.

Kortom, de daaden deezer Helden ontſtaken in den vier en twintigjaarigen Prins een vuur, dat hem zynen toeſtand zeer onaangenaam maakte. Hy werd met de werkelooze rust, in welke hy leven moest, van dag tot dag minder te vreede, onttrok zich aan alle gezelſchappelyke verkeering, en laafde zich in de eenzaamheid met zyne wenſchen.

Op een' avond in de ſchemering zat hy geheel alleen op een' heuvel niet ver van Samarkand. Hy leunde op eene rolle der Samarkandſche Jaarboeken, en overdacht treurig zyne omſtandigheden. Ylings ſtond een eerwaardig grysaart voor hem. De grysaart droeg een lang hemelsblaauw gewaad en eenen witten ſtaf. Hy had eenen ſchoonen zilververwigen baard, die hem tot op den gouden gordel hing, en zyn gezicht was helder en minzaam.

„ Heil zy u, Prins ABU!" Sprak de grysaart: „ Gy ſchynt „ zeer misnoegd te zyn. Wat ontbreekt u?

„ Ik weet niet wie gy zyt, eerlyke grysaart!"

„ Ik kome hier ver van daan, ik bemin de Treurigen, ik geef „ hun raad en kan zwygen. — Zeg my, ABU! wat ontbreekt u?

„ Bezigheden ontbreken my."

„ En welke bezigheden!"

„ Door welke men gewaar wordt, dat 'er een Prins ABU op „ de Waereld is.

„ Maar hoe ver wilt gy dan dat uw naam bekend worden zal?"

„ Hoe verder hoe beter."

„ Dus wenscht gij, dat alle volkeren der aarde van u hooren?

„ Als het mogelyk is, alle."

„ Maar waar door meent gy wel het zoo ver te brengen?"

„ Door daaden, van welke men ſpreekt." „ Waar-

„ Waarſchynlyk door veldſlagen, door veroveringen, door ge-
„ vangen Koningen; en door bedwongen Volkeren?"
„ ô! Gy hebt myn binnenſte doorkeken. —— Geef my raad;
„ het vuur dat in my gloeit, verteert my.
„ Staa op!" zei de Grysaart, en ging diepzinnig met ABU op den Heuvel heen en weder, tot dat het volkomen nacht was. ABU kon zich in het zwygen der Gedaante niet vinden; maar hy was van een zeker vertrouwen, en van eenen zekeren eerbied vervuld, welke hy noch nimmer voor iemand gevoeld had.
„ Plaats u!" zei de Grysaart toen men alle ſtarren zien kon; en ABU plaatſte zich gehoorzaam naast hem op den Heuvel.
„ Ik wil u raad geven, ABU! Val my niet in," voer de Grysaart voort, en hief zynen ſtaf in de hoogte. „ De ſtar, die gy
„ daar eenen halven duim ver van Sirius ontdekt, is zo ver van
„ Sirius verwyderd, dat de ſtraalen, die heden van de ſtar uitgaan,
„ niet tegenſtaande zy in één minuut meer dan driemaal honderd
„ en dertig duizend Samarkandſche mylen doorloopen, desniet te
„ min, 'eerst in agtduizend zonnejaaren in Sirius aankomen kun-
„ nen, zo dat, wanneer de ſtar eens uitgedoofd wierd, men de-
„ zelve in Sirius eerst agtduizend jaaren daar na vermisſen zou."
ABU ſtond verſteld en zuchtte.
„ Deeze ſtar, die Haro heet," voer de Grysaart voort, „ is
„ een zon om welke zich een en- vyftig Planeeten draaijen. On-
„ der deeze een en- vyftig Planeeten is 'er eene, die Nar heet,
„ en agttien Maanen heeft. —— De Planeet Nar is ten naasten
„ by tienduizendmaal zo groot als deeze aardbol, en 'er worden
„ op dezelve zo genaamde redelyke ſchepſelen gevonden. Ze zyn
„ ſlechts tagtig ellen hoog, hebben maar zestien zinnen, en leven
„ alleen drie duizend jaaren; in plaats dat de bewooners der an-
„ dere Planeeten van deeze ſtar, voor een gedeelte, twee hon-
„ derd ellen hoog zyn, tot by de vyftig zinnen hebben, en twin-
„ tig a dertig duizend jaaren leven. Des niettegenſtaande gelo-
„ ven de arme Narriaanen, dat om hunnentwil de waereld ge-
„ ſchapen zy; en beweeren, dat de Zon, en de agttien Maanen
„ en de vyftig Planeeten, en de duizend millioenen vaste ſtarren,
„ welke zy met hunne, byna een kwartier uurs lange, verreky-
„ kers ontdekken kunnen, enkel gemaakt zyn, om hunne dagen
„ en hunne nachten te verlichten."
ABU zat, en vertrouwde zich naauwlyks toe adem te haalen.
„ Er worden op de Planeet Nar eenige duizend Volkeren gevon-
„ den. Ze zyn nog alle wild, maar eenigen van dezelve noemen
„ zich beſchaafd. Deeze beſchaafde Volkeren, die zich voor het
„ wigtigſte werk der ſchepping houden, zyn eene zonderlinge
„ ſoort van wezens. —— Zy benoemen, by voorbeeld, op eenen
„ zekeren dag van 't jaar die geene, die eene bepaalde ſomme van
„ bruine ſteenen, welke in de Planeet Nar zeer zeldzaam zyn,
„ betaalen, tot gepriviligeerde voorſtanders der zestien zinnen,

„ niet

„ niet tegenſtaande deeze voorſtanders ſomtyds geheel zinneloos
„ zyn. Zy hebben Priesters, die den dienst van den Eeuwigen
„ voorſtaan moeten, en deeze verdeelen ze in de Priesteren He-
„ dah en in de Priesteren Heidah. Beide woorden hebben geen
„ zin in de taal deezer Volkeren, en echter hebben zy zich der-
„ tigduizend jaaren lang, wegens deeze woorden nu eens verge-
„ ven, dan eens vermoord. Zy hebben wetten, maar 'er worden
„ duizend jaaren toe vereischt, om deeze wetten van buiten te
„ leeren; twee duizend jaaren om ze te verſtaan; en tien duizend
„ jaaren om ze met elkanderen te vereenigen. — Desniettemin
„ geven ze aan andere Volkeren den tytel van Barbaaren, en
„ houden zich voor het hoofdwerk der ſchepping."

ABU verzwolg ieder woord van den Grysaart.

„ De Narriaanen hebben zich, door de langheid van tyd, in
„ groote of kleine maatſchappyen verzameld, en, 't geen 't ver-
„ nuftigſte van hun is, elke maatſchappy gehoorzaamt aan een en-
„ kel wezen van hunne ſoort, dat men op den aardbodem ko-
„ ning noemt, en dat, wanneer het zyne pligten getrouw ver-
„ vullen wil, 'er ſlechter aan is, dan de armſte Houthakker.

ABU haalde diep adem.

„ Des niettegenſtaande zyn 'er in de Planeet Nar ſomtyds zo-
„ genaamde redelyke wezens geweest, die zich eenen onſterfely-
„ ken roem wilden verwerven, die met eenige millioenen gewa-
„ pende manſchappen uittogen om by al de Volkeren van de Pla-
„ neet bekend te worden, die in hunnen korten leeftyd van een
„ paar duizend jaaren, naauwlyks het agtſte gedeelte van dezelve
„ leerden kennen, en die echter eenige duizend ſteden verwoes-
„ teden, welke men verder niets ten laste kon leggen, dan dat ze
„ niet in ſtaat geweest waren den Gaauwdief, die haar in de
„ asch lei, in het oogenblik, toen hy voor haare muuren ver-
„ ſcheen, te vangen, en hem aan eenen boom op te hangen."

ABU ſtaarde den Grysaart met verbaasdheid aan.

„ Zeer zelden wordt 'er in de Planeet Nar een' Koning ge-
„ vonden, die met de grenzen zyns ryks te vreede is, die na-
„ roem en zogenaamde Heldendaaden veracht, en zich bekom-
„ mert om rechtvaardig en lievenswaardig te zyn."

ABU onderſteunde zich met den arm, en keek ter aarde:

„ Van u, ABU, die het duizendſte gedeelte eener kleine Pla-
„ neet erven zult, welke tien duizendmaal kleiner is, dan de
„ kleine Planeet Nar — van u, aan wien wezens gehoorzaa-
„ men zullen, die ſlechts vyf zinnen hebben, die op zyn best
„ zeven of agt voet hoog zyn, en die bloot honderd jaaren
„ leven — van u. zou het zonderling zyn, wanneer gy u
„ aan de Geniusſen, die ſomtyds van zonneſtelſel tot zonne-
„ ſtelſel reizen, tot eenen ſpot wildet maaken. Men noemt
„ de Planeet Nar het Dolhuis der ſchepping. Hoe moest men
„ uwe kleine Planeet noemen, wanneer 'er veroveraars op ge-

„ von-

„ vonden wierden? —— Doe wel, ABU! verſchaf recht, en „ wees lievenswaardig."

De grysaart veranderde hier in eenen blinkenden jongeling, kuchte den Prins ABU, en verdween. —— ABU viel ter aarde, bad den Schepper der Zonnen en der Planeeten aan, ging naar Samarkand te rug, en werd lievenswaardig, in plaats van een' veroveraar te worden".

Het ſlot van dit Deel maaken, even als voorige, eenige *Uittrekzels*, uit krimineele Akten en Geſchiedenisſen, uit; zy behelzen de volgende verhaalen. (1) Een ſchaapherder, in het Nieuwmarkſche, die het geloove der Patriarchen volkomen wilde bezitten, en Abrahams offerande naarvolgen, ſloeg, in zynen yver, zyne drie kinderen, met de byl het hoofd af; en werd door FREDERIK den IIden tot het Dolhuis verwezen. (2.) Een afgeklopte Boer viel, in woede en wraakzucht, een onſchuldig mensch aan, en doodde denzelven. (3.) Een Courlandſche Boer, wiens vrouw eenelyke jaaren ziek was geweest, lag het met zyne nicht aan, die zwanger werdt: zyn vrouw minnenydig, ontmoette hem, wanneer hy, door de gevolgen haarer ziekte, van den Landheer afgeſlagen was, en met zyne nicht ſtond te praaten; en doet hem onverwagts een doodſlag begaan. (4.) Een huichelaar bragt, uit wraakgierigheid, in ſtilte het vee van zyn' naasten om; ſtak zyns broeders huis in brand; om dat deeze hem, op een enkelen zondag naar de ſtad deedt ryden, en gaf zich zelven, als zodanig aan, doordien de Priester, des anderen daags, by *ongeluk*, de Hosti en den kelk liet vallen. En (5.) Een ſlotemakers knecht, te *Parys*, werd op zeekeren morgen, in de nabuurſchap van zyn beminde, geroepen, om een ſlot op te ſteeken. Hy dit volbragt hebbende, wilde zyn beminde, een naaiſter, op de vyfde verdieping woonende, een bezoek geeven, doch belde te vergeefs. Ongeduldig, en door verſchillende denkbeelden geſlingerd, waagt hy het, om de deur van haar kamer open te ſteeken, en haar niet vindende, uit den grap een klein kistje mede te neemen, om haar verlegen te maaken, en haar tot hem te doen komen, en haar dan te beſpotten. Zyne beminde, korten tyd daar naa, te rug komende, om dat kistje met kanten mede te neemen, raakt, by het misſen daar van, in de grootſte wanhoop. De eigenaar van het huis zend om de Juſtitie, terwyl, op het gezegde van een toegeloopen buurmeisje, die den ſlotemaker naar de kamer had zien gaan, deszelfs kamer doorzogt, en het kistje daar, ongeöpend, op gevonden werdt; het welk hem, in den jaare 1755, ondanks de goede getuigenisſen van zyn gedrag, en voorſpraaken, ondanks den voorval van zyne beminde zelve, voor de rechters, volgens de doodende letter van de wet, zyn leven aan een galg deed eindigen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *Nieuwe Overzetting des O. T., met Aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt, door den Heer* W. E. DE PERPONCHER. *IXde Deel. Te Utrecht by de* Wed. J. van Schoonhoven 1789. *In gr. octavo* 349 *bladz.*

Samuëls Boeken, waerſchynlyk dus geheten, om dat dezelven met zyne Levensgeſchiedenis aenvangen, volgen niet oneigen op het Boek *der Richteren*, (waer van *Ruths* Geſchiedenis als een Aenhangzel gehouden wordt;) nadien ze ons den overgang der Jooden van een Republiek tot een Monarchie, met de gevolgen daer van, vermelden. Het eerſte dier Boeken word, in dit Deel, ontvouwd, en de aenmerkingen, by die gelegenheid voorgedragen, vorderen, niet minder dan in de voorige ſtukken, de oplettendheid van alle de zodanigen, die de lotgevallen van Gods oude Volk gadeſlaen. —— Men vestige ter proeve hier van het oog, op het geen men ons, wegens des Volks bezwaer tegen *Samuël* en deszelfs Zoonen, en hunne begeerte om een *Koning* te hebben, doet opmerken.

Volgens het geſchiedverhael, 1 Sam. VIII, gaven de zoonen van *Samuël* den Israëlieten regtmatige reden, om te klagen over derzelver baetzugtige en wederregtlyke handelingen; en dit noopte hen onvoorzigtig, niet wel beraden, om hunne begeerte, om een Koning te hebben, door te zetten, niet tegenſtaende de afmaning van *Samuël*, die hun eindelyk, op Gods toelatend bevel, ten wille was. —— Omtrent dit gedrag des Volks tekent de Hoogleeraer *Michaëlis* het volgende aen.

„ Dit bezwaar der Israëlieten was wel gegrond; maar zy ſchynen daarin te verre te gaan, dat zy, wegens eene zo geringe en ligt te verhelpene oorzaak, hunne geheele ſtaetsinrigting willen omkeeren. Zy hadden ſlegts van Samuel te eiſchen, dat hy zyne zoonen niet meer, tot Onder-Regters, aangeſteld liet, en voorts niets deedt, 't

welk het Regterampt erflyk kon maaken, en dan waren zy geholpen. Maar, om dat 'er eens een misbruik inſluipt, om dat 'er eens een Regter zig, voor geſchenken, veil geeft, (daar hy tog ook vry ſlegt betaald werdt) een geheel anderen vorm aan den ſtaat te willen geeven, en het, tot dus verre vry gebleeven, gemeenebest, in eene Monarchie te veranderen, was eene groote overyling; vooral daar God zelf de Republikeinſche inrichting, voor Israël, verkooren, en zich daar by verwaardigd had, den naam van Koning te draagen. Wel is waar hy had hun veroorloofd, (verg. Deut. 17: 14. en Mos. R. § 54.) eens, wanneer 't noodig zyn zou, de regeeringsvorm te veranderen; maar van dit verlof moesten zy geen gebruik maaken, voor dat de misbruiken vermeenigvuldigd, en de middelen van herſtel ontoereikend bevonden waren." —— Dus verre de Heer *Michaëlis*, en verder voegt 'er de Heer *de Perponcher* deze aenmerkingen nevens.

„ Ten tyde van Gideon, (zie Richt. 8: 22 en 23.) hebben wy 't eerst de begeerte der Israëliten, naar eenen Koning, beſpeurd, en daarby aangeweezen, dat de ongeleegenheden, welke hen daartoe konden aanſpooren, geenzins uit den aart hunner Theocratie, maar inteegendeel uit hunne afwykingen van dezelve, voortvloeiden. En het tegenwoordig geval dient tot een nieuw bewys deezer ſtelling. In geene inrigting tog kon men beeter beveiligd zyn, tegen 't misbruik, dat de aangeſtelde overheeden van hun gezag konden maaken, dan in die zelfde Theocratie, waarin alle de aangeſtelde overheeden, in den eigenlykſten zin, ſtedehouders waren van den Godlyken Oppervorst, tot wien de toevlugt, door raadpleeging, altoos open ſtondt, en aan wiens magt geen, zyn gezag misbruikend ſtedehouder, zig kon onttrekken. Daarby was de aanſtelling, door Samuel, gedaan, en waaruit de klagten nu voortſprooten, geene inzetting der wet, maar of eigen aanmaatiging, of met 's volks toeſtemming, geſchied. In 't eerſte geval vloeide zy geenzins, uit de ſtaatsinrigting, voort; was aan dezelve niet te wyten; en gaf ook geen eigenlyk regt; in het tweede konde zy, door 't volk, herroepen worden. In allen gevalle derhalven behoefde ſlegts het volk, of deszelfs oudſten, voor de wooning van hunnen God en Oppervorst vergaderd, onder zyne raadpleeging, en dus gewapend met zyn gezag, van Samuel te eiſchen, dat hy de aanſtelling zyner zoonen herriepe; en dan voor het toekomen-

mende vast te ſtellen, dat geen Richter ooit onder- of mede-regters zou mogen benoemen, en wel byzonder niet zyne eigen zoonen, wyl reeds uit het voorbeeld van Eli gebleeken was, hoe gevaarlyk de vaderlyke toegeevenheid, in zulke gevallen, werdt. Op deeze wyze ware het misbruik, voor het tegenwoordige verholpen, en voor het toekomende voorgekomen. Nu daarentegen verkiezen de Israëliten een middel, dat de ganſche ſtaats-inrigting niet alleen omkeert, maar dat teevens, wel verre van hen, voor het toekomende, tegen het gevreesde misbruik, te beveiligen, 'er hen in teegendeel, veel meer dan ooit aan bloot ſtelt. Want tog hoe veel gemaklyker was het, aan de overheerſching van Richteren, die niet eens altoos voor 't leeven verkoozen werden, en althans geen erfregt aan hunne kinderen overdroegen, paal en perk te ſtellen, dan aan die van Koningen, wier geheele geſlacht in eens, op den troon, gevestigd werdt, en wier zoonen, tot hunne opvolgers gebooren, van de eerſte jeugd af aan, zig in 't geval bevonden, van de magt hunnes vaders te kunnen misbruiken; Wanneer men derhalven de reede hier, door de Israëliten, bygebragt, alleen in aanmerking nam, zou men zig verwonderen moeten, hoe zy daarop eenen ſtap konden gronden, die alleen geſchikt was, om den band, van denwelken zy zig ontſlaan wilden, zoo veel vaster te leggen, en voor altoos toe te haalen! Maar het gedrag van Samuëls zoonen was ook geenzins hunne eenigſte beweegreede. Niet meer doordrongen met den waaren Geest hunner Theocratie, en hun geloof en vertrouwen op hunnen God en Oppervorst verlooren hebbende, waren zy, over hunne geheele ſtaatsinrigting, misnoegd. Uit het 12 vs van 't 12 Cap. deezes boeks ziet men, dat de vrees voor oorlog, met den Ammonitieſchen Koning Nahas, mede eene der redenen was, waarom zy eenen Koning begeerden; wyl zy dagten, onder 't Koninglyk beſtier, beeter, in den oorlog, te zullen ſlagen, (*) daar zy evenwel, nog niet lang

(*) „ Dit 12 vaars, zegt de Heer Michaëlis, ontdekt ons iets, waarvan de geſchiedſchryver zelf te vooren geene melding gemaakt had; de nadere aanleiding naamlyk, welke de Israëliten, tot het begeeren van eenen Koning, bewoog. De ſamenhang der zaake ſchynt deeze te zyn. De Iraëliten hadden wel verſcheiden bezwaaren, tegen de zoonen van Samuël, maar 't natuurlyk gevolg hier van zou ſlegts geweeest zyn, dat ze van Samuël had-

lang geleeden, gezien hadden, hoe hunne Godlyke Oppervorst hunne krygen wist te voeren, en hen te redden, uit

hadden gevorderd, deeze zyne zoonen niet langer de plaats van Onderrichters te laaten bekleeden; maar, of zelfs het geheele ampt waar te neemen, of ten minſten andere Onderrichters aan te ſtellen. Maar nu eischten zy meer; wilden het Staatsbeſtier veranderd, en, in plaats van den Richter, eenen Koning aangeſteld hebben, die, met meer magt en aanzien, zou zyn bekleed; en daartoe gaf Nahas aanleiding. Deeze, gelyk uit de voorige geſchiedenis blykt, wreede en woeste barbaar zal dapper geweest zyn; en zyn volk, door 't uitoeffenen eener ſtrenge Krygstugt, voor eenen tyd, gedugt gemaakt hebben. Misſchien had hy reeds, over andere kleine nabuurige ſtammen, gezeegepraald, 't welk hem den moedwil kan hebben ingeboezemd, om aan die van Jabes zulk een hard beding voor te ſchryven, als Cap. 11: vs. 2. vermeld, ſtaat, terwyl hy 't Israëlitiſch volk, met de uiterſte verachting, aanzag. Men wist nu, dat hy eenen veldtogt, tegen de Israëliten, in den zin had, en deeze dagten, dat een Richter, of een Propheet, tegen zulk eenen vyand, minder beſtand zou zyn, dan een Koning, die, onbepaalder heerſchende, ook met geweld, elk burger, tot den krygsdienst dwingen, en daarby, in 't veld, willekeurig gebieden kon. En in de daad, by een volk dat lafhartig geworden is, en de liefde tot het Vaderland verlooren heeft, kan zulk eene onbepaalde magt nodig worden, of ſchoon zy, op den duur, zelfs wederom tot een groot nadeel verſtrekken konne; hoe zeer het anders ook waar blyve, dat de enkele goede wil van een volk, het welk zig, ter verdediging des Vaderlands, van harten vereenigd, meer kan uitvoeren, dan al het dwingende geweld der Koninglyke magt. Want door moed, eer, en vryheidsliefde, ten ſtryde te worden aangedreeven, is tog wel iets meer, dan, door den corperaals ſtok, of eenen werktuiglyken aandrang, naar 't ſlagveld, te worden gevoerd. Ondertuſſchen kwam 'er, in dit geval, ook ongeloof, tegen God, by. Want God, die de Israëliten zoo dikwils, en wel niet weinige manſchap, had verlost, kon ze nu nog zeer ligt beſchermen, tegen eenen wilden barbaar, die ſlechts van éénen armen volkſtam Koning was, en (gelyk uit zyne gerustheid bleek,) maar weinig van den kryg verſtondt."

Het opmerken op dit gedeelte dezer geſchiedenisſe zet gene geringe waerſchynlykheid by, aen het denkbeeld in ene aenteekening op 1 Sam. 8: 9. voorgedragen, dat naemlyk Samuël, die zekerlyk met de volgende optelling der Koninglyke voorregten, vers 11—17, het oog niet had op wezenlyke Konings voorregten, inzonderheid bedoelde, den Israëliten onder 't oog te brengen „die regten, die de Koningen der nabuurige volken, wier voorbeelden de-

uit der vyanden hand, wanneer zy, tot hem, hunne toevlugt namen. En uit het 19 en 20 vs van dit Capittel blykt al verder, dat zy ook eenen koning verlangden, om zig, met de volken, die hen omringden, gelyk gesteld te zien. Dus dan hun groot en onderscheidend voorregt versmaadende, en hunner eigener vryheid moede, wilden zy de kluisters draagen eener Monarchie, mids hun maar daar by, even als andere volken, de gouden kroon in de oogen schitterde (*). En God ziende, dat het

de Israëliten nu volgen wilden, over dezelven uitoeffenden; en wel byzonder misschien die geenen, welken de Ammonitische Koning, tegen wien de Israëliten hunnen Koning wilden stellen, over zyn volk had."

Samuël wilde derhalve, mag men denken, door deze optelling den Israëliten aenduiden, dat zy, onder hunnen begeerden Koning, een soortgelyk lot, als dat der Ammoniten, onder Nahas, te dugten hadden; en hy voegt 'er, vers 18, op Godlyken last, die betuigenis nevens. *En wanneer gy dan over den Koning klaagt, dien gy zelf gekooren hebt, zal God u niet verhooren.* Dat is, gelyk het in de aentekening uitgebreid word; „ Indien gy nu, na Göds afmaanende stem, niet hooren wilt, maar uzelven en uwe nakomelingen moedwillig, in alle deeze moeilykheden, storten; dan zal hy ook, in 't vervolg, uw geklag niet verhooren, over 't geen uwe eigen keuze, over u, brengen zal. —— Sterker, (dus vervolgt onze Schryver,) sterker kon men de Israëliten wel niet afmaanen van 't invoeren eener Alleenheersching. En in 't algemeen is dit Godlyk getuigenis, ten voordeele eener vrye Staatsinrichting, ten minsten ten nadeele der Monarchale regering, ten uitersten merkwaardig. Men ziet 'er uit, welke soorten van Staatsgestelteniſsen 's Waerelds Opperheer zelf, voor 't geluk der menschen, best geschikt agt; zoo lang ten minsten als zy zig niet zelfs, voor dat voorregt, onvatbaar maaken, door 't verſmaaden der wetten, en 't moedwillig vertreeden der regelen van wysheid en deugd."

(*) Het schitterende, (zegt de Heer *de Perponcher* ter dier gelegenheid,) Het schitterende der Koninglyke waardigheid en hofhouding scheen hun te ontbreeken, om zig, met de omringende volken, gelyk te kunnen stellen. —— Hoe dwaaslyk vergaapt de mensch zig aan den schyn, en offert aan denzelven het weezen op! Zyne egte waardigheid, die in vryheid en onafhanglykheid bestaat, geeft hy gaarne weg, om eenen heer, boven zyn hoofd, te stellen, zo deeze hem maar omringt, met eenen zeekeren pragt en luister, welken in zynen voorigen staat van gelykheid, geen plaats vonden. In deezen gevalle denkt hy eenen rang te hebben gewonnen, wanneer hy dienstknegt geworden is."

het volk nu reeds, voor deszelfs ſtaatsinrigting, te verdorven was, liet hun 't zelfde lot ondergaan, als zoo veele andere Gemeenebesten, wier burgers van de oude deugd ontaard, en dus niet meer, voor 't genot der vryheid, midsgaders eener Republikeinſche regeering, geſchikt, voortaan alleen, door den ſcepter eenes Alleenheerſchers, kunnen in teugel gehouden worden." —— Men kan hier uit, gelyk onze Verhandelaer vervolgens doet, gegrond opmaken, „ dat de Israëliten, nu hunne Theocratie willende verlaaten, aan menschlyke, boven Godlyke inrichtingen, de voorkeur geevende, meer op menschlyke, dan op Godlyke hulp betrouwende, en eenen mensch, in plaats van Jehova, tot hunnen koning, begeerende, 1 Sam. 8: 7. met regt gezegd worden," niet Samuël, maar „ God verworpen te hebben." Zie voords [Michaëlis] *Mos. R.* § 34, 35. en [de Perponcher] *Voorr. voor Ex.* p. 52, &c."

Bundel van Uitlegkundige Verhandelingen, door D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Doodewaard. Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* M. de Bruijn, 1789. *In gr. octavo,* 246 *bladz.*

Opmerkzame Bybeloefenaers, die ſmaek hebben in uitlegkundige navorſchingen, zullen dezen *Bundel* met een leerzaem genoegen doorbladeren; vermids de Eerwaerde *van Voorst* hun daerin een aental van weloverdachte bedenkingen, wegens den zin van verſcheiden Bybelplaetzen, mededeelt. Zyn Eerwaerde verleent in dezelven doorſlaende blyken van zyne onvermoeide arbeidzaemheid en oordeelkundige belezenheid, waervan hy een leerzaem gebruik maekt, ter opheldering veler plaetzen der Heilige Schriften, die een duister voorkomen hebben, of welker nadruk veelal niet behoorlyk gadegeſlagen word. Zyne gegronde taelkennis en geoefende uitlegkunde ſtelt hem by uitſtek in ſtaet tot ene onderneming, die regt geſchikt is, om den Bybellezer wezenlyk nuttig te zyn; waer van, uit ene groote menigte, de volgende uitleggingen van ene en andere ſoort ten voorbeelde kunnen ſtrekken.

In onze gewoone overzetting lezen wy Jeſ. IX. 2. *Gij hebt dit volk vermenigvuldigd, (maar) gij hebt de blijdſchap niet groot gemaakt. Zij zullen (nogthans) blijde wezen voor uw aangezicht.* —— Dan men heeft hier, volgens

gens zyn Eerwaerden, ene betere lezing den voorrang te geven, lezende, in plaets van לא *niet*, לו *hem* of *het*, te weten het volk; wanneer alles, zonder invulling van *maar* en *nogthans*, geſchiktlyk zamenhangt. „ Gij hebt „ dit volk vermenigvuldigd; gij hebt het de blijdſchap „ groot gemaakt: zij zullen blijde wezen voor uw aange„ zicht."

De taal van den Dichter, Ps. XVIII. 30. *Met u loop ik door eene bende, en met mijnen God ſpring ik over eenen muur*, is zyns oordeels betreklyk tot twee onderſcheiden krygsverrigtingen, het verſlaen van een leger, en 't beklimmen van bemuurde ſteden, welk laetſte hier zeer oneigen uitgedrukt word, door *over eenen muur te ſpringen*. Gevoeglyker denkt men hier om de betekenis van *beklimmen*, en wel naar de kracht van 't gebruikte woord, *met een geboogen lichaem voortgaen*; zo dat de zin zy. „ Met u „ val ik moedig, als een held, op een leger, in ſlagorde „ geſchaard, aan; en met mijnen God beklim ik onbe„ weeglijk, vol moed, met een gebogen lichaam, de muu„ ren." Vergelyk Joël II. 7: *Als helden zullen zij loopen; als krijgslieden zullen zij de muuren beklimmen.*

Het zeggen van Eliphaz, Joh. XXII. 24. *Dan zult gij het goud op het ſtof leggen: en (het goud) van Ophir bij den rotsſteen der beken*, is genoegzaem onverſtaenbaer. Onze Uitlegger brengt ons ene duidelyker Vertaling onder het oog, welke aldus luid. „ Laat het goud in de mij„ nen," of, „ zie af van het goud in de mijnen, ja! „ (het goud) van Ophir tuſſchen de ſtenen der beken." Of, zonder invulling, „ Laat het goud in de mijngroe„ ven, en tuſſchen de ſtenen van Ophirs beken." Of nog letterlyker, „ Laat het goud in de mijngroeven, en in „ den rotsſteen van Ophirs beken:" dat is in den rotsſteen, van welken Ophirs beken afkomſtig zyn. —— Ter opheldering van het beoogde, voegt 'er zyn Eerwaerde nog by. „ Daar de Oosterlingen zeer op het goud „ gezet zijn, (zie VAN IPEREN, *Brieven over 't Hoogl.* II. „ D. *bl.* 193. en 252.) zo hield Eliphaz zijnen vriend Job „ daarvan ook verdacht, en dus gaf hij hem hier den „ raad, om het goud te laten daar het was, dat is, zich „ niet te bekommeren, om het uit de mijnen te laten ha„ len, of in Ophirs beken te laten opzoeken. —— De „ Arabieren zullen dit gewoon zijn geweest. Hoorde Job „ dierhalven naar den raad van zijnen vriend, dan verze„ kerde hij hem, zou God zijn goud zijn, enz. *vers* 25.

„ —— Dit alles ſtrookte wonder wel in den mond van „ iemand, die dacht, dat Job het gemis van zijn goed „ betreurde." —— Uit deeze melding van *'t goud van Ophir*, neemt zyn Eerwaerde vervolgens aenleiding tot het opſtellen ener beknopte verhandelinge over de plaets van het hier bedoelde gewest, waerin hy tragt te doen zien, dat *Ophir* in *Arabie* gelegen hebbe, en dat men om geen ander *Ophir* in de *Indien* behoeve te denken.

Ps. XXXV. 15. luid, naer onze gewoone vertaling, aldus: *Als ik hinkte waren zij verblijd, en verzamelden zich: zij verzamelden zich tot mij (als) geſlagene: en ik merkte niets; zij ſcheurden (hare klederen,) en zwegen niet ſtil.* Het valt niet gemaklyk hieraen een geregeld denkbeeld te hechten. Verſtaenbaerder zin levert ons de volgende overzetting van den Eerwaerden *van Voorst*. „ In mijne „ ſmert verheugen zij zich: en als de plagen zeer tegen „ mij vermenigvuldigen, terwijl ik zulks niet zou hebben „ kunnen denken, dan zijn zij uitgelaaten van blijd„ ſchap, zo dat zij niet zwijgen kunnen."

Zyne aenmerking over het woord צלע, als geen *hinking* maar *ſmert* of *ramp* aenduidende, deed hem ook gadeſlaen, dat dit woord Gen. XXXII. 31. niet te kennen geeft, dat Jacob *hinkte*, maer veel eer *dat hij een ongemak kreeg*, (of ſmert en pyn had) *aan zijne heup*. Zulks leid hem tot ene nadere beſchouwing van dit geval; en 't komt hem voor, dat het verhaelde ons alleen meld, „ dat de „ Worſtelaar Jacob zo bij de heup greep, dat hij daar een „ indrukzel maakte, dat hij hem daar wondde, het welk „ hem ſmert veroorzaakte." En dus is 'er, zyns agtens, geen reden om vast te ſtellen, dat Jacob hinkte; „ maar „ dat Jacob aan zijne heup aangeroerd werd, en daardoor „ de ſpieren aan de heup gedrukt of gewond werden."

Het verbod, Exod. XXII. 29. *Uwe volheid en uwe tranen zult gij niet uitſtellen*, klinkt vreemd; dan onze Uitlegger, aengemerkt hebbende, dat men hier aen eerſtelingen heeft te denken, ſtelt ons den zin van dat verbod indezervoege voor. „ Gij zult de eerſtelingen van den „ dorschvloer, en de wijnpers, niet verzuimen te geven, „ (*niet nalaten, niet achter de bank werpen;*) of gij zult „ die niet inhouden (*niet voor u houden:*)"

Het woord נגן vinden wy Ps. CXLVII. 7. vertaeld door *bij beurte zingen;* doch de Eerwaerde *van Voorst*, ſchoon hy niet twyfele aan 't gebruik van *'t zingen bij Choren*, oordeelt echter, dat dit woord, en vooral hier, zulks

zulks niet betekent. De Griekſche Overzetters vertolken het door ἀρχεῖν, dat eigenlyk zegt, *beginnen*, *aenvangen*, en, naer zyne opmerking, alleen van 't zingen by Chooren gebruikt word, wanneer een Choor of rei *aenvangt met zingen*, maer nooit van 't antwoorden van de ene Choor op de andere: en wanneer 't met een ל of *Dativus*, gelyk hier, voorkomt, dan zegt het *aenvangen met zingen ter iemands eere*. En dus heeft men ter dezer plaetze, *zingt den Heere ter eere*. „ Men beroept zich, zegt hy, algemeen op Exod. XV. 21. Maar het is bij mij nog niet zeker, dat de Kinderen Israëls de eene rei hebben uitgemaakt, en Mirjam met de Vrouwen de andere rei: want dan zou men in het meervoud leezen moeten, dat die vrouwen antwoordeden. —— Maar nu 'er in 't enkelvoud alleen van Mirjam geſproken wordt, en de vrouwen haar volgden, is het veel natuurlijker, dat het woord hier betekent, *zij hief (de eerſte) van de vrouwen aan*, en 't bijgevoegde לָהֶם zegt dan zo veel als *ter eere van hun*, te weeten, der Overwinnaers —— van Moſes en de Israeliten. Deze betekenis moet ook aengenomen worden, *Num.* XXI. 17. Daer lezen wij: „ *Spring op*, gij put! „ Zing daarvan bij beurte!" Hoe kan *één* ding *bij beurten* zingen? Eigenlijk is 'er: „ *ſpring op*, Gij put, zing ter „ eere." —— 1 *Sam.* XVIII. 7. leezen wij van de vrouwen, dat zij Saul te gemoete gingen, en *antwoordden*. —— De Onzen hebben ingevuld, *malkanderen;* maar zo kan men alles invullen. —— 't Woord betekent, zonder invulling, *zij hieven aan ter eere*. —— Men zie nog *Jeſ.* XXVII. 2. Alles beſlisſende plaatzen in de Apocrijphe Boeken Judith XVII. 1. en 1 Macc. IX. 66."

De Eerwaerde *van Voorst* beredeneert deze zyne overzettingen en verklaringen dier plaetzen, gelyk ook van vele anderen, gewoonlyk uit den zamenhang, en bevestigt dezelven met taelkundige bewyzen, die door Taelkenners getoetst kunnen worden. Wy hebben, voor tegenwoordig, het deswegens aengevoerde achterwege gelaten, om dat het te veel plaets vorderde; daer wy liefst ene verſcheidenheid van voorſtellingen den Lezer wilden mededeelen; waer uit ze best konden oordeelen, hoedanig ene ſoort van voorraed hun in dezen Bundel aengeboden worde.

De onderſcheidenheid der trappen, in den ſtaat der eeuwige Heerlykheid van Gods Gunſtgenoten, ſchriftmaatig en redenkundig verklaard en betoogd, door J. VAN DIESBACH, *Lidmaat der Hervormde Kerke in 's Graavenhaage. In 's Graavenhaage by* H. Bakhuyſen, 1789. *Behalven de Voorreden*, 39 *bladz. In gr. octavo.*

Men helt onder de Christenen, naer 't ons voorkomt, vry algemeen over, tot het denkbeeld, dat 'er trappen in den toekomenden ſtaet van Gelukzaligheid zullen zyn, maer velen hunner agten de bewyzen voor dit gevoelen juist zo bondig niet, dat zy 'er zich volkomen op kunnen verlaten, van waer zy die ſtelling meer als waerſchynlyk dan als zeker omhelzen. De Heer *Diesbach* intusſchen is van oordeel, dat dit Leerſtuk, het welk hy als zeer gewichtig beſchouwt, van eene volkomen zekerheid is; en hy legt het 'er in dit Geſchrift op toe, om het gewicht en de zekerheid dier ſtellinge overtuigelyk aen te toonen. Hy ontvouwt ten dien einde aenvanglyk zyn begrip des aengaende, en benaerſtigt zich voorts, om het geſtelde te bevestigen, met ſchriftuurlyke getuigenisſen, voldoende reden en de formulieren van eenigheid. —— De Autheur redenkavelt vry geregeld op zyne gronden voort, des zyne bedenkingen, wanneer men zyne beginzelen toeſtaet, nog al overweging verdienen. Maer, vermoedelyk, zullen velen niet met hem inſtemmen, in de onderſcheiding, welk hy maekt, tusſchen de Hemelſche Gelukzaligheid in 't algemeen, en dien ſtaet van Zaligheid in 't byzonder, welke inkomt als ene *belooning en bekrooning der goede werken van Gods Kinderen.* —— De Hemelſche Gelukzaligheid in 't algemeen, naemlyk, is, volgens zyne leiding van gedachten, ene vrucht van des Middelaers verdienſten, waer in alle de Uitverkoorenen gelyklyk deelen; ook de zulken, die, het zy door een vroegtydigen dood of anderszins, gene gelegenheid gehad hebben, tot het oefenen van goede werken. Hierin kunnen derhalven geen trappen plaets hebben. —— Maer geheel anders is 't geſteld met de Zaligheid der zodanigen in 't byzonder, die in den loop hunnes levens gelegenheid gehad, en 'er met meer of minder arbeidzaemheid gebruik van gemaekt hebben, om goede werken te verrichten; waerin, even als in hunne arbeidzaemheid, een onderſcheid van trappen plaets zal hebben. Die gelukzaligheid dus, welke inkomt als ene belooning en bekrooning der goe-

geode werken van Gods Kinderen, moet beſtaen, „ in „ zekere *byzondere Hemelſche* en *eeuwige voorregten*, wel„ ke (behalven de *algemeene Gelukzaligheid* der *ganſche* „ *Kerke*) hier namaals aan Gods getrouwe *Dienſtknegten* „ en *Dienſtmaagden* als *genadige vergeldingen*, eenen iede„ ren naar het *getal* en *gewigt* van zynen arbeid in des „ Heeren werk, zullen worden uitgedeeld."

By de behandeling van dit onderwerp heeft de Autheur, ter vullinge eniger ledige bladzyden, nog gevoegd zyne bedenkingen over Joh. XX. 17. *Jezus zeide tot haar* [te weten Maria:] *raek my niet aen, want ik ben nog niet opgevaren tot myn Vader.* De gewoone uitleggingen van dit voorſtel voldoen hem niet, en men moet hier, zyns oordeels, denken, „ dat *Maria*, behalven de *uiterlyke* en „ *lighaamlyke aanraaking*, nog eene Godsdienſtige daad „ wilde verrichten, en wel zodanig eene, welke eerst „ *naa des Zaligmaakers opvaaring* zoude konnen en mo„ gen geſchieden. Dat zy, namelyk den *Immanuel*, in „ zyne nog vernederde Menschheid en Dienstknegtlyken „ ſtaat, op zodanig eene Godsdienſtige wyze heeft wil„ len vereeren, als eerst *naa zyne opvaaring tot zynen* „ *Vader*, of zyne *volmaakte verheerlyking*, zoude mogen „ geſchieden." —— Zyn andere uitleggingen bedenkingen onderhevig, ook deze zal hare zwarigheid hebben; al ware 't, (om van gene andere te gewagen,) dat het woord *aenraken*, op die wyze, in ene gansch niet gebruikelyke betekenis genomen word.

De vrye genade Gods verheerlykt, in de opmerkelyke bekeering van T..... W..... *Om begaane misdaad met de dood geſtraft, den* 8ſten *Maart* 1783, *te Amſtelveen. Te Amſterdam, by* D. Schuurman, 1789. *In gr. octavo* 50 *bladz.*

In dit ſtukje geeft men ons een geregeld verſlag van den voornaemſten inhoud der geſprekken van twee Predikanten en een Krankbezoeker, met een Perſoon, wiens levenswyze voorheen buiten opſpraek was, die onder zyne bekenden zig altoos trouw en eerlyk gedragen had, maer zig op 't laetst door een ander had laten verleiden, om mede deel te nemen in 't plegen van Veedievery; waer op hy gevat en door 't Geregt, als des doods ſchuldig veroordeeld, openlyk met den dood geſtraft is. Het gedrag van dien perſoon, zedert zyne gevangenneeming, in 't laetst

'r laetst van December, tot op zyn dood, in 't begin van den daeraenvolgenden Maert, op en onder de bovengemelde geſprekken, word hier vry naeuwkeurig ontvouwd. Men kan 'er duidelyk uit opmaken, dat die geſprekken *trapswyze* meerder invloeds kreegen, en vooral in de laetſte dagen, gelyk natuurlyk te wachten was, vergezeld gingen van ſterke gemoedsaendoeningen in den ter dood veroordeelden misdadigen; die, naer dit verhael, met een volkomen vertrouwen, zyne toevlugt nam tot Gods genade in Jezus Christus; en daerop getroost het ſtrafvonnis onderging, in de onwankelbare hoop van de genadige erlanging der eeuwige zaligheid. —— Meermaels zyn ons ſoortgelyke berigten voorgekomen; en 't is verre van ons Gods genadewerkingen te beperken, en menſchen, die betuigen zodanig een vertrouwen te bezitten, te willen veroordeelen! Dan 't heeft ons in verſcheiden gevallen, en zo ook in dit geval, enigzins met verwondering doen opmerken, dat zodanige geſprekken met zulke ongelukkige zondaren, en derzelver werkzaemheid, dikwerf grootlyks uitloopen, op het heilvattend en vertrouwend geloof, terwyl men minder werks ſchynt te maken van de werkzame geſteldheid ener boetvaerdige ziele, in de hartlyke erkentenis van 't ſnoode der bedrevene euveldaed. —— *Men* behoorde, naer ons inzien, zaken, die zo onafſcheidlyk aen elkander verbonden zyn, altoos, en vooral in zulke gevallen, zo in 't voeren der geſprekken, als in 't gadeſlaen der betuigingen van den misdadiger, gelykerhand wel recht oplettend gade te ſlaen: om dus Geloof en Boetvaerdigheid, die God, in den weg der verzoeninge door Jezus Christus, zamengevoegd heeft, niet van een te ſcheiden; of zelfs geen aenleiding te geven om te dugten, dat men meer op het éene dan op het anderen ſtaroogt.

Oeffenkundige Aanteekeningen over verſcheide Ziekten, door JOSEPH QUARIN, *Hofraad en Lyfartz van haare Keizerlyke en Koninglyke Majesteit, enz. Uit het Latyn vertaald, en met eenige Aanteekeningen vermeerderd, door* A. LAURILLARD dit FALLOT, *Stads Med. Dr. enz. in 's Hage. 's Gravenhage, by* I. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 355 *bladz. In gr. octavo.*

De verdienſten van den beroemden QUARIN zyn te algemeen bekend, zelf by den Nederduitſchen Geneesheer,

heer, dan dat wy noodig zouden oordeelen, de Vertaaling zyner Schriften met lofbetuigingen aan te pryzen, te meer, wanneer de Vertaaling in handen valt van een man van ſmaak en oordeel. —— Het boekdeel dat wy thans voor ons hebben, en waarvan wy de Vertaaling aan den Heer FALLOT verſchuldigd zyn, handelt over langduurige en ſleepende Ziekten, en bevat dus onderwerpen welkers behandeling beleezenheid, oordeelkunde, en ervaarenheid vereiſchen, en waartoe dus een man, als QUARIN, de nodige bekwaamheid heeft, gelyk dit niemand, die in ſtaat is, om 'er over te kunnen oordeelen, zal in twyfel trekken.

Dit boek is derhalven zeer geſchikt, om den onervaaren Geneesheer tot een handleiding te verſtrekken, —— ja zelf de geoefende Artz, wanneer hy anders nog lust tot leezen heeft, zal daarin verſcheide Bedenkingen ontmoeten, die hem, by het behandelen deezer ſleepende ziekten, van zeer veel nut kunnen zyn.

Mathematiſche Uitſpanningen, of Examen, gedaan by de beroepinge van een Stads Schoolmeester te Purmerende. Den 7den April, 1786. over de Arithmetica, Geometrie, Navigatie, en 't Boekhouden. Verrykt met de Oplosſingen van alle de Voorſtellen daar in voorkomende. Door ARNOLDUS BASTIAAN STRABBE, *Lid en Secretaris van het Mathematisch Genootſchap, enz. en Leermeester der Wiskunde te Amſterdam. Te Amſterdam by* P. G. Geijsbeek, en Zoon, 1789. *Met een quarto Plaat, 86 bladz. In gr. 8vo.*

Indien men het Lofdicht, vóór deeze Uitſpanningen geplaatst, gelooven moet, dan

Vind men hier de *Arithmetica.*
De *Meetkunde*, ook in al haar deelen.
De *kunst des koopmans* (*) die zeer veelen
Ten ſteun verſtrekt, 't zy vroeg of ſpaê.

doch dan is de inhoud, enkel met zulke poëtiſche oogen doorkeeken, die gewoon zyn 1 percent voor 't geheele capi-

(*) Dit moet het *Boekhouden* betekenen.

picaal aan te zien. Minder hyperbolisch, doch meer naar waarheid, kunnen wy zeggen: dat 10 voorſtellen uit de *Arithmetica*, 12 uit de *Geometrie*, 15 uit de *Navigatie*, en even zoo veel Posten uit het *Italiaansch Boekhouden*, den inhoud deezer *Mathematiſche Uitſpanningen* uitmaaken, waar by men dan nog 3 voorſtellen tot beſluit gevoegd heeft: van welke de laatſte dus luidt.

„ Aan de ſchutting van een tuin, hebbende de gedaante van eene *Ellips*, waar van de beide Aſſen tot elkander in reden ſtaan als 3 tot 2, is een pedeſtal, 50 voeten hoog, zodanig geplaatst, dat een beeld van HERCULES, 10 voeten lang, boven op dien pedeſtal ſtaande, in het oog eens aanſchouwers, die zich op den langſten As, 20 voeten van het middenpunt der *Ellips* bevindt, het mogelyk grootſte ſchynt te zyn. Men vraagt, hoe uit deeze bepaalingen de inhoud van den tuin gevonden kan worden?"

Behalven deeze drie laatſte voorſtellen, die ook niet opgelost voorkomen, hebben alle deeze vraagen gediend, zoo als in den tytel vermeld is, ter Examinatie van een Stads Schoolmeester te *Purmerende*. Welk Examen men den Heer STRABBE had toevertrouwd, en die 'er dus ook een omſtandig bericht van geeft, uit het welk blykt, dat ARIAAN ALBLAS, Schoolmeester en Voorzanger te *Muiden*, de plaats verkreegen heeft. De opſteller heeft den byna algemeen heerſchenden ſmaak der Schoolmeesteren, in uitgewerkte Examens, door de uitgave van dit ſtukje, trachten te gemoet te komen. De beknopte oplosſing van zommige voorſtellen kan hem, in dat opzicht, eenigzins verdeedigen: maar, over 't geheel genomen, is de ſmaak der Schoolmeesteren nog zoo vééle eeuwen agter uit, dat men byna geen ſmaak moet bezitten, indien men het gros van hen wil voldoen. Is 'er eenige ſmaak gelegen, in de ligſte voorſtellen geheel uitgewerkt te vorderen? —— Even zoo min, als dat een Leerling, die zeer goed leezen kan, weder in het a. b. boek begint te ſpelden. —— Ons bedunkens, hadden die makkelyke voorſtellen wel onuitgewerkt kunnen blyven; zy, die dezelve niet kunnen oplosſen, zullen de zwaardere, ſchoon uitgewerkt zynde, niet verſtaan: zoo dat men weinig, of geheel geen', vrucht van die oplosſingen kan verwachten. De vrees, dat een ander den Moriaan zou wasſchen, moest 'er den Schryver niet toe overgehaald hebben.

Ver-

Verhandelingen uitgegeeven door de Maatſchappy, ter bevordering van den Landbouw, te Amſterdam. Zesde Deel. Te Amſterdam, by C. N. Guerin, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 306 *bladz. In gr. octavo.*

Het eerſte Stukje van dit zesde Deel betreft de *Ars Veterinaria*, of Vee-Artzenykunde, en levert ons eerst drie Verhandelingen over verſcheiden Ziekten der Kalveren; vervolgens een voorgeſchreeven behoedmiddel tegen de Kug der Kalveren; een berigt wegens de tongblaar onder het Rundvee, en een verſlag van inëntingen van het Rundvee, in de jaaren 1785 en 1786. Hier by komt wyders nog eene Verhandeling over de bevryding van de Runderpest op Vlieland, waar uit vry klaar blykt, dat de affluiting of het beletten van de communicatie met beſmette plaatſen, en tevens de Runderen van goede oppaſſing en goed voedſel te verzorgen, de vermogendſte middelen zyn, om de Veepest af te weeren, en dat zulks Vlieland voornaamlyk bevryd heeft. —— In het tweede Stukje ontmoeten we twee Verhandelingen, en daar benevens den zaaklyken inhoud eener Verhandelinge over het verbeteren der Weilanden, ſtrekkende ieder van dezelven ter beantwoordinge der volgende Vraage van de Maatſchappy: „ Kan men, terwyl de Vereenigde Provincien, „ en voornamelyk in Holland en Westvriesland, zeer vee„ le gronden, zedert onheugelyke tyden, altoos in den „ ſtaat van Weilanden gebruikt worden, met reden on„ derſtellen, dat deeze handelwyze, voor den Bruiker of „ voor den Eigenaar, de voordeeligſte zy? Of zoude „ men, door nu en dan die gronden op eene gepaste wy„ ze met Graanen of andere gewaſſen te beteelen, derzel„ ver waarde en voortbrenging van nutte Grasplanten in „ 't vervolg niet merkelyk kunnen vermeerderen? Zo ja; „ op wat wyze moet men naar de verſchillende ſoorten „ van Gronden en plaatſelyke omſtandigheden daaromtrent „ te werk gaan?" —— Ieder deezer ingeleverde Stukken behelst, nopens dit onderwerp, verſcheiden bedenkingen, die den Eigenaaren en Bruikeren der Landeryen te ſtade kunnen komen; vooral met opzigt tot zodanige Weilanden, die, door nu en dan beteeld te worden, voordeel kunnen erlangen. Dan, over 't geheel, wordt dit ſtuk in 't beste licht geplaatst door den Heer *Kier Deeleman*, aan wiens antwoord de Goude Medaille

is

is toegeweezen; als zynde de hoofdbyzonderheden, welken daaromtrent aanmerking vorderen, hier onderſcheidenlykst in agt genomen. —— Met betrekking tot het eerſte Lid der Vraage vooronderſtelt hy, op goeden grond, dat de Maatſchappy daar mede het oog heeft, niet op eenige enkele partyen en losſe ſtukken, maar op geheele Polders of Diſtricten, en in dat opzigt beweert hy, dat die gewoone handeling de voordeeligſte zy. Wat verder enkele partyen betreft, hieromtrent erkent hy gereedlyk, dat ſommige ſtukken Weiland met voordeel nu en dan beteeld, en daardoor verbeterd kunnen worden. En dit geeft hem dan voorts aanleiding, om te toonen, in hoedanige gevallen dit plaats hebbe, en hoe men als dan, naar de verſchillende ſoorten van gronden, en plaatslyke omſtandigheden, te werk behoort te gaan.

Gemaklyk Huisboekje voor den Landman van 50 Geneesmiddelen voor Koeijen, door een kundig Huisman by een verzameld, waarvan veele by proefondervinding zyn goed bevonden. Te Alkmaar, by J. A. van Harencarſpel, 1789. *Behalven het Voorberigt* 20 *bl. In quarto.*

Een Huisman deelt hier mede zyne ondervinding, ter herſtellinge van verſcheiden ongemakken der Koeijen, en geeft zodanige Geneesmiddelen aan de hand, die gereedlyk te verkrygen zyn, en gemaklyk in 't werk geſteld kunnen worden. Zy, wier zaak het is, op dergelyke ongevallen agt te geeven, kunnen 'er zig met opmerkzaamheid voorzigtig van bedienen, en hunne nadere ondervinding aan hunne medeleden melden, ten einde de nuttige uitwerkingen, in zo verre zy dezelven gewaar worden, verder te verbreiden.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig- en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Zevende Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema. 1788. *In gr. quarto.* 370 *bladz.*

Dit Stuk, met de gewoone opmerkzaamheid uitgevoerd, behelst weder eene groote verſcheidenheid van Artykelen, die in de voorige uitgave of geheel niet gevonden,

den worden, of ſlegts als ter loops behandeld zyn; en welken de vervaardiger van dit Vervolg met alle naauwkeurigheid poogt voor te draagen. Hier toe behoort, onder veele anderen, het Artykel raakende den *Goudvink*, van welk ſchoone vogeltje voorheen ſlegts een algemeen berigt gegeeven was; en waar van ons in deezen een uitvoeriger verſlag medegedeeld wordt, zo uit de waarneemingen der beste Schryveren, als uit des Autheurs eigene ondervinding.

„ De *Goudvink*, (zegt hy) door den Heer LINNÆUS onder de klaſſe der *Loxia's* of *Kernbyters* gerangſchikt, waarin hy by den Heer HOUTTUYN de vierde ſoort uitmaakt, wordt in 't Latyn *Rubicilla* of *Pyrrhula* genaamd, in 't Grieksch Πυρρουλας; in 't Fransch *Bouvreuil*, *Pivoine*, *Groulard* of *Siffleur*; in 't Italiaansch *Suffuleno*; in 't Engelsch *Bull-Finck*; in 't Hoogduitsch Thumbherr / Blutfinch / Rottfögel / Gutfinch en Pfaefflin. *Loxia Artubus nigros, tectricibus Caudæ Remigumque posticarum albis.* LINN. *Faun. Suec.* 178. *Rubicula ſ. Pyrrhula.* GESN. *Av.* 733. ALDR. *Orn. XVII.* c. 31. JONST. *Av. T.* 42. WILLUGHB. *Orn.* 130. *T.* 43. RAJ. *Av.* 86. ALB. *Av. I. T.* 59, 60. FRISCH. *Av. T. II. f.* 1, 2. OLIN. *Av.* 40.

„ Minder in 't maakzel van Lyf en Leden, dan in de kleuren van haar Gevederte, verſchillen de Wyfjes *Goudvinken* van de Mannen. Beide zyn zy wel zo kloek van geſtalte, doch wat breeder en ronder dan de gemeene Schildvinken, en hunne koppen zyn van boven platter. Beide zyn zy over den geheelen kop / van rondsom den bek af tot even onder de oogen, zwart gevederd; en hunne Nebben verſchillen in gedaante en ſterkte niet van elkanderen. De bek zou omtrent kegelvormig rond zyn, zo niet de bovenſte Nebbe, langer dan de onderſte, een weinig krom geboogen over deeze heen hing; zo hy aan weerszyde niet wat bultig was, en zo de kanten der ondernebbe niet een weinig binnenwaards omgeboogen waren. De Neusgaten eenigermaate gedekt door zeer fijne en pluizige voorhoofdvedertjes, zyn rond, en de oogen zwart. Van de Mannetjes zyn de wangen, de Borst, de Buik en de Dyen keurlyk en bly rood, terwyl agter het gevederte op den keel in die zelfde fraaije kleur alleruitſteekendst is. De Nek en de Rug zyn graauw uit den blaauwen tot aan den witten ſtuit; waar aan de glanzige en gitzwarte ſtaart met zyne, alle even lange, twaalf pennen van twee duimen langte, zeer ſierlyk volgt. By

den aars en onder tegen den ſtaart is het gevederte zuiver wit. Het Vlerkdek en de Slagpennen zyn zwart, doch dwars over deeze laatſten loopt eene helder witte ſtreek. De Wyfjes hebben op den rug, den ſtuit, den ſtaart en de vlerken na genoeg al dezelfde kleuren als de Mannen; doch het pluimaadje van haare wangen, keelen en borſten is vuiler en bleeker, trekkende naar het graauwe, met ſlegts weinig ſchynzel van rood, en op haare dyen is meerder wit te beſpeuren. In beide de ſexen zyn de pooten vleeschkleurig, die egter, naar maate dat deeze vogelen in ouderdom toeneemen, zwarter worden. Zy hebben drie voorvingeren en eenen agtervinger, die alle zwart genageld zyn.

„Deeze vogelen huisvesten genoegzaam in alle de *luchtſtreeken* van *Europa*, ja zelvs in *Afrika*. Zie hier het geene 'er de Heer NOZEMAN, ten aanzien van ons Gemeenebest, van zegt: „Men ontmoet in den herfst alleen „de *Goudvinken* binnen onze Provincien niet, terwyl „zy, op hunnen toeht, door dezelve, met ander Trek„gevogelte komen heen vliegen. Dit geſchiedt in ſom„mige jaaren zo zeer overvloedig, dat 'er in den jaare „1756, bedriegt my myn geheugen niet, geduurende „drie of vier agtereenvolgende dagen, in *Holland* aller„wege, langs den Duinkant, verbaazende menigten van „deeze Vogelen in de Lysterboogen werden gevangen, „zo dat eene van myne naheſtaanden, op zyne buiten„plaats te *Monſter*, in deeze weinige dagen eene verza„meling maakte van vyftig ſtuks onbeſchadigde *Mannen-Goudvinken*, welken hy uit de ſtrikken reddede, en in „zyne Vogelvlugt plaatſte, geduurende welke zelvde da„gen ik te *Bloemendaal*, op de vermaaklyke lustplaats „*Saxenberg*, by den Wel Ed. Geſtr. Heere Mr. C. A. „VAN BRAKEL, verſcheidene Mannen en Wyven deezer „Vogelen of zelvs uit de ſtrikken haalde, of door anderen, „daar uit gehaald zag, aanbrongen. Van deeze doortrek„kende *Goudvinken* blyven 'er, nu meerder, dan min„der, even als van de gemeene Vinken, verſcheidene „over, die by ons overwinteren, en dan in de eerſt„volgende lente zich hier te Lande, in *Gelderland*, en „elders binnen de Provincien, te broeden zetten. On„der de *Goudvinken* zyn dus wel degelyk eigen inboor„lingen; weshalven men hen dan ook te recht by het „Vaderlandsch Gevogelte mag tellen. Ik kenne eenen „Man te *Rooſendaal*, die alle voorzomeren de *Goudvin-*

„*ken*-

„ *kennissen* beſpiedt, en de jongen, tegen den tyd dat „ zy vlug worden, daar uit wegneemt, om hen met de „ pen op te brengen; waar na hy hen leert fluiten, en „ er voorts jaarlyks goed geld van weet te maaken."

„ Eene *Goudvink*, zegt de Heer MONTBEILLARD, mede-Schryver van den Heer de BUFFON, die nimmer eenige les ontving, ſlaat ſlegts drie geluiden, alle weinig aangenaam: het eerſte, waarmede hy doorgaans aanheft, is eene ſoort van gefluit, dat hy van één tot vier- en meermaalen herhaalt. De klank daar van is zuiver: en, wanneer de *Goudvink* voortzingt, ſchynt zy zeer onderſcheiden de ſyllabe *tui*, *tui*, *tui*, te herhaalen, en het geluid neemt toe in ſterkte. Vervolgens hoort men eenen meer aaneen gehegten wildzang, die kiesch is, doch valsch van toon wordt. Deeze wildzang, voor zo verre men in ſtaat is dien op muzyknooten te kunnen brengen, is *ſi*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ſi*, *re*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ſi*, *re*, *ut*. In de tusſchenpoozingen ſlaat de *Goudvink* een moedig afgebrooken, ſcherp, maar tevens zeer laag geluid, en daar by zo ſtil, dat men 't naauwlyks kan hooren. Dit geluid brengt hy voort omtrent op dezelvde wyze als de Buikſpreeker, zonder eenige blykbaare beweeging van den Bek of van den Gorgel: doch enkel met eene werkbaare beweeging van den Onderbuik. Dit is de natuurlyke zang van den *Goudvink*, dat is te zeggen van den wilden *Goudvink*, geheel aan zich zelven overgelaaten, en die geene andere voorbeelden in ſtaat was na te volgen dan die van vader en moeder, even wild als zy zelve; doch, wanneer de Mensch zich de moeite wil getroosten, om de opvoeding deezer Vogels te bezorgen, hun leſſen van ſmaak te geeven, en de ſchoonſte, zagtſte, lieffſte, welgeſchikte toonen, het zy door middel van een flageolet, of wel door het fluiten met den mond, te doen hooren, zal deeze uit den aart leerzaame Vogel, het Wyfje zo wel als het Mannetje, (want men wil dat de Wyfjes, onder de *Goudvinken*, de eenigſte der zing-Vogelen zyn, die zo wel als de Mannetjes leeren fluiten,) niet alleen zeer naauwkeurig volgen; maar ſomwylen het geleerde volmaaken, en den Meester overtreffen, zonder met dit alles evenwel zynen natuurlyken zang te vergeeten. Ook leert de *Goudvink*, zonder veele moeite, ſpreeken, en aan zekere korte ſpreekwyzen, zulk eenen liemtoon te gee-

ven, (*) dat men haast zoude moeten beſluiten, dat hy eene gevoelige aangedaane ziel bezat; dit kan ons in den Leerling ligt bedriegen, daar wy ons in den Leermeester zo dikwerf bedroogen vinden.

„ Voorts is de *Goudvink* zeer geſchikt tot perſoonlyke verknogtheid, die zelvs zeer ſterk en duurzaam is. Men heeft geleerde *Goudvinken* gezien, die de vlugt, waar in zy opgeſlooten waren, ontweeken, een geheel jaar in het bosch zich ophielden, en, ten einde van 't zelve, de ſtem des Leesmeesters kenden, wederkeerden, en nooit weggingen. —— Anderen, die, genoodzaakt van Meester te veranderen, van rouwe ſtierven. Deeze Vogels hebben een ſterk geheugen, en herinneren zich zeer wel wie

(*) Tot een bewys hiervan dienen de zoetvloeijende Dichtregels van den Heer DIRK SMITS, die in deszelfs *Mengeldichten bladz.* 187, den *Goudvink* van zynen kunstgenoot den Heer FRANS DE HAAS, aldus aanſpreekt.

Lief Zangſtertje, hoe kunſtig dwingt
Ge uw toontjes, die gy fluit en zingt,
Nu hard, dan weder zachtjes,
Vol lachjes en vol klachtjes!

Ei zeg, wat geestig nimfelyn
Leerde u, aan de oevers van den Ryn,
Met haare ſchelle rietjes,
Die tooverende Liedjes? ——

Ik hoor iets groots in uw geſchal,
Telt Febus in zyn zustertal
Een minder dan voordezen,
Zo moet ge 'er een van wezen. ——

Wis koost ge, uit liefde tot DE HAAS,
Voor 't hoef bronnat de blanke Maes;
Wis liet ge u neerwaards troonen,
Door zyn verheven toonen.

Hoe teer bewyst ge hem uw trouw
Als gy hem toeroept: *Kopje krouw*!
Met u gebogen kopje,
En zacht gezwollen kropje ——

Ô Vogeltje een godinn' gelyk;
Of Zanggodin, die uw muzyk
In vogelſchyn laat hooren,
Wat ſtreelt ge elks hart en ooren! ——

wie hún kwaad gedaan heeft. Eene *Goudvink*, met kouw en alles, door een ſlegt gekleed Mensch van boven nedergeloopen, ſcheen in 't eerſte 'er weinig letzel van te hebben; doch vervolgens bemerkte men, dat hy, in ſtuipen viel, zo dikwils hy ſlegt gekleedde lieden zag, en hy ſtierf in een dier toevallen, agt maanden na het eerſte ongeluk.

„ De *Goudvinken* brengen den zomertyd in de bosſchen of op het gebergte door: zy vervaardigen de Nesten in klein Houtgewas, op de hoogte van vyf of zes voeten, en ſomtyds laager. Het Nest beſtaat eenvoudig uit hooitjes van heygras en eenig ander fyn gevezelte, in de gedaante van een rond en niet zeer diep bakje ſamengeſteld: de opening, zegt men, is altoos aan die zyde welke het minst aan guure winden is blootgeſteld. Het Wyfje legt vier, vyf of zes Eijeren, van kleur uit den graauwen, met donkere ſpatten, vooral aan 't dikke einde. In den wilden ſtaat leeven zy niet alleen van verſcheidene zaaden en beſien, welke het ſaizoen geeft, maar in den winter en vroegen voortyd vallen zy ook, tot merkelyke benadeeling ſomtyds der Boomgaarden en Vrugttuinen, op de botten en vrugtknoppen, niet alleen van de Kerſen-, Pruimen-, Abrikooſen- en Perſiken-, maar ook van de Appel- en Peereboomen: en het is hier van, dat zy in ſommige oorden zeer gehaat zyn. De Heer LINNÆUS tekent aan in zyne *Fauna Suec. Edit.* 1746. *pag.* 67. dat het Mannetje een' Spin gekregen hebbende, dezelve lang in zynen bek hield, en toen aan het Wyfje gaf. Zy zyn greetig op Lysterbesſen, en 't is door hun toedoen, dewyl zy ze meermaalen onverteerd kwyt raaken, dat dit boomgewas hier en daar in plaatzen opſlaat, in wier nabyheid geene Qualſter- of Lysterbezieboomen worden gevonden. —— De *Goudvinken* zyn zeer vet in den herfst, en worden onder de lekkernyen geteld.

„ By eenigen ſtaan deeze Vogels voor zeer opmerkzaam en ſchrander te boek, zy hebben althands een denkend voorkomen; en, wanneer wy oordeelen uit de gemaklykheid, waar mede zy iets aanleeren, kan men niet ontkennen, dat zy hunne aandacht, tot zekere maate, kunnen vestigen; maar, indien wy letten op de gemakkelykheid, waar mede zy zich op verſcheidene wyzen laaten vangen, moet men toeſtaan, dat hun oplettenheid dikwils ontbreekt, en dat zy ten dien aanziene den naam van *Dom-*

kop, die door ſommigen aan hun wordt gegeeven, verdienen.

„ De Heer MONTBEILLARD verzekert ons, „ dat men „ gezegd en geſchreeven heeft, dat de *Kanarievogel*, „ die met zo veele andere ſoorten paart, zich nimmer „ met den *Goudvink* vereenigde, en hier van deeze re„ den gegeeven, dat de Mannetjes *Goudvink* in den „ minnehandel den bek wyd opent, 't welk de *Kana„ rievogel* verſchrikt: doch dit levert eene nieuwe proe„ ve op, van 't gevaar om voorbaarig ontkennende ſtel„ lingen aan te voeren, als welke door één geval kunnen „ tegengeſprooken en geheel omver geſtooten worden. „ De Marquis DE POLIGNAC heeft my verzekerd, eenen „ Mannetjes *Goudvink* met het Wyfje eens *Kanarie„ vogels* gepaard gezien te hebben: dat 'er, van dit paa„ ren, vyf jongen voortkwamen, omtrent het begin van „ April uitgebroeid. Zy hadden eenen veel dikker bek „ dan de andere jonge *Kanarievogels* van denzelvden ou„ derdom, en begonnen eene zwartachtige Pluimaadje te „ krygen; dit gaf grond om te ſtellen, dat zy meer van „ den Vader dan van de Moeder zouden hebben. Onge„ lukkig ſtierven zy alle, op eene kleine reis, welke „ men ze liet doen. 't Gene gewigt aan deeze waarnee„ ming byzet, is, dat FRISCH de wyze opgeeft, om „ den Mannetjes *Goudvink* met het Wyfje van de „ *Kanarie* te doen paaren: hy raadt aan, een Manne„ tje te neemen van de kleinſte onder zyne ſoort, 't zel„ ve langen tyd met de *Kanarie* in de zelvde vlugt te „ houden; hy voegt 'er nevens hoe 'er ſomtyds een ge„ heel jaar verloopt, eer het Wyfje toelaate dat het „ Mannetje haar nadere, of gehengt, dat het met haar „ uit het zelvde bakje eete: dit veronderſtelt, dat deeze „ paaring wel moeijelyk, maar niet onmooglyk is."

Onze Autheur tekent verder nog aan, dat men, volgens FRISCH, *Goudvinken* van drieërleie grootte vindt, dat zekerlyk van 't verſchil der woonplaatze afhangt; waaraan ook meerendeels toe te ſchryven is, de verſcheidenheid der pluimaadje van dit Gevogelte, die hy vervolgens onderſcheidenlyk opgeeft; gewag maakende van *Witte* en *Zwarte* Goudvinken, mitsgaders van de *groote zwarte Goudvinken van Afrika*.

Be-

Beknopte Beſchryving der Oostindiſche Etablisſementen, verzeld van eenige Bylagen, zeer dienſtig voor lieden die zig in den dienst van de Ooster-Maatſchappy begeeven, uit egte berigten te zamengeſteld; door ARY HUYSERS, *Oud-Koopman in dienst der Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, *Academiedrukker*, 1789. *in groot* 8vo. 422 *bladzyden, behalven het Voorberigt.*

De Heer ARY HUYSERS, by onze Landgenooten reeds bekend door zyn *Leeven van* REYNIER DE KLERK (*), gemoedigd door de gunſtige wyze, op welke dat Werkje ontvangen is, geeft hiermede een Stuk van grooter en algemeener belang in het licht; te weeten, eene beknopte Beſchryving der Oostindiſche Etablisſementen. Hy zelve geeft ze niet hooger op, dan als eene oppervlakkige ſchets, getrokken uit reeds publiek gemaakte Werken (†), maar tot welke „ zig nog wel liefhebbers zullen opdoen, inzonderheid de zulken, die by deeze beroemde Maatſchappy „ belang hebben, en wien het niet convenieerd om zig te „ voorzien van de kostbaare en uitgebreide Werken van „ VALENTYN, den *Abt* RAYNAL, en veel anderen, die „ over de *Oost-Indien* geſchreeven hebben (‡)." Indien wy ons eigen oordeel eenigzins mogen vertrouwen, gelooven wy ook, dat de Schryver in deeze zyne verwachtinge zich niet zal bedrogen vinden. In het korte beſtek van 140 bladz. (want het overige beſlaan de Bylagen) geeft hy zo veele byzonderheden op van den ſtaat der Maatſchappye en derzelver bezittingen in Oost-Indien, dat men dikwyls in veel uitgebreider Werken, te vergeefs, zo veel zoude zoeken. Hy heeft zig, om zyne eigene woorden te gebruiken, „ voornamelyk bepaald tot deeze drie hoofd„ poincten, als: 1. Eene korte Schets van ieder Etablis„ ſement. 2. Wat ieder Conquest tot haar eigen beſtaan „ opleeverd, en ten 3. Welke Producten ons Vaderland „ van daar trekt (§)."

Deeze drie punten verhandelt de Schryver kortlyk by elke Hoofdplaats „ volgens het *Oost-Indisch* Naamboekje, „ en

(*) Een Bericht hier van kan de Leezer vinden in de *N. A. Vaderl. Letteroefeningen*, III. Deel. 1ſte Stuk. bl. 65 enz.

(†) Voorberigt bl. VII. (‡) *Ald.* bl. IV. (§) *Ald.* bl. III.

„ en vervolgens den rang die aan dezelve by de gewoone
„ beſchryvingen gegeeven worden, als: *Batavia*, de
„ Hoofdſtad van geheel *India*, *Ambon*, *Banda*, *Ternaten*,
„ *Macaſſer*, *Timor*, *Banjermaſſing*, *Palenbang*, *Japan*,
„ *China*, *Malacca*, *Padang*, *Bengale*, *Cormandel*, *Cei-*
„ *lon*, *Mallabaar*, *Souratta*, *Cabo de goede Hoop*, *Java's*
„ *Noord-Oost-Kust*, *Cheribon*, *Bantam*, *Landak en Succa-*
„ *dana* (*)." —— Voorafgaat telkens eene korte beſchryving der Landen en Plaatzen, nevens een beknopt verſlag van den tyd wanneer, en de wyze waarop, de Maatſchappy haar gezach of haaren koophandel in dezelve gevestigd heeft. Hierby komt de melding der producten, welke ieder Handelplaats oplevert, dikwyls die der inkoops-pryzen, nevens het geene zy by de verkooping weder opbrengen; en eindelyk eene vergelyking der geldſommen, welke de Maatſchappy op elke plaats noodig heeft tot goedmaaking der vereiſchte onkosten, met de voordeelen, welke zy van dezelve trekt, zo als beide by het ſluiten der Boeken in het jaar 1779 bevonden werden.

In den eerſten opſlag ſchynen de winſten der Maatſchappye verbaazend groot, wanneer men alleenlyk let op het verſchil der pryzen van inkoop en verkoop. Dus vinden wy dat de Nagelen by de Compagnie verkogt zyn voor 65 ſtuiv. het pond, terwyl zy aan de Leveranciers niet meer betaalt dan 6 ſtuiv. (†). Voor de Muscaatnooten word betaald omtrent 31 ſtuiv. (‡); zy worden verkogt voor 75 ſtuivers. De Foely wordt ingekogt voor 10 en verkogt voor 120 ſtuivers. De Peper, voor welke op ſommige plaatzen 1½ a 2 ſtuiv., en ten hoogſten 4 a 5 ſtuivers betaalt wordt, geld by den verkoop doorgaans 17 ſtuiv. het pond (§). In het Werk zelve kan men andere Artikelen nazien, welke insgelyks met zeer groot voordeel verkogt worden. Maar hier tegen moet men weder ſtellen, de verbaazend groote kosten, welke de Maatſchappy moet aanwenden, niet alleen tot het uitrusten en bevrachten van Schepen, en tot het loonen van haare hoogere en laagere bedienden, maar ook tot goedmaakinge van de zwaare uitgaaven, welke zy in Indiën heeft te doen tot inſtandhouding van haar gezag en handel; als tegen welke de ſchattingen, die zy heeft op plaatzen, alwaar zy de meester is, en

(*) *Ald.* bl. 11. (†) Bl. 22.
(‡) Bl. 30. Te weeten zedert het Jaar 1782; voormaals niet meer dan 14 penningen. (§) Bl. 57 en 115.

en de voordeelen van haaren koophandel op andere, in verre na niet kunnen opweegen. De Schryver ontveinst niet, dat de Heer JACOB MOSSEL, in zynen tyd, doorgaans een veel gunſtiger verſlag gaf van den ſtaat der lasten en der voordeelen; maar beroept zich telkens op de Boeken van het reeds gemelde Jaar 1779? Het onderſcheid hieromtrent is aanmerkelyk. Doch men moet hier by in aanmerking neémen, dat in het gemelde Jaar reeds ſommige plaatzen, by voorbeeld de Kaap, met eene ſterkere bezetting voorzien waren, dan men te vooren gewoon was. Het kan ook zyn, dat de Heer MOSSEL bedoeld hebbe te toonen, op welken voet de ſtaat der Compagnie zoude kunnen gebragt worden, indien alles op het voordeeligſte wierd aangewend, en dat men niet genoeg in zyne maatregels is getreden, of dat hy zelve de zaaken in een al te gunſtig licht beſchouwd hebbe.

Hoe dit zy, onze Schryver, na van elke Hoofdplaats afzonderlyk gehandeld te hebben, waarin wy hem, hoe gaarn wy wilden, niet kunnen volgen, trekt zyne aanmerkingen te zamen in het volgend *Beſluit*, het geen wy den Leezer nog, voor het grootſte gedeelte, zullen mededeelen, als recht geſchikt om een algemeen denkbeeld van de natuure en het oogmerk des Werks te geeven.

„ Alle (*) de Etablisſementen in het Oosten dus kort
„ en zakelyk afgehandelt hebbende, zal ik hier nog laa-
„ ten volgen eenige reflectien, die tot opheldering van
„ de verhandelde ſtoffe dienen kunnen. ——

„ Men heeft gezien, dat tot het onderhoud van zo
„ veele kostbaare Plaatzen, Fortificatien, Militie en Zee-
„ vaard, importante kosten geſpendeert worden, en dit
„ is ook nodig, om 's Compagnies posſesſie aldaar te ver-
„ zeekeren. —— Die gezamentlyke Lasten beliepen in
„ den Jaare 1778, van primo September 1778 tot ultimo
„ Augustus 1779, of in den tyd van 12 maanden, over
„ alle de *Oost-Indiſche* Comptoiren *f* 68, 82794-0-0, en
„ daarentegen bedroegen de gezamentlyke revenuen in
„ dat zelfde Boekjaar *f* 52, 93072-0-0 of minder als de
„ Lasten *f* 15, 89722-0-0; den opmerkenden Leezer moet
„ over deeze vertooning verbaast ſtaan, om dat men in
„ 't algemeen dagt, dat de *Oost* zig zelve, zonder de
„ ſchatkist van de Compagnie, konde ſoutineeren; ——
„ doch men ſchorte een weinig zyn oordeel op, en men
„ zal

(*) Bl. 137, enz.

„ zal zien dat het niet onmogelyk is om in de uitgebreide *Oost-Indiſche* huishouding de Winsten boven de „ Lasten te doen ſteigeren. —— By voorbeeld, in „ 1689 teerde men in de *Indie* te vooren *f* 937361-10-5 „ —— in 1744 beliepen de Winsten meer als de Lasten „ *f* 779056-0-0 en den grooten Economist JACOB MOSSEL reekende in zyn tyd, in 1753 of daaromtrent, de „ Jaarlykſche revenuen op *f* 87,91000-0-0 en de Lasten „ op *f* 65,17500-0-0 of meer inkomſten als uitgaven „ *f* 22,73500-0-0 dat wat anders te zeggen is als de „ opgave in 1779; —— maar my dunkt, ik hoore den „ Leezer reeds vragen, zoude het thans wel op dien „ voordeeligen voet, als MOSSEL opgeeft, kunnen gebragt „ worden? —— Ja wel, geëerde Leezer, de Maatſchappy bezit nog werkelyk alle die bronnen van rykdom en vermoogen, waar uit die ſchatten kunnen geput worden. —— Het gezegend *Java*, de *Molucco's* „ en *Ceilon*, kunnen alles binnen weinig Jaaren goedmaaken. —— Geen nadeelig *Nagapatnam* (†) kan „ daarin hinderlyk weezen. En daar de Jaarlykſche Retouren aan de Maatſchappy circa 102 Tonnen Gouds „ winst geeft, tien Jaaren door elkanderen geſlagen, zou „ men dan nog wanhoopen om het op den voorigen favorablen voet te kunnen brengen? —— 't Is zeeker „ dat daar toe eene matige ſpaarzaamheid, mits niet tot „ declin van de Maatſchappy ſtrekkende, gepaard van „ eene goede Induſtrie, moet meede werken zo wel als „ den zeegen des Heemels, zonder welke alle menſchelyke pogingen iedel bevonden zullen worden. ——

„ Wil men nu verder zien op welken grond ik de reekening maake weegens het voordeel op de *Indiaſe* Retouren; men ſla dan zyne oogen op de navolgende „ vertooning, die my toevallig in een Advies van zeeker „ reeds overleeden *Oost-Indisch* Raadsheer, onder het „ ſchryven van dit Werkje, in handen viel: ——

„ No-

(*) Niet alleen geeft de Schryver, in zyn *Voorberigt* bl. x. te kennen, dat men *Nagapatnam* wel zoude kunnen misſen, maar haalt ook, bl. 88, het zeggen aan van zekeren Gouverneur; „ *dat* „ *als de muuren van Nagapatnam van zilver waren, dezelve egter in* „ *waarde niet konden opweegen teegen de ongelden die daar aan ſucceſſi-* „ *velyk verſpilt geworden zyn.*"

„ Notitie der verzondene Retouren naar *Nederland*, als

			Inkoops.	*Verkoops.*
„ In	1750	met 22 Scheep.	*f* 73,72177-:-:	*f* 190,24209-:-:
	1751	24	*f* 96,30682-:-:	*f* 166,70614-:-:
	1752	20	*f* 78,83361-:-:	*f* 231,33580-:-:
	1753	22	*f* 102,59866-:-:	*f* 173,17037-:-:
	1754	22	*f* 88,59297-:-:	*f* 198,40766-:-:
	1755	22	*f* 96,52485-:-:	*f* 198,06077-:-:
	1756	25	*f* 84,21419-:-:	*f* 198,90066-:-:
	1757	26	*f* 89,35720-:-:	*f* 148,29367-:-:
	1758	22	*f* 65,06717-:-:	*f* 189,34586-:-:
	1759	28	*f* 84,37469-:-:	*f* 188,17328-:-:

„ Deeze tien Jaaren ſlaat men door elkander, en dan „ toont het Facit een Jaarlyks advans aan van 102 Tonnen „ Gouds; —— hier van moet worden goedgemaakt de „ toerusting van 25 a 30 Scheepen voor de *Indie*; —— „ de afbetaling der Soldyën en Premiën voor de t'huisko- „ men de Scheepelingen; — —de Wisſels die uit de *Oost* „ op de Compagnie getrokken worden; —— het Salaris „ voor de Heeren van 't Bewind; —— de uitdeeling „ aan de Actionisten; —— met veel andere gewigtige „ Posten, die te ſaamen genoomen, ook eene groote ſom „ komt uit te maaken, doch waarvan geen vaste bepa- „ ling te maken is."

By dit verſlag heeft de Heer HUYSERS nog gevoegd eenige Bylagen, als: N°. 1 en 2. Een Placaat weegens de Pragt en Praal op alle de Conquesten van *India*. — N°. 1 is een uitvoerig Stuk loopende over eene menigte van byzonderheden, ten opzichte van de Rytuigen, Kleedinge, Slaaven, Bruiloften, Begraavenisſen, enz. en beſlaande eene ruimte van bykans 59 bladzyden. — N°. 2. is alleen eene opheldering van eenige punten van N°. 1. —— N°. 3. Reglement op de bevordering van 's Compagnies Dienaaren in de *Oost*. —— N°. 4. Reglement omtrent het beſtaan voor alle de Amptenaaren, die zig op Batavia bevinden. —— N°. 5. Een dito Reglement voor de Amptenaaren op alle andere Conquesten. —— N°. 6. Bepaaling, hoe groot de Borgtochten zyn, die de Amptenaaren in de *Oost* by het quiteeren hunner Ampten ſtellen moeten, om, by te kortkooming van hare Adminiſtratie, de Compagnie ſchadeloos te kunnen ſtellen. —— N°. 7. Merkwaardige ontvluchting uit Kamſchatka

ka van eenige Banditen (*), enz. —— N°. 8. Korte ſterkte of aantooning hoe groot de macht van de Maatſchappy in het *Oosten* is in tyden van Vreede, over alle de Conquesten ſpecificq aangetoont (†). —— N°. 9. Reglement wegens het losſen van de Scheepen, die in de *Oost* af en aanvaaren, enz.

Daar de Heer HUYSERS, in zyn Voorberigt, met zedigheid ſpreekt van zyn Schryfvermogen, zoude het onheus zyn, daarop eenige aanmerkingen te maaken. De post, welke hy in Indien bekleed heeft, gaf hem zekerlyk niet de grootſte aanleiding om zich in de eigenſchappen der taale te oefenen; en hier uit is ſomtyds wel eenige verwarring van de Geſlachten der Naamwoorden, of een diergelyke misſlag, in zyn Werk ingeſlopen.

(*) Dit is het *Omſtandig Bericht*, waarvan in dit zelfde deel der *Letteroefeningen*, MENGELW. bl. 210 enz. een uittrekſel te vinden is.
(†) Dit is ſleehts een beknopt Tafeltje, maar van aanbelang.

Waarneemingen over de Aardryksknnde, de Natuurkunde, den aart en de zeden der Menſchen, door J. R. FÖRSTER, Junior. *Med. et Phil. Dr. Hoogleeraar in de Natuurk. te Halle, en Lid van verſcheiden Geleerde Genootſchappen. Naar de Hoogduitſche Vert. en met de aanmerkingen van* G. FÖRSTER. *Hoogl. aan het Carolinum te Caſſel. Tweede Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1789. *In gr.* 8vo. 270 *bladz.*

Uit het geen wy, nopens den aart deezer waarneemingen, en 't oogmerk van den Heer *Förſter* in derzelzelver gemeenmaaking, voor eenigen tyd gemeld hebben, (*) heeft men de nuttigheid deezer verzamelinge reeds eenigermaate leeren kennen; en 't geen we diestyds desaangaande gezegd hebben, wordt door den inhoud van dit tweede Stukje nog nader bevestigd. Het voorige ontvouwde ons eene reeks van algemeene natuurlyke verſchynzelen en uitwerkingen op onzen Aard- en Waterbol; maar het tegenwoordige bepaalt onze opmerking meer byzonder op ons eigen Geſlacht, op den Mensch. De Heer *Förſter* naamlyk, deelt ons hier mede, het geen hy, op zyne reis rondsom de Waereld; en bovenal geduurende zyn omzwerven en verblyf op de Eilanden in de

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. bl. 17.

de Zuidzee, betreffende het Menschlyke Geslacht, waargenomen heeft. Met een goed natuurkundig oog, en eene gegronde menschkennis, gepaard met een welwikkend oordeel, draagt hy ons het merkwaardigste, nopens de uiterlyke en innerlyke gesteldheid dier Volkeren, mitsgaders derzelver werkzaamheden en bedryven, op zodanig eene manier voor; dat zyne aantekeningen over die bysonderheden, behalven het gevallige der onderrigtinge, tevens dienen ter bevorderinge en uitbreidinge eener welgeoefende menschenkennisse; 't welk de overdenking zyner waarneemingen te leerzaamer maakt.

By den aanvang slaat hy het oog op de mindere of meerdere bevolking der Eilanden in de Zuidzee; benevens de verscheidenheid van derzelver bewoonderen, in koleur, grootte, maakzel, getemperdheid en zedelyk character; waarin ons een aantal van merkwaardigheden deswegens voorkomen. Dit leidt onzen Autheur natuurlyk tot het naspooren van de oorzaaken dier verscheidenheid, 't welk tevens zyne opmerking vestigt, op de afkomst en verhuizing dier Landzaaten; waaromtrent hy etlyke aanmerkingen ter neder stelt, die wy, daar ze verscheiden byzonderheden nopens die Inwooners behelzen, in deezen, tot een staal zyner maniere van voordragte, zullen plaatzen.

„ Wanneer men de Zuidzee ten Oosten door *Amerika*, ten Westen door *Asia*, de Oostindische Eilanden en *Nieuw-Holland* begrensd vindt, en dan de heerschende Oostpassaaten in overweeging neemt, zoude men in verzoeking kunnen komen, om de eerste Volkplantingen uit *Amerika* na de Eilanden der Zuidzee te doen trekken; te meer, daar zy met zulke slechte kleine vaartuigen, als by hen ten deele in gebruik zyn, niet gemaklyk in den wind hebben kunnen opwerken. Dan, als men de zaak van naderby beschouwt; verdwynt deeze waarschynlykheid ten eenenmaale. *Amerika* zelf is, niet zeer lang voor de komst der Spanjaarden in dat waereldeel, eerst bevolkt geworden. In dit uitgestrekt gedeelte der waereld vond men niet meer dan twee Staaten of Koningryken, die eenigzins volkryk en beschaafd waren. Derzelver oorsprong kan niet wel meer, dan vier honderd jaaren, vroeger dan de veroveringen der Spanjaarden, gesteld worden. Het geheele overige gedeelte van *Amerika* werdt, door hier en daar verstrooide huisgezinnen, zoo enkeld bewoond, dat dikwils veertig persoonen eene uitgestrektheid

van

van honderd mylen bezaten, en in dezelve eenzaam en van elkanderen verwyderd omzwierven. Daarentegen weinige jaaren naa de verovering van *Amerika*, vonden de Spanjaarden, toen zy de Zuidzee overſtaken, reeds verſcheidene van haare Eilanden zoo volkryk, als dezelve nog heden ten dage zyn. Bovendien ontdekt men ook geen de minſte overeenkomst tuſſchen de *Mexikaanſche*, *Peruaanſche*, *Chileeſche* en andere *Amerikaanſche* taalen, en die der Zuidlanderen. Ook verſchillen de kleur, wezenstrekken, de geſteldheid van het lichaam in 't algemeen, en de zeden der *Amerikaanen*, grootlyks van die der Eilanderen in de Zuidzee. Ja, de afſtand van zeshonderd tot duizend zeemylen (*leagues*,) die de Oostlykſte Eilanden in *Amerika* van elkanderen ſcheidt, ſchynt voor de Inwooneren van dat Waereldeel, die ten allen tyde ſlechte Zeelieden waren, en niet dan kleine booten hadden, geheel onbekwaam om 'er de Zee mede te bouwen, een onoverkomelyk beletſel geweest te zyn. Meer is 'er niet noodig om te toonen, dat de Eilanden der Zuidzee geenszins van uit het Oosten bevolkt geworden zyn.

„Aan de Westzyde beginnen wy met *Nieuw-Holland*. Dit groote vaste land hebben alle zeevaarenden, Kapitein cook mede ingeſlooten, zeer weinig bewoond gevonden. De Inwooneren aldaar zyn klein van geſtalte, en hebben geheel andere zeden en gewoontens als de Eilanderen in de Zuidzee; zy hebben noch Kokosboomen, noch plantzoenen van Piſangs, noch Varkens, en hunne hutten en booten zyn zoo ſlecht getimmerd, dat men den oorſprong der Bewooneren van de Zuidzee onmooglyk aan hun kan toeſchryven. En, zoo 'er nog eenige twyfel by ons mocht overblyven, blykt hunne ganſchlyke verſcheidenheid ten overvloede uit eene verzameling van woorden, die Kapitein cook in Nieuw-Holland opgedaan en my medegedeeld heeft. Wy vinden ons dus genoodzaakt, om wat meer na het Noorden te gaan, alwaar de Eilanden der Zuidzee, met die in het Oosten van Aſia liggen, genoegſaam verbonden zyn. Deeze laatſten worden op den zelfden tyd door twee verſchillende ſoorten van menſchen bewoond. Zoo vindt men op verſcheidene *Molukſche* eilanden een volk, het welk zwarter dan de overige inwooners, lang en rank van postuur is, wollig kroes hair heeft, eene byzondere taal ſpreekt, en in het binnenſt van het gebergte woont. Men kent het op verſcheidene van deeze Eilanden, onder den

naa-

naame van *Haraforas* of *Alfuris*. De kusten van die eilanden worden daar en tegen van een geheel ander volk bewaard, het welk ook wel zwartachtig van kleur, maar van een beter maakfel, met lang krullend hair voorzien, en ook in taal van dezelven geheel onderſcheiden is. Derzelver taal is eygenlyk eene ſoort van *Maleysch*. — Het binnenſte bergachtige gedeelte der *Philippynſche* Eilanden wordt door een zwart volk, met kroes hair, bewoond, het welk ſterk geſpierd en van een krygszuchtigen aart is, en insgelyks eene taal ſpreekt, geheel verſchillende van die hunner nabuuren. Langs de kusten woonen menſchen, die veel blanker zyn, lang hair en hunne eige taal hebben, en onder verſcheidene benaamingen bekend zyn. De voornaamſte ſtammen zyn de *Tagales*, *Pampangos* en *Biſayes*. De Bewooneren van het Gebergte zyn waarſchynlyk de oude Inwoonderen, maar de anderen van eenen *Maleyſchen* oorſprong, nademaal de *Maleyers*, lange voor de komst der Europeërs in deeze landen, zich over alle de Eilanden van Oost-Indien verſpreid hadden. In de taalen van deeze ſtammen vindt men ook ſpooren van hunnen *Maleyſchen* oorſprong. Het Eiland *Formoſa* of *Tajovan*, welks kusten, inzonderheid de Noordlyken, in het bezit der *Chineezen* zyn, heeft in zyne binnenſte gebergtens een bruin volk met breede aangezichten en kroes hair, het welk eene geheel byzondere taal heeft. Met deeze zwarten op de *Molukſche* en *Philippynſche* Eilanden zyn waarſchynlyk de zwarte Inwooneren der nabygelegen Eilanden van *Nieuw-Guinea*, *Nieuw-Brittannien* en *Nieuw-Yrland* vermaagſchapt, welker zeden, gewoontens, postuur en geaartheid hen zeer naar de Zuidlanderen, die *Nieuw-Kaledonien*, *Tanna*, *Mallikollo* enz. bewoonen, doen gelyken: Aan den anderen kant zyn de Inwooneren der *Dieven-eilanden* (*Ladrones*), zoo wel als die van de nieuw ontdekte *Carolynen-eilanden*, met de overige volken van de Zuidzee zeer nauw vermaagſchapt. Hunne grootte, zeden en leevenswyze geeven hier van genoegſaame bewyzen. Voegt men hier by het getuigenis der Schryveren, dewelke ons verzekeren, dat zy in alle opzigten met de *Tagales* in *Luzon* of *Manilla* overeenkomen, dan kan men de volksverhuizingen, van uit *Aſien*, door eenen ſchakel van eilanden naſpooren, waar van 'er zelden twee op eenen afſtand van honderd zeemylen van elkanderen liggen." — Men kan wyders, volgens de verdere opmer-

merkingen van den Heer *Förſter*, uit de verwantſchap der taalen deezer Eilanderen afleiden, dat de Oostlykſte Eilanden in de Zuidzee uit de Oostlykſte deelen van Afia bevolkt zyn, en dat daarentegen de meer Westwaards gelegene Eilanden van de Zuidzee hunne eerſte bewooners uit de nabuurſchap van *Nieuw-Guinea* bekomen hebben. Ook loopen verſcheiden byzonderheden van taal, regeeringswyze en zeden zamen, om ons te overtuigen, dat de Oostlyke Eilanden niet zo zeer onmiddelbaar van de *Maleyers* zelven, als wel van eenige met dit Volk vermaagſchapte ſtammen, afkomſtig zyn. Vermoedelyk waren de oorſpronglyke bewooners der Zuidzee-Eilanden afkomſtig van de zwarte *Papoeas*, en andere ſtammen van *Nieuw-Guinea*; en zeer waarſchynlyk heeft een toeval, of een voorafbeſlooten krygstogt, de oude *Maleyers*, uit hun Schiereiland *Malakka*, na de Eilanden der Indiſche Zee, eerst over *Sumatra* na *Borneo* gevoerd, en vervolgens na de *Philippynſche* Eilanden; waarop zy zich verder, over de *Dieven-Eilanden*, de nieuwe *Carolynen*, de *Pescadoras*, en ten laatſten over de *Vriendlyke*, *Societeits*- en *Marqueſen*-Eilanden, ja nog Oostlyker tot het *Paascheiland*, en Zuidelyk tot *Nieuw-Zeeland* verſpreid zullen hebben. „ Deze verhuizing, zegt onze Autheur, was zekerlyk „ het werk niet van een kort tydperk; 'er konden, naa „ hunne eerſte reize na *Borneo*, eeuwen verloopen, eer „ deeze Volken op het *Paascheiland* of *Nieuw-Zeeland* „ kwamen. Op elke nieuwe rustplaatze verkreegen zy „ een nieuw byvoegſel van zeden en gewoontens, over„ eenkomſtig met de luchtſtreek, en de eigenſchappen „ van het land. De oorſpronglyke Inwooneren booden „ hun waarſchynlyk overal tegenſtand, en lieten zich „ niet, dan naa het ſtorten van veel bloed, onder het „ juk brengen." Hierin hebben ze, gelyk hy ter dier gelegenheid vervolgens aantekent, op het eene Eiland grooter vorderingen gemaakt dan op het andere: van waar men op verſcheiden dier Eilanden nog veele Inwooners vindt, die van de oorſpronglyke bezitters afſtammen. — En dit verklaart grootlyks eene voornaame verſcheidenheid, die men onder de bewooners deezer Eilanden beſpeurt, als welken, volgens het geen de Heer *Förſter* reeds by den aanvang gemeld heeft, onder twee hoofdverdeelingen gebragt kunnen worden. „ De eene is, zegt hy, blank „ van kleur, welgemaakt, ſterk van muskelen, aanzienlyk „ van grootte, en zacht en goedaartig van karakter; de

„ an-

„ andere zwarter, met hair, het welk kroes en wolach-
„ tig begint te worden, magerer, kleiner, byna nog lee-
„ vendiger dan de eerstgemelden, maar teffens wantrou-
„ wiger."

Het overige gedeelte van dit tweede Stuk levert ons, na deeze algemeene aanmerkingen, meer byzondere aantekeningen over den aart, de zeden en gewoonten deezer Eilanderen; waarin de Autheur ons bovenal doet gadeslaan, de mindere of meerdere trappen van beschaafdheid, welke men hier en daar onder deeze Volken ontmoet; mitsgaders 't geen die beschaafdheid onder hen belemmert of bevordert. Dan dit onderwerp zal in het naastkomende derde Stuk deezer Waarneemingen vervolgd en beslooten worden; waarom wy 'er thans niet op staan zullen blyven.

Het Leeven en de Regeering van FREDERIK II, *Koning van Pruisen, geschetst door den Abt* DENINA. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1789.

(*Derde Uittrekzel.*)

In twee voorige Stukjes (*), hebben wy onzen Leezeren verslag gedaan van den Inhoud des Eersten Boeks, van dit leezenswaardige Werk. Van het Tweede zullen wy nu nog een kort bericht geeven.

Het eerste Hoofdstuk deezes Boeks bevat eene voorstelling van den *Staat van Duitschland en der nabuurige Landen, omtrent het Jaar* 1770, met welke wy ons hier niet behoeven op te houden.

Even weinig is het noodig, dat wy stil staan by het Tweede, waarin kortlyk gesproken wordt van de Byeenkomst des Keizers en des Konings van Pruisen in Silesien, in het jaar 1769; van de Reize van Prins HENDRIK na Stokholm en Petersburg, in het jaar 1770, en van de Omwentelingen in Zweeden, welke twee jaaren laater gebeurde. Raakende het tweede punt, zegt de Schryver: „ Wy durven niet bekend maaken, welk het oogmerk „ deezer reis geweest zy, die zeekerlyk met bewilliging „ des Konings gedaan is, tot dat de geschiedenis van „ FREDERIK zelven in het licht is verschenen." De Heer DENINA onderstelt dus niet alleen, dat die reis eenig geheim

(*) Bladz. 322. enz. 363. enz.

heim en zeer gewichtig oogmerk gehad hebbe; maar geeft zelfs vry duidelyk te kennen, dat hy van dit oogmerk niet onkundig is. Ondertusſchen zyn nu de Werken des Konings, in het Fransch, in het licht, en, daarin leezen wy alleenlyk: „ Het geval wilde, dat Prins HENDRIK, „ Broeder des Konings, in deezen tyd aan zyne Zuster, „ de Koninginne van Zweeden, een bezoek gaf: de Kei„ zerin van Rusland, welke, in haare jeugd, dien Prins „ te Berlyn gekend had, verzocht, dat hy verlof mogt „ hebben, om te Petersburg te komen; en dit was iets, „ dat met gevoegelykheid niet konde geweigerd wor„ den (*). Men moet, derhalven, beſluiten, of dat de overleden Koning, zelfs in zyne nagelaten Schriften, dit geheim niet hebbe willen openbaaren, of dat 'er geen geweest zy. Vorſten bedoelen gewisſelyk veeltyds geheime oogmerken in hunne verrichtingen; doch, men is ſomtyds ook wel al te gereed met verborgenheden te zoeken, daar geene zyn. Het is waar, dat des Prinſen reis na Petersburg niet zonder nut voor Pruiſen geſchiedde; maar dit ſchynt eerder een toevallig gevolg geweest te zyn, dan een bedoeld uitwerkſel. — Aan de Zweedſche omwenteling had FREDERIK geen deel, zo veel men weet, ſchoon hy, na dat dezelve gebeurd was, Rusland bewoog daarin genoegen te neemen.

Het Derde Hoofdſtuk heeft tot zyn opſchrift: *De Verdeeling van Polen.* Na eenige aanmerkingen over het gebrekkige van den Poolſchen regeeringsvorm, verhaalt de Schryver de door Rusland bewerkte verkiezing van den tegenwoordigen Koning en de daarop gevolgde beroerten (†), welke aan Oostenryk, Rusland en Pruiſen de gelegenheid gaven, om hunne eigene heerſchappy te vergrooten, ten koste van hunne nabuuren, en tevens oneenigheden, tusſchen de twee eerstgemelde Mogendheden, voor te komen. Met reden merkt de Schryver hier aan: „ Het is waar, dat de redenen, waar op men die aan„ ſpraak grondde, meestendeels niet meer golden dan die, „ wel-

(*) *Memoires de 1763. jusqu'à 1775. p. 55.*

(†) De Schryver noemt de party, welke tegen den Koning was, en deszelfs beſtuur afkeurde, de *Disſidenten*, bl. 330. Het kan zyn, dat men hun ſomtyds dien naam gegeven hebbe, maar doorgaans worden 'er de zodanigen mede beſtempeld, welken in Polen van den heerſchenden, dat is, den Roomſchen, Godsdienst afwyken.

„ welke Polen zoude hebben kunnen aanvoeren, om Rus-
„ land, Pruisſen, Bohemen of Hongarye hunne landen,
„ die zy bezaten, af te eiſchen; maar elke der drie Mo-
„ gendheden was ſterker dan het Poolsch gemeenebest;
„ en als zy zig vereenigden, konden zy het onderdruk-
„ ken, zonder dat het zig roeren konde (*).

By gelegenheid van den ſchraalen oogst des jaars 1772, wordt in het Vierde Hoofdſtuk geſproken van des Konings pryzenswaardige voorzorgen, om zyne Onderdaanen tegen gebrek en al te groote duurte te behoeden, gelyk ook van de oprichtinge eener provintiaale maatſchappye in Sileſiën, welke welhaast in andere gedeelten des Ryks gevolgd werd, om de bezitters van landgoederen gelegenheid te geeven tot het verkrygen der geldſommen, welke zy mogten noodig hebben, tegen eene maatige rente, en tevens de geldſchieters eene voldoende zekerheid, voor hoofdſomme en intrest, te bezorgen. De plaats ontbreekt ons, om, van deeze inrichtinge, een uitvoeriger bericht te geeven; maar de beſchryving verdient in het werk zelve gelezen te worden.

Het gedrag van FREDERIK omtrent de Jeſuiten; het verſlag van eenige nieuwe Gezantſchappen, zo aan, als door den Koning gezonden, nevens een kort woord, raakende de gewapende Neutraliteit, vormen den inhoud des Vyfden Hoofdſtuks. Het geen de Schryver zegt over het laatstgemelde onderwerp, zullen wy den Leezer mededeelen. „ Een perſoon van het grootst gezag in het geen „ de historie van FREDERIK betreft (†), heeft gezegd, „ dat die Koning de eerſte geweest is, die op het denk-„ beeld van eene gewapende onzydigheid is gevallen. „ Het is waar, dat FREDERIK reeds in het jaar 1744 een „ bondgenootſchap van dien aart bedagt hadt. Toen „ hadt hy Engeland tot vyand, en, toen hy in het bezit „ van Embden was, wilde hy den Engelſchen, door eene „ onzydigheid op zee, eenigzins ſtuiten in het voordeel, „ dat zy boven hem op dat element hadden. Die neutra-„ liteit, die de Koning van Pruisſen ontwierp, hadt iets „ toegebragt tot het ſluiten van den vrede van Aken. Misſchien hebben de Keizerin van Rusland en de Graaf PANIN, die toen haar Staatsdienaar was, dit voorbeeld „ in

(*) Bladz. 331.

(†) „ De Graaf van HERTZBERG, in eene verhandeling in de „ Akademie voorgeleezen, op den 24 January 1787."

„ in het oog gehad; maar men kan niet twyffelen, of „ het was aan het Petersburgs Hof, dat men het ont„ werp van de gewapende neutraliteit vormde, die de „ twee waereldeelen verwonderde. De Koning van *Pruis*„ ſen was de eerſte, die tot dezelve toetradt, zoo om de „ nuttigheid van de zaak in het algemeen, als om eenige „ byzondere redenen van onigenoegen, welke hem Enge„ land gegeeven hadt (*)."

De zesde, zevende en achtſte Hoofdſtukken behelzen den eisch des Keizers op een groot gedeelte der Beierſche nalaatenſchap, de onderhandelingen daar over, den korten oorlog, welke daaruit ontſtond, en den vrede van Teſchen, met welke dezelve beſloten werd. Daar deeze gebeurtenisſen nog versch in aller geheugen zyn, zullen wy ons met dezelve niet ophouden, maar iets zeggen van het

Negende Hoofdſtuk. Hier vinden wy het bekende geval van den Molenaar ARNOLD, het welk den Koning eene zo ruime maat van lof, wegens zynen yver voor de gerechtigheid, en het doen wedervaaren van dezelve ook aan zyne geringſte Onderdaanen, heeft toegebragt. Zo als hetzelve hier verhaald wordt, ſtrekt het veel minder tot zyne eer. Wel blykt 'er uit des Konings zucht voor het wel beſtuuren des rechts, maar tevens eene al te driftige voortvaarendheid, en eene laakbaare onverzettelykheid in zyne eigene beſluiten, zelfs, wanneer hy overtuigd was ongelyk te hebben. Het geheele verhaal kunnen wy hier niet invoegen, maar moeten, evenwel, aantekenen, dat, volgens deszelfs opgaaf, de Molenaar door de regeering van Kustrin niet verongelykt was, noch door het hooge Gerechtshof te Berlyn, dat het vonnis der eerstgemelde bekrachtigd had. De Koning, in een verkeerd begrip gebragt, deed de zaak op nieuw onderzoeken door eenen Kolonel HAYKING, die hem zulk een verſlag deed, dat FREDERIK vast geloofde, „ dat men den Molenaar een „ ſchreeuwend onregt gedaan hadde. Om dan een open„ lyk blyk van zyne zugt voor de geregtigheid, en van „ zyne geſtrengheid tegens de omkooping, aan den dag „ te leggen, vernietigde hy het vonnis der Gerigtsho„ ven, zondt den Baron VAN FINCKENSTEIN, voorzitter „ in den raad te Kustrin, in ballingſchap naar zyne land„ goederen, zette den Groot-Kancelier van zyn ampt „ af,

(*) Bladz. 353, 354.

„ af, en liet drie der Raadsheeren, die deel aan het ge-
„ ding gehad hadden, gevangen neemen, en in de ves-
„ ting Spandau opſluiten. Hy wilde, dat men de zaak,
„ volgens het verſlag van den Kolonel HAYRING, zoude
„ herſtellen, en gaf den Baron VAN ZEDLITZ last, om
„ het proces over te zien. Deeze Staatsdienaar, niet be-
„ vindende dat de Regters kwalyk gevonnisd hadden,
„ tragtede den Koning te doen begrypen, dat de Kolonel
„ hem kwalyk onderrigt hadt. Hoe meer men vorderde
„ om de zaak licht by te zetten, hoe meer de Koning dagt
„ dat zyne glorie 'er by lyden zoude, als hy genood-
„ zaakt ware, naa den ſtap, dien hy gedaan hadt, te rug
„ te keeren. Hy wist wel dat 'er perſoonen van den
„ eerſten rang waren, die hem wel gaarne in het ongelyk
„ zouden zien, om hem te doen begrypen, dat hy ook
„ niet onfeilbaar was. Men weet niet wat FREDERIK
„ van den Molenaar, de Regters en den Kolonel dagt,
„ toen hy zo veel tegenſtand vondt; maar hy herriep zyn
„ vonnis niet. De voorzitter FINCKENSTEIN bleef op
„ zyne landgoederen als een banneling, en twee Raads-
„ heeren, GRAUN en FRIDEL, kwamen niet uit de vesting,
„ dan lang naderhand. RANDSLEBEN alleen wierdt dra
„ in zyne eer herſteld, om dat men bevondt dat hy eeni-
„ ge zwarigheden gemaakt hadt, om het vonnis, dat de
„ Koning vernietigd hadt, te tekenen. De Baron VAN
„ ZEDLITS behieldt zyne plaats; maar FREDERIK II wil-
„ de hem niet meer zien (*)." —— Was dit ook wel rechtvaardig? Ondertuſſchen gaf dit ongelukkige voorval den Heere VAN CARMER, welke het Kanſeliers-ampt verkreeg, aanleiding om te werken aan het maaken van betere verordeningen, en van een nieuw Wetboek, waarvan drie deelen reeds in het licht gegeven waren, toen FREDERIK DE II zyn leeven eindigde. In eene aantekening zegt de Schryver: „ FREDERIK WILLEM II be-
„ val, toen hy den Troon beklom, dat dit Wetboek zou-
„ de vervolgd worden. Op het eind van de maand
„ Maart 1788, waren 'er vyf deelen van gedrukt; het
„ zesde was onder de pers. Men denkt, dat 'er in het
„ geheel agt zullen zyn. De wyze, waarop dat Wet-
„ boek zal bekend gemaakt worden, zal doen zien, dat
„ de geest des Pruiſſiſchen ryks niets minder dan eene
„ willekeurige beheerſching is. Men zal eene vergadering
„ van

(*) Bladz. 385, 386.

„ van de aanzienlyke uit alle provintiën te zaamen roe-
„ pen, om het op eene plegtige wyze te bekragtigen,
„ en op dat de natie deel zoude hebben aan de wetgee-
„ ving, die haar betreft (*)." Indien die Aanzienlyken uit- en door hunne overige medeburgers op eene vrye wyze verkoren worden; indien zy magt hebben om hunne aanmerkingen over de voorgeſtelde wetten en inrichtingen met beſcheidenheid voor te draagen, en hunne bekrachtiging te weigeren aan het geene zy oordeelen tegen de rechten der burgeren, of 's Lands oorbaar, te ſtryden; kortom, indien die bekrachtiging iets meer is dan eene bloote plegtigheid, dan is des Schryvers aanmerking gewisſelyk gegrond. Maar hoe is dit overeen te brengen met het geen hy elders (†) zegt, dat: „ de Pruis-
„ ſiſche regeering eene der willekeurigſte van de waereld
„ is;" en met zyn verhaal van de wyze, op welke FREDERIK DE II gewoon was zyne Staaten te regeeren ( )?

Doch indien wy op deeze wyze voortgingen, zoude ons bericht van dit belangryke Werk grooter worden dan de ruimte, welke wy daartoe kunnen ſchikken, veroorloft. Wy zullen daarom het overige ſlechts kortlyk doorloopen. —— De Tiende en Elfde Hoofdſtukken behelzen een verſlag van eenige Werken des Konings, en daar onder van zyne *Brieven over de Vaderlandsliefde*. De Koning verbeeldde zich in den kryg over de Beierſche nalaatenſchap, by zyne onderdaanen, niet meer denzelfden yver voor de gemeene zaak en voor de glorie van den Vorst te vinden, die hy in de drie voorige oorlogen in hun beſpeurd hadt (§). Ter oplosſinge van dit verſchynſel geeft de Heer DENINA verſcheidene leezenswaardige aanmerkingen.

In het Twaalfde Hoofdſtuk wordt, na het melden van den dood van MARIA THERESIA, geſproken van een ontwerp des Konings, het welk geenen voortgang had, om in zyne Westphaalſche Landen een Roomsch Bisdom op te richten, ten einde zyne Onderdaanen, welke dier gezindheid waren toegedaan, niet in het geestelyke aan buitenlandſche Bisſchoppen zouden onderworpen zyn. By die gelegenheid geeft de Schryver verſlag van den toeſtand der Roomschgezinden in het Pruisſiſche gebied.

In het Dertiende vinden wy den uitſlag van eenige poogin-

(*) Bl. 390. (†) Bl. 479, 480. (‡) Bl. 480-491.
(§) Bl. 395.

gingen, welke de Koning aanwendde om den koophandel en zeevaart in zyne landen te doen bloeien. Het is bekend genoeg, dat hy daarin niet naar zynen wensch ſlaagde. De redenen daarvan zyn ook geen geheim. Onze Schryver zelve geeft, op eene andere plaats (*), verſcheidene aan de hand. Misſchien is de waare ſleutel van alles te vinden in de volgende woorden. „ Ik wil wel ge„ looven, dat de Pruisſiſche ſtaaten, met minder uitſlui„ tende voorregten, met verbod op minder dingen, meer „ handeldryvende en ryker zouden zyn, maar dan zou„ den zy noodwendig minder krygswezig zyn, en 's Ko„ nings magt zou zo groot niet weezen en minder in„ vloed hebben (†).” In hetzelfde dertiende Hoofdſtuk zegt de Schryver, dat volgens des Konings gedachten de Berlynſche Academie „ begon oud te worden (‡).” Hy ſchryft het daaraan toe „ dat de bekooktheid van haare „ werken dezelve ernſtig en minder ſmaaklyk maakte,” en dat „ zy niet meer gerugt maakende geſchillen had„ met vreemde genootſchappen,” en hierop volgt dan de zonderlinge uitdrukking: „ Zy bezat geenen LA METTRIE, geenen D'ARGENS meer, die het geſchreeuw van „ de Christen Wysgeeren gaande maakten.” Bedoelt de Heer DENINA hier mede den Schryver van den *Philoſophe Chretien* eenen ſteek te geeven; of geldt de uitdrukking allen, welken zich tegen de voortplanting van het ongeloof en tegen de drogredenen, verdraaijingen en ſpotternyen der ongeloovigen, verzet hebben? In beide gevallen is de uitdrukking ongepast en hoonende, daar men gewisſelyk geene *waare Christen Wysgeeren* zulk een *geſchreeuw* kan te last leggen.

De twee volgende Hoofdſtukken loopen over den voorſpoed der Koninglyke Famielje door de geboorte van verſcheidene Prinſen; over den ſtaat, en de middelen, ter onderhoudinge van de jongere Prinſen en Prinſeſſen, enz.

In het Zestiende wordt geſproken van den ongelukkigen toeſtand van Dantzig, zedert de verdeeling van Polen (een toeſtand, welke wel verre is van vooreerst eenige verandering ten goede te belooven,) over de nieuwe poogingen des Keizers, om de Oostenrykſche Nederlanden te verruilen tegen Beieren; en over het Verbond, waarin verſcheidene voornaame Duitſche Vorſten, met FREDERIK den

(*) Bl. 496. enz. (†) Bl. 497. (‡) Bl. 424.

den II aan hun hoofd, traden, om de oogmerken van den Keizer te dwarsboomen.

Hierop volgt in het Zeventiende Hoofdſtuk het laatſte tooneel van des Konings leeven, na dat vooraf iets gezegd is van de Hollandſche Onlusten. Van deeze ſchynt de Schryver weinige en ſlechts oppervlakkige kennis gehad te hebben, gelyk ieder, die iets weet van derzelver oorzaaken en beloop, ligtelyk zal beſpeuren.

Het laatſte Hoofdſtuk beſtaat uit *aanmerkingen over het karakter en de regeering van* FREDERIK II. Dit Hoofdſtuk beſlaat niet minder dan tachtig bladzyden, de zaaken zyn in hetzelve zo ineengedrongen, dat het niet wel mogelyk zy 'er een uittrekſel van te maaken, ten zy men den Leezer een bloot geraamte wilde voorzetten; en met eene enkele brok uit den zamenhang te neemen, zoude men toch van het geheel geen denkbeeld geeven. Eene enkele aanmerking van den Schryver kunnen wy niet wel voorbygaan. Op bladz. 466 ſpreekende van des Konings Staatkunde, en van de beſchuldigingen van onrechtvaardigheid en ontrouw, welke door Oostenryk en Frankryk tegen denzelven ingebragt werden, zegt hy: „ Maar „ die ſchrandere Staatkunde, welke over de onafhanglyk„ heid en veiligheid der Staaten waakt, en die andere „ beginzelen volgt dan de gewoone regtvaardigheid, kan „ den ſchielyken inval in Sileſie, en de vredes-traktaten, „ welke hy in de jaaren 1742 en 1745 ſloot, om het te „ behouden, wel verſchoonlyk maaken." Indien wy dit wel verſtaan, wil het zeggen, dat de Vorſten eene zedekunde op zichzelven hebben, zonder aan de gewoone plichten van eerlykheid, trouwe en rechtvaardigheid gehouden te zyn, en dat het hun vry ſta van deeze burgerlyke deugden af te wyken, indien zy 'er hun belang by vinden. De Schryver beroept zich hier wel op het gedrag van andere Vorſten, maar voorbeelden zyn geene bewyzen, en daarby bezat FREDERIK zyne Staaten in onafhangelykheid en veiligheid, eer hy in Sileſie viel. Het is beklaagelyk, dat diergelyke denkbeelden ook by waarlyk verſtandige menſchen plaats vinden.

Wy zullen voor tegenwoordig niet verder treeden in een onderwerp, dat wel verdiende opzettelyk verhandeld te worden. Liever zullen wy dit bericht ſluiten met het ſlot des Werks zelve, het geen den Koning eenen meer gemaatigden, en gevolgelyk meer billyken, lof toezwaait. „ Terwyl men genoodzaakt is enige uitzonderingen te maa-

„ ken

„ ken op de uitmuntende hoedaanigheden van deezen „ grooten Koning, herinnert men zig 't geen Minerva, „ onder den naam van Mentor, tot Telemachus zegt: „ „ Denkt gy dat Ulysſes, de groote Ulysſes, uw va- „ „ der, die het voorbeeld der Koningen van Grieken- „ „ land is, ook niet zyne zwakheden en gebreken heb- „ „ be? Verwagt zelfs niet dat gy hem zonder onvol- „ „ maaktheden zult vinden; gy zult 'er ongetwyfeld in „ „ hem beſpeuren. Maar Grickenland, Aſia, en alle de „ „ eilanden der zee, hebben hem, ondanks zyne ge- „ „ breken, bewonderd; want duizend wonderſchoone „ „ hoedanigheden doen dezelve vergeeten" " (*).

(*) De uitvoering van den Vertaaler en Drukker van dit Werk verdienen lof. Tegen alle misſlagen kan niemand zich wachten, en feilen ſluipen overal in, ook in weerwil der grootſte oplettendheid. Zo ſtaat hier, bl. 403, *de Historie van Augustus*, in plaatze van *de Historie der Keizeren* (want Augustusſen zoude in het Nederduitsch niet wel luiden.) De Schryver ſpreekt van de *Scriptores Historiæ Augustæ*. —— Hier moeten wy zelven eenen misſlag erkennen, welke in een voorig uittrekzel van dit Werk of door den Recenſent, of door den Drukker, begaan is. Bladz. 328 reg. 35, ſtaat *met*; lees *niet*.

Opheldering der Levensgeſchiedenis van den Vryheer VAN DER TRENK, *door een Brandenburgſchen Patriot. Benevens een Repliek op* TRENKS *Verdediging tegen deze Opheldering. Uit het Hoogduitsch. Naar den derden druk. Te Amſteldam, by* W. Wynands *en* H. Brongers Junior. 1789. *Behalven het Berigt van den Reviſeur* 148 *bladz. In gr. octavo.*

By het doorbladeren van dit Geſchrift, ontmoet men verſcheiden opmerkingen, die het character van den Vryheer *van der Trenk* in een ongunſtig licht plaatzen; waarvan zommigen gegrond zyn; doch anderen op berigten en verdenkingen ſteunen, waarop men zig niet geheel kan verlaaten. —— Dan, met dit alles, blyven 's Mans weezenlyke lotgevallen, en inzonderheid het veelvuldig en 't hevig lyden, 't welk hy ondergaan heeft, en dat zyne geſchiedenis bovenal merkwaardig maakt, onwederſproken: zelfs neemt de Schryver, hoe ſterk hy ook anderzins voor de genade en goedgunſtigheid van *Frederik* den II pleite, het niet op zig, om de wreede behandelingen te Maagdenburg te regtvaardigen; erkennend dat de Koning, ſchoon hy *Trenk* met regt aan zyn lot overliete, het egter wel wat zagter had kunnen en dienen te maaken.

Uit 's Mans Levensgeſchiedenis, en zyne eigene beſchryving van

van zyn temperament en character, mitsgaders zyne aanmerkingen over zyn gedrag in verſcheiden voorvallen (*), is gereedlyk af te leiden, dat hy zeer ligt kon overſlaan, om den *Pruisſiſchen* Vorst, in een en ander opzigt, al te ſterk te laaken. —— *Maar* is de Vryheer hier van niet geheel vry te ſpreeken; de Brandenburgſche Patriot maakt zig, in deeze zyne ophelderingen, *aan* de andere zyde handtastelyk ſchuldig, aan eene al te verregaande loftuiting van dien Monarch; en brengt het bykans zo verre, dat 's Vorſten misſlagen zelfs altoos een gansch vergeevelyk voorkomen hebben; ja, niet zelden, ſlegts in ſchyn misſlagen genaamd moeten worden, als zynde handelingen, waarvoor hy als een Vorst, die de geheime reden zyner bedryven niet altoos openbaart, de wettigſte reden had; 't welk men dan in een blind vertrouwen zou moeten erkennen. Een Schryver, dermaate vooringenomen met *Frederik* den II, was niet geſchikt om *van der Trenk* onpartydig te beoordeelen. Gematigder drukt zig de *Reviſeur* van dit Geſchrift gemeenlyk, in eenige daarby gevoegde aantekeningen, uit; en hy doet *Trenk*, onder anderen, regt, wanneer hy, by eene vry ſterke voorſtelling van den Schryver, de volgende aantekening plaatst.

„ TRENK heeft zekerlyk zyne zaak alzins te ver getrokken. Doch neemt men zyn lyden in overweging, zyne verliezen, zyne bekommering deswegens, zyn Temperament, zyne vuurige verbeeldingskracht, zyne roemzucht, zyne herinneringen, zyn ééns vooral diep geworteld misnoegen, zyn ouderdom, *zyn ſtyf* en onbuigzaam gevoel —— benevens eenige Staatkundige aspecten in *Berlin*: —— dan ontſchuldigt men veel van zyne gebreken, dan beſchouwt men ze als zwakheden, de uitberſting van eene lang geperſte ziel — en men ſchenkt hem medelyden. —— Ook kan het toch niet ſchaaden, wanneer een bejaard man van ondervinding de meening van zyn hart rechtuit zegt, hoewel, naar de omſtandigheden —— *cum grano ſalis*. By de Hoven is men buitendien hardhoorend, door 'al het gedruisch, of door vleiery; of men klopt iemand —— tot grooten dank —— op de vingers. Gouden doozen en ringen zyn voor heel andere lieden, dan voor den moedigen openhartigen Patriot."

(*) Zie het daaromtrent bygebragte in deeze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 545. en IV D. bl. 29.

ZELIE *in de Wildernis. Uit het Fransch vertaald, II Deelen. Te Leyden, by* Meerburg *en* Pluygers. 1788. *Behalven de Voorreden*, 840 *bladz. In octavo.*

De lotgevallen van *Zelie*, vereenigd met die haarer Vriendinne *Nina de Linadie*, en wel inzonderheid van derzelver Dogter

Ni-

Ninette, leveren eene zeer groote verſcheidenheid van tooneelen, die zeer wel aaneengeſchakeld zyn, en voorgedraagen worden op eene wyze, welke den Leezer beſtendig uitlokt. —— Het merkwaardigſte van dit verhaal, (want wy kunnen ons over 't geheele beloop niet wel uitlaaten,) komt hierop uit.

Zelie, (vergezeld van haare Vriendin *Nina*,) gaat, by zekere gelegenheid ſcheep, om na de Indiën te ſtevenen, met haaren Vader, den Heer *van Marsfeld*, haaren Minnaar, den Heer *d'Ermancour*, benevens haare Gouvernante, en drie knegts der opgenoemde Heeren. Schipbreuk lydende, bevindt zy zich op eene rots geworpen, en wordt voorts niemand der ſchipbreukelingen gewaar; doch, na eenig tydsverloop, ontdekt zy *Nina*; met welke zy een bosch of wildernis doorkruist, en eindelyk aan een geregeld gebouw, komt, in 't welke zich een zeker Heer, *de Marcourt* geheeten, onthoudt, die de eenige bewooner van deezen afgeſcheiden oord is. Hy ontvangt haar met de uiterſte heuschheid, en ruimt haar een gedeelte zyner wooninge in. *Nina*, die alvoorens in een minnenhandel ingewikkeld was geweest met den Heer *Harthure*, welke door zyn Vader listig was weggevoerd, verlost wat laater van eene Dogter, welke den naam van *Ninette* verkrygt. *Nina* leeft niet lang daarna, en vervolgens ſterft ook *de Marcourt*. Zins dit dubbel ſterfgeval, verbleef *Zelie* met *Ninette* in deeze wildernis, zonder eenig ſpoor van menſchen gewaar te worden; doch, na verloop van eenige jaaren, ontdekte *d'Ermancour*, (die ingelyks, met zyn knegt, het dreigende lot van den ſchipbreuk ontkomen was,) de verblyfplaats zyner beminde *Zelie*; dat eene treffende ontmoeting baarde. Zy leefden nu voorts aldaar, nog etlyke jaaren, in eene ſtille vergenoeging; doch, intuſſchen werd *Ninette* eerlang vermist, en 'er verliep al eenige tyd, eer zy berigt van haar ontvingen. Ten laatſte verſtonden zy, dat *Ninette* gekomen was aan de andere zyde van een hoog gebergte, 't welk deeze wildernis van het Koningryk *Achem*, op het Eiland *Sumatra*, afſcheidde; en dat zy zich in vry gunſtige omſtandigheden bevond in een Dorp naby de Stad *Achem*; alwaar zy, in één der aanzienlykſte huizen, in dat van den Heer *Sping*, (een Hollander, met de zaaken der Compagnie aldaar belast,) minzaam ontvangen was, en ten vriendelykſte behandeld werd. —— Het verſlag van haar wedervaaren hier ter plaatze, dat *Zelie* vervolgens ſchriftelyk ontving, behelsde tevens Familie-berigten, die haar ten uiterſte aangenaam waren. *Ninette*, naamlyk, had aldaar ontmoet den Heer *Harthure*, die haar openlyk voor zyne Dogter, by zyne geliefde *Nina* verwekt, erkend had; en zyn Zoon, haar Broeder, (by eene andere Vrouw,) die zich als een Zeeofficier ook te *Achem* bevond, berustte volkomen in 's Vaders ſchikking, omtrent haar, als zyne Dogter; des ze elkander minzaam als Broeder en Zuster omhelsden. In dien tyd was mede te *Achem* gekomen een Schip, onder het bevel van Kapitein

zein *de Lisadie*, een vollen Neef van haare Moeder, en gehuwd met eene Zuster van *d'Ermancour*. Met dit Schip was de Heer *Sping*, die na *Batavia* gegaan was, wedergekeerd, en op het zelve had zich een Pasſagier bevonden, die den Heer *van Marsfeld* kende. De geſprekken, in dien overtogt gevoerd, hadden deezen Pasſagier, vervolgens wedergekeerd na *Batavia*, aanleiding gegeeven, om den Heer *van Marsfeld* te berigten, het geen hy gehoord had, en ter dier gelegenheid kwam ook de Heer *van Marsfeld* eerlang te *Achem*; daar hy zich voorts aan *Ninette* bekend maakte, als de Vader van *Zelie*; tevens meldende, hoe hy, behalve een Broeders Zoon, ook by zich had zyne twee Knegts en de Gouvernante, boven gemeld, welke met hem, by den Schipbreuk, van den dood gered, en, met een ander Schip, behouden te *Batavia* gekomen waren. —— Voorts behelst dit verhaal het wederkeeren van *Zelie* uit de Wildernis, en 't voorgevallen in die omſtandigheden; met de plegtige wettiging der Huwelyksverbintenisſe door *Zelie* en *d'Ermancour* in de Wildernis aangegaan: waarby ook komt het Huwelyk van *Ninette* met den jongen Heer *Sping*. *Ninette* vestigt zich vervolgens met *Sping* te *Achem*: *Zelie* en *d'Ermancour* vertrokken met *Marsfeld* na *Batavia*, en, toen deeze zyne zaaken aldaar geſchikt had, verder na Europa. Zy kwamen behouden op de kust van *Normandie*, in welke Provincie de Ouders van *d'Ermancour* woonden, die zy, wel dra, tot wederzydſche vreugde, ontmoetten: dat wyders eenige familieſchikkingen, met onderling genoegen, ten gevolge had.

Eene reeks van treffende voorvallen, zo in de geſchiedenis zelve, als in tusſchenkomende gebeurtenisſen, die 'er ongedwongen mede verknogt zyn, maakt deeze Roman alleszins gevallig; en daar de Opſteller zyn verhaal hier en daar doorvlogten heeft met zedelyke voorſtellingen, die uit de gebeurtenisſen natuurlyk voortvloeien, heeft dezelve ook haare leerzaamheid. Men mag des dit Geſchrift wel tellen onder de Romans, die het aangenaame en nuttige zamenpaaren, waarvan men met genoegen gebruik kan maaken, als men in een uur van uitſpanning leest.

*

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Euängeli of Levensbyzonderheden van JESUS CHRISTUS. *Naar het Grieksch van* JOANNES. *Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam, by* M. de Bruijn, 1789. *In gr. octavo.*

In de behandeling van dit Euängelie vertoont zich de arbeidzame geest van den Heer *van Hamelsveld*, op ene ſoortgelyke wyze als in die der voorigen; en de beöefenaers der Euangelieſchriften zullen t'over reden vinden, om hem, in de voortzetting van zyn taak, aen te moedigen. —— Daer we reeds een en ander ſtael zyner maniere van uitvoering, in 't overzetten en opheldering bygebragt hebben (*), dacht het ons goed, nu eens een ander ſoort van voorbeeld zyner ſchryfwyze mede te deelen, en den Lezer 's Mans bericht, wegens den aert en 't oogmerk van dit Geſchrift van Apoſtel *Joannes* voor te dragen.

„ De *Euängelist* geeft hier, (zegt hy,) geene aaneengeſchakelde levensgeſchiedenis van JESUS; hij onderſtelt veel meer dezelve, als aan zijnen Lezer bekend, uit de overige *Euängelisten*, en kipt alleen bijzondere wonderdaden, en eenigen van de zaakrijkſte gezegden en redenen van JESUS uit. Onder de eerſten kiest hij zulken uit, die aanleiding gaven tot uitvoerige redenen van JESUS, of gedeeltelijk ook zulken, welke een bijzonderen invloed hadden op de lotgevallen van JESUS, en ter verklaaring en opheldering van zijn leven en lotgevallen dienden; onder de laatſte meldt hij ons de langſte en gewigtigſte, en zulks op die wijze, dat zich de geest en het karakter van JESUS geheel duidelijk, en bij uitnemendheid, daarin vertoont, en in zijn godlijk licht verſchijnt. Hij ſchetst ons tot de kleinſte, maar zeer gewigtige trekken van JESUS redenen, toe, het welk hem niet zel-

(*) Zie boven, *bl.* 261. 438.

zelden van de overige *Euangelisten* onderſcheidt (*). — Tevens volgt hij gemeenlijk de tijdorde het naauwkeurigst van alle de *Euängelisten*.

„ Zijn oogmerk, bij het opſtellen van deze uitmuntende bijzonderheden van JESUS leven en daaden, betrof niet zoo zeer de groote menigte van in het oog vallende en verbaazing werkende wonderen; hij zegt zelf op het einde van dit *Euängeli*, dat derzelver aantal zeer groot was, te groot, om elk afzonderlijk beſchreven te kunnen wor-

(*) *Joannes* naemlyk ſchreef het laetſte van alle de Euängelisten, en de vier Euängelien zyn, volgens onzen Autheur, in deze tydorde te brengen. *Mattheus* ſchreef zyn Euängelie, vermoedelyk, omtrent het 40ſte jaer der gemene jaertellinge: *Marcus* het zyne twee jaren later: *Lucas* het zyne ongeveer het jaer 48, althans vóór de *Handelingen der Apostelen*, die afloopen in 't jaer 58: en eindelyk ſchreef *Joannes* dit zyn Euängelie, waerſchynlyk om en aen 't jaer 65, althans vóór de verwoesting van Jeruſalem.

Uit dien hoofde is het, gelyk de Heer *van Hamelsveld*, in zyne ophelderingen, nu en dan aenmerkt, dat men meermaels in 't Euängelie van Joannes plaetzen ontmoet, die bekende berichten aenduiden, en ook zulken, die ter opheldering van reeds gegeven berichten kunnen dienen. Men zie, onder anderen, *Joann.* I. 1——18, dat de geſchiedenis van 's Heilands geboorte, alsmede, vs. 31——33, dat het voorgevallene by zynen doop, en III. 24, dat de lotgevallen van Joannes den Dooper als bekend vooronderſtelt; terwyl 't geen in 't eerſte en derde Hoofdſtuk hem aengaende is opgetekend, ter opheldering van 't vroegere Euängeliſche verhael dient. *Joann.* VIII. 44, enz. onderſtelt het vroeger wedervaren van Jezus te Nazareth bekend, en de Euängelist tekent een wonderwerk aen, dat geen der anderen heeft. *Joann.* VI. 5, enz. word een en ander wonderwerk verhaeld, dat men ook by de andere Euängelisten gemeld vind; maer onze Euängelist voegt 'er enige byzondere omſtandigheden by, die hem aenleiding geven tot het aentekenen eniger merkwaerdige geſprekken van Jeſus ter dier gelegenheid. Men merke wyders hier nog aen, dat Joannes, het verhael van 's Heillands rondreizen door Galilea bekend vooronderſtellende, verder uitvoeriger word in zyne berichten, op het melden der wederkeering van Jeſus in Jeruſalem, en dat hy inzonderheid, met betrekking tot de daden en geſprekken van Jeſus in 't laetſte jaer zyner omwandelinge, mitsgaders ten opzichte der lydensgeſchiedenisſe, verſcheiden byzonderheden aentekent, die de vroegere Euängelisten niet geboekt hebben, en welken, in zommige gevallen, niet weinig ter opheldering van 't verband van 't voorgevallene ſtrekken.

worden (*); — maar het doel, waarop alle deze bewijzen van bovenmenschlijk vermogen zagen, en welk ook het hoofddoel van JOÄNNES in dit zijn *Euängeli* was: „ JESUS is de CHRISTUS, de MESSIÄS, de zoon van God; „ hij was bij God, ja zelf God; hij was, en hadt zijn „ beſtaan vóór de wereld; hij was in de wereld werk„ zaam, eer die hem kende; hij heeft vóor haar, voor „ het menschdom gedaan, het geen hij, en hij alleen, „ doen kon; hij verdient daarom, dat de wereld in hem „ gelooft, hem als de zoon van God eerbiedigt, om, „ door het geloof in hem, tot een waar eeuwig-gelukkig „ leven geleid te worden." —— Dit wilde JOÄNNES toonen en bewijzen, en hij doet het ook in de daad!

„ Het kan zeer wel zijn, dat hij, ondergeſchikt aan deeze hoofdbedoeling, nog eenige bijzondere oogmerken gehad hebbe, in het ſchrijven van dit *Euängeli.* Dus zegt ons de oudheid, dat hij den verderflijken dwaalgeest CERINTHUS in het bijzonder zou hebben wederlegd met dit *Euängeli;* en meer ſoortgelijke dweepzuchtigen, die van onderſcheiden uitvloeiſels uit het Godlijk Wezen droomden, welken zij het woord, het licht, het leven enz. noemden. Ook is het zeker, dat 'er onder de leerlingen en aanhangers van JOÄNNES *den Dooper* gevonden zijn, welken dezen hunnen meester voor den MESSIAS, en voor hooger en grooter dan JESUS hielden, en geen recht denkbeeld van het oogmerk zijner zending hadden: men vindt zelfs nog heden zodanige *Leerlingen van* JOÄNNES in het Oosten, bijzonder in die landſtreeken, daar eertijds *Galileën* lag, welke met ſoortgelijke denkbeelden veel op hebben, en ook de bewoordingen van leven, licht enz. veel gebruiken. Wie zal nu ontkennen de moog-

(*) Dit laetſte vers ſtelt ons de Heer *van Homelsveld* dus voor: „ Daar zijn ook nog veele andere dingen, die JESUS gedaan en „ verricht heeft; welke, indien zij allen afzonderlijk beſchreeven „ zouden worden, zouden, meen ik, [alle de boekerijën] der „ wereld de boeken, die dan moesten geſchreven worden, niet „ bevatten kunnen." En hy voegt 'er in zyne *korte Aenmerkingen*, ter opheldering, het volgende by. „ Door de natuurlijke „ invulling, die wij in de vertaaling gebracht hebben, wordt de „ zin van JOÄNNES uitgedrukt. —— Eigenlijk ſtaat 'er in het Grieksch: „ Ik acht, dat de geheele wereld de boeken niet zou „ kunnen bevatten." —— Dit heeft, als eene te verre gaande „ grootſpraak, veelen geſtooten; doch met deze gemaklijke in„ vulling is dat verrégaande weggenomen."

mooglijk- ja waarſchijnlijkheid, dat onze JOÄNNES ook deze dwaalingen bedoelt te keer te gaan? voornaamlijk, nadien hij, in zijne *Inleiding*, Hoofdſt. I. 1—18. opzetlijk aantoont, dat JESUS, en niet JOÄNNES *de Dooper*, de *Logos* (*), het leven, het licht is, en zulks door het eigen getuigenis van den grooten *Dooper* bevestigt. —— Dus

(*) Ten aenzien dezer benaminge *Logos*, tekent onze Autheur, in zyne *korte Aenmerkingen*, het volgende aen.

„ Ik heb [te weten in mijne Overzetting] de benaaming *Logos* behouden, ſchoon ik tusſchen twee haakskens invul, [het woord, de wijsheid,] om dat mij de uitdrukking, *het woord*, niet krachtig noch voldoende voorkomt, om alles te bevatten, wat JOÄNNES onder *Logos* begrijpt. Te weten JOÄNNES vat onder deze benaming alles te ſamen, wat JESUS was, voor dat hij uit MARIA mensch werdt. Dit kan men zich niet wel onder het beeld van een *woord*, het welk de tong ſpreekt, voorſtellen. Ook heeft *Logos* bij de *Grieken* eene veelvuldiger en edeler betekenis, dan ons *woord*. Zij gebruiken het van de *rede* en *gedachten*, van den *grond* en *oorzaak* waarom, van *betrekking*, *evenredigheid*, *beſluit* of *reſultaat*, *reden* en *geſprek*, en eindelijk van *ſchrift*. —— De Griekſche wijsgeeren onderſcheiden, met dit woord, zelfs bij de menschlijke ziel een *in-* en *uitwendigen Logos*. Deze laatſte *is* de *reden*, het *geſprek*, de *woorden*, een gevolg van de eerſte, de *gedachten* en *rede*, die de inwendige *Logos* is, voor zo verre deze het naast met de ziel verbonden, en het onmidlijk uitdrukſel van dezelve is. —— Wanneer JOÄNNES van de betrekking tusſchen den *Vader* en den *Zoon*, den *niet geboren* en den *eerstgeboren der Godheid*, in eene bewoording uit de menschlijke taal wilde ſpreken, was 'er misſchien geene meer gepast dan deze, zonder dat wij angstvallig behoeven te onderzoeken, van waar hij dezelve ontleend, of aanleiding gekregen heeft, om ze te gebruiken. — Zeker niet van de ſchool van PLATO, wiens *Logos* geheel iet anders is, dan de *Logos* van JOÄNNES, ſchoon reeds vroeg veele leeraars der Christenheid dezen hebben verward, en het een voor het ander genomen. —— Misſchien van die dweepers, welke, onder de benaamingen van *Logos*, het *leven*, het *licht*, zekere uitvloeiſels uit het godlijk wezen verſtonden. —— De Brief aan de *Hebreën* ſpreekt van CHRISTUS, in deze zelfde betrekking, in dit zelfde opzicht, onder andere beelden. —— Daar wordt hij genoemd: „ Het afſchijnſel van Gods heerlijkheid, en het uit„ gedrukte beeld der godlijke zelfſtandigheid." —— Wien dit verſtaanbaarer is, behoeft dit ſlechts in gedachten te hebben, en hij zal tevens den zin verſtaan, hoewel op eene andere wijze, en onder een ander beeld, van het geen JOÄNNES met *Logos* zeggen wil."

Dus kan de toeſtand van zijn tijd den Euängelist aanleiding hebben gegeven tot zijdelingſche bedoelingen, ondergeſchikt aan zijn hoofdoogmerk; ondertusſchen hebben dezelven geen wezenlijken invloed op ons gebruik van zijne Schriften."

Evangeliſche Leerredenen van J. A. HERMES, *Predikant te Quedlinburg. Naar de tweede uitgaave uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes. 1789. *In gr. octavo.* 448 *bladz.*

Overeenkomſtig met het geen wy, nopens de leerzame en ſtichtende uitvoering der Leerredenen van den Eerwaerden *Hermes*, voorheen gezegd hebben (*), behelst dit derde Deel een aental van achttien Leerredenen, waer in weldenkende Christenen op nieuw ene reeks van heilzame onderrichtingen zullen aentreffen, die ze niet, zonder ene aendoenende opwekking, met genoegen zullen nagaen. Tot ene proeve hier van, ſtrekken zyne voorgeſchrevene regels, aen 't einde zyner Leerreden, over den plicht der Christenen, *om zich onder elkander een goed voorbeeld te geeven.* Zyn Eerwaerde de betrachting van dien plicht aengedrongen, en opgemerkt hebbende, dat zulks in 't algemeen, *door een wandel, die met de leer van 't Euangelie overeenkomt*, geſchieden moet, hecht daeraen nog *drie byzondere regels*, welken de zodanigen in agt behooren te nemen, die gaerne *voorbeeldig* willen wandelen.

„ De eerſte is: *let voornaamlijk daarop, dat zulke handelingen, die voor de oogen van anderen geſchieden, niet alleen eene inwendige rechtmaatigheid hebben, maar ook uiterlijk met de Christlijke welvoeglijkheid overeenſtemmen.* Want het is niet alleen billijk en nodig, dat een Christen *zichtbaare vruchten* van zijn Christendom oplevere, maar dat hij dit ook op *de regte wijze* doe. Hij moet wel eigenlijk *met eene gelijke naauwgezetheid* handelen; 't zij hij bij zich zelven alleen is, of in tegenwoordigheid van andere menſchen zijn werk verricht. Want hij heeft eenen God tot Rechter, die hem ieder oogenblik gadeſlaat, en nooit *naar den uiterlijken ſchijn* oordeelt. Intusſchen is het toch ook noodig, *op deezen laatſten* ins-

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vaderl. Letterof.* IV D. bl. 352.

insgelijks bij onze handelingen te zien, zoo ras wij naamlijk, buiten den Alomtegenwoordigen, nog andere beschouwers hebben; vooral, daar men van deezen niet verwachten kan, dat zij ons altijd met de noodige onpartijdigheid en scherpzinnigheid, beoordeelen zullen. Wanneer wij, bij voorbeeld, voor ons alleen in stille eenzaamheid Gods woord overdenken, of tot den Onzigtbaaren bidden, dan koomt het gewis niet op de houding van het ligchaam, op gebaarden en woorden aan. Zoo ras wij echter zulks in de openlijke bijeenkoomsten der Christenen, of slechts in de tegenwoordigheid van onze kinderen of huisgenooten doen, dan wordt het reeds pligt voor ons, zulk eene *uiterlijke welvoeglijkheid in woorden en werken* te betrachten, dat daardoor die handeling meer plegtigheid bekoome, gevolglijk ook op de harten der aanschouwers krachtiger werken kunne. Verrichten wij verder een werk van barmhartigheid in de stilte, dan is het reeds genoegzaam, wanneer wij het uit een zuiver oogmerk doen, en daarbij voor het overige zoo te werk gaan, als tot bereiking van ons oogmerk dienstig is. Maar geschiedt zulks in het openbaar, dan moeten wij ook daarop denken, dat wy allen schijn van eigenbaat en roemzucht, of wat anders gelegenheid tot misvatting geeven konde, zorgvuldig vermijden. Daar van daan wordt ons billijk de Apostolische regel „ *vermijdt allen schijn des kwaads*," in alle zulke gevallen, zeer gewigtig. Want daar wij eenmaal in verbintenis met andere menschen staan; daar 'er verder onder deezen niet weinigen zijn, welken uit onverstand of liefdeloosheid averechts oordeelen; daar wij evenwel als Christenen verpligt zijn, om ieder, zoo veel in ons is, een goed voorbeeld te geeven; zoo is 'er alleszins zeer veel daaraan gelegen, dat wij de gevolgen onzer handelingen vooraf overdenken, om alle verkeerde beoordeelingen, zoo veel doenlijk, voor te koomen. Wanneer wij nu evenwel in elk geval ons oogmerk niet bereiken, zoo hebben wij dan toch ten minsten onzen pligt vervuld, en genieten gevolglijk den bevredigenden troost van een goed geweeten.

„ Tot bereiking van dit goede oogmerk, zal het daarom *ten tweeden* een zeer dienstige regel zijn, dat wij *telkens de omstandigheden zorgvuldig beproeven*, en wel inzonheid *zodanige menschen*, met welken wij te doen hebben, *volgens hunne denkwijze nader leeren kennen, om daar naar ons gedrag niet alleen rechtmaatig, maar ook wijs-*

lijk

lijk in te richten. Want het is immers uit de daaglijkſche ervaarenis bekend genoeg, dat meermaals twee menſchen een en dezelfde daad verrichten, en dat de beoordeling van dezelve evenwel bij anderen zeer verſchillend uitvalt. Wat in den eenen van ieder goedgekeurd wordt, dat wordt den anderen, als een groot gebrek, in rekening gebragt. Dit ontſtaat, deels uit het goede vertrouwen omtrent zekere perſoonen, naar het welk men genegen is, alle hunne handelingen op het gunſtigſte te beoordeelen; en deels koomen hier ook meenige vooroordeelen tusſchen beiden, terwijl men of veel naar zijne bijzondere voorſtelling *voor zondig* verklaart, wat het toch op zich zelf niet is, of toch ten minſten gelooft, dat *zekere menſchen naar hun ampt en ſtand* een ſtrengere deugd moeten uitoeffenen, dan anderen. Wie weet bij voorbeeld niet, hoe dikwijls Predikanten en anderen, die geestlijke bedieningen hebben, iets tot zonde aangerekend wordt, wat men zichzelven zonder bedenking inwilligt? En wat het eerſte betreft, zoo zijn 'er van oudsher zwakke en angſtige Christenen geweest, die meenige op zich zelf onſchuldige zaaken voor verwerplijk verklaard hebben. Reeds in de tijden der Apostelen, vond men de zulken in grooten getale, gelijk wij dit uit de brieven van Paulus aan de Romeinen, Corinthiers, enz. zien kunnen. Ook thans nog zijn de gevoelens der Christenen, in dit ſtuk, zeer verdeeld. Wat is nu billijker, dan dat men zich *naar deeze vooroordeelen*, in zoo ver het zonder benadeeling van andere pligten geſchieden kan, eenigermaate richte, om zelfs zijnen zwakkeren broeder, geen aanſtoot te geeven. Jeſus zelf handelde ten minſten op deeze wijze, en zijne Apostelen niet minder. Paulus zegt: *Indien uw broeder om der ſpijze wille bedroefd wordt, zoo wandelt gij niet meer naar liefde. En verderf dien niet met uwe ſpijze voor welken Christus geſtorven is* (*). Mogten toch allen, die onder ons rechtſchapen willen handelen, even zoo denken! Hoe dikwils, lieve Toehoorders, koomt het enkel op de verloochening van een klein vergenoegen of voordeel aan, wanneer ons gedrag den naasten niet *aanſtootlijk* maar *ſtichtlijk* zal worden! Of het betreft geheel onverſchillige dingen, waarin wij zonder eenige ſchade kunnen toegeeven. Was het nu in zulke gevallen niet een *ſtrafbaare eigenzin*, wanneer wij liever ergernis geeven, dan

(*) Rom. 14. vs. 15.

dan in onze gewoone wijze van handelen iets veranderen wilden? Het is een andere zaak, wanneer de vorderingen van den naasten van dien aart zijn, dat men de waarheid zelve eenigzins verkorten, of ongeloof en ligtzinnigheid verſterken moest, wanneer men hem genoegen wilde geeven. Maar wanneer dat het geval niet is, o waarom wilden wij niet liever onzen eigen wil, gemak en vergenoegen opofferen, zoo ras daardoor vrede en verbetering onder onze Medechristenen, en gevolglijk ook de vervulling der Vaderlijke oogmerken van God, ijveriger bevorderd kan worden.

„ Nu alleen nog een *derde* regel voor Christenen, die gaarne voorbeeldig willen wandelen. *Wanneer gij waarneemt, dat zekere zonde en kwaade gewoonten zeer heerſchend zullen worden, zoo kant u tegen dezelven, door uw goed voorbeeld*, dat is: *zoo doet dat geene wat gij als recht erkent, met een bijzondere naauwgezetheid, en een onverſchrokken moed.* Op verſcheiden tijden en aan verſcheiden oorden, zijn 'er ook verſcheiden ſoorten van boosheid en ligtzinnigheid, of ook veele gewoonten, die het waare Christendom of rechtſtreeks in den weg ſtaan, of toch aan het zelve zeer ligt hinderlijk worden. Zo gaan 'er bij voorbeeld op veele plaatſen bijzondere ſoorten van bedriegerijen in zwang, op eene andere plaats heerscht de ondeugd der onkuisheid, in verſchillende gedaanten; en op een derde, ſluipt de verachting van den openbaaren Godsdienst en van het heilig Avondmaal merkbaar in. Ook behooren hiertoe meenige ſoorten van tijdverdrijven, verlustigingen en gezellige verbintenisſen, die, of met al te groote verſtrooijingen of werklijke uitſpattingen verknogt zijn, en daarom den geest van ligtzinnigheid en roeloosheid, duidelijk ſterken. In alle deeze gevallen is het de onloochenbaare pligt van een braaf Christen, om niet alleen *alle deelneeming* aan dergelijke ondeugden en ſchadelijke gewoonten te vermijden, maar ook door *zijn voorbeeld* het verachte goede, en de verwaarloosde deugd, weder in aanzien te brengen, ook, zoo veel in zijn vermogen ſtaat, de invoering van betere gewoonten te bevorderen. Zelfs de gemeenſte burger kan ook op zekere wijze, door zijn verſtandig gedrag, hier aan veel toebrengen; maar boven alle anderen, zekerlijk zulke lieden, die in openbaare bediedingen en in algemeen aanzien ſtaan. Ongemeen veel is daaraan gelegen, dat iedere plaats ten minſten *eenige zulke voorbeelden van Christelijke wijsheid en God-*

Godzaligheid overig houde. Wee de ſtad, of de gemeente, waar geen derzelver gevonden wordt! Waar Overheden en Onderdaanen, Leeraars en Toehoorders, Ouders en Kinderen, openlijk hunne pligten jegens elkanderen overtreeden! Zulk een Landſtreek zal eindlijk een ander Sodom moeten worden; zal dus ook rijp tot zijn verderf zijn, dat binnen kort of lang uit de zonde ontſtaat. Zoo lang 'er echter nog *eenige mannen* voor handen zijn, die den ſtroom tegenwerken, en hunnen gang op den weg der waarheid, met eene onbeweeglijke ſtandvastigheid voortzetten; zoo lang is 'er ook nog hoop tot algemeene verbetering. En hoe talrijker deeze voorbeelden worden, des te kragtiger moet ook hunne werking zijn.

„ Welk een dringende beweeggrond, mijne waardſten, om ook van uwen kant daar naar met Christlijken ernst te tragten, dat gij zulke *voorbeeldige Christenen* voor deeze plaats, en voor deeze gemeente, wordt. Koomt het ſlechts zoo ver onder ons, hoe zeker reken ik dan op de aannadering van betere tijden! o Gij deugdlievenden, u maan ik daarom ten beſluite op het dringendſte aan; wandelt toch zoo, *dat gij moogt onberispelijk en oprecht zijn, kinderen Gods zijnde, onſtraffelijk in 't midden van een krom en verdraaid geſlacht, onder welk gij ſchijnt als lichten in de waereld* (*)."

(*) Phil. 2. vs. 15, 16.

De hachelyke beproeving, onbezwekene ſtandvastigheid, en Goddelyke uitredding van SADRACH, MESACH *en* ABEDNEGO, *in drie Leerredenen, over* Dan. III. *Door* J. RYSDYK TAKENS, *Predikant te Delfshaven. Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1789. *Behalven het Voorbericht*, 123 *bladz. In gr.* 8vo.

In de overweging dezer merkwaerdige geſchiedenisſe, ſchift de Eerwaerde *Takens* elk zyner Leerredenen in drie deelen. Het *eerſte* is bepaeld tot de beſchouwing der geſchiedenisſe zelve; (drieledig afgedeeld, Dan. III. 1—12, 13—22, 23—30:) het *tweede* ſchikt hij ter nadere overweginge van de byzonderheden, die 'er in voorkomen; en dan leid hij 'er, ten *derde*, enige toepaslyke aenmerkingen uit af. Zijn Eerwaerde behandelt het geſchiedkundige beknopt en duidelyk; ontvouwt de treffend-

fendſte byzonderheden in oordeelkundige aenmerkingen over dezelven; en doet alles op ene gepaste wyze, naer den aert der beſchouwde ſtoffe, ter leeringe, ſtichtinge en vertroostinge dienen; des deze zyne Leerredenen over *dit* gewigtige voorval aenpryzing vorderen, als kunnende niet zonder een leerzaem nut overdacht worden. Zie hier, hoe zyn Eerwaerde, by de beſchouwing van 't uitmuntend character dezer drie Gode getrouwe Mannen, de *ſterkte hunner beproevinge* afmaelt, en ons *het verhevene hunner denkwyze* in die omſtandigheden doet opmerken.

„ Het was," gelyk hy gegrond zegt: „ Het was in de daad geene geringe, maar eene *allerſterkſte beproeving, in welke zij gebracht wierden.* Verbeelden wij ons hen —— als Prinſelijke telgen, volgens Hoofdſt. I. 4. —— als van de jeugd opgebracht onder het oog van alle de wellusten, die een Vorſtelijk leven kan opleveren; —— als doortrokken met alle de denkbeelden, die aan de Hoven heerſchen, en alle op dit éene middelpunt: „ zoek „ den Vorst te behagen, en langs dien weg uwe groot- „ heid en vermaak te voltooijen." uitkomen; —— als min onderweezen in den Godsdienst, dan wel in de vleierijen der Hovelingen; —— als nog in den bloei van het leven, die het meest aan de zinnelijke vermaaken gehecht is; —— als in hunnen tegenwoordigen gevangenen ſtaat bij uitſtek en boven verwachting bevoorrecht; —— als door de ſterkſte banden van verplichting, aan den machtigſten Alleenheerſcher van het Oosten verbonden. —— Wat kon, wat moest hier de natuurlijke eerzucht, —— wat het gevoel van dankbaarheid niet opwekken? —— Aan deze inſpraken alleen, en zonder nadenken, den teugel geviert, en het geluk der waereld zal voor hun ten hoogſten toppe ſtijgen. —— Van den anderen kant dreigt hen de ongenade van eenen wreeden dwingeland, indien zij niet gehoorzamen. —— Zijne oogen, —— zijn gelaat, —— zijne taal, —— alles verkondigt hun de afgrijſelijkſte uitwerkſels eener onverzoenbare grimmigheid. —— Daar gaapt de oven reeds, en ſpuuwt zijne geduchte vlammen. —— De menſchelijkheid wordt zoo gevoelig aangevallen, als immer mooglijk was. —— Siddering, angst en vrees, gevoegt bij de natuurlijke liefde tot het leven, werken met vereende krachten, om het gevaar in zijne eigene kleuren, in zijne ontzettende grootheid, af te maalen. —— Al wat natuur heet verheft zijne ſtem, en roept om het dierbaar leven te verſchoo-

ſchoonen. —— En —— hoe gemakkelijk? Eén uiterlijk eerbewijs voor Bel kon volſtaan. —— Het kwam 'er nog niet toe, om met het hart Israëls God te verzaken. —— Hoe licht kon hier de gedachten inſchieten, en doorwerken: „ met de knieën voor Bel gebogen, en „ met het hart in de ſtille eenzaamheid, daar niemand „ ons beluisteren kan, aan Jehovah gekleeft, en —— „ wij zijn gered!"

„ Dan, wat doen zij in deze oogenblikken van verzoeking? Koomt, bezien wij het van nabij, — en bewonderen wij de *verhevenheid hunner denkwijze*. —— Welke is hunne *denkwijze?* hoe leggen zij dezelve bloot? — Wij zien hen verre verheven boven alle de gedachten, die de verzoeking hun kon ingeven. —— Hun antwoord is eene deftige wederlegging van de hoonende taal, die Nebucadnezar tegen hunnen God gevoerd hadt. Het ſteekt duidelijk door, dat de eer van hunnen God, hier zoo lasterlijk aangetast, hun bovenal aan het harte ging. —— Hoe naauw zij ook aan Nebukadnezar verbonden waren, hoe veel belang zij ook in zijne vriendſchap hadden; zij kunnen echter niet verduuwen, dat een aardworm, als hij, zich boven de Almogenheid verheft. Hoe diep zijn zij met de betamelijkſte en tederſte gevoelens van de Godlijke macht doortrokken? Hoe vrijmoedig voeren zij den ſnoevenden grootſpreker te gemoed, dat hunne God uit zijne hand verloſſen kon? —— Hier was het, ja! der Majeſteit van eenen trotſchen aardsdwingeland in de hartaar getast. Dan, des bekreunen zij zich in het geheel niet. De eer van God drijft bij hen boven die der menſchen. —— Hoe wel beraden is daarenboven hun beſluit! Het blijkt nu ten volle, dat zij deze gewichtige waarheid: *men moet Gode meer gehoorzaam zijn, dan den menſchen*, tot hunnen grondregel hadden aangenoomen. —— Gij verwacht niet, M. H.! dat ik thans op algemeene gronden de betaamelijkheid van dezen regel betooge. Gij billijkt denzelven, vertrouw ik, alle. —— Maar ziet hem hier in zijne ſchoonſte ſterkte werken. Geen oogenblik beraad! Het ontbreekt onzen mannen aan geen antwoord. Zij hebben hun beſluit bij zich. Gode niet af te vallen, is hunne eerſte wet, die boven alle Staatswet weegt. Geen dreigende donderstoon, geen gaapende oven kan dit beſluit verwrikken. Geen denkbeeld, om hart en handelingen te verdeelen, heeft eenigzins vat. Neen! voor God te ſtaan, en op de ſtiptſte wijze het eer-

eerſte en tweede gebod van Israëls grooten, en boven alle Vorſten oneindig verhevenen Wetgever, te *gehoorzaamen*; is iets, waarvan lief noch leet hen kan afſcheuren. De minſte laagheid, de minſte toegevenheid is, naar *hun* oordeel, eene allerſnoodſte, eene onverſchoonlijke *misdaad*. Hun hart gruuwt op het denkbeeld 'er van. *Zij* ſchroomen niet dit onder het oog van een Monarch, die door niets meer, dan even hier door, verbittert kon worden, vol te houden. —— Hoe voortreflijk pleiten zij hier, ten ſpijt van Bel, en van alle Afgodsdienaars, voor het oor van een Koning, van Hovelingen, van trauwanten, die alle met eenen innigen haat tegen hunnen God doortrokken waren, voor de eere van zijnen naam en dienst! Waar wierdt immer, in het hagchelijkst gevaar, waar, aan een Hof, de waarheid onbewimpelder gehuldigt, grootmoediger verdeedigt? —— En, het geen ons nog meer treft, is dit, dat hunne vrijmoedigheid teyens met eene gepaste beſcheidenheid gepaard gaat. Hoe rond zij ook ſpreeken, hoe zeer alle hunne redenen van eenen blakenden ijver voor de eer van hunnen God getuigen; des niet te min redenen zij alleen ter zaake, en laaten zich geen woord ontglippen, dat eenigzints den verſchuldigden eerbied aan een aardsch Koning en Weldoener te buiten treedt. Hunne rede geeft wel geen énen trek van vleierij, waardoor zij Nebukadnezars genade zoeken af te bedelen; dan te gelijk vergrijpen zij zich ook niet aan eenige kwetſing van de billijke hulde, die zij zijner Majeſteit behoorden toe te dragen. Hunne wederlegging draagt alle merktekenen van bedaarde zachtmoedigheid. —— Waar wierd ooit edele grootmoedigheid, juist binnen haare paalen beperkt, in voller nadruk vernoomen?"

Op een ſoortgelyken trant ſchetst de Eerwaerde *Takens* vervolgens de *ſterkte van hun Geloof-* en de *ſtandvastigheid van hun Godvrucht;* waerdoor hy het caracter van *Sadrach*, *Meſach* en *Abednego* in het ware licht van ſchoonheid en grootheid ſtelt; dan wy kunnen dit, als te uitvoerig voor ons beſtek, niet wel plaetzen. —— Liever zullen wy nog ene korte aenmerking, wegens de afwezigheid van *Daniël* in dezen, mededeelen.

Het opontbod betrof, volgens het tweede vers, alle de Staetsdienaers: echter vinden wy in deze verzoeking geen gewag van *Daniël:* wat hier van te denken? —— Zou *Daniël* zich naer des Konings gebod geſchikt hebben?

ben? —— Zou *Daniël* minder benyd geweest; en dus onbeſchuldigd gebleven zyn? —— Zou *Daniël* eene byzondere vergunning van den Koning gehad hebben, om hier niet te verſchynen? —— Het een en ander is geheel onwaerſchynlyk. Wat dan? „ 'Er is ons," zegt de Eerwaerde *Takens*, en wy kunnen hem gereedlyk toevallen. „ 'Er is ons niets aanneemlijker voorgekomen, „ dan te denken, dat Daniël, *of* door krankheid verhin„ dert zij geworden deze plechtigheid bij te woonen; *of* „ anders, dat hij met eene boodſchap van 's Konings „ wege naar elders belast zij, zoo dat hij op dezen tijd „ van huis, en dus buiten de mooglijkheid was, om in „ de verzoeking te geraken."

Leer- en Lijkrede over Joann. XI. 11. *ter gedachtenis van den Wel Eerw. Zeer Gel. Heer* H. BRUINS, *Bedienaar van 't H. Euangelium, te Naarden. Door* C. SWAVING, *Predikant aldaar. Te Amſterdam, bij* M. de Bruijn, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 40 *bladz. In gr. octavo.*

Vertroostende en opwekkelyke aenſpraken, aen de Weduwe en Naestbeſtaenden van den overleden Eerwaerden *Bruins*, mitsgaders aen de Gemeenten zo van Garderen als Naarden, in welken hy zyn dienstwerk waergenomen heeft, benevens enige verdere onderrichtingen voor de Lezers, maken den inhoud van het Voorwerk uit. De Leerreden zelve, naer aenleiding der tale van *Jezus*, Joann. XI. 11. *Lazarus, onze Vriend, ſlaept*, behelst ene natuurlyke characterſchets van *Lazarus*, als een Vriend van *Jezus*, dien hy lief had, en van wien hy bemind werd; met ene beknopte oordeelkundige aenmerking over het gedrag en gezegde van *Jezus*, in dezen. — Voorts enige welgegronde daer uit afgeleide gevolgen, die ons onder 't oog brengen; hoe *Jezus* hier zijne Godlyke Grootheid met de tederſte en gevoeligſte menſchenliefde verbind; hoe hoog de vriendſchap van *Jezus* te ſchatten zy, hoe een vriend van *Jezus* hier aen beantwoorde, en welke heuchelyke gevolgen daeruit, vooral na den dood, voortvloeien. —— Wyders ene ongekunſtelde voordragt van des overledenens Leeraers uitgeſtrekte kundigheden, bekwaemheid, character, onderwys en verdere handelingen, ter opleidinge van de Gemeente; in welk een en ander de Eerwaerde *Bruins*, in den bloei zyns

zyns levens, in den ouderdom van nog geen volle 30 jaren, ontslapen, op ene voortreflyke wyze afgemaeld word, en waerin, naer 't eenparige getuigenis der genen, die hem van naby gekend hebben, geen vleitael plaets heeft. —— Laetstlyk word deze Leerreden beslooten met ene gepaste aenmaning ter plichtsbetrachtinge, naer aenleiding der overwogene omstandigheden.

De Eerwaerde *Swaving* heeft dit onderwerp op ene oordeelkundige wijze behandeld, het welk zyn voorstel leerzaem maekt, en, terwyl het tot lof van zyn Vriend strekt, tevens ter eere zyner denkwyze dient, daer men 'er duidelyk zyne gematigdheid en ernstige poogingen, om die in de Kerk te bevorderen, uit af kan leiden. Van daer kon hy met zynen Amptgenoot als een *Broeder* leven; „ schoon wij (zegt hy) niet in alles van het zelfde „ gevoelen waren, noch dezelfde leiding hadden; dit gaf „ ons wel opscherping en stof van onderhoud, maar „ maakte geen inbreuk op onze liefde." —— Zulks doet hem, daer de predikwyze van zynen Vriend voor de Gemeente oorspronglyk, nieuw en buitengewoon was, zyne Toehoorders leeren opmerken, hoe nuttig het zy, dat de Gemeente door leeraers van onderscheiden predikgaven bediend en voorgelicht worden: en by die gelegenheid gaet hy, als van ter zyde, tegen, die vooroordeelende denkbeelden, welken nog maer al te veel in de Kerk van Nederland gekoesterd worden, als een Leeraer eenigzins van den gewoonen sleurweg afwykt. —— Men sla zyne volgende voorstellingen hieromtrent gade, waertoe hy te eerder opgeleid is, om dat de denk- en predikwyze van den Eerwaerden *Bruins* geen algemenen byval vond.

„ Was, (vervolgt hy,) zijne manier van uitlegging, vooral van den brief des grooten Kruisgezants aan Ephesus, was ook zijne leiding van gedagten in het behandelen van zommige geloofsstukken, nu en dan, ongewoon voor onze ooren, en niet naar de denkwijs van sommigen meer geoeffenden onder ons; bemerkte men, dat hij somwijl in het algemeen bad, en zeer ruim van het Euangelie sprak: dit alles kan niemand bevreemden, die bedenkt, dat de uitlegkunde der Heilige Schrift, de behandeling van de Godlijke waarheden, de predikwijs van het Euangelie, in onze dagen, merkelijk verschillen van voorige tijden; dat 'er ook bijna geen leeraars zijn, zelfs van de eenstemmigsten, welke zich niet in het een of ander opzigt van hunner broederen denkwijs onderscheiden, over

Bij-

Bijbelſche gezegden en zaaken, waaromtrent men elkander, behoudens de regelmaat des geloofs, kan en moet verdraagen in de liefde; dat, eindelijk, gepaste verandering in bid- en predikwijze aangenaamer en nuttiger is, dan altoos, op denzelfden toon en ſleurtrant, eenzelfdig en gedrongen voort te vaaren; en dat, ten laatſten, die leeraar nog zal gebooren worden, welke met alle de deelen van zijnen dienst, en bij alle en een ieder gelegenheid aan allen evenveel en volkomen genoegen geeft, en allen volſtrekt alles is. ———

„ En, daar wij weeten, dat nog heden blinkende ſlonkerſterren van Neêrlands Kerk, door misduiding van hunne vrijer en edeler leer- en predikwijs, zelfs wel van onregtzinnigheid zijn verdagt gemaakt, zo is het ook niet te verwonderen, dat mijn verheven en edeldenkende medebroeder, wegens zijne vrijheid van leer- en prediktrant, al mede het ongenoegen had, dat 'er vrij onaangenaame gerugten van onzuiverheid over zijnen goeden naam wierden uitgeſtrooid, en verſpreid tot in andere gewesten van Nederland. Gerugten en uitſtrooiſels, welke zichzelven genoegzaam hebben wederlegd, en van welker ongegrondheid hij zich in zijn gemoed ten volle verzekerd hield. Hij had getuigenis van allen, die hem regt kenden, ja ook van hun, die hem van elders kwamen hooren, en van de waarheid zelve. Hij wist zich ook, bij gelegenheid, van zijn blank gewiſſe wel te kwijten, en ontfing billijke voldoening."

Misſive van de Societeit der Doopsgezinde Gemeenten in Friesland en Groningen, aan eenige Doopsgezinde Christenen in de Staaten der Keizerin aller Ruſſen. Te Leuwarden, by J. Seydel. *In gr. octavo, 25 bladz.*

Een byzonder voorval heeft aanleiding gegeven tot het ſchryven dezer Misſive. — Hare Majeſteit, de Keizerin aller Ruſſen, heeft, in zeker Gewest van haer Rijk, ene Volkplanting van Dantziger Doopsgezinden aangelegd. Onder deze Lieden is het gebruikelyk, „ zodanige Leden „ hunner Gemeente, welke zig met Perſoonen van eene „ andere gezindheid, of zulken, die tot hunne Gemeen„ te niet behooren, door den band des Huwelyks ver„ binden, door den Kerklyken Ban van hunne Gemeen„ ſchap en Verkeering af te ſnyden." Hare Majeſteit, dit onredelyk en voor den welſtand dier Volkplantinge na-

nadeelig vindende, wenschte dit misbruik der Kerklyke Tucht, op ene gepaste wyze, te keer te gaen, en, zo 't mogelyk ware, minzaem geheel te doen ophouden. Zulks heeft, onder anderen, ten gevolge gehad, dat de Heer *Trap*, welke, onder het bewind van den Prins *Potemkin*, het beſtuur over die Volkplanting houd, na Holland gereisd is, en zich aldaer by verſcheiden Doopsgezinde Leeraers vervoegd heeft; ten einde hen deswegens te raedplegen; waerop ook deze en gene dier Leeraers brieven aen deze Doopsgezinden hebben afgevaerdigd, om hen in 't vriendlyke te bewegen tot een liefderijker gedrag. Met dit zelfde oogmerk heeft de Heer *Trap* zich ook gekeerd tot eenige Doopsgezinde Leeraers in Friesland; en zulks is van die uitwerking geweest, dat men 't raedzaemst geoordeeld hebbe, in ene Gemeentlyke Societeits-vergadering dit Stuk onderling na te gaen; waerop vervolgens de bovengenoemde Brief, uit naem dier Societeit, aen deze Doopsgezinde Christenen afgegeeven is: met een vriendlyk verzoek om denzelven met onpartydige oplettendheid te overwegen, en, na alles beproefd te hebben, het goede te behouden.

By den aenvang geven de Eerwaerde Leden dier Societeit wel uitdruklyk te kennen, dat ze verre zyn van hunne goedkeuring te verlenen aen Huwelyken, tuſſchen perſoonen van grootlyks verſchillende gevoelens in 't godsdienſtige; waervan ze het hachlyke beknopt melden. Maer, ſchoon men dusdanige Huwelyken als onvoorzigtig hebbe te beſchouwen, 't is echter, gelyk ze ſchryven, ene geheel andere vraeg, „ of zij misdaadig zijn, en wel „ zoo misdaadig, dat men daarom iemand, tegen welken „ men niets anders heeft in te brengen, van de Gemeen„ te zoude mogen affnijden?" Op die vraeg is hun rondborſtig antwoord een vrymoedig *Neen*. En deze hunne ontkennende beantwoording ſtaven zy voorts met ene bondige redeneering, en welingerichte wederlegging der tegenbedenkingen, die vroegere Doopsgezinden, ook hier te Lande, ter handhavinge van zodanig een Ban, en de daer uit volgende Myding, (welke zelfs de onderlinge verkeering van nabeſtaenden en huisgenooten verbied,) aengevoerd hebben; en die ongetwyfeld by deze Doopsgezinden nog ingang zullen vinden. —— De Eerwaerde Leden der Societeit hebben dit onderwerp met enen deftigen ernst; doch, tevens met ene minzame beſcheidenheid,

heid, behandeld; zo dat hunne Misſive recht geſchikt zy, om die Doopsgezinden de gegrondheid en billykheid ener gematigde handelwyze, in dezen, te doen opmerken.

Vroedkundige Waarneemingen, ter gelegenheid van drie Zwaare Verloſſingen, aan de Huisvrouwe van Philippus Bouchée; *waar van de laatſte Verloſſing door de Keizerlyke Snede is verrigt. Door* A. SOEK, *Chirurgyn-Operateur, en Vroedmeester te Leyden. Met Plaaten. Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1789. *In groot 8vo.* 126 *bladz.*

Waarneemingen van deezen aart kunnen den Beoefenaaren der Vroedkunde niet dan ten uiterſten aangenaam zyn. — De Schryver heeft zig de moeite gegeeven, om zyne Waarneemingen, met de mogelykſte naauwkeurigheid, ter neder te ſtellen, en men kan niet ontkennen dat hy daar in zeer wel geſlaagd is. Gaarne zouden wy den Leezer daar van door het eene en andere willen overtuigen, ware het niet, dat de natuur van dit onderwerp ons daar van te rug hield. —— Wy zullen dus de zodanigen onzer Leezers, voor wien eigenlyk deeze Waarneemingen zyn te boek geſteld, tot het boek zelven moeten verwyzen; hen tevens verzekerende, dat zy met genoegen dezelve zullen leezen.

Geneeskundige Electriciteit, door W. VAN BARNEVELD, *Lid van het Provinciaal Genootſchap te Utrecht; der Maatſchappye van den Landbouw, en Apothecar te Amſteldam. Derde Deel. Te Amſteldam by* J. Elwe *en* D. Langeveld, 1789. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer,* 208 *bladz. in gr. octavo.*

Het geen wy van de nuttigheid der naauwkeurige Waarneemingen van den Heer *van Barneveld*, nopens de Geneeskundige Electriciteit, by de afgifte der twee voorige Deelen, gezegd hebben (*), wordt door den inhoud van dit derde Deel nog nader bevestigd. Het zelve behelst op nieuw een aantal van proefneemingen op Lyders, die volkomen of gedeeltelyk geneezen zyn, en ook op

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 377...

op zulken, die hy niet heeft kunnen geneezen, mitsgaders op zodanigen, die hem ontydig verlaaten hebben; welke verſcheidenheid eene reeks van waarneemingen behelst, die in de verdere naſpooring van 't geneeskundige vermogen der Electriciteit te ſtade kunnen komen; te meer, daar ze nu en dan eene verklaaring van deeze en geene verſchynzelen aan de hand geeven, welken, by mangel eener behoorelyke onderſcheidinge, wel eens verkeerdlyk begreepen worden. Van dien aart is, onder anderen, de opmerking van den Heer *van Barneveld*, wegens eene al te groote verſnelling van den pols onder het electrizeeren; die men veelal aan de Electriciteit toeſchryft, daar ze intusſchen grootlyks veroorzaakt wordt, door de aandoening van hun, die geëlectrizeerd worden, en min of meer deswegens beſchroomd zyn; dat althans in een geval, door hem hier aangevoerd, ten duidelykſte blykbaar was. —— Zeker perſoon, naamlyk, onderhevig aan eene ſchudding op de zenuwen, die by tyd en wylen zyn geheele lichaam bewoog, en inzonderheid de kniën deed waggelen, en de handen deed beeven, was, na verloop van eenigen tyd, door de Geneesheeren overgehaald, om zich te laaten electrizeeren, waar toe dan de Heer *van Barneveld* geroepen werd.

„ Ik ſtelde, (zegt hy,) de *negative* electriciteit voor; om dat ik bemerkte dat de ſchudding, voor de minſte beweeging, zo des lichaams als der denkbeelden, vatbaar was: daar nu de *poſitive* electriciteit, hoewel weinig, echter de beweeging in het lichaam bevordert, ten minſte meer dan de *negative* dezelve vermindert, welke vermindering inderdaad gering is, kwam het my best voor, eerst een proef van de laatstgemelde te neemen, en daar door de meerdere beweeging der *poſitive* electriciteit te vermyden.

„ Na eene gepaste iſoleering werd de Lyder op den 14 Dec. voor de eerſtemaal *negatief* geelectriſeerd, dan, hoe verwonderd waren wy, dat de ſchuddingen vermeerderden, en dat de pols, binnen één minuut, onder het electriſeeren, zonder dat een eenige vonk getrokken was, van 88 ſlagen tot 120 rees. Dit te ondervinden ſtreed tegen onze vooronderſtelling, afgeleid uit de meening, die wy ons van de werking der *negative* electriciteit gevormd hadden. Na dat de Lyder, door het ſtilſtaan der machine, van deeze heverige beweeging bedaard was, beſtonden wy de proef te hervatten, maar naauwlyks waren

ren wy begonnen, of zagen dezelfde uitkomst; waarom wy des anderen daags terſtond tot de *poſitive* electriciteit overgingen; toen wy echter niet minder verwonderd waren, dan den dag te vooren, om dat wy dezelfde omſtandigheden waarnamen. Wy herhaalden tot driemaalen toe de proef, en telkens vermeerderden de ſchuddingen, zo wel als de circulatie, die zeer hevig werd: wy koozen derhalven, alzo de uitkomst het zelfde was, liever weder de *negative* electriciteit. —— De derde, nu *negative* electriſeering, bragt al weder dezelfde verſchynſels te wege, de ſchuddingen zelfs werden heviger; onder het electriſeeren rees de pols in het eerſte minuut aanſtonds van 90 tot 105, en in het tweede minuut tot 112 ſlagen. Men dient daarenboven in aanmerking te neemen, dat 90 polsſlagen reeds by hem tegennatuurlyk waren; deeze verſnelling nam ik by de eerſte electriſeering waar; op het oogenblik dat hy op den ſtoel ging zitten, rees zyn pols van 78, zo als hy nog even te vooren geſlagen had, tot 95; zekerlyk veroorzaakt door de aandoening, die hy had, van geëlectriſeerd te zullen worden; want wanneer zyn lichaam in een volmaakte rust was, ſloeg zyn pols 73 of 75 maal in een minuut.

„ Uit het een en ander, en meer ſoortgelyke ondervindingen, dunkt my veilig te mogen beſluiten, dat het 'er verre van daan is, dat men in een Lyder de vereischte bedaardheid zoude kunnen aantreffen, om een proef, die zelfs de minſte zekerheid had, op den pols te neemen: en dat de *poſitive* of *negative* werking der electriciteit, eigenlyk genomen, veel minder vermogen op deeze en alle dergelyke Lyders oefent, dan de verbeelding; waarom ik met grond durf zeggen, dat, zo lang deeze aandoenlykheid in de Lyders aanhoudt, men van de wezenlyke kracht der electriciteit niet veel verwachten, en nog minder gegrond daar van oordeelen kan.

„ Trouwens, zulke beweegingen houd ik vóór alle Lyders zeer ſchadelyk; het lichaam wordt ze gewaar door, en deelt in de hartstogtlykheid der ziele: daarenboven ſcheen in deezen Lyder de beweeging, door de minſte vermoeijing, zelfs nadeelig. Ik ontmoette hem, op den 17 December, op het oogenblik dat hy t'huis kwam, na 10 minuten langzaam gegaan te hebben, zyn pols ſloeg 120 maal; na verloop van 7 minuten, daalde dezelve op 96 ſlagen; dan, dat 'er tusſchen deeze vermoeijing, en de aandoening, die de electriciteit op zynen geest maakte,

onderscheid plaats had, bleek daar aan, dat, by deeze vermoeijing en vermeerderde circulatie des bloeds, de schudding niet vermeerderde.

„ Vervolgends werd de Lyder *negatif* geëlectriseerd; de pols rees tot 110 maal, de schuddingen in de kniën volgden, tot drie herhaalde keeren, even hevig als te vooren: de twee volgende dagen hadden wy dezelfde uitkomst, en 'er werd reeds in overweeging genomen om van de electriciteit af te stappen: dan ik voor my, vast in het denkbeeld zynde, dat niet zo zeer de electriciteit, als wel de aandoenlykheid van geest, die schuddingen enz. ten wege bragt, bedacht de volgende proef, en stelde die, zonder iemand daar van kennis te geeven, in het werk.

„ Ik maakte aan den koperen conductor, daar dezelve tusschen de twee glazen schyven inloopt, een koperdraadje vast, naar de kussens; hier door werd ik niet belet in het draaien der machine, maar 'er werd geen het minste deeltje van eenig electriek vuur opgewekt: ik kon dit onderneemen, om dat 'er tot nog toe geen vonk van den Lyder getrokken was, en wy zulks, uit vreeze voor eene al sterke aandoening, ook nog niet dachten te doen. De Lyder ging zitten, werd *quasi* geëlectriseerd, en kreeg hevige schuddingen, de pols versnelde, en wy moesten de machine laaten stil staan, om den Lyder te doen bedaaren: —— deeze proef werd op dezelfde wys tot drie keeren toe herhaald, met het zelfde gevolg; waar uit my bleek, dat de indruk, en in de daad die alleen, de oorzaak van de gemelde verschynselen was.

„ Ik openbaarde dit in afweezigheid van den Lyder, aan zyn Geneesheer à ROY, die het naauwlyks konde gelooven: ik hervatte op den volgenden dag de proef, met dezelfde uitkomst; doch zyn Ed. viel op de gedachten, of het omdraaien der schyven, voor het gezicht van den Lyder, ook aanleiding tot het gebeurde mogt geeven. Wy stelden derhalven den Lyder, die nog nergens van wist, met den rug naar de machine, en draaiden: de Heer à ROY trachtte van den conductor een vonk te neemen, doch daar was geen bewys van de minste aantrekkingskracht in het werktuig, en de uitwerking op den Lyder bleef als voorheen, tot viermaalen toe. Wy vertrokken, als daags te vooren, zonder hem iets te openbaaren; doch namen voor, als wy het weder ondervonden, hem alles te ontdekken.

„ Den

„ Den 21 December, zynde de agtſte dag der electriſeeringen, nogmaals het zelfde ondervindende, vertelden wy onzen Lyder dat de indruk, die de verbeelding van de electriciteit te zullen ontvangen, op zynen geest maakte, oorzaak was van de vermeerderde ſchuddingen in de knieën, en van de verſnelling van den pols; want dat hy noch heden, noch gisteren, noch eergisteren, eenige de minſte electriciteit ontvangen had; en toen wy hem hier van overtuigden, was hy gereed te gelooven dat het volkomen waar was.

„ Ik heb deeze myne ondervinding wat breedvoerig voorgeſteld, vermids ik vertrouw, dat de gemelde indruk te kennen, voor andere Lyders van dienst kan zyn; en om dat wy hier tevens een ſtaaltje zien, waar uit te beſluiten is, wat wy van de zo veel geruchtsmaakende magnetiſche proeven van MESMER, en derzelver indruk op ligtgeloovige menſchen, moeten denken.

„ Om tot den Lyder weder te keeren: deeze, na dat hy overtuigd was, kreeg, onder het electriſeeren, voortaan geene ſchuddingen meer; de pols verſnelde van 86 tot 94, en op volgende dagen van 75 tot 82 en 86 maal.

„ Tot nog toe trokken wy geene vonken; en hy werd nog *negatif* geëlectriſeerd: wy plaatſten het werktuig weder *poſitif*; de invloed der electriciteit bleef dezelfde, en verwekte noch meer, noch andere aandoeningen. Ik ſtelde nu voor om den Lyder tweemaal daags te electriſeeren, en alzo wy hem alleenlyk in het electrike bad plaatſten, kon dit gemaklyk, door één der huisgenooten, 's morgens en 's avonds, een half uur telkens, aangehouden worden, zo als na dien tyd beſtendig geſchied is: ik ging tuſſchenbeiden naar den Lyder zien, als ik zulks noodig oordeelde.

„ Den 30 December ondervond hy reeds aanmerkelyke vordering; hy ſchuddede minder, en ook zo hevig niet, wanneer hy zig vermoeide: in het gaan beſpeurde hy meer gemaks en krachten; de pyn in de kniën kwam echter, onder het electriſeeren, nog geſtadig weder, tot aan het einde van de maand January, wanneer dezelve geheel geſleeten was.

„ Tot aan den 1 February is deeze Lyder tweemaal daags geëlectriſeerd, alleenlyk in het electrike bad, en na dien tyd één of tweemaal daags; ook is de toediening, in het begin van de maand Maart, wel eens nagelaaten; om dat de Lyder toen zo goed en zonder ſchud-

dingen ging, als 't behoorde, en den beursgang reeds waarnam. De electriſeeringen werden in 't geheel voortgezet tot den 16 Maart, wanneer de Lyder zig volkomen herſteld bevond, en wy de proefneemingen konden ſtaaken; in het beloop van welken ik durf verzekeren, dat geen vyf- en- twintig electrike vonken van het lichaam des Lyders genomen zyn.

„ Ik vertrouw dat deeze Lyder ongeveer 130 maal in het electrike bad, doch meest *poſitif*, geëlectriſeerd is."

Vaderlandſche Hiſtorie, vervattende de Geſchiedeniſſen der Vereenigde Nederlanden, uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten, XXIIIſte Deel, beginnende met den Jaare 1759, *en eindigende met den Jaare* 1765, *bevattende het Tydperk der Minderjaarigheid des Erfſtadhouders* WILLEM DEN V. *Ten onmiddelyken vervolge van* WAGENAARS *Vaderlandſche Hiſtorie. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1789. *In gr.* 8vo. 382 *bladz.*

Van het Eerſte Deel deezes Werks ten *Onmiddelyken Vervolge* van WAGENAARS *Vaderlandſche Hiſtorie* geſchikt, en het XXIIIſte Deel getekend, berigt geevende, hebben wy verſlag gedaan van des Schryvers oogmerk, om het Tydvak, openvallende tuſſchen WAGENAAR's Werk en het *Vervolg* daarop met den Jaare MDCCLXXV aanvangende, in drie Deelen aan te vullen, om dus een *geheel* te leveren (*). Bevatte 't zelve het Tydperk van het Gouvernant- en Voogdeſſchap van haare Koninglyke Hoogheid ANNA: het tegenwoordig afgegeeven Deel loopt, uitwyzens de Tytel, over de dagen der Minderjaarigheid van den Erfſtadhouder.

De Voorzieningen op de Voogdyſchap in de onderſcheide Gewesten beraamd, de goedgekeurde benoeming der Perſoonen, over de Opvoeding der minderjaarige Spruiten aangeſteld, bragten te wege, dat, over 't algemeen, ten dien opzigte alles rustig in den Lande toeging: alleen in *Overyſſel*, waar reeds veel te doen viel, toen het ingeleverd Plan van Voorziening Staatswyze zou bekragtigd en vastgeſteld worden, ontmoette het wederſpraak, en viel

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef.* III D. 1ſte St. bl. 342.

viel des in *Kampen* veel te doen. ——— Algemeener was het geſchil, wegens het Huwelyk van CAROLINA met den Prins van NASSAUW WEILBURG. ——— De Zeeroveryen der *Engelſchen* gingen den ouden gang, en gaven gelegenheid tot een Gezantſchap derwaards, en ook tot moedbetoon eeniger Lands-capiteinen. ——— Terwyl *Frankryk* en *Engeland*, door hunne Gezanten, by den Staat ſterke Vertoogen, wegens de Vaard der *Nederlanderen*, inleverden. Dit is, behalven de vermelding van het Sterven, de Begraavenisſe, en de opgave van het Character der Gouvernante en Voogdesſe ANNA, de Hoofdinhoud van het LXXXV Boek, waar mede het tegenwoordig Deel aanvangt.

Het volgende Boek geeft verſlag van een Watervloed in den Jaare MDCCLX, en van de Aardbeevingen toen gevoeld; van het volduuren des Oorlogs tuſſchen de Oorlogende Mogenheden ondanks een aanblik van Vrede: en den voortgang van de Beroovingen en Verbeurt-verklaaringen der *Engelſchen*, onder GEORGE DEN III; van het voltrekken des Huwelyks van Prinſes CAROLINA, ondanks het marren eener vlotte en algemeene toeſtemminge, van den opgewakkerden twist te *Kampen*, waar de Magiſtraat op de Gemeente zegepraalde, en van de Geſchillen over de uitvoering des Reglements van Voogdyſchap in *Gelderland* gereezen, waar in de Staaten de Magiſtraaten de hand boven 't hoofd hielden; in 't breede gewaagt het van het hoogloopend geſchil tuſſchen Holland en Stad en Lande, over de Lyfrenten. Op 't einde ontmoeten wy een berigt van eene veilige Legplaats voor de Schepen in *Texel*, agter de *Horst*, 't welk wij als eene min bekende en weetenswaardige byzonderheid hier afſchryven. „ In „ een Land, waar de Zeevaard met alle reden, voor „ een der eerſte bronnen van Welvaard gehouden wordt; „ is eene veilige Reede voor de Koopvaarders een on„ waardeerlyk goed; en geene ſchatten zou men bykans „ te groot kunnen noemen, om dezelve te verkrygen, in„ dien ze konden ſtrekken om dien zegen te koopen, in zo „ verre menſchlyke voorziening denzelven kan verſchaffen. „ Dat onze Reede, aan den *Texelſtroom*, de veiligſte by lange „ na niet is, getuigen de veelvuldige Scheepsrampen by „ Storm en Ysgang: en heeft de waakzaame zorg van „ 's Lands Vaderen niet verzuimd, door groote koſten, „ zeer veel toe te brengen tot eene meerdere beveiliging „ van zo veel ſchats, als menigmaal zich daar blootgeſteld

„ vindt aan de dreigendſte Zeegevaaren. —— Op Kus-
„ ten, aan zo veel veranderings onderworpen als de
„ *Texelſche* (*), kan zich eene gelegenheid opdoen, die,
„ aangegreepen met weinig kosten, de gezogte veilige leg-
„ plaats oplevert. Zonder eenige kosten van noemens-
„ waardig aanbelang, boodt zich, ten deezen dage, zulk
„ een Reede aan by den *Texelſchen* wal. Een Zandbank,
„ onder den naam van de *Horst* bekend, vormde aan den
„ Zuid- en Westkant van *Texel*, door 't verloop der
„ diepte, een arm, die, als 't ware, de daar agterkomen-
„ de Schepen omvatte. Kleine Koopvaarders hadden 'er
„ zich reeds zínts eenigen tyd van bediend, allengskens
„ werden zy van grootere gevolgd, vry diepgaande Sche-
„ pen zogten 'er berging; zo dat meer dan Vyftig op
„ één tyd, in eene ry agter die Zandbank, geſchaard la-
„ gen, even als de Schepen in de Laag voor *Amſterdam*.
„ Capiteins en Schippers verheugden zich over die Leg-
„ plaats tegen Noorde en Noord-westen Winden ge-
„ dekt, en zo gereed om uit te loopen, als de wind
„ daar toe gunſtig opwaaide. Het naastbygelegene *Texel-*
„ *ſche* Dorp, de *Hoorn*, veelvuldig bezoek krygende van
„ de daar liggende Schepen, bevlytigde zich om allen noo-
„ digen voorraad en ververſching in gereedheid te heb-
„ ben; het bloeide door een ryk vertier. —— De me-
„ nigte der Zeevaarenden, die deeze veilige Legplaats
„ verkoozen, klaagden over het onzeker beſtellen, en de
„ hoogloopende Brievenport, aan- en van de Schepen ag-
„ ter de *Horst* liggende; de Boekhouders en Reeders vonden
„ de Naamen der aldaar invallende of van daar vertrek-
„ kende Schepen, of geheel niet, of zo gebreklyk, op-
„ gegeeven, dat het niet weinig belemmerings veroor-
„ zaakte. Overzulks werden Commisſarisſen der Posteryen
„ van *Holland* en *Westfriesland*, op een ſchriftlyk ver-
„ zoek van veele Kooplieden en Schippers, te raade, om
„ in Wynmaand deezes Jaars, (MDCCLX) voor reke-
„ ning van 't Gemeene Land, een Postſchuit aan te leg-
„ gen, bepaald om de Brieven aan de daar leggende
„ Schepen te brengen, en 'er van af te haalen, als mede
„ de Naamen van de daar aangekomene, en van daar af-
„ gezeilde, Schepen op te neemen, ten einde ze mede op

„ de

(*) Zie *de Verhandeling van de Holl. Maatſchappy der Weetenſchap-
pen te Haarlem*, XXI Deel, bl. 195, enz.

„ de Lysten der Zeetydingen konden geplaatst wor-
„ den (*).

„ Het liet zich aanzien of men deeze gunſtige gelegen-
„ heid en veilige Legplaats zou te raade houden, door
„ die Zandbank te doen aanhoogen, en duin te vormen
„ van het onderſchepte ſtuivend zand. Van den uithoek
„ der *Horst* af tot den *Texelſchen* Wal, zette men ſtroo-
„ bosſchen ten dien einde, by het verhoogen en onderſtui-
„ wen voegde men 'er andere aan toe, en hadt op eenige
„ plaatzen, dit aangevangen werk, een oogſchynlyk ge-
„ wenschten uitſlag. Des kundigen dien arbeid aanſchou-
„ wende, hadden gaarne gezien, dat een Werk, 't geen in
„ de gevolgen, op den duur, zo heilryk voor de Scheep-
„ vaard weezen kon, met meer vastigheids aangelegd, en
„ beter bezorgd wierd; zy vreesden, dat het losopgevan-
„ gen en niet wel verbonden zand, by een Storm en
„ hoogen vloed zou wyken, en al den arbeid geheel nut-
„ loos in de diepte weggevoerd worden. 't Gevreesde
„ gebeurde eerlang. En, waaraan ook het verwaarloo-
„ zen eener betere, en zeer mogelyke bezorging moet
„ worden toegeſchreeven, door zommigen gezogt in de
„ baatzugtige inzigten eener Stad in het *Noorder Kwar-*
„ *tier;* hoogst bejammerens is het, dat men die Reede
„ niet behouden, of althans daar toe de beste maatrege-
„ len en middelen niet in 't werk geſteld heeft. Binnen
„ korte jaaren, verviel die Reede tot de voorheen weinig
„ beduidenheid, om ſlegts kleine Vaartuigen te bergen,
„ en werd de nieuwlings aangelegde Postſchuit noode-
„ loos. — Door de *Horst* te behouden, zou ook, mis-
„ ſchien, een nu dreigend deerlyk verloop in de *Texel-*
„ *ſche* Zeegaten voorgekomen, of althans verminderd,
„ weezen (†)."

Het

(*) *Nederl. Jaarboeken*, 1760, bl. 889.

(†) Medegedeelde Berigten. —— De Heer JACOB OTTEN HUSLEY heeft in zyn uitgewerkt Antwoord aan de *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem*, op eene vraag wegens de *Texelſche Zeegaten*, eene waarneeming, die ons tot deeze gedagten opleidt. „ De Aftekeninge van de *Horst*," (zegt hy, wyzende op Plaat I en II,) „ toonen ons duidelyk, dat dezelve door de ſchuu-
„ ring van de Stroomen aan de Zuidzyde, dat is na den *Hel-*
„ *derſchen* wal, important is afgenomen, en daar en tegen der-
„ zelver rug, met een ronden hoek tegen het Nieuwe of Noorder-
„ gat uitſteekt, en derzelver aanwinning aldaar toont genoeg-

Het LXXXVII Boek ſchetst hoofdzaaklyk de nieuwe voorſlagen der Vredesonderhandelingen tusſchen de *Oorlogende* Mogenheden, hoe ze geſtremd, afgebroken, weder aangevangen, en van den vrede gevolgd werden; hoe de Vriendſchap tusſchen deezen Staat en *Engeland* herleeft; Capitein DEDEL's moedig gedrag; 't geval van Jonkheer ONNO ZWIER VAN HAREN; de inleiding van WILLEM DE V ter hooge Vergaderingen, om 'er, onder den eed van Geheimhouding, Zitting te neemen; de zwaare Bankbreuken in MDCCLXIII; de Kerktwisten in *Zeeland*, in *Friesland*; de verongelyking des Graafs van WARTENSLEBEN, onzen Gezant, en het handhaven zyner zaake; 't Geſchil tusſchen de Staaten van *Utrecht* en Directeuren der Societeit van *Surinaame*; de Watersnooden in *Gelderland* en *Overyſſel*.

In het LXXXVIII Boek vinden wy, om alleen het voornaamſte op te noemen, behandeld het Geſchil tusſchen de *Nederlandſche* en *Engelſche Oost-Indiſche Maatſchappyen*; de gevaarlyke opſtand op *Rio de Berbice*; het bewilligen der Staaten van *Holland* in eene vermeerdering van de Landmagt, mits 'er een vaste post op den ſtaat van Oorlog, voor den Zeedienst, gebragt wierde. De oproerige Beweegingen en Godsdienstſtoorenisſen der Proteſtanten te *Vaals*, van hooger hand geſtuit. De handelingen in *Friesland* omtrent den Eerw. G. T. DE COCK. Het Ontwerp in *Friesland*, om de Meerderjaarig-verklaaring des Erfſtadhouders één Jaar te vervroegen. De Dood van MARIA LOUISA, en hoe de Prinſes van NASSAUW WEILBURG, naa den dood haars Grootmoeders, de Magiſtraatsbeſtelling in de *Frieſche* Steden, aanvaardde.

De even aangeſtipte byzonderheid van de pooging in *Friesland*, om des Erfſtadhouders Meerderjaarigheid, één Jaar te vervroegen, zullen wy uit dit Boek overneemen. „ By het Reglement van Voogdyſchap was in *Friesland*, „ even als in de andere Gewesten, de Meerderjaarigheid „ des Erfſtadhouders bepaald *op den vervulden Ouderdom* „ *van Achttien Jaaren*, en hadt men aan Mevrouwe de „ Prin-

„ zaam, dat het zelve Gat, dagelyks, in vermogen moet verliezen, „ en allengskens zal verzanden, waar door te vreezen ſtaat, dat „ hetzelve door den tyd geheel zal toeloopen, en de *Horst* aan de „ *Haax* zal vastgehegt worden." *Verh. der Maatſchappy*, XXIII D. bl. 22.

„ Princesse, eerste Douariere van *Orange* en *Nassau*, „ tot dien tyd toe, de Raadsbestellingen in de Steden, „ met den aankleeve van dien, opgedraagen (*). Men „ berustte in die Schikkingen, zonder eenige gedagten, „ dat 'er indragt op zou gemaakt worden. Dan, één der „ Volmagten in de Kamer van het Kwartier der *Zevenwou-* „ *den* bragt den vierden van Lentemaand eenige stukken „ te berde, die ongelegenheden zouden kunnen baaren, „ indien men langer verwylde met die Meerderjaarig- „ verklaaring, en stelde voor, het daar omtrent besloote- „ ne in te trekken, en den eerstvolgenden Jaardag, wan- „ neer zyne Hoogheid *in zyn Achttiende Jaar* zou tree- „ den, te bepaalen tot het Tydperk zyner Meerderjaa- „ righeid; zich verzekerd houdende, dat de drie andere „ Kwartieren, zonder twyfel, zich by den Raadslag van „ deeze Kamer zouden voegen. Zy lieten het hier niet „ by; maar begeerden, dat van dit Besluit aan de overige „ Bondgenooten kennis zou gegeeven worden, en dezel- „ ve verzogt, om dit loflyk voorbeeld van *Friesland* te „ volgen; ten einde de Bondgenooten, allen onder één „ werkzaam Hoofd verzameld, te beter in staat zouden „ zyn, om zich tegen allen buitenlandsch Geweld te be- „ schermen; voornaamlyk daar dit Hoofd een Vorst was, „ wiens Verstand en Bekwaamheden zyne Jaaren voorby „ vlogen, en wiens groote Talenten en Bekwaamheden „ reeds aan alle kanten, met zo veel luisters, uitblon- „ ken.

„ Op de omvraage van dit Voorstel in 't Kwartier der „ *Zevenwouden*, verklaarde de Meerderheid der Leden „ wel te mogen lyden, dat het onze Gecommitteerden in „ het Mindergetal werd medegedeeld, en vervolgens in „ de drie andere Kwartieren gebragt, gelyk geschiedde. „ —— Zodanig een stap kon niet verborgen blyven „ voor de oude Prinsesse, die, deswegen hoogst verwon- „ derd en misnoegd, de Gecommitteerden van het Min- „ dergetal ten Hove verzogt, aan welken zy hoofdzaaklijk „ te kennen gaf, dat het hun Ed. Mogenden niet vreemd „ zou voorkomen, dat zy, in haar geweeten overtuigd „ van de Landsmoederlyke zorge, en hartlyke zugt, met „ welke zy, geduurende eene zo lange reeks van jaaren, „ in alle gevalsverwisselingen, en wel voornaamlyk, zints „ de

(*) Zie het XXII Deel *onzer Vaderl. Historie*, bl. 202, en hier boven, bl. 26.

„ de *Acte van Tutele*, de belangen des Gewests hadt in
„ agt genomen, verklaarde ten uiterſten verbaasd geſtaan
„ te hebben over het onverwagte Voorſtel, in 't Kwar-
„ tier der Zevenwouden gedaan, en door de Meerder-
„ heid van 't zelve omhelsd, om de Meerderjaarig-ver-
„ klaaring van zyne Hoogheid één Jaar te vervroegen,
„ zonder haar des vooraf eenige opening te geeven, of 't
„ gevoelen van den Erfſtadhouder in te neemen. Zy hadt
„ daarom niet kunnen afzyn, haaren Kleinzoon terſtond
„ kennis te geeven van deeze byzondere ſtappen des
„ Kwartiers van *Zevenwouden*, en te verzoeken Hoogstdes-
„ zelfs meening daar op te mogen verſtaan; en kon zy,
„ den inhoud van het antwoord des Stadhouders mededee-
„ lende, verzekeren, dat zyne Hoogheid zeer *misnoegd*
„ was over het Voorſtel, en 't zelve aanmerkte als zeer
„ gevaarlyk zo voor den Staat, als voor Hoogstdeszelfs
„ Perſoon, en zeer hoonende voor haare Hoogheid; wes-
„ halven de Prins verzogt, dat haare Hoogheid wilde
„ medewerken, ten einde dit Voorſtel by de Staaten
„ niet mogt worden vastgeſteld; waar uit bleek, dat de
„ Stadhouder zich ſtipt dagt te houden aan de genomene
„ Beſluiten, omtrent het Stadhouderſchap, en zich, naast
„ GOD, op dezelve, gelyk ook op de *Acte van Tutele*,
„ als een vast anker, verliet: ja, zelfs voor zyne Vrien-
„ den niet kon houden, die eenige verandering daar in
„ voorſtelden, of het beſtonden zulke gewigtige Staats-
„ beſluiten, met eenpaarigheid genomen, by Meerderheid
„ in één Kwartier te veranderen. Zy twyfelde over zulks
„ niet, of de Staaten zouden van gedagten weezen, dat
„ het Kwartier van *Zevenwouden* behoorde voorgeſteld te
„ worden, om van het voorbaarig Voorſtel af te zien,
„ en 't zelve in te trekken; en, byaldien dit onverhoopt
„ mogt worden afgeweezen, dat dan de Staaten der an-
„ dere Kwartieren niet zouden goedvinden tot hetzelve
„ toe te treeden; maar 't zelve ten eenemaal te verwer-
„ pen.

„ Het verzoek der Vorſtinne, om de Staaten het Ge-
„ ſchrift, welks inhoud wy mededeelden, over te leve-
„ ren, werd volbragt, en gaven zy tevens berigt van
„ hun wedervaaren ten Hove. De Kwartieren van *Oostergo*,
„ *Westergo* en de *Steden*, gevoelig aangedaan over de
„ zorge, yver en waakzaamheid van haare Hoogheid,
„ verklaarden, verwonderd te zyn, zo over het Voorſtel
„ zelve, als dat het by de Meerderheid van het Kwar-

„ tier

„ tier der *Zevenwouden*, ter overweeginge van de andere „ Kwartieren gebragt was, zonder te vooren, omtrent „ eene zaak van die aangelegenheid, het gevoelen van „ den Prins Erfſtadhouder, en van de Prinſes Douariere „ gevraagd te hebben: dat zy het Voorſtel aanzagen als „ ſtrekkende om 's Lands bepaalde Beſluiten te verbree- „ ken, en der Vorſtinne, die het zeker niet verdiende, „ dat men zich van haar zocht te ontdoen, een regt te „ ontneemen, haar, naar ryp overleg, met éénpaarigheid „ van Stemmen, by het Reglement van Voogdyſchap op- „ gedraagen; waarom het Kwartier der *Zevenwouden* ver- „ zogt werd, 't zelve als onaanneemelyk en beledigend voor „ beide de Hooge Perſoonaadien weder in te trekken." —— Gelyk geſchiedde, zo dat het als nooit gedaan werd aangemerkt (*).

(*) *Nederl. Jaarb.* 1765. bl. 159, *enz.*

Vaderlandsch Woordenboek door JACOBUS KOK. *Agttiende Deel* (GH--GYZ.) *Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amſteldam, by* J. Allart, 1788. *In groot octavo* 393 *bladz.*

Naar het gewoone beloop van dit Werk, behelst het agttiende Deel, weder een aantal van byzonderheden nopens verſcheiden onzer Nederlandſche Gewesten, Steden en Dorpen in dezelven, mitsgaders beroemde Mannen, die, in verſchillende betrekkingen, 'er in gebloeid hebben. Om den Leezer nogmaals een artykel uit het zelve mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot het geen ons de Opſteller, in de beſchryving van 's Gravenhage, meldt, wegens een Regeerings-Collegie, bekend onder den naam van de *Societeit van 's Hage;* een Collegie, dat te meer opmerking vordert, om dat 'er geen van dien aart ergens, dan alleen in de *Haagſche* Regeering, plaats heeft; waar van ons hier het volgende beknopt verſlag gegeeven wordt.

„ Vooraf ſtaat ten deezen opzigte aan te merken, dat de *Haag*, van oude tijden af, tot nu toe, beſtaan heeft uit tweederlei ſoort van Ingezeetenen: te weten, uit Edelen en Suppoosten, die onmiddelijk tot den *Hove van Holland* behooren, en uit Ambagts- en Neeringdoende Perſoonen, die aan het *Geregt van den Haag* onderhoorig, en het zelve onderworpen zijn. Wij zullen ons hier niet inlaaten, tot

een

een onderzoek, of 'er nog een derde ſoort van *Inwooners* zij, onderſcheiden van de twee bovengemelde; *als* mede, onder welk Regtgebied of beheering dezelve eigenlijk zouden behooren: waarover, tusſchen het Hof en de *Magiſtraat* van den Haag, al voorheen verſchil is ontſtaan, 't welk *tot* op deezen dag, voor zoo veel wij weeten, niet is afgedaan. En dewijl binnen den *Haag* ook is geleegen een groot gedeelte Graaflijke grond, waar van de beheering ſtaat aan de *Graaflijkheids Rekenkamer*, die voorheen met het Hof zoodanig was vereenigd, dat geene zaaken, die eenigzints haare betrekking hadden tot de Graaflijke Domeinen en Geregtigheden, voor den Hove wierden gebragt, verhandeld en afgedaan, *ten zij daar bij en over werden geroepen die van de Rekeningen in den Hage*, vind men dienvolgens ook, dat zij, als Raaden, onder die van den Hove, in oude Memoriaalboeken vermeld worden.

„ Door drie afzonderlijke Amptgenootſchappen, waar van het eene over des anderen onderhoorigen geen zeggen had, of eenig gezag kon oeffenen, kwamen voorheen, als de nood het vorderde, bij den anderen, om de zaaken, het algemeen welzijn van den *Haag* betreffende, te beſlegten, maakten Ordonnantien, enz. Nogthans maakten dezelve tot nog toe geen vast lichaam uit. Maar met het uitbreeken der beroerten, in 1572, door gantsch Nederland, en toen alles moest opgezet worden om de Vrijheid te bewaaren, moest de *Haag* ook zijn aandeel draagen. Doch, naardien de Magiſtraat over de Edelen en Suppoosten aldaar, die onmiddelijk onder het Hof van *Holland* ſtonden, geheel geen regtſpraak had, vervoegde zich dezelve bij de voornoemde Kollegien, om gezamentlijk middelen te beraamen. Bij deze drie kwam, in het jaar 1584, de *Hooge Raad*, als een vierde Genootſchap, niet uit eigene beweeging, of uit hoofde, dat de gemelde Raaden eenige Jurisdictie hadden, als een Hof van Hooger apél, maar als door de Staaten daar toe genoodzaakt. Deeze vier Kollegien vereenigden zig, in den jaare 1586; werdende, naderhand, door de Staaten van Holland, in verſcheidene gevallen, erkend en ter Vergadering beſchreeven; 't welk geduurd heeft, tot kort na het jaar 1600. 'Er vielen, echter, nu en dan, eenige geſchillen voor, die, eindelijk, in het jaar 1603, aan goede Mannen geſteld werden, waarbij de *Societeit* haare regte geſtalte verkreeg; wordende, aan die van den *Haag*, bij de uitſpraak, uit de inkomſten van de *Societeit*, toegelegd, eene ſomme van 5000 guldens, die, naderhand, verhoogd

is,

is, met eene gelijke ſomme. Bij de uitdeeling der *Societeits-penningen*, trekt de Magiſtraat twee vijfde, en de andere Kollegien ieder een vijfde gedeelte.

„ In dien ſtand bleeven de zaaken tot het jaar 1614, wanneer 'er nieuwe moeilijkheden ontſtonden, die zo hoog teezen, dat de Magiſtraat niet goedvond, op dien voet, langer in de *Societeit* te blijven. Doch, na de veranderingen, en 1618 en 1619 voorgevallen, vereenigde zich dezelve wederom in het jaar 1622.

„ Deeze *Societeit*, zo als wij gezegd hebben, is zaamengevoegd uit vier Kollegien. Derzelver Leden komen niet Collegialiter bij den anderen; ieder van dezelve zend zijne Gevolmagtigden ter *Societeit*: te weeten, de drie Voorzittende Kollegien ieder twee, en de Magiſtraat drie; maakende te zamen een getal van negen perſoonen. De tijd hunner bijeenkomſte is niet bepaald. Hunne Vergaderplaats is in het vertrek van de Graaflijkheids Rekenkamer; welk vertrek, in het jaar 1681, op kosten van de *Societeit*, daar toe is bekwaam gemaakt. Dit Kollegie heeft een eigen Secretaris, die de Vergaderingen bijwoont, en verders alles verrigt, het geen tot het Ampt van zoodanig een Amptenaar behoort. Hun Tijtel is *Edele Mogende Heeren*. Deeze *Societeit* verrigt, in *'s Gravenhage*, al wat de Magiſtraaten in andere Steden doen. Zij ſtelt de Ontvangers aan van den honderſten en tweehonderſten Penning, als mede van extraordinaire Verpondingen; zij heeft het beſtier over de Nieuwe Kerk, en voert het bewind over de Brandſpuiten en Brandſchouw, als mede over de Lantaarnen, in den *Haag*; ſtelt een Hoogleeraar in de Ontleedkunde aan; heeft het regt om een Burſal, in het Theologisch Collegie, te *Leijden*, te benoemen. Ook behoort aan dezelve de verſterking van den *Haag*, waar aan zij, meer dan eens, de hand gelegd heeft, doch telkens is verhinderd geworden. Ook zijn, meermaalen, door dezelve, waardgelders aangenomen. De Armen van den *Haag* hebben, verſcheiden maalen, reden gehad, om op de milddadigheid der *Societeit* te roemen. Eindelijk trekken de *Haagſche* Predikanten, van dezelve, jaarlijks, boven hunne gewoone Wedde, 200 (*), en die van *Scheveningen*, één honderd guldens."

(*) Volgens *Bachiene* 300 Guldens, *Kerkl. Geogr.* IIde St. bl. 138.

Re-

Redevoering en Aanſpraak, ter Inwyding van het gebouw der Maatſchappy Felix Meritis, *te Amſterdam, gehouden op den 31ſten October, en 1ſten November* 1788. *door* J. H. VAN SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis- Natuur en Sterrekunde, aan de Doorluchtige Schoole te Amſterdam: Medelid van verſcheiden Academien en Geleerde Genootſchappen, en Honorair Lid deezer Maatſchappy. Te Amſterdam by* G. Warnars, 1789. *in groot* 8vo. 184 *bladz.*

By gelegenheid dat ons deeze fraaije Redevoering en Aanſpraak, van den Hoogleeraar VAN SWINDEN, in handen komt, meenen wy onzen Leezeren vermaak te zullen doen, met hen eene Schets te geeven, wegens den oorſprong, voortgang, en tegenwoordigen ſtaat deezer Maatſchappy; welke ſchets wy uit het *Voorbericht* tot deeze Redevoering, als ook uit de Redevoering zelve, en uit eenige echte berichten, opgemaakt hebben.

De Maatſchappy *Felix Meritis* is haare geboorte verſchuldigd, aan wylen den vlytigen Heer WILLEM WRITS, en werd in den jaare 1777, op den 1ſten November, door veertig Liefhebbers van Weetenſchappen en ſchoone Kunſten in *Amſterdam*, gevestigd; welke eerſte Leden ook daarom nog Ledenſtichters geheeten worden; zynde 'er op heden nog maar agttien van dezelve in leven. Deeze Leden, oordeelende dat 'er niets pryswaardiger is dan zich verdienſtelyk te maaken, en zyn geluk zo wel in aanhoudende poogingen om verdienſtelyk te worden, als in verdienſten zelf te zoeken, koozen tot hun zinſpreuk, de woorden FELIX MERITIS, dat is, *gelukkig door verdienſten:* niet om dat zy oordeelden reeds verdienſtelyk, en door de verdienſten zelf gelukkig te zyn, maar om dat zy zich het geluk, dat door waare verdienſten verkregen word, tot een beſtendig doelwit voorſtelden; en plechtig voornamen, alle huune poogingen aan te wenden, om hetzelve eenmaal te bereiken.

Hoewel alle de Ledenſtichters door gelyken yver tot Wetenſchappen en Kunſten, in het oprichten deezer Maatſchappy gedreven werden, beoefenden zy echter niet allen dezelfde takken van Studie. Zy begreepen dus ligt, of dat zy de Wetenſchappen ſlechts zeer oppervlakkig, en in het algemeen moesten behandelen, of dat zo iemand hunner eenige meer grondige Verhandelingen, over deezen of gee-

geenen tak van Wetenſchap, voorlas, allen, die in denzelven niet genoegzaam ervaaren waren, hoe groot ook hunne kundigheden in andere takken zyn mogen, weinig vermaak, geduurende die voorlezing zouden kunnen genieten, en weinig nut uit dezelve trekken. Deeze rede deed hen beſluiten zich in *Departementen* te verdeelen, ten einde de Wetenſchappen en Kunſten, met meerder nut en naar behooren, te kunnen beoefenen.

Het *eerſte Departement*, dat, volgens dat beſluit tot ſtand kwam, was het *Departement des Koophandels*, onder het welk men ook de *Zeevaart-* en *Landbouwkunde* rekent. Men bedoelde reeds in den beginne, al wat de uitbreiding en de volmaaking van den Nederlandſchen Koophandel, de Fabryken, Zeevaart, en andere bronnen van 's Lands welvaart, betreft, by de hand te vatten, door overdenkingen, geſchriften, ja zelfs door uitdeeling van pryzen, te bevorderen. Doch, op verzoek van den Oprichter des Œkonomiſchen Taks, den Heer VAN DEN HEUVEL, vond men goed, de daadelyke uitvoering uit te ſtellen, tot dat men het eerſte *Programma*, dat de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen op dat onderwerp ſtond uit te geeven, zoude gezien hebben. Men beſloot, in 't vervolg van tyd, zich met dergelyke onderwerpen, op eenen anderen voet, dan den Œkonomiſchen Tak, bezig te houden, en dus kwam men tot de beſchouwing van alle de hoofdtakken des Koophandels; den aart der byzondere Fabryken, en de Werktuigen daar toe gebruikt wordende; de Zeevaart, en het geen tot het bouwen, beſtuuren, en beveiligen der Schepen behoort, enz. Waar toe verſcheiden aanzienlyke Kooplieden de beſte middelen aanwendden. Men verzogt den Heere G. BRENDER à BRANDIS, tot een yverig medewerken in deezen; welke dan ook, na de grondbeginzelen der Zeevaart- en Aardrykskunde, in dat Departement voorgeſteld te hebben, zich voornamenlyk met de geſchiedenisſe van den Nederlandſchen Koophandel bezig houdt; hebbende, in de laatſte drie jaaren, ook eenige Verhandelingen van hem, als mede van de Heeren W. W. BEKMAN, H. SPILLE, J. BOUMAN EGBERTUSZ., A. FOKKE SIMONSZ., D. VAN HINLOPEN en M. NIEUWENHUYZEN in 't licht gegeeven: van welke wy reeds grootendeels verſlag gegeeven hebben, in onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.*, *IIde Deels Iſte Stuk*, *bladz.* 126.

Het was niet enkel tot de Maatſchappy zelve, dat de

yver van het Departement des Koophandels zich bepaalde; neen, het ſtrekte zyne geſchenken ook tot het *Kweekſchool voor de Zeevaart* uit; wordende aan het laatſte, door gemelde Departement, een kunſtig zilveren Beker, door een der Leden vervaardigd, geſchonken; ten einde die kweekelingen, welke het geheele jaar door het meest uitgemunt hebben, op den Verjaardag van den Slag op *Doggersbank*, een teug Wyn te laaten drinken. Benevens eenige andere blyken van genegenheid.

Op het einde van het jaar 1777, was het Departement der *Natuurkunde* ook reeds in volle werkzaamheid: de Leden werden van tyd tot tyd talryker, en bezorgden eene ſchoone verzameling van werktuigen, onder welken men eenige aanzienlyke geſchenken telt. Naauwlyks had men zich eenigen tyd met het doen van Redevoeringen, en van Proeven, bezig gehouden, of men begreep, dat een grondig en geregeld onderwys, in de Natuurkunde, van een groot nut zoude zyn; men verzogt den Heer ÆNEAS dien taak op zich te neemen; en zyn onderwys deed wel haast nieuwe behoefte ontdekken, die men te vooren niet gemerkt had. Men zag nu dat de meeste deelen der Natuurkunde niet naar behooren behandeld kunnen worden, en dat anderen geheel onaangeroerd moeten blyven, zo lang men geene genoegzaame ervarenis in de Wiskunde verkreegen heeft; en dit gaf aanleiding, dat men de Heer DE HARTOG verzogt, om, des Dingsdags, ook voor het Departement der Natuurkunde, de Wiskunde te onderwyzen: waar door de Leden thans in ſtaat geſteld zyn, om eene aaneengeſchakelde voorſtelling, in welke de Wiskundige bewyzen met de Proeven gepaard gaan, by te woonen. Zedert drie jaaren heeft men ook, den Zomer door, in dit Departement gewerkt; en het nieuw gebouw is zodanig ingericht, dat men, behalven het *Muzeum*, nog een afzonderlyk vertrek heeft bezorgd, geſchikt tot het gereed maaken van zommige Proeven, of het doen van anderen, die een geruimen tyd vereiſchen, eer zy afgelopen zyn. Waar by dan nog de Chemiſche Werkplaats, of het *Laboratorium*, het Astronomisch *Obſervatorium*, en het aantal keurige werktuigen der Maatſchappy, veel nut doet verwagten.

Het in rang volgend Departement, zo verre de oudheid of oprichting aanbelangt, is het Departement der Tekenkunde. In dit Departement, dat onder dien zedigen tytel in de daad de beoeffening der Teken-, Schil-

der-,

der-, Graveer-, Beeldhouw-, Boetſeer-, en Bouwkunde, en van alle de Wetenſchappen, die daar mede verknocht zyn, ten doelwit heeft, zyn, zedert de eerſte oprichting, merkelyke verbeteringen gekomen, zo dat men niet meer enkel naar Pleister, of naar gekleedde leevendige modéllen, tekent; maar zelfs twee lieden in dienst heeft, die tot naakte modéllen verſtrekken; waar door dit Departement dan ook, van nog geen twaalf leden, tot vyftig *Effective*, en twaalf *titulaire* leden is opgeklommen, onder welken omtrent dertig werkende leden zyn; en daar onder zeer groote Kunſtenaars.

Het Departement der *Muzyk* was ook reeds by de oprichting der Maatſchappy in ſtand: en, geen wonder! dat men, na de geheele week in de bezigheden des beroeps, en de beſchouwing van Wetenſchappen en fraaije Letteren doorgebragt te hebben, zich eenen avond, door de ſtreelende uitwerkzelen zocht te vermaaken, en der ſchoone Sexe gelegenheid verſchafte, om daar by tegenwoordig te zyn. De ſchoone Zaal, en de uitmuntende Kunſtenaars, ook in dit vak, hebben deeze Maatſchappy verſcheidene hoorders en hoorderesſen verworven.

In den Jaare 1779, werd het Departement der *Letterkunde*, door vyf Leden uit het Departement des Koophandels, opgericht. Dit Departement, dat zich met Dicht-, Taal-, Geſchied-, en Oordeelkunde, gelyk ook met Wysbegeerte en Welſpreekendheid, bezig houde, is nu reeds tot over de Zeventig Leden aangegroeid; zynde uit hetzelve ook eenige Redevoeringen en Dichtſtukken in 't licht gekomen, die ook van tyd tot tyd door ons zyn beöordeeld geworden.

Deeze Maatſchappy kan dan, zo men wil, als vyf byzondere Maatſchappyen worden aangemerkt; doch die, door de vriendſchap en eendragt, welke onder allen heerscht, door den vryen toegang, welken de Leden van een *Departement* tot alle andere *Departementen* hebben, door eenige huishoudelyke ſchikkingen, en door den zelfden yver tot voortplanting en beoeffening van Kunſten en Wetenſchappen, één éénig lichaam uitmaaken. Haare Leden zyn in *Honoraire*, *Effective*, algemeen *Titulaire*, voor alle de Departementen, en byzonder *Titulaire*, voor een enkel Departement, enz. onderſcheiden; doch haare verrichtingen gaan eendragtig voort; zynde Maandag en Dingsdag voor de *Tekenkunde*, Woensdag voor de *Letterkunde*, Donderdag voor den *Koophandel*, Vrydag voor de

Natuurkunde, en Saturdag voor de *Muzyk* geſchikt, op welke dagen, de leden van het dan werkend Departement den voorrang hebben.

De goedkeuring welke deeze Maatſchappy, by een aantal waardige Mannen, wegdroeg, die, jaar op jaar, zich als Leden aangaven, was oorzaak, dat men, reeds in 1783, van de *Lelygragt*, een grooter huis moest gaan betrekken: en men zich in 1785 in de noodzaaklykheid bevond, om, of geen nieuwe Leden meer aan te neemen, of, van den *ſuweelen Burgwal*, naby het *Illustre School*, mede een grooter huis voor de Vergaderingen der Maatſchappy te zoeken. Het eerſte kon geenzins in aanmerking komen, en dus beſloot men tot het laatſte: komende men eenpaarig overeen, een geheel nieuw gebouw voor de Maatſchappy te ſtichten, en dus naar een bekwaam erf te zoeken; welk laatſte in 1786, op de *Keizersgraft*, naby de *Beereſtraat*, gevonden werd.

Om een goed gebouw op deezen grond te ſtichten, gaf men in November 1786, een *Programma* in 't licht, behelzende eene ſchets van het geen 'er hoofdzaakelyk begeerd werd, en eenen platten grond van het aangekogte erf, volgens eene naauwkeurige voetmaat getekend. Men beloofde een Premie van zeventig gouden ducaten, voor het volledigſt Plan, en een van dertig ducaten aan den geenen wiens Plan in de tweede plaats in aanmerking zoude komen. De Heer JACOB OTTEN HUSLY behaalde de eerſte Premie; de Heer JAN WILLEM LE NORMANT de tweede, en het Plan van den Heere PIERRE LOUIS DUIVENE werd een buitengewoone premie van twintig ducaten toegelegd. Intusſchen had men, na de uitſchryving, nog een erf naast de voorgaande bekomen, zo dat de Voorgevel nu breeder kon vallen, en het voorſte gedeelte van het gebouw grooter werd: welk een en ander de Heer HUSLY in zyn Plan veranderde.

Men begon, den 2den Mey 1787, de oude huizen af te breeken, den 25ſten Juny den eerſten paal te heijen, en den 7den July werd de eerſte ſteen, door den Heer JAN SEBILLE ROOS, als Voorzittend Commisſaris, met plegtigheid gelegd; en het werk werd met zoo veel yver voortgezet, dat men, op den 31ſten October 1788, deeze Inwydings-Redevoering daar in konde houden; by welke gelegenheid het Departement der Muzyk zich tot het uitvoeren van een buitenwoon Muzykſtuk aanbood; beſtaande het Orchest uit honderd twaalf perſoonen, waar onder twee en twintig

Zan-

Zangers en Zangeresſen. Men had tot deeze plegtigheid ook Heeren Burgemeesteren, en de verdere Heeren van Regeering verzogt, wier invloed de Maatſchappy, op haar verzoek, in het begin des jaars 1787, Vryheid van Stads en van 's Lands impoſitien op de Bouwmateriaalen, bezorgd had; als ook de Heeren Profeſsoren, en eenige andere Heeren, by welke gelegenheid dan ook alles in de beste orde was ingericht; wordende deeze Redevoering in de Muzykzaal, na dat de *overture* geëindigd was, door den Hoogleeraar, voor een leezenaar, op de *Piano forte* geplaatst, uitgeſprooken: en vervolgens weder met een treffend Muzyk beſloten.

Wat deeze Redevoering, op zich zelve beſchouwd, aanbelangt; de Hoogleeraar heeft daarin *het algemeen nut der Wetenſchappen, fraaije Letteren en Kunſten*, zeer overtuigend aangewezen, en zeer gepast doen dienen, om de werkzaamheden van *Felix Meritis* in het juiste licht te plaatzen. „ Gelukkig (zegt hy ten haaren opzichte) driewerf gelukkig *Amſterdam*, waar in altoos dergelyke Gezelſchappen, op meer dan eene wyze, plaats gehad hebben, en wier Ingezetenen, hoewel voor verre het grootſte gedeelte, door hunne beroepen, van Wetenſchappen en fraaije Letteren verwyderd, altoos eene drift voor dezelve betoond hebben; eene drift, die in het begin der voorgaande eeuw zo groot was, dat eene der redenen die de Regeering van dien tyd deeden beſluiten, eene Doorluchtige Schoole in deeze Stad op te richten, geweest is de zucht om aan de wenſchen van een aantal Burgeren te voldoen, die, hoewel den Koophandel toegedaan, hunne uitſpanning in geleerdheid zochten; deeze als een wellust aanzagen, en iemand verlangden te hebben, die hen in de Oudheden, Geſchied- en Natuurkunde, onderwees (*).

„ Dan, indien Gezelſchappen uit Liefhebbers van Wetenſchappen, fraaije Letteren, en Kunſten beſtaande, als zeer nuttig moeten beſchouwd worden, hoe veel grooter zal niet het nut van eene Maatſchappy zyn? die, wel is waar, alleen eene letterkundige uitſpanning, alleen de bevordering van nuttige kundigheden onder liefhebbers tot hoofdoogmerk heeft; doch die tevens zo ingericht is, dat zy den Geleerden niet dan aangenaam kan zyn; dat zy hun middelen en gelegenheden verſchaft, hunne ſtudien, even als in een ge-

(*) Men kan hier over de Brieven van vossius naleezen: vooral No. 176, 177, 178, 188, 211, 212, en 220.

geleerd Genootſchap, voort te zetten: en die aan *alle* haare Medeleden niets laat ontbreeken van 't geen *noodig is*, om in de beoefening der Wetenſchappen, der fraaije Letteren, en ſchoone Kunſten, zo ver te komen, als hunne vermogens, en hunne omſtandigheden, hun toelaaten.

„ Dit is, myne Heeren! het denkbeeld dat ik my van deeze uwe *Maatſchappy der Verdienſten* alreeds gevormd heb, zedert gy my vergund hebt dezelve van nader by te leeren kennen: dit is het waare oogpunt, waar uit ik oordeel dat men dezelve moet beſchouwen. Zy is geen eigenlyk gezegd geleerd Genootſchap, en behoort het misſchien nimmer, ten minſten in den ſtriktſten zin, te worden: maar zy is meer dan een enkel gezelſchap van liefhebberen: daar zy, buiten de nuttigheden, dergelyke gezelſchappen eigen, nog aan alle haare Medeleden, de nodige hulpmiddelen verſchaft, om zich grondiger op de Wetenſchappen, fraaije Letteren, en Kunſten toe te leggen." ——

Om de Vrouwen ook deelgenooten van deeze plechtigheid te maaken, werd, den volgenden dag, de Muzyk van den voorigen dag herhaald; by welke gelegenheid de Hoogleeraar VAN SWINDEN eene byzonder opgeſtelde *Aanſpraak* aan omtrend vierhonderd Vrouwen deed, welke door wel vyfmaal vierhonderd Vrouwen gelezen *mag* worden, en agter de gemelde Redevoering geplaatst is.

Daar deeze Redevoering en Aanſpraak zich tot het ganſche gebouw, en tot alle de Departementen in 't gemeen bepaalden, achten wy ons bericht, raakende deeze Maatſchappy, nog onvolkomen, zoo lang wy 'er de Inwydingen van elk Departement, in 't byzonder, niet bygevoegd hebben. Daar de Departementen der *Letterkunde*, en des *Koophandels*, op eene Zaal werken, en deeze nieuwe Gehoorzaal eerst in het begin van dit Jaar voltooid werd, zo wydde de Heer Mr. H. C. CRAS, Profeſſor in de Rechten aan het *Athenæum Illuſtre* alhier, op Woensdag, den 7den January, die Gehoorzaal voor de *Letterkunde* in; het welk de Heer WILLEM WAGTENDORP EEKMAN, als Directeur van het Departement des Koophandels, den volgenden dag, voor den *Koophandel* verrichtte. Terwyl de Departementen der *Tekenkunde* en *Natuurkunde* beide, door den Hooggeleerden Heer ANDREAS BONN, *Anatom. & Chirurg.* Profeſſor alhier, ingewyd werden: het eerſte op den 3den, en het laatſte op den 14den November, 1789. Lang voldoe deeze Maatſchappy aan het oogmerk zyner Stichters en vlytige Leden!

Ge-

Geſchiedenis der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. Elfde Deel. Te Amſterdam, by J. Allart, 1788. *In duodecimo.* 334 *bladz.*

Na eene beknopte ontvouwing van den invloed, welken de dood van Keizer *Karel* den VII op de zaaken van ons Gemeenebest had, behelst dit gedeelte, een verſlag van het voorgevallene, ter begunſtiginge van de herſtelling der Stadhouderlyke Regeeringe, met de daarop gevolgde verheffing van Zyne Doorluchtige Hoogheid, *Willem* den IV; met de verdere gebeurtenisſen hier te Lande, tot op des Prinſen dood: welk een en ander, naar de gewoone inrigting van dit Werk, der Jeugd, op eene leerzaame wyze, voorgedraagen wordt.

RETTHEIM *en* CAROLINE van T***, *eene nog onlangs gebeurde Geſchiedenis. Uit het Hoogduitsch vertaald, door Mr.* A. J. LEYDEKKERS. *Twee Deelen. Te Amſterdam, by* J. ten Brink Gz., 1788. 330 *bladz. In duodecimo.*

De lotgevallen van *Rettheim* en *Caroline* zyn eenigermaate doorvlogten met die van *Wettenau* en *Emilie*, de vriendin van *Caroline*. —— Een misverſtand, grootlyks veroorzaakt door de eigenzinnigheid van *Carolina*, ſtoort den minnehandel van het eerstgenoemde paar; dan, dit misverſtand wordt eerlang uit den weg geruimd, en de twee Gelieven leeven in 't vooruitzigt hunner egtlyke vereenlginge. Ook zouden zy hunnen wensch wel dra vervuld gezien hebben, zo niet de eigendunkelyke Moeder van *Caroline*, (die een afkeer tegen *Rettheim* opgevat heeft,) zulks gedwarsboomd, en te wege gebragt had, dat de voltrekking van 't Huwelyk een jaar uitgeſteld werd. Het daarop volgend gedrag der Moeder gaf *Rettheim* voorts aanleiding, om eene noodzaaklyke reis voor te wenden, en dus zyne onmiddelyke verkeering met *Caroline* te ſtaaken: draagende intusſchen zorg, dat hy, door middel van zynen Vriend *Hohenfels*, die gemeenzaam in dat Huisgezin verkeerde, eene onafgebroken briefwisſeling met *Caroline* konde onderhouden. Dan *Hohenfels* wordt, na weinig tyds, op *Caroline* verliefd, ſmeedt een ontrouwen aanſlag, poogt die twee Gelieven agterdogtig jegens elkander te maaken, en hen onderling te verbitteren, waarin hy genoegzaam ſlaagt. —— Intusſchen wordt *Emilie* aangezogt door *Hinfeld*; die, niet zo zeer haar perſoon als haar geld beöogende, liſtiglyk ingang by haar weet te verkrygen; doch zyn ſnood oogmerk wordt gelukkig nog by tyds verydeld, doordien hy, om de handen van het Geregt, hem, wegens het afgeeven van valſche wisſels, naſpoorende, te ontkomen, na elders moest vlugten. In die omſtandig-

be-

heden raadt hy zynen Vriend *Wettenau*, (dien hy al vroeger verleid, en in deeze en geene zyner euveldaden medegesleept had,) om zyne mislukte onderneeming op *Emilie* voorzigtig te hervatten; in hoope, dat *Wettenau*, het bedoelde oogmerk bereikende, hem ook eenig gedeelte van den verkreegen buit zou doen erlangen. *Wettenau*, hier mede ingenoomen, onderneemt zulks; maar, op zyn ommegang met *Emilie*, wordt hy door haar deugdzaam character dermaate getroffen, dat hy tot inkeer kome; hy verfoeit daarop het gesmeede ontwerpt; maakt het zelf aan *Emilie* bekend, betuigt zyn berouw, verklaart haar de zuiverheid zyner liefde, en brengt het zo verre, dat hy *Emilie*, (die zyn gedrag omzigtig toetst,) van de opregtheid zyner bekeeringe overtuige. Dit heeft ten gevolge, dat hy haar eindelyk overhaale, om hem haar hart en hand te schenken; waarop zy een-huwelyk aangaan, dat ter bevorderinge van hun wederzyds geluk strekt. —— Middelerwyl was *Hinfeld*, dien *Wettenau*, met het afsnyden der gemeenzaamheid tusschen hem en dien onverlaat, ook alle verdere ondersteuning geweigerd had, in behoeftige omstandigheden vervallen; 't welk hem, gelyk meermaals voorheen, zyne toevlugt tot valsch speelen had doen neemen. Zich hiermede generende in dezelfde Stad, daar zich ook *Rettheim* onthield, wil het geval, dat *Rettheim* in een koffyhuis kome, daar *Hinfeld* zyne schelmsche streeken oefent. *Rettheim* maakt het gezelschap hier omtrent oplettend, en komt vervolgens openlyk tegen hem uit. *Hinfeld* redt zich op de hem best mogelyke wyze, waar door het gezelschap weder in rust komt; maar intusschen is hy bedagt om zich op *Rettheim* te wreeken; hy vertrekt van daar reeds laat in den avond, wagt *Rettheim* in den omtrek zyner woninge op, en doorsteekt hem met een dolk, zo dat deeze terstond dood ter aarde valle. De wagt schiet toe, en *Hinfeld*, op de daad gevat, eindigt, weinige dagen later, zyn leeven, volgens het geregtlyke vonnis, door het zwaard. —— *Wettenau* ontving hier van berigt, deelde het zyne *Emilie* mede, en deeze gaf 'er *Caroline* verslag van. Ieder was 'er gevoelig over aangedaan, en bovenal *Caroline*; welker hart vervolgens nog feller getroffen werd, toen zy, uit een brief van *Hohenfels*, die, wanhoopig over zyn snood bedryf, na elders gevlugt was, verstond, welk een haatlyken rol hy gespeeld had. Zy leefde nog eenigen tyd; doch bezweek eerlang voor haar hartzeer, dat haar eindelyk ten grave deed daalen, in de hoop, van voor eeuwig met haaren beminden *Rettheim* vereenigd te zullen worden. —— —— Het beloop deezer geschiedenisse levert etlyke treffende voorvallen, en het verhaal, schoon wat gerekt, heeft egter zyne gevalligheid; ook gaat het hier en daar nog vergezeld van eenige leerzaame opmerkingen.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Vierde Deels Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aan myne Proteſtantſche Medechristenen in Frankryk. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 398

Ackeri, (V. H.) *Poemata. Editio Secunda. Gron. apud* J. Oomkens, *in* 8vo. *f* 1 - 16 - 0 378

Albertine, Een Boek voor de Dames. Iſte Deel. Dordr. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 433

Albon, (D.) Verhandelingen over de Geſchiedenis., Regeeringswyze, Zeden, enz. van eenige voornaame Natien in Europa. IIIde Deel. Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 68

Aletophilus aan *Philadelphus*. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0. 401

Alphen, (*H. van*) Stigtelyke Dichtſtukjes, op 't Muzyk gebragt door *F. Nieuwenhuizen*. Utr. by *J. van Terveen* en *Zoon*, enz. in Fol. *f* 1 - 5 - 0 36

Amnestien (Nederlandſche) van de Jaaren 1485, 1488, 1787 en 1788. Dordr. by *J. Krap*, *Az.* in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 453

Amſterdam, in zyne Geſchiedenisſen, enz. beſchreeven om te dienen ten Vervolge op het Werk van *J. Wagenaar*. 14de Stuk. Amſt. en Harl. by *P. Conradi* en *V. van der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 25

Archenholtz, Geſchiedenis van den Zevenjaarigen Oorlog in Duitschland. II. Deelen, *'s Hage* by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 504

Aristus. Door * * *. Amſt. by *M. de Bruyn*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 341

B.

Barneveld, (*W. van*) Geneeskundige Electriciteit, IIIde Deel. Amſt. by *J. Elwé* en *D. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 583

Bedenkingen (Redenkundige en Schriftuurlyke) over de natuur van het Zonden-Kwaad, enz. Door een Liefhebber der zuivere Hervormde Leer. Rott. by *J. Pols*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 139

Beekman, (*D.*) Onderwyzinge in de voornaamſte Waarheden van onzen Redelyken Godsdienst. IIde Deel. Zaand. by *H. J. de Roode*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 231

Beets, (*P.*) Onderwys in den Godsdienst van JESUS CHRISTUS. Gron. by *J. Oomkens*, in 8vo. *f* 0 - 15 - 0 230

Bekker (*E.*) en *A. Deken*, Brieven van *Abraham Blankaart*. III Deelen. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 6 - 0 - 0 382

Berg, (*A. van den*) Leerreden over Joann. V. 35. ter gedagtenis van den Eerw. *L. Serrurier*. Arnh. by *J. Nyhoff* en *W. Troost*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 177

Beroerten in de Vereenigde Nederlanden van den Jaare 1302 tot op den tegenwoordigen tyd. Xde en XIde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, enz. in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 338

Beſchryving (Volledige) van alle Konſten, Ambagten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. 1ſte en 2de Stuk. Met Plaaten. Dordr. by *A. Blusſé* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 7 - 1 - 0 293

——— 3de Stuk. *f* 4 - 4 - 0 448

Beſpiegelingen der vier Leevensſtanden van den Mensch. Haarl. by *A. Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 6

——— (Dicht- en Zedekundige) over den Zondvloed en over Hagar en Ismael. Gouda by *W. Verblaauw*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 160

Bleyker, (*M. de*) IMMANUEL beſchouwd, in vier Leerredenen; benevens eene Nareeden, over eene Verhandeling van wylen Ds. *S. W. Hockſtra*. Amſt. by *C. de Vries*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 93

Boddaert, *Junior*. (*P.*) Gedichten. Utr. by *H. van Otterloo*, in 8vo. *f* 0 - 13 - 0 165

Bonnet, (*G.*) Eerſte Brief aan een Vriend, over het geſchil, aangaande de Rede en haar Gezag in den Godsdienst. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 10

——— Tweede Brief. *f* 1 - 2 - 0 487

——— Verzameling van Leerredenen. IIIde Deel. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - 0 94

——— (*P.*) Leerredenen over 't Leeven van *David*. IIde Deel. Rott. by *J. Holſtein*, enz. in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - 0 267

Brender à Brandis, (*G.*) Taal-, Dicht- en Letterkundig Magazyn. IIde Deel. Amſt. by *H. Keyzer* en *C. Groenewoud*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 210

Brief aan alle waare Belyders van den Heere Jeſus in Nederland. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 403

Brieven, over het Beſtuur der Colonien Eſſequebo en Demerary, enz. 11de en 12de Stuk. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 4 - 4 - 0 112

——— van wylen den Heer *L. Sterne*, Schryver der Sentiment. Reize. Amſt. by *J. J. Wolters.* in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 127

Boſſuet, (*J. B.*) Leerredenen. Amſt. by *F. J. van Tetroode.* III Deelen, in 8vo. *f* 3 - 12 - 0 173

Buddingh, (*N. W.*) Zedekundige Verhandeling over de waare Troostgronden, by treffende Sterfgevallen. Utr. by G. *van den Brink, Jansz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 9 - 0 445

Buſching, (*D. A. F.*) Karakter van *Frederik den II.* Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 72

Byzonderheden, (Staats- en Karakterkundige) betreffende *Frederik den II*, Koning van Pruiſen. IVde en Vde Deel. 's Hage by *I. van Cleef.* in gr. 8vo *f* 3 - 0 - 0 213

——— VIde en VIIde Deel. *f* 3 - 12 - 0 504

C

Carolina van Lichtfield. II Deelen. Leyd. by *J.* en *A. Honkoop*, in 8vo. *f* 3 - 0 - 0 390

Chomel, (*M. N.*) Algemeen Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek. Vervolgd door *J. A. de Chalmot.* Met Kunstplaaten. 6de Stuk. Camp. by *J. A. de Chalmot* en Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 5 - 0 - 0 496

- 7de Stuk. *f* 5 - 0 - 0 538

Claeſen, (*J.*) Proeve van een Præparatoir en Peremptoir Examen, volgens Synodale Reſolutien. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 13

Clara en Emmelina. Naar het Engelsch. II Deelen. Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *Zoon*, enz. in gr. 8vo. *f* 2 - 18 - 0 345

Comenius, (*Z. A.*) Wysgeerige en heekelende Reize door de geheele Wereld, en door alle Standen der Menschlyke Bedryven. 's Hage by *I. du Mee* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 75

Cramer, (*J. A.*) Verhandeling over het Gebed, naar de Leere der Openbaaring en der Rede. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 135

Curten, (*J. W.*) Het Lyden van Iſabelle, in Brieven. In 8vo. *f* 0 - 12 - 0 516

D.

Denina, Het Leeven en de Regeering van *Frederik II*, Koning van *Pruiſen*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 322, 363 en 555.

Dichtbloemtjes, alleen voor Meisjens. Rott. by *J. Meyer*. In 12mo. *f* 0 - 18 - 0 471

Diesbach, (*J. van*) De onderſcheidenheid van trappen, in den Staat der eeuwige Heerlykheid van Gods Gunstgenooten. 's Hage by *H. Bakhuyzen*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 532

Dumaniant, De Avontuurlyke Nagt, *Blyſpel*. Amſt. by *W. Holtrop*. *f* 0 - 11 - 0 381

Dumbar, (*G.*) Kerklyk en Wereldlyk Deventer. IIde Deel. Dev. by *L. Leemhorst*, in Fol. *f* 4 - 0 - 0 64

E

Eleonore, geen Roman, eene Waare Geſchiedenis, in Brieven. II Deelen. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 0 259

Elius, Romance. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 79

Emilia Wertheim. Iſte Deel. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 475

Enden, (*C. van den*) Verloskundige Waarneemingen en Aanmerkingen. Iſte Deel. Utr. en Amſt. by G. T. *van Paddenburg* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 277

Esdré, (*J.*) Inleiding tot de Kennis der Natuurlyke Wysbegeerte. VIde Deel. Leyd. by *de Erven F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 5 - 2 - 0 99

Ewald, (*J. L.*) JESUS Menſchenkennis, of Overdenkingen over de Gelykenisſen van onzen Heiland. Utr. by *de Wed. S. de Wual* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 90

F.

Feith, (*R.*) Romances, naar den besten ſmaak op Muzyk gebragt door *C. F. Ruppe*. Haarl. by *C. van der Aa*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 36

Fokke Simonsz. (*A.*) Verhandeling over de Fortuin. Amſt. by *A. Fokke Simonsz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 472

Förſter, (*J. R.*) Waarneemingen over de Aardrykskunde, de Natuurkunde, den Aart en Zeden der Menſchen, verzameld op zyne Reis rondsom de Waereld. Met de Aanmerkingen van zynen Zoon en Reisgenoot *G. Förſter*.

ſteer. 1ſte Stuk. Haarlem by *A. Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 17
———————. 2de Stuk. *f* 1 - 10 - 0 550
Frank, (*J. P.*) Samenſtel eener Geneeskundige Staatsregeling. Met Aanmerkingen van H. A. BAKE. IIde Deel. Leyd. by *de Erven F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 15

G.

Gedrag (Het) in het Tugthuis te Gouda, enz. van *Pieter Brakel*, in 4to. *f* 0 - 6 - 0 390
Genade (De Vrye) Gods verheerlykt in de opmerkelyke Bekeering van T... W.... Amſt. by *D. Schuurman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 533
Genlis, (*De*) Avondtydkortingen van het Kasteel, of Zedelyke Verhaalen, ten dienſte der Jeugd. IVde Deel. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2 - 18 - 0 40
———————— Schouwtooneel voor jonge Lieden. IVde Deel. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 49
Geſchenk voor de Jeugd. Vde Deels 2de Stukje. Amſt. by *J. Allart*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 43
——— VIde Deels 1ſte Stukje. *f* 0 - 18 - 0 389
Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, voor de Vaderlandſche Jeugd. IXde en Xde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 3 - 12 - 0 84
——————— XIde Deel. *f* 1 - 16 - 0 605
Geſlacht (Het) der Heeren van *Borſſele van Spreeuwenſtein.* Middelb. by *W. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 0 10 0 21
Geſlachtboom van het oud Adelyk Stamhuis der Heeren *van Brederode.* Amſt. by *A. van der Kroe* en *A. Capel*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 292
Geſprekken over 't Leeven van *Frederik* Vryheer *van der Trenck.* Amſt. by *J. Weege*, in 12mo. *f* 0 - 18 - 0 478
Geuns, (S. J. van) *Plantarum Belgii Confœderati indigenarum ſpecilegium. Hard. apud* J. van Kasteel, *in* 8vo. *f. m.* *f* 0 - 11 - 0 232
Gockinga, (*H.*) Verhandeling over het eerſte Bybelboek, genaamd *Geneſis.* 1ſte en 2de Stukje. Gron. by *J. Bolt*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 435
Godsdienſtige. (De) Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 178
Griffith, Proeven, geſchikt voor jonge getrouwde Vrouwen. Amſt. by *J. Woertman*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 388

H.

Haar, (*J. van der*) Proeve over de Herſenen en Zenuwen, en eenige van derzelver Ziekten. Waaragter hon-

honderd en vyftig Genees- en Heelkundige Waarneemingen. Amſt. by *J. Intema*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 97
Hamelsveld, (*T. van*) De Bybel verdeedigd. VIIIſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 217
——— Euangeli, of Leevensbyzonderheden van JESUS CHRISTUS. Naar het Grieksch van *Mattheus* en *Markus*. Amſterd. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 14 - 0 261
——— Naar het Grieksch van *Lukas*. *f* 1 - 8 - 0 438
——— *Joannes*. *f* 1 - 12 - 0 567
Handelingen van het Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Servandis Civibus*. XIIIde Deels 2de Stuk. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 182
——— XIIIde Deels 3de Stuk. *f* 1 - 16 - 0 405
Handſchriften (Kleine Dichterlyke) Tweede Schakeering. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 509
Hennings, (*J. Ch.*) Onzydige en beproefde Gedagten over de Leer, aangaande Geesten en Geesten-zienders. 3de Stuk. Amſt. by *A. Fokke Simonsz.* in 8vo. *f* 1 - 10 - 0 201
——— Verhandeling over de Droomen en Slaapwandelaaren. 3de Stukje. Amſt. by *A. Fokke Simonsz.* in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 423
Herder, (*F.*) De Geſchiedenis van Joſeph, in Leerredenen. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 306
Hermes, (*J. A.*) Euangeliſche Leerredenen. Iſte en IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 352
——— IIIde Deel. *f* 1 - 16 - 0 571
Historie, (Vaderlandſche) vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusſchen Engeland en deezen Staat, tot op den tegenwoordigen tyd. IIIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 15 - 0 146
——— XXIIIſte Deel. *f* 3 - 12 - 0 588
Hoderman, (*G. C.*) Beknopt onderwys in de Muzyk voor eerstbeginnenden. Amſt. by *C. N. Guerin*, *f* 3 - 0 - 0 372
Huisboekje (Gemaklyk) voor den Landman, van 50 Geneesmiddelen voor Koeijen. Alkm. by *J. A. van Harenkarſpel*, in 4to. *f* 0 - 18 - 0 538
Huwelyken (En deeze) zyn zekerlyk in den Hemel geſlooten? Eene Origineele Roman. II Deelen, 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 254
Huydecoper, (*B.*) Proeve van Taal- en Dichtkunde. Tweede Uitgave door wylen *F. van Lelyveld*. IIde Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honcoop*, in gr. 8vo. *f* 3 - 5 - 0 374

Huyſers, (*A.*) Beknopte Beſchryving van de Oost-Indiſche Etablismenten, vergezeld van eenige Bylaagen, uit egte Berigten zamengeſteld. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 545

J.

Jacobi, (*Joh. Fried.*) Verhandelingen over eenige gewigtige Stukken van den Godsdienst. IIde Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honcoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 224

K.

Kasteleijn, (*P. J.*) De Tooneelſluiting, met Choorzangen en Dansſen. Amſt. by *J. Helders* en *A. Mars*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 39

——— Chemiſche Oefeningen. IIde Deel. Amſt. by *A. J. van Tol*. *f* 3 - 0 - 0 58

Kempher en van Dornbach, of vertrouwde Briefwisſeling van Academiſche Vrienden. 's Hage by *J. Plaat*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 260

Kleyn, (*J. P.*) en Vrouwe *A. Kleyn* gebooren *Ockerſe*, Oden en Gedichten, gecomponeerd voor den Zang en het Clavier of Fluit, Viool en Bas, door *C. F. Ruppe*. Leyd. by *A.* en *J. Honcoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 36

Klinkenberg, (*J. van Nuys*) De Bybel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aanmerkingen, verklaard. XVIde en XVIIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 7 - 17 - 0 169

——— Onderwys in den Godsdienst. VIIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 5 - 0 54

Klopſtock, (*Marg.*) Nagelaatene Schriften. Amſt. by *W. van Vliet*, in 8vo. *f* 1 - 10 - 0 508

Kluizenaar, (De Hollandſche) of de verbaazende Lotgevallen van *Andries Blank*. Rott. by *C. van der Dries*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 346

Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek. XVIIIde Deel. GH——GYZ. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 595

L.

Laudatio, Caroli Andreae Dukeri, *à* Christophoro Saxio. *Traj. ad Rhenum*, *apud* B. Wild *et* J. Altheer, *in* 8vo. *f* 0 - 8 - 0 105

Leeven ('t) van Richard, door *Justus Schertſerowitz*. Amſt. by *C. de Vries*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 84

Leevensgeſchiedenis (Merkwaardige) van *Fredrik*, *Vryheer van der Trenck*, beſchreeven door hemzelven. IIde Deel. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 29

Lofzangen voor Kinderen. Met een Voorberigt van den Eerw. *J. Tiſel.* Dordr. by *F. Wanner*, in 8vo. *f* 5 - 8 - 0 77

Loo, (*J. van*) Leerredenen. IIIde Deel. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 49

Loosjes, (*A.*) Roosje. In Drie Boeken. Haarl. by *A. Loosjes*. *f* 2 - 10 - 0 479

M.

Mably, Over 't ſchryven der Geſchiedenis, of de wyze hoe dezelve behoorde geſchreeven te worden. Met eenige aanmerkingen vermeerderd, door *L. van Limburg*. Amſt. by *Emenes* en *de Vries*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 407

Man, (De Zeldzaame) *Tooneelſpel*, door *F. v. A.* Amſt. by *J. Weege*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 82

Marezoll, (*F. G.*) Aandagts-boek voor Vrouwen. Iſte Deels 1ſte Stuk. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 513

Martinet, (*J. F.*) Het Vereenigd Nederland. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 128

——— Historie der Wereld. IXde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 278

Metzlar, (*J. C.*) Bedeſtonden, gehouden op Batavia. 2de Stukje. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 276

Michaelis, (*J. D.*) Inleiding in de Boeken van het O. V. 1ſte Stuk. 2de Afdeeling. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 303

——— Nieuwe Overzetting des O. Testaments, met Aanmerkingen voor Ongeleerden. Door den Heer *W. E. de Perponcher*. VIIIſte Deel. Utr. by *de Wed. J. van Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 1

——— IXde Deel. *f* 1 - 16 - 0 523

Misſive van de Societeit der Doopsgezinde Gemeenten in *Friesland* en *Groningen*, aan eenige Doopsgezinde Christenen in de Staaten van de Keizerin aller Ruſſen. Leeuw. by *J. Seydel*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 581

Mobachius, (*J.*) Beſchryving van de groote of St. Jans Kerk der Hoofdſtad 's Hertogenbosch. 's Bosch by *de Wed. C. A. Vieweg*, in 8vo. *f* 0 - 7 - 0 502

Moritz, (*K. Ph.*) Proeve eener korte beoefenende Redeneerkunde voor de Jeugd. Amſt. by *M. Schalekamp*, in 8vo. *f* 1 - 2 - 0 373

Muller, (*J. G.*) Emmerik. IIde en IIIde Deel. Amſt. by *A. Mens, Jansz.* in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 386

Nec-

N.

Necker, Het wigtige der Godsdienſtige Begrippen. 2de Stukje. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 45

Newton, (*J.*) Redenvoering — Gedagten over den Africaanſchen Slaavenhandel — en Bericht, aangaande dien Slaavenhandel, door *A. Falconbridge*. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 95

Nieuwenhuyzen, (*M.*) De Mensch. Een Gezang, uitgeſprooken in de Maatſchappy, *Felix Meritis*. Amſt. by *C. de Vries*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 208

O.

Oefeningen (Taal- en Dichtlievende) van het Genootſchap, ter Spreuke voerende: *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*, en Prysvaerzen. Leyd. *voor het Genootſchap*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 32

Opheldering der Leevensgeſchiedenis van den Vryheer *van der Trenk*. Benevens een Repliek op *Trenks* Verdeediging tegen deeze Opheldering. Amſt. by *W. Wynands*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 563

P.

Pauw, (*De*) Wysgeerige Beſpiegelingen over de Grieken. Iſte Deel. Dev. by *L. Leemhorst*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 185, 233

Philips, *Jacobsz.* (*Casp.*) Handleiding, om in Kunsttafereelen den afſtand van het oog des Zienders tot dezelve, de Perſpectiviſche dieptens der waterpas leggende en opſtaande vlaktens, enz. te vinden. Amſt. by *J. ten Brink*, *Gerritsz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 406

Pichler, (*J. F. C.*) Manier, om Geneeskundige Voorſchriften voor te ſchryven. Met Aanmerkingen van *A. Balthazaar*. Amſt. by *J. Elwé*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 316

Pinetti, (*M. J. J.*) Natuurkundige Vermaaklykheden, en onderſcheiden aartige oefeningen. 's Hage by *J. Gaillard*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 206

Porjerre, (*O.*) Zanglievende Uitſpanningen. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 117

Proeve op de Gezelligheid, in Vyf Zangen. Door een Mensch en Burgervriend. Gron. by *L. Huyſingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 33

Proeven van Poëtiſche Mengelſtoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootſchap onder de Zinſpreuk, *Kunstliefde ſpaart geen vlyt*, en Prysvaerzen, XIIde Deels Iſte Stuk.

Leyd. by *P. van der Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 300

Prysverhandelingen, van het Genootſchap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Hage, voor 't Jaar MDCCLXXXVII. 's Hage, Amſt. en Haarl. by *I. du Mee en Zoon*, *J. Allart*, en *C. van der Aa*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 355

——— uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, ten Spreuke voerende, *Kunst word door Arbeid verkreegen.* IIde Deel. Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 427

——— over de Zedelyke Opvoeding der Kinderen, uitgegeeven door de Maatſchappy, *tot Nut van 't Algemeen.* Amſt. by *H. Keyzer*, enz., in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 490

Pypers, (*P.*) De Graaf van Comminge, of de Ongelukkige gelieven. *Toneelſpel.* Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 161

Q.

Quarin (*J.*) Oefenkundige Aantekeningen over verſcheide Ziektens, met Aantekeningen door *A. Laurillard* dit *Fallot.* 's Hage by *I. van Cleef.* in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 534

R.

Raadgeevingen van eene ongelukkige Moeder aan haare Dogters. Amſt. by *A. Borchers*, in 8vo. *f* 0 - 15 - 0 165

Register (Algemeen beredeneerd) op alle de voornaamſte Regtsgeleerde Advyſen, Conſultatien, enz. 3de Stuk. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in 4to. *f* 1 - 10 - 0 216

——— (Voorloopig) van Charters, Privilegien, Placaaten, Ordonnantien, enz. *Stad en Lande* betreffende. Gron. by *P. Doekema*, in gr. 8vo. *f* 1 - 13 - 0 320

Reize door de Oostenrykſche Nederlanden, enz. gedaan door een voornaam Hollandsch Vlugteling, in den Jaare 1788. Amſt. by *M. de Bruyn*, 2de en 3de Stuk. in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 285

Rettheim en *Caroline* van T*** eene nog onlangs gebeurde Geſchiedenis. II Deelen. Amſt. by *J. ten Brink*, in 12mo. *f* 1 - 5 - 0 605

Röchling, (*J. G.*) Zaaklyke en duidelyke Handleiding tot de Syntaxis der Latynſche Taal, enz. volgens de beroemde Spraakkunde van *Scheller*, voor laager Klaſſen. Dev. by *L. Leemhorst*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 478

Ryk (Het geheele Turkſche) op een Landkaartje met kleuren afgeteekend en naauwkeurig beſchreeven, vooral ten dien-

dienſte der Couranten-leezers. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 296

S.

Saltzman, (*C. G.*) De ſtichtend vermaakende Leeraar van Kinderen en Kindervrienden. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 168

——— Karel enz. of Tafreel der Menſchelyke Elenden. VIde Deel. Amſt. by *de Wed. J. Dóll*, in 8vo. *f* 1 - 10 - 0 302

Sander, (*H.*) van het groote en ſchoone in de Natuur. IIde Deels 1ſte Stuk. Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 156

Scheidius, (*E.*) Het Boek *Geneſis* met de gewoone Nederduitſche Vertaaling, en bygevoegde Aantekeningen. No. 1. Hard. by *J. van Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 129

Schets (Onpartydige) wegens de inkomſten by manier van Giften enz., van de Roomſche Priesters in de Nederlanden. Alom, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 404

Scheuchzer, (*J. J.*) Bybel der Natuur, vermeerderd door *L. Meyer*. VIde Deel. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 13 - 0 85

——— VIIde Deel. *f* 2 - 18 - 479

Schmucker, (*J. L.*) Heelkundig Mengelwerk. Uit het Hoogduitsch vertaald door *J. Daams*. Ifte Deel. Haarl. by *A. Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 2 - 2 - 0 141

School (De) voor de Vaders, *Blyſpel*, in vyf Bedryven. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 82

Schouten, (*P.*) Uitbreiding van het Onderwys der R. C. Jeugd. Leyd. by *A. Koster*, in 8vo. *f* 0 - 11 - 0 276

Schutte, (*R.*) Nagelaaten Gedichten. Amſt. by *J. Covens* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 339

Sepp, (*J. Ch.*) Nederlandſche Inſecten. Amſt. by *J. Ch. Sepp*, in 4to. *f* 0 - 18 - 0 232 en 362

Serrurier (*F.*) Twee Leerredenen. Amſt. by *J. Weſſing*, en *D.* en *J. Tol*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 176

Siegfried van Lindenberg. IIde en Laatſte Deel. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 122

Soek (*A.*) Vroedkundige Waarneemingen, ter gelegenheid van drie zwaare Verlosſingen, waar van de laatſte door de Keizerlyke Snede is verrigt. Dordr. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 583

Staat (Oude en tegenwoordige) van de Godsdienstpligten, Kerkzeden, en Gewoontens van alle Volkeren der Wereld,

zeld, IIde Deel. Amſt. by *H. Gartman*, enz. in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - o 312
Strabbe, (*A. B.*) Eerſte Beginzelen der Arithmetica, ten gebruike der Schoolen. Iſte Deel. Amſt. by *J. Elwé*, in 8vo. *f* o - 8 - o 104
——— Mathematiſche Uitſpanningen, of Examen, gedaan by de Beroepinge van een Stads Schoolmeester te Purmerende. Amſt. by *P. G. Geysbeek* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* - 14 - o 535
Swaving, (*C.*) Proeve van Aanmerkingen, over het regt en onregt gebruik der H. Schrift. 6de Stukje. Utr. by *A. van Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* o - 14 - o 391
——— Leer- en Lykreden, ter gedagtenisſe van den Eerw. *H. Bruins*. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* o - 6 - o 579
Swinden, (*J. H. van*) Redenvoering en Aanſpraak, ter Inwyding van het Gebouw der Maatſchappy *Felix Meritis*. Amſt. by *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* o - 15 - o 598

T.

Takens, (*J. Rysdyk*) Drie Leerredenen over *Dan.* III. Rott. by *C. van der Dries*, in gr. 8vo. *f* o - 16 - o 575
Thiard, (*J.*) Adolph en Jolianna, in Brieven. Leyd. by *P. Pluygers*, in 8vo. *f* o - 18 - o 84
Timmermann, (*Th. G.*) Oudheid- en Geneeskundige Verhandeling over de Demoniſche Menſchen, waar van in de Geſchiedverhaalen der Euangelisten wordt gewaagd. Met Aanmerkingen van *J. F. Lentz*. Haarl. by *A. Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - o 483
Trenk's, (*F. van der*) Mengelwerken in Dichtmaat en Proſa, met bygevoegde Aantekeningen van *P. J. Kasteleyn*, Iſte Deel. Dord. by *A. Bluſſé* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* o - 16 - o 417
Tude, (*de la*) Geſchiedenis eener negenendertig jaarige Gevangenis. 's Hage by *D. Munier*, in gr. 8vo. *f* o - 15 - o 115

V.

Vanglenne, of Charactertoets. *Tooneelſpel.* Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 8v. *f* o - 10 - o 81
Verhaalen (Zedelyke) Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - o 257
——— IIde Deel. *f* - 2 - 4 - o 518
Verhandeling over de Vriendſchap met God, uitgegeeven door de Maatſchappy, *Tot nut van het Algemeen.* Amſt. by *H. Keyzer*, enz. in 8vo. *f* o - 5 - o 273

Ver-

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Weetenschappen. IVde Deels 2de Stuk. Utr. by de Wed. *S. de Waal* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 493
——— (Uitgeleezen) over de Wysgeerte en Fraaije Letteren, met Byvoegzels vermeerderd door *J. F. Hennert*. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 59
——— uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, XXVste Deel. Haarl. by *J. van Walré*, in gr. 8vo. *f* 3-6-0 141
——— raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door *Teyler's* Genootschap. VIIIste Deel. Haarl. by *J. Enschedé* en *Zoonen*, en *J. van Walré*, in gr. 4to. *f* 2-10-0 441
——— uitgegeeven door de Maatschappy, ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam, VIde Deel. Amst. by *C. N. Guerin*, in gr. 8vo. *f* 1-19-0 537
Vertoogen van *Salomo*. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 461
Verzameling van eenige schoone Stukken der beste Uitlandsche Dichters. 1ste Stukje. Amst. by *Emenes* en *de Vries*, in 8vo. *f* 0-8-0 250
Villaume, Brieven over den oorsprong en de oogmerken van het Kwaad. Iste Deel. Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *Zoon*, enz. in gr. 8vo. *f* 2-2- 243
Vloten, (*W. A. van*) De Bybel vertaald, omschreeven, en door aanmerkingen opgehelderd. Iste Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 347
Voorst (*D. C. van*) Bundel van Uitlegkundige Verhandelingen. 1ste Stuk. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 528

W.

Waarheden (De eerste) van den Christlyken Godsdienst. Amst. by *J. Roos* en *Zoon*, in 8vo. *f* 0-5-0 14
Wallerius, (*J.* G.) Zaamenstel der Delfstoffen. Uit het Latyn vertaald en met Aanmerkingen verrykt door *P. Boddaert*. Iste Deel. Amst. by *Wesfingh* en *van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 145
Werken van het Dicht- en Letterlievende Genootschap, onder de Spreuk: *Studium Scientiarum Genetrix*. Iste Deels 1ste Stuk. Rott. by *A. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 252
Wieland, Algemeene Bibliotheek voor Dames en jonge Hee-

Heeren. IIde Deel. Amſt. by de *Erven P. Meyer* en *G. Warnars*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 196
——————— IIIde Deel. *f* 1 - 5 - 0 332
Witte (*J. E. de*) Fragmenten. 1ſte Stuk. 's Hage by *J. van Geemert*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 297
——————— Christoffel de Gama, of 't Beleg van Goa. *Treurſpel*. 's Hage by *D. Munier*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 341

Y.

Young (*E.*) De Onderwerping, en de Jongſte Dag. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*. in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 152

Z.

Zelie in de Wildernis. II Deelen. Leyd. by *Meerburg* en *Pluygers*, in 8vo. *f* 3 - 12 - 0 564
Zimmerman, Iet over *Frederik den Grooten*, en Geſprekken met hem kort voor zyn dood. Amſt. by *M. de Bruyn* en *A. Saakes*, in gr. 8vo. 1 - 5 - 0 72
——————— (*E. A. W.*) Geographiſche Historie van den Mensch, en de alom verſpreidde viervoetige Dieren. 2de Stuk. Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 317
Zollikofer, (*G. J.*) Leerredenen. 1ode Stuk. Amſt. by de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 394
Zollner, (*J. F.*) en *J. S. Lange*, Natuur- en Zedekundige Beſchouwing der Aarde, en van haare Bewoonderen. 1ſte Deel. Camp. by *J. A. de Chalmot*, enz. in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 457
Zuidhof, (*M. J.*) Rekenkundig Mengelwerk. Gron. by *L. Huyſingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 183

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerſte en Tweede Stukken des Derden en Vierden Deels.

(III en IV dienen ter aanduiding van het IIIde en IVde Deel.)

A.

Aarde, waarſchynlyk veel ouder dan 6000 jaaren, en dit beſtaanbaar met het verhaal van MOZES, IV. 131. 133.

Aardryksкunde, hoe zeer dezelve ten rechten verſtande van de H. Schrift te paſſe komt, III. 103

Abu, Een Sprookje, IV. 518

ADAMS, van welk een dienst zyn *Tellurium* byzonder is voor de Beoefenaars der Starre- en Hemelloopkunde, III. 392

Afleiders (Blixem-) op de Schepen aangepreezen, III. 438

Alchymie, waar in van de *Chymie* onderſcheiden, III. 491

America, (Kort Verſlag van het voorgevallene omtrent de *Engelſche* Volkplantingen in) by het verkrygen van haare Vryheid, IV. 279

——— laat bevolkt, IV. 551

Ampten, (Tweeſpraak over de) Dichtſtukje, IV 512

ANNA, (Gouvernante) hoofdinhoud van 's Lands lotgevallen, ſtaande haar Voogdes- en Regentesſchap, III. 343

Antwerpen, Masquerades aldaar beſchreeven, III. 632

Ark van NOACH, berekening dat dezelve ruimte genoeg bezat tot berging van het vereischte, IV. 435

B.

Berbice, (Beſchryving van *Rio de*) III. 459; van de domheid der Inwoonderen, *ald.* Zuikerplantadien aldaar, 460. Hoe men het Zuikerriet behandelt. *ald.*

Bezetenen (Waarom JOANNES in zyn Euangeli van geen) gewaagt, IV. 585

Bildt, welk een gedeelte van *Friesland*, III. 255

Biſcuit, welk ſoort van Porcelein, IV. 451

Boelding, wat dit woord zegge, IV. 377

Borstwaterzugt, wyze om dezelve te ontdekken voorgeſteld, IV. 144

BOSCH (B. DE) maakt verzen, weinig uuren vóór zyn dood, III. 315; Aart zyner Dichtwerken. *ald.*

BRANDT, (G.) hoe men de uitgave van het Derde Deel zyner *Historie der Reformatie* door eene Synodale handeling zogt te beletten, III. 396

BREDERODE, Verſlag eens nog leevenden Afſtammeling uit dien Huize, IV. 292

Bybel (Het waardig gebruik van den) ontvouwd en aangepreezen, III. 283

C

Canaan, (Over de Grensſcheiding en Verdeeling van) by Pro-

BLADWYZER.

Propheet EZECHIEL aanbevolen, III. 278
CAREL DE V, diens pooging, om een veranderd Landrecht in te voeren, III. 443
CATHARINA DE II, Keizerin van *Rusland*, hoe zy op een Hofdag verſchynt, III. 26; haare gewoone Leevenswyze. *ald.*
CATO, of zyn Zelfmoord een Heldendaad te agten zy, onderzogt en gelochend, IV. 60
CATS, (Aan de Berispers van) Puntdicht, IV. 511
Christendom, door welke middelen opgeregt, III. 7; hoe zeer die buitengewoone middelen waardig. 8
——— (Op welke gronden men de uitbreiding van het waare) te wagten hebbe, III. 474; middelen daar toe dienſtig. 476
CHRISTUS, (Aanleidende oorzaaken tot de verſchillende gevoelens over den Perſoon van) in de 3 eerſte Eeuwen, III. 523; Leerbegrip der Kerkvergadering van *Nicea* deswegen. 525
2 CHRON. XXI. 12. 15. opgehelderd, IV. 85
Chymie, onderſcheid tuſſchen deeze en de Alchymie, III. 491
CLEOMBRATES, wat men van diens Zelfmoord te denken hebbe, IV. 62
Comeet, (Over den) die in den Jaare 1790 verwagt wordt, III. 197

D.

Dampkringslugt, waar uit dezelve beſtaat, III. 17. 18
——— hoe derzelver zwaarte geëvenredigd is aan de geſteldheid onzes Lichaams, en den algemeenen toeſtand van al het geſchaapene. III. 458
DANÆUS, onbarmhartige behandeling hem, om dat hy *Lutherſch* was, te *Straatsburg* aangedaan, III. 471
DANIEL III, of het gedrag van SADRACH, MESACH en ABEDNEGO afgeſchetst, IV. 575
Dardanellen, hoe ſlegt van geſchut voorzien, III. 544
DAVID, Charactertrekken van dien Koning, III. 53
——— zyn gedrag by ABIMELECH verdeedigd, III. 421
——— zyne Geſchiedenis met NABAL opgehelderd, *IV.* 268
Deenemarken, (Volkrykheid van) III. 408; Inkomſten, *ald.* Landmagt, 409. Zeemagt. 410
——— (Belasting op het Trouwen in) afgeſchaft, III. 408
——— (Hoe de Regeeringsvorm in) van *verkieslyk* en *bepaald*, *erflyk* en *volſtrekt is* geworden, III. 412
DEUT. XXI 21-23. hoe door de *Talmudiſten* verklaard, en deeze verklaaring wederlegd, III. 576
Deventer (Hoe die van) in de eerſte helft der XVde Eeuwe hunne Vryheid beſchermden, IV. 66
Dienstman, betekenis van dat woord in het Leenregt, III. 21
Doopsgezinden, van waar aan den *Zaankant* zoo veelvuldig, III. 108
——— De Buitentrouw niet by hun allen gewraakt, IV. 582
Dorpprediker, (Het gelukkig Leeven van een) Dichtſtukje, IV. 253
Droomen, waar door veroorzaakt, III. 501
Drostendienſten, (Waar uit het ge-

geſchil over de) in Overyſſel ontſtaan is, III. 208
DRUSUS, aanmerking over het Spookverſchynzel, 't welk hem zou verſchoenen, zyn, III. 223
Dublin, Berigt deezer Hoofdſtad van *Ierland*, III. 595
DUKER, (CAROLUS ANDREAS) berigt van zyn Leeven, IV. 106

E.

Ebbe en *Vloed*, opheldernde aanmerkingen daar over, IV. 100
Edenburg, Berigten, wegens die Hoofdſtad van *Schotland*, III. 592
Eertytels, hoe wy de *Franſchen* daar in overtreffen, III. 255
Eeuw, (XVIIIde) hoofdcharactertrekken van dezelve, III. 361
EHUD, beoordeeling van diens Character, IV. 6
ELIA, over diens Brief aan JORAM, IV. 85
Electriciteit (In de Geneezingen door de) worden de Patienten niet zelden door vrees bevangen, die den Polsſlag verſnelt, en onaangenaame verſchynzels te wege brengt, IV. 584
Elf en dertigst (*Iets op zyn*) *doen* of *willen hebben*, van waar dit ſpreekwoord oorſpronglyk, III. 254
Enior. Zie *Tovereſſe.*
ERIC DE XIV, Koning van *Zweeden*, verzoekt ELIZABETH, Koningin van Engeland, ten Huwelyk, III. 314
Eſſequebo en *Demerary*, klagten over het Beſtuur aldaar, III. 291; deeze Volkplantingen tegen den beoogden afval van den Souverain verdeedigd, IV. 113
EXOD. XXII. 29. opgehelderd, IV. 530
EZECHIEL, waarom doorgaans met den naam van Menſchenkind onderſcheiden, III. 277
——— XLV. 1—8. XLVII. 31. XLVIII. 35. toegelicht, III. 278

F.

Fabelen wegens de Goden, derzelver oorſprong, IV. 343
Faiſanten, vanwaar afkomſtig, III. 250; hoe hier te Lande welgeſlaagd in 't voortteelen, 251; Beſchryving van den Haan en de Hen, *ald.* Voortteeling en Leevenswyze, 253; wyze om dezelve te vangen, 253. 254
FEITH (R.) behaalt een Gouden en Zilveren Eerepenning teſſens; doch bedankt voor beiden: hoe het Kunstgenootſchap: *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*, dit vereeuwigt, III. 597
Felix Meritis, Oorſprong deezer Maatſchappye, IV. 598; in verſcheide *Departementen* verdeeld, 599; vertrigtingen van het Departement des Koophandels, Zeevaart en Landbouwkunde, *ald.* Schenkt aan de *Kweekſchool der Zeevaard* een Zilveren Beeker, 600; wat het Departement der *Natuurkunde* gedaan heeft, *ald.* het Departement der *Tekenkunde* neemt zeer toe; *ald* het Departement der *Muzyk* bloeit zeer, 601; dat der *Letterkunde* neemt een aanvang, *ald.* inrigting dier onderſcheide Departementen, *ald.* moet van tyd tot tyd een grooter Gebouw neemen, 602; een Nieuw Huis gebouwd en ingewyd, *ald.* inwydingen der byzondere Departementen in dit Gebouw. 604

BLADWYZER.

Frankryk, (Byzonderheden van de behandeling der Proteſtanten in) III. 299, 579; het Edict van *Nantes* herroepen. 585

FREDERIK DE II. Anecdoten, hem betreffende, III. 177; IV. 213

——— hoe en door wier behulp hy de Wetten en Regtshandelingen in zijn Ryk verbeterde, IV. 72

——— Hoofdtrekken van zyn Character, IV. 323; Hoofdgeſchiedenisſen zyns Leevens, 326. 363

——— Klaagreden by zyn Graf, door TRENCK, IV. 417

——— hoe hy den Slag by *Leuthen* won, IV. 505; verovert *Breslau*, 507

——— was de eerſte die op het denkbeeld viel van eene *Gewapende Onzydigheid*, IV. 557; 't Geval van den Molenaar ARNOLD onderzogt, 558; wat hy aan het opmaaken van een Wetboek deedt, en wat zyn Opvolger 'er aan doet. 559

Friesland (In) wil het Kwartier der *Zevenwouden* de *Meerderjaarigheid* van WILLEM DE V. één jaar vervroegen, IV. 592; hoe ongunſtig dit door MARIA LOUISA en den Stadhouder werd opgenomen, 594; die voorſlag ingetrokken. 595

G.

Gaarheid (Goede) en *Vriendlykheid*, waarin van elkander onderſcheiden, IV. 166

Gebed, waar in 't zelve beſtaat, IV. 136

Geboortenaard of *Hoofdneiging der Menſchen*, gedagten daar over, III. 402

Geeſtdryvery en *Geestverrukking*, hoe van elkander onderſcheiden, IV. 396

Gehoorzaamheid (Lydelyke) werdersprooken, III. 145

Geld (Wat) is, IV. 496; hoe in gebruik gekomen, 497; hoe groot een dienst en nut 't zelve aan de Menſchen toebrengt, 498; welke uitwerking de vermeerdering daar van in *Spanje* te wege brengt. 500

Geleerdheid, (Lof der) Dichtſtuk, III. 316

Geloof, ('t Waar) een *Dichtſtukje*, IV. 510

GEN. IX. 25-27. anders vertaald en opgehelderd, III. 51

——— 1, 1, 2. taalkundig opgehelderd, IV. 130

——— VI. 14-16. opgehelderd, IV. 435

Genoodſchap, tot verdeediging van den Christlyken Godsdienst, tegen deszelfs hedendaagſche Beſtryders, in den *Haag* opgerigt, en met Octroy beſchonken, III. 230

Geſchiedſchryver, wanneer hy gezegd mag worden onpartydig te weezen, III. 397

——— (Vereischten in een) IV. 409; of hy Redenvoeringen in zyne Schriften mag invlegten. 413

Gevoeligheid, (Onderſcheid tuſſchen de waare nuttige, en de valſche ſchadelyke) IV. 514

GOD, (Vriendſchap met) hoe aan te kweeken, IV. 275

Godgeleerdheid, (Vrye gedagten over de uitvoerige en ingewikkelde zamenſtellen van) III. 381

Godsdienst, hoe dezelve op ons Hart moet werken, III. 478

Godsdienst, hoe voordeelig met de Wysbegeerte vereenigd, III. 534
——— hoe wyd van Geestdryvery verſchilt, III. 565
——— hoe de bron van Geluk, III. 621
——— niet alleen uit *Vrees*, en ook niet alleen uit *Liefde*, herkomſtig, IV. 334
——— en Godgeleerdheid, hoe van elkander te onderſcheiden, IV. 399
Godsvrugt, voordeelen van dezelve, IV. 47
Goudvink, Naamen deezes Vogels, IV. 539; onderſcheid tuſſchen de Mannetjes en Wyfjes, *ald.* waar zy huisvesten, 540; van de Goudvinken hier te lande, *ald.* wildzang, 541; kunstzang en ſpreeken, *ald.* verknogtheid aan Menſchen, 542; Voortteeling en Leevenswyze, 543; paaren, doch bezwaarlyk met Kanarievogels. 544
Graaven, hoe derzelver Magt in deeze Gewesten aanwies, III. 441; hoe zy met de Wetten handelden. 442
's Gravenhage, Oorſprong van het Regeerings-Collegie aldaar, de *Societeit van 's Hage* geheeten, IV. 595; beſtaat uit vier Collegien, 597; verrigtingen. *ald.*
Griekenland, hoe 't zelve zyne Vryheid bekwam, IV. 196; vergelyking van *Griekenland* vóór en naa den tyd van ALEXANDER DE GROOTE, 200; onderwyst de Overwinnaars, 332
Grute of *Gruite*, wat dit woord betekent, als mede wat het onderſcheid is tuſſchen *Grutenbier* en *Hoppenbier*, III. 210
Grysaart (Leſſen van een) aan een Jongeling, IV. 7

H.

Haarlem, hoe welgelegen om Schilders aan te kweeken, III. 599
Hairvlegt van een *Singalees*, naar de *Plica Polonica* gelykende, III. 19
HANDEL. XXI. 38. hoe met het verhaal van JOSEPHUS overeen te brengen, III. 111
HEBR. III. 1. in welken zin CHRISTUS daar *Apostel* genoemd wordt. III. 561
Heerendienſten, wat dit woord betekent, III. 207
Heereveen, beſchryving van dit Vlek in *Friesland*, III. 258
Heiligen (De verkeerde wyze, op welken veele *Roomſchen* de) aanroepen, beſtraft, IV. 175
HENDRIK (Over het oogmerk der Reize van Prins) na *Petersburg*, in 't Jaar 1770, IV. 555
Hersſenen, derzelver geſteltenis en verband met de *Zenuwen*, IV. 98
Hertogenbosch, berigt van de *St. Jans-Kerk* aldaar, IV. 602
HOMERUS, vindingrykheid en verſcheidenheid van deezen Dichter in 't beſchryven van Veldſlagen, III. 531; hoe een meester in het ſchilderagtige, 532; hoe treffend in het weezenlyk ſchoon. 533
Horst (De) by *Texel* verleent eenigen tyd eene veilige Legplaats aan de Koopvaardyſchepen, IV. 589; hoe verwaarloosd. 591

J. en I.

JACOB, misverſtand van diens beſchryving des Menschlyken Leevens, IV. 311

BLADWYZER.

JADDUA (Wien men door) *Nehem.* XII. 11 en 22. te verſtaan hebbe, III. 5

Ichneumons of *Sluipwespen*, hoe zy hunne Eitjes leggen in de Lichaamen der Rupſen, III. 484; hoe de Rupſen van dit anders doodlyk ongemak te bevryden. *ald.*

JESAIA XI. 2; anders geleezen, IV. 529

——— LX ſlaat op de herſtelling van *Judas* Kerk- en Burgerſtaat, naa de verlosſing uit de Babyloniſche Gevangenis, III. 430

Jeſuiten, (Inrigting van de Orde der) III. 434; uitbreiding, 435; rede van derzelver Vernietiging. *ald.*

JESUS (Wat men uit de algemeene en byzondere Beſchouwing van) Leeven te leeren hebbe, IV. 50

2 JOANNES 10 en 11; verklaard, III. 469

——— waarom hy in zyn Euangelie van geen *Bezetenen* gewaagt, IV. 485

JOANNES, Oogmerk en Aart van zyn Euangelie, IV. 567

——— I. 1-18; wat hy daar door *Logos* verſtaat, IV. 570

JOBS *Boek*, een zedelyk leerzaame Fabel, III. 517; bedoelde Leering in 't zelve, 518; oudheid van dit Boek en wie de Schryver zy, *ald.* 't beloop van den Redentwist tuſſchen hem en zyne Vrienden. 519

— XXII. 24; toegelicht, IV. 529

— XXXVIII. 12; opgehelderd, IV. 479

JONA I. 17. vergeleeken met II. 10; en opgehelderd, IV. 169; welk een Visch hem inſlokte, *ald.* 't gevoelen, *dat hy* door den Visch is *ingeſlokt*, beweerd, 170; de Gode betaamelykheid van dit Wonderwerk verdeedigd. 172

JOSEPH, waarom hy niet terſtond zyne geſchiedenis aan POTIPHAR, verhaald hebbe, IV. 308

JOSEPHUS, Kenſchets van dien Geſchiedboeker, III. 109; welk voordeel hy trok van eene Voorſpelling uit vleizugt, op VESPASIANUS toegepast, 240; van hoe veel aanbelangs die Geſchiedſchryver *is voor* de *Christenen*, 389; of JOSEPHUS en EGESIPPUS voor denzelfden te houden zyn. *ald.*

Israeliten, Aanmerkingen over hunne begeerte om een *Koning* te hebben, IV. 523

K.

Kinderen, (Broeders en Zusters) derzelver Erven by *Hoofden* of *Staaken* onderzogt, III. 444

KLERK (REINIER DE wordt), gering van afkomst, Landvoogd op *Batavia*, III. 65; verrigtingen, geduurende zyne korte Landvoogdye, 66; treffende blyk zyner Edelmoedigheid, 67. 68

Kompaſſen, (Scheeps-) door een Onweer bedorven, III. 439

1 KON. IV. 26. met 2 CHRON. IX. 25; vergeleeken en de Strydigheid opgehelderd, III. 609

Koopman, (Regelen voor een jong) IV. 383

Kus (Over het onderſcheid tuſſchen) en *Zoen*, IV. 375

Kwaad in de wereld onafſcheidelyk van *Goed*, en hoe 't zelve het goede voortbrengt, IV. 243

L.

Leengoed, opheldering, wegens de Erfopvolging van 't zelve, III. 21

Leg-

Leerſtellingen van het Euangelie, in welk een verband zy ſtaan met onze Gelukzaligheid, III. 831; welke Leerſtellingen men daar van ten onregte heeft uitgemonſterd, 332. 333
Leevensbalzem, Ydelheid van dezelve te zoeken, III. 493
Lentezang, IV. 120
Logos, wat dit woord by den Euangelist JOANNES betekent, IV. 570
Londen, aanhoudende vergrootingen dier Stad, III. 592; woeligheid, *ald.* rykheid der Winkelen aldaar. *ald.*
LUKAS XVI. 1-13; toegelicht, IV. 438
——— XXI. 28-32; opgehelderd, IV. 91

M.

Maatſchappy (Haarlemſche) der Weetenſchappen, berigt van derzelver Oprigting, III. 347
Maccabeen, (Het Iſte Boek der) enkel als een Geſchiedboek beſchouwd, zoer belangryk, III. 94
——— VI, 37 opgehelderd, 97, 98; oorſprong der benaaming van *Maccabeus*. 99
Madagascar, grootte van dat Eiland, III. 82; gezag des Konings, 83; gebrekkige geſteldheid der Rechtbank, *ald.* drie verſchillende Godsdienſtige Aanhangen onder hun, 84; Godsdienst-plegtigheden, 85; behandeling der Kranken, *ald.* Lykplegtigheden, 86; Huwelyken en Leevenswyze. *ald.*
MARCUS IX. 49. 50; toegelicht, IV. 265
MARTIALIS, gebreken deezes Dichters, of men veel, aan hem te misſen, zou verlooren hebben, III. 489
MATTHEUS VI. 10; uitgebreide zin dier Bede, III. 474
——— XII. 5; de uitſpraak van CHRISTUS aldaar verdedigd, III. 425
——— XVI. 17—19; opgehelderd, IV. 262. 264
——— XVIII. 15—20; verklaard, IV. 263. 265
——— XXII. 31. 32; kragt van dit bewys door Jeſus daar aangevoerd, III. 183
Meer- of *Zeerach*, eene ſoort van *Duikerganzen*, hoe zy den Visch vangen, IV. 157; groote Vraatagtigheid, 158; hoe men zich van dezelve ter Vischvangst bedient. 159
MENZIKOFF, zyn laage afkomst, III. 496; wordt een gunſteling van Czaar PETER, *ald.* hoe hy zich in diens gunst vestigde, 497; deelt in de gunst van CATHARINA, 498; zyne ongenade, ballingſchap en dood. 499
Minerva, (Op welk een afſtand de Vederbosch en Piek der)te *Athene* kon gezien worden, IV. 234
Mol., (Groenglanzige) vertoont die ſchitterende kleuren alleen, wanneer dezelve in *Liquor* gedompeld is, III. 341
MOZES redenen, die 'er voor pleiten dat hy de Schryver is der Boeken, die op zynen naam gaan, IV. 303; van waar hy de oudſte ſtukken ontleend hebbe 305
Mythologie, hoe beoefenenswaardig, IV. 334. 336

N.

Naamen, (Hoe de) welke wy draagen, naar de Betrekkingen, waar in wy ſtaan, ons onze Verpligtingen moeten herinneren, III. 263

NABAL. Zie DAVID.
Nagtegaal, (De) en de *Kanarievogel*, een Fabel, III. 227
Nagtmerrie, wat dezelve is, en hoe ze werkt, III. 503
Natuur, tot welke verheevene beschouwingen dezelve ons opleidt. III. 247
Nederlanders, hun Character, wat de Winzugt aanbelangt, verdedigd, III. 156; vergelyking van dat der tegenwoordigen, met dat der Ouden, 157
NEHEMIA, kort verslag van diens verrigtingen, III. 1; van Wraakzugt en Eigenlof vrygesprooken, 3. 4
——— I. 13; hoe te leezen, III. 2
——— II. 29; verklaard, III. 2
——— XII. 11; vergeleeken met vs. 22; opgehelderd, III. 5
Nisea, (Bedenkingen over het Leerbegrip der Kerkvergadering van) over den Persoon van CHRISTUS, III. 525

O.

Olyphanten, hoe veel Man zy op den rug kunnen draagen, III. 97. 98
Onderzoek, (Vryheid van) in den Godsdienst, hoe eigenaartig aan den Christlyken eigen, en hoe het hier mede geloopen zy, IV. 442
Onweder, (Ode aan GOD, by een) III. 598
Onzydigheid, (Gewapende) wat 'er aanleiding toe gaf, III. 116; met welk een oog door *Engeland* aangezien, 117; hoe in *Frankryk*, 118; hoe onderscheiden in ons Vaderland, 119; langzaame toetreeding tot dezelve. 120
——— welk een Uitslag dit Verbond hadt, III. *Zweeden* en *Deenemarken*, IV. 148; in *Rusland*, 150. 152
Onzydigheid, (FREDERIK DE II, is het eerste op het denkbeeld eener) gevallen, IV. 557
Oordeelkunde, *Critiek*, waar in de weezenlyke bestaat, III. 506; op welke gronden dezelve steunt, 507; over de onderscheide Oordeelvellingen der Oordeelkunde, en het Oordeel des Gemeens. 509
Oost-Indische Maatschappy, (Opgave van 't verschil der In- en Verkoop-Pryzen by de) IV. 546; groote kosten van het Onderhoud in de Indiën zelve, 547; voordeelen op de Retouren in eenige Jaaren. 549
OPENBARING XX. 4 tot XXI. 2, opgehelderd, III. 12
Openbaaring, ('t Gezag der Rede omtrent de) III. *186; hoe* men 't bewys voor de Godlykheid der Openbaaring hebbe in te rigten, om het geschil wegens 't gezag der Rede te ontwyken, 187. 188
——— (Over de aanneemelykheid eener) voor eenen Wysgeer, IV. 225
Oranjewoud, beschryving van deeze Lustplaats, III. 262
Ouden, aan de *Hedendaagschen* voorgetrokken; een geestig Dichtstukje, III. 415
Overleveringen, aanmerkingen wegens derzelver gezag, III. 57
Overyssel, (Wegens de Regten en Vryheden der kleine Steden in) III. 209

P.

Paaschfeest, hoe 't zelve in de Griekschе Kerk gevierd wordt, IV. 314

Pe-

Petersburg, over de Koude aldaar, III. 165; hoe men 'er zich tegen wapent, *ald.* Wintervermaaken op de *Neva*, groote Markt op 't Ys. 169
Pharisëër, (Een) over CHRISTUS ſpreekende ingevoerd, III. 138
Plaaten, kunnen in 't drukken, maar een bepaald getal goede afdrukken opleveren, III. 175; dit ten opzigte van gegraveerde, geëtſte, en zwarte-kunſtplaaten opgehelderd. *ald.*
Pligt, (Hoe zeer men het denkbeeld van) altoos leevendig moet houden, om van denzelven niet af te wyken, III. 549
Porcelein-Fabrieken, hoe het zich met deeze in *Holland* heeft toegedraagen, IV. 450; derzelver tegenwoordige Toeſtand. 452
PRECY, (DE) zie RAMBOUILLET.
PREDIKER XII. op verſcheide plaatzen toegelicht en opgehelderd, IV. 464
Prentkunſt, (Welke regels een Liefhebber der) in het maaken eener Verzamelinge moet in 't oog houden, III. 173
Privilegiën, welk een behoedzaamheid daar omtrent door Vorſt en Onderzaaten moet worden in agt genomen, IV. 288
PROPHEETEN, (Van de Schoolen en Zoonen der) IV. 54; tot geen Staatkundige oogmerken ingerigt. 56
Proteſtanten, byzonderheden van derzelver behandeling in Frankryk, III. 299
Pruiſſen, (Of de Geest der Regeering in) willekeurig is, onderzogt, IV. 556
Pſalm CXLVII. 7; wat daar *by heuren zingen* betekent, IV, 530
Pſalmen, (Trap of Opklimmings-) Aanmerkingen daar over, III. 326
——— CXX. By welk eene gelegenheid waarſchynlyk gedicht, III. 327; dit zelfde wegens den CXXI. 328
——— XVIII. 30; opgehelderd; IV. 529
——— XXXV. 15; toegelicht, IV. 539

Q.

QUESNE, (DU) een *Fransch* Admiraal ten onregte de Overwinnaar van DE RUITER geheeten, III. 306

R.

RAMBOUILLET, (DE) zyne verſchyning aan DE PRECY, verhaald en opgehelderd, IV. 202
Rede, (Stellingen tot ontvouwing van 't geen tot de voorwerplyke) behoort, IV. 487
Redoute, (De) eene Vertelling, III. 228
Richters onder *Israël*, welk eene waardigheid zy bekleedden, IV. 2; wat de Spreekwyze, GOD *deedt Richters opſtaan*, beteekent, 3; over het Zedelyk Character der *Richteren*. 5
Rietvink, (Kleine) een Rusp van dien naam, beſchreeven, III. 112
Rottekruid, (Over den Aart van het) en deszelfs werking op zommige Middelzouten, IV. 494
RUITER, (DE) is geen Overwonneling van den *Franſchen* Admiraal DU QUESNE geweest, III. 305
Rusland, (Beſchryving van den Adel in) III. 23; hun doorgaande Leevenswyze, 29; Kostbaarheden by dezelve gemeen, 31

Rus-

Ruſſen, redengeeving van hunne gehardheid tegen de Koude, III. 166
RUTH, haar gedrag ten opzigte van BOAS gebillykt, IV. 392
Rym, Het in de Nederduitſche verzen verdeedigd, IV. 427; of de Noordſche Volken altoos in Rym geſchreeven hebben. 431

S.

SALOMO (De Berigten wegens de Paarden-Stoeteryen van) met elkander vergeleeken, en met DEUT. XVII. 16. vereffend, III. 609
1 SAM. VIII. opgehelderd, IV. 523
—— XII. 22; verklaard, IV. 525
—— XXI. 1-9; —— III. 421
Savoyen, (Lot der Landlieden in) IV. 69; zwaare Heerendienſten, welke zy aldaar moeten volbrengen. 70
Schepen (Afleiders op de) aangepreezen, als mede het laaten afhangen van natgemaakte touwen, III. 438
Sentimenteel, betekenis van dat woord, III. 78; bepaalingen, in welke gevallen het Sentimenteele valsch en gevaarlyk is. 80
Sexe (De Schoone) tot leeslust aangeſpoord, III. 158
SHAKESPEAR, waarom hy, niettegenſtaande zyne gebreken, behaagt, III. 510
Slaaf, (De Bevryde) Dichtſtukje, IV. 251
Slaapwandelaars, waar uit dit hun bedryf ontſtaat, IV. 424; in hoe verre zy verantwoordelyk zyn voor hunne Daaden, 425 hoe te geneezen. 426
Slagven, ſchoon dezelve te houden ſtrydt met de Menſchlykheid en den Chriſtlyken Godsdienſt, kunnen op de Plantagien niet gemist worden, III. 72; hoe hun lot draaglyk te maaken, 73; aart der *Negerſlaaven*, 74; ongeſchikt om *Chriſtenen* te worden, 293; vryheid aan dezelve te geeven, ongeſchikt voor de *Volk*plantingen. 296
Sluipwespen, zie *Ichneumons*.
Sparta, hoe door weelde bedorven, III. 624
Spook (Wat men in 't algemeen door) verſtaat, III. 219; optelling van onderſcheide ſoorten van Spooken, 220; de mogelykheid erkend; doch de weezenlykheid niet toegeſtaan, 221; de bewyzen uit de Heilige Schrift daar voor nagegaan, *ald.* aanmerking op 't bewys, uit de Rede ontleend, 222; regels, welke *men in* agt te neemen hebbe, *als men* zich, in dit geval, op de ondervinding beroept, *ald.* aanmerkingen over het Spoakverſchynzel aan DRUSUS. 223
Staatkunde, waare en valſche geſchetst, III. 88; hoe verkeerd aan de gewoone Regelen van Regtvaardigheid onttrokken, IV. 562
Sterrekunde, welke voordeelen men daar aan hebbe dank te weeten, III. 339
Stokholm, welk eene vertooning die *Zweedſche* Hoofdſtad maakt, III. 314
Surinaame, (Berigt van de Jaarſaiſoenen in) III. 149; van de Winden, 151; van de zwaare Regens, 152; Aardbeevingen. *ald.*
—— geſteldheid in de Jaaren